

ШАРК ТВЕН

ГЛУПАЦИ
 В
ЧУЖБИНА

МАРК ТВЕН
ГЛУПАЦИ В ЧУЖБИНА
ИЛИ НОВО ПОКЛОНЕНИЕ

Перевод: Лидия Александрова

chitanka.info

*С любов посвещавам тази книга на най-търпеливия ми
читател и най-снизходителния ми критик — моята стара
майка*

КЛЕО ПРОТОХРИСТОВА

НЕПОЧТИТЕЛНОТО ПИЛИГРИМСТВО НА

МАРК ТВЕН

Пътят към запознаване с цялостното творчество на даден писател рядко следва естествената последователност, в която са били написани отделните му произведения. При Марк Твен нарушаването на успоредността между реда на създаване и реда на прочитане на творбите му има стойността на закон. Трябва добре да познаваш зрелите му работи, за да прочетеш по равностоеен начин „Глупаци в чужбина“ — една от първите творби на писателя, излязла в 1869 година. За сегашния читател тази ранна книга дължи въздействието си предимно на носталгично-очарователния спомен за майстора на перото от „Том Сойер“ или „Хъкълбери Фин“, събуден от отделни, относително малобройни спрямо значителния обем на произведението, великолепни страници и блестящи творчески попадения. Трябва да са истински сроден с хумора на писателя, за да се насладиш на малко разводненото му присъствие тук, за да усетиш своенравното движение между снизходителната насмешка и грубата подигравка, да осмислиш наглед хаотичната картина като така закономерното за автора, виртуозно балансиране на ръба между правдоподобното и допустимото — с някое и друго залитане „отвъд“, следвано неизменно от лукави демонстрации на благоприличие.

„Глупаци в чужбина“ прилича на необработена руда. В нея има разкошни самородни късове, но има и баласт. Намират се образци на сатирична наблюдателност, но ги съпътствуват незаслужено критични забележки и пресилен негативизъм. Всичко това предопределя известна мъглявост на цялостното внушение, която читателят може да преодолее единствено чрез изясняване на литературно-историческия контекст, в който книгата е била написана.

Често отделната литературна творба надхвърля по стойност действителните си достойнства, като се оказва елемент от значителна

тематично-съдържателна традиция. Така пътеписната книга на Марк Твен се вписва като начална брънка в богатата еднотематична верига, която най-общо може да се назове „Американецът в Европа“. На този проблем са посветени немалко от най-забележителните творби на литературата и изкуството, създадени отвъд, а и отсам океана през последния век и половина. Различни като мисловна или емоционална нагласа, всички те описват неизменно драматичната среща между Новия и Стария свят, сблъсъка и взаимодействието на различни културни системи, диалога на цивилизации.

Марк Твен предлага твърде себична трактовка на тази тема. Книгата му е ориентирана изцяло към собствената система от ценности и остава в същността си монологична. Нещо повече — в нея има изобилие от груби издявки, многозначителни интонации и неправомерни оценки, личи нетолерантно отношение, авторът е заел скована, несдържано подигравателна позиция. Да се отдадат тези слабости единствено на младостта на писателя е най-лесното, но затова пък не особено сериозно решение. Очевидно е, че зад „отклоненията от мярката“ стоят по-дълбоки и съществени причини.

„Глупаци в чужбина“ не е просто сбор от пътните бележки на Марк Твен при първото му посещение в Европа, част от които отначало излизат като репортажи в периодичния печат. Това е творба, която активно участва в тогава острата полемика относно пътя за утвърждаване на националната американска култура. Двата лагера изразявали диаметрално противоположни гледища. Едните, наречени „европофили“, виждали в европейската култура модел, по който Америка е длъжна да се ориентира. Вторите защитавали тезата за самобитно културно развитие, отричайки достойнствата на европейското наследство. Марк Твен принадлежал към най-яроствните противници на европоцентризма. „Глупаци в чужбина“ е израз именно на тези негови настроения. Крайните му мнения, острият тон, нетърпимостта са естествена част от непримиримата борба, в която и той се включва. Те проявяват добре познат, характерен за определен етап от развитието на националното самосъзнание комплекс, който се отреагира като отрицание на възможността за контакт и взаимодействие между „своето“ и „чуждото“, като подчертаване и абсолютизиране на различията между тях — онзи стадий от

културното самоопределение на нацията, който в нашата литература даде „Бай Ганьо“ и „До Чикаго и назад“.

Отрицанието на взаимното влияние и общуването между своята и чуждата култура не може да бъде безусловно и окончателно. То има исторически конкретна функция, парадоксално действаща в насока, точно противоположна на заявената. Защото отграничаването означава осъзнаване на собственото своеобразие, което пък е задължителен етап, след който започва приобщаването към чуждото и различното. В този смисъл непримиримата вражда между американските „европофили“ и техните противници е била лишена от дълбоко същностно основание и е отговаряла просто на злобата на деня. Всяко културно развитие, независимо и въпреки ожесточените спорове, характерни за определени негови степени, е всъщност органично единство от центростремителни и центробежни тенденции. Ето защо патосът на „Глупаци в чужбина“ носи белезите на преходността. Тя обаче не намалява нито литературно-историческата стойност на творбата, нито важността на поуките, които можем да изведем от изпълващите я убеждения и страсти.

Книгата на Марк Твен става истински понятна, когато след изясняване на идейните съображения, скрити зад нея, се отбележат и някои чисто литературни (макар и да изглеждат не съвсем литературни) взаимоотношения. Когато например, къде с намек, къде с неприкрита подигравка, Марк Твен говори за липсата на особена любов към сапуна у европейците и с повод или без повод се връща към тази тема, без да успее да създаде впечатление за основателност на обвиненията си, той всъщност дава пряк отговор на съответстващите неизменни констатации за нечистоплътността на хората от Новия свят, почти постоянен момент в пътеписите за Америка, писани от европейци. Тенденциозната позиция, от която писателят оценява Европа, има като предпоставка небезконфликтното опознаване на Америка от европейца, отразено в поредица от вече малко позабравени, но за времето си изключително популярни книги, между които и знаменитите „Американски бележки“ (1842) на Чарлз Дикенс. Мотивите на критичното отношение към Америка не били единни. За консервативно настроените гости на Щатите наблюдаваните там обществени несъвършенства били следствие от „републиканската разпуснатост“ на американците, докато прогресивният европейец

изживявал разочарование точно от илюзорността на демократическите идеали, провъзгласени от републиката като нейна социална програма.

Освен „отмъстителния момент“, в гаврата на Марк Твен с европейската традиция има и принципни съображения. За него Европа символизира миналото, феодалния дух. Оттам е и гримасата му към платната на старите майстори, в които той вижда преди всичко сервилното отношение към господаря и владетеля. Дълбокото му убеждение е, че Европа е съхранила през вековете най-порочното от миналото си.

Липсващото внушение за обективност писателят се стреми да неутрализира чрез иронията си към самочувствието на „глупаците“, чиято изисканост и култура, както и познанията им по история или география са откровено незавидни. Но в тази насмешка прозира снизходителността му към сънародниците, в която има нещо от отношението към децата. Младостта на Америка, която Оскар Уайлд нарича „най-старата от традициите й“ и тук е призована като безусловно оневиняващо обстоятелство. Самият Марк Твен в по-късните си творби ще вижда както страната, така и поданиците й по доста по-различен начин. Тук обаче той остава в плен на полемиката с почитателите и пропагандаторите на европейската традиция. И затова е склонен да преувеличава както пороците на „чуждото“, така и достойнствата на „своето“. В много случаи полемичността надскача основанията си и се превръща в ехидна преднамереност, която читателят не може да приеме съвсем сериозно, съизмервайки я със стойността на оценъчната позиция, изравнена от самия автор с наивността на „глупаците“, към които той охотно причислява и себе си.

Когато с ясното съзнание за предопределеността им читателят приеме крайностите в книгата като неизбежни и безвредни прегрешения, той може свободно да се любува на остроумието и находчивостта на писателя. Превръщането на трогателната история на Абелар и Елоиза във фарс, профаниращата трактовка на любовта на Петрарка към Лаура, снижаващо-развенчаващият подход към реликви, старини, легенди — всичко това е чудесен повод за читателя да се отърси от сковаващите схеми на традиционни представи и оценки, да претърси запаса си от ценности, да отхвърли онези, които са се оказали несъстоятелни и да съхрани истински непреходното, преминало през

оздравителното изпитание на скептицизма и иронията. Именно този вторичен ефект на дискредитиращия патос на „Глупаци в чужбина“ е изходът от еднозначно преднамерената позиция на Марк Твен. Когато с преигран нихилизъм разтърсва из основи „купчината вехтории“ на Европа, той освобождава истинското и здравото в нея от наслоението на праха и отпадъците.

Но в сквернословната атака срещу стария континент има и още един съществен момент — нееднозначното отношение към „новите времена“. В бурлеската с гладиаторския бой, изобразена с помощта на „случайно намерения“ афиш и вестникарската рецензия, като използва характерните за своето време рекламни клишета и журналистически жаргон, Марк Твен отправя издевателствата си в две противоположни посоки — и към жестокостта и варварството на европейската древност, и към убогата примитивност на съвременното обществено мислене. И така, минало и настояще, старата Европа и младата Америка застават редом пред съда на човечността и разума.

Плаването на „Квакер Сити“ покрай Европа е част от едно подалечно пътуване. Веселият и непочтителен към посетените забележителности екипаж има за крайна цел Божия гроб. Този факт придава допълнително значение на поведението на „глупаците“. Защото то се оказва в съпоставителна връзка с традиционната представа за духовно просветления път на поклонниците. На възвишената съсредоточеност на пилигримството Марк Твен противопоставя шумната безцеремонност на своите спътници. И при това преобръщане на традицията не само са рушат светини, но става очевидна и духовната пустота на техните рушители. Сигурността и уютът на парахода — онова късче Америка, с което „глупаците“ пътешествуват, съхранявайки своята самоличност, обителта, освободена от илюзии и предразсъдъци — започва да внушава и усещане за недогледана, но все по-осезателна безприютност. Самият Марк Твен ще осъзнае празнотата по-късно. И тогава героите му ще започнат да пътешествуват със салове и шлепове, защитени единствено от топлещото притежание на мечтата. Престанали да вярват в сигурността на прогреса и модерната цивилизация, те ще преосмислят нравствените ценности на миналото. Ще придобият друга стойност и свободата от предразсъдъци, и прословутият „здрав смисъл“, и самоувереността на „глупаците“. Ще се роди онзи Марк

Твен, когото обичаме, при когото с доверие се приютяваме, когато ни е нужна освежителната чистота на смеха. Онзи Марк Твен, заради когото ще прочетем и тази книга. А той ще ни се отблагодари за верността с най-доброто, на което все още неукрепналият му в нея талант е бил способен.

Клео Протохристова

ПРЕДГОВОР

В тази книга се разказва за екскурзия. Ако тя беше разказ за сериозна научна експедиция, тя би притежавала онази внушителност, дълбочина и впечатляваща неразбираемост, които толкова подхождат на произведения от подобен род и освен това ги правят толкова привлекателни. Но въпреки че това е само разказ за една екскурзия, той има определена цел: да покаже на читателя как той би видял Европа и Изтока, ако ги погледне със своите очи, а не с очите на онези, които са пътешествували в тези страни преди него. Аз нямам претенции да показвам на който и да било как да разглежда забележителностите отвъд океана — други книги го правят и следователно, дори ако бях компетентен за това, не би имало нужда.

Нямам намерение да се извинявам за каквито и да било отклонения от обичайния за пътеписите стил, в който мога да бъда обвинен, тъй като мисля, че съм гледал с безпристрастен поглед, и съм сигурен, че поне съм писал честно, а дали е мъдро или не — това е отделна работа.

В тази книга съм използвал откъси от моята кореспонденция до „Дейли Алта Калифорния“ (Сан Франциско), благодарение на собствениците на това списание, които се отказаха от правата си над нея и ми дадоха необходимото позволение. Включил съм и откъси от няколко писма, писани за „Ню Йорк трибюн“ и „Ню Йорк Херълд“.

Сан Франциско
1869 година

Авторът

ЧАСТ ПЪРВА

ГЛАВА I

ВСЕОБЩИ РАЗГОВОРИ ЗА ЕКСКУРЗИЯТА. ПРОГРАМАТА НА ПЪТЕШЕСТВИЕТО. ПРИЕТ СЪМ ЗА ЧЛЕН НА ЕКСПЕДИЦИЯТА. ДЕЗЕРТИРАЩИ ЗНАМЕНИТОСТИ.

Месеци наред голямата екскурзия до Европа и Божи гроб не слизаше от страниците на вестниците в цяла Америка и се обсъждаше край безброй домашни огнища. Тя беше нещо ново — преди не бе имало подобна на нея и предизвикваше онзи интерес, който привлекателните новости винаги създават. Беше замислена като пикник в гигантски мащаб. Участниците в нея, вместо да натоварят някое невзрачно параходче с младост, красота, пасти и понички, да поплават по някоя никому неизвестна рекичка, да слязат на някоя зелена полянка и да се претрепят от летни лудории под впечатлението, че това е удоволствие, ще отплават с голям параход с развети знамена и оръдейни салюти и ще прекарат царска почивка отвъд безбрежния океан, в много непознати страни и в много прославени от историята земи! Те ще плават с месеци по ветровития Атлантик и по слънчевото Средиземно море, през деня ще припкат по палубите и ще огласят

кораба с викове и смях, ще четат романи и стихове в сянката на корабните комини или ще гледат за появата на медузи, наутилуси, акули, китове и други странни чудовища от морските дълбини, а вечер ще танцуват на открито на горната палуба сред бална зала, простираща се от хоризонт до хоризонт, забулена от надвисналите небеса, осветена не от друго, а от звездите и величествената луна — ще танцуват, ще се разхождат, ще пишат, ще пеят, ще се влюбват, ще търсят по небето съзвездия, неприличащи на Голямата мечка, която толкова им е омръзнала; ще видят кораби на двадесет държави, обичаи и носии на двадесет непознати народа, големите градове на половината свят; ще общуват с благородници и ще водят приятелски разговор с крале и принцове, с велики моголи и с богопомазаните господари на могъщи империи!

Това беше смела идея, плод на много изобретателен ум. Рекламата беше добра, но от нея едва ли имаше нужда: дръзката оригиналност, изключителността, съблазнителността и широтата на това начинание предизвикваха коментари и го рекламираха из цялата страна. Кой би могъл да прочете програмата на екскурзията, без да закопнее да бъде един от участниците в нея? Аз ще я вмъкна тук. Тя е почти като географска карта. Нищо друго не би било по-подходящо за въведение към тази книга.

**ЕКСКУРЗИЯ ДО БОЖИ ГРОБ, ЕГИПЕТ, КРИМ, ГЪРЦИЯ И ДРУГИ ПРОМЕЖДУТЪЧНИ
ПУНКТОВЕ, ПРЕДСТАВЛЯВАЩИ ИНТЕРЕС**

Бруклин, 1 февруари 1867 година

Долуподписаният възнамерява през лятото на текущата година да организира гореспоменатото пътуване и моли за разрешение да ви запознае със следната програма:

Ще бъде избран първокласен параход под командването на долуподписания с места в каютите поне за сто и петдесет пътници, на който ще бъде прието отбрано общество, непревишаващо три четвърти от капацитета на кораба. Имаме достатъчно основания да смятаме, че билетите ще бъдат разпродадени в близката околност и ще се окажете сред приятели и познати.

Параходът ще бъде снабден с всички необходими удобства, включително библиотека и музикални инструменти.

На борда ще има опитен лекар.

Отплаване от Ню Йорк около първи юни, Атлантическия океан ще прекосим през средата и по един приятен маршрут през Азорските острови ще пристигнем на остров Сан Мигел за около десет дни. Там пътниците ще прекарат един-два дена сред прелестни плодове и дива природа, след това пътуването ще продължи и за три-четири дни ще пристигнем в Гибралтар.

Там ще прекараме един-два дни в разглеждане на чудните подземни укрепления. Не представлява никаква трудност да се получи разрешение за посещение на тези галерии.

От Гибралтар за три дни ще пристигнем в Марсилия покрай бреговете на Испания и Франция. Тук пътниците ще имат предостатъчно време не само да разгледат града, който е основан шестстотин години преди Христа, както и изкуствения му пристан, най-хубавия по рода си в Средиземно море, но и да посетят Париж по време на Голямото изложение; също и красивия град Лион, разположен на пътя от Марсилия за Париж, от чиито височини в безоблачен ден могат да се видят Монблан и Алпите. Желаетелите да продължат престоя си в Париж могат да направят това и после през Швейцария да се присъединят към останалите в Генуа.

Пътят от Марсилия до Генуа е една нощ. Екскурзиантите ще имат възможност да разгледат „величествения град на дворците“ и да посетят родното място на Колумб, което се намира на двадесет мили извън града и до което се отива по красив път, построен от Наполеон I. Оттук може да се направят екскурзии по маршрутите Милано — езерата Комо и Маджоре или Милано — Верона (известна със забележителните си укрепления) — Падуа — Венеция. Или ако пътниците желаят да посетят Парма (известна с фреските на Кореджо)

и Болоня, могат да отидат с влак до Флоренция и да се върнат на парахода в Ливорно и така да прекарат три седмици в тези градове, където се пазят най-прочутите произведения на изкуството в Италия.

Пътя от Генуа до Ливорно ще изминем покрай брега за една нощ и ще имаме достатъчно време, за да посетим Флоренция с нейните дворци и галерии, Пиза с нейната катедрала и наклонената кула и Лука с баните и римския амфитеатър. Флоренция, най-отдалеченият от тези градове, е на шестдесет мили път с влак от Ливорно.

Разстоянието от Ливорно до Неапол (с отбиване в Чивита Векия, за да слязат тези, които ще предпочетат да отидат до Рим оттук) ще изминем за тридесет и шест часа; корабът ще плава близо до италианския бряг край Капрера, Елба и Корсика. Уредено е в Ливорно да вземем на борда лоцман за Капрера и, ако е възможно, ще посетим дома на Гарибалди.

Пътниците ще могат да отидат до Рим (с влак), до Херкулан, Помпей, Везувий, до гробницата на Вергилий, а вероятно и до руините на Пестум, както и до красивите околности на Неапол и очарователния му залив.

Следващата забележителност ще е Палермо, най-красивият град в Сицилия, до който ще стигнем за една нощ от Неапол. Тук ще останем един ден, а вечерта ще вземем курс към Атина.

До Атина ще стигнем за два и половина-три дни по маршрут, минаващ покрай северното крайбрежие на Сицилия, през групата на Еолийските острови, близо до Стромболи и Вулкано — два действащи вулкана, — през Месинския пролив със Сцила от едната страна и Харибда от другата, покрай източния бряг на Сицилия и с изглед към Етна, покрай южното крайбрежие на Италия, западния и южния бряг на Гърция с изглед към древния Крит, през Атинския залив, с крайна точка Пирея. След кратък престой ще прекосим Саламинския залив и ще посветим един ден на Коринт, откъдето пътуването ще продължи към Константинопол, като по пътя ще минем през гръцките

острови, Дарданелите, Мраморно море и Златния рог и ще пристигнем в Константинопол за около четиридесет и осем часа след отплаването си от Атина.

След заминаването от Константинопол ще вземем курс през красивия Босфор и Черно море към Севастопол и Балаклава, което прави около двадесет и четири часа път. Тук предлагаме два дни престой и посещение на пристанищата, укрепленията и бойните полета на Крим. Оттам ще тръгнем обратно през Босфора и ще спрем в Константинопол, за да вземем на кораба тези, които са предпочели да останат там. Плаването ще продължи през Мраморно море и Дарданелите, покрай бреговете на древна Троя и Лидия към Смирна, където ще стигнем за два-два и половина дни от Константинопол. Тук престоят ще е достатъчно дълъг, за да отидем до Ефес, който е на петдесет мили път с влак.

От Смирна до Божи гроб маршрутът ще мине през гръцките острови близо до остров Патмос, покрай крайбрежието на Азия, древна Памфилия и остров Кипър. До Бейрут ще стигнем за три дни. Там ще отделим време, за да посетим Дамаск, след което параходът ще отплава за Яфа.

От Яфа може да се отиде до Йерусалим, река Йордан, Тивериадското езеро, Назарет, Витания, Витлеем и други забележителни места в Палестина, и там тези, които са предпочели да пътуват от Бейрут по суша и да минат през Дамаск, Галилея, Капернаум, Самария, река Йордан и Тивериадското езеро, могат отново да се качат на кораба.

Следващата забележителност след Яфа е Александрия, до която ще стигнем за двадесет и четири часа. Ще откриете, че руините на двореца на Цезар, колоната на Помпей, иглата на Клеопатра, катакомбите и развалините на древна Александрия заслужават да бъдат посетени. Пътуването до Кайро, сто и тридесет мили път с влак, ще продължи няколко часа, а оттук може да се отиде до древния Мемфис, до житниците на Йосиф и пирамидите.

От Александрия ще вземем курс към дома с отбиване в Каляри (Сардиния) и Палма (Майорка) — великолепни пристанища с пленителна природа и изобилстващи с плодове.

Във всяко място престоят ще е един-два дни, а като заминем от Палма вечерта, до Валенсия, в Испания, ще стигнем на следната сутрин. Тук в най-красивия град на Испания, ще прекараме няколко дни.

От Валенсия пътуването към дома ще продължи покрай испанския бряг. Ще минем само на една-две мили от Аликанте, Картахена, Палос и Малага и след около двадесет и четири часа ще пристигнем в Гибралтар.

Тук ще направим еднодневен престой и пътуването ще продължи към Мадейра, където ще пристигнем след около три дни. Капитан Мариат пише: „Аз не познавам друго място върху глобуса, което така да поразява и възхищава при първо посещение, както Мадейра.“ Ще направим престой от един-два дни, който, ако времето позволява, може да бъде продължен, а като минем през островите и вероятно зърнем връх Тейде, ще вземем курс на юг и ще пресечем Атлантическия океан на географската ширина на североизточните пасати, където винаги може да се разчита на меко и приятно време и спокойно море.

Ще спрем на Бермудските острови, които са разположени точно на пътя към дома на десет дни път от Мадейра, и след кратко време, прекарано с нашите приятели бермудците, ще тръгнем право към дома, където ще пристигнем след около три дни.

Вече са получени молби от лица, намиращи се в Европа, които желаят да се присъединят към екскурзията по пътя.

Корабът по всяко време ще бъде дом, където екскурзиантите, ако са болни, ще бъдат обградени от грижливи приятели и ще получат всяка възможна утеха и съчувствие.

Ако в някое от пристанищата, изброени в програмата, има епидемия, ще го подминаваме и вместо него ще

посетим други забележителности.

Цената на билета е определена на хиляда двеста и петдесет долара за всеки възрастен пътник. Каютите и местата по масите ще бъдат разпределяни по реда на резервациите, а нито една резервация няма да се смята за редовна, докато не бъдат изплатени на касиера десет процента от стойността на билета.

Пътниците, ако желаят, могат да останат на кораба във всички пристанища без доплащане, а превозът им от кораба до брега и обратно ще става за сметка на организаторите.

Всички заангажирани билети трябва веднага да бъдат заплатени, за да можем да заминем в определеното време.

Молбите за участие в пътуването трябва да бъдат одобрени от комисията, преди да се издадат билетите, и могат да бъдат отправени към долуподписания.

Сувенирите, закупени от пътниците по време на екскурзията, могат да бъдат докарани у дома с парахода безплатно.

Смята се, че пет златни долара на ден ще бъдат прилична сума за покриване на всички разноски на сушата и в различните места, където пътниците ще пожелаят да напуснат кораба за по-дълго време.

Пътуването може да бъде продължено и маршрутът да бъде променен, ако пътниците гласуват единодушно за това.

Чарлс К. Дънкан
Уолстрийт 117, Ню Йорк
Р.Р.Г., касиер

Комисия по молбите
Дж.Т.Х., ескуайър, Р.Р.Г., ескуайър, Ч. К. Дънкан
Комисия по избора на параход
Кап. У.У.С., инспектор от застрахователното

дружество
К.У.К., технически консултант за САЩ в Канада
Дж.Т.Х., ескуайър
Ч.К. Дънкан

П.П. За случая е нает много красивият и солиден параход с гребни колела „Квакер Сити“ и той ще замине от Ню Йорк на 8 юни. Правителството ни е снабдило с препоръчителни писма, осигуряващи на групата любезно посрещане в чужбина.

Какво ѝ липсваше на тази програма, за да стане съвършено завладяваща? Нищо, което да може да се открие от един обикновен човешки ум. Париж, Англия, Шотландия, Швейцария, Италия — Гарибалди! Гръцките острови! Везувий! Константинопол! Смирна! Божи гроб! Египет и „нашите приятели бермудците“! Хора, желаещи да се присъединят към екскурзията в Европа; епидемии, които трябва да бъдат избегнати; превоз с лодки от кораба до брега и обратно за сметка на организаторите; лекар на борда; околосоветско пътуване, ако пътниците единодушно го пожелаят; общество, строго подбрано от безмилостна „комисия по молбите“; кораб, строго подбран от също толкова безмилостна „комисия по избор на параход“. Човешката природа не може да устои на такива зашеметяващи съблазни. Побързах да отида в касата и внесох моите десет процента. Зарадвах се, като узнах, че няколко отделни каюти са все още свободни. Наистина успях да избягна критичното проучване на характера ми от тази безмилостна комисия, но аз бях посочил за поръчители всички високопоставени лица от моя град, за които се сетих, като избирах тези, които нищо не знаят за мене.

Скоро бе издадена допълнителна програма, която съобщаваше, че пътниците ще използват на борда на кораба „Плимутския сборник с химни“. Тогава внесох останалите пари за билета.

Снабдих се с квитанция и както му е редът, официално бях зачислен за екскурзиант. Това ме зарадва, но тази радост бледнееше в сравнение с новото за мене чувство, че съм между „избраниците“.

Допълнителната програма инструктираше екскурзиантите да се снабдят с леснопреносими музикални инструменти, за да се развличат на кораба; със седла за пътуването из Сирия; със зелени очила, чадъри и воали за Египет; със солидни дрехи за тежкото поклонничество из Палестина. Въпреки че корабната библиотека щеше да предостави достатъчно количество книги, по-нататък се препоръчваше, че все пак

ще е хубаво всеки пътник да се снабди с няколко пътеводителя, с Библия и някои класически образци на пътеписи. Бяха приложили списък, който се състоеше главно от книги, отнасящи се до Божи гроб, тъй като той влизаше в екскурзията и изглежда беше гвоздеят в програмата.

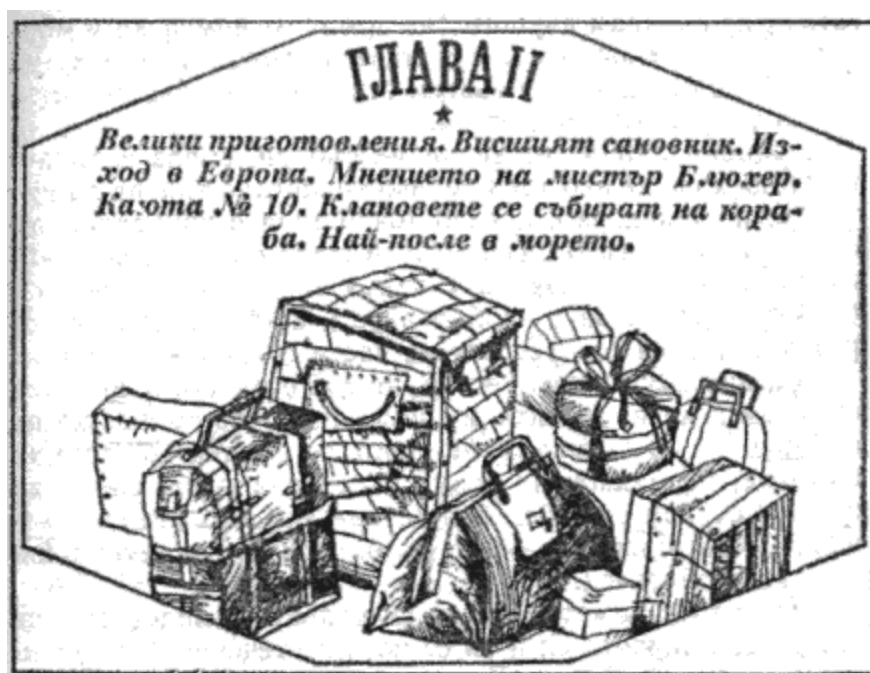
Преподобният Хенри Уорд Бичър трябваше да придружава поклонниците, но неотложни задължения го заставиха да се откаже от тази идея. Имаше и други пътници, с които по-леко и по-охотно бихме могли да се разделим. Генерал-лейтенант Шърман щеше също да се включи в компанията, но войната с индианците го принуди да си остане в прериите. Една популярна актриса беше вписала името си в корабните тефтери, но нещо ѝ попречи и тя не замина. „Барабанчикът от Потомак“ дезертира и в крайна сметка не ни остана нито една знаменитост!

Щяхме обаче да имаме „артилерийска батарея“ от Министерството на военноморските сили (както пишеше в рекламата), която да се използва за отговаряне на оръдейните салюти, а документът, предоставен ни от Министерството на военноморските сили, който трябваше да направи „генерал Шърман и компанията му“ желани гости в царските двореци и военните лагери на Стария свят, все още беше на наше разположение, въпреки че и документът, и батареята, мисля, бяха загубили донякъде от първоначалната си внушителност. Но нали все още имахме съблазнителната програма с Париж, Константинопол, Смирна, Йерусалим, Йерихон и „нашите приятели бермудците“? Какво повече ни интересуваше?

ГЛАВА II

ВЕЛИКИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ. ВИСШИЯТ САНОВНИК. ИЗХОД В ЕВРОПА. МНЕНИЕТО НА МИСТЪР БЛЮХЕР. КАЮТА № 10. КЛАНОВЕТЕ СЕ СЪБИРАТ НА КОРАБА. НАЙ-ПОСЛЕ В МОРЕТО.

През следващия месец от време на време се отбивах на „Уолстрийт“ 117 да се осведомя как върви ремонтът и обзавеждането на кораба, колко души средно се прибавят към списъка на пътниците, колко човека на ден комисията обявява за недостатъчно „избрани“ и обрича на скръб и горест. Зарадвах се, когато узнах, че на борда ще имаме малка печатарска машина и ще издаваме собствен всекидневник. С радост научих, че пианото, органът и хармониумът ни ще бъдат най-хубавите инструменти от вида си, които могат да се купят на пазара. С гордост забелязах, че между нашите екскурзианти има трима пастори, осем лекари, шестнадесет или осемнадесет дами, няколко високопоставени армейски и морски офицери с гръмки титли, богата реколта от „професори“ от най-различни видове и един джентълмен, след чието име гърмеше със страхотен тътен. „Пълномощен представител на Съединените американски щати в

Европа, Азия и Африка“! Старателно се бях приготвил да бъда на заден план на кораба, понеже единствено на най-, най-избраните щеше да бъде разрешено да преминат през иглените уши на комисията по акредитивните писма; бях се приготвил да очаквам внушителна армия от армейски и морски герои и може би вследствие на това, да трябва да отида още по-назад, но съвсем откровено заявявам, че за такъв удар не бях подготвен.

Подобна лавина от титли ме събори, смаза и съкруши. Казах си, че ако това величие наистина трябва да пътува с нашия кораб, а явно точно това е трябвало, то според мене, когато Съединените щати сметнат, че трябва да изпратят сановник с такъв тонаж отвъд океана, би било проява на по-добър вкус и по-безопасно да го разглобят и да го превозят на части в няколко кораба.

Ах, ако само знаех тогава, че той е просто обикновен смъртен и че в мисията му няма нищо по-смайващо от събирането на семена, редки сортове сладки тропически картофи, необикновени зелки и особени жаби за това жалко, безполезно, безобидно, плесенясало старо изкопаемо, Смитсъновия институт, бих се почувствувал извънредно облекчен.

През този паметен месец се радвах на щастието, че един път в живота си и аз се нося по течението на велико народно движение. Всички отиваха в Европа. И аз отивах в Европа. Всички отиваха на прочутото Парижко изложение. И аз отивах на Парижкото изложение. Параходните линии извозваха общо взето по четири-пет хиляди американци на седмица от различните пристанища на страната. Сега не си спомням ясно дали през този месец успях да срещна дори десет души, които да не заминават за Европа в близко време. Доста често се разхождахме из града с младия мистър Блюхер, който се беше записал за екскурзията. Той беше доверчив, добродушен, простосърдечен и общителен, но не беше човек, който може да смае света. Имаше най-необикновени представи за това масово преселение в Европа и накрая започна да смята, че цялата нация си стяга багажа да емигрира във Франция. Един ден влязохме в някакъв магазин на Бродуей, където той си купи носна кърпичка и когато се оказа, че продавачът няма дребни пари, мистър Блюхер каза:

— Нищо, ще ви платя в Париж.

— Но аз не заминавам за Париж.

— Как...? Правилно ли разбрах това, което казахте?

— Казах, че не заминавам за Париж.

— Не заминавате за Париж? Не зами... е, добре тогава, къде за бога заминавате?

— Съвсем никъде.

— Никъде? Не заминавате никъде, оставате си тук?

— Изобщо никъде не заминавам, а оставам тук. Ще си стоя тук цяло лято.

Моят приятел взе покупката си и излезе от магазина в пълно мълчание и с обидено изражение на лицето. Както си вървахме по улицата, той наруши мълчанието и каза категорично:

— Това беше лъжа — убеден съм.

В определеното време корабът беше готов да приеме пасажерите си. Запознах се с младия джентълмен, с когото щяхме да делим една каюта, и установих, че е интелигентен, с бодър дух, не е егоист и е удивително добродушен. Никой от пътниците на „Квакер Сити“ не би отказал да потвърди това, което току-що казах. Избрахме си носова каюта на десния борд на долната палуба. Вътре имаше две койки, мрачен, плътно затворен илюминатор, умивалник с леген и дълъг, отрупан с възглавници сандък, който трябваше едновременно да ни служи за канапе и за скривалище на вещите ни. Въпреки всичките тези мебели все още имаше място да се обърнеш, но не и да хванеш котка за опашката и да я въртиш из стаята, без да я повредиш. Както и да е, стаята беше голяма за корабна каюта и задоволителна във всяко едно отношение.

Определено беше корабът да отплава през един съботен ден в началото на юни.

Рано следобед на тази забележителна събота аз пристигнах на пристанището и се качих на кораба. Навсякъде блъсканица и бъркотия! (Някъде вече съм срещал тази фраза.) Пристанът беше претъпкан с файтони и хора, пътници пристигаха и бързаха да се качат на борда, палубите на парахода бяха задръстени от сандъци и куфари. Групи екскурзианти, пременени в непривлекателни пътнически костюми, се мотаеха под ситния дъждец и изглеждаха унили и нещастни като пилета, които си сменят перушината. Доблестният флаг бе вдигнат, но и той беше под влиянието на същата магия и висеше на мачтата, отпуснат и обезсърчен. Общо взето, гледката беше от тъжна по-тъжна!

Пътуването беше за удоволствие. Никой не можеше да го отрече, защото така пишеше в програмата и така беше посочено в договора, но никак, съвсем никак не приличаше на такова.

Най-после сред трясък, грохот, викове и съскане на пара прокълтя командата „Отвържи въжетата!“. Последва внезапно втурване към мостчетата, изпращачите офейкаха на брега, колелата се завъртяха и ние потеглихме — екскурзията започна! Измокрената тълпа на пристана извика два пъти много слабо „Ура!“, ние отговорихме тихо от хлъзгавите палуби, флагът направи усилие да се вдигне, но не успя. Батареята не проговори, нямаше амуниции.

Добрахме се до края на пристанището и хвърлихме котва. Все още валеше. Не само валеше, но имаше и буря. И сами виждахме, че в открито море има силно вълнение. Трябваше да стоим неподвижно в спокойните води на пристанището, докато утихне бурята. Нашите пътници бяха от петнадесет различни щата. Само няколко от тях бяха плавали по море и очевидно не можеше да бъдат изправени срещу истинска буря, преди да привикнат към люлеенето на кораба. Привечер заминаха двата придружаващи ни парни влекача с шумна пийнала компания от млади нюйоркчани на борда, които искаха да се сбогуват с един от нас по установената древна традиция, и ние останахме сами в океана. На пет клафтера дълбочина и здраво закотвени за дъното. При това под камшиците на силния дъжд. Здравата се развличахме.

Гонгът, който удари за молитва, внесе разнообразие, напълно подходящо за момента. Първата съботна вечер от която и да е друга екскурзия може би щеше да бъде посветена на вист и танци, но аз предоставям на безпристрастния читател да прецени дали би било проява на добър вкус от наша страна да се отдадем на такива леконравни развлечения, като се има предвид какво бяхме преживели и в какво разположение на духа се намирахме. За погребение бяхме чудесна дружинка, ала не и за нещо по-весело.

Все пак морето винаги действа ободряващо. И тази нощ в койката си, люлян ритмично от вълните и приспиван от далечния прибой, аз скоро се зарях в сън и от съзнанието ми изчезнаха мрачните преживявания през този ден и безпокоящите ме предчувствия за бъдещето.

ГЛАВА III

„ОЦЕНКА“ НА ПАСАЖЕРИТЕ. „НАВЪТРЕ, НАВЪТРЕ В МОРЕТО“. ИЗПИТАНИЕ ЗА ПАТРИАРСИТЕ. В ТЪРСЕНЕ НА РАЗВЛЕЧЕНИЯ ПРИ ТРУДНИ ОБСТОЯТЕЛСТВА. ПЕТИМАТА КАПИТАНИ НА КОРАБА.

Целия неделен ден на котва! Бурята доста беше утихнала, но морето оставаше неспокойно. Както ясно виждахме с биноклите, в открито море все още се издигаха високо във въздуха пенести хълмове. Не подобаваше да започнем екскурзията в неделя, не можехме да хвърлим нашите незакалени стомаси срещу такова едно безмилостно море. Трябваше да останем до понеделник. И останахме. Денят премина в редуване на богослужения и молитви, а за тази цел местоположението ни беше точно толкова подходящо, колкото и всяко друго.

Тази неделна сутрин станах рано и рано закусих. Чувствувах съвсем естествено желание да разгледам добре и с безпристрастен поглед пътниците по време, когато те ще се държат най-непринудено, а такъв момент, ако изобщо го има, е само закуската.

Силно се изненадах, като видях толкова много възрастни хора — всъщност бих казал „толкова много почитени старци“. Един поглед към дългите редици от глави вероятно би накарал човек да си помисля, че всичко наоколо е посивяло. Но не беше така. Имаше сравнително немалък брой млади хора, разпръснати тук-там, а също и джентълмени и дами, чиято възраст не можеше да се определи, тъй като не бяха нито безспорно млади, нито непременно стари.

На следващата сутрин вдигнахме котва и излязохме в открито море. Бяхме много щастливи, че се махаме оттук след отегчителното, отчайващо забавяне. Струваше ми се, че никога преди атмосферата не е била толкова радостна, слънцето толкова ярко и морето толкова красиво. Едва сега се почувствувах доволен от екскурзията и от всичко, свързано с нея. Всичките ми лоши инстинкти замряха и докато Америка изчезваше от погледа, усетих, че на тяхно място се появява едно великодушие, за момента безкрайно като широкия океан, който надигаше грамадните си вълни около нас. Искях да изразя чувствата си, исках да вдигна глас и да запея, но не знаех нито една песен и се отказах от идеята. Мисля, че това не наскърби кораба.

Времето беше свежо и приятно, но морето все още се вълнуваше силно. Човек не можеше да се разхожда по палубата, без риск да си счупи врата; в един момент бушпритът вземаше на прицел стоящото в зенита си слънце, а в следващия се опитваше да улучи като с харпун някоя акула на дъното на океана. Какво причудливо усещане е да почувствуващ как кърмата бързо потъва под краката ти и да видиш как носът се издига високо нагоре към облаците! Този ден най-безопасното беше да сграбчиш някой парапет и да се държиш за него, разходката беше прекалено рисковано развлечение.

По някаква щастлива случайност не ме хвана морска болест. С това човек може да се гордее. Невинаги обаче ми се е разминавало. Ако има нещо на света, което може да накара човек да се възгордее извънредно и непоносимо, това е изрядният стомах през първия ден в морето, когато почти всички съпътници страдат от морска болест. Скоро една достопочтена вкаменелост, омотана в шалове до брадичката, увита в превръзки като мумия, се появи на вратата на кърмовата каюта и при следващото люшване на кораба се хвърли в прегръдките ми. Казах му:

— Добро утро, сър. Хубав ден е днес.

Той сложи ръка на стомаха си, каза „О, боже!“, залитна, спъна се в решетъчния капак на един люк и се просна възнак.

След малко и втори стар джентълмен изхвъркна от същата врата. Казах му:

— Успокойте се, сър. Не бързайте. Днес е хубав ден, сър.

Той също сложи ръка на стомаха си, каза „О, боже!“ и политна напред.

Малко по-късно трети ветеран излетя от същата врата, мъчейки се да сграбчи въздуха за спасителна опора. Казах му:

— Добро утро, сър. Днес е хубав ден за развлечения. Вие тъкмо искате да кажете...

— О, боже!

Така си и мислех. Във всеки случай го очаквах. Останах там повече от час и през цялото време бях бомбардиран от стари джентълмени и всичко, което чух от тях, беше „О, боже!“

Тръгнах си замислен. Казах си, че това е хубава екскурзия. Че тук ми харесва. Пътниците не са много приказливи, но все пак са общителни. Харесват ми тези старци, но всичките май прекалено много са се прирастили към думите „О, боже!“.

Знаех какво им е. Страдаха от морска болест. И това ме радваше. Всички ние обичаме да гледаме как другите страдат от морска болест, когато се чувствуваме добре. Приятно е да играеш вист на светлината на лампа в каютата, когато навън бушува буря; приятно е да се разхождаш по кварталдека на лунна светлина, да пушиш на ветровития марс, стига да не те е страх да се качиш горе. Но всички тези удоволствия са нищожни и обикновени в сравнение с радостта да виждаш как хората страдат от мъките на морската болест.

Следобед събрах доста информация. Изкачвах се по някое време по кварталдека, когато кърмата на кораба сочеше небето, пуших пура и се чувствувах сравнително добре. Някой възкликна:

— Е, с това нищо няма да постигнете. Я прочетете онзи надпис

— „На кърмата пушенето е забранено!“.

Това беше капитан Дънкан, водачът на експедицията. Аз, разбира се, се отправих към носа. В една от каютите на горната палуба, зад кабината на лоцмана, видях върху някакво бюро дълъг далекоглед и посегнах да го взема, тъй като в далечината се виждаше кораб.

— А-а, долу ръцете! Излизайте оттам!

Излязох. Попитах тихо един моряк, който метеше палубата:

— Кой е онзи як пират с бакенбардите и неприятния глас?

— Това е капитан Бърсли — щурманът.

Помогах се малко наоколо и после, поради липса на нещо по-добро, се залових да дълбая парапета с ножчето си. Някой се обади с впечатляващ, поучителен глас:

— Слушайте, приятелю. Не можете ли да се захванете с нещо по-добро, вместо да правите кораба на трески? Би трябвало да бъдете по-разумен.

Върнах се и намерих матроса, който метеше палубата.

— Кое е онова наконтено и обръснато оскърбление на природата?

— Това е капитан Л., собственикът на кораба. Той е един от главните шефове.

След известно време се качих отдясно на лоцманската кабина и намерих на една пейка секстант. Е, казах си, с това нещо измерват височината на слънцето, мисля, че ще мога да видя онзи кораб през него. Едва го бях допрял до окото си, когато някой ме докосна по рамото и каза неодобрително:

— Най-добре ще е да ми го върнете, сър. Ако има нещо, дето искате да научите за това как се мери височината на слънцето, предпочитам аз да ви го кажа, но този инструмент не обичам да говерявам на никого. Ако искате да направите някакви изчисления — аз съм на ваше разположение, сър.

Той се отзова на някакво повикване от другата страна. Потърсих матроса, който метеше палубата.

— Коя е оная горила с крака като на паяк и с мазно благодушна физиономия?

— Това е капитан Джойс, първият помощник.

— Е, това решително надминава всичко, което съм чувал досега. Кажете, питам ви като човек и брат, мислите ли, че мога да се осмеля да хвърля камък тук на кораба, в която и да е посока, без да ударя капитан.

— Не знам, сър. Може би ще уцелите вахтения капитан, защото той стои точно на пътя ви.

Слязох долу, потънал в размисъл и малко обезсърчен. Мислех си, че ако пет баби могат да отгледат само хилаво дете, какво ли могат да

направят пет капитани с една екскурзия.

ГЛАВА IV

ЖИВОТЪТ НА ПОКЛОННИЦИТЕ В МОРЕТО. СИНАГОГАТА. ДНЕВНИКЪТ НА ДЖЕК. КЛУБЪТ НА „КВАКЕР СИТИ“. ПИЩЕН БАЛ НА ПАЛУБАТА. ШЕГОВИТИЯТ ПРОЦЕС. БЛАГОЧЕСТИЕТО НА ПОКЛОННИЦИТЕ. ЩУРМАНЪТ ИЗКАЗВА МНЕНИЕТО СИ.

Седмица или повече порихме вълните без някаква особена схватка за власт между капитаните. Скоро пътниците привикнаха към новите условия и животът на кораба потече равномерно и монотонно като в казарма. Не бих го нарекъл скучен, тъй като това не беше съвсем вярно, но в него си имаше доста еднообразие. Както обикновено става при пътуване по море, пътниците скоро започнаха да употребяват морските термини — знак, че вече се чувствуваха като у дома си. Шест и половина вече не беше шест и половина за тези поклонници от Нова Англия, Юга и долината на Мисисипи, а седем камбани; осем, дванадесет и четири часът станаха осем камбани; капитанът не измерваше географската ширина в девет часа, а при две камбани. Те с лекота говореха за кърмовата каюта, за бакборда, щирборда и бака.

При седем камбани удряше първият гонг, при осем беше закуската за онези, които не страдаха от морска болест чак толкова, че

да не могат да я изядат. След това всички здрави се разхождаха под ръка нагоре-надолу по дългата горна палуба и се наслаждаваха на хубавите летни утрини, а болните изпълзваха навън, облягаха се откъм подветрената страна на кожусите на корабните колела, пиеха гнусен чай с препечен хляб и страдаха. От единадесет часа до обяд и от обяд до вечерята в шест часа заниманията и развлеченията бяха най-разнообразни. Четяха, пушеха и пиеха, но, разбира се, никога едни и същи хора; имаше морски чудовища, които трябваше да наблюдаваме и на които трябваше да се удивляваме; имаше и чужди кораби, които трябваше да съзерцаваме през театрални бинокли и за които трябваше да се произнасят мъдри заключения, и нещо повече, всеки проявяваше личен интерес да следи дали флагът се вдига и учтиво се сваля три пъти в отговор на поздравите на тези чужденци. В пушалнята винаги имаше компании от джентълмени, които играеха на карти, на дама и на домино, особено на домино — възхитително безобидна игра, а долу, в носовата част на главната палуба, пред кокошарника и мястото за добитъка, устройхме така наречения „конски билиард“. Конският билиард е хубава игра. Тя доставя активно движение, веселие и всепоглъщащо вълнение. Смесица е от детската игра „дама“ и билиард и се играе с щека. Начертавате една голяма „дама“ на палубата и номерирате всяко квадратче. Заставите на три-четири стъпки разстояние, поставяте пред вас няколко широки дървени диска и ги тласкате силно напред с дълга щека. Ако дискът спре на тебеширена линия, печелите нула точки. Ако спре в седмия квадрат, печелите седем точки, в петия — пет, и така нататък. Трябва да се наберат сто точки, могат да играят четирима души едновременно. Играта би била много проста, ако подът е неподвижен, но при нас, за да се играе добре, се изискваше голяма вещина. Трябваше да вземаме под внимание клатенето на кораба. Много често човек си прави сметка, че корабът ще се наклони надясно, а той отива в обратната посока. Последствието е, че дискът излиза един-два ярда извън дамата и тогава единият играч плаче, а другите се смеят.

Когато валеше, пътниците, разбира се, трябваше да стоят в салона или поне в каютите си и да се забавляват с игри, с книги, със съзерцаване на познатите до болка грамадни вълни или с клюки.

Вечерята привършваше някъде към седем часа, следваше едночасова разходка по горната палуба, после удряше гонгът и голяма

част от групата се отправяше на богослужение в кърмовата каюта — хубав салон, дълъг петдесет-шестдесет фута. Неосенените от божията милост наричаха този салон „синагогата“. Богослужението се състоеше само от два химна от Плимутския сборник и кратка молитва и рядко отнемаше повече от петнадесет минути. Химните се пееха в съпровод на физхармониум, стига само морето да е достатъчно тихо, за да може изпълнителят да седне пред инструмента, без да има нужда да го връзват за стола.

След богослужението синагогата бързо заприличваше на класна стая в час по краснопис. Никой друг кораб не е виждал подобна гледка. Около двадесет-тридесет джентълмени и дами сядаха под люлеещите се лампи зад дългите маси за хранене от двете страни на салона, пръснати от единия до другия му край, и в продължение на два-три часа прилежно пишеха в дневниците си. Уви! Съжалявам, че повечето от тези дневници, започнати с такъв ентузиазъм, стигнаха до толкова жалък и безславен край. Съмнявам се, че има поне един-единствен от нашите поклонници, който да не може да покаже поне сто четливо изписани страници в дневника си за първите двадесет дни от пътуването с „Квакер Сити“, и съм съвсем сигурен, че няма и десет души, които да могат да покажат двадесет страници от следващите двадесет хиляди мили от пътешествието! В известни периоди от живота на човека най-скъпата на сърцето му цел е да води достоверен дневник за подвизите си. И той се впуска в тази работа с ентузиазъм, който му внушава мисълта, че писането на дневник е най-подходящото и най-приятното развлечение на света. Но ако той поживее още двадесет и един дни, ще открие, че само онези редки натури, надарени със смелост, издръжливост, вяроност към дълга в името на самия дълг и непоколебима решителност, могат да се надяват, че ако дръзнат да се заловят с такова грандиозно начинание, каквото с воденето на дневник, няма да претърпят позорно поражение.

Един от всеобщите любимци, Джек, великолепен младеж с глава, пълна със здрав разум, и с чифт нозе, толкова дълги, прави и стройни, че представляваха истинско чудо, всяка сутрин най-пламенно и оживено докладваше за напредъка си и казваше:

— О, върви много гот! (Той имаше лека склонност към употребата на жаргонни думи, когато беше в по-добро настроение.) Миналата вечер написах десет страници в дневника си. Знаете ли, че

по-миналата написах девет, а по-по-миналата — дванадесет. Та то е просто удоволствие!

— Какво толкова намирате за писане, Джек?

— О, всичко. Географската ширина и дължина по обяд за всеки ден; и колко мили сме изминали през последните двадесет и четири часа; и всичките игри на домино и конски бiliarд, които съм спечелил, и китовете, и акулите, и делфините; и текста на неделната проповед (защото това ще направи добро впечатление в къщи); и корабите, които сме поздравили, и от коя държава са били те, и в каква посока е духал вятърът; и дали е имало вълнение, и с какви платна сме плавали, въпреки че предимно плаваме без тях, тъй като винаги има силен насрещен вятър (чудя се коя е причината за това?); и колко лъжи е изрекъл Моулт. О, всичко! Всичко съм записал. Баща ми заръча да водя този дневник. И хиляда долара не биха му го заменили, когато го завърша.

— Не, Джек, той ще струва повече от хиляда... когато го завършите.

— Нима? Не, все пак наистина ли мислите така?

— Да, той ще струва поне хиляда долара, когато го завършите, а може би и повече.

— Е, аз самият мисля горе-долу същото. Това не е някакво си там скапано дневниче!

Но дневникът скоро се превърна в много жалко, „скапано“ дневниче. Една вечер в Париж, след целодневно къртовско разглеждане на забележителности, аз казах:

— Джек, сега ще ида да се поразходя малко из кафенетата и ще ви дам възможност да попишете в дневника си, приятелю.

Лицето му помръкна. Той каза:

— О, не се притеснявайте. Мисля, че няма повече да водя този дневник. Ужасно е отегчително. Знаете ли, смятам, че съм изостанал с цели четири хиляди страници. Не съм написал нито дума за Франция. Отначало мислех да пропусна Франция и да започна наново. Но така не върви, нали? Старият ще каже: „Ей, та ти нищо ли не си видял във Франция?“ Този номер няма да мине. Мислех да препиша нещо за Франция от някой пътеводител като стария Баджър от носовата каюта, който пише книга, но там има повече от триста страници за нея. О, не мисля, че има някаква полза от дневник. А вие? Само ядове, нали?

— Да, няма голяма полза от недовършен дневник, но един дневник, воден както трябва, струва хиляда долара... когато се напише.

— Хиляда! Е, може би имате право. Лично аз не бих го завършил и за милион.

Това, което се случи с него, стана и с мнозинството прилежни нощни писачи в салона. Ако искаш да наложиш тежко и мъчително наказание на някой младеж, накарай го да даде обещание, че ще води дневник в продължение на една година.

Към много средства се приблягваше, за да бъдат екскурзиантите весели и доволни. Учреден беше клуб, обединяващ всички пътници, който се събираше в школата по краснопис след богослужение; там се четеше на глас за страните, които наближавахме, и се обсъждаше така получената информация.

Няколко пъти фотографът на експедицията изваждаше „прозрачните си картини“ и даваше чудесни представления с магически фенер. Почти всичките му изгледи бяха от чужди страни, но между тях имаше и една-две снимки от дома. Той оповести, че ще открие „представлението си в кърмовия салон при две камбани (девет часа вечерта) и ще покаже на пътниците къде им предстои да пристигнат“, което беше чудесно, но по някаква смешна случайност първата картина, която се появи на платното, беше изглед от Грийнуудското гробище!

През няколко звездни нощи танцувахме на горната палуба под навесите и като закачихме три-четири корабни фенера на подпорите, ѝ придадохме натруфен и бляскав вид на бална зала. Музиката ни се състоеше от хубаво размесените звуци на един леко астматичен хармониум, склонен да се задъхва там, където трябваше да свири силно, един кларинет, който беше малко несигурен във високите тонове и твърде меланхоличен в ниските, и един акордеон със съмнителна репутация, който имаше дупка някъде и издишаше значително по-гръмогласно, отколкото пицеше — сега не ми идват наум по-изискани думи. Но танците бяха още по-лоши от музиката. Когато корабът се накланяше надясно, целият взвод танцьори връхлиташе върху десния борд и се спираше накуп при парапета, а когато се накланяше наляво, се мятеше към левия брод със същото емоционално единоподушие. Валсуващите се завъртаха несигурно за около петнадесет секунди и после заприпкваха към парапета, сякаш

искаха да се хвърлят зад борда. Танцът „вирджинска въртушка“, така както се изпълняваше на борда на „Квакер Сити“, съдържаше повече въртене от всяка друга „въртушка“, която съм виждал досега, и беше еднакво интересна за зрителите и опасна за танцьорите — те по чудо спасяваха кожата си. В крайна сметка изоставихме танците.

Отпразнувахме рождения ден на една дама с тостове, речи, стихотворения и прочие. Играхме и на съд. Няма кораб, на чийто борд да не са играли на съд. Домакинът на кораба беше обвинен в кражба на палто от каюта № 10. Назначихме съдия, писари, викач, полицаи, шериф, прокурор, и защитник, призовахме свидетели и избрахме съдебни заседатели, след като на мнозина направихме отвод. Свидетелите даваха глупави, ненадеждни и противоречиви показания, съвсем като истински свидетели, както обикновено. Адвокатите произнасяха красноречиви, убедителни и отмъстително оскърбителни един за друг пледоарии — нещо свойствено за тяхното съсловие. Най-после се видя краят на процеса и съдията навреме го приключи с абсурдно решение и смешна присъда.

Няколко вечери младите джентълмени и дами се опитаха да представят шаради в каютите и се оказа, че постигнаха най-забележителен успех от всички в областта на развлеченията.

Направен бе опит да се организира дискуссионен клуб, но той не беше успешен. Никой от пътниците нямаше талант на оратор.

Спокойно мога да кажа, че всички ние се забавлявахме, но по един доста тих начин. Много рядко свирехме на пиано, правехме дуети на флейта и кларинет, и то не лоши, когато изобщо нещо се получаваше, но винаги изпълнявахме една и съща стара мелодия. Беше много хубава мелодия. Колко добре си я спомням! Чудя се кога изобщо ще се отърва от нея! На хармониум и на орган свирехме само по време на богослужение... но аз твърде много избързвам. Младият Албърт знаеше една песничка, нещо за „О, еди-кой си, колко мило, че разбрахме, че той е неговото как го казват“ (не си спомням точното ѝ заглавие, но беше много тъжна и сантиментална песничка). Албърт я свиреше горе-долу през цялото време, додето не се договорихме да се въздържа. Но никой никога не пееше на горната палуба на лунна светлина, а хоровото пеене по време на богослужение не беше на висота. Понасях го, докато можех, после се включих и се опитах да оправя работата, но това окуражи младия Джордж да последва

примера ми и тогава пеенето се провали — гласът на Джордж тъкмо по това време мутираше и когато той отвореше уста, гробовният му бас скъсваше юздата и стряскаше всички с фалшивото си крякане във високите тонове. Джордж не знаеше и мелодиите, което също беше недостатък на изпълнението му.

— Слушай, Джордж, не импровизирай — казах аз. Изглежда твърде егоистично. Това ще предизвика забележки. Придържай се просто към „Коронацията“, както правят другите. Мелодията е хубава, не можеш да я подобриш по този начин, ей така от един път.

— Но аз не се опитвам да я поправя — и аз пея като другите, както е по нотите.

И той наистина си мислеше, че пее като другите, следователно сам си беше виновен, когато гласът му засядаше в гърлото и го задушаваше.

Между неосенените от божията милост имаше такива, които твърдяха, че неспирните насрещни ветрове са резултат от печалното ни хорово пеене. Други открито заявяваха, че нашата гнусна музика си е сама по себе си огромен риск, дори да е на най-голяма висота, но че да се увеличава престъплението, като се позволява на Джордж да помага, е предизвикателство към провидението. Те твърдяха, че с мъчителните си опити да пее хорът ще докара някоя буря и тя ще потопи кораба.

Някои мърмореха и против молитвите. Щурманът каза, че на поклонниците им липсва великодушие.

— Ей ги на, всяка вечер там долу при осем камбани се молят за попътен вятър, а знаят не по-зле от мен, че това е единственият кораб, пътуващ на изток по това време на годината, срещу хиляда, отиващи на запад, и че това, което за нас е попътен вятър, за тях е насрещнен. Всемогъщият праща попътен вятър на хиляда кораба, а това племе иска от него да обърне вятъра наопаки, за да направи услуга на един-единствен, и при това параход. Нито е разумно, нито е по християнски, нито е по човешки великодушно! Стига с тия глупости!

ГЛАВА V

ЕКСЦЕНТРИЧНАТА ЛУНА. ТАЙНАТА НА „КОРАБНОТО ВРЕМЕ“. ОБИТАТЕЛИТЕ НА МОРСКИТЕ ДЪЛБИНИ. ПЪРВО СЛИЗАНЕ НА ЧУЖД БРЯГ. АЗОРСКИТЕ ОСТРОВИ. КАТАСТРОФАЛНИЯТ БАНКЕТ НА БЛЮХЕР.

„С попътен вятър или без него“, както казват моряците, за десет дни приятно пропътувахме от Ню Йорк до Азорските острови. Плаването беше доста бавно, защото разстоянието е само две хиляди и четиристотин мили, но като цяло бе много приятно. Вярно, през всичкото време духаше насрещен вятър и няколко пъти попадахме в бури, та половината от пътниците се озоваха в леглата и направиха така, че корабът да изглежда мрачен и обезлюден; тези бури ще се помнят от всички, които ги преживяха върху клатещата се палуба, под огромните водни плисъци, които от време на време се вдигаха откъм наветрената страна на носа и заливаха кораба като буреносен порой; но през по-голямата част от пътя се задържа меко лятно време, а нощите бяха по-хубави от дните. Всяка вечер в един и същи час точно на едно и също място на небосвода наблюдавахме пълнолуние. Отначало не се досетихме коя е причината за това странно поведение

на луната, но това стана по-късно, когато размислихме и установихме, че всеки ден печелим по около двадесет минути, защото отивахме на изток с голяма бързина — всеки ден печелехме горе-долу достатъчно време, за да вървим в крак с луната. За приятелите, които бяхме оставили зад нас, тя се превръщаше в избледнял диск, но за нас, като за Исус Навин, тя стоеше неподвижна на едно и също място и не се променяше.

Младият мистър Блюхер, който е от Далечния запад и за първи път пътуваше по море, беше много обезпокоен от постоянно изменящото се „корабно време“. Отначало той се гордееше с новия си часовник и незабавно го измъкваше, щом по обяд корабната камбана биеше осем пъти, но след известно време сякаш започна да губи доверие в него. Седем дена след отпътуването ни от Ню Йорк той дойде на палубата и каза решително:

— Това е боклук.

— Кое е боклук?

— Как кое? Часовникът. Купих го още в Илинойс, дадох сто и петдесет долара за него и мислех, че струва. И, честна дума, на сушата наистина струваше, но тук, в океана, някак си изостава. Прескача. Върви съвсем точно до единадесет и половина, а после изведнъж се отпуска. Нагласях дяволския регулатор на все по-бърз ход, додето не го завъртях докрай, но никаква полза. Той просто върви по-бързо от всички часовници на кораба, препуска по особен начин до обяд, но все пак тия осем камбани винаги го изпреварват с около десет минути. Сега не знам какво да го правя. Той дава всичко, което е по силите му. Върви с най-бързия си ход, но това не го спасява. Е, няма друг часовник на кораба, който да показва времето по-точно от него, но какво значение има това? Когато чуя тия осем камбани, установявам, че той, разбира се, е с около десет минути назад.

Всеки три дни корабът печелеше по цял час и тоя човек се опитваше да накара часовника си да върви в крак с него. Но както сам си казваше, той беше завъртял регулатора докрай, часовникът „препускаше в галоп“ и следователно не му оставаше друго, освен да скръсти ръце и да чака корабът да победи в надбягването. Изпратихме го при капитана, той му обясни мистерията на „корабното“ време и успокои разтревожения му дух. Този младеж разпитваше много за морската болест, преди да заминем, и искаше да знае какви са

симптомите ѝ и как да познае дали го е хванала. После го разбра без обяснения.

Видяхме, разбира се, неизбежните акули, китове, делфини и други, а малко по малко и големи пасажии от португалски военни кораби се прибавиха към обикновенния списък на морските чудесии. Някои от тях бяха бели, а други — яркочервени. Наутилусът не е нищо друго освен прозрачна пихтиеста маса, която се разпростира, за да улови вятъра, има месести на вид пипала, дълги един-два фута, които висят и му помагат да се държи във водата. Той е съвършен моряк и има здрав моряшки разум. Наутилусът свива част от платното си, когато го заплашва буря или вятърът духа доста силно, а когато бурята излезе, го прибира изцяло и се потапя. Обикновено поддържа платното си мокро и годно за плаване, като го обръща и го потапя за миг във водата. Моряците казват, че наутилусът се среща само в тази част на океана между тридесет и петия и четиридесет и петия паралел.

В три часа на двадесет и първи юни ни събудиха и ни уведомиха, че се виждат Азорските острови. Казах, че в три часа сутринта не се интересувам от острови. Но дойде втори досадник, после трети, четвърти и накрая, убеден, че общият ентусиазъм няма да позволи на никого да спи спокойно, аз станех и сънливо излязох на палубата. Вече беше пет и половина и духаше студен свиреп вятър. Пътниците се гушеха край корабните комини, криеха се зад вентилационните отвори, всички се бяха навлекли със зимни дрехи, за да се спасяват от безмилостния вятър и водните пръски. Видът им беше сънен и нещастен.

Островът, който се виждаше, беше Флорес. Той сякаш беше само една планина от кал, изплуваща от сивите морски мъгли. Но докато се носехме към него, слънцето изгря и го превърна в прекрасна картина: множество зелени ферми и ливади, които се простираха до хиляда и петстотин фута височина и горните им краища се губеха в облаците. Островът беше наъбен с остри, стръмни планински хребети и процепен от тесни клисури, а тук-там по височините скали, натрупани при разместване на земните пластове, приличаха на бойници и замъци, от разпокъсаните облаци се изливаха широки снопове слънчева светлина, която оцветяваше с огнени ленти била, склонове и долчинки и оставяше ивици мрачна сянка помежду им. Това беше северното сияние от замръзвания полюс, заточено в една южна земя!

Обиколихме две трети от острова, като не се отдалечавахме от брега на повече от четири мили, и всички театрални бинокли на кораба бяха реквизирани за разрешаване на споровете дали мъхнатите петна по планинските части на острова са дървета или плевели и дали белите села долу край морето са наистина села или само скупчени надгробни плочи от гробища. Най-последно излязохме в открито море и отплавахме към Сан Мигел, а Флорес скоро отново се превърна в купол от кал, потъна в мъглата и изчезна. Но видът на зелените хълмове беше приятен за мнозина пътници, страдащи от морска болест, и след този епизод всички бяха по-бодри, отколкото можеше да се очаква, като се вземе под внимание колко безбожно рано бяхме станали.

Но трябваше да променим намерението си относно Сан Мигел, защото по обяд се разрази буря, която така премятеше и клатеше кораба, че здравият разум ни диктуваше бързо да потърсим убежище. Следователно ние се насочихме към най-близкия остров от групата — Фаял (хората там го произнасят Фай-ол и слагат ударението на първата сричка). Пуснахме котва в открития рейд на Орта, на миля и половина от брега. Градът е с около девет хиляди жители. Снежнобелите му къщи са сгущени сред море от свежа зеленина и няма друго селище, което да изглежда по-красиво и по-привлекателно. Разположен е в подножието на амфитеатър от хълмове, високи от триста до седемстотин фута и грижливо обработени чак до билата, като нито фут земя не е оставен неизползуван. Всяка ферма и всеки акър земя са разделени на малки квадрати, оградени с каменни стени, чиято задача е да запазят растенията от разрушителните ветрове, които духат тук. Тези стотици зелени квадрати, очертани със стени от черна изстинала лава, придават на хълмовете вид на огромни шахматни дъски.

Островите принадлежат на Португалия и всичко във Фаял е типично португалско. Ей сега ще ви разкажа нещо по този въпрос. Рояк мургави, шумни, лъжливи, свиващи рамене, жестикулиращи лодкари португалци, с пиринчени обеци на ушите и измама в сърцата, се покатериха на борда на кораба и различни групи от нас се уговориха с тях да ги закарат на брега за толкова и толкова на глава в сребърни монети от която и да е държава. Слязохме на сушата под стените на едно малко укрепление, въоръжено с оръдия, стрелящи с дванадесет и тридесет и два фунтови снаряди, което в Орта се брои за много страховито съоръжение, но ако някога ние го нападнем с един от

нашите монитори с оръдейни кули, те ще трябва да го преместят извън града, ако искат да си го намерят, когато пак им потръбва. Групата на нея беше опърпана: мъже и жени, момчета и момичета, всичките дрипави и боси, несресани и нечисти, и по инстинкт, образование и професия — просяци. Те се скупчиха около нас и през престоя ни във Фаял никога повече не се отървахме от тях. Вървахме по средата на главната улица, а тази паплач ни заобикаляше от всички страни и ни хвърляше кръвнишки погледи. Всеки миг възбудени двойки изтичаха пред процесията, за да погледнат назад, точно както правят селските момчетии, когато придружават цирковия слон по време на рекламната му обиколка из улиците. Много ме ласкаеше това, че бях част от материала за една такава сензация. Тук-там по вратите видяхме жени с модерните португалски качулки на главите. Тази качулка е от дебел син плат, прикачена е към пелерина от същата материя и е невъобразимо грозна. Тя е висока, много широка и безкрайно дълбока. Голяма е като циркова шатра и скрива главата на жената, както тенекиената будка на оперната сцена крие суфльора. Това чудовищно *capote*, както го наричат тук, няма никаква украса, то просто е едно обикновено, грозно, синьо корабно платно и жената не може да държи курс срещу вятъра на по-малко от осем румба, когато си е сложила такова нещо. Тя трябва или да върви по посока на вятъра, или изобщо да не излиза. В общи линии стилът на „капотето“ е един и същ по всички острови и ще остане такъв през следващите десет хиляди години, но формата му във всеки един от тях точно толкова се различава от другите, колкото да позволи на наблюдателя да каже от пръв поглед на кой остров живее дамата.

Португалските дребни монети или *reis* (произнася се рейс) са просто изумителни. Хиляда рейса са един долар и всички финансови сметки се правят в рейси. Това не ни беше известно, докато не го узнахме от Блюхер. Той каза, че е така щастлив и благодарен да бъде отново на твърда земя, че иска да даде угощение. Чул, че тук било евтино и банкетът му щял да бъде великолепен. Той покани девет души от нас и деветимата обядвахме отлично в най-хубавия хотел. Посред веселието, породено от хубавите пури, хубавото вино и сносните вицове, стопанинът ни връчи сметката. Блюхер я погледна и се умърлуши. Хвърли й още един поглед, за да се увери, че сетивата му

не са го излъгали, а после ни я прочете с пресекващ глас, докато руменият цвят на бузите му се превръщаше в пепеляв:

— „Десет обяда по шестстотин рейса — шест хиляди рейса.“ Гибел и разорение!

— „Двадесет и пет пури по сто рейса — две хиляди и петстотин рейса.“ Майко божия!

— „Единадесет бутилки вино по хиляда и двеста рейса — тринадесет хиляди и двеста рейса.“ Господи помилуй!

— „Общо двадесет и една хиляда и седемстотин рейса.“ Мъченико Моисей! В целия кораб няма достатъчно пари, за да се плати тази сметка! Вървете, момчета, оставете ме сам с нещастieto ми — аз съм разорен.

Мисля, че това беше най-слисаната компания, която някога съм виждал. Никой не можеше да обели нито дума. Като че ли всички бяха онемели. Чашите с вино бавно се връщаха на масата, пълни догоре. Безчувствени пръсти неусетно изпускаха пурите. Всеки търсеше погледа на съседа си, но не откриваше в него нито лъч надежда, нито подкрепа. Най-после страшното мълчание беше нарушено. Сянката на отчаяна решителност като облак легна върху лицето на Блюхер, той стана и каза:

— Стопанино, това е долна, подла измама и аз никога, никога няма да я понеса. Ето сто и петдесет долара, сър, и това е всичко, което ще получите. Дори да плувам в кръв, няма да дам нито цент повече.

Ние се ободрихме, а собственикът се стресна — поне ние мислехме така. Във всеки случай той се обърка, въпреки че не беше разбрал нито дума от казаното. Погледна няколко пъти ту към купчинката злато, ту към Блюхер и после излезе. Сигурно беше отишъл при някой американец, защото когато се върна, носеше сметката, преведена на език, разбираем за един християнин. И така:

10 обяда — 6000 рейса или 6 долара

25 пури — 2500 рейса или 2.50 долара

11 бутилки вино — 13 200 рейса или 13.20 долара

Всичко 21 700 рейса или 21.20 долара.

Щастието отново зацарува сред гостите на Блюхер. Поръчахме още ядене и пиене.

ГЛАВА VI

ОБЩЕСТВО ОТ ИЗКОПАЕМИ. СТРАННИ НРАВИ И ОБИЧАИ. ЙЕЗУИТСКО МОШЕНИЧЕСТВО.
ФАНТАСТИЧНО ПОКЛОННИЧЕСТВО. ПРОИЗХОДЪТ НА ПАВАЖА НА РУС. РАЗЧИСТВАНЕ НА
СМЕТКИТЕ С ИЗКОПАЕМИТЕ. ОТНОВО В МОРЕТО.

Струва ми се, че Азорските острови са малко познати в Америка. От всички пътници на кораба нямаше нито един индивид, който да знае нещо за тях. Някои от компанията, доста чели за повечето други страни, нямаха никаква друга информация за Азорските острови освен това, че са група от 9–10 малки острова далече навътре в Атлантическия океан, на малко повече от половината път от Ню Йорк до Гибралтар. Това беше всичко. Тези съображения ме карат да вмъкна тук малко сухи факти.

Животът тук е типично португалски, а тава значи, че е муден, беден, безгрижен, сънлив и мързелив. Има цивилен губернатор, назначен от краля на Португалия, а и военен губернатор, който може, когато пожелае, да си присвои върховната власт и да отстрани от длъжност цивилното правителство. Населението на островите е около двеста хиляди души, почти всичките португалци. Животът тече

спокойно по установеното си русло, тъй като страната е била на сто години, когато Колумб открил Америка. Основната зърнена култура е царевицата, и те я отглеждат и я мелят точно както са го правели прапра-прародителите им. Орат с дъска, обкована с желязо, мъже и жени теглят нищожните брани, малки вятърни мелници мелят царевицата, по десет бушела на ден. Имат си един помощник-управител, който охранява мелницата, и един главен надзирател, който стои до него и го пази да не заспи. Когато вятърът промени посоката си, впрягат няколко магарета и фактически завъртат цялата горна половина на мелницата, докато платната застанат в подходящо положение, вместо да нагласят работата така, че да местят платната, а не мелницата. Воловете вършеят житото по начина, преобладаващ по времето на Матусаил. В страната няма нито една ръчна количка, те пренасят всичко на главите си, с магарета или с плетени каручки с колела от плътни дървени дискове и с оси, въртящи се заедно с колелото. На островите няма нито един съвременен плуг, нито една вършачка. Всички опити да бъдат въведени се оказали неуспешни. Добрият португалски католик се кръсти и моли бога да го предпази от богохулното желание да знае повече, отколкото е знаел баща му. Климатът е мек, никога няма нито сняг, нито лед и аз не видях никакви комини в града. Магаретата и мъжете, жените и децата от едно семейство се хранят и спят в една и съща стая и са мръсни, пълни с паразити и истински щастливи. Хората лъжат и мамят чужденците, отчайващо невежи са и почти не зачитат мъртвците си. Последната черта показва колко малко са по-добри от магаретата, заедно с които се хранят и спят. Единствените добре облечени португалци в страната са половин дузината заможни семейства, свещениците и войниците от малкия гарнизон. Надницата на един ратай е от двадесет до двадесет и четири цента на ден, а тази на един добър занаятчия е два пъти по-голяма. Те ги пресмятат в рейси при курс хиляда рейса за един долар и това ги прави богати и доволни. В миналото на островите отглеждали хубаво грозде, правели и изнасяли отлично вино. Но някаква болест унищожила всички лозя преди петнадесет години и оттогава не е произвеждано никакво вино. Тъй като островите са изцяло от вулканичен произход, почвата, разбира се, е много богата. Почти всеки фут земя се обработва, получават се по две-три реколти на година от всяка култура, но нищо не се изнася освен малко портокали, главно за Англия. Никой не идва

тук и никой не си отива. Новините са нещо непознато във Фаял. Жаждата за тях е страст също толкова непозната. Един средно интелигентен португалец запита дали е свършила гражданската ни война, защото, каза той, чул от някого, че е свършила, или поне му се мотаяше в главата, че някой му казал нещо такова! А когато един от пътниците даде на офицер от гарнизона броеве от вестниците „Трибюн“, „Херълд“ и „Таймс“, той се учуди, че намира в тях по-пресни новини от Лисабон, в сравнение с току-що получените по извършващото ежесмесечни рейсове между столицата и островите параходче. Казаха му, че новините се изпращат телеграфически. Той отговори, че май преди десетина години са се опитали да поставят кабел, но ако не се лъжел съвсем, не били успели.

В общества като това тук йезуитското шарлатанство процъфтява. Посетихме една почти двестагодишна йезуитска катедрала и намерихме в нея парче от кръста, на който е бил разпънат Спасителя. То беше полирано, твърдо и отлично запазено, като че ли страшната трагедия на Голгота се е случила вчера, а не преди осемнадесет века. Но тези доверчиви хора вярват в това парче дърво без колебание.

В един параклис на катедралата има олтар, обкован с чисто сребро — така поне казват, а и аз самият мисля, че в него има към двеста фунта сребро на тон (да се изразя с езика на миньорите от сребърните мини) — и отпред винаги гори малка лампа. Една благочестива дама покойница оставила пари и сключила договор да се извършват неограничен брой литургии за упокой на душата ѝ, а освен това наредила тази лампа да бъде запалена денонощно. Разбира се, тя направила това, преди да умре. Лампата е много малка, много мъжделива и мисля, че на дамата не би ѝ навредило, ако съвсем угасне.

Големият олтар на катедралата, а и трите-четирите по-малки, са истинска камара от позлатени дрънкулки и евтина украса. Има и рояк ръждиви, прашни и очукани апостоли, застанали около ажурната решетка на олтара, някой с по един крак, други с едно извадено око, но със смел поглед в другото, трети без два-три пръста, а четвърти с някакъв остатък, недостатъчно голям, за да служи за нос — всичките осакатени и паднали духом, подходящи повече за болница, отколкото за катедрала.

Стените на олтара са целите от порцелан и са изрисувани с фигури в почти естествена големина, много изящно изработени и

облечени в чудновати костюми отпреди двеста години. Рисунката представляваше историята на нещо или някого, но никой от нас не беше достатъчно учен, за да прочете надписа ѝ. Старият свещеник, който почиваше наблизко под една надгробна плоча с дата 1686 година, сигурно щеше да ни каже, ако можеше да стане, но не стана.

Както си вървахме из града, срещнахме взвод магаренца, оседлани и готови за яздене. Седлата бяха, меко казано, особени. Състояха се от нещо като магаре за рязане на дърва с малък дюшек върху него и цялата тази мебелировка покриваше магарето почти наполовина. Липсваха стремена, но от тези опори наистина нямаше нужда (да използваш такова седло е почти все едно да яздиш маса). Седлото осигурява стабилна опора чак до коленете. Шайка окъсани португалски мулетари се скупчиха около нас и ни предлагаша животните си за по половин долар на час, още едно мошеничество спрямо чужденеца, тъй като пазарната цена е шестнадесет цента. Половин дузина от нас яхнаха тромавите създания и се подложиха на унижението да станат за посмешище по главните улици на един град с десет хиляди жители. Тръгнахме. Не яздехме нито в тръс, нито в галоп, нито в лек галоп, а препускахме панически по всички възможни начини, които човек може да си представи. Не бяха необходими никакви шпори. Към всяко магаре имаше по един мулетар, а освен това и дузина доброволци и те млатеха магаретата с остените си, бодяха ги с остри пръти, крещяха нещо, което звучеше като „Секи-я!“, и вдигаха такава врява и гюрултия, че беше по-лошо от истинска лудница. Всички тези мошеници вървяха пеша, но въпреки това никога не изоставаха. Те могат да надбягат магарето и да издържат повече от него. Общо взето, бяхме весела и живописна процесия и привличахме тълпи от публика по балконите, където и да минехме.

Блюхер изобщо не можеше да се справи с магарето си. Животното препускаше на зигзаг по улицата и другите се блъскаха в него, то отъркваше Блюхер в минаващите каруци и в ъглите на къщите. Улицата беше оградена с високи каменни стени и магарето го блъскаше в тях първо от едната и после от другата страна, но нито веднъж не тръгна по средата. Най-после стигна до родната си къща и се втурна в гостната, като събори Блюхер на входа. След като отново яхна магарето, Блюхер каза на мулетаря:

— Е, стига ми толкова, отсега нататък вървете бавно.

Но човекът не знаеше английски и не го разбра, затова просто извика „Секи-я!“ и магарето веднага препусна отново. То взе рязко един завой и Блюхер се преметна през главата му. И да си кажем истината, всички мулета се блъснаха в тези двамата и цялата кавалкада се натрупа накуп. Никой не пострада. Да паднеш от едно от тези магарета не е много по-опасно, отколкото ако се търкулнеш от някой диван. След катастрофата всички магарета застанаха мирно и зачакаха шумните мулетари да поправят и нагласят изпочупените им седла. Блюхер беше доста сърдит и искаше да изругае, но щом си отвореше устата, животното му правеше същото и изстрелваше серия от магарешки резове, които заглушаваха всички други звуци.

Приятно е да препускаш около ветровитите хълмове и през красивите клисури. В това има нещо рядко, нещо ново: да яздиш магаре е свежо, неизпитано, въодушевяващо усещане и струва колкото сто от изтърканите и банални удоволствия, които познаваме от дома.

Улиците са чудесни и в това няма нищо странно. Ето един остров, на който живеят само шепа хора — двадесет и пет хиляди — и все пак такива хубави алеи няма в Съединените щати извън Централ парк. Където и да отидеш, в която и да е посока, ще видиш или гладка равна улица, току-що посипана с пясък от черна изстинала лава и ограничена с малки канавки, изкусно настлани с гладки морски камъчета, или изцяло павирани улици като Бродуей. В Ню Йорк много се говори за тежкия паваж на Рус и го наричат ново откритие, а тук в това отдалечено островче в океана го използват от двеста години! Всяка улица в Орта е хубаво настлана с тежки плочи и е чиста и равна като под на стая, а не обезобразена от дупки като Бродуей. И всяка улица е оградена с високи солидни стени от изстинала лава, които ще издържат хиляда години в тази страна, където мразът е нещо непознато. Стените са много дебели, често са измазани с хоросан и варосани, а отгоре са покрити със стърчащи плочи от дялан камък. Дърветата от градините над тях увесват надолу гъвкавите си клонки и ярката им зеленина красиво изпъква на фона на варосаните или черномагмени стени. Понякога дърветата и лозите се протягат през тесните улици и така закриват слънцето, че сякаш яздиш в тунел. Паважът, улиците и мостовете са работа на правителството.

Мостовете са с един свод, една-единствена арка от дялан камък без никаква опора, и отгоре са павирани с плочи от изстинала лава и са

украсени с морско камъчета. Навсякъде стени, стени, стени и всичките са красиви, направени с вкус и вечни. И навсякъде тези чудни паважи, изкусно изработени, гладки и неразрушими! И ако някога видите, че по пътищата, улиците и по фасадите на къщите в някой град няма нито следа от каквато и да е нечистотия — това е Орта, това е Фаял.

Най-послед след екскурзия от десет мили се върнахме и неукротимите мулетари препускаха по петите ни през главната улица, бодяха с остени магаретата, крещяха вечното „Секи-я!“ и пееха песента „Тялото на Джон Браун“ на убийствен английски.

Когато слязохме от магаретата и работата опря до уреждане на сметките, виковете, нападите, ругатните и кавгите на мулетарите с нас и между самите тях едва не ни оглушиха. Един искаше долар на час за това, че е използвано магарето му, друг претендираше за половин долар, задето изобщо го подкарвал, трети искаше четвърт долар за това, че е помагал в тази работа, а около четиринадесет гида ни представиха сметки за това, че са ни развеждали из града и околностите му. И всеки един от тези скитници беше по-гласовит, по-яростен и ръкомахаше по-неистово от съседа си. Платихме за по един водач и за по един мулетар на всяко магаре.

Планините на някои от островите са много високи. Минахме покрай остров Пико, величествена зелена пирамида, която с един непрекъснат подем се вдигаше от краката ни до височина седем хиляди шестстотин и тринадесет фута, върхът ѝ пробощдаше белите облаци и се издигаше над тях като остров, плуващ в мъглата!

Разбира се, от Азорските острови взехме много пресни портокали, лимони, смокини, кайсии и други. Но ще се въздържа от по-нататъшни обяснения. Не съм тук, за да пиша реклами...

Ние сме на път за Гибралтар и ще стигнем там за пет-шест дена.

ГЛАВА VII

ПОЯВЯВАТ СЕ ИСПАНИЯ И АФРИКА. ХЕРКУЛЕСОВИТЕ СТЪЛБОВЕ. ГИБРАЛТАРСКАТА СКАЛА.
„СТОЛЪТ НА КРАЛИЦАТА“. ЧАСТНА РАЗХОДКА ИЗ АФРИКА. ДЕБАРКИРАНЕ В МАРОКО.

Една седмица битка с бурното и безжалостно море, една седмица морска болест, празни салони и обезлюден кварталдек, измокрен от водни пръски — водни пръски толкова амбициозни, че покриха дори корабните комини с дебела бяла кора от сол до самите им върхове; една седмица треперене на завет в спасителните лодки и в салона на горната палуба през деня и шумна игра на домино сред задущаващи облаци дим през нощта.

А последната от седемте нощи беше най-бурна от всички. Нямаше нито гръмотевици, нито шум освен силния трясък при накланянето на кораба, вятърът свиреше остро в корабните въжета и кипящите вълни напиреха. Но корабът се издигаше нагоре, като че ли искаше да се изкачи чак до небесата, после спираше за миг, който ни се струваше цял век, и пак се гмурваше презглава, сякаш се хвърляше в пропаст. Стени от водни пръски заливаха палубите като дъжд. Черен

мрак нахлуваше навсякъде. През дълги интервали го разсичаха светкавици с трептящи огнени линии, които разкриваха вълнуващи се маси води там, където преди не бе имало нищо, обсипваха неясните очертания на корабните въжета със сребрист блясък и придаваха на лицата на хората мъртвешки вид!

Страхът изкара на палубата много хора, които обикновено избягваха нощните ветрове и водните пръски. Някои мислеха, че корабът няма да издържи до сутринта и им се струваше, че ще е по-малко страшно, ако излязат навън сред дивата буря и видят заплашващата ги гибел, отколкото ако останат затворени в каютите като в гробове на мъжделивата светлина на лампите и си представят ужасите, бушуващи навън в океана. А щом излезеха навън, щом видяха как корабът се бори в железните прегръдки на океана, щом чуеха свиренето на вятъра, щом се изправяха лице в лице с шибачите ги водни пръски и хвърляха поглед към величествената картина, която светкавиците разкриваха, те ставаха пленници на едно свирепо очарование, на което не можеха да устоят, и оставаха отвън. Беше бурна нощ и много, много дълга.

В прекрасното утро на тридесети юни, в седем часа, всички хукнаха към палубата, раздвижени от радостната новина, че се е появила суша. Изключително приятно беше да видим цялото корабно семейство отново навън, въпреки че щастieto, изписано по лицата, само отчасти можеше да прикрие следите, оставени там от дългата обсада на бурите. Но помръкналите погледи отново заискриха от удоволствие, бледите бузи отново поруменияха, телата, отслабнали от морската болест, събраха нови сили от съживителното влияние на ясната свежа утрин. Нещо повече, имаше и едно друго, по-силно влияние: на изтощените изгнаници им беше съдено още веднъж щат да видят благословената суша, а да я видят, беше все едно да си спомнят за родната земя, която живееше във всичките им мисли.

Преди да измине час, бяхме навлезли доста навътре в Гибралтарския проток. От дясната ни страна се виждаха високите, осеяни с жълти петна хълмове на Африка, с подножия, забулени в синя мараня, и върхове, обвити в облаци. Точно както в Светото писание, където се казва, че „облаци и мрак обвиват земята“. Тези думи, вярвам, се отнасят точно за тази част на Африка. От лявата ни страна бяха

гранитните скали на стара Испания. В най-тесната си част протокът е широк само тринадесет мили.

По испанския бряг, на малки разстояния една от друга, се виждаха странни стари каменни кули. Помислихме, че са мавритански, но по-късно се осведомихме по-добре. В миналото мароканските разбойници плавали по испанското крайбрежие с лодките си и чакали удобен случай да нахлуят, да завземат някое испанско село и да отвлекат всички хубави жени, които им се мярнат. Работата била приятна, доходна и много популярна. Испанците построили тези наблюдателници по хълмовете, за да могат по-добре да си отварят очите за мароканските спекуланти.

От другата страна гледката беше много по-красива за уморените от еднообразното море очи и малко по малко пътниците удивително се ободриха. Но докато стояха във възхита от облачните шапки на върховете и мъгливо-мрачните одеяния на низините, една по-красива гледка изникна ненадейно пред нас и прикова всички погледи като магнит — величествен кораб с толкова много платна едно над друго, че целият представляваше нещо като грамадно издуто платно. Той се носеше по морето към нас подобно на голяма птица. Африка и Испания бяха забравени. Цялата си почит отдадохме на прекрасния непознат. Докато всички го гледаха, без да откъснат очи, той премина величествено покрай нас и развя американското знаме. По-бързо от мисълта се размахаха шапки и носни кърпи и се разнесе „ура!“. Преди той беше красив, а сега стана ослепителен. Не един пътник по нашите палуби едва тогава разбра за пръв път колко банална гледка е родният флаг у дома в сравнение с това, което представлява в чужда страна. Да го видят, беше все едно да съзрат родината и всичко, което им е скъпо в нея, да почувствуват вълнение, способно да разбушува истинска река от ленива кръв!

Наближавахме прочутите Херкулесови стълбове и вече се виждаше африканският стълб, така нареченият Маймунски хълм — величествена стара планина с било, нарязано на гранитни тераси. Другият, голямата Гибралтарска скала, тепърва щеше да се появи. Древните народи смятали, че Херкулесовите стълбове са началната точка на мореплаването и краят на света. Информацията, която им е липсвала, е била доста обемиста. Дори пророците писали книга след книга и послание след послание и нито веднъж не намекнали, че от

нашата страна на океана има един голям континент, докато аз мисля все пак, че би трябвало да знаят за съществуването му.

След няколко мига една самотна скална грамада, която сякаш стоеше в средата на протока и морето като че ли я обливаше от всички страни, величествено изплува пред очите ни и не ни трябваше никакъв досаден пътешественик папагал, който да ни каже, че това е Гибралтар. Не можеше да има две скали като тази в едно и също кралство.

Струва ми се, че Гибралтарската скала е дълга около миля и половина, висока между хиляда и четиристотин и хиляда и петстотин фута и широка четвърт миля при основата си. Едната ѝ страна и единият ѝ край излизат от морето отвесни като стена на къща, другият край е неправилен, а отсрещната страна представлява стръмен склон, който една армия много трудно би изкачила. В подножието на склона е обграденият със стена град Гибралтар, или по-скоро градът заема част от склона. Навсякъде — по хълмовете, в пропастите, край морето, по височините — където и да погледнеш, Гибралтар е облечен в укрепления и е настръхнал от оръдия. Той представлява удивителна и живописна гледка, от която и точка да го наблюдаваш. Стои на края на равна, тясна ивица земя, избутан е навътре в морето и напомня буца кал в края на дъска. Няколко стотици ярда от тази равнинна част в основата на скалата принадлежат на англичаните, после идва „ничиата земя“, която заема от ивицата част, дълга четвърт миля, широка два-три ярда, и се простира от Атлантическия океан до Средиземно море. И двете страни имат свободен достъп до нея.

„Ще пътувате ли през Испания за Париж?“ Пътниците си подмятаха този въпрос денонощно от Фаял до Гибралтар и мислех, че никоя друга фраза не би могла да ми стане толкова досадна и че никога няма така да ми омръзне да отговарям „Не знам.“

В последния момент шест-седем души проявиха достатъчно твърд характер, наумиха си да заминат и наистина заминаха, а аз веднага почувствувах облекчение: сега беше вече твърде късно и можех на спокойствие да си наумя да не заминавам. Сигурно имам огромно количество ум, защото понякога умувам по цяла седмица, докато си наумя нещо.

Но виж как неприятностите се повтарят. Тъкмо се бяхме отървали от бедата с Испания и гибралтарските гидове ни докараха

друга, досадно повтаряне на една легенда в която нямаше нищо кой знае колко смайващо, дори когато я чуваш за пръв път: „Онзи висок хълм ей там се нарича «Стола на кралицата». Това е така, защото една от испанските кралици поставила стола си там, когато френските и испанските войски обсаждали Гибралтар, и казала, че няма да мръдне от това място, докато английският флаг не бъде свален от крепостите. И ако все пак англичаните не били достатъчно любезни да свалят знамето за няколко часа, трябвало или да наруши клетвата си, или да умре там.“

Преминахме по тесни улици на магарета и мулета и влязохме в подземните галерии, които англичаните са пробили с взрив в скалата. Тези галерии са като големи железопътни тунели и в тях, на къси разстояния едно от друго, големи оръдия гледат намръщено към водата и града през амбразури на височина пет-шест хиляди фута над океана. Тези подземни съоръжения са дълги около миля и сигурно са стрували много пари и труд. Оръдията от галериите държат под обстрел полуострова и пристанищата на морето и на океана, но ми се струва, че от тях няма нужда, тъй като така и така по перпендикулярната скала не може да се изкачи армия. От тези високи амбразури обаче се открива великолепна гледка към морето. От мястото, където една издадена скала беше издълбана като голяма стая, мебелирана с огромно оръдие и с амбразури вместо прозорци, зърнахме наблизено някакъв хълм и един войник ни осведоми: „Онзи висок хълм ей там се нарича Стола на кралицата. Това е така, защото една от испанските кралици поставила стола си там, когато френските и испанските войски обсаждали Гибралтар, и казала, че няма да мръдне от това място, докато английският флаг не бъде свален от крепостите. И ако все пак англичаните не били достатъчно любезни да свалят знамето за няколко часа, тя трябвало или да наруши клетвата си, или да умре там.“

На най-високата точка на Гибралтар спряхме за доста дълго време — без съмнение мулетата бяха уморени. Имаха това право. Военният път беше хубав, но твърде стръмен и дълъг. Гледката от тясната тераса в скалата беше великолепна: миниатюрните лодчици играчки, погледнати през далекоглед, се превръщаха във внушителни кораби. А други плавателни съдове, за които казваха, че са на петдесет мили от нас и дори на шестдесет и бяха невидими за невъоръжено око,

ясно можеха да бъдат различени през същите тези далекогледни. Долу от едната ни страна се виждаха безброй батареи, а от другата право надолу се простираше морето.

Докато си почивах много, много удобно на едно укрепление и охлаждах напечената си от слънцето глава на приятния бриз, някакъв натрапчив гид, принадлежащ към друга група, се приближи и каза:

— Сеньор, онзи висок хълм ей там се нарича Стола на кралицата...

— Сър, аз съм едно безпомощно сираче в чужда земя. Смилете се над мене. Не... хайде днес не ми натрапвайте повече тази проклета стара легенда!

Ето че употребих силни думи, след като бях обещал вече да не го правя, но предизвикателството беше по-силно, отколкото човек може да понесе. Ако вас ви бяха отегчили така, когато в нозете ви се простира внушителната панорама на Испания, Африка и синьото Средиземно море и искате да го съзерцавате, да му се наслаждавате и да се пресицате от красотата му в мълчание, сигурно щяхте да употребите и по-силни думи от моите.

Гибралтар е издържал няколко продължителни обсади, една от които траяла повече от четири години (тя била неуспешна), и англичаните го превзели само с помощта на военна хитрост. Чудно е, че някому е могло да му дойде наум такъв невъзможен план, какъвто е превземането му с щурм, и все пак са пробвали неведнъж.

Преди двеста години маврите владеели това място и една яка тяхна крепост от това време все още се чумери в средата на града с обрасли в мъх бойници и стени, покрити с много белези от куршуми, изстреляни в битки и обсади, които са вече забравени. В скалата зад нея преди известно време открили тайно скривалище, в което имало една фино изработена сабя и някаква чудновата стара броня от вид, непознат за антикварите, въпреки че се смята за римска. Римски брони и всевъзможни римски реликви били открити в една пещера близо до морето. Историята разказва, че Рим е владеел тази част от страната около началото на християнската ера и намерените неща, изглежда, го потвърждават.

В пещерата са намерени и човешки кости, покрити с много дебела и твърда като камъка кора, и някои учени мъже са се осмелили да кажат, че тези хора не само са живели преди потопа, а дори десет

хиляди години преди него. Може и да е вярно, изглежда достатъчно разумно, но щом като покойните вече не са в състояние да гласуват, въпросът не може да представлява голям интерес за обществото. В тази пещера също така са намерени скелети и вкаменелости на животни, срещащи се навсякъде из Африка, но никой не помни някога да са живели в която и да е част на Испания освен на самотната гибралтарска скала! Така се е появила теорията, че протоктът между Гибралтар и Африка едно време бил суша, а ниската ничия земя, свързваща като шия Гибралтар и испанските хълмове, е била океан, и че, разбира се, тези африкански животни, които дошли на Гибралтар (на лов за скали може би — тук те са в изобилие), са били отрязани от Африка по времето на големия катаклизъм. Африканските хълмове от другата страна на протока са пълни с маймуни. И на гибралтарската скала винаги е имало маймуни, има ги и сега, но никъде другаде в Испания ги няма! Това е много интересна тема.

В Гибралтар има английски гарнизон от шест-седем хиляди войници и следователно изобилствуват яркочервените и червено-сините униформи, снежнобелите непарадни униформи, а така също и странната униформа на обличените с полички шотландци. Срещат се и испански момичета от Сан Роке с нежни очи; забулени красиви мавърки (предполагам, че са красиви) от Тарифа; търговци маври от Фес с тюрбани, пояси и шалвари; босоноги, окъсани скитници мохамедани от Тетуан и Танжер, обличени с дълги роби, някои кафяви, други жълти, а трети черни като катран, и евреи откъде ли не — в сукнени дрехи, с малки шапчици на темето и с чехли, точно както по картинките и в театъра и без съмнение точно каквито са били преди три хиляди години. Лесно може да се разбере, че нашето племе (видът на нашите поклонници някак си внушава този израз, защото те крачат в разпръснат строй из чужди места със самодоволния и независим вид на индианци), съставено от представители на петнадесет-шестнадесет щата, намираще достатъчно неща, по които да се заглежда в тази сменяща се панорама на модата.

Споменах нашите поклонници и това ми напомни, че между нас има един-двама, които понякога стават досадни. Но в този списък не слагам Оракула. Сега ще ви обясня, че Оракула е един безобиден стар тъпак, който яде за четирима, изглежда по-мъдър от цялата Френска академия, никога не употребява едносрични думи, когато може да се

сети за по-дълги, и никога не се случва, дори случайно, да знае значението на нито една от своите думи, нито пък ги слага на подходящото място. Все пак той спокойно се осмелява да изказва мнение по най-неясни въпроси и го подкрепя самодоволно с цитати от несъществуващи автори; най-накрая, когато го хванеш натясно, ловко заема противоположното гледище, твърди, че през цялото време го е поддържал, нахвърля се върху тебе със собствените ти аргументи, само че съвсем оплита дългите им думи, и те обстрелва с тях в лицето, сякаш самият той ги е измислил. Прочита някоя глава от пътеводителите, обърква фактите в лошата си памет, а после отива и натрапва цялата тази каша на някого като мъдрост, гнила в мозъка му с години и събирана в компанията на мастити автори, които са вече покойници и книгите им са изчерпани. Тази сутрин на закуска посочи нещо през прозореца и каза:

— Виждате ли оня хълм ей там на африканския бряг? Струва ми се, че това е един от Херкулесовите стълбове, а ето го и неговия съсед.

— „Съсед“ е добре казано, но двата хълма не са от една и съща страна на протока. (Разбрах, че го е заблудило едно небрежно написано изречение в пътеводителя.)

— Е, това не е нито моя, нито твоя работа! Някои автори твърдят едното, а други обратното. Старият Гибънс не казва нищо за това, просто изklinчва. Гибънс винаги прави така, когато нещо му се запъне, но какво казва Роламpton? Е, той казва, че са от една и съща страна на протока, Тринкулиан също, и Собатер, и Сиракус, и Лангомарганбъл...

— О, стига, стига. Щом сте се захванали да измисляте автори и доказателства, нямам какво повече да кажа. Нека са от една и съща страна.

Оракула не ни пречи. Дори ни се нрави. Той лесно се понася, но на борда освен него си имаме един поет и един добродушен идиот, които наистина тормозят групата. Единият раздава екземпляри от стиховете си на консули, капитани, хотелиери, араби, холандци и фактически на всеки, който се поддаде на това съвсем добронамерено ужасно натрапничество. Поезията му е напълно поносима на борда на кораба, въпреки че когато написа „Ода за океана по време на буря“ за половин час, а в следващия половин час сътвори „Обръщение към петела в корабния кокошарник“, сметнахме, че преходът е доста рязък;

но след като изпрати фактура в стихове на губернатора на Фаял и друга на главнокомандувания и висшите сановници в Гибралтар, придружени с комплиментите на корабния поет лауреат, това не го направи популярен сред пътниците.

Другата личност, за която споменах, е млада и зелена и не е нито умна, нито учена, нито мъдра. Някой ден обаче ще стане — ако си спомни отговорите на всичките си въпроси. Той е известен на кораба като „Въпросителния знак“, а от постоянна употреба това име се съкрати на „Въпросителния“. Той се прояви вече на два пъти. Във Фаял му посочиха един хълм и му казаха, че е висок осемстотин фута и дълъг единадесет хиляди фута, че под него от край до край минава тунел, дълъг две хиляди и висок хиляда фута. И той повярва. Повтаряше го на всеки, обсъждаше го и го четеше от записките си. Най-накрая си взе бележка от намека, направен от един разсъдлив стар поклонник:

— Е, да, наистина си е доста забележителен... общо взето изключителен тунел... излиза около двеста фута над хълма и от всеки край стърчи с по около деветстотин!

Тук, в Гибралтар той хващаше натясно образованите британски офицери и ги дразнеше с хвалбите си за Америка и чудесата, които тя може да извърши. Каза на един от тях, че два от военните ни кораби могат да дойдат и да потопят Гибралтар в Средиземно море!

Понастоящем шестима души сме на частна екскурзия, планирана от нас самите. Ние сме доста повече от половината пътници на борда на едно параходче, поело на път за древния град на маврите Танжер, на континента Африка. Няма ни най-малко съмнение, че се забавляваме. Не може да бъде другояче, когато човек се носи по искрящото море и диша мекия въздух на тази слънчева земя. Тук грижите не могат да ни налегнат. Ние сме извън властта им.

Безстрашно минахме даже край начумерената твърдина Малабат (крепост на султана на Мароко), без за миг да трепнем от страх. Целият гарнизон беше вдигнат в бойна готовност и доби заплашителен вид, но въпреки всичко ние не се уплашихме. Под погледите ни той маршируваше нагоре-надолу из укреплението, но дори това не ни накара да трепнем.

Смятам, че ние наистина не знаем какво е страх. Попитах как се казва крепостният гарнизон на Малабат и ми отговориха, че името му е

„Мехмед Али Бен Санком“. Казах, че ще е добра идея да извикат още няколко гарнизона за подкрепление, но ми отговориха отрицателно: той нямал друга работа, освен да държи крепостта, а с това се справял вече от две години. Доказателствата бяха неопровержими. Солидната репутация е голяма работа.

От време на време споменът за снощната покупка на ръкавици в Гибралтар нахълтва неканен в мислите ми. Двамата с Дан, корабния лекар, бяхме отишли на големия площад, слушахме изпълненията на добрите военни оркестри, съзерцавахме красотата и тоалетите на англичанки и испанки и в девет часа бяхме на път за театъра, където срещнахме генерала, съдията, капитана, полковника и пълномощника на Съединените американски щати в Европа, Азия и Америка, които бяха ходили до клуба да регистрират титлите си и да поопустошат кухнята му. Те ни посъветваха да се отбием в едно магазинче близо до Съдебната палата и да си купим ръкавици от ярешка кожа. Казаха, че са елегантни и на съвсем умерена цена. На нас ни се стори, че ще е много изискано да отидем на театър с ръкавици от ярешка кожа и последвахме съвета им. В магазина хубава млада дама ми предложи чифт сини ръкавици. Не исках сини, но тя каза, че стоят много добре на ръка като моята. Забележката ѝ ме разнежи. Крадешком погледнах ръката си и наистина ми се стори доста угледна. Пробвах ръкавицата на лявата и леко се изчервих. Очевидно номерът беше твърде малък за мене. Но се почувствувах благодарен, когато тя каза:

— О, съвсем ви е по мярка! (Въпреки че знаех, че не е вярно.)

Прилежно дръпнах ръкавицата, но работата не вървеше. Тя каза:

— О! Виждам, че вие сте свикнал да носите ръкавици от ярешка кожа, но някои джентълмени са толкова несръчни, когато ги слагат.

Това беше последният комплимент, който съм очаквал. Знам само как се слагат ръкавици от еленова кожа. Направих още едно усилие, скъсах ръкавицата от основата до палеца в посока към дланта и се опитах да скрия дупката. Тя продължаваше да сипе комплименти и аз продължавах да упорствам да ги заслужа или да умра.

— О, вие имате опит! (Гърбът на ръкавицата се съдра.) По мярка са ви, ръката ви е много малка, ако се скъсат, не трябва да ги плащате. (Ръкавицата се разпра през средата.) Винаги познавам кога един джентълмен умее да си слага ръкавици. В това има красота, която се добива само с дълга практика. (Цялата обшивка „падна зад борда“,

както казват моряците, кожата се разпра при кокалчетата на пръстите и не остана нищо освен една жалка развалина.)

Бях прекалено поласкан, за да хвърля стоката в лицето на този ангел и да направя сцена. Бях пламнал, ядосан, объркан и все пак щастлив, но ненавиждах другите момчета за това, че проявяват такъв силен интерес към процедурата. Искаше ми се да са в Йерихон. Почувствувах се извънредно подъл, когато казах весело:

— Тази ми харесва. Точно ми приляга. Обичам ръкавиците да са ми по мярка. Не, не се притеснявайте, госпожо, не се притеснявайте. Ще си сложа другата на улицата. Тук е топло.

Наистина беше топло — най-топлото място, в което съм, влизал. Платих и докато излизах с прелестен поклон, ми се стори, че в очите на хубавицата долавям лек ироничен блясък. А когато се обърнах от улицата и видях, че тя си се смее сама за нещо, си казах с унищожителен сарказъм: „О, разбира се, вие знаете как се слагат ръкавици от ярешка кожа, нали? Самодоволно магаре, готово да си изгуби ума заради всяка фуста, която си даде труда да го поласкае!“

Мълчанието на момчетата ме раздразни. Накрая Дан каза умислено:

— Някои джентълмени изобщо не знаят как се слагат ръкавици от ярешка кожа. Но други знаят.

А докторът каза (предполагам на вятъра):

— Но винаги е лесно да познаеш кога един джентълмен е свикнал да си слага ръкавици от ярешка кожа.

След пауза Дан изрецитира:

— О, да, в това има красота, която се добива с дълга, много дълга практика.

— Да, наистина, забелязал съм, че когато джентълменът дърпа ръкавицата от ярешка кожа така, като че ли измъква котка за опашката от дупка, той при всички случаи разбира от слагане на ръкавици, той има оп...

— Момчета, май стига толкова, а! Смятате се за много хитри, предполагам, но аз не мисля така. А ако идете и разкажете на някой от ония стари клюкари на кораба за това, никога няма да ви простя. Това е всичко.

Едва тогава ме оставиха на мира, поне за момента. Винаги се оставяме на мира навреме, та обидата да не развали шегата. Но и те си

бяха купили ръкавици също като мене. Тази сутрин заедно изхвърлихме покупките. Бяха груби, слаби, изпъстрени с големи жълти петна като лунички и нито можеха да се носят, нито да се покажат. Без да усетим, бяхме забавлявали един ангел, но не го бяхме измамили. Той беше свършил тази работа вместо нас.

Танжер! Тайфа яки, мургави маври гази в морето, за да ни пренесе на гръб от малките лодки до брега.

ГЛАВА VIII

ДРЕВНИЯТ ГРАД ТАНЖЕР. МАРОКО. СТРАННИ ГЛЕДКИ. ЛЮЛКАТА НА АНТИЧНОСТТА. СТАВАМЕ БОГАТИ. КАК ОГРАБВАТ ПОЩАТА В АФРИКА. КОЛКО Е ОПАСНО ДА БЪДЕШ БОГАТАШ В МАРОКО.

Царска работа! Нека тези, които тръгнаха през Испания, се примирят с това, което имат. Владенията на султана на Мароко напълно задоволяват нашата групичка. Засега сме се нагледали на Испания в Гибралтар. Танжер е мястото, за което сме копнели през цялото време. И другаде сме виждали чуждоземни неща и хора, но винаги смесени с познати неща и хора и така новото загубваше много от силата си. Искрахме нещо напълно и чисто чуждоземно, чуждоземно от горе до долу, чуждоземно от средата до периферията, чуждоземно отвътре, отвън и наоколо, нищо да не разрежда чуждоземността му, нищо да не ни напомня за друг народ или друга земя под слънцето. И ето, в Танжер го намерихме! Тук няма нито една дреболия, която да сме виждали, освен на картинка, а досега никога не сме вярвали на картинките. Вече няма да изпитваме недоверие. Картинките ни изглеждаха преувеличени, прекалено странни и чудновати, за да са

истински. Но ето че те не са били достатъчно налудничави, не са били достатъчно фантастични, не са показали и половината от това, което е. Ако изобщо някъде има чуждоземен град, то това е Танжер и истинската му атмосфера не може да се намери в нито една книга, освен в „Хиляда и една нощ“. Около нас е гъмжило от хора, но не се вижда нито един бял. Ето един пренаселен и претъпкан град, ограден с масивна каменна стена на повече от хиляда години. Почти всички къщи са на един-два етажа, имат дебели каменни стени, измазани отвън, квадратни като сандък, равни като дъска отгоре, без корниз, целите варосани — гъсто населен град от снежнобели гробници! И всички врати са с характерните сводове, които виждаме по картинките с мавритански постройки; подовете са покрити с разноцветни ромбоидни плочи, с мозайка от многоцветни фаянсови квадрати, изпечени в пещите на Фес, с червени плочи и широки тухли, пред които времето е безсилно. Стаите на европейските жилища са мебелирани само с дивани, а какво има в жилищата на маврите никой не знае, нито едно християнско куче не може да проникне зад свещените им стени. И улиците са ориенталски някои са широки само три фута, други — шест, но само две са над дванадесет фута; човек може да спре движението по повечето от тях, ако легне напърно. Това не е ли истинска ориенталска картина?

Тук има яки бедуини от пустинята, внушителни маври, горди с историята си, стара като света, евреи, чиито бащи са избягали тук преди много векове, и мургави бербери от планините на Северно Мароко — родени главорези; истински неподправени негри, черни като Моисей, ревящи дервиши и стотици породи араби — всевъзможни и разнообразни чуждоземни хора, които е любопитно да се видят.

И облеклото им е неопишимо странно. Ето един почернял от слънцето мавър с огромен бял тюрбан, елек с чудновата бродерия, златисточервен пояс с много дипли, навит няколко пъти около кръста му, шалвари, стегнати малко под коленете, като все пак за тях са отишли двадесет ярда плат, украсен ятаган, голи пищяли, боси крака в жълти чехли и абсурдно дълъг револвер — обикновен войник! А аз си помислих, че е поне султанът. Ето и няколко стари маври с развети бели бради, дълги бели одежди с огромни качули, и бедуини с дълги раирани наметала с качулки, и негри, и бербери с гладко обръсната

глава и само с по един къдрав кичур над ухото или по-скоро горе на задния ъгъл на черепа, и всякакви варвари в най-различни чудати носии, всичките повече или по-малко парцаливи. Ето ги мавърките, които са увити от главата до петите в груби бели роби — техният пол може да бъде определен само по това, че оставят открито едното си око и никога не поглеждат мъжете от собствената си раса на обществени места, нито пък те ги поглеждат. Ето и петте хиляди евреи в сини сукнени дрехи, с пояси на кръста, с чехли на краката, с малки кръгли шапчици на темето, с коса, сресана напред над челото, равно отрязана и дълга до средата на челото облечени така, както са се носили дедите им в Танжер в продължение на не знам колко столетия. Стъпалата и глезените им са голи. Носовете им са еднакво криви. Приличат си толкова много, че можеш да ги вземеш за членове на едно семейство. Жените им са пълнички и хубавички и се усмихват на християните по доста вълнуващ начин.

Какъв чудноват стар град! Изглежда богохулство да се смееш, шегуваш и да бърбриш лекомислено, както се прави днес, сред древните му останки от миналото. Само внушителните фрази и отмерената реч на синовете на пророка подхождат на древна старина като тази. Ето една рушаща се стена, която е била стара, когато Колумб открил Америка, когато Петър Отшелника вдигнал на оръжие средновековните рицари за първия кръстоносен поход, когато Карл Велики и неговите паладини обсаждали омагьосани замъци и се борели с гиганти и зли духове в легендарни времена; когато Христос и учениците му крачели по земята. Тя е стояла там, където стои и днес, когато е звучал гласът на Мемнон и хората са купували и продавали по улиците на древна Тива!

Финикийци, картагенци, англичани, маври, римляни — всички са се били за Танжер, всички са го печелили и загубвали. Ето някакъв окъсан негър с ориенталски вид от някое пустинно място във вътрешността на Африка, който пълни козия си мех с вода от изцапан и очукан фонтан, построен от римляните преди хиляда и двеста години. Ей там е разрушеният свод на моста, построен от Юлий Цезар преди хиляда и деветстотин години. Може би хората, които са видели малкия Спасител в ръцете на Дева Мария, са стояли под него.

Наблизо са руините на корабостроителницата, където Цезар поправял корабите си и ги товарел със зърно, преди да нахлуе в

Британия петдесет години преди християнската ера.

Тук, под безмълвните звезди, сякаш призраци от забравени епохи изпълват улиците. Погледът ми спира на мястото, където се е издигал паметникът, видян и описан от римски историци преди по-малко от две хиляди години. На него пишело:

НИЕ СМЕ ХАНААНЦИ. НИЕ СМЕ ТЕЗИ, КОИТО
ЕВРЕЙСКИЯТ РАЗБОЙНИК ИСУС НАВИН ПРОГОНИ
ОТ ЗЕМЯТА ХАНААН.

Исус Навин ги прогонил и те дошли тук. На няколко левги оттук живеят евреи, чиито предци избягали след неуспешно въстание срещу цар Давид, и техните потомци все още са извън законите и живеят уединено.

Вече три хиляди години историята споменава Танжер. Той е бил град, макар и малко странен, когато Херкулес, облечен в лъвска кожа, слязъл на брега преди четири хиляди години. По тези улици той срещнал Анитий, царя на тази страна, и му разбил главата с тоягата си, според тогавашния обичай на джентълмените. Обитателите на Танжер (тогава наричан Тангис) живеели във възможно най-примитивни колиби, обличали се в кожи, носели тояги и били диви като зверовете, с които, щат, не щат, постоянно воювали. Но те били изтънчена раса и не работели. Живеели от естествените плодове на земята. Извънградската резиденция на царя им се намирала в прочутата градина на Хесперидите на седемдесет мили надолу покрай брега. Градината със златните ябълки (портокали) я няма вече, и следа не е останала от нея. Изследователите на древността допускат, че такава личност като Херкулес наистина е съществувала в стари времена, и са съгласни, че той е бил предприемчив и енергичен мъж, но отказват да повярват, че е бил истински бог, защото това ще бъде противоконституционно.

Тук, на нос Спартел, е прочутата пещера на Херкулес, където героят намерил убежище, след като го победили и прогонили от земите на Танжер. Тя е пълна с надписи на мъртвите езици, което ме кара да мисля, че Херкулес сигурно не е пътувал много, иначе не би водил дневник.

На пет дена път оттук, на около двеста мили, се намират руините на древен град, за чиято история няма нито писмени паметници, нито предания. И все пак неговите арки, колони и статуи свидетелствуват, че е бил построен от просветен народ.

Средната големина на магазините в Танжер е горе-долу колкото кабина с душ в цивилизована страна. Мохамеданинът — търговец, бакърджия, обушар или продавач на разни дреболии — седи по турски на пода и без да става, се протяга се свали нещо, което току-виж се харесало. Можеш да вземеш под наем цял квартал от тези дупки за петдесет долара на месец. На пазара се тълпят продавачи с кошници смокини, фурми, пъпеша, кайсии и прочие, а между тях се изнизват кервани от натоварени магарета, не много по-големи от нюфаундлендско куче. Пазарът е оживен, живописен и мирише на полицейски участък. Бърлогите на евреите сарафи са съвсем наблизко и обитателите им по цял ден броят бронзови монети и ги прехвърлят от една кошница в друга. Струва ми се, че днес не секат много пари. Видях само една монета отпреди четири-пет хиляди години, много изтъркана и очукана. Тези монети нямат голяма стойност. Джек отиде да развали един наполеон за дребни пари, тъй като всичко беше много евтино, върна се и каза, че „взел всички налични пари в банката“, като купил единадесет кварта монети, и шефът на банката излязъл на улицата да преговаря за заем от съседите си. Аз самият купих почти половин пинта от техните пари за шилинг. Обаче не се гордея, че имам толкова много пари. Не държа на парите. Маврите имат някакви дребни сребърни монети, а също и сребърни слитъци, всеки от които струва един долар. Последните се срещат изключително рядко, толкова рядко, че когато бедните, окъсани араби видят такъв слитък, молят да им позволиш да го целунат.

Имат също и малка златна монета на стойност два долара. Това ми напомни нещо. Когато Мароко е в положение на война, куриери араби разнасят писма из страната и искат скъпо да им се заплаща за услугата. Понякога те попадат в ръцете на банди мародери, които ги ограбват. Следователно, като знаят от опит какво ги чака, щом съберат пари на стойност два долара, те ги разменят за едно такова късче злато и ако разбойниците ги нападнат, го глътват. Хитростта вършела работа, докато никой не подозирал съществуването ѝ, но след това мародерите

просто давали на умните пощальони средство за повръщане и сядали да чакат.

Султанът на Мароко е бездушен деспот, а висшите му сановници са деспоти в по-малък мащаб. Няма система за редовно облагане с данъци, но когато султанът или пашата искат пари, те налагат данък на някой богаташ и той трябва или да достави парите, или да отиде в затвора. Затова в Мароко малцина се осмеляват да бъдат богати. Това е прекалено опасен лукс. Понякога суетата кара човек да извади богатството си на показ, но рано или късно султанът скалпва някакво обвинение срещу него — всякакво върши работа — и конфискува собствеността му. Разбира се, в империята има много богаташи, но техните пари са заровени в земята, а те самите се обличат в дрипи и се преструват на бедни. От време на време султанът затваря някой, заподозрян в престъплението „богатство“, и прави живота му толкова непоносим, че той е принуден да разкрие къде са парите му.

Понякога маврите и евреите се поставят под закрилата на чуждите консули и тогава могат да се подиграват на султана и да се перчат с богатството си безнаказано.

ГЛАВА IX

ПОКЛОННИК В СМЪРТНА ОПАСНОСТ. КАК ПОПРАВИЛИ ЧАСОВНИКА. МАРОКАНСКИ НАКАЗАНИЯ. ХИТРОСТТА НА ПОКЛОННИЦИТЕ МЮСЮЛМАНИ. ПОЧИТ КЪМ КОТКИТЕ. БЛАЖЕНСТВОТО ДА БЪДЕШ ГЕНЕРАЛЕН КОНСУЛ.

Горе-долу първото приключение, което преживяхме вчера, едва не довърши непредпазливия Блюхер. Тъкмо се бяхме качили на няколко мулета и магарета и потеглихме под покровителството на внушителния, царствен и великолепен Хаджи Мохамед Ламарти (аллах да умножи рода му), когато се натъкнахме на красива мавърска джамия с високо минаре, пищна мозайка от разноцветен порцелан, цялата украсена в чудноватия стил на Алхамбра, и Блюхер тръгна да влиза с магарето си през отворената врата. Стръскащото „хай-хай“ на нашите придружители и високото „стой!“ на един англичанин от групата спряха авантюриста и после те ни осведомиха, че ако християнско куче пристъпи свещения праг на мавърска джамия, то я осквернява така ужасно, че никакво очищение не може пак да я направи подходящо място за молитвите на правоверните. Ако Блюхер беше успял да влезе в нея, без съмнение щеше да бъде гонен из града и замерян с камъни.

До неотдавна всеки християнин е щял да бъде безжалостно убит, ако го заловят в джамия. Зърнахме красивите мозайки в джамията и фанатиците, които извършваха обредното измиване във фонтаните, но дори това не се хареса на маврите, които ни наблюдаваха.

Преди няколко години часовникът на минарето се развалил. Танжерските маври толкова са деградирали, че между тях отдавна вече няма майстор, способен да излекува толкова нежен пациент, какъвто е един болнав часовник. Големците на града се събрали на тържествено тайно заседание да обмислят как да се справят с тази трудност. Обсъдили въпроса в подробности, но не стигнали до никакво разрешение. Най-накрая станал един старец и кавал:

— О, чеда на пророка, знаете, че едно християнско куче, часовникар португалец, мърси град Танжер с присъствието си. Знаете и че когато се строят джамии, магарета носят камъните и цимента и прекрачват свещения праг. Е, тогава пратете християнското псе да поправи часовника в святото място на четири крака и босо като магаре!

Така и направили. Затова ако Блюхер някога види вътрешността на джамия, той ще трябва да захвърли човешката си маска и да влезе в истинския си вид. Посетихме затвора и заварихме затворниците маври да плетат рогозки и кошници. (Това оползотворяване на престъпленията намирисва на цивилизация.) Убийството се наказва със смърт. Неотдавна трима убийци били извадени извън градските стени и разстреляни. Нито пушките на маврите, нито стрелците им са добри. В този случай поставили престъпниците на голямо разстояние също като мишени и се упражнявали на тях. Около половин час ги карали да подскачат, за да избягнат куршумите, преди да успеят да улучат целта.

Когато някой открадне добитък, отрязват дясната му ръка и левия му крак и ги закоavat на дъска на пазара като предупреждение за всички. Хирургията на маврите не е много напреднала. Те отрязват малко месо около костта и пречупват крайника. Понякога пациентът се поправя, но това е изключение. Обаче сърцето на мавъра е много издръжливо. Маврите винаги са били смели. Престъпниците понасят страшната операция, без да трепнат, без да потреперят, без да изстенат! Никакво страдание не може да смали гордостта на мавъра, нито пък да го накара да посрами достойнството си с викове.

Тук бракът се сключва от родителите на младоженците. Няма любовни послания за деня на свети Валентин, откраднати срещи, езда, ухажване в тъмни гостни, няма любовни сръдни и помирявания, няма нито едно от нещата, напомнящи приближаваща сватба. Младият мъж взема девойката, избрана от баща му, оженва се за нея, след това я разбулват и той я вижда за пръв път. Ако след като се запознаят както му е редът, тя му хареса, я задържа, но ако се усъмни в непорочността ѝ, я натирва обратно при баща ѝ; ако открие, че е болна, прави същото; или пък ако след справедливо и разумно определен срок тя не роди деца, също се връща в дома на родителите си.

Тукашните мохамедани, които могат да си го позволят, имат доста много жени на разположение. Те ги наричат съпруги, но мисля, че коранът разрешава само четири истински съпруги, а останалите са наложници. Султанът на Мароко не знае колко жени има, но мисли, че са около петстотин. Това е достатъчно точна цифра десет повече или по-малко е без значение.

Дори евреите от вътрешността на страната имат много жени.

Зървал съм лицата на няколко мавърки (понеже и те са човешки същества и показват лицата си, за да предизвикат възхищението на християнското куче, когато няма мъже маври наблизо) и съм изпълнен с почит към мъдростта, която ги кара да прикриват такава отвратителна грозота.

Те носят децата си на гръб в торба, както другите диваци по света.

Маврите държат в робство много негри. Но в момента, в който робиня стане наложница на господаря си, тя е свободна; а ако някой роб се научи да чете първата глава от Корана (която съдържа основите на вярата), той не може вече да бъде държан в робство.

В Танжер имат три неделни дни в седмицата. Мохамеданският е в петък, еврейският — в събота, а този на християнските консули — в неделя. В неделния си ден мавърът отива в джамията около обяд както обикновено, събува си обувките на вратата, извършва обредното измиване, прави теманета, като непрекъснато притиска челото си в пода, казва си молитвите и се връща на работа.

А евреинът престава да работи, изобщо не докосва медни или бронзови пари, не мърси пръстите си с нищо по-долно от сребро или злато, с искрена набожност ходи в синагогата, не готви и не прави

нищо, овързано с огън, и добросъвестно се пази да не се залови с някакво начинание.

Мавърът, ходил на поклонение в Мека, има право на голяма почит. Хората го наричат хаджия и от този момент той е важна особа. Стотици маври се стичат в Танжер всяка година и тръгват за Мека. Част от пътя изминават в английски параходи и десетте или дванадесет долара, които плащат за билета на кораба, са горе-долу цялата цена на пътуването. Те вземат със себе си известно количество храна, а когато складовете им опустеят, пак ги „попълват“, както Джек казва на греховния си жаргон. От момента на тръгването, та чак до връщането си в къщи не се мият. Обикновено отсъствуват от пет до седем месеца и понеже не се преобличат през цялото това време, като се върнат, са съвсем неподходящи за гостна стая.

Мнозина от тях трябва дълго и с мъка да събират десетки долари за параходния билет и като се върнат, остават завинаги разорени. Малцина маври съумяват отново да натрупат състояние до края на своя земен живот след едно толкова безразсъдно пилеене. За да запази титлата „хаджия“ само за джентълмени с патрицианска кръв и богатство, султанът заповядал никой да не ходи на поклонение освен надутите аристократи, притежаващи по сто долара в монети. Но вижте как хитростта може да заобиколи закона! Срещу възнаграждение евреинът сарафин заема на поклонника сто долара, колкото да се закълне той, че ги има, а после ги получава обратно, преди корабът да излезе от пристанището.

Испания е единствената държава, от която маврите се страхуват. Причината е в това, че Испания изпраща най-тежките си военни кораби с най-мощни оръдия, за да удиви тукашните мюсюлмани, докато Америка и други държави пращат понякога само някоя малка и достойна за презрение черупка. Маврите, като всички диваци, се учат от това, което виждат, а не от това, което чуват или четат. Имаме големи флотилии в Средиземно море, но те рядко спират в африкански пристанища. Маврите нямат кой знае какво мнение за Англия, Франция и Америка и затрудняват представителите им с бюрократични извъртания, преди да зачетат обикновените им права, да не говорим пък за услуги. Но в мига, когато испанският посланик предяви някакво искане, те веднага отстъпват, независимо дали искането е справедливо или не.

Испания победила маврите преди пет-шест години в спора за едно парче земя срещу Гибралтар и превзела град Тетуан. Съгласила се на компромис срещу увеличение на територията си, двадесет милиона долара парична контрибуция и мир. И после предала града. Но не го предала, преди испанските войници да изядат всички котки. Компромисът не бил възможен, докато все още имало котки. Испанците много обичат да ядат котки. Обратно, маврите почитат котките като нещо свещено. Така испанците тогава ги засегнали в слабото им място. Антикотешкото им поведение в случая с изяждането на котките от Тетуан породило в сърцата на маврите ненавист към тях, каквато не предизвикало дори прогонването им от Испания. Сега маврите и испанците са врагове навеки. Франция имала тук посланик, който настроил народа срещу себе си по най-невинен начин. Той избил два-три батальона котки (в Танжер е пълно с тях) и направил килим за гостната си. Направил килима си на кръгове: първо, кръг от стари сиви котараци с насочени към центъра опашки, после кръг от жълти котки, до него кръг от черни котки и кръг от бели, после кръг от най-различни котки и накрая, в средата, разновидни котета. Било много красиво, но маврите проклинат паметта му до днес.

Когато днес се отбихме при нашия американски консул, забелязах, че едва ли не всички игри за домашно забавление бяха представени в гостната му. Помислих си, че това подсказва самотност. Идеята ми беше правилна. Той и семейството му са единствените американци в Танжер. Тук има много чужди консули, но те не си ходят на гости. Танжер е съвсем извън света и какъв е смисълът да ходиш на гости, когато хората изобщо няма за какво да си говорят? Никакъв. Затова всяко консулско семейство си седи главно в къщи и се забавлява доколкото може. Танжер е пълен с интересни неща за един ден, но след това става отегчителен затвор. Генералният консул е тук от пет години, нагледал му се е за цял век напред и скоро си заминава. Домашните му сграбчват писмата и вестниците, щом пристигне пощата, четат ги и ги препрочитат два-три дена, разговарят за тях непрестанно още два-три дена, докато не изчерпят въпроса, и след това дни наред ядат, пият, спят, яздат по една и съща стара улица, виждат същите досадни неща, които дори десетките векове не са променили, и не си казват нито дума! Те буквално няма за какво да си говорят. Пристигането на американски военен кораб е дар от бога за тях. „О, самота, къде е

очарованието, което мъдреците са виждали в лицето ти?“ Това е най-тежкото изгнание, за което ми идва наум. Сериозно бих препоръчал на правителството на Съединените щати, когато някой извърши толкова гнусно престъпление, че законът не предвижда съответно наказание за него, да го направи генерален консул в Танжер.

Радвам се, че видях Танжер — втория град в света по старост. Но мисля, че съм готов да се сбогувам с него.

Тази вечер или утре сутринта ще се върнем в Гибралтар и без съмнение „Квакер Сити“ ще отплава оттам през следващите 48 часа.

ГЛАВА X

СРЕДИЗЕМНОМОРСКИ ЗАЛЕЗ. ОРАКУЛЪТ ИЗКАЗВА МНЕНИЕ. ФРАНЦИЯ НА ХОРИЗОНТА. НЕВЕЖ
ТУЗЕМЕЦ В МАРСИЛИЯ. ЗАГУБЕНИ В ГОЛЕМИЯ ГРАД. ФРЕНСКА СЦЕНА.

Прекарахме четвърти юли в открито море на борда на „Квакер Сити“. Беше типичен във всяко отношение средиземноморски ден, безукорно красив. Безоблачно небе, свеж летен ветрец, сияйна слънчева светлина, проблясваща весело по танцуващи вълнички вместо по гребените на планини от вода, под нас море, така чудно синьо, така наситено блестящо синьо, че завладява и най-нечувствителните души с магията на очарованието си.

Дори залезите на Средиземноморието са красиви, нещо безспорно рядко по повечето части на земното кълбо. Вечерта, когато отплавахме от Гибралтар, грубите очертания на скалата плуваха в кадифена мъгла, толкова гъста, толкова мека, толкова омайно неясна и призрачна, че дори Оракула, самоувереният, вдъхновен и съкрушаващ всекиго бърбовец, презря гонга за вечеря и побърза да се преклони пред тази красота! Той каза:

— Това е внушително, нали? Тия работи ги няма по нашите места, нали? Мисля, че тия ефекти се дължат, както бихте казали, на по-голяма рифракция на динамичната комбинация на слънцето с флегматичните сили на перихелия на Юпитер. Какво ще кажете?

— О, я вървете да спите! — каза Дан и си отиде.

— О, да, много е хубаво да кажеш „вървете да спите“, повдигне ли човек въпрос, на който не можеш да отговориш. Дан няма никакви изгледи за успех в споровете с мен. И той го знае. Какво ще кажеш, Джек?

— Хайде, докторе, стига сте ми вадил душата с тези учени глупости. Нищо лошо не съм ви направил, нали? Я по-добре ме оставете на мира.

— И тоя си отиде. Всички типове са се захванали здравата със стария Оракул, но старецът май им идва малко много. Може би поетът лауреат не е доволен от тия дедукции?

Поетът отговори с някаква недодялана рима и слезе долу.

— Изглежда, че и тоя не е подготвен. Е, от него не съм очаквал нищо. Никога не съм виждал образован поет. Сега ще слезе долу и ще измъти четири-пет ужасно съзлививи рими за тая стара скала, ще ги даде на някой консул, лоцман или негър, на който първо му се удаде да ги натрапи. Жалко, че няма кой да хване горкия стар перко и да изтръска от него поетичните глупости. Защо не вземе да вложи интелекта си в нещо, което има стойност? Гибънс, Хипократус, Саркофагус и всичките останали древни философи имат зъб на поетите...

— Докторе — казах аз, — сега ще започнете да си измисляте авторитетни източници и аз също ще ви оставя. Разговорът с вас ми е винаги приятен въпреки натруфената ви реч, стига сам да си носите отговорността за философията, която предлагате. Но когато изхвърчите нависоко и почнете да я подкрепяте с доказателства от авторитетни източници, творения на собственото ви въображение, аз губя доверие.

Това беше начинът да поласкаеш доктора. Той смяташе, че получава признание от моя страна и мен ме е страх да споря с него. Вечно преследваше пътниците с неясни твърдения, изречени на език, който никой не можеше да разбере; те изтърпяваха рафинираното мъчение минута-две и после напускаха бойното поле. Подобен триумф над половин дузина противници му беше достатъчен за един ден — от

този миг нататък той патрулираше по палубите, поглеждаше всеки, минал наблизо, и лицето му просияваше ласкаво, спокойно и блажено щастливо.

Но аз се отклоних. Призори гърмът на двете ни славни оръдия възвести Четвърти юли^[1] на всички будни. Но много от нас получиха тази информация от календара в по-късен час. Всички флагове бяха вдигнати високо с изключение на шест, необходими за украсата на долните части на кораба, и скоро „Квакер Сити“ придоби празничен вид. Сутринта се състояха събрания и всевъзможни комитети се заловиха да подготвят церемониите по чествуването. Следобед пътниците се събраха в кърмовата част на палубата под навесите: флейтата, асфалтичният хармониум и туберкулозният кларинет осакатиха химна, хорът го подгони, а Джордж се намеси с един особено разкъсващ писък при финалната нота и го закла. Нямаше траур.

Изнесохме трупа с трикратно „ура!“ (шегата е случайна и аз не я поддържам). После председателстващият, седнал като на трон върху един сандък, послан с националното знаме, даде думата на „Четеца“, който стана и прочете същата стара Декларация за независимостта, която всички толкова често сме чували, без да обръщаме никакво внимание на казаното в нея; след това председателстващият свирна на оратора на деня да се върне на мястото си и да произнесе същата тази стара реч за нашето национално величие, в която така фанатично вярваме и която така пламенно аплодираме. После хорът отново излезе на сцената, съпроводен от ридаещите инструменти, и нападна „Слава на тебе, Колумбия“, а когато победата се колебаеше на везните, Джордж се върна, пусна ужасния си крясък на дива гъска и хорът, разбира се, победи. Един пастор прочете молитвата и патриотичното събрание беше разпуснато. Четвърти юли вече беше в безопасност, поне в Средиземно море.

По-късно, по време на вечеря, един от капитаните на кораба изрецитира прочувствено свое собствено, добре написано и неиздадено стихотворение, след което проляхме за тринадесетте обичайни тоста няколко кошници шампанско. Речите бяха лоши — калпави почти без изключение. Фактически само с едно изключение. Капитан Дънкан произнесе хубава реч, единствената хубава реч тази вечер. Той каза:

— Дами и господа, нека всички ние да доживеем до хубава старост, да благоденствуваме и да сме щастливи. Стюард, донеси още една кошница шампанско.

Преценихме постижението му като много сполучливо. Тези, така да се каже, празненства завършиха с още един великолепен бал на горната палуба, но ние не бяхме свикнали да танцуваме, когато корабът не се клати, и балът не излезе успешен. Но общо взето, Четвърти юли беше ведър, весел и приятен.

Привечер на следващия ден влязохме във великолепно изкуствено пристанище на величествения град Марсилия и видяхме как угасващата слънчева светлина позлатява скупчените му кули и укрепления и залива заобикалящите го левги зеленина с мек блясък, който придаваше допълнително очарование на белите вили, осеяли пейзажа наблизо и надалеч. (Авторското право запазено според закона.)

Мостче нямаше и ние не можахме да слезем от кораба на кея. Това ни раздразни. Бяхме пълни с ентузиазъм, искахме да видим Франция! Чак привечер нашата тройка се споразумя с един лодкар да ни позволи да използваме лодката му като мост — кърмата ѝ беше при нашия трап, а носът ѝ опираше в кея. Влязохме в лодката и този тип я подкара на заден ход към дъното на пристанището. Казах му на френски, че искаме само да минем по седалките ѝ и да стъпим на брега и го попитах защо ни мъкне чак там. Той каза, че не ме разбира. Повторих. Пак не ме разбра. Сякаш не знаеше френски. Докторът опита, но той и него не разбра. Помолих лодкаря да обясни поведението си, той го направи и тогава пък аз не го разбрах. Дан каза:

— О, върви към кея, стари глупако, точно там искаме да отидем!

Ние спокойно убедихме Дан, че е безсмислено да говори с този французин на английски, че е по-добре да ни остави да уредим тази работа на френски и да не дава на чужденеца да разбере колко е необразован.

— Е, давайте, давайте — каза той, — не ми обръщайте внимание. Не искам да ви преча. Само че ако продължавате да му говорите на вашия френски, той никога няма да разбере къде искаме да отидем. Аз поне така мисля.

Укорихме го строго за тази забележка и казахме, че всички невежи люде изпитват предубеждение към способностите на другите.

Французинът отново проговори и докторът каза:

— Ето на, Дан, той казва, че ще aller към douane. Иска да каже, че отива в хотела. О, разбира се, ние всъщност не говорим френски.

Това беше страхотен удар, както би казал Джек. Той застави недоволния член на компанията да престане с критиките си. Плавахме край брега покрай острите носове на флотилия от големи параходи и накрая спряхме пред едно държавно учреждение, издигащо се на каменен кей. Тогава лесно си спомнихме, че douane е „митница“, а не „хотел“. Този факт обаче бе премълчан. С очарователна френска учтивост митничарите просто отвориха и затвориха чантите ни, отказаха да проверяват паспортите ни и ни отпратиха. Спряхме пред първото кафене, което видяхме, и влязохме. Възрастна жена ни настави на една маса и зачака поръчката. Докторът попита:

— Avez — vous du vin?^[2]

Жената изглеждаше озадачена. Докторът повтори с подчертано ясно произношение:

— Avez — vous du vin?

Жената изглеждаше още по-озадачена отпреди. Аз казах:

— Докторе, в произношението ви някъде има грешка. Нека опитам аз. Madame, avez — vous du vin? Няма полза, докторе, поемайте вие разпита.

— Madame, avez — vous du vin?... ou fromage... pain^[3], мариновани свински крачета... beurre... des oeufs... boeuf^[4], хрян, хрян, кисело зеле, шопар или качамак — каквото и да е, каквото и да е, за бога, което да залъже един християнски стомах!

Тя каза:

— Господи боже, защо по-рано не заговорихте на английски? И дума не разбирам от проклетия ви френски!

Унизителните подигравки на недоволния член на компанията провалиха вечерята, ние хапнахме надве-натри и си тръгнахме възможно най-бързо. Ето ни в прекрасна Франция, в голяма старинна каменна къща, заобиколени от всевъзможни неразбираеми френски надписи, а по нас се заглеждат чудновато облечени брадати французи. Всичко бавно и сигурно ни натрапваше желаното усещане, че най-сетне несъмнено сме в прекрасна Франция и поглъщаме духа ѝ до пълна забрава; започваме да усещаме чудната ѝ романтика в цялата ѝ омайна възхитителност. И представете си мършавата баба, която в

такъв момент ни се натрапва с отвратителния си английски, за да направи на пух и прах прекрасното видение! Беше вбесяващо.

Тръгнахме да търсим центъра на града, като от време на време питахме за посоката. Нито веднъж не успяхме да накараме някой да разбере какво точно искаме, нито пък да схванем точно какво ни отговарят, затова пък минувачите винаги посочваха с ръка — абсолютно винаги, а ние кимахме учтиво и казвахме „Merci, Monsieur“^[5] това във всеки случай беше съкрушителен триумф над недоволния член на компанията. Тези победи го правеха неспокоен и той често питаше:

— Какво каза този пират?

— Е, каза ни в каква посока да вървим, за да намерим голямото казино.

— Да, но какво точно каза?

— О, няма значение какво е казал, ние го разбрахме. Тези хора са образовани, не са като онзи глупав лодкар.

— Е, бих искал да са достатъчно образовани да покажат на човек път, който води за някъде, понеже вече цял час се въртим в кръг. За седми път минавам край тази аптека.

Отвърнахме, че това е долна, непочтена лъжа (но знаехме, че не е). Все пак беше ясно, че не върви да минем още веднъж край аптеката. Можехме да продължим да питаме, но трябваше да следваме посоки, указани с пръст, ако искахме да сложим край на съмненията на недоволния член на компанията.

Дълго крачехме по гладки, асфалтирани улици, заградени от двете страни с огромни нови доходни сгради — цяла миля от еднакви къщи и еднакви квартали, облени в ярка светлина, и накрая стигнахме до главната улица. Наляво и надясно блестяха крещящи цветове и ослепителни съзвездия от газени фенери, пъстро облечени жени и мъже се тълпяха по тротоарите — бързина, живот, активност, бодрост, разговори и смях навсякъде! Намерихме Grand Hotel du Louvre et de la Paix^[6] и написахме кои сме, къде сме родени, с какво се занимаваме, последното си местожителство, дали сме женени или ергени, дали това ни харесва, на колко години сме, закъде пътуваме, кога очакваме да пристигнем там и още много други сведения с подобна важност — всичко това се правеше за собственика и за тайната полиция. Наехме гид и веднага се заловихме с разглеждане на забележителностите.

Първата ни нощ на френска земя беше много разнообразна. Не мога да си спомня и половината от местата, които посетихме, нито пък какво сме видели. Не бяхме в настроение да разглеждаме внимателно каквото и да е, искахме само да хвърлим по един поглед и да тръгваме, да се движим и да се движим! Духът на страната ни беше обхванал. Най-после в един късен час седнахме в голямото казино и поръчахме шампанско в изобилие. Лесно е да се правиш на надут аристократ, когато ти излиза евтино! В тази ослепителна зала имаше, предполагам, около петстотин души, въпреки че стените бяха, така да се каже, облицовани с огледала и човек не можеше да определи дали посетителите не са сто хиляди. Млади наконтени франтове и млади елегантни жени, също и джентълмени и дами на почтена възраст, седяха на двойки или на група около безброй мраморни маси, вечеряха с изискани ястия, пиеха вино и водеха шумни разговори, които замайваха главите ни. В по-далечния край на залата имаше сцена и голям оркестър, а от време на време разни актьори и актриси в нелепи комедийни костюми излизаха и пееха най-смешни песни, съдейки по комичните им жестове, но публиката просто преустановяваше бърборенето си, втренчваше се скептично в тях и нито веднъж не се усмихна, нито веднъж не изръкопляска. А винаги съм мислил, че французите са готови да се смеят на всичко.

-
- [1] Национален празник на САЩ — Б.пр. ↑
  - [2] Имате ли вино? (фр.) — Б.пр. ↑
  - [3] Мадам, имате ли вино... или сирене... хляб... (фр.) — Б.пр. ↑
  - [4] Масло... яйца... говеждо месо... (фр. — Б.пр. ↑
  - [5] Благодаря, господине (фр.) — Б.пр. ↑

[6] Гранд хотел „Лувър и мир“ (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА ХІ

ПРИВИКВАМЕ. НЯМА САПУН. ТАБЛ Д'ОТ. ЛЮБОПИТНО ОТКРИТИЕ. ПТИЦАТА „ПОКЛОННИКЪТ“. ДЪЛГО ПЛЕННИЧЕСТВО. НЯКОИ ОТ ГЕРОИТЕ НА ДЮМА. ТЪМНИЦАТА НА ПРОЧУТАТА „ЖЕЛАЗНА МАСКА“.

Бързо и с лекота започваме да възприемаме чуждите порядки. Започваме да понасяме коридорите и спалните с неуютни каменни подове и без килими — подове, които кънтят под стъпките ти с убийствена за сантименталните размишления отчетливост. Започваме да свикваме със спретнатите безшумни келнери, които се плъзгат насам-натам и кръжат около гърба и лактите ти като пеперуди. Келнери, които бързат да вземат поръчките, бързат да ги изпълнят, благодарни са за бакшиша, без да обръщат внимание на сумата, и са винаги учтиви — никога не се държат по друг начин освен учтиво. Засега това е най-странната рядкост — истински учтив келнер, който да не е идиот. Започваме да привикваме към това, че се влиза с файтона направо в централния вътрешен двор на хотела сред уханен кръг от лози и цветя и сред групи джентълмени, които седят тихо и четат вестник или пушат. Привикваме и към леда, изкуствено замразен

в обикновени бутилки — единствения вид лед, който имат тук. Свикваме с всичките тези работи, но не и с това да си носим собствен сапун. Ние сме достатъчно цивилизовани да си носим гребени и четки за зъби, но да трябва да звъним за сапун всеки път, когато се мием, е нещо ново за нас и съвсем не е приятно. Сещаме се за него точно след като сме намокрили главите и лицата си напълно, или точно когато решим, че сме стояли достатъчно дълго във ваната, и тогава, разбира се, следва досадно забавяне. Тези марсилци пишат марсилези, правят марсилски жилетки и марсилски сапун, но никога не пеят марсилезите си, не носят жилетките си, нито пък се мият със сапуна си.

Научихме се да понасяме бавната процедура на сервирането с търпение, спокойствие и задоволство. Ядем супа, после чакаме няколко минути за рибата; още няколко минути — сменят чиниите и идва говеждото печено; пак сменят чиниите и ядем грах; отново смяна и ядем леща; смяна и ядем банички с охлюви (аз предпочитам скакалци); смяна и ядем печено пиле със салата, после ягодов сладкиш и сладолед, после зелени смокини, круши, портокали, зелени бадеми и прочие, и накрая кафе. Вино с всяко ястие, разбира се, щом сме във Франция. С такъв товар на борда храносмилането е бавен процес и ние трябва да седим дълго в хладните стаи, да пушим и да четем френски вестници, които имат странния обичай да разказват някоя история съвършено ясно, докато стигнеш до същината ѝ, и тъкмо тогава се вмъква дума, която никой не може да преведе, и историята се разваля. Някаква дига паднала вчера върху група французи и днес вестниците са пълни с това, но дали тези страдалци са убити, осакатени, контузени или само уплашени, изобщо не мога да разбера и все пак бих дал всичко, за да узная.

Днес на вечеря бяхме малко обезпокоени от непристойното поведение на един американец, който говореше много високо и се смееше шумно, докато всички останали се държаха тихо и благовъзпитано. Той си поръча вино с царствен жест, каза: „Аз никога не вечерям без вино, сър“ (което беше жалка лъжа) и огледа компанията, за да се наслади на възхищението, което очакваше да види по лицата им. Да правиш всичките тези фасони в страна, където по-скоро може да се очаква да изпуснат супата от менюто, отколкото виното, в страна, където за всички слоеве от населението виното е почти толкова обикновено нещо, колкото и водата! Този тип каза: „Аз,

сър, съм независим и свободен по рождение американец и искам всички да знаят това!“ Той не спомена, че произхожда по права линия от Варлаамовото магаре, но всички го знаеха, без да ни го казва.

Возихме се до Прадо, великолепен булевард с патрициански домове и величествени сенчести дървета от двете страни, и посетихме двореца Борели и интересния му музей. Тук ни показаха едно миниатюрно гробище копие на първото марсилско гробище, без съмнение. Крехките скелетчета лежах в разрушени гробници заедно с домашните си богове и кухненските си прибори. Оригиналът на това гробище бил открит преди няколко години при разкопки на главната улица на града. То престояло там, само на дванадесет фута под земята, около две хиляди и петстотин години или там някъде. Ромул е бил тук, преди да построи Рим, и е мислел да вдигне град на това място, но се отказал от идеята. Сигурно е познавал лично някои от тези финикийци, чиито скелети разгледахме.

В голямата зоологическа градина мисля, че видяхме представители на всички животни, които светът произвежда, включително и едногърба камила; маймуна, украсена с яркосини и червени кичури козина — много великолепна маймуна беше, — хипопотам от Нил и някаква висока дългокрака птица с клон като рог за барут и плътно прилепнали към тялото криле, досущ опашката на фрак. Тази приятелка стоеше със затворени очи и леко приведени напред рамене и сякаш беше пъхнала ръце под опашката на фрака си. Каква тиха тъпота, каква свръхестествена сериозност, какво фарисейство и какво неописуемо самодоволство изразява лицето и позата на тази абсурдно грозна птица със сиво тяло, тъмни криле и плешива глава. Беше тромава, с пъпчива глава и люспести крака и въпреки това изглеждаше така спокойна, така неизразимо доволна! Приятно беше да чуем как Дан и докторът се смеят, такъв естествен и хубав смях не се беше чувал сред нашите екскурзианти, откак отплавахме от Америка! Птицата беше дар божи и аз ще съм неблагодарник, ако не ѝ отделя почетно място на тази страница. Ние пътувахме за удоволствие, затова останахме при птицата цял час и я използвахме по най-добрия възможен начин. От време на време я раздвижвахме, но тя само отваряше едното си око и отново бавно го затваряше, като ни най-малко не нарушаваше тържествено благочестивото си поведение, нито пък сериозния си вид. Тя сякаш

само казваше: „Не мърси богопомазания с нечестивите си ръце.“ Не знаехме името ѝ и затова я нарекохме „Поклонника“. Дан каза:

— Липсва ѝ само Плимутският сборник с химни.

Веселият другар на гигантския слон е обикновена котка! Котката имала навик да се покатерва по задните крака на слона и да си ляга да спи на гърба му. Установявала се там горе с лапи свити под гърдите и спяла на слънцето половината следобед. Това отначало дразнело слона, той се протягал и я свалял, но тя отново отивала към кърмата му и се качвала. Упорствувала, докато накрая не победила предразсъдъците на слона и сега двамата са неразделни приятели. Котката често играе около предните крака или хобота на другаря си, докато не се приближат кучетата, и тогава бяга горе от опасността. Наскоро слонът унищожил няколко кучета, които твърде упорито преследвали приятеля му.

Наехме платноходка и гид и направихме екскурзия до един от малките острови в пристанището, за да посетим замъка Иф. Тази древна крепост има тъжна история. В продължение на двеста-триста години е била използвана като затвор за политически престъпници и стените на тъмницата ѝ са покрити с грубо издълбаните имена на много пленници, които са се измъчвали тук цял живот и не са оставили никакви сведения за себе си, освен тези тъжни епитафии, изписани със собствените им ръце! Колко нагъсто бяха имената! И призраците на отдавна починалите им собственици сякаш се тълпяха в мрачните килии и коридори. Бавно преминавахме от тъмница в тъмница и изглеждаше, че слизаме навътре към сърцето на скалата под морското равнище. Навсякъде имена! — някои на плебеи, други на благородници, трети дори на принцове. Плебеи, принцове и благородници имали една обща утеха — нямало да бъдат забравени! Те можели да понесат самотата, бездействието и тишината, ненарушавана от никакъв звук, но не и мисълта, че ще бъдат напълно забравени от света. Затова и издълбали имената си. В килия, където прониква съвсем малко светлина, един мъж живял двадесет и седем години, без да види човешко лице, живял в мръсотия и мизерия без никакъв другар освен собствените си мисли, а те несъмнено са били достатъчно тъжни и безнадеждни. Тъмничарите внасяли в килията му онова, което им се струвало необходимо, нощем през едно прозорче. Този човек издълбал стените на килията си от пода до тавана с най-различни фигури на

хора и животни, групирани в сложни композиции. Трудил се година след година над задачата, която сам си бил поставил, докато бебета ставали момчета, а после силни юноши, безделничели в училища и колежи, получавали професия, претендирали че са зрели мъже, женели се и поглеждали назад към детството си почти като към събитие от дълбока древност. Но кой може да каже колко века се е сторило това време на затворника? За едни времето понякога летяло, а за него — никога, то винаги пълзяло. За едни нощите, прекарани в танци, изглеждали съставени от минути вместо от часове, за него същите тези нощи били точно като всички други нощи в тъмницата и му се стрували съставени от бавно влачещи се седмици вместо от часове и минути.

Един затворник, осъден на петнадесет години затвор, драскал по стените на килията си стихове и кратки изречения в проза — кратки, но пълни с патос. Те не разказваха за него и за тежкото му положение, а само за светилището, където духът му бил избягал от затвора, за да се помоли — за дома и за идолите, чийто храм бил той. Затворникът не доживял да ги види.

Стените на тези тъмници са дебели толкова, колкото са широки някои американски спални — петнадесет фута. Видяхме влажните мрачни килии, в които двама от героите на Дюма прекарвали затворничеството си — героите на „Граф Монте Кристо“. Именно тук смелият абат написал книга със собствената си кръв, с перо, направено от парче желязна халка, при светлината на лампа от парцалчета, напоени в мазнина от яденето му. И после копал през дебелата стена с някакъв нищожен инструмент, който направил само от случайно попаднало му парче желязо или прибор за хранене, и освободил Дантес от веригите му. Жалко, че толкова много седмици нерадостен труд накрая се оказал безполезен.

Показаха ни пагубната за здравето килия, където знаменитата Желязна маска, злочестият брат на безсърдечния крал на Франция, бил затворен за няколко месеца, преди да го изпратят да скрие от любопитните странната тайна на живота си в тъмниците на острова Света Маргарита. Мястото представляваше много по-голям интерес за нас така, отколкото ако знаехме със сигурност кой е Желязната маска, каква е историята му и защо му е било отсъдено това много необикновено наказание. Тайна! Това беше очарованието. Този

безмълвен език, това затворено в маската лице, това сърце, натежало от неизказани мъки, и тази гръд, притисната от сърцераздирателната си тайна, са били тук. Влажните стени са познавали човека, чиято скръбна история е завинаги затворена книга! Мястото криеше очарование.

ГЛАВА XII

ПРАЗНИЧЕН ПОЛЕТ ПРЕЗ ФРАНЦИЯ. ОСОБЕНОСТИТЕ НА ФРЕНСКИТЕ ВАГОНИ. ЗАЩО НЯМА КАТАСТРОФИ. „СТАРИТЕ ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИ“. ВСЕ ОЩЕ ЛЕТИМ. НАЙ-ПОСЛЕ ПАРИЖ. РАЗГЛЕЖДАМЕ ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИ.

Пропътувахме петстотин мили с влак през сърцето на Франция. Каква пленителна страна е тя! Каква градина! Сигурно безкрайните яркозелени поля се метат, решат и поливат всеки ден и тревичките им се подстригват от бръснар. Сигурно живите плетове се оформят и измерват и сигурно градинар с архитектурни способности пази симетричността им. Сигурно дългите прави редици внушителни тополи, които разделят красивия пейзаж на квадрати като шахматна дъска, са нагласени с въженце и отвес, а еднаквата им височина е определена с либела. Сигурно правите, гладки, чисто бели бариери, където се плаща такса за пътя, се рендосват и търкат с шкурка всеки ден. Как иначе ще се получат тези чудеса от симетрия, чистота и ред? Това е удивително. Няма грозни каменни стени и никакви огради, никъде няма нито мръсотия, нито разруха, нито боклук. Няма нищо, което дори да загатва за безредие. Нищо, което да напомня за

занемареност — всичко е подредено и красиво, всичко е очарование за окото.

Зърнахме такива гледки по река Рона, плъзгаща се между тревистите си брегове — уютни къщички, заровени в цветя и храсти, старинни селца с покриви от червени плочи, наред които се надигат покрити с мъх средновековни катедрали, гористи хълмове с обрасли с бръшлян кули и кулички на феодални замъци, които стърчат над листака. Струваше ни се, че тези гледки са от рая, видения от приказна вълшебна земя!

Тогава разбрахме какво иска да каже поетът, когато пее за:

*твоите зелени ниви и слънчеви лозя,
о, прекрасна френска земя!*

И тя наистина е прекрасна. Никоя друга дума не я описва толкова точно. Казват, че няма дума за „дом“ във френския език. Е, имайки предвид, че притежават самия артикул в такъв привлекателен вид, те сигурно могат да минат и без думата. Нека не се разсипваме от съжаление за бездомна Франция. Забелязал съм, че когато французите са в чужбина, рядко изоставят мисълта рано или късно да се върнат във Франция. И сега това не ме учудва.

Ние, обаче, не сме безумно влюбени във френските железопътни вагони. Купихме си билети за първа класа не защото искахме да привлечем внимание, като извършим нещо необичайно за Европа, а защото искахме да направим пътуването си по-бързо. Пътешествието с влак трудно може да стане приятно в която и да е страна. То е прекалено отегчително. Пътуването с дилижанс е безкрайно по-очарователно. Веднъж пресяхох равнините, пустините и планините на Запада от Мисури до Калифорния с дилижанс и оттогава винаги сравнявам екскурзиите си с този весел празник. Две хиляди мили безспирно, денонощно бързана, тропот и врява, а нямаше нито един досаден момент, нито веднъж не загубих интерес. Първите седемстотин мили пътувахме през равнина. Тревистият ѝ килим беше по-зелен, по-мек и по-гладък от което и да е море и бе украсен с фигури, подходящи за размерите ѝ — сенките на облаците. Тук пейзажът беше само летен и внушаваше единствено желанието да се

проснеш възник на приятния ветрец върху пощенските чували и замечтано да пушиш лулата на мира — коя друга, когато от всичко наоколо лъха покой и доволство? Струва си колкото цял живот трепане и блъскане в града в прохладна утрин, преди слънцето съвсем да се е вдигнало, да се качиш на капрата при кочияша и да видиш как шестте мустанга препускат под остроото плющение на камшика, който изобщо не ги докосва; да огледаш сините простори на един свят, непознаващ друг господар освен тебе; да пориш вятъра с непокрита от шапка глава и да чувствуваш как бавният ти пулс се засилва до скорост, силеща се да достигне неудържимия порив на тайфуна! После хиляда и триста мили от самотата на пустините; безгранична панорама с объркваща перспектива; подобия на градове, украсени с кулички, катедрали и масивни крепости, издълбани във вечните скали и великолепно оцветени с пурпура и златото на залязващото слънце; шеметни височини сред обвити в мъгла върхове и вечни снегове, където гръмотевици, светкавици и бури воюват величествено в краката ни и буреносните облаци отгоре развяват дрипавите си знамена в самите ни лица!

Но аз се обърках. Сега съм в изискана Франция, а не препускам през великия Южен проход и през планините Уинд Ривър, сред антилопи, бизони и изрисувани индианци, поели по бойната пътека. Не е редно да сравнявам еднообразното пътуване с влак с този царски летен полет с дилижанс през континента и прекалено много да го очерням. В началото исках да кажа, че да се возиш с влак, е скучно и отегчително, и това е вярно, въпреки че всъщност имах предвид едно петдесет и четири часово пътуване от Ню Йорк до Сент Луис. Разбира се, пътешествието ни през Франция не беше истински отегчително, защото всички гледки и преживявания бяха нови и интересни, но както каза Дан, то си имаше своите „несъответствия“.

Вагоните са разделени на купета, които побират по осем души. Всяко купе е частично преградено, така че в него се образуват две горе-долу обособени групи от по четирима души. Четирима души седят с лице към други четирима. Седалките и облегалките са добре тапицирани и много удобни: ако искате, можете да пушите, няма ги досадните амбулантни търговци, спестено ви е наказанието да имате множество неприятни спътници. Дотук добре, но пък кондукторът ви заключва, когато влакът тръгне, а във вагона няма вода за пиене,

нощем влаковете не се отопляват и ако влезе някой пиян грубиян, не можете да се преместите през около двадесет седалки от него, нито пък да влезете в друг вагон. Но преди всичко, ако сте изморен и ви се спи, трябва да седите и да дремете със свити крака и в мъчително страдание, от което на следващия ден сте изтощен, понеже, ето на, във Франция не притежават върха на милосърдието и човешката любезност — спалния вагон. Аз предпочитам американската система. Тя няма толкова много печални „несъответствия“.

Във Франция всичко върви като по часовник, навсякъде има ред. Тук не правят грешки. Всеки трети мъж носи униформа и независимо дали е маршал на империята или спирач, той е готов и напълно съгласен да отговори на всичките ви въпроси с неуморна учтивост, готов е да ви каже в кой вагон да се качите, нещо повече, готов е да дойде и да ви настави в него, за да е сигурен, че няма да се заблудите. Не можете да влезете в чакалнята на гарата, докато не си вземете билет, и не можете да излезете от единствения ѝ изход, когато влакът не дойде на прага ѝ да ви вземе. Когато се качите в него, той не тръгва, докато не ви проверят билета, докато не прегледат билетите на всички пътници. Това е главно за ваше собствено добро. Ако по някаква случайност сте успели да се качите на друг влак, ви предават на един учтив железничар и той ви завежда на мястото ви и ви настанява с много вежливи поклони. Билета ви го проверяват от време на време и така разбирате кога трябва да сменяте вагона. Вие сте в ръцете на чиновници, които ревностно проучват благосъстоянието и интересите ви, вместо да приложат талантите си в изобретяване на нови методи как да ви причиняват неудобства и как да се отнасят презрително към вас, което много често е основното занимание на този самодоволен монарх, влаковия кондуктор в Америка!

Но най-хубавото правило в управлението на френските железници са тридесетте минути обедна почивка! Няма опасност да глътнете за пет минути смачкани кифли, мътно кафе, съмнително пресни яйца, гумено говеждо и сладкиши, чиито замисъл и изпълнение са тъмна и кървава мистерия за всички освен за готвача, който ги е създал. Не, ние седнахме спокойно (това беше в стария Дижон, име лесно за писане и невъзможно за произнасяне, освен ако не го цивилизовате и промените на Джон), наляхме си хубави бургундски вина и изгълтахме едно безконечно меню от банички с охлюви, вкусни

плодове и прочие, после платихме нищожната сметка и отново се качихме щастливи на влака, без нито веднъж да наругам железопътната компания. Рядко преживяване, което трябва завинаги да се запомни.

Казват, че по френските пътища не стават катастрофи, и мисля, че това сигурно е вярно. Ако си спомня правилно, ние минавахме или високо над пътищата за каруци, или по тунели под тях, но нито веднъж не ги пресякохме на тяхното равнище. Струва ми се, че почти на всяка четвърт миля излизаше човек и вдигаше някаква палка, докато мине влакът, за да покаже, че напред всичко е безопасно. Стрелките се преместваха една миля по-рано с дръпване на жица, минаваща под земята край линията от гара до гара. Дневни и нощни сигнали даваха непрекъсната и навременна информация за положението на стрелките.

Не, във Франция няма никакви железопътни катастрофи, за които си струва да се говори. Но защо? Защото, когато стане това, някой трябва да увисне на въжето.^[1] Може и да не увисне на въжето, но поне да бъде наказан с такава строгост, че да направи нехайството нещо, от което железничарите да треперят за много дни напред. „Служебните лица нямат никаква вина“ тази лъжлива и пораждаща нещастия присъда, толкова обичайна за нашите мекосърдечни съдебни заседатели, рядко се издава във Франция. Стане ли авария в участъка, за който отговаря кондукторът, той трябва да понесе наказанието, ако не може да докаже, че е виновен подчиненият му. Стане ли в участъка на машиниста и случаят е подобен, отговаря машинистът.

Старите пътешественици — тези възхитителни папагали, които са „били тук преди“ и знаят повече за страната, отколкото Луи Наполеон знае сега или изобщо ще знае — ни разказват тези работи и ние им вярваме, защото е приятно да вярваш в такива неща и защото са правдоподобни и намирисват на строгото подчинение на закона и реда, което виждаме навсякъде около себе си.

Но ние обичаме старите пътешественици. Обичаме да слушаме как бърбят, дрънкат глупости и лъжат. Ще ги разпознаем веднага, щом ги видим. Те винаги пускат няколко пипала, никога не се хвърлят по течението, преди да са проверили всеки индивид и да са се уверили, че не е пътешествувал. Чак тогава си отварят гърлата и започват да се хвалят, да се подиграват, да се надуват, да хвърчат нависоко и да петнят святото име на Истината. Главната им идея, великата им цел е да те

подчинят, да те потиснат, да те направят незначителен и унижен пред блясъка на тяхната космополитна слава! Не ти позволяват да знаеш нищо. Подиграват се на най-безобидните ти предположения, смеят се безчувствено на съкровенияте ти мечти за чужди земи, дамгосват твърденията на твоите пътешествували лели и чичовци като най-абсурдни глупости, присмиват се на авторите, на които вярваш най-много, и с безпощадна ярост на фанатици иконоборци разрушават прекрасните образи, създадени от тях, за да им се прекланяш от все сърце! Но аз все пак обичам старите пътешественици. Обичам ги за лишените им от хумор баналности, за свръхестествената им способност да отегчават, за възхитителната им магарешка суета, за пищната плодовитост на въображението им, за поразителната им, блестяща, изумителна лъжливост!

Минахме през Лион и река Сона (тук зърнахме Лионската красавица и хубостта ѝ не ни впечатли), през Вилфранш, Тонер, древния Санс, Мелион, Фонтенбло и десетки други красиви градове и навсякъде забелязвахме отсъствието на локви, в които се търкалят прасета, на счупени огради, оборски тор, небоядисани къщи и кал. Навсякъде забелязвахме и присъствието на чистота, изисканост и проява на вкус във всичко — дори в разположението на дърветата или в извивката на живия плет, в чудесните безукорни пътища без коловози и дори без гърбици. През този летен ден ние се движехме бързо, часовете летяха и на свечеряване влязохме в една местност с множество ароматни цветя и храсти, профучахме през нея и после развълнувани, възхитени и почти уверени, че сме във властта на някой прекрасен сън, ето ни във величествения Париж!

Какъв отличен ред поддържаха на огромната гара! Нямаше безумно тълпене и блъскане, нито викове и ругатни, нито перचेши се и натрапващи услугите си файтонджии. Тези господа бяха отвън, стояха тихо край дългата редица от превозните си средства и не казваха нито дума. Един, нещо като генерал на файтонджиите, изглежда, държеше цялата работа с транспорта в свои ръце. Той учтиво посрещаше пътниците, завеждаше ги до избрания от тях вид превоз и казваше на кочияша накъде да кара. Нямаше дръзки реплики, нямаше недоволство от високите цени, нямаше мърморене за каквото и да било. След малко се носехме по парижките улици и с възхищение разпознавахме някои имена и места, с които книгите отдавна ни бяха запознали. Все едно че

срещнахме стар приятел, когато на един ъгъл прочетохме „Рю Риволи“. Познахме оригинала на огромния дворец Лувъра, така както бихме го познали на картинка. На минаване край Юлската колона нямаше нужда да ни казват какво е и да ни напомнят, че на това място някога се е издигала зловещата Бастилия — този гроб на човешките надежди и щастие, този мрачен затвор, в чиито тъмници толкова младежки лица са се покрили с бръчките на старостта, толкова много духове са били смирени и толкова много смели сърца — разбити.

Осигурихме си стаи в хотел или по-скоро поискахме да сложат три легла в една стая, за да сме заедно, после, след като запалиха фенерите, отидохме на ресторант и спокойно, бавно и сносно се навечеряхме. Удоволствие е да се храниш тук, където всичко е спретнато, храната е така добре приготвена, келнерите са толкова любезни, клиентите, които влизат и излизат, са толкова мустакати, пъргави, приветливи и толкова страшно и чудесно френски! Всичко наоколо беше весело и разведряващо. Двеста души седяха на масички на тротоара, отпиваха вино или кафе, улиците бяха претъпкани с леки екипажи и ревностни търсачи на удоволствия. Навред около нас във въздуха се носеше музика, живот и действеност, навред пламтяха газени фенери.

След вечеря ни се прииска да разгледаме тези парижки специалитети, които могат да се видят без големи усилия, и затова се пошляхме по ярко осветените улици и погледахме елегантните дреболии в галантерийните и бижутерийните магазини. От време на време, просто заради удоволствието да бъдем жестоки, подлагахме невинни французи на мъчение с въпроси, изречени на неразбираема каша от родния им език, и докато те се гърчеха, ние ги набивахме на кол, посипвахме ги с пипер, разкъсвахме ги със собствените им гадни глаголи и причастия.

Забелязахме, че в бижутерийните магазини на някои стоки има знак „злато“, а на други — „имитация“. Почудихме се на това разточителство с честността и проучихме въпроса. Осведомиха ни, че понеже повечето хора не могат да различават фалшивото злато от истинското, правителството заставя бижутерите да дават златните си произведения за проба и за слагане на официален печат според чистотата на златото, а на бижутата имитация да поставят съответния знак, че са фалшиви. Казаха ни, че бижутерите не се осмеляват да

нарушават тези закони и чужденецът може да разчита, че каквото и да купи в някой от магазините, то ще бъде такова, за каквото го представят. Наистина Франция е чудесна страна!

После отидохме да търсим бръснарница. От най-ранно детство храня силно желание някой ден да се обръсна в разкошна парижка бръснарница. Искях да се изтегна в цял ръст на тапициран стол за инвалиди, заобиколен от картини и луксозни мебели, от изрисувани с фрески стени, с позлатени арки над главата ми; редици от коринтски колони да се простират далече пред мене; арабски парфюми да упойват сетивата ми и приспивното жужене на далечни шумове да ме унася в сън, а след час да се събудя със съжаление и да видя, че лицето ми е меко и гладко като на бебе, а на тръгване да вдигна ръце над главата на бръснаря и да кажа: „Бог да те благослови, сине мой!“

Около два часа търсихме под дърво и камък бръснарница, но никъде не намерихме. Видяхме само перукерски фирми, на чиито витрини бе изложена сплъстена, мъртва, противна коса, завързана на главите на нарисувани восъчни бандити, които от едни стъклени кутии се вторачваха в минувачите с каменните си очи и ги плашеха с мъртворешки белите си лица. Известно време отбягвахме тези фирми, но тъй като не можахме да намерим нито един законен представител на братството на бръснарите, накрая стигнахме до заключението, че перукерите сигурно по необходимост изпълняват и техните обязанности. Влязохме, попитахме и открихме, че наистина е така.

Казах, че искам да се обръсна. Бръснарят се поинтересува къде е стоята ми. Казах, че това няма значение и че искам да се обръсна тук на място. Докторът каза, че и той иска да се обръсне. Тогава двамата бръснари се развълнуваха! Лудо се засъветваха, след това се разтичаха насам-натам, трескаво засъбираха бръсначи от разни забутани места и затършуваха за сапун. После ни заведоха в една мизерна занемарена задна стаичка, взеха два обикновени стола и ни настаниха в тях, така както си бяхме, с палтата. Моята прастара блажена мечта се изпари!

Седях прав като свещ, смълчан, скръбен и сериозен. Един от злодеите перукери в продължение на десет минути сапунива лицето ми и накрая наплеска огромно количество пяна в устата ми. Изхвърлих отвратителната помия със силна английска ругатня и казах: „Внимавай, чужденецо!“ После този разбойник наточи бръснача на обувката си, стоя надвесен заканително над мене за шест страшни

секунди и след това връхлетя отгоре ми като духа на разрушението. Първото загребване на бръснача направо смъкна кожата от лицето ми и ме отдели от стола. Аз беснеех и вилнеех, а другите момчета се радваха. Техните бради не бяха твърди и гъсти. Нека спуснем завесата пред тази мъчителна сцена. Достатъчно е, че се примирих и изтърпях жестокото наказание да бъда бръснат от френски бръснар. От време на време сълзи на силно страдание се стичаха по бузите ми, но аз все пак оживях. После този начинаещ убиец подложи леген с вода под брадата ми и подло изля съдържанието му върху лицето ми, в пазвата ми и в гърба ми под предлог, че отмива сапуна и кръвта. Накрая изсуши физиономията ми с кърпа и се канеше да ми среши косата, но аз помолих да ме извини. Казах с унищожителна ирония, че одирането ми стига и отказвам да бъда скалпиран.

Тръгнах си оттам с носна кърпа върху лицето и повече никога не пожелах да мечтая за разкошна парижка бръснарница. Истината — както вярвам, че разбрах след този случай — е, че в Париж няма бръснарници, нито пък бръснари, достойни за това име. Самозванецът, който изпълнява задълженията на бръснаря, донася легените, кърпите и инструментите си за мъчение в квартирата ти и хладнокръвно те одира в собственото ти жилище. Ох, тук в Париж аз силно страдах, но нищо, ще дойде времето, когато ще си отмъстя по тъмен и кръвав начин. Един ден някой парижки бръснар ще дойде да ме одере в стаята ми, но от този миг за него няма да се чуе повече нищо.

В единадесет часа попаднахме на една табела, която очевидно беше табелата на билиардна зала. Каква радост! На Азорските острови играхме билиард с топки, които не бяха кръгли, на древна маса, малко по-гладка от паваж — една от онези жалки вехтории с очукани ръбове, с кръпки по избелелия плат и с невидими препятствия, които карат топките да описват най-смайващи и неочаквани криви и да извършват подвизи, често чертаят нежелани и смайващи, невъзможни „параболи“. В Гибралтар играхме с топки колкото орех на маса колкото градски площад — и в двата случая повече се ядосвахме, отколкото се забавлявахме. Очаквахме тук да ни провърви, но грешахме. Ръбовете на масата бяха много по-високи от топките и понеже топките имаха обичай винаги да спират под ръбовете, за карамболи не можеше и да се мисли. Гумата на ръбовете беше твърда и нееластична, а щеките — толкова криви, че когато се прицелваш, трябва да имаш предвид

извивката, иначе неминуемо ще завъртиш топката не по вертикалната, а по хоризонталната ѝ ос. Дан трябваше да пише, докато докторът и аз играехме. След един час никой не беше спечелил точка, на Дан му беше омръзнало да отмята, без да има какво да отмята, всички бяхме разгорещени, сърдити и отвратени. Платихме огромната сметка — около шест цента — и казахме, че ще се отбием някой път, когато имаме цяла седмица на разположение, и ще довършим играта.

Настанихме се в едно от хубавите парижки кафенета, вечеряхме, опитахме местните вина, както ни бяха препоръчали, и намерихме, че са слаби и безобидни. Сигурно щяха да ни се сторят силни, ако бяхме изпили достатъчно количество.

За да завършим първия си ден в Париж весело и приятно, се отправихме към великолепната си стая в Grand Hotel du Louvre, пропълзахме в разкошното легло с намерението да четем и да пушим, но уви:

*За жалост
мечтаехме нахалост
нямаше газ.*^[2]

Нямаше газ, а само мъждукащи свещи. Позор. Опитахме се да съставим план за екскурзията на другия ден, блъскахме си главите над френските пътеводители за Париж, говорехме несвързано с напразния стремеж да разберем нещо от лудешкия хаос на видяното и преживяното през един цял ден, отдадохме се на лениво пушене, прозявахме се и се протягахме, после малко се почудихме дали наистина сме в прочутия Париж и незабелязано потънахме в огромната мистериозна пропаст, която хората наричат сън.

---

[1] Тук се придържат към принципа, че е по-добре да пострада един невинен, отколкото петстотин. — Б.а. ↑

[2] Стиховете в книгата са преведени от Владимир Трендафилов. — Б.р.изд. ↑

ГЛАВА XIII

МОСЮ БИЛФИНГЪР. НАНОВО КРЪЩАВАМЕ ФРАНЦУЗИНА. В ЛАПИТЕ НА ЕДИН ПАРИЖКИ ГИД.
МЕЖДУНАРОДНОТО ИЗЛОЖЕНИЕ. ВОЕНЕН ПАРАД. НАПОЛЕОН И ТУРСКИЯТ СУЛТАН.

В десет часа на следващата сутрин бяхме вече на крака и облечени. Отидохме при хотелския *commissionnaire* (не знам какво е *commissionnaire*, но човекът, при когото отидохме, е точно такъв) и му казахме, че искаме гид. Той отговори, че голямото изложение е привлякло в Париж такива тълпи от американци и англичани, че е почти невъзможно да се намери добър гид, който да е без работа. Каза, че обикновено държи десетина-двадесет на разположение, но сега има само трима. Повика ги. Единият така приличаше на чистокръвен пират, че веднага го отхвърлихме. Следващият произнасяше думите с превзета точност, която действуваше на нервите. Той каза:

— Ако джентелмени иска да на мене направи гранд чест да се възползва от мои услуги, ще им покажа всичко *magnifique*^[1] в красив Парѝ. Аз говори англе соворшено.

Щеше да направи добре, ако беше спрял тук, защото това го знаеше наизуст и го каза без запъване. Но самодоволството му го съблазни да предприеме полет из неизследваните дебри на английския и това безразсъдно начинание го провали. За десет секунди той така се оплете в лабиринт от разкъсани и кървящи части на речта, че никаква човешка изобретателност не би могла да го измъкне с чест от него. Беше съвсем ясно, че той не можеше да говори „англе“ така „соворшено“, както твърдеше.

Третият гид ни плени. Беше облечен просто, но си личеше, че е спретнат. Носеше висок цилиндър, малко старичък, но старателно изчеткан, купени на старо ръкавици от ярешка кожа в добро състояние и бастунче от палмово дърво с извита дръжка от слонова кост във формата на женски крак. Стъпваше леко и елегантно като котка, която пресича кална улица. И, о, той беше изискан, тих, ненаатрапчиво самоуверен — истинско възплъщение на почтителността! Говореше меко и предпазливо и когато се канеше да направи някое изявление единствено на своя отговорност или пък да предложи нещо, той първо го претегляше на аптекарски везни, като замислено държеше закривената част на бастунчето допряна до зъбите си. Уводното му слово беше съвършено. Всичко в него беше съвършено — и композицията, и фразеологията, и граматиката, и интонацията, и произношението му! Най-сетне той говореше малко и предпазливо. Бяхме очаровани. Повече от очаровани — бяхме извън себе си от радост. Дори не го попитахме какво заплащане ще иска. Този човек, въпреки че ни беше лакей, слуга, верен роб, все пак беше джентълмен (това се виждаше), докато от другите двама единият беше груб и несръчен, а вторият — роден пират. Попитахме нашия Петкан за името му. Той извади от портфейла си снежнобяла визитна картичка и ни я подаде с дълбок поклон.

А. Билфингър
Гид за Париж, Франция, Германия,
Испания и т.н.

— Билфингър! О, занесете ме да си умра вкъщи! — произнесе Дан настрани.

Ужасното име дразнеше и моя слух. Повечето хора могат да извинят или дори да харесат физиономия, която отначало им е направила неприятно впечатление, но, предполагам, малцина могат така лесно да се примирят с неблагозвучно име. Почти съжалих, че наехме този човек, името му беше направо непоносимо. Но това е без значение. С нетърпение очаквахме да тръгнем. Билфингър отиде до вратата да повика файтон и тогава докторът каза:

— Е, гидът е напълно в тон с бръснарницата, с билиардната маса, със стаята без светилен газ и може би и с още много красиви и романтични неща в Париж. Очаквах, че гидът ще се казва Анри дьо Монморанси, или Арман дьо ла Шартрьоз, или нещо друго, което ще прозвучи грандиозно на провинциалистите у дома, но представете си — французин на име Билфингър! О, това е абсурдно. Немислимо е. Не можем да му казваме Билфингър, гадно е. Да му дадем ново име. Как е по-добре да го наречем? Алексис дьо Коленкур?

— Алфонс Анри Гюстав дьо Отвил — предложих аз.

— Наричайте го Фъргюсън — каза Дан.

Това се казваше практичен, неромантичен, здрав разум. Без спорове зачеркнахме името на Билфингър и го нарекохме Фъргюсън.

Файтонът ни чакаше. Фъргюсън се качи при кочияша и се понесохме към закуската. Както подобава, мистър Фъргюсън стоеше край масата да превежда поръчките ни и да отговаря на въпроси. Не след дълго хитрият мошеник подхвърли, че ще отиде да закуси, след като ние свършим. Знаеше, че няма да можем да продължим без него и че няма да искаме да се мотаем наоколо и да го чакаме. Поканихме го да седне и да се храни с нас. С много поклони той помоли да бъде извинен. Каза, че не било прилично и че щял да отиде на друга маса. Властно му заповядахме да седне при нас.

Така завърши първият ни урок. Ние направихме грешка.

Оттук нататък през цялото време, докато беше с нас, той вечно беше гладен и жаден. Идваше рано, стоеше до късно, не можеше да подмине нито един ресторант, спираше похотлив поглед на всеки винарски магазин. Предложения да спрем, претексти да ядем и да пием бяха винаги на устата му. Опитахме всичко, за да го натъпчем така, че да няма място за две седмици напред, но не успяхме. Той не можеше да погълне достатъчно, за да заглуши желанията на свръхчовешкия си апетит.

В него имаше и друго „несъответствие“. Винаги ни караше да купуваме разни неща. Под най-прозрачни предлози той ни примамваше в магазини за обувки, дрехи, ризи, ръкавици — навсякъде под широкия небесен свод, където допускаше, че може да ни осени желание за покупки. Всеки би се досетил, че собствениците на магазините му плащат процент върху продажбите, но не и ние с нашата блажена наивност. Заподозряхме го чак когато тази му склонност стана съвършено непоносима. Един ден Дан случайно спомена, че мисли да купи три-четири парчета коприна за подарък. Гладният поглед на Фъргюсън в миг се впи в него. След двадесет минути файтонът спря.

— Какво е това?

— Това е най-хубавият магазин за коприна в Париж, най-прочутият.

— Защо ни доведохте тук? Казахме ви да ни заведете в Лувъра.

— Стори ми се, че джентълменът каза, че иска да купи коприна.

— От вас не се иска да мислите вместо нас, Фъргюсън. Не желаем прекалено да ви преуморяваме. Сами ще понесем част от бремето на деня. Ще се стремим да мислим само за неща, които е необходимо да се направят. Карай! — рече докторът.

След петнадесет минути файтонът отново спря пред магазин за коприна. Докторът каза:

— А, това ли е Лувърът? Прекрасна, прекрасна сграда! Сега тук ли живее император Наполеон, Фъргюсън?

— Ах, докторе, вие наистина се шегувате, това не е дворецът. Оттук отиваме право в Лувъра. Но тъй като минавахме точно край този магазин, където има такава хубава коприна...

— А, разбирам, разбирам. Исках да ви кажа, че днес не желаем да купуваме никаква коприна, но с присъщата си разсеяност забравих. Исках също да ви кажа, че желаем да отидем направо в Лувъра, но и това го забравих. Сега обаче отиваме там. Извини непростимата ми небрежност, Фъргюсън. Карай!

След по-малко от половин час спряхме пред трети магазин за коприна. Ядосахме се, но докторът винаги беше спокоен и любезен. Той каза:

— Най-последно! Колко внушителен е Лувърът и все пак колко малък! Колко изискан вид има! На какво очарователно място се

намира! Грамадна стара сграда...

— Пардон, докторе, това не е дворецът. Това е...

— Какво е това?

— Имам идея... сега ми хрумна... коприната в този магазин...

— Фъргюсън, колко съм небрежен! Наистина възнамерявах да ви кажа, че днес не желаем да купуваме никаква коприна, а също възнамерявах да ви кажа, че копнеем веднага да отидем в Лувъра, но насладата от щастието да видя как поглъщате четири закуски тази сутрин така ме изпълни с приятни емоции, че пренебрегнах нашите най-прости потребности. Но сега ще продължим към Лувъра, Фъргюсън.

— Но, докторе (развълнувано), няма да ни отнеме и минута, не повече от минутка! Джентълменът не е длъжен да купува, ако не желае. Само да погледне коприната, само да погледне хубавата тъкан! (После умолително.) Сър, само едно-единствено моментче!

Дан каза:

— Дявол да го вземе този идиот! Не искам да гледам никакви коприни и няма да ги погледна. Карай!

А докторът каза:

— Сега не ни трябва коприни, Фъргюсън. Сърцата ни копнеят за Лувъра. Хайде да тръгваме, хайде да тръгваме.

— Но, докторе, само един момент, едно моментче. И времето няма да бъде изгубено, изобщо няма да бъде изгубено. Защото сега няма какво да се види, твърде е късно. Има десет минути до четири, а в четири Лувъра го затварят. Само едно моментче, докторе!

Подлият предател! След четири закуски и галон шампанско да ни погоди такъв номер. Този ден не видяхме неизброимите съкровища на изкуството, пазени в галериите на Лувъра. Единственото ни жалко удовлетворение беше мисълта, че Фъргюсън не продаде нито едно парче коприна.

Пиша тази глава отчасти заради удоволствието да ругая съвършения мошеник Билфингър и отчасти за да покажа на тези, които ще я четат, как парижките гидове се отнасят с американците и що за хора са те. Не трябва да си въобразявате, че сме били по-глупави или по-лесна плячка, отколкото са обикновено нашите сънародници, понеже това не е вярно. Гидовете мамят и лъжат всеки американец, който идва в Париж за пръв път и разглежда забележителностите му

сам или в компания с други също толкова неопитни туристи. Някой ден ще посетя Париж отново и тогава гидовете да внимават! Ще се изрисувам с цветовете на войната и ще си нося томаховката.

Мисля, че в Париж не си изгубихме времето напразно. Всяка вечер си лягахме съвършено изтощени. Разбира се, посетихме прочутото международно изложение. Целият свят го посети. Отидохме там на третия ден след пристигането си в Париж и стояхме почти два часа. Честно казано, видяхме от пръв поглед, че човек трябва да прекара седмици, нещо повече, дори месеци в това чудовищно заведение, за да получи ясна представа за него. Беше изключително интересно, но движещите се тълпи хора от всички националности бяха още по-интересни. Усетих, че ако трябва да остана там един месец, пак ще гледам хората, а не експонатите. Заинтересувах се от едни чудновати стари гоблени от тринадесети век, но група араби се приближиха и мургавите им лица и екзотични дрехи веднага отвялякоха вниманието ми. Разглеждах един сребърен лебед, който по красотата на движенията си и интелигентността в погледа си приличаше на жив; гледах го как плува, така спокоен и безгрижен, като че ли е роден в бласто, а не в бижутериен магазин, гледах го как сграбчва една сребърна рибка под водата, как вдига глава нагоре и извършва всичките обичайни сложни движения, необходими, за да я погълне. Но в мига, когато рибата изчезна в гърлото му, се появиха няколко татуирани обитатели на тихоокеанските острови и аз не устоях на тяхната привлекателност. Малко след това открих един пистолет с барабан отпреди седемстотин години, който удивително приличаше на съвременен колт, но точно тогава чух, че френската императрица се намира в друга част на сградата, и побързах да видя как изглежда тя. Чухме военна музика, видяхме необикновено голям брой войници да бързат наоколо, всички хора се раздвижиха. Попитахме какво става и научихме, че френският император и турският султан ще направят преглед на двадесет и пет хилядна войска при Триумфалната арка. Веднага потеглихме. Имах по-силно желание да видя тези двама мъже, отколкото да разгледам двадесет изложения.

Отидохме с файтон и заехме позиция на едно открито място срещу къщата на американския посланик. Някакъв спекулант направи мост от два варела и една дъска и ние си платихме за правостоящи места върху нея. Скоро се чу военна музика, след минута един стълб

прах бавно се заприближава към нас, още миг и внезапно с развети знамена и под гръм на военна музика от прахта се появиха блестящи кавалеристи в строй и тръгнаха по улицата в лек тръс. След тях излезе дълга редица оръдия, после още кавалеристи във великолепни униформи и най-накрая — техни императорски величества Наполеон III и Абдул Азис. Огромната тълпа замахна с шапки и закрещя, по прозорците и покривите на близките сгради се развихри истинска снежна буря от развети носни кърпи и виковете на тези, които ги размахваха, се смесиха с виковете на онези под тях. Зрелището беше вълнуващо.

Но двете централни фигури привлякоха цялото ми внимание. Представян ли е някога такъв контраст пред тълпа от хора? Наполеон във военна униформа, с дълго тяло и къси крака, със свирепи мустаци, стар, сбръчкан, с полузатворени очи и с такъв прикрит, коварен и интригантски поглед! Наполеон, който така любезно се покланяше на бурните аплодисменти и с котешките си очи наблюдаваше всичко и всекиго под спуснатата периферия на шапката си, искаше да открие някой признак, че тези викове не са искрени и сърдечни.

Абдул Азис, самодържец на Отоманската империя, облечен в тъмнозелени европейски дрехи почти без никаква украса или знакове за ранга му, с червен турски фес на главата, нисък, набит, мургав мъж с черна брада и черни очи, глупав и непривлекателен. Човек, чийто външен вид някак си навежда на мисълта, че ако вземе сатър в ръка и си сложи бяла престилка, никой няма да се изненада, ако го чуе да казва: „Днес говеждо за печене ли ще желаете или едно хубаво филе?“

Наполеон III — представителят на най-високата съвременна цивилизация, прогрес и изтънченост; Абдул Азис — представителят на един народ по природа и възпитание нечистоплътен, жесток, невеж, суеверен, назадничав, и на едно правителство, чиито три грации са тиранията, алчността и кръвта. Тук, в блестящия Париж, под величествената Триумфална арка, първи век се среща с деветнадесети.

Наполеон III, император на Франция! Заобиколен от хиляди приветстващи го хора, от великолепна армия, от разкоша на столицата си и придружен от крале и принцове стоеше човекът, който беше подиграван, руган и наричан „незаконороден“ и който все пак през цялото време мечтаеше за корона и империя; човекът, който беше

прогонен в изгнание, но отнесе със себе си и мечтите си; човекът, който общуваше с простолудите в Америка и участвуваше в състезания по бягане за пари, но във въображението си все още седеше на трон; човекът, който отиде при умиращата си майка, пренебрегвайки всякакви опасности, и жалеше, че тя не може да доживее да го види как ще смени плебейските си дрехи с императорски одежди; човекът, който честно стоеше на пост и патрулираше по трудния си участък като обикновен полицаи в Лондон, но в същото време мечтаеше за нощта, когато ще крачи из дългите коридори на Тюйлери; човекът, който претърпя позорно фиаско в Страсбург, видя нещастния си проскубан орел, забравил урока, отново да отказва да кацне на рамото му, произнесе внимателно подготвеното си надутото и красноречиво слово пред равнодушни слушатели; беше затворник, прицел на дребнави шегобийци, предмет на безжалостен присмех за целия свят и все пак продължаваше да мечтае за коронации и великолепни шествия както преди; човекът, който лежа забравен в тъмниците на Хам и пак интригантствуваше, кроеше планове и потъваше в размисъл за бъдещата си слава и власт; и ето — най-после е президент на Франция! Държавен преврат — и заобиколен от ликуващи армии, приветствуван с оръдеен гръм, той се изкачва на трона и размахва пред изумения свят скиптър на една могъща империя! Кой говори за измислените чудеса? Кой разказва за чудесата от романсите? Кой дърдори за нищожните подвизи на Аладин и арабските влхви?

Абдул Азис, турски султан, владетел на Отоманската империя! Наследник на трона по рождение, слаб, глупав, невеж почти колкото най-презрения си роб, глава на огромна империя, а марионетка в ръцете на първия си министър и послушно дете на тиранична майка; човек, който седи на трон и само с едно махване на пръст привежда в движение флоти и армии, който държи в ръцете си властта над живота и смъртта на милиони, а спи, спи, яде, яде, безделничи в компанията на осемстотинте си наложници, а когато се пресити от ядене, спане и безделничене, когато стане, вземе юздите на управлението и заплаши, че ще стане истински султан, предпазливият Фуад паша го омайва и го отклонява от целта му с хубав план за нов дворец или нов кораб — съблазнява го с нова играчка, както би направил с някое капризно дете; човек, който вижда как безжалостни бирници ограбват и потискат

народа му, но не казва нито дума, за да го спаси; човек, който вярва в джуджета, духове и налудничави басни от „Хиляда и една нощ“, но храни малко почит към могъщите съвременни вълшебници и става нервен в присъствието на мистериозните им железници, параходи и телеграфи; човек, който би искал да види как в Египет загива всичко, създадено от великия Мохамед Али, и би предпочел да го забрави, вместо да му подражава; човек, който установява, че великата му империя е петно за света — деградирал, беден, жалък, опозорен конгломерат от невежество, престъпност и жестокост, а като пропилее отредените дни на нищожния си животец, ще отиде в гроба при червеите и ще остави всичко, както си е било! За десет години Наполеон е довел Франция до такъв икономически разцвет, че той едва ли може да се изчисли с цифри. Той е построил отново Париж и частично е преустроил всички градове в държавата. Той определя за разрушаване цяла улица наведнъж, изчислява щетите, плаща ги и великолепно я преустройва. После предприемачи изкупуват земята и я продават, но правителството дава право на предишния собственик да избира пръв на определена цена, преди да бъдат допуснати до търга предприемачите. Но най-важното е, че той е взел в ръцете си цялата власт на френската империя и я е направил сравнително свободна страна — за тези, които не правят опити прекалено много да се бъркат в държавните работи. Никоя страна не предлага такава сигурност за живота и собствеността на гражданите си както Франция и човек има всичката свобода, която желае, но не е слободия. Не ти е разрешено да пречиш на никого, нито да му причиняваш неприятности.

Що се отнася до султана, можеш да сложиш капан където и да е и за една нощ ще хванеш поне десет по-способни мъже.

Оркестрите засвириха и блестящият авантюрист Наполеон III, геният на енергичността, упоритостта и предприемчивостта, и слабият Абдул Азис, геният на невежеството, фанатизма и лентяйството, се подготвиха за „Напред, ходо-о-м марш!“.

Видяхме великолепия преглед на войските, видяхме стария войник от Кримската война Канробер, маршал на Франция с побелели мустаци, видяхме... е, видяхме всичко и се прибрахме доволни.

[\[1\]](#) Прекрасно (фр.) — Б.пр. [↑](#)

ГЛАВА XIV

КАТЕДРАЛАТА „НОТР ДАМ“. СЪКРОВИЩА И СВЕЩЕНИ РЕЛИКВИ. МОРГАТА. СКАНДАЛНИЯТ КАНКАН. ЛУВЪРЪТ. ГОЛЕМИЯТ ПАРК. ОПАЗВАНЕТО НА ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИТЕ.

Отидохме да разгледаме катедралата „Света Богородица“. Бяхме чували за нея отпреди. Понякога се учудвам, като си помисля колко много знаем и колко сме интелигентни. Веднага познахме старата готическа грамада, беше точно като на картинките. Стояхме на малко разстояние от нея, сменяхме точките си на наблюдение и дълго се взирахме в извисените ѝ квадратни кули и богато украсената ѝ фасада, по която нагъсто са се скупчили осакатени каменни светци, вперили погледи надолу от високите места, където още преди векове са накацали. Патриархът на Йерусалим е застанал под тях в далечните времена на рицарството и романсите и с проповеди е възвестил началото на третия кръстоносен поход — преди повече от шестстотин години; и оттогава те си стоят там и гледат безмълвно надолу към най-вълнуващите сцени, най-грандиозните шествия, най-необикновените зрелища, които са натъжавали или възхищавали Париж. Тези очукани

старци със счупени носове са видели не една кавалкада от облечени в броня рицари, връщащи се у дома от Божи гроб; чули са как камбаните над главите им дават сигнала за клането през Вартоломеевата нощ и са видели последвалата касапница; по-късно видели и терора по времето на Френската революция, избиването на хора, свалянето на един крал, коронациите на двама Наполеоновци, кръщенето на младия принц, който днес властвува над полк слуги в Тюйлери — и вероятно ще продължат да стоят там, докато не видят Наполеоновата династия изметена от Франция и знамената на една велика република да се развяват над руините ѝ. Искане ми се тези старци да можеха да говорят. Те щяха да разкажат приказка, която си заслужава да бъде чута.

Говори се, че там, където е сега „Света Богородица“, по време на римското владичество, преди осемнадесет-двадесет века, се е издигал езически храм — останки от него все още се пазят в Париж — и че християнска църква заела мястото му около третото столетие от нашата ера; друга заела нейното през петстотната година, а основите на настоящата катедрала са поставени в хиляда и стотната година от нашата ера. Човек би помислил, че за това време земята там е станала доста свята. Една част от старата сграда напомня за чудноватите архитектурни стилове от древни времена. Построил я е Йоан Безстрашни, херцог на Бургундия, за да успокои съвестта си, понеже убил Орлеанския херцог. Уви! Отминаха добрите стари времена, когато човек можеше да изтрие петното от името си и да приспи угризенията си, просто като струпа тухли и хоросан и направи пристройка към църква.

Порталите на голямата западна фасада са разделени на две от квадратни колони. През 1852 г. извадили средната от тях по случай благодарствения молебен за възобновяването на президентската власт, но съвсем скоро им се удал случай да преразгледат решението си и отново да я поставят обратно! И го направили.

Разхождахме се час-два по внушителните пътеки на църквата, взирахме се в пищни витражи, украсени със сини, жълти и червени светци и мъченици, опитвахме се да се възхитим от безбройните велики картини в параклисите; после ни пуснаха в сакристията и ни показаха великолепните одежди, които носил папата, когато коронясал Наполеон I, цял вагон съдове от чисто злато и сребро, използвани при големи църковни процесии и церемонии, няколко гвоздеа от кръста

господен, парче от него и част от трънения венец. Вече бяхме видели голям къс от кръста господен в една църква на Азорските острови, но там нямаше пирони. Показаха ни окървавената дреха, която носил онзи парижки архиепископ, който изложил святата си особа на опасност, без да се страхува от гнева на въстаниците през 1849 година — изкачил се на барикадите и вдигнал високо маслиненото клонче на мира с надеждата, че ще спре клането. Това благородно усилие му струвало живота. Бил убит от изстрел. Показаха ни гипсовата отливка от лицето му, направена след неговата смърт, куршума, който го убил, и двата прешлена, където заседнал този куршум. Тези хора проявяват малко своеобразен вкус по въпроса с реликвите. Фьргюсън ни каза, че сребърният кръст, който добрият архиепископ носел на колана си, бил сграбчен и хвърлен в Сена, лежал там петнадесет години, заровен в тинята, докато на някакъв свещеник не се явил един ангел и не му казал къде да се гмурне, за да го намери. Той наистина се гмурнал, извадил го и сега кръстът е изложен в „Света Богородица“, за да бъде разгледан от всеки, който изпитва интерес към неодушевени предмети, свързани с намесата на свръхестествени сили.

След това отидохме да посетим моргата, това ужасно хранилище на мъртвците, които умират по мистериозен начин и чиято смърт остава страшна тайна. Стояхме пред решетката и гледахме през нея една стая, където висяха дрехите на умрелите: груби ризи, напоени с вода, фините дрехи на жени и деца, прободени с нож и покрити с червени петна, смачкана и окървавена шапка. На наклонен камък лежеше удавник, гол, подут, морав, стиснал с ръка — така вкочанена от смъртта, че човешка сила не можеше да я разтвори — откършен клон, ням свидетел на последното отчаяно усилие да се спаси обреченият живот. Струя вода се стичаше непрекъснато по отвратителното лице. Знаехме, че тялото и дрехите са оставени тук, за да бъдат разпознати от приятели на покойния, но все пак се чудехме дали някой може да обича този отблъскващ предмет, или да жали за загубата му. Замислихме се и се чудехме дали преди около четиридесет години, когато майката на това отблъскващо нещо го е подрусвала на коленете си, целувала го е, галила го е и го е показвала с гордо задоволство на минувачите, някое пророческо видение за този ужас не е проблеснало в мозъка ѝ. Малко се страхувах, че майката, съпругата или братът на мъртвеца могат да дойдат, докато стояхме там, но нищо подобно не се

случи. Идваха мъже и жени, някои поглеждаха вътре с жадни очи и притискаха лица към решетките, други хвърляха небрежен поглед към тялото и се отвърщаха с разочарован вид. Реших, че това са хора, които живеят от силни вълнения и редовно посещават моргата, точно както други хора ходят всяка вечер да гледат театрални зрелища. Когато един от тях погледна и отмина, не можах да се сдържа да не помисля: „Е, това не ти достави никакво удоволствие, трябва ти някой с откъсната глава.“

Една вечер отидохме до прочутата Jardin Mabille, обаче стояхме малко. Но ние искахме да видим и тази страна на парижкия живот, затова на следващата вечер посетихме подобно място за забавление в една голяма градина на предградието Аниер. Привечер отидохме на гарата и Фъргюсън купи билети за втора класа. Не съм срещал често такава тъпканица, но нямаше никакъв шум, никакво безредие, никакво хулиганство. Познахме, че някои от жените и момичетата, които се качиха на влака, са от демимонда, но за други изобщо не бяхме сигурни.

Момичетата и жените от нашия вагон се държаха скромно и прилично през целия път, като изключим това, че пушеха. Когато пристигнахме в градината на Аниер, платихме един-два франка вход и влязохме в едно място с цветни лехи, тревни площи и дълги виещи се редове декоративни храсти. Тук-там имаше по някоя уединена беседка, където може да се хапне сладолед. Продължихме напред по криволичещи, настлани с чакъл пътеки заедно с голяма тълпа от момичета и млади мъже и изведнъж един бял храм с купол и филигранна украса, целият обсипан с газени горелки като със звезди, изникна пред погледите ни, подобно на паднало слънце. Наблизо се издигаше голяма красива къща с широка фасада, осветена по същия начин, а на покрива ѝ се вееше американското знаме.

— Ей! — казах аз. — Как може така? — дъхът ми почти спря от удивление.

Фъргюсън каза, че един американец от Ню Йорк държал това заведение и бил опасен конкурент на Jardin Mabille.

Тълпи от двата пола и от почти всички възрасти лудуваха из градината или пък седяха на открито пред пилоната със знамето или пред храма, пиеха вино и кафе или пушеха. Танците още не бяха започнали. Фъргюсън каза, че ще има представление. Известният

Блонден щял да играе на въже в друга част на градината. Отидохме натам. Тук светлината беше слаба и хората се тълпяха нагъсто. И сега аз направих грешка, която може да направи всяко магаре, но не и един разумен мъж. Направих грешка, която сам установявам, че повтарям всеки ден от живота си. Стоях точно пред една млада дама и казах:

— Дан, погледни само това момиче колко е хубаво!

— Благодарна съм ви повече за очевидната искреност на комплимента, сър, отколкото за необичайната гласност, която му дадохте! — и това на хубав чист английски език.

Разходихме се, но настроението ми беше много понижено. Известно време след това не се чувствах много удобно. Защо хората са толкова глупави да си въобразяват, че са единствените чужденци в тълпа от десет хиляди души?

Но Блонден скоро излезе. Появи се на опънато дебело въже, извисено над море от подхвърляни шапки и кърпички, и на фона на ослепителния блясък от стотиците ракети, които просвистяха край него към небето, изглеждаше като дребничко насекомо. Той балансираше с пръта си и измина цялата дължина на въжето — двестатриста фута. Върна се, взе един мъж и го пренесе от другата страна, пак излезе в средата и изтанцува една жига, после изпълни няколко гимнастически и акробатически номера, прекалено опасни, за да представляват приятно зрелище, завърши, като закачи по себе си хиляди римски свещи, огнени колела и разноцветни ракети, запали ги отведнъж и отново мина по въжето в ослепително бляскаво сияние, което в полунощ освети градината и лицата на хората като голям пожар.

Танците бяха започнали и ние се върнахме в храма. Отвътре той беше бар, а наоколо имаше широка естрада във форма на окръжност за танцьорите. Аз отстъпих към стената и зачаках. Оформиха се двадесет двойки, музиката засвири и тогава... аз закрих очите си с ръце от срам. Но гледах през пръстите. Танцуваха прочутия канкан. Красивото момиче в двойката пред мене изтанцува няколко стъпки напред към партньора си, после отново отстъпи назад, енергично сграбчи в ръце полите си от двете страни, вдигна ги доста високо, изтанцува една необикновена жига с много повече движение и разголване, отколкото съм виждал досега, и след това, като вдигна дрехите си още по-нагоре, тя весело се приближи към средата, хвърли злобен ритник точно в

лицето на партньора си — ако джентълменът беше висок седем фута, непременно щеше да му отнесе носа. За щастие той беше само шест фута.

Това е канканът. Основното е да танцуваш лудешки, шумно и яростно, колкото можеш; разголвай се колкото е възможно повече, ако си жена; ритай колкото можеш по-високо, независимо от кой пол си. Не преувеличавам нито дума. Всеки от почтените сериозни възрастни люде, които присъствуваха, може да потвърди истината на твърдението ми. А те бяха доста. Предполагам, че френският морал не е от онази пуританска разновидност, която се шокира от дреболии.

Дръпнах се назад и хвърлих общ поглед към канкана. Викове, смях, лудешка музика, зашеметяващ хаос, стрелкащи се и прелитащи тела, бурни дръпвания и сграбчвания на ярки рокли, поклащащи се глави, размахващи се ръце, светкавични проблясвания във въздуха на прасци в бели чорапи и елегантни чехли и след това голямото финално втурване, бъркотия, врява и лудешко паническо бягство! Небеса! Светът не е виждал подобно нещо, откакто разтрепераният Там О'Шантър видял дявола и вещиците по време на оргиите им през онази бурна нощ в „обитаваната от духове стара църква на Алоуей“.

Посетихме Лувъра по време, когато не ни предстояха никакви покупки на коприна, и разгледахме цели мили от събрани там картини на старите майстори. Някои от тях бяха красиви, но същевременно носеха такива доказателства за раболепието на тези велики мъже, че не изпитахме голямо удоволствие от разглеждането. Противното им умилкване пред техните знатни покровители за мене беше по-очевидно и приковаваше вниманието ми по-силно от очарованието на цветовете и изразителността, които се твърдеше, че картините притежават. Признателността е хубаво нещо, но ми се струва, че някои от тези художници са отишли твърде далече, че това вече не е признателност, а преклонение. Ако има правдоподобно оправдание за боготворенето на хора, нека тогава простим на Рубенс и братята му.

Но ще оставя тази тема, за да не кажа за старите майстори нещо, което не бива да се казва.

Пътувахме, разбира се, с файтон до Булонския лес — този безбрежен парк с гори, езера, водопади и широки алеи. В градината срещнахме хиляди екипажи и пейзажът беше пълен с живот и веселие. Имаше обикновени файтони с цели семейства в тях; набиващи се в очи

открити екипажи, наети от прочути дами със съмнителна репутация; имаше херцози и херцогини, излезли на разходка с внушителни лакеи, застанали отзад на каляската, и също толкова внушителни ездаци, яхнали всеки един от шестте коня; имаше сини и сребърни, зелени и златни, розови и черни, изумителни и зашеметяващи ливреи и аз самият за малко не закопнях да стана лакей заради хубавите дрехи.

Но скоро се появи императорът и ги засенчи всичките. Пред него яздеше конна гвардия с ярки униформи, на конете от екипажа се бяха качили представителни мъже също в елегантни униформи (като че ли най-малко хиляда), а друг отряд гвардейци следваше каляската. Всички се отстраниха от пътя, поклониха се на императора и на неговия приятел султана, а те двамата отминаха в люлеещ се тръс и изчезнаха.

Няма да описвам Булонския лес. Не мога. Той е просто една красива, култивирана, безкрайна, чудесна дива местност. Очарователен е. Сега може да се каже, че е в Париж, но някакъв оронен стар кръст в един ъгъл на парка напомня, че невинаги е било така. Кръстът отбелязва мястото, където през четиринадесети век прочут трубадур бил нападен от засада и убит. В този парк типът с непроизносимото име направи миналата пролет опит за покушение срещу живота на руския цар. Куршумът ударил едно дърво. Фъргюсън ни показва мястото. Сега в Америка това дърво щяха да го отсекаят и да го забравят през следващите пет години, но тук го пазят като съкровище. Гидовете ще го показват на посетителите през идните осем века, а когато изгние и падне, ще посадят друго и все така ще продължат да разказват същата стара история.

ГЛАВА XV

НАЦИОНАЛНОТО ГРОБИЩЕ НА ФРАНЦИЯ. ИСТОРИЯТА НА АБЕЛАР И ЕЛОИЗА. „ТУК СЕ ГОВОРИ АНГЛИЙСКИ“. ИМПЕРАТОРСКИ ПОЧЕСТИ ЗА ЕДИН АМЕРИКАНЕЦ. НАДЦЕНЕНАТА ГРИЗЕТКА. НАПУСКАМЕ ПАРИЖ.

Една от най-приятните ни разходки беше до Пер Лашез — националното гробище на Франция, почетното жилище на някои от най-великите й и достойни чеда, последният дом на десетки мъже и жени, родени без титли, но достигнали до слава със собствените сили и собствения си гений. Това е град с тържествен вид, с лъкатушещи улици, с миниатюрни мраморни храмове и замъци на мъртвите, които блестят с белотата си между гъстия листак и свежите цветя. Не всеки град е така гъсто населен като този, нито пък стените му заграждат толкова обширна площ. Съществуват малко дворци, построени с такава изтънченост, така богато украсени, от толкова скъп материал, така изящни и красиви.

Посетихме древната църква „Сен Дьони“, където мраморните изображения на тридесет поколения крале и кралици лежат в цял ръст върху гробниците, и останахме поразени: древните доспехи,

старинното облекло, спокойните лица, ръцете с длани, красноречиво допрени за молитва — това беше видение от дълбоката древност. Изглеждаше много странно, че стоим тук, така да се каже, лице в лице със стария Дагобер I, Хлодвиг и Карл Велики, тези легендарни велики герои, тези сенки, тези митове отпреди хиляда години! Докоснах с пръст покритите им с прах лица, но Дагобер беше по-мъртъв от шестнадесетте века, които бяха минали над него, Хлодвиг спеше дълбоко след подвизите си в името на Христос, а Карл Велики продължаваше да сънува своите паладини и кървавия Ронсевал, затова не ми обърна никакво внимание.

Великите имена от Пер Лашез също впечатляват, но по различен начин. Там непрекъснато ти се внушава, че това място е запазено за благородни крале — за кралете на сърцето и ума. Изглежда, че всички умствени способности, всички благородни черти на човешката природа, всички възвишени дела, с които хората се залавят, са представени тук от някое известно име. В резултат на това се е получила чудновата смесица. Тук са Даву и Масена, които са създали не една трагедия на бойното поле, а също и Рашел с равностойната си слава в пантомимичната трагедия. Тук спи абат Сикар, първият велик учител на глухите и немите — човекът, който обичал всички нещастни и чийто живот бил отдаден на внимателни грижи за тях, — а недалеч, най-после в мир и покой, лежи маршал Ней, чийто неспокоен дух не познаваше по-хубава музика от бойния зов на тръбата. Човекът, създал уличното газено осветление, и другият благодетел на човечеството, въвел отглеждането на картофа и така облекчил положението на милионите си гладуващи съотечественици, лежат заедно с княз Масерано и с кралици и князе от Бирма, Сиам и Индокитай. Тук са химикът Гей Люсак, астрономът Лаплас, хирургът Ларе, адвокатът дьо Сез, а с тях са Талма, Белини, Рубини, Балзак, Бомарше, Беранже, Молиер, Лафонтен и десетки други, чиито имена и достоен труд са толкова познати из отдалечените краища на цивилизования свят, както и историческите дела на кралете и принцовете, които спят в мраморните гробници на Сен Дьони.

Но сред хилядите и хиляди гробници на Пер Лашез има една, която нито мъж, нито жена, нито младеж или девойка не подминава, без да спре и да я разгледа. Всеки посетител има неясна представа за историята на нейните покойници и съзнава, че трябва да им отдаде

дължимата почит, но дори и един от двадесет хиляди не си спомня ясно историята на гробницата и романтичните ѝ обитатели. Това е гробът на Абелар и Елоиза, гроб по-почитан, по-широко известен, за който повече е писано и пято и над който повече е плакано в продължение на седемстотин години от всеки друг гроб в християнския свят, освен този на Спасителя. Посетителите се мотаят наоколо замислени, младежите отнасят сувенири от него, парижките юноши и девойки, разочаровани от любовта си, идват тук, за да се освободят от натрупаните сълзи — нещо повече, много нещастни влюбени идват на поклонение при тази светиня от далечни краища, за да плачат, да ридаят, да скърцат със зъби над тежките си скърби и да спечелят съчувствието на смирилите се духове от тази гробница с дарове от безсмъртничета и напъпили цветя.

Когато и да отидете, ще намерите някой да сумти над гробницата. Когато и да отидете, ще я намерите обзаведена с букети и безсмъртничета. Когато и да отидете, ще видите, че пристига влак от Марсилия с чакъл да попълни липсите, причинени от крадящите сувенири вандали, жертви на нещастна любов.

Все пак кой наистина познава историята на Абелар и Елоиза? Съвсем малко хора. Имената са отлично познати на всекиго и това е всичко. С безкрайни усилия успях да науча тази история и предлагам да я разкажа тук — отчасти, за да информирам честно обществеността, и отчасти, за да покажа на тази общественост, че ненужно е пропиляла голямо количество скъпоценни чувства.

ИСТОРИЯ НА АБЕЛАР И ЕЛОИЗА

Елоиза се родила преди седемстотин шестдесет и шест години. Сигурно е имала родители. Кой знае. Живеела с чичо си Фулберт, каноник на Парижката катедрала. Не знам какво е това каноник на катедрала, но той бил такъв. Може би е нещо като канонада, но той едва ли е бил нещо повече от малка планинска гаубица, защото в онези времена не са имали тежка артилерия. Така или иначе Елоиза живеела с чичо си гаубицата и била щастлива. Прекарала по-голямата част от детството си в

манастира в Аржантъой — никога досега не съм чувал за Аржантъой, но предполагам, че такова място наистина съществува. После се върнала при чичо си, доброто старо оръдие, и той я научил да пише и да говори на латински, който бил езикът на литературата и на изисканото общество през този период.

Точно тогава Пиер Абелар, вече широко известен като оратор, дошъл в Париж да основе школа по реторика. Оригиначните му възгледи, красноречието му и голямата му физическа сила и красота предизвикали сензация. Той видял Елоиза и бил пленен от разцъфтяващата ѝ младост, красота и очарователния ѝ характер. Писал ѝ, тя му отговорила. Писал ѝ отново, тя отново му отговорила. Той се влюбил. Копнеел да я опознае, да разговаря с нея очи в очи.

Школата му била близо до къщата на Фулберт. Той помолил Фулберт да му позволи да го посети. Добрата стара мортира видяла тук рядка възможност. Племенницата, която толкова много обичал, щяла да поглъща знания от този мъж и това нямало да му струва нито цент. Такъв си бил Фулберт стиснат.

Малкото име на Фулберт за нещастие не се споменава от нито един автор. Но Джордж У. Фулберт му подхожда не по-зле от всяко друго име. Ще се задоволим с него. Та той помолил Абелар да учи Елоиза.

Абелар много се зарадвал на предоставената му възможност. Идвал често и стоял дълго. Едно негово писмо показва още от първото си изречение, че той идвал под приятелски покрив като безсърдечен злодей, какъвто бил всъщност, със съзнателното намерение да разврати едно доверчиво невинно момиче. Ето писмото:

„Не мога да престана да се удивлявам на простотата на Фулберт. Бях толкова изненадан, колкото ако видех агне, поставено във властта на гладен вълк. Двамата с Елоиза — под претекст, че учим — се отдавахме изцяло на любовта и научните занимания ни предоставяха самотата, търсена от любовта. Книгите бяха отворени пред нас, но ние

говорехме по-често за любов, отколкото за философия и от устните ни с по-голяма готовност излизаха целувки, отколкото думи.“

И така, докато тържествувал над честната доверчивост, която за низките му инстинкти била смешна „простота“, недостойният Абелар прелъстил племенницата на човека, чийто гост бил. Париж научил това. Казали на Фулберт. Казвали му често, но той отказвал да повярва. Не можел да разбере как може човек да бъде толкова покварен, че да използва святата закрила и сигурност на гостоприемството като средство за извършване на такова престъпление. Но като чул уличните нехранимайковци да пеят любовните песни, които Абелар посветил на Елоиза, случаят станал прекалено ясен — по принцип любовните песни не влизат в обучението по реторика и философия.

Той изгонил Абелар от къщата си. Абелар се върнал тайно и отвел Елоиза в Пале, в своя роден Бретан. Скоро след това тя родила тук син, когото поради рядката му красота нарекли Астролаб — Уилям Г. Бягството на момичето вбесило Фулберт и той зажадувал за отмъщение, но се страхувал да нанесе удар, да не би в отплата да пострада Елоиза, понеже той все още я обичал нежно. Най-сетне Абелар предложил да се ожени за Елоиза, но при едно срамно условие: сватбата да се пази в тайна от света, с цел (докато нейното добро име оставало опропаствено както преди) да се запази неопетнена репутацията му на свещеник. Такъв си бил този мерзавец. Фулберт видял, че му се удава удобен случай, и се съгласил. Щял да ги ожени, а после щял да измами доверието на човека, който го научил на този номер — щял да разкрие тайната и така да отстрани до известна степен позора, свързан с името на племенницата му. Но племенницата заподозряла кроежите му. Отначало отказала да се омъжи; казала, че Фулберт ще издаде тайната, за да я спаси, а освен това не желала да бъде бreme за своя толкова надарен, така почитан от света любим, пред когото се откривала блестяща кариера. Това

била благородна самопожертвувателна любов, естествена за чистата душа на Елоиза, но не и проява на благоразумие.

Другите все пак взели връх и тайната сватба се състояла. Сега да кажем неща за Фулберт. Раненото сърце най-после ще бъде излекувано, измъченият горд дух отново ще намери покой, приведената от унижение глава пак ще се вдигне. Той оповестил брака по всички видни места в града и се радвал, че позорът си е отишъл от къщата му. Но ето! Абелар отрекъл брака! Елоиза също! Хората, знаейки предшестващите обстоятелства, сигурно щели да повярват на Фулберт, ако само Абелар бил отрекъл брака, но когато го отрекъл и най-заинтересованият човек — самото момиче, — те жестоко се подиграли с отчаяния Фулберт.

Горкият каноник на Парижката катедрала бил ранен отново. Последната надежда да поправи злото, сторено на дома му, си отишла. Какво да прави сега? Човешката природа предложила отмъщение. Той го осъществил. Историкът пише:

„Злодеи, наети от Фулберт, нападнали Абелар нощем и го осакатили по ужасен и неописуем начин.“

Търся вечното жилище на тези „злодеи“. Когато го намеря, ще пролея няколко сълзи над него, ще струпам няколко букета и малко безсмъртничета и ще извозя малко чакъл от там, за да ми напомня, че макар да са опетнили с престъпление живота си, тези злодеи във всеки случай са извършили едно справедливо дело, въпреки че то не се оправдава от строгата буква на закона.

Елоиза отишла в манастир и си взела сбогом със света и удоволствията му завинаги. Двадесет години тя не чула нищо за Абелар, дори не чула да се споменава и името му. Станала игуменка на Аржантъой и водела съвсем уединен живот. Един ден случайно видяла писмо, написано от него, в което разказвал собствената си история. Заплакала над него и написала на Абелар. Той ѝ отговорил, като се обръщал към нея със „сестро во Христе“. Продължили да си кореспондират, тя с непремерените

думи на искрено влюбена жена, той с хладните фрази на опитен оратор. Тя изливала сърцето си в страстни несвързани изречения, той отговарял със завършени есета, обмислено разделени на глави и подглави, на встъпителна част и доказателства. Тя го обсипвала с най-нежните имена, които любовта може да измисли, той се обръщал към нея от северния полюс на замръзналото си сърце с „невесто во Христе“! Разпътният злодей!

Понеже Елоиза държала монахините си съвсем свободно, сред тях били открити някои неприлични нередности и абатът на Сен Дьони разпуснал манастира ѝ. По това време Абелар бил настоятел на манастира „Свети Жилдас Рюиски“ и щом дочул, че е бездомна, чувство на съжаление се надигнало в гърдите му (чудно как не се е пръснал от това необичайно за него чувство) и той настанил нея и монахините ѝ в малкия параклис „Параклет“, основан от него. Отначало тя трябвало да понесе много лишения и страдания, но достойнството ѝ и благият ѝ характер ѝ спечелили влиятелни приятели и тя създала богат и разцъфтяващ женски манастир. Станала любимка на главите на църквата и на хората, въпреки че рядко се появявала на обществени места. Почитта към нея и добрата ѝ слава растели, дейността ѝ носела все повече полза, а Абелар също така бързо губел почва. Папата толкова я почитал, че я направил глава на монашеския орден, към който принадлежала. Абелар, мъж с талант и победител в много диспути за времето си, станал страхлив, нерешителен и неуверен в силите си. Трябвало му само някакво голямо нещастие, да го събори от високия пост, който заемал в света на интелектуалния елит, и то дошло. Подтикван от крале и принцове да се срещне в спор с изкусния свети Бернар и да го обори, той се изправил пред събрание от царствени особи и забележителни личности, и когато противникът му завършил, се огледал наоколо и започнал да говори със запъване, но смелостта му изневерила, ловкостта на езика му я нямало; без да

произнесе речта си, той се разтреперил и седнал — опозорен и победен герой.

Умрял в забрава и бил погребан в Ключи през 1114 година. После преместили тялото му в „Параклет“ и когато Елоиза двадесет години по-късно починала, погребали я при него, според последното ѝ желание. Той умрял на шестдесет и четири, а тя на шестдесет и три години. След като телата престояли заровени триста години, били преместени още веднъж. После пак ги местили през 1800 година и най-накрая, седемнадесет години по-късно, ги взели и ги донесли в Пер Лашез, където ще останат в мир и покой, докато не дойде време да стават и да се местят отново.

Историята не казва нищо за последните дела на планинската гаубица. Нека светът говори за него каквото си ще, аз поне винаги ще уважавам паметта и скръбта на измаменото доверие, разбитото сърце и разтревожения дух на старото оръдие. Нека почива в мир!

Това е историята на Абелар и Елоиза. Това е историята, върху която Ламартин проля такива водопади от сълзи. Но този човек не може да попадне под влиянието на тема, колкото и малко трогателна да е тя, без да прелее бреговете си. Трябва да го препречат с бент или всъщност да му издигнат диги. Това е историята, не както обикновено я разказват, а каквато е, стига само да се очисти от противната сантименталност, която свято пази и боготвори един такъв подъл прелъстител, какъвто е Пиер Абелар. Не мога да кажа нито дума против вярното момиче, с което той злоупотребил, и няма да отнема от гроба ѝ нито един от протичките дарове, с които разочаровани в любовта младежи и девойки почитат паметта ѝ, но много съжалявам, че нямам време и възможност да напиша в четири-пет тома мнението си за нейния приятел, основателя на Парапет, Параклет или каквото и да е там.

Колко тона чувства съм похабил по този безпринципен дърдорко в невежеството си! Отсега нататък

ще потискам чувствата си към подобни хора, докато не ги проуча и не разбера дали заслужават внимание и сълзи, или не. Де да можех да си взема обратно безсмъртничетата и връзката репички.

В Париж често виждахме по витрините надписа „Тук се говори английски“ — точно както у дома окачат надписи „Тук се говори френски“. Всеки път незабавно нахлувахме в тези места и неизменно получавахме на безупречен френски информацията, че продавачът, който говори английски, току-що е отишъл да обядва и ще се върне след час — не желае ли мосю да купи нещо? Чудехме се защо се случваше така, че тези хора обядват в странни и необичайни часове, понеже ние винаги се отбивахме по време, когато не е никак вероятно един образец християнин да излезе с подобно намерение. Истината е, че това беше долна измама, капан за непредпазливите, плява за ловене на новоизлюпени пиленца. В тези магазини нямаха никакъв продавач, измъчващ английския. Те се надяваха, че надписът ще подмами чужденци в бърлогите им и че собствените им ласкателства ще ги задържат там, докато купят нещо.

Открихме и друга френска измама — често срещан надпис в този смисъл: „Тук се приготвят всички видове американски напитки.“ Осигурихме си услугите на един джентълмен, познавач на номенклатурата на американските барове, и се отправихме към заведението на един от тези измамници. Препасан с престилка французин подскочи напред с поклон и каза:

— Que veulent les messieurs?^[1] (Не знам какво значи „Que veulent les messieurs?“, но това бяха думите му.)

Нашият генерал каза:

— Ще прием чисто уиски.

(Французинът зяпна.)

— Е, ако не знаете какво е това, дайте ни коктейл с шампанско.

(Французинът зяпна и сви рамене.)

— Е, тогава ни дайте шери коблър.

Французинът изпадна в шах. Всичко това му беше непонятно.

— Дайте ни бренди смаш!

Французинът заотстъпва назад, защото зловещата енергичност на последната поръчка му се стори подозрителна. Заотстъпва назад, като свиваше рамене и разперваше извинително ръце.

Генералът го последва и спечели пълна победа. Необразованият чужденец не можеше да ни снабди дори с пунш „Санта Круз“, с коктейл „Изненада“, нито с „Каменна стена“ или с коктейл „Земетресение“. Ясно беше, че е подъл измамник.

Онзи ден един мой познат ми каза, че той без съмнение е единственият американец, посетил изложението, който е имал високата чест да бъде ескортиран от личната охрана на императора. Отговорих с деликатна откровеност, че се учудвам как такъв дългокрак непривлекателен призрак с изпито лице като него е бил избран за тази чест и попитах какво точно е станало. Той каза, че присъствувал на голям преглед на войските на Марсово поле преди известно време и докато с всеки миг тълпата около него ставала все по-гъста и по-гъста, той забелязал едно празно пространство, оградено с парапет. Оставил файтона си и влязъл в него. Бил единственият човек там, така че имал достатъчно място, и понеже това пространство било в центъра, можел да види всички приготовления. След малко се чула музика и австрийският и френският император с ескорт от известните Cent Guardes^[2] влезли в ограденото място. Те сякаш не го забелязвали, но веднага в отговор на знак, даден от командира на гвардията, един млад лейтенант се приближил към него с колона войници след себе си, спрял, вдигнал ръка, отдал чест и казал тихо, че съжалява, задето трябва да обезпокои един чужденец и джентълмен, но мястото е запазено за царските особи. После привидението от Ню Джързи станало, поклонило се и помолило да го извинят, след това офицерът тръгнал до него, а колоната войници марширвала отзад и той бил отведен с всички почести до файтона си от императорските Cent Guardes! Офицерът отдал чест и се оттеглил, призракът от Ню Джързи се поклонил в отговор, запазил достатъчно присъствие на духа, за да се престори, че просто се е отбил при императорите по лична работа, махнал им за сбогом и си тръгнал с файтона!

Представете си какво би станало, ако някой нещастен французин от незнание нахълта неканен в трибуна, запазена за някое дребно величие в Америка. Полицайте ще го уплашат до смърт с буря от елегантни ругатни, а после ще го разкъсат на части, докато го измъкват

оттам. Ние превишаваме французите в някои неща измеримо, но в други те ни превъзхождат неизмеримо.

Стига толкова за Париж. Изпълнихме целия си дълг към него. Видяхме Тюйлери, Вандомската колона, Мадлената, това чудо на чудесата — гробницата на Наполеон, всички големи църкви и музеи, библиотеки, императорски дворци, художествени галерии, Пантеона, Jardin des Plantes^[3], операта, цирка, законодателното събрание, билиардните, бръснарите, гризетките...

Ах, гризетките! Почти бях забравил. Това е друга романтична заблуда. Те са (ако вярваш на пътеписите) винаги така красиви, така стегнати и спретнати, така грациозни, така наивни и доверчиви, така мили, така привлекателни, така честно изпълняват задълженията си в магазина, така покоряват купувачите с нахалното си бърбрене, така са предани на бедните си студенти от Латинския квартал, така весели и щастливи са на неделните си пикници в предградията — и, о, така очарователно, така възхитително неморални!

Глупости! Три-четири дена непрекъснато питах:

— Бързо, Фъргюсън! Това гризетка ли е?

Той винаги отговаряше:

— Не!

Най-после разбра, че искам да видя гризетка. Тогава ми показва десетина от тях. Те бяха грозни почти като всички французойки, които съм виждал. Имаха големи ръце, големи крака, големи уста, обикновено бяха с чипи носове и мустаци, които дори доброто възпитание не може да пренебрегне; решеха косите си право назад, без път; имаха грозни фигури; не бяха нито очарователни, нито грациозни; по вида им познах, че ядат чесън и лук; и последно, според мене би било долно ласкателство да ги нарекат неморални!

Махай се, моме! Сега жала, безделника студент от Латинския квартал повече, отколкото преди му завиждах. Така рухна още един идол от детството ми.

Видяхме всичко и утре отиваме във Версай. Ще видим Париж още само за малко, когато се връщаме да поемем пътя си към кораба, и затова мога със съжаление да кажа „сбогом“ на този красив град. След като тръгнем оттук, ще пропътуваме много хиляди мили и ще посетим много големи градове, но никой от тях няма да е така чаровен.

Някои от групата ни отидоха до Англия с намерение да направят кръг и да се качат след няколко седмици на кораба в Ливорно или Неапол. Ние за малко не отидохме до Женева, но решихме да се върнем в Марсилия и от Генуа да попътуваме из Италия.

Ще завърша тази глава със забележката, с която искрено се гордея и която се радвам, че моите другари на драго сърце подкрепят, а именно: най-красивите жени, които видяхме във Франция, са родени и възпитани в Америка.

Сега се чувствам като човек, спасил загиваща репутация и придал блясък на потъмнял герб с едно-единствено справедливо дело, извършено, когато вече е ударил дванадесетият час.

Нека завесата се спусне с бавна музика.

---

[1] Какво ще обичат господата? (фр.) — Б.пр. ↑

[2] Стоте гвардейци — така се наричала охраната на Наполеон III — Б.пр. ↑

[3] Ботаническата градина (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА XVI

ВЕРСАЙ. ВЪЗВЪРНАТИЯТ РАЙ. ЧУДЕСЕН ПАРК. ЗАГУБЕНИЯТ РАЙ. НАПОЛЕОНОВСКА СТРАТЕГИЯ.

Версай! Той е чудно красив! Втренчваш се, взираш се и се опитваш да разбереш истинско ли е, на земята ли е, не е ли в райските градини, но мозъкът ти се замайва, изумен от красивия свят наоколо, и ти почти вярваш, че си измамен от прелестен сън. Пейзажът те вълнува като военна музика! Великолепен дворец, прострял украсената си фасада на огромно разстояние, така че тя ти се струва безкрайна; пред него грандиозен площад, където армиите на цяла империя могат да излязат на парад; навред наоколо небесни дъги от цветя и колосални статуи, които са почти безбройни и все пак изглеждат просто пръснати из обширното пространство; широки каменни стълби водят надолу от площада към по-ниските части на парка, стълби, на които цели полкове могат да застанат за почест и пак да остане място; огромни фонтани, чиито големи бронзови фигури изхвърлят реки искряща вода във въздуха и смесват стотици извити струи във форми с несравнима красота; широки алеи, постлани с килими от трева, които се

разклоняват насам-натам във всички посоки и стигат до привидно безкрайно отдалечени места, оградени от двете страни по цялата си дължина с плътни редове кичести дървета, чиито клони се срещат отгоре и оформят арки така безукорни и симетрични, като че ли са издялани от камък; тук-там проблясват горски езера с миниатюрни корабчета, отразени във водите им. И навсякъде — по стъпалата на двореца, на големия площад, около фонтаните, сред дърветата и далече под арките на безкрайните алеи — стотици и стотици хора в пъстри дрехи се разхождат, тичат или танцуват и придават на приказната картина живот и жизнерадост, които единствено не ѝ достигаха, за да стане съвършена.

Заслужава си човек да тръгне на поклонение, за да види това. Всичко е гигантско. Няма нищо дребно, нищо евтино. Всички статуи са грамадни, дворецът е грандиозен, паркът е с големината на цяло кралство, алеите са безкрайни. Всички разстояния и размери във Версай са огромни. Преди мислех, че картините неправдоподобно преувеличават тези разстояния и размери и че на земята не може да съществува такава красота, каквато приписват на Версай. Сега знам, че картините не са се доближили до равнището на оригинала в нито едно отношение и че никой художник не би могъл да изрисува Версай на платното по-красив, отколкото е той в действителност. Преди ругаех Луи XIV за това, че похарчил двеста милиона долара, за да създаде този чуден парк, когато за някои от поданиците му не е достигал хляб, но сега му простих. На парче земя с обиколка шестдесет мили той се заловил да прави този парк, да строи двореца и път от него до Париж. Всеки ден държал тридесет и шест хиляди души работници и трудът им бил толкова тежък, че те умирали и всяка нощ ги извозвали в каруци. Жената на един тогавашен благородник нарича това „неудобство“, но наивно отбелязва, че „то наглежда не заслужава внимание при щастливото спокойствие, на което сега се радваме“.

У дома винаги съм имал лошо мнение за хората, които подстригват храстите си като пирамиди, квадрати, кули и най-различни неестествени фигури, и когато видях, че същото нещо се практикува в този голям парк, почувствувах недоволство. Но скоро разбрах замисъла на тази работа и неговата мъдрост. Това, което се търси, е общият ефект. Изкривяваме десетина болнави дръвчета в необичайни форми в дворче, не по-голямо от трапезария, и тогава те, разбира се,

изглеждат абсурдно. Но тук вземат двеста хиляди високи горски дървета и ги подреждат в двойна редица, не позволяват нито листа, нито клони да растат по стъблото по-ниско от шест фута над земята; от тази височина започват да се разпускат клоните и постепенно те се разпростират навън все по-далече и по-далече, срещат се отгоре и оформят безупречен тунел от листа. Арката е математически точна. Тогава ефектът е много хубав. Дърветата са в петдесет различни форми и така тези чудновати ефекти са безкрайно разнообразни и живописни. Няма две алеи, в които дърветата да са оформени еднакво, и следователно погледът не се уморява от монотонно еднообразие. Сега ще прекъсна разказа си и ще оставя на други да определят как успяват тези хора да накарат безкрайни редици от високи горски дървета да растат до точно определена дебелина на стъблото (около фут и две трети); как ги карат да израстват до съвсем еднаква височина и така близо едно до друго; как успяват да направят така, че от всяко дърво на една и съща височина да изниква по един огромен клон, оформящ главната дъга на арката; как всичките тези неща се поддържат в едно и също състояние; как изяществото и симетрията се запазват месец след месец и година, след година — понеже аз се опитах да открия отговора, но не успях.

Разходихме се из голямата зала със скулптурите и из сто и петдесетте картинни галерии на Версайския дворец и почувствувахме, че е безсмислено да се идва в такова място, освен ако нямаш цяла година на разположение. Всички картини изобразяват батални сцени и само едно-единствено малко платно не беше посветено на великите френски победи. Поскитахме също така из Големия и Малкия Трианон, тези паметници на царско разточителство, чиято история е много тъжна, понеже са изпълнени с реликви, останали от Наполеон I, от трима покойни крале и от също толкова покойни кралици. Всички те един след друг са спали в това разкошно легло, но сега никой не го заема. В голямата трапезария видяхме масата, на която Луи XIV и любовницата му госпожа Ментнон, а след тях Луи XV и любовницата му госпожа Помпадур са се хранели голи и без прислуга, защото масата е поставена на под върху капак, който се спускал заедно с нея към долните етажи, когато било необходимо да се сменят блюдата. В една стая на Малкия Трианон се пазят мебели, точно както ги е оставила горката Мария Антоанета, когато тълпата се втурнала в

двореца и ги повлякла двамата с краля за Париж, за да не ги върне никога вече. Наблизо в конюшните са огромните каляски, целите покрити със злато, които предишните крале на Франция използвали при тържествени случаи, а сега се използват само при коронясване на някоя кралска глава или при кръщаване на императорско дете. А с тях са и няколко чудновати шейни, чиито тела са с форма на лъвове, лебеди, тигри и прочие — превозни средства, които някога са били хубави, украсени с рисунки и изкусно изработени, но сега са прашни и олющени. Те имат своя история. Когато Луи XIV завършил Големия Трианон, казал на госпожа Ментнон, че е създал този рай за нея и я попитал дали има още нещо, което да желае. Казал, че искал Трианон да бъде самото съвършенство, не по-долу. Тя отговорила, че се сеща само за едно нещо. Било лято, топло френско лято, но тя пожелала да се вози с шейна из сенчестите алеи на Версай. Следващата сутрин заварила цели мили от затревени алеи, гъсто настлани със снежнобяла сол и захар, и шествие от тези чудновати шейни очаквало да приеме първата метреса на най-веселия и най-разпуснатия кралски двор, който Франция някога е виждала!

От разкошния Версай с неговите дворци, статуи, градини и фонтани се върнахме в Париж и потърсихме неговата противоположност — предградието Сент Антоан. Малки тесни улички, мърляви деца, които пречат на минувачите, и мазни немарливи жени, които ги хващат и ги пляскат; мръсни бърлоги в първите етажи с вехтошарски магазини в тях (най-оживеният бизнес в това предградие е търговията със стари неща); други мръсни бърлоги, където цели костюми се продават на старо на цени, които биха разорили всеки собственик, чиято стока не е крадена, и други мръсни бърлоги, където се продават бакалски стоки по за половин пенс за пет долара може да се купи магазинът заедно с клиентелата му и всичко останало. Из тези криви улички за седем долара може да те убият и да хвърлят тялото ти в Сена. В някои от тях — в повечето бих казал — живеят лоретки.

Из цялото предградие Сент Антоан мизерия, бедност, пороци и престъпления вървят ръка за ръка и доказателствата за това се натрапват на погледа отвсякъде. Тук живеят хората, които започват революциите. Те винаги са готови, когато има да се прави нещо такова. Те изпитват едно и също истинско удоволствие и когато издигат барикади, и когато прерязват гърлото на някого или хвърлят приятеля

си в Сена. Това са свирепите главорези, които от време на време щурмуват великолепните сгради на Тюйлери и се тълпят във Версай, когато искат някой крал да даде сметка за делата си.

Но те няма повече да издигат барикади, няма да чупят главите на войниците с павеа. Луи Наполеон се е погрижил за това. Той унищожава кривите улички и строи на тяхно място великолепни булеварди, прави като стрели, по които едно гюле може да премине от край до край, без да срещне друго препятствие освен човешка плът и кости — булеварди, в чиито внушителни сгради гладни и недоволни революционери никога няма да намерят убежища, нито пък места, където да кроят заговори. Пет от тези големи магистрали излизат като лъчи от един обширен център, изключително подходящ за разполагане на тежка артилерия. Преди тълпите се бунтуваха тук, но в бъдеще ще трябва да си търсят друго сборище. И този хитър Наполеон настила улиците на големите си градове с гладка компактна смес от асфалт и пясък. Няма повече да има барикади от плочи, няма вече да има нападения над войските на негово величество с камъни. Не мога да изпитвам приятелски чувства към моя бивш сънародник, Наполеон III, особено сега^[1], когато във въображението си виждам доверчивата му жертва Максимилиан да лежи бездиханен в Мексико, а подлудялата му от скръб вдовица да търси нетърпеливо с поглед от прозореца на една френска лудница фигурата, която никога няма да се появи, но се възхищавам от неговото хладнокръвие, спокойна самоувереност и благоразумна проникателност.

---

[1] Юли 1867 г. — Б.а. ↑

ГЛАВА XVII

НА ХОРИЗОНТА ИТАЛИЯ. „ГРАДЪТ НА ДВОРЦИТЕ“. КРАСОТАТА НА ГЕНУЕЗКИТЕ ДАМИ. ТАЛАНТЛИВ ГИД. ЦЪРКОВНО ВЕЛИКОЛЕПИЕ. КАК ЖИВЕЯТ ГЕНУЕЗЦИТЕ. СОЛИДНА АРХИТЕКТУРА. ГРОБОВЕ ЗА ШЕСТИДЕСЕТ ХИЛЯДИ ДУШИ.

Пътуването ни към морето беше приятно. Установихме, че през изминалите три нощи корабът ни е бил в състояние на война. Първата нощ моряците от един британски кораб, развеселени от грога, слезли на кея и предизвикали нашите моряци на борба. Те приели с готовност и спечелили това, че битката останала нерешена. Няколко покрити със синини и окървавени членове на двете групи били откарани от полицията и затворени до следващата сутрин. На другата вечер британските момчета дошли отново да подновят битката, но нашите моряци били получили строга заповед да останат на борда и далеч от погледите на англичаните. Така и направили, а обсадилата ги група ставала шумна, езикът ѝ все по-оскърбителен, след като станало ясно (за тях), че нашите се страхуват да излязат. Накрая те си тръгнали със заключителен взрив от присмех и обидни епитети. На третата вечер дошли отново и били по-необуздани от всякога. Перчели се нагоре-

надолу по почти пустия кей и обсипвали нашия екипаж с ругатни, мръсотии и язвителни саркастични забележки. Това било повече, отколкото можело да се понесе. Щурманът заповядал на нашите моряци да слязат на брега, като ги инструктирал да не се бият. Те нападнали британците и спечелили блестяща победа. Вероятно не бих споменал за тази война, ако беше завършила другояче. Но аз пътувам, за да се уча, и все още помня, че в галериите с батална живопис във Версай не са изобразени никакви поражения на французите.

Да се качим отново на борда на удобния кораб, да пушим и да се мотаем по ветровитите му палуби, беше все едно да се върнем у дома. И все пак не беше и съвсем като у дома, защото много членове от семейството ги нямаше. Липсваха ни някои приятни лица, които с удоволствие бихме срещнали на обяд, а през вечерите в групичките, играещи юкър, личаха празнини, които не можеха да бъдат запълнени удовлетворително. Моулт беше в Англия, Джек — в Швейцария, Чарли — в Испания. Блюхер беше заминал неизвестно къде. Но ние отново бяхме в морето, можехме да гледаме звездите и океана и имахме много време за размишления.

Когато му дойде времето, видяхме италианските брегове и както си стояхме и се взирахме в ранното ясно лятно утро, величественият град Генуа изплува от морето и отрази слънчевата светлина в стотиците си дворци.

Тук засега почиваме, или по-скоро от известно време се опитваме да почиваме, но прекалено много тичаме наоколо, за да постигнем нещо в тази насока.

Бих искал да остана тук. Не ми се ходи по-далече. Може да има по-хубави жени в Европа, но аз се съмнявам в това. Населението на Генуа е 120 000 души. Струва ми се, че две трети от тях са жени и че поне две трети от жените са красавици. По разкошното си облекло, по елегантност и грациозност те отстъпват само на ангелите. Но мисля, че ангелите не са много натруфени, поне тези по картините не са, те не носят нищо освен крила. Но във всеки случай генуезките са наистина очарователни. Повечето от младите девойки са облечени от главата до петите в облак от бял плат, въпреки че някои от тях се контят по-претенциозно. Девет десети не носят нищо на главите си освен един тънък прозрачен воал, който пада по гърба като бяла мъгла. Те са

много бели и голям брой от тях имат сини очи, но най-често се срещат черни и мечтателни кафяви очи.

Дамите и господата от Генуа имат приятния обичай да се разхождат от шест до девет вечерта из един голям парк на върха на хълма в центъра на града, а после още един-два часа да ядат сладолед в съседната градина. Отидохме в парка в неделя вечерта. Там имаше около две хиляди души, главно млади дами и господа. Господата бяха облечени по най-новата парижка мода, а дрехите на дамите проблясваха като снежинки между дърветата. Тълпата обикаляше парка в кръг като голямо шествие. Оркестрите свиреха, фонтаните играеха, луната и газените фенери осветяваха пейзажа и гледката беше блестяща и пълна с живот. Огледах всяко срещнато женско лице и всичките ми се сториха хубави. Никога досега не съм срещал такъв потоп от красота. Не виждам как един ненадарен с решителност мъж може да се ожени тук, защото, преди да вземе решение, той ще се влюби в друга.

Никога не пушете италиански тютюн. Никога и за нищо на света. Потрепервам, като си помисля от какво най-вероятно го правят. Никъде не можеш да хвърлиш фас от пура, без някой скитник в миг да скочи отгоре му. Много обичам да пуша, но чувствителността ми се засяга, докато гледам как някой от ловците на фасове ме наблюдава с ъгълчетата на гладните си очи и пресмята колко още ще пуша пурата си. Това ми напомня твърде болезнено за онзи собственик на погребално бюро в Сан Франциско, който отивал до леглата на болните с часовник в ръка и измервал след колко време ще умрат. Един от тези ловци на фасове вчера ни преследваше из целия парк и ние не можехме да изпусим нито една пура като хората. Винаги нещо ни караше да уталожим глада му с фаса, преди пурата да е изпушена наполовина, защото той изглеждаше доста ожесточен и неспокоен. Мисля, че ни смяташе за своя законна плячка с правото на откривател, защото прогони неколцина други професионалисти, които искаха да се поинтересуват от нас.

Те сигурно сдъвкват тези угарки, изсушават ги и ги продават във вид на тютюн. Следователно купувайте други марки от този артикул, а не италиански.

„Великолепният град“ или „Градът на дворците“ са имена, които Генуа носи от векове. Тя наистина е пълна с дворци и тези дворци са

разкошни отвътре, но отвън са много запуснати и нямат никакви претенции за архитектурно великолепие. Титлата „Великолепната Генуа“ би била уместна, ако се отнасяше за жените.

Посетихме няколко двореца — безкрайни грамади с дебели стени и големи мраморни стълби, с мраморни мозайки по подовите (понякога това са сложни картини от морски камъчета и парченца мрамор, скрепени с цимент) и с грандиозни салони, в които висят картини на Рубенс, Гуидо Рени, Тициан, Паоло Веронезе и прочие, както и портрети на глави на семейства с шлемове и пера и блестящи ризници, и на патрицианки в зашеметяващи костюми отпреди векове. Но, разбира се, стопаните бяха отишли в провинцията за лятото и дори да си бяха у дома, можеше да не излязат достатъчно съобразителни да ни поканят на обяд; затова всичките грандиозни празни салони с отекващите мраморни подове, с мрачните портрети на покойни праотци и парцаливи знамена, покрити с праха на минали столетия, ни навеждаха на мисли за смъртта и гроба — настроението ни се понижи и бодростта ни напусна. Нито веднъж не се качихме до единадесетия етаж, всеки път у нас възникваше подозрение, че там има духове. През цялото време ни придружаваше и по един слуга, приличащ на собственик на погребално бюро, който ни раздаваше план на двореца, показваше ни картината, с която започваше описанието на салона, където се намирахме, а после заставаше бездиханен и сериозен във вкаменената си ливрея, докато станехме готови да се придвижим към следващата стая, след което той печално тръгваше с маршова стъпка пред нас и заемаше нова зловно-почтителна поза. Загубих толкова много време в молитви дано покривът се срути върху тези отчайващи лакеи, че ми остана съвсем малко за разглеждане на двореца и картините.

А освен това както и в Париж имахме гид. Бог да ги убие всички гидове. Нашият каза, че е най-надареният лингвист в Генуа, що се отнася до английския, и че само двама души в града освен него могат да говорят този език. Той ни показа родното място на Христофор Колумб и след като петнадесет минути размишлявахме пред него в нямо съзерцание, ни каза, че това не е родното място на Колумб, а на баба му! Когато настояхме да обясни поведението си, той само сви рамене и отговори на развален италиански. В една следваща глава ще

разкажа още за този гид. Мисля, че цялата информация, която получихме от него, може да се носи на гръб, без да натежи особено.

Отдавна не бях ходил на църква толкова често, колкото през последните седмици. Като че ли църквите са специалитет на хората от стария свят. Специално с гражданите на Генуа изглежда случаят е тъкмо такъв. Мисля, че на всеки триста-четиристотин ярда има църква. Навред по улиците се мяркат добре охранени свещеници с дълги раса и широкополи шапки и десетки църковни камбани бият почти през целия ден. От време на време срещаш по някой монах от ордена на францисканците с бръсната глава, дълго грубо расо, колан и броеница, обут в сандали или съвсем бос. Предполагам, че тези достолепни мъже цял живот понасят телесни мъки и се покайват, но всичките приличат на изпечени лакомници. До един са дебели и спокойни.

Старата катедрала „Сан Лоренцо“ е може би най-забележителната сграда в Генуа. Тя е огромна, има внушителни колони, голям орган и обичайните разкошни позлатени корнизи, картини, изписани с фрески тавани и прочие. Разбира се, че не мога да я опиша, това би отнело доста страници. Но е любопитно място. Казват, че едната ѝ половина от главния вход до средата в посока към олтара е била еврейска синагога, преди да се роди Спасителя, и че оттогава в нея не са правени никакви промени. Усъмнихме се в това твърдение, макар и неохотно. Искаше ни се да повярваме. Зданието изглеждаше в прекалено добро състояние, за да бъде древно.

Най-интересното място в катедралата е малкият параклис на свети Йоан Кръстител. Само веднъж в годината е разрешено на жени да влизат в него — към пола им тук се отнасят враждебно, защото светецът бил убит, за да се задоволи един каприз на Иродиада. В този параклис има мраморен сандък, в който ни казаха, че се пази прахът на свети Йоан, а около него беше навита веригата, с която, както твърдяха, бил окован в затвора. Не пожелахме да се усъмним в тези твърдения, но все пак не бяхме сигурни, че са верни — отчасти защото ние самите бихме могли да разкъсаме тази верига, да не говорим за свети Йоан, а и отчасти защото вече бяхме видели праха на свети Йоан в друга църква. Така и не успяхме да повярваме, че свети Йоан има два комплекта от праха си.

Показаха ни и портрет на Мадоната, рисуван от свети Лука, а той не изглеждаше и наполовина така стар и опушен, както някои

Рубенсови картини. Не можахме да не се възхитим на скромността на евангелиста, който нито веднъж не споменава в писанията си, че е могъл да рисува.

Но все пак тази работа с реликвите не е ли малко пресилена? Намирахме парче от истинския кръст и няколко от гвоздеите, с които бил скован, във всяка стара църква, в която влезехме. Не бих могъл да кажа точно, но мисля, че видяхме цяла бъчвичка от тези пирони. После идва тръненият венец. В Париж и Сент Шапел има част от някакъв венец, а в „Света Богородица“ има част от друг. А що се отнася до костите на свети Дьони, сигурен съм, че от тях видяхме достатъчно, за да му се направи дубликат, ако е нужно.

Имах намерение да пиша само за църквите, но непрекъснато се отклонявам от темата. Бих могъл да кажа, че църквата „Благовещение“ представлява море от красиви колони, статуи, позлатени корнизи и почти безброй картини, но това няма да даде на никого напълно свършена представа за нея. И тогава какъв е смисълът? Едно семейство построило цялата сграда и му останали пари. Ето къде е мистерията. Отначало мислехме, че само монетен двор би понесъл разносните.

Хората тук живеят в най-масивните, най-високите, най-широките, най-тъмните и най-солидните къщи, които човек е в състояние да си представи. Всяка от тях може „да се присмее на обсада“. Фасада сто фута широка и сто висока — това е горе-долу нормата и трябва да изкачиш три реда стъпала, докато започнеш да попадаш на следи от живот. Всичко е от камък, от най-тежък камък: подовите, стълбите, камините, пейките всичко. Стените са дебели четири-пет фута. Улиците обикновено са от четири-пет до осем фута широки и извити като тирбушон. Тръгваш по някоя от тези мрачни клисури между сградите, поглеждаш нагоре и съзираш небето като светла лента високо над главата си, където покривите на високите къщи от двете страни на улицата почти се сливат. Чувствуващ се като на дъното на някоя огромна пропаст, целият свят е над тебе. По най-мистериозен начин завиваш наляво и надясно, насам-натам и нямаш по-добра представа за посоките на компаса, отколкото ако си спял. Никога не можеш да се убедиш, че това наистина са улици и че начумерените мръсни, чудовищни къщи са жилища на хора, докато не видиш как някоя от тукашните красиви, хубаво облечени жени са

появява от тях, как излиза от някоя тъмна бърлога с мрачен вид, приличаща на истинска тъмница и издигаща се почти до небето. И после се чудиш как такава прелестна пеперуда може да излезе от подобен портативен пашкул. Мъдро е, че улиците са тесни, а къщите масивни и с дебели каменни стени само така може да бъде прохладно на хората в този горещ климат. И на тях наистина им е прохладно. И докато не съм забравил — мъжете тук ходят с шапки и са много мургави, а жените не носят нищо на главите си освен един тънък воал като паяжина и все пак обикновено са изключително бели. Странно, нали?

Всеки от огромните дворци в Генуа е предназначен за една фамилия, но ми се струва, че би побрал сто. Това са останки от миналото величие на Генуа, отпреди няколко столетия, когато тя е била велика търговска и морска сила. Тези къщи, въпреки че са солидни мраморни дворци, в повечето случаи отвън са мръснорозови и от основите до стрехите са изписани с генуезки батални сцени, с чудовищни Юпитери и Купидони и с познати случки от гръцката митология. Там, където под влиянието на годините и атмосферните условия боята се е напукала и се лющи, ефектът не е хубав. Купидон без нос или Юпитер с извадено око, или Венера с мехур на гърдите не са привлекателни мотиви в една картина. Някои от тези изрисувани сцени ми напомнят малко за високия фургон, облепен с чудновати афиши и плакати, който върви след фургона с оркестъра, когато цирк дойде на село. Не съм чел, нито съм чул къщите в някой друг европейски град да са изписани с фрески по този начин.

Не мога да си представя Генуа в развалини. Такива масивни сводове, такива тежки основи като тези, на които се опират високите, обширни здания, рядко сме виждали преди. И, разбира се, големите каменни блокове, от които са построени сградите, никога няма да се разрушат. Стени, дебели колкото е висока една обикновена американска врата, не могат да се срутят.

През Средновековието градовете републики Генуа и Пиза били много могъщи. Корабите им изпълвали Средиземно море и те водели оживена търговия с Константинопол и Сирия. В големите им складове скъпите стоки от Изтока се разпределяли и разпращали из Европа. Били воинствени малки държави и в онези дни отправяли предизвикателства на правителства, които сега ги засенчват, както

слонът засенчва мухата. Преди деветстотин години сарацините превзели и плячкосали Генуа, но през следващото столетие Генуа и Пиза сключили съюз за нападение и отбрана и обсадили колониите на сарацините в Сардиния и Балеарските острови с упоритост, която запазила първоначалната си сила. Не се отказали от целта си цели четиридесет години. Най-после победили и разделили завладените земи по равно между големите си патрициански фамилии. Потомци на някои от онези горди патриции все още живеят в дворците си в Генуа и в чертите им има прилика с мрачните рицари, чиито портрети висят във внушителните зали и с изрисуваните красавици с нацупени устни и весели очи, чиито оригинали са прах и пепел отпреди много столетия.

Хотелът, в който живеем, по времето на кръстоносните походи принадлежал на един от великите ордени на рицарите на кръста и някога облечените му в ризници стрелци стояли на пост под масивните му кули и събуждали ехото в тези зали и коридори с железните си обувки.

Но величието на Генуа западнало до скромна търговия с кадифе и сребърен филигран. Казват, че всеки европейски град има свой специалитет. Предметите от филигран са специалитетът на Генуа. Нейните златари вземат сребърни слитъци и изработват от тях най-различни фини и красиви дрънкулки. Те правят букети цветя от сребърни жички и пластинки, копиращи нежните творения, изтъкани от скреж по стъклата на прозорците. Показаха ни миниатюрен сребърен храм с коринтски колони с канелюри и богато украсени антаблемани, с шпилове, статуи и камбани и с изобилие от скулптури, изработени от полирано сребро, при това с такова нямащо равно на себе си майсторство, че всеки детайл е очарователен и заслужава да се вгледаш в него, а що се отнася до целия храм, той е чудо на красотата.

Готови сме отново да тръгваме, въпреки че тесните коридори на тази мраморна пещера още не са ни омръзнали. Пещера е подходяща дума, когато говорим за нощна Генуа. Докато бродехме в полунощ из мрачните клисури, наричани тук улици, където отекваха само нашите стъпки, където нямаше други хора освен нас и мистериозно ту се появяваха, ту изчезваха светлини в далечината, а къщите близо до нас сякаш се протягаха към небето по-високо от всякога, в мислите ми винаги изплуваше споменът за една пещера у дома, с нейните високи

галерии, тишина и самота, със савана ѝ от мрак, с гробовното ѝ ехо, с пробягващите ѝ светлини и повече от всичко с внезапната поява на пукнатини и коридори, където най-малко ги очаквахме.

Не ни бяха омръзнали и безкрайните шествия от весели бърбиви клюкари, които се тълпят по цял ден из улиците, нито монасите с груби раса, нито вината „Асти“, които старият доктор (когото ние наричахме Оракула), с обичайното си умение да обърква всичко, погрешно назовава „Пасти“. Но въпреки всичко трябва да тръгваме.

Последното ни посещение беше в гробищата (място, предназначено да подслони шестдесет хиляди тела) и ние ще продължим да си го спомняме, след като забравим дворците. То представлява огромна мраморна колонада, която огражда голям празен квадрат земя; широкият му под е от мрамор и на всяка плоча има надпис, понеже под всяка от тях лежи труп. Като вървиш по средата на колонадата, от двете ѝ страни има паметници, гробници и скулптури, изящно изработени и пълни с грация и красота. Те са нови и белоснежни, всяка линия е съвършена, няма никакви осакатявания, пукнатини и дефекти по лицата, и затова за нас тези дълги редици от очарователни форми са сто пъти по-красиви от разрушените и мръсни статуи, спасени от развалините образци на древното изкуство и поставени в галериите на Париж, за да им се възхищава светът.

Добре запасени с пури и други неща от жизнена необходимост, ние вече сме готови да вземем влака за Милано.

ГЛАВА XVIII

ЛЕТИМ ПРЕЗ ИТАЛИЯ. МАРЕНГО. НЯКОИ ЧУДЕСА НА ЗНАМЕНИТАТА КАТЕДРАЛА. НЕПРИЯТНО ПРИКЛЮЧЕНИЕ. ТОНОВЕ ОТ ЗЛАТО И СРЕБРО. СВЕЩЕНИ РЕЛИКВИ. СЪПЕРНИКЪТ НА СОЛОМОНОВИЯ ХРАМ.

Цял ден пътувахме из планинска местност, чиито върхове блестяха на слънчевата светлина, подножията на хълмовете й бяха осянати с красиви вили, закътани сред градини и храсти, дълбоките й клисури бяха прохладни и сенчести и изглеждаха извънредно привлекателни от висините, където ние и птиците летяхме из знойния въздух.

Имаше обаче множество хладни тунели, където prestaвахме да се потим. Измерихме с часовник времето, за което преминахме през един от тях. Пътувахме в него двадесет минути при скорост тридесет-тридесет и пет мили в час.

След Алесандрия минахме край мястото, където се е състояла битката при Маренго.

Привечер наближихме Милано и зърнахме града и сините планински върхове отвъд него. Но нас не ни беше грижа за тези

работи, те ни най-малко не ни интересуваха. Ние горяхме в треска от нетърпение, копнеехме да видим прочутата катедрала! Гледахме ту в тази посока, ту в онази, наоколо, навсякъде. Не се нуждаехме от някой, който да ни я покаже; не желаехме никой да ни я показва — щяхме да я познаем дори във великата пустиня Сахара.

Най-после една гора от изящни шпилове, проблясващи на кехлибарената слънчева светлина, бавно се издигна над ниските покриви на къщите, така както понякога в морето далече на хоризонта грамадните позлатени кули на облаците се вдигат над водната пустиня. Катедралата! Веднага я познахме.

Половината от нощта и целия следващ ден тази царица на архитектурата беше единственият обект на интереса ни.

Какво чудо е тя! Толкова грандиозна, тържествена и огромна! И все пак така изтънчена, ефирна и изящна! Истинска планина от камък и все пак на меката лунна светлина изглеждаше само като приказна измамна фигура от скреж, която може да изчезне, ако дъхнеш върху нея! Как рязко се открояваха на фона на небето множество шпилове, украсяващи я отгоре и по ъглите, как красиво падаха сенките им по белоснежния ѝ покрив! Това беше видение! Чудо! Химн, изпят в камък, поема, сътворена в мрамор!

Както и да погледнете към голямата катедрала, тя е величествена, тя е прекрасна! Където и да застанете в Милано или на по-малко от седем мили от Милано, тя се вижда — а докато тя се вижда, никой друг обект не е в състояние да привлече вниманието ви. Само за миг освободете очите си от оковите на волята и те непременно ще се помъчат да я открият. Тя е първото нещо, което търсите с поглед, когато станете сутрин и погледнете навън, първото, на което спирате бавен взор нощем. Сигурно това е най-царственото творение, замислено от човешкия ум.

В девет часа сутринта отидохме и застанахме пред този мраморен колос. Централната от петте ѝ големи врати е украсена с барелеф от птици, плодове, зверове и насекоми, така изкусно издялани в мрамора, че изглеждат като живи, а фигурите са толкова многобройни и композицията така сложна, че човек може да я изучава цяла седмица, без да загуби интерес. Върху голямата камбанария, по шпиловете, вътре в тях, над вратите и прозорците, във всяко кътче, навсякъде в тази грамадна сграда, където може да се намери ниша

долу или горе в стената, от покрива до основите са поставени мраморни статуи и във всяка статуя си заслужава да се вгледаш! Рафаело, Микеланджело, Канова — тези гиганти са ги замислили, а собствените им ученици са ги изваяли от мрамор. Всяко лице е изразително и всяка поза е пълна с изящество. Горе на високия покрив ред след ред украсени с резба шпилове се издигат високо във въздуха и през разкошната им дантела се вижда небето. Сред тях централната кула се извисява гордо като гротмачта на търговски кораб, пренасящ стоки от Индия, сред флотилия от каботажни корабчета.

Пожелавме да се качим горе. Свещеникът иконом ни показва мраморното стълбище (разбира се, че беше от мрамор и то от най-чистия и белия — между строителните материали няма нито друг камък, нито тухли, нито дърво) и ни каза да се изкачим по сто осемдесетте и две стъпала и да спрем да го чакаме. Не беше необходимо да ни казва да спрем, така или иначе щяхме да го направим. Изморихме се, докато стигнем дотам. Това беше покривът. Тук от широките му мраморни плочи се издигаха дългите редици шпилове, които отблизо бяха много високи, но в далечината се смаляваха като тръбите на орган. Сега видяхме, че статуята на върха на всеки от тях е с ръст на едър мъж, въпреки че от улицата всички те изглеждаха като кукли. Видяхме и че от вътрешността на всеки един от тези шпилове от шестдесет до тридесет и една красиви мраморни статуи надничат към земята.

От стрехите до билото на покрива са опънати в безкрайни редици големи извити мраморни греди като надлъжните въжета, с които се нагласяват платната на корабите според вятъра, и от край до край по дължината на всяка греда изпъква редица от разкошно изваяни цветя и плодове — всеки сам за себе си и с ясно очертани особености, а са представени повече от петдесет хиляди вида. Малко като се отдалечите, тези редове сякаш се сливат като траверсите на железопътна линия и тогава смесването на пъпките и цветовете от мраморната градина създава картина, която е много очарователна за окото.

Слязохме отново долу. Във вътрешността на църквата дълги редици от колони с канелюри като огромни паметници разделят сградата на широки кораби, а отгоре, от изрисуваните прозорци по украсената с фигури мозайка пада мека румена светлина. Знаех, че

църквата е много голяма, но не можах да оценя напълно грамадните ѝ размери, докато не забелязах, че мъжете, които стояха в далечината при олтара, изглеждаха като момчета и сякаш се плъзгаха по пода, а не вървяха. Разхождахме се бавно и се взирахме нагоре в чудовищните прозорци — целите пламтящи от яркоцветните сцени из живота на Спасителя и неговите ученици. Някои от тези рисунки са като мозайки и хилядите им късчета от оцветено стъкло или камък така майсторски са споени, че произведението е гладко и завършено като картина. На един прозорец преброихме шестдесет витража и всеки един от тях беше украсен с подобен шедьовър на гения и търпението.

Гидът ни показва една скулптура с кафеен цвят, която, каза той, се смята за творение на Фидий, понеже не е възможно друг скулптор от друга епоха да изкопира природата с такава непогрешима точност. Фигурата е на човек без кожа. Всички вени, артерии, мускули, жили, сухожилия и тъкани на човешкото тяло са изобразени в най-дребни подробности. Статуята изглеждаше естествена, сякаш страдаше. Един одран човек вероятно има такъв вид, освен ако вниманието му не е заето с нещо друго. Беше отвратително, но все пак някъде в него имаше очарование. Съжалявам, че го видях, защото сега винаги ще го виждам. Понякога ще го сънувам. Ще сънувам, че е отпуснал жилестите си ръце на таблата на леглото при главата ми и ме гледа с мъртвите си очи. Ще сънувам, че лежи проснат под завивките заедно с мен и ме докосва с оголените си мускули и с жилестите си студени крака.

Трудно се забравят отблъскващите зрелища. Още помня как като момче веднъж избягах от училище и после късно през нощта реших да се кача през прозореца в кантората на баща ми и да спя в някое кресло, защото ми беше неловко да се върна у дома, където ме очакваше пердах. Както си лежах в креслото и очите ми привикваха с тъмнината, ми се стори, че виждам нещо дълго, неясно и безформено, проснато по пода. Побиха ме студени тръпки. Обърнах се с лице към стената. С това не постигнах нищо. Струваше ми се, че нещото ще пропълзи и ще ме сграбчи в мрака. Обърнах се и го гледах втренчено в продължение на няколко минути, които ми се сториха часове. Струваше ми се, че бавната лунна светлина никога няма да стигне до него. Обърнах се към стената и броих до двадесет, за да съкратя трескавото очакване. Погледнах — бледият квадрат беше по-близо. Обърнах се отново и

броих до петдесет — светлината почти го докосваше. С отчаяно усилие се обърнах отново и броих до сто, а после се обърнах кръгом, целият разтреперан. Осветена от луната, там лежеше бяла човешка ръка! Така ужасно ме сви сърцето, така внезапно ми спря дъхът! Почувствувах... не мога да кажа какво почувствувах. Когато си възвърнах достатъчно силите, отново се обърнах с лице към стената. Но никое момче не би могло да остане така с мистериозната ръка зад него. Отново броих и погледнах — виждаше се по-голямата част от една гола ръка. Закрих с длани очите си и броих, докато не можех повече да търпя, и тогава погледнах — там лежеше бледото лице на мъж, с отпуснати надолу ъгли на устата, с втренчени и изцъклени от смъртта очи! Приседнах и загледах трупа сърдито, докато светлината не допълзя до голата му гръд, инч по инч покрай зърното на гръдта, и после откри ужасна рана от нож!

Тръгнах си. Не казвам, че съм бързал, а просто че си тръгнах — това е достатъчно. Излязох през прозореца и отнесох рамката със себе си. Нямах нужда от нея, но ми беше по-удобно да я взема, вместо да я оставя, и затова я взех. Не се уплаших, но бях доста възбуден.

Когато се върнах вкъщи, ме нашибаха с пръчка, но на мене ми хареса. Стори ми се свършено възхитително. Този мъж бил наръган с нож същия следобед близо до кантората и го занесли там, за да го лекуват, но живял още само един час. Оттогава често спя с него в една стая — насън.

Сега ще се спуснем в криптата под големия олтар на Миланската катедрала и ще чуем впечатляваща проповед от уста, които са безмълвни, и от ръце, които са неподвижни — вече триста години.

Свещеникът спря в една малка подземна тъмница и вдигна свещта нагоре. Това беше вечното жилище на добър, сърдечен и безкористен човек; човек, който изцяло посветил живота си на това, да помага на бедните, да насърчава малодушните, да посещава болни, да облекчава страданието, когато и където го намери. Сърцето, ръката и кесията му били винаги отворени. Като знае историята му, човек може да си представи как благият му образ се движи спокойно сред измъчените лица в Милано в дните, когато чумата опустошавала града — смел там, където другите са страхливци, изпълнен със съчувствие там, където инстинктът за самосъхранение е смазал и прогонил жалостта от сърцата на останалите, ободряващ всички, молещ се за

всички, помагаш на всички с ръка, ум и кесия по време, когато родители захвърляли децата си, приятел изоставял приятеля и братът се отвръщал от сестра си, докато умолителните ѝ вопли все още звучели в ушите му.

Това бил добрият светец Карло Боромео, епископ на Милано. Хората го боготворели, принцове го обсипвали с несметни съкровища. Ние стояхме в неговата гробница. Наблизо беше саркофагът, осветен от капещи свещи. Стените са покрити с масивни сребърни барелефи, изобразяващи сцени от живота на светеца. Свещеникът облече къса бяла дантелена одежда върху черното си расо, прекръсти се, поклони се смирено и започна бавно да върти една лебедка. Саркофагът се раздели на две по дължина, долната част потъна надолу и откри ковчег от кварц, прозрачен като въздуха. Вътре лежеше тялото, облечено в скъпи одеяния, избродирани със злато и обсипани със звезди от искрящи скъпоценни камъни. Разлагащата се глава беше почерняла от времето, сухата кожа беше плътно опъната върху костите, очите ги нямаше, на слепоочието зееше дупка и на бузата — също, а измършавелите устни бяха разтворени в отвратителна усмивка! Над това разпадащо се и гниецо ужасно лице и над присмехулната му усмивка висеше корона, гъсто осеяна с бляскави брилянти, а на гърдите лежаха кръстове и епископски жезли, великолепно украсени със смарагди и диаманти.

Колко жалки, евтини и нищожни изглеждаха тези дрънкулки в присъствието на тържествеността, великолепието и ужасното величие на Смъртта! Представете си Милтън, Шекспир, Вашингтон, застанали пред един благоговееен свят, натруфен със стъклените мъниста, пиринчените обеци и тенекиените дрънкулки на диваците от прериите!

Мъртвият Боромео произнасяше съдържателната си проповед и нейната идея беше: „Вие, които боготворите земната суета, вие, които жадувате за земни почести, земни богатства и земна слава — вижте колко струват те!“

Струваше ни се, че толкова добър човек, такова благо сърце, такава скромност заслужават мир и покой в гроб, запазен от нахални и любопитни погледи, и вярвахме, че и самият той би предпочел това, но може би грешахме.

Като стъпихме отново на пода на църквата, друг свещеник си предложи услугите да ни покаже съкровищницата на храма. Какво ли

има още? Мебелировката на тясната гробница, която току-що бяхме посетили, струва шест милиона франка само в унции и карати, без да се слага в сметката нито грош за скъпо струващата майсторска изработка! Но ние го последвахме в огромна стая, пълна с високи дървени шкафове като гардероби. Той ги отвори... и ето че товарите от „необработено злато и сребро“ в канторите за анализ на метали в Невада изчезнаха от паметта ми. Там имаше свети деви и епископи, по-големи от естествен ръст, всяка на стойност от осемстотин хиляди до два милиона франка, направени от чисто сребро и носещи в ръце украсени със скъпоценни камъни книги за осемдесет хиляди; имаше барелефи, които тежаха по шестстотин фунта, издълбани в чисто сребро; епископски жезли, кръстове и свещници, високи от шест до осем фута, целите от чисто злато и искрящи от скъпоценни камъни, а освен тях всевъзможни чаши, вази и тям подобни, също толкова разкошни. Това беше дворецът на Аладин. Съкровищата тук само по тегло, без да се смята изработката, се оценяват на петдесет милиона франка! Ако ми ги поверят за малко, страхувам се, че пазарната цена на сребърни епископи скоро ще нарасне за сметка на все по-голямата им рядкост в Миланската катедрала.

Свещениците ни показаха два от пръстите на свети Павел, една кост на Юда Искариотски (тя беше черна), кости от всички останали апостоли и една кърпичка, на която Спасителя оставил отпечатък от лицето си. Между най-ценните реликви са: камък от гроба господен, част от трънения венец (в парижката „Света Богородица“ го имат целия), парче от виолетовото расо, носено от Спасителя, пирон от кръста и рисунка на дева Мария с младенеца, изписана от ръката на самия свети Лука. Това е втората дева на свети Лука, която виждаме. Веднъж в годината процесия разнася всичките тези свети реликви из улиците на Милано.

Искам да се понаслаждавам на най-сухите подробности за великата катедрала. Сградата е петстотин фута дълга и сто и осемдесет широка, а главната кула е около четиристотин фута висока. Украсяват я седем хиляди сто четиридесет и осем мраморни статуи, а когато бъде завършена, ще има още три хиляди нови. Освен това има хиляда и петстотин барелефа. Шпиловете са сто тридесет и шест, трябва да бъдат прибавени още двадесет и един. На върха на всеки шпил стои статуя, висока шест и половина фута. Всичко в църквата е от мрамор, и

то от една и съща каменоломна. Тя била завещана на архиепископството за тази цел преди столетия. Така че не се плаща за нищо освен за изработката. Все пак това е скъпо — сметката възлиза на шестстотин осемдесет и четири милиона франка досега (доста повече от сто милиона долара), а е пресметнато, че катедралата ще бъде готова след още сто и двадесет години. Тя изглежда завършена, но това съвсем не е вярно. Вчера видяхме как поставят нова статуя в ниша редом с друга, за която казват, че стои там от четиристотин години. Има четири стълбища до главната камбанария, всяко от които струва сто хиляди долара заедно с четиристотин и осемте статуи, които ги украсяват. Марко да Кампионе е архитектът, проектирал чудесната сграда преди повече от петстотин години, а за да изработи плана и да го предаде на строителите, му трябвали четиридесет и шест години. Той вече е покойник. Зданието било започнато преди по-малко от петстотин години и още три поколения няма да го видят завършено.

Сградата изглежда най-добре на лунна светлина, защото по-старите ѝ части, потъмнели от времето, неприятно контрастират с по-новите и по-белите. Тя изглежда някак прекалено широка за височината си, но може би, като я опознае човек, това впечатление ще се изгладя.

Казват, че само църквата „Свети Петър“ в Рим превъзхожда Миланската катедрала. Аз не разбирам как нещо сътворено от човешка ръка може да я превъзхожда.

Сега ѝ казваме довиждане — вероятно завинаги. Сигурно в някой бъдещ ден, когато споменът за нея ще е избледнял, ще ни се струва, че сме я видели в чуден сън, но не и с отворени очи.

ГЛАВА XIX

ЛА СКАЛА. ИЗКУСНИ ФРЕСКИ. ДРЕВЕН РИМСКИ АМФИТЕАТЪР. ГЛАВНОТО ОЧАРОВАНИЕ НА ЕВРОПЕЙСКИЯ ЖИВОТ. ИТАЛИАНСКА БАНЯ. НАЙ-ПРОЧУТАТА КАРТИНА В СВЕТА. ЦЕЛУВКА ЗА ЕДИН ФРАНК.

„Желае ходи нависоко?“

Този въпрос ни зададе гидът, когато разглеждахме бронзовите коне на Арката на мира. Това значеше: искате ли да се качите там горе? Цитирам го като образец на екскурзоводски английски. Гидовете са хората, които превръщат живота на туриста в бремe. Езиците им никога не млъкват. Те вечно говорят и това е жаргонът, който употребяват. Дори да ви озари просветление свише, едва ли ще го разберете. Ако само ви покажат някой шедьовър на изкуството, древна гробница, затвор или бойно поле, превърнато от трогателните спомени, историческите традиции или великите легенди в светиня, а после отстъпят настрана, застанат неподвижни за десет минути и ви оставят да помислите, не би било толкова зле. Но те прекъсват всяка мечта, всяка приятна мисъл с досадното си крякане. Понякога, докато стоях пред някой скъп стар кумир, който помнех отпреди много години от

картинките в учебника по география в училище, си мислех, че бих дал целия свят, ако човекът папагал до мене изведнъж загине на място и ме остави да се взирам, да размишлявам и да боготворя кумира си.

Не, ние не „желае ходи нависоко“. Желаехме да отидем в Ла Скала — мисля, че я наричат най-големият театър в света. Така и направихме. Сградата е огромна. Седем отделни и рязко разграничени категории от човешкия род — шест големи балкона и чудовищен партер.

Искахме да отидем до Амброзианската библиотека, посетихме и нея. Видяхме ръкопис на Вергилий с бележки от ръката на Петрарка — джентълмена, който обичал една чужда Лаура и през целия си живот я обсипвал с любов, което било чиста загуба на суровини и материали. Чувството било сериозно, но му липсвал трезв разсъдък. То донесло на двете страни слава и създало фонтан от съчувствие към тях в сантименталните сърца; този фонтан тече още. Но кой казва една дума в полза на горкия мистър Лаура (не знам другото му име)? Кой го слави? Кой го оросява със сълзи? Кой пише стихове за него? Никой. Как, мислите, му се е харесвала на него ситуацията, донесла на света толкова много удоволствие? Как ли се е радвал, че друг мъж следва жена му навсякъде и прави името ѝ познато за всяка миришеща на чесън уста в Италия със сонетите си за нейните вежди, които тъй и тъй вече били собственост на друг? Ония получили слава и съчувствие, а той — нито едното, нито другото. Ето един особено уместен пример за това, което се нарича поетическа правда. Всичко е много хубаво, но не съвпада с моите представи за справедливост. Много едностранчиво е. Много егоистично. Ако иска, светът нека продължава да се терзае за Лаура и Петрарка, но що се отнася до мене, моите сълзи и жалби ще обсипят невъзпетия съпруг.

Видяхме и писмо, написано собственоръчно от Лукреция Борджия, дама, към която винаги съм хранил най-дълбоко уважение, заради редките ѝ театрални способности, за изобилието ѝ от златни бокали, направени от позлатено дърво, за големия ѝ талант на оперна певица и за лекотата, с която можела да поръча погребение за шестима и да пригответи труповете за него. Видяхме и един-единствен твърд жълт косъм от главата на Лукреция. Той ни развълнува, но въпреки това не умряхме. В същата библиотека видяхме някои рисунки от Майкъл Анджело (италианците му казват Микеланджело) и от

Леонардо да Винчи, (Те пишат Винси, а го произнасят Винчи — чужденците винаги пишат по-добре, отколкото произнасят.) Няма да изказваме мнението си за тези скици.

В друга сграда ни показаха фреска, изобразяваща как няколко лъва и други зверове теглят колесница, и ние ги взехме за скулптура — толкова изпъкнали изглеждаха. Художникът ловко беше засилил илюзията, като беше нарисувал прах по гърбовете на животните, сякаш той се е натрупал там съвсем естествено. Хитър тип — ако е хитро да мамиш чужденци.

Някъде другаде видяхме огромен римски амфитеатър с все още добре запазени седалки. Модернизиран, сега той е сцена на помирлюбови развлечения от представлението с диви зверове, обядващи с християни. Част от годината миланците го използват като писта за надбягвания, а през другото време го напълват с вода и там провеждат оживени регати с яhti. Гидът ни разказа тези неща, а той едва ли ще опита такъв рискован експеримент като лъжата, след като от английския му се схващат челюстите дори когато казва истината.

На едно друго място ни показаха нещо като лятна беседка с ограда пред нея. Казахме, че това не представлява нищо. Погледнахме отново и видяхме отвъд беседката безкрайна градина, храсти и трева. Поискахме да влезем там и да си починем, но не можахме да го направим. Това беше само още една измама, рисунка на някакъв изобретателен художник, чието сърце не е изпитвало жалост към уморените хора. Измамата беше съвършена. Никой не би помислил, че паркът не е истински. Дори отначало ни се стори, че усещаме мириса на цветята.

Привечер взехме файтон и се повозихме по сенчестите улици с другите аристократи, а след вечеря пихме вино и ядохме сладолед в една чудесна градина с много посетители. Музиката беше отлична, цветята и храстите — приятни за окото, пейзажът — оживен, всички бяха учтиви и добре възпитани, а дамите имаха малки мустачки, бяха елегантно облечени, но много грозни.

Оттеглихме се в едно кафене и един час играхме билиард. Аз спечелих шест или седем точки, като докторът вкара своята топка, и той спечели толкова, като аз вкарах моята. Понякога почти успявахме да направим карамбол, но не точно този, който се опитвахме да направим. Масата беше в обикновения европейски стил — очукани

ръбове, два пъти по-високи от топките, и щеки в лошо състояние. На тях местните хора играят само някакво подобие на бiliarда. Все още не сме видели някой да играе френски карамбол и се съмнявам, че тази игра е позната във Франция и че има някой толкова луд, та да я играе на една от тези европейски маси. Накрая трябваше да преустановим играта, защото Дан започна да заспива в петнадесетминутните интервали между преброяванията на точките и не внимаваше какво отбелязва.

После известно време се разхождахме нагоре-надолу по една от най-популярните улици, насладихме се на чуждото спокойствие и пожелахме да можем да изнесем малко от него към нашите неспокойни, напрегнати, изсмукващи силите търговски центрове в Америка. Точно в това се крие главното очарование на живота в Европа — в спокойствието. В Америка ние бързаме, което е хубаво, но приключим ли работата си за деня, продължаваме да мислим за загуби и печалби, планираме утрешния ден, дори отнасяме служебните си грижи с нас в леглото, мятаме се и се безпокоим за тях, а в същото време трябва да възстановяваме със сън измъчените си тела и мозъци. Ние унищожаваме силите си с тези вълнения и или умираме рано, или се превръщаме в мършави и посредствени старци в онези години от човешкия живот, които в Европа смятат за най-цветущи. Когато акър земя е давал дълго време добра реколта, един сезон го оставяме незасят, за да си почине; никого не прекарваме през континента с един и същ дилижанс, някъде по пътя пътникът се прекачва на друг, а първия го прибират за няколко дни, за да се охладят прегрелите му части; когато един бръснар е служил дълго и не може да се наточи, бръснарят го оставя настрана за няколко седмици и острието се наточва от само себе си. Обсипваме с внимателни грижи неодушевените предмети, но не и себе си. Какъв як народ, каква нация от мислители бяхме могли да бъдем, ако само от време на време се оставяхме на полицата и си подновявахме остриетата!

Завиждам на европейците за това, че умеят да си почиват. Когато свършат работата си за деня, те я забравят. Някои от тях отиват с жена си и децата си на бирария, сядат тихо и благовъзпитано и изпиват една-две халби бира и слушат музика, други се разхождат по улиците, трети се возят на файтони по булевардите. Четвърти привечер се събират по големите красиви площади, за да се наслаждават на уханните цветя и

да послушат военен оркестър, тъй като във всеки европейски град вечер свири военен оркестър, а пети седят на открито пред кафенетата, ядат сладолед и пият слаби напитки, които не биха навредили и на дете. Европейците си лягат сравнително рано и спят добре. Те винаги са спокойни, весели, бодри и умеят да ценят живота и разнообразието му блага. Сред тях никога не може да се види пиян човек. Промяната в нашата малка компания е изненадваща. С всеки изминат ден ние изгубваме част от неспокойния си дух и попиваме тишината и покоя на мирната атмосфера около нас и по лицата на хората. Бързо помъдряваме. Започваме да разбираме смисъла на живота.

В Милано се къпахме в обществена баня. Щяха да ни сложат и тримата в една вана, но ние възразихме. Всеки от нас носеше по една италианска ферма на гърба си. Щяхме да забогатеем, ако официално ни оразмеряха и ни поставеха огради. Пожелахме три вани, и то големи, вани, подходящи за ранга на аристократи, които притежават недвижими имоти и ги носят със себе си. След като се съблякохме и се наплискахме с хладната вода, пак открихме тази варварщина, която ни преследваше из толкова много градове и села на Франция и Италия и вгорчаваше живота ни — нямаше сапун! Извиках. Отговори ми жена и аз едва успях да се хвърля върху вратата — още секунда и тя щеше да влезе. Рекох й:

— Внимавай, жено! Махай се оттук, махай се веднага или ще ти се случи нещо лошо. Аз съм един беззащитен мъж, но ще пазя честта си с риск на живота си!

Тези думи сигурно са я изплашили, защото тя много бързо избяга.

Гласът на Дан се извиси:

— О, защо не донесете малко сапун?

Отговорът беше на италиански. Дан отново подхвана:

— Сапун, разбирате ли, сапун. Това, което искам, е сапун. С-а-п-у-н, съпуно, сапоне. По-бързо! Не знам как го произнасяте, но аз го искам. Произнасяйте го, както ви харесва, но го донесете. Замръзвам.

Чух доктора да казва с внушителен тон:

— Дан, колко пъти сме ти казвали, че тези чужденци не разбират английски? Защо не ни вярваш? Защо не ни кажеш какво искаш и не ни оставиш да попитаме за него на местния език? Това би ни спестило голяма част от унижението, което твоето осъдително невежество ни

причинява. Ще се обърна към тази особа на родния ѝ език. Ей, cospetto! Corpo di Bacco! Sacramento! Solferino!^[1] Сапун, кучи сине! Дан, ако ни оставиш да говорим вместо тебе, няма вече да се излагаш с проташкото си невежество.

Дори този словесен залп, изречен на хубав италиански, не ни донесе сапун, но за това си имаше причина. Този артикул го нямаше в заведението. Аз вярвам, че никога не го е имало. Когато най-после го донесоха, ни казаха, че трябвало да изпратят хора до града и те дълго са го търсили по разни магазини. Принудиха ни да чакаме половин час. Същото се беше случило предишната вечер в хотела. Мисля, че най-после отгатнах коя е причината за това състояние на нещата. Англичаните знаят как да пътуват комфортно и си носят сапун, а останалите чужденци не употребяват този артикул.

Във всеки хотел, в който отсядахме, трябваше да изпращаме някого за сапун в последния момент, когато се издокарвахме за вечеря, и те го слагаха в сметката заедно със свещите и другите дреболии. В Марсилия произвеждат половината от луксозния сапун, който изразходваме в Америка, но марсилците имат само неясна теоретична представа за употребата му, която са получили от пътеписите, точно както са добили смътно понятие за чистите ризи, за особеностите на горилата и за други любопитни неща. Това ми напомни за бележката на горкия Блюхер до хотелиера ни в Париж:

Paris, le 7 Juillet

Monsieur хотелиер, сър, pourquoi ne mettez малко savon в стаите си? Est-ce que vous pensez, че ще го открадна? La nuit passée ме накарахте да платя pour deux chandelles, а имах само една. Hier vous avez ме накарахте да платя avec glace, а аз изобщо не съм го виждал. Tous les jours ме мамите по един или друг начин mais vous ne pouvez pas да ми играете този номер със savon два пъти. Savon е необходим de la vie на всеки освен на французите, et je l'aurai hors de cet hotel или ще ви създам неприятности. Чувате ли? Allons.^[2]

Блюхер

Възразих срещу изпращането на тази бележка, защото тя беше толкова обърквана, че хотелиерът не би могъл да я разбере, но Блюхер каза, че според него старият ще може да прочете френските думи и ще схване останалото по смисъл.

Френският на Блюхер е лош, но не много по-лош от този английски, на който са написани рекламите из цяла Италия. Например обърнете внимание на печатния проспект на хотела, в който вероятно ще отседнем край брега на езерото Комо:

ОБЯВА

Този хотел, който най-добър е той в Италия и най-великолепен, е красиво месторазположен край езерото с най-прекрасен изглед към вила Мелзи, краля на Белгийски и Сербелони. Този хотел, който скоро разширил, наистина предлага всички удобства на чужди странни господа, които желае да прекара сезони в езеро Комо на умерена цена.

Хубаво, нали? В хотела има едно хубаво параклисче, където английски свещеник чете проповеди за идващите от Англия и Америка гости и този факт също е споменат в рекламата на неправилен английски. Би могло да се предположи, че лингвистът авантюрист, съставил проспекта, ще прояви достатъчно ум, за да го покаже поне на свещеника, преди да го изпрати на печатаря!

Тук, в Милано, в една древна полуразрушена църква се намират печалните останки от най-прочутата картина в света — „Тайната вечеря“ на Леонардо да Винчи. Ние не сме непогрешими познавачи на живописиста, но, разбира се, отидохме да видим тази картина, някога толкова красива, винаги така боготворена от майсторите на четката и увековечена в песни и истории. И първото, с което се сблъскахме, беше надпис на отвратителен английски. Опитайте едно късче от него:

Вартоломей (първата фигура от страната на лявата ръка към зрителя) несигурен и съмнителен в това, което

мисли и върху което иска да бъде уверен от самия Христос, а не към някому друг.

Прекрасно, нали? А после Петър е описан, *че спори в заплашително и сърдито състояние спрямо Юда Искаримот.*

Но да се върнем към картината. „Тайната вечеря“ е нарисувана на порутената стена на това, което, предполагам, преди е било параклисче, пристроено в древни времена към главната църква. Тя е очукана и цялата покрита с белези, времето я е замърсило и обезцветило, а Наполеоновите коне са изкъртили с копита краката на повечето апостоли, когато преди повече от половин век тук е била конюшната им (на конете, не на апостолите).

Веднага познах добрата стара картина: Спасителя с наведена глава, седнал в средата на дълга груба маса, по която тук-там се виждат плодове и блюда, и с по шест апостоли в дълги раса от двете му страни, които разговарят помежду си — същата картина, от която от три века насам са направени толкова много гравюри и копия. Едва ли има жив човек, който да е чувал за опит да се нарисува Тайната вечеря по друг начин. В света сякаш много отдавна се е вкоренила вярата, че не е възможно човешкият гений да надмине това творение на Да Винчи. Предполагам, че художниците ще продължават да го копират, докато поне частица от оригинала остава видима за окото. Пред картината имаше десетина статива и също толкова художници, които пренасяха великото изображение върху платната си. Наоколо бяха пръснати и петдесет железни клишета за гравюри и литографии. И както обикновено, не можех да не забележа колко явно копията превъзхождаха оригинала, поне за моето неопитно око. Където и да намерите картина от Рафаело, Рубенс, Микеланджело, Карачи или Да Винчи (а ние ги виждаме всеки ден), там намирате и художници, които я копират, и копията са по-хубави. Може би и оригиналите са били красиви, докато са били нови, но вече не са.

Мисля, че тази картина е дълга около тридесет фута и висока десет-дванадесет, а фигурите не са по-малки от естествена големина. Тя е една от най-големите фрески в Европа.

Цветовете са потъмнели от времето, лицата са олющени, обезобразени и почти цялата им изразителност е изчезнала, косите са

само мътни петна на стената, а в очите няма никакъв живот.

Единствено позите могат да бъдат определени със сигурност.

Тук идват хора от всички краища на света и славят този шедьовър. Стоят пред него омаяни, с притаен дъх и зяпнала уста, и щом проговорят, се чуват само лесно запомнящи се възторжени възклицания:

— О, чудесно!

— Такава изразителност!

— Толкова изящна композиция!

— Такава възвишеност!

— Такъв безукорен рисунок!

— Такъв несравним колорит!

— Такова чувство!

— Какъв изтънчен стил!

— Какъв грандиозен замисъл!

— Видение! Видение!

Аз само завиждам на тези хора. Завиждам им за откровеното възхищение, ако то е откровено, за насладата, ако те изпитват наслада. Не храня никаква враждебност към никого от тях. Но в същото време все ми се натрапва мисълта: „Как могат да видят нещо, което не се вижда?“ Какво бихте си помислили за човек, който погледне някоя разкапана, сляпа, беззъба, сипаничава Клеопатра и каже: „Каква несравнима красота! Каква душа! Каква изразителност!“ Какво бихте си помислили за човек, който се взре в мрачен мъглив залез и каже: „Каква възвишеност! Какво чувство! Какъв колорит!“ Какво бихте си помислили за човек, който се втрещва възторжено в гора от пънове и казва: „О, боже мой, какъв величествен лес!“

Навярно бихте си помислили, че тези хора притежават удивителен талант да виждат неща, които вече са изчезнали. Точно това си мислех, докато стоях пред „Тайната вечеря“ и чувах как хората възклициват пред чудесата, красотите и съвършенствата на картината, избледнели и изчезнали сто години преди те да се родят. Можем да си представим някогашната красота на остаряло лице, можем да си представим и гората, ако видим пъновете, но съвсем не можем да видим тези неща, когато ги няма. Готов съм да повярвам, че окото на опитния художник може да се спре на „Тайната вечеря“ и да поднови блясъка там, където е останала само следа от него, да възстанови

избледняла вече багра, да закърпва, оцветява и добавя към изгубилото свежестта си платно и най-после фигурите да застанат пред него, пламнали от живота, чувството, свежестта, дори от величествената красота, която са притежавали, когато са излезли изпод ръката на майстора. Но аз самият не мога да извърша това чудо. Дали другите лишени от вдъхновение посетители са способни на това, или просто си въобразяват?

След като съм чел толкова много за „Тайната вечеря“, аз съм съгласен, че тя някога е била истинско чудо на изкуството. Но това е било преди триста години.

Дразня се, като слушам хората да употребяват така свободно „чувство“, „изразителност“, „тонове“ и другите лесно научавани и евтини термини в изкуството, които звучат толкова хубаво в разговорите за живописиста. Няма да се намери ни един човек измежду седем хиляди и петстотин, който да може да каже какво точно трябва да изразява едно нарисувано лице. Няма да се намери един човек от петстотин, който да може да влезе в съдебна зала и да бъде сигурен, че няма да сбърка някой безобиден човечец от съдебните заседатели с жестокия убиец, когото съдят. И все пак такива хора говорят за „характер“ и си позволяват да тълкуват „изражението“ на лицата в картините. Има един стар анекдот за това как актьорът Матюс веднъж възхвалявал способността на човешкото лице да изразява страсти и емоции, скрити в сърцето. Той казал, че лицето може да разкрие какво става в душата, по-ясно от думите.

— Сега — казал той — наблюдавайте лицето ми. Какво изразява то?

— Отчаяние!

— Ами! То изразява кротко примирение. А сега?

— Ярост!

— Глупости! Това е ужас! А това?

— Слабоумие!

— Глупак! Това е сдържана ярост! Ами сега?

— Радост!

— О, проклетие! Всяко магаре може да види, че това означава лудост!

Изражение! Хора, които биха се сметнали за самонадеяни, ако се опитат да кажат, че могат да разчетат йероглифите по Луксорския

обелиск, нахално твърдят, че могат да разчетат изражението, а те са толкова компетентни да направят едното, колкото и другото. През последните няколко дни чух двама много интелигентни критици да говорят за „Непорочното зачатие“ на Мурильо (сега то се намира в музея в Севиля). Единият каза:

— Ах, лицето на Дева Мария е преизпълнено от възторжена радост, по-голяма не би могла да съществува на земята!

Другият каза:

— Ах, това чудно лице е така смирено, така умоляващо. То сякаш говори: „Страхувам се, треперя, не съм достойна. Но нека бъде волята ти, подкрепи своята рабиня!“

Читателят може да види тази картина във всяка гостна. Тя лесно се познава: Дева Мария (някои мислят, че тя е единствената млада и истински красива Дева Мария, която е била нарисувана от старите майстори) стои под полумесеца на нова луна, обкръжена от тълпа херувими, и все нови и нови бързат да се присъединят към тях, ръцете ѝ са кръстосани пред гърдите, а по вдигнатото ѝ нагоре лице пада небесно сияние. Читателят, ако пожелае, може да се забавлява, като се опитва да определи кой от тези джентълмени е разгадал правилно „изражението“ на Дева Мария и дали и двамата не са сгрешили.

Всеки, който е запознат със старите майстори, ще разбере колко е повредена „Тайната вечеря“, когато кажа, че зрителят не може точно да определи дали апостолите са евреи или италианци. Старите живописци никога не успяват да се откъснат от нацията, към която принадлежат. Италианците рисуват Дева Мария като италианка, холандците като холандка, а за френските живописци Дева Мария е французойка — нито един от тях не е вложил в лицето на Мадоната онова неуловимо нещо, което издава, че една жена е еврейка, независимо дали я срещаш в Ню Йорк, Константинопол, Париж, Йерусалим или Мароко. Веднъж на Сандвичевите острови видях копие на гравюра от американски илюстриран вестник, направено от талантлив художник немец. То представляваше алегория, изобразяваща мистър Дейвис в момента, когато подписва акта за отцепването на южните щати или някакъв друг подобен документ. Над него заплашително кръжи духът на Вашингтон, а на заден план ескадрон призрачни войници в английска униформа куцукат с боси бинтовани крака през силна снежна буря. Разбира се, че се намекуваше за Вали

Фордж. Копието изглеждаше точно и все пак нещо беше не както трябва. След като дълго го разглеждах, открих какво е то — призрачните войници бяха немци! Джеферсън Дейвис беше немец! Дори кръжащият дух беше немски дух! Несъзнателно художникът беше оставил отпечатъка на националността си в картината. Да си кажа право, малко ме смущават Йоан Кръстител и портретите му. Във Франция в края на краищата се примирих, че той е французин, тук без съмнение е италианец. А после? Възможно ли е живописците да рисуват Йоан Кръстител като испанец в Мадрид и като ирландец в Дъблин.

Наехме файтон и излязохме на две мили извън Милано, за да „видим ехото“, както се изрази гидът ни. Равният път минаваше край дървета, ниви и тучни ливади, а топлият въздух беше изпълнен с аромата на цветя. Групи живописно облечени селски момичета, които се връщаха от полето, ни подсвиркваха, подвикваха ни, всячески ни се присмиваха и ме изпълниха с възторг. Мнението, което си бях създадал отдавна, се потвърди. Винаги съм мислел, че разчорлените, некъпани романтични селски момичета, за които съм прочел толкова стихове, са явна измама.

Излетът ни хареса. Той беше приятно разнообразие след досадното разглеждане на забележителности.

Ние не очаквахме много от удивителното ехо, което нашият гид така хвалеше. Привикнахме към възхвалите на чудеса, които често пъти се оказваха никакви. И затова бяхме най-приятно разочаровани, като впоследствие открихме, че гидът дори не бе успял да се издигне до висотата на темата си.

Пристигнахме при порутен стар гълъбарник, наричан Палацо Симонети — масивна сграда от дялан камък, обитавана от семейство дрипави италианци. Хубаво младо момиче ни заведе до един прозорец на втория етаж, който гледаше към вътрешен двор, ограден от три страни с високи сгради. Тя подаде главата си от прозореца и извика. Ехото ѝ отговори повече пъти, отколкото можахме да преброим. Тя взе един рупор и през него извика остро и бързо едно-единствено „Ха!“ Ехото отговори:

— Ха!... Ха!... Ха!... Ха!... Ха!... Ха-а-а-а! — и накрая избухна в най-веселия смях, който можете да си представите.

Този смях беше така радостен, продължителен и сърдечен, че всички неволно се присъединиха към него. Никой не можа да му устои.

После момичето взе пушка и стреля. Стояхме, готови да преброим удивителните екове. Не можехме да казваме едно, две, три достатъчно бързо, но успяхме да отбелязваме с молив точки в бележниците си почти толкова бързо, че да направим стенографски запис на резултата. Моята страница показва, че не съм успял да вървя в крак с ехото, въпреки че правех каквото можех.

Аз отбелязах петдесет и две ясни повторения, а после ехото ме изпревари. Докторът отбеляза шестдесет и четири и от този момент ехото се задвижи прекалено бързо и за него. След това отгласите се сляха в продължително тракане като от кречеталото на нощен пазач. Много вероятно е то да е най-забележителното ехо в света.

Докторът на шега предложи да целуне младото момиче и беше малко изненадан, когато тя каза, че му позволява да го направи за един франк! Най-обикновеното кавалерство го задължаваше да не се отказва от предложението си и така той плати един франк и я целуна. Тя беше философка. Каза, че било хубаво да имаш един франк и че пет пари не давала за тази нищожна целувка, тъй като имала още един милион. Тогава нашият другар, който винаги е бил хитър бизнесмен, предложи да изкупи целия ѝ запас за тридесет дни, но тази финансова операция пропадна.

---

[1] Персоно! По дяволите! Проклятие! Солферино! (итал.) — Б.пр. ↑

[2] Париж, 7 юли

Господине... защо... оставите... сапун... Нима мислите...
Миналата вечер... за две свещи... Вчера вие... с лед... Всеки ден... но
вие не можете... сапун. Сапун... жизнено... и аз ще го получа извън
този хотел... Хайде. (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА XX

ИЗ СЕЛСКА ИТАЛИЯ С ВЛАК. ОПУШЕНИ СЪГЛАСНО ЗАКОНА. ТЪЖНИЯТ АНГЛИЧАНИН. ПРОЧУТОТО ЕЗЕРО КОМО. ПЕЙЗАЖЪТ МУ. КОМО В СРАВНЕНИЕ С ТАХО. СРЕЩА СЪС СПЪТНИК ОТ КОРАБА.

Напуснахме Милано с влак. Катедралата е на шест-седем мили зад нас, а пред нас се простират огромни, призрачни, синкави, заснежени планини — това изпъква в пейзажа. В непосредствена близост до нас пейзажът се състои от ниви и селски къщи, отвън с каруци и джуджета с чудовищни глави, а вътре — с мустакати жени. Тези последните не са циркови артистки. Уви, уродите и жените с бради са нещо обикновено в Италия и не представляват интерес.

Пресякохме верига живописни хълмове, стръмни, гористи, конусообразни, с назъбени скали, стърчащи тук-там, с къщи и руини на замъци, кацнали високо горе при плуващите по небето облаци. Обядвахме в старинното градче Комо на брега на езерото, после се качихме на малко параходче и направихме следобедна екскурзия дотук — до Беладжо.

Щом слязохме на брега, група полицаи (хора, чиито триъгълни шапки и ярки униформи биха посрамили и най-хубавите военни униформи в Съединените щати) ни вкараха в малка каменна килия и ни заключиха. Всички пътници на параходчето ни правеха компания, но ние бихме предпочели те да не са вътре, тъй като нямаше нито светлина, нито прозорци, нито вентилация. В помещението беше горещо и задушно. Бяхме много натъпкани. Килията беше „черната дупка“ от Калкута в умален вид. Скоро около краката ни се надигна дим — дим, който миришеше на всичката леш по земята, на всичко гнило и разложено, което можете да си представите.

Там прекарахме пет минути, а когато излязохме, беше трудно да се каже от кого от нас се разнасяше по-гаден аромат.

Мерзавците наричат тази работа „опушване“, но терминът се оказва наистина доста мек. Опушваха ни, за да се предпазят от холера, въпреки че ние не идвахме от заразено пристанище. През цялото време холерата оставаше далече зад нас. Но те трябва по един или друг начин да се пазят от епидемии, а опушването е по-евтино от сапуна. Те или трябва да се мият, или да опушват другите. Някои представители на низшите класи по-скоро ще умрат, отколкото да се измият, но опушването на чужденци не им причинява никаква болка. Самите те нямат нужда от него. Навиците им го правят излишно. Те носят предпазното средство със себе си: потят се и пушат по цял ден. Вярвам, че съм смирен и последователен християнин. Опитвам се да върша това, което е правилно. Знам, че мой дълг е „да се моля за тези, които се отнасят зле с мене“, и затова, колкото и да ми е трудно, ще се моля за тези опушващи чужденците макаронаджии и латернаджии.

Хотелът ни, поне предната му градина, е разположен на самия бряг на езерото и привечер ние се разхождаме сред храстите и пушим, гледаме в далечината към Швейцария и Алпите и изпитваме лениво нежелание да ги погледнем по-отблизо, слизаме по стъпалата и плуваме в езерото, вземаме една хубава лодчица и навлизаме навътре сред отраженията на звездите, излягаме се на седалките и слушаме далечния смях, пеенето, тихите мелодии на флейти и китари, които се носят над водата от гондолите; завършваме вечерта с вбесяваща игра на билиард върху една от същите тези отвратителни маси. Среднощна закуска в обширната ни спалня, последна цигара на тясната и веранда с изглед към водата, градините и планините, равносметка на деня.

После в леглото с дремещи умове, измъчени от лудешка панорама, в която се смесват картини от Италия, Франция, кораба, океана и дома в гротескно и объркващо безредие. След това познатите лица, градовете и люлеещите се вълни се стопяват във великото спокойствие на забравата и тишината.

После — кошмар.

Сутрин — закуска, след това — на езерото.

Вчера то не ми хареса. Стори ми се, че езерото Тахо е много похубаво. Но сега трябва да си призная, че преценката ми е била малко погрешна, макар и не прекалено. Винаги съм мислел, че Комо е огромен леген с вода, ограден с високи планини като Тахо. Е, оградата от грамадни планини е тук, но самото езеро не е с форма на леген. То е извито като поток и широчината му е само от една четвърт до две трети от широчината на Мисисипи. От двете му страни няма нито ярд равнина — нищо освен безкрайни планински вериги, които се издигат рязко от брега и се извисяват до хиляда-две хиляди фута. Скалистите им склонове са покрити с растителност и белите петна на къщите надничат навред от пищната зеленина. Те дори са накацали по издадени и живописни скални кули, хиляда фута над главите ни.

На много мили покрай брега красиви имения, заобиколени с градини и горички, са разположени буквално във водата, понякога в кътчета, изваяни от природата в обвесените с лози пропасти и без никакъв изход или вход освен по вода. Някои имат големи, широки каменни стълбища, водещи надолу към езерото, с тежки каменни балюстради, украсени със статуи и причудливо окичени с пълзящи лози и ярки цветя, които са досущ като театрална завеса и не им липсва нищо освен дами в рокли с ниски талии и с високи токове и накичени с пера кавалери в копринени чорапогащи, слизащи надолу, за да се возят на очакващата ги великолепно гондола и да пеят серенади.

Множеството красиви къщи и градини, скупчени по бреговете на Комо и по склоновете на планините, придават на езерото голямо очарование. Те изглеждат толкова уютни и удобни и привечер, когато всичко сякаш задрямва и звънът на камбаните за вечерня се прокрадва над водата, на човек започва да му струва, че само на езерото Комо може да се намери такъв рай от спокойна тишина.

От прозореца ми тук, в Беладжо, сега се открива гледка към другата страна на езерото, която е красива като картина. Назъбена урва

се издига до осемстотин фута височина; на малка тераска по средата на грамадната ѝ стена е кацнала бяла като снежинка църквичка, привидно не по-голяма от ластовиче гнездо; стотици портокалови горички и градини, осеяни с едва зърващи се бели къщи, заровени в тях, заобикалят основата на скалата; отпред три-четири гондоли лежат бездейни във водата, а в лъснатото огледало на езерото планината, църквата, къщите, горичките и лодките така ярко и ясно се отразяват, че човек трудно може да разбере къде завършва действителността и къде започва отражението!

Чудесна е и рамката на тази картина. На миля оттук горист нос се вдава навътре в езерото и отразява двореца си в сините му дълбини; по средата лодка пори блестящата повърхност и оставя след себе си дълга диря като лъч светлина; планините отвъд са забулени в неясна виолетова мараня; далече в противоположната посока хаос от куполообразни върхове, тревисти склонове и долини препречва езерото; тук наистина разстоянието придава очарование на гледката — понеже на това широко платно слънцето, облаците и възможно най-синьото небе са смесили хиляди багри и над повърхността на езерото с часове се носят мъгляви светлини и сенки и му придават красота, която сякаш е отражение на самите небеса. Несъмнено това е най-пищната гледка, която досега сме виждали.

Миналата вечер пейзажът беше удивителен и живописен. От другата страна скалите, дърветата и снежнобелите къщи се отразяваха в езерото с чудна яснота, а далече навътре над неподвижната вода се пръскаха потоци светлина от много далечни прозорци. На нашия бряг, съвсем наблизо, големи дворци, бели от лунната светлина, блестяха сред гъстия листак, който лежеше черен и безформен в сянката на скалата над тях, а долу крайбрежната вода достоверно повтаряше всяка черта на това странно видение.

Днес се шляхме из една чудна градина, долепена до имението на някакъв херцог... но смятам да престана с описанията. Подозирам, че това е същото място, където синът на градинаря измамил Лионската красавица, но не съм сигурен. Може би някъде сте чували този откъс:

... долина,
сред хълмове прикрита от света,

*край езеро, обвито с лес от злато
и с шепот тих на мирти,
небесна мекота попило;
безоблачна е езерната шир
и само бледа сянка ще се стрелне...
палат от мрамор, стигнал небесата
подава лоб над хладния листак,
заклучил в себе си омаен птичи хор.*

Всичко това е много добре, освен частта за безоблачната езерна шир. Тя наистина е по-безоблачна от много други езера, но колко мътни са водите ѝ в сравнение с чудната прозрачност на езерото Тахо! Говоря за северния бряг на Тахо, където човек може да преброи люспите на пъстърва на дълбочина сто и осемдесет фута. Тук се опитах да пробутам това твърдение по номиналната му стойност, но безуспешно; така че съм принуден да го продам с петдесет процента отстъпка. На тази цена се намират купувачи, може би читателят ще го приеме при същите условия — деветдесет фута вместо сто и осемдесет. Но нека се помни, че това са наложени условия — разпродажба по цени, определени от шерифа. Що се отнася до мене, аз не отстъпвам ни на йота от първоначалното си твърдение, че в тези притежаващи странна увеличителна способност води човек може да преброи люспите на пъстърва (по-голяма пъстърва) на дълбочина сто и осемдесет фута, може да види всяко камъче на дъното, може дори да преброи коларски пирони, сложени в плик. Говори се за прозрачните води на Мексиканския залив при Акапулко, но от личен опит знам, че те не могат да се сравняват с тези, за които разказвам. Ловил съм пъстърва в Тахо и на измерена дълбочина осемдесет и четири фута съм виждал как рибите допират муцуни до стръвта, как хрилете им се отварят и затварят. Извън водата едва ли бих могъл да видя дори самите пъстърви на такова разстояние.

Като се върна мислено назад и си припомня това величествено море, легнало сред снежните върхове на шест хиляди фута над океана, отново се убеждавам, че Комо би изглеждало само като натруфен царедворец в присъствието на тази августейша особа.

Скръб и нещастие да сполети законодателната власт, която все още от година на година позволява на Тахо да запази неблагозвучното си прозвище! Тахо! То не намеква нито за кристални води, нито за живописни брегове, нито за величие. Да назовеш Тахо едно море в облаците, море, което има характер и го доказва ту с тържествено спокойствие, ту с диви бури; море, чието царствено уединение се пази от кордон върхове-часови, извисяващи заскрежени чела девет хиляди фута над морското равнище; море винаги внушително, винаги красиво, чието самотно величие символизира бога!

„Тахо“ означава „скакалци“. С други думи „супа от скакалци“. Името е индианско и е характерно за индианците. Казват, че е на езика на паютите, а може би и на дигерите. Уверен съм, че езерото е наименувано от дигерите — тези деградирали диваци, които пекат умрелите си роднини, после смесват човешка мас с пепел от кокали и катран, нацапотват се дебело по целите си глави, чела и уши, тръгват с мяучене по хълмовете и това наричат траур! Тъкмо тези господа са наименували езерото.

Хората казват, че Тахо значи „Сребърно езеро“, „Бистра вода“, „Падащо листо“. Глупости! То значи „Супа от скакалци“ — любимото ястие на дигерите, а също и на паютите. Не си заслужава в тези практични времена да се говори, че индианците са поетичен народ — в тях никога не е имало никаква поезия, като изключим индианците на Фенимор Купър. Ала последните са едно изчезнало племе, което никога не е съществувало. Аз познавам Благородния червенокож. Лагерувал съм с индианци, вървял съм с тях по бойната пътека, скалпирал съм ги, ял съм ги на закуска. С удоволствие бих изял цялото племе, стига да ми се удаде случай.

Но аз пак се отвлякох. Ще се върна към моето сравнение между езерата. Комо е малко по-дълбоко от Тахо, ако хората тук казват истината. Те твърдят, че тук дълбочината е хиляда и осемстотин фута, но езерото не изглежда достатъчно тъмносиньо за тази цел. Тахо е дълбоко хиляда петстотин и двадесет фута в средата според измерванията на държавната геоложка служба. Казват, че големият връх срещу Беладжо е висок пет хиляди фута, но аз съм сигурен, че три хиляди фута от тях са чиста и неподправена лъжа. Тук езерото е широко една миля и запазва горе-долу същата ширина от тази точка до северния си край, който е на шестнадесет мили оттук. От това място до

южния му край — да речем петнадесет мили — то, струва ми се, никъде не е по-широко от половин миля. Покритите му със сняг планини, за които човек слуша толкова много, се виждат само от време на време, и то в далечината това са Алпите. Тахо е широко от десет до осемнадесет мили и планините му го ограждат като стена. Билата им са заснежени през цялата година. Едно нещо в него е много странно: по повърхността му никога не се образува дори и най-тънка ледена коричка, въпреки че езерата в същата планинска верига, разположени в по-ниски и по-топли места, замръзват целите през зимата.

Радостно е да срещнеш спътник от кораба в тези отдалечени места и да сравниш бележките си с неговите. Тук намерихме един от нашите — ветеран от войната, който търси безкръвни приключения и почивка от военните походи в тези слънчеви земи.^[1]

---

^[1] Полковник Дж. Херън Фостър, редактор на едно питсбъргско списание и достоен за уважение човек. Когато тези страници се подготвяха за печат, аз с болка узнах, че той е починал наскоро след завръщането си у дома. — Б.а. ↑

ГЛАВА ХХІ

КРАСИВОТО ЕЗЕРО ЛЕКО. РАЗХОДКА С ФАЙТОН ИЗВЪН ГРАДА. СЪННА ЗЕМЯ. КЪРВАВИ СВЕТИЛИЩА. СЪРЦЕТО И ДОМЪТ НА ПОПЩИНАТА. РОДНОТО МЯСТО НА АРЛЕКИН. НАБЛИЖАВАМЕ ВЕНЕЦИЯ.

Отидохме с параход до езерото Леко, плавахме между гористи брегове, край градчета и вили и слязохме в град Леко. Казаха ли, че до древния град Бергамо е два часа път с файтон и че ще пристигнем там навреме за влака. Наехме файтон с луд, буен кочияш и потеглихме. Конете ни бяха бързи, а пътят — свършено равен. Вляво от нас имаше много високи скали, вдясно беше красивото езеро Леко и от време на време ни поливаше дъжд. Точно преди да тръгнем, файтонджията взе от улицата угарка от пура и я захапа. След като я поноси така около час, аз си помислих, че ще бъде проява на християнско милосърдие, ако му дам огънче. Подадох му пурата си, която току-що бях запалил, той я захапа и сложи угарката в джоба си! Никога не съм виждал по-общителен човек. Поне никога не бях виждал човек, който да се държи по-непринудено след кратко познанство.

Сега видяхме Италия от по-лошата ѝ страна. Къщите бяха масивни, каменни и често в не добро състояние. Всички селяни и децата им безделничеха, а магаретата и пилетата се разполагаха като у дома си в гостни и спални и никой не ги безпокоеше. Коларят на всяка една от бавно движещите се каруци, тръгнали на пазар, които срещнахме, се беше опънал на слънце върху стоката си и дълбоко спеше. Струваше ми се, че на всеки триста-четиристотин ярда попадаме на параклис, посветен на един или друг светец — неумело нарисуван негов портрет, вграден в грамаден стълб или каменен кръст край пътя. Някои от портретите на Спасителя бяха необичайни. Те го изобразяваха проснат на кръста с лице, изкривено от страдание. От раните, причинени от тръннения венец, от прободената му гръд, от прикованите му ръце и крака, от бичуваното му тяло — отвсякъде се лееха потоци кръв! Такова кърваво, ужасно зрелище, струва ми се, би изплашило децата до смърт. Към картината имаше и някои уникални допълнения, които също допринасяха за силното въздействие: на видно място около фигурата бяха разположени истински дървени и железни инструменти — снопче пирони, чукът, който ще ги закове, сьонгер и тръстика към него, чаша с оцет, стълбата, по която се качвали на кръста, и копието, пронизало гръдта на Спасителя. Трънненият венец е направен от истински тръни и е прикован към святата глава. На някои италиански църковни картини, дори и от старите майстори, Спасителя и Дева Мария носят сребърни или позлатени венци, които са приковани към изрисуваните им глави с гвоздеи. Ефектът е колкото странен, толкова и нелеп.

Тук-там по фасадите на крайпътните ханове виждахме огромни недодялани стенописи със страдащи мъченици като тези от параклисите. Това, че са така неумело изрисувани, едва ли намалява страданията им. Бяхме в самото сърце на попщината — на едно щастливо, весело, доволно невежество, суеверие, деградация, бедност, леност и вечна, лишена от амбиции непригодност. И ние казахме с плам: „Това точно подхожда на тези хора, нека му се наслаждават заедно с другите животни и пази боже някой да ги обезпокои. Не изпитваме никаква злоба към тези опушвачи.“

Прекосихме най-странни, смешни и несънувани стари градове, които държат на обичаите, потънали са в мечти за миналите векове и съвсем не знаят, че земята се върти! И им е напълно безразлично дали

се върти, или стои неподвижно. Те няма какво друго да правят освен да ядат и да спят, да спят, да ядат и да се трудят по малко, обаче само ако намерят някой приятел, който да стои край тях и да ги държи будни. Не им плащат да мислят, не им плащат да се грижат за световните работи. Те не са уважавани, достопочтени, учени, мъдри и блестящи хора, но през целия им глупав живот в душите им цари мир, който минава за разум! Как могат човеци, сами себе си наричащи хора, да се оставят да паднат така ниско и да са щастливи?

Профучахме край не един мрачен стар средновековен замък, гъсто обрасъл с бръшлян, който люлее зелените си знамена от същите кули и кулички; където някога се е развявал флагът на някой забравен кръстоносец. Кочияшът ни посочи една от тези древни крепости и каза (преводът е мой):

— Виждате ли онази голяма желязна кука, която стърчи от стената точно под най-високия прозорец на разрушената кула?

Казахме, че от такова разстояние не можем да я видим, но не се съмняваме, че е там.

— Е — каза той, — има една легенда, свързана с тази желязна кука. Преди около седемстотин години този замък бил собственост на благородния граф Луиджи Дженаро Гуидо Алфонсо ди Дженова...

— Каква му е фамилията? — попита Дан.

— Той няма фамилия. Това, което ви казах, е цялото му име. Той бил син на...

— Бедни, но честни родители, това стига. Без подробности... разказвай легендата.

ЛЕГЕНДА

Е, добре, по това време целият свят бил обхванат от силно вълнение за Гроба господен. Всички големи феодали в Европа залагали земите си и сребърните си сервизи, за да екипират войници и да се присъединят към великите армии на християнския свят, та по този начин да спечелят слава в свещените войни. Граф Луиджи се снабдил с пари като останалите и през една топла септемврийска утрин, въоръжен с бойна секира, ризница и гръмотевична

кулверина, той преминал през набедрениците и щитовете на своята крепостна стража, сподирен от най-храбрия ескадрон християнски бандити, който някога е стъпвал на италианска земя. Носел и верния си меч Ескалибур. Красивата графиня и малката ѝ дъщеря му махали с прощални сълзи от тараните и контрафорсите на крепостта и той препуснал с щастливо сърце.

Нападнал един свой съсед, барон, и с плячката попълнил екипировката си. После изравнил замъка със земята, изклат обитателите му и потеглил. В доброто старо време на рицарството хората били смели. Уви! Тези дни никога няма да се върнат.

Граф Луиджи се прославил в Палестина. Хвърлил се в стотици кървави битки, но верният му Ескалибур винаги го измъквал жив, макар и често тежко ранен. Лицето му почерняло от сирийското слънце в дългите походи, страдал от глад и жажда, чезнал в затвори, креял из болниците за чумави. И много, много пъти си мислел за любимото си семейство и се чудел дали са добре. Но нещо в него казвало: „Смири сърцето си, нали брат ти пази домашното огнище!“

Отглъхнали в небитието четиридесет и две години, свещената война била спечелена. Готфрид царувал в Йерусалим — християнското войнство издигнало знамето с кръста над Гроба господен.

Здрачавало се. Петдесет арлекини с развети раса се приближили морно към замъка — пеша вървели те, а прахът по дрехите им показвал, че идат отдалече. Не щеш ли, настигнали един селяк и го попитали дали има вероятност от християнско милосърдие да получат в замъка храна и гостоприемно легло и дали едно поучително домашно забавление ще се посрещне там с приветен отклик. „Понеже — казали те — в нашето представление няма нищо, което би оскърбило и най-придирчивия вкус.“

— За бога! — продумал селянинът. — Ако позволите, ваша милост, по-добре ще е да пропътувате още много

мили с цирка си, нежели да поверите живота си на господаря на онзи замък!

— Какво говориш, господинчо? — възкликнал главатарят на монасите. — Обясни своите непочтителни слова или, кълна се в името на Мадоната, зло ще то сполети!

— Не се гневи, добри ми шуте, аз само казах истината от чисто сърце. Свети Павел ми е свидетел, че ако намерите граф Леонардо пийнал, той всички ви ще хвърли от шеметните бойници на замъка! Уви, зла участ ни постигна, добрият граф Луиджи вече не е господар тук.

— Добрият граф Луиджи?

— Да, той самият, ако позволите, ваша милост. По негово време бедните благоденствуваха, а той потискаше богатите, данъците бяха нещо непознато, църковните отци дебелееха от щедростта му, пътници идваха и си отиваха, без някой да им попречи, а който желаше, можеше да остане в замък му, да бъде сърдечно посрещнат, да яде хляба му и да пие виното му. Но, о, горко ни! Минаха около четиридесет и две години, откак добрият граф тръгна оттук да се бие за Светия кръст, и много години изтекоха, откакто за последен път получихме вест от него. Казват, че костите му се белят по полетата на Палестина.

— А сега?

— Сега ли? Боже милостиви! Жестокият Леонардо е господар на замък. Той изтръгва данъците от бедните, ограбва всички пътници, които минат край портите му, прекарва дните си във вражди и убийства, а нощите в пиршества и разврат, пече църковните отци на шиш и се наслаждава на това, което сам нарича развлечение. Вече тридесет години никой на тоя свят не е виждал съпругата на граф Луиджи и мнозина шушукат, че тя чезне в тъмниците на замък, защото не иска да се омъжи за Леонардо, казвайки, че скъпият ѝ господар е още жив и че тя ще предпочете смъртта пред изневярата. Шушукат, че и дъщеря ѝ е също затворничка. Не, добри ми жонгльори, потърсете подслон другаде. По-добре да загинете по

християнски, нежели да ви хвърлят от онази шеметно висока кула. Останете си със здраве.

— Да те пази бог, любезни човече, сбогом!

Но актьорите не обърнаха внимание на предупреждението на селянина и се запътиха право към замъка.

Съобщили на граф Леонардо, че група циркаджии го моли за гостоприемство.

— Добре. Отгответе се от тях по обичайния начин. Чакай! Те ми трябва. Нека дойдат насам. По-късно ги хвърлете от бойниците... или не... колко свещеници имаме на разположение?

— Равносметката за деня е лоша, милорд. Един абат и десетина жалки монаси е всичко, с което разполагаме.

— Гръм и мълнии! Да не би имението да запада? Доведи тук циркаджиите. После ще ги опечете заедно със свещениците.

Арлекините влезли, увити в расата си, и с лица, скрити в качулките. Намръщеният Леонардо седял тържествено начело на съветниците си. От двете страни на залата били строени почти сто тежковъоръжени войници.

— Ей, презрени шутове! С какво можете да спечелите гостоприемството, за което молите?

— Страшни и могъщи господарю, тълпи от зрители са приветствували скромните ни усилия с възторжени ръкопляскания. Сред нас са одареният с таланти разни Уголино, подобаващо прославеният Родолфо, даровитият и безупречен Родериго. Ръководството не е пожалило нито сили, нито средства, за да...

— По дяволите! Какво точно умеете да правите? Скрий си велеречивия език.

— Добри ми господарю, в акробатични номера сме вещи ние, в игра с гири, в еквилибристика, в акробатика на земя и във въздуха... и понеже ваше височество ме попита, ще се осмеля да оповестя тук, че в истински чудната и забавна зампаеростатика...

— Запушете му устата! Удушете го! О, Бакхусе! Аз куче ли съм, та да ме върхлитат с такива многосрични богохулства? Но чакай! Лукреция, Изабела, излезте напред! Господинчо, виж тази дама, тази ридаеща девица. За първата тозчас ще се ожения, а втората ще изсуши сълзите си или ще нахрани лешоядите. Ти и твоите скитници ще украсите сватбата с веселбите си. Доведете тук свещеника!

Дамата се хвърлила към главния актьор:

— О, спасете ме! — извикала тя. — Спасете ме от съдба, по-лоша от смъртта! Вижте тези тъжни очи, тези хлътнали бузи, тази крееща снага! Вижте в каква развалина ме е превърнал този злодей и нека сърцето ви се смили! Погледнете тази девойка, забележете изсушеното ѝ тяло, неуверените ѝ крачки, бледите ѝ бузи, където младостта трябваше да руменее и щастието да ги озарява с усмивки! Чуйте ни и имайте милост. Това чудовище е брат на моя съпруг. Той, който трябваше да бъде наш закрилник от всички злини, ни държи затворени в зловонните килии на главната си кула ето вече тридесет години. И за какво ли престъпление? Само задето не скланям да наруша своя обет, да изтръгна из корен силната си любов към този, който марширува с легионите на кръста в Палестина (понеже, о, той не е мъртъв) и да се омъжа за него! Спасете ни, о, спасете преследваните си молителки!

Тя се хвърлила в краката му и прегърнала коленете му.

— Ха-ха-ха! — изкрещял жестокият Леонардо. — Попе, на работа! — и откъснал плачещата дама от закрилника ѝ. — Кажй веднъж завинаги — ще бъдеш ли моя? Понеже, бога ми, словата, с които ще изречеш отказа си, ще бъдат последните ти на тоя свят!

— Ни-ко-га!

— Тогава умри! — и мечът изскочил от ножницата си.

По-бързо от мисълта, по-бързо от блясъка на светкавица изчезнали петдесет монашески раса и се появили петдесет рицари във великолепно брони! Петдесет

къси меча блеснали във въздуха над тежковъоръжените войници и по-ярко, по-яростно от всички пламнал Ескалибур, извил се остро и избил оръжието от ръката на жестокия Леонардо!

— Луиджи, на помощ! Ура!

— Леонардо!

— О, боже, съпруге мой!

— О, боже, о, боже, жено моя!

— Татко мой!

— Скъпа моя! (Завеса.)

Граф Луиджи вързал ръцете и краката на брат си узурпатора. Опитните рицари от Палестина като на шега превърнали тромавите тежковъоръжени войници в котлети и пържоли. Победата била пълна. Зацарувало щастие. Всички рицари се оженили за дъщерята. Радост! Гуляй! Край!

— Но какво направили с лошия брат?

— О, нищо... само го увесили на тази желязна кука, за която говорех. За брадата.

— Как?

— Прекарали я през устата му.

— И го оставили там?

— Две години.

— А... той умрял ли?

— Преди шестстотин и петдесет години или нещо подобно.

— Великолепна легенда... великолепно лъжа... карай нататък.

Пристигнахме в прославения от историята старинен укрепен град Бергамо около три четвърти час преди да тръгне влакът. Той има тридесет-четиридесет хиляди жители и е забележителен с това, че е родно място на Арлекин. Щом разбрахме това, легендата на нашия файтонджия доби нов интерес за нас.

Починали, освежени, доволни и щастливи се качихме на влака. Няма да се бавя да разказвам за красивото езеро Гарда, за великолепия му замък, който крие в каменната си гръд тайните на епоха толкова далечна, че за нея няма и предания, за внушителния

планински пейзаж, който облагородява околността, нито пък за древна Падуа или надменна Верона, нито за техните Монтеки и Капулети, нито за прочутите им балкони и гробниците на Ромео и Жулиета, а ще побързам направо към древния град край морето, тази овдовяла невеста на Адриатика. Пътят е много, много дълъг. Но привечер, както си седяхме мълчаливо и едва ли съзнавахме къде сме, потопени в унило, замислено спокойствие, което така неизбежно идва след буря от разговори, някой извика:

— ВЕНЕЦИЯ!

И наистина, плаващ в спокойното море на левги от нас, лежеше великият град с кулите, куполите и камбанариите си, задрямал в златистата мъгла на залеза.

ГЛАВА XXII

НОЩ ВЪВ ВЕНЕЦИЯ. „ВЕСЕЛИЯТ ГОНДОЛИЕР“. ВЕЛИКОЛЕПЕН ПРАЗНИК НА ЛУННА СВЕТИНА. ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИТЕ НА ВЕНЕЦИЯ. ЗАБРАВЕНАТА МАЙКА НА РЕПУБЛИКИТЕ.

Тази Венеция, която е била високомерна, непобедима, великолепна република почти четиринадесет столетия, чиито армии карали света да им се възхищава, когато и където и да воювали, чийто военен флот владеел моретата, а търговските ѝ кораби карали най-далечните океани да побеляват от платната им и натоварвали тези пристани със стоки от всички земи, е станала плячка на бедността, занемареността и на навяващ скръб упадък. Преди шестстотин години Венеция е била владетелка на търговията, нейният пазар бил големият търговски център, мястото, откъдето купищата стоки от Изтока се разпределяли из Западния свят. Днес пристаните ѝ са пусти, складовете ѝ са празни, търговските ѝ кораби са изчезнали, армиите и военният ѝ флот са само спомени. Славата ѝ е отминала и с рушащото се величие на кейовете и дворците си тя стои сред застоялите води на лагуните си, изоставена и обедняла, забравена от света. Тя, която в

честитите си дни е владеела търговията на цяло полукуълбо и е определяла съдбата на цели нации само като махнала с могъщата си десница, е станала най-бедният град на земята — амбулантен търговец на стъклени мъниста за жените, на дребни играчки и дрънкулки за ученички и деца.

Многоуважаваната Майка на републиките едва ли е подходяща тема за лекомислени разговори или за празното клюкарство на туристите. Изглежда светотатство да се нарушава старинната романтика, която ни я показва деликатно отдалече като през цветна мъгла и закрива разрухата и опустошението. Човек трябва наистина да отвърне очи от дрипите, от бедността и унижението и да си представя Венеция само такава, каквато е била, когато потопила флотиите на Карл Велики, когато смирила Фридрих Барбароса или когато развявала знамената на победата над Константинопол.

Пристигнахме във Венеция в осем часа вечерта и се качихме на една катафалка, собственост на Grand Hotel d'Europe^[1]. Тази измишльотина приличаше във всеки случай по-скоро на катафалка, въпреки че, собствено казано, беше гондола. Ето я значи легендарната венецианска гондола! Приказната лодка, с която знатните кавалери от старите времена имали обичай да порят водите на осветените от луната канали и да четат красноречиви любовни послания в нежните очи на красиви патрицианки, докато веселият гондолиер в копринен жакет свирел на китара и пеел така, както само гондолиерите могат да пеят! Това ли е прочутата гондола? Това ли е великолепият гондолиер? Първата е черно ръждясало кану с нещо като ковчег, плъоснат в средата ѝ, а вторият — мръсен, бос гамен, излагащ на показ бялата част от облеклото си, която би трябвало да бъде неприкосновена за очите на хората. Скоро след като направи завой и стрелна катафалката си в една мрачна канавка между две дълги редици много високи необитаеми сгради, веселият гондолиер запя, верен на традициите на племето си. Потърпях малко. После казах:

— Ей, ти, Родериго Гонзалес Микеланджело, аз съм поклонник и чужденец, но няма да позволя да се убиват чувствата ми с подобно мяучене. Ако продължаваш така, някой от нас ще глътне малко вода. Стига ми, че съкровенията ми мечти за Венеция са завинаги разбити, що се отнася до романтичната гондола и великолепия гондолиер, ала няма да оставя тази съсипия да продължава; против волята си ще се

примирия с катафалката и ти можеш на спокойствие да развяваш белия флаг на примирieto, но тук се заклевам със страшна и кървава клетва, че няма повече да пееш. Още едно изскимтяване и те хвърлям зад борда.

Започнах да чувствавам, че старата Венеция на песните и легендите завинаги е изчезнала. Но прекалено избързвах. След няколко минути елегантно се понесохме по Канале Гранде и на меката лунна светлина се откри Венецията на поезията и романтиката. Направо от водата се издигаха дълги редици мраморни дворци, гондоли се плъзгаха бързо насам-натам и внезапно изчезваха в неподозирани врати и улички, тежки каменни мостове хвърляха сенките си върху блестящите вълни. Навсякъде цареше живот и движение, но все пак навсякъде се чувствуваше затишие, предпазливо безмълвие, което намекуваше за тайни авантюри на наемни убийци и любовници, а в същото време мрачните стари дворци на републиката, облечени наполовина в лунни лъчи и наполовина в мистериозни сенки, имаха такъв вид, сякаш и сега следяха точно за такива авантюри. Над водата се понесе музика — Венеция напълно съвпадна с представата ми.

Гледката беше прекрасна — много нежна, мечтателна и пленителна. Но какво е тази Венеция в сравнение с полунощна Венеция? Нищо. Имаше празник, грандиозен празник в чест на някакъв светия, който помогнал за прекратяването на холерата преди триста години, и цяла Венеция беше наизлязла по каналите. Празникът не беше обикновена работа, понеже венецианците знаеха, че скоро отново могат да им потрѣбват услугите на светеца, сега, когато холерата се разпространяваше навсякъде. Затова върху огромно пространство — около една трета миля широко и две мили дълго — се бяха събрали две хиляди гондоли, всяка една от тях беше окичена с два, десет, двадесет и дори тридесет цветни фенера и имаше от четири до десетина пасажера. Докъдето стига погледът, цветните светлини бяха скупчени като огромна градина от пъстри цветя, с тази разлика, че тези цветя не стояха за миг неподвижни. Те непрестанно се плъзгаха ту навън, ту навътре, сливаха се и съблязняваха човек да направи опит да проследи криволичещите им движения. Тук-там яркочервен, зелен или син блясък от изплъзваща се ракета великолепно осветяваше всички лодки около себе си. Всяка гондола, която мина покрай нас с полумесеците, пирамидите и кръговете си от цветни фенери, окачени

горе и осветяващи лицата на младите, красиви и парфюмирани хора под тях, беше прекрасна, а отраженията на тези светлини — толкова дълги и тънки, така безбройни и многоцветни, така извити и нахъдрени от вълните — неповторима, вълшебна прелест. Много компании от млади дами и джентълмени бяха украсили гондолите си за официалния случай и вечеряха на борда, като бяха довели и слугите си, облечени във фракове и бели вратовръзки, да им прислужват около маси, наредени като за сватбено угощение. Предполагам, че бяха донесли скъпите глобуси, дантелените и копринените завеси от гостните си. В гондолите имаше пиана и китари и младежите свиреха и пееха откъси от опери, докато плебейските гондоли с хартиени фенери от предградията и задните улички се скупчваха наоколо да зяпат и да слушат.

Навсякъде се чуваше музика — хорове, струнни оркестри, духови оркестри, флейти, всичко. Аз бях така заобиколен и обграден от музика, великолепие и красота, че настроението на гледката ме вдъхнови и самият аз изпах една мелодия. Обаче, когато забелязах, че другите гондоли са отплавали и че моят гондолиер се кани да скочи зад борда, спрях.

Празникът беше величествен. Продължи цяла нощ и никога не съм се забавлявал по-добре оттогава.

Какъв чудноват стар град е тази кралица на Адриатика? Тесни улици, огромни мрачни мраморни дворци, почернели от разяждащата ги вековна влага и всичките издигащи се право от водата; никъде не се вижда суша, нито пък тротоари, за които да си заслужава да се спомене; ако искаш да отидеш на църква, на театър или на ресторант, трябва да извикаш гондола. Това сигурно е раят на сакатите, понеже тук човек наистина няма полза от краката си.

През първите три дни това място така ми приличаше на наводнен град от щата Арканзас — поради това, че неподвижната вода миеше самите стъпала на всички къщи и лодки бяха вързани на гроздове под прозорците или плавно излизаха и влизаха от тесните уединени улички, — че не можех да се отърва от впечатлението, че това не е нищо друго освен пролетно наводнение и реката ще спадне след няколко седмици, ще остави мръсна черта по къщите и ще напълни улиците с кал и боклуци.

На ослепителната дневна светлина Венеция съвсем не изглежда поетична, но под милосърдната луна зацапаните ѝ дворци отново стават бели, очуканите им скулптури се скриват в сенките и старият град сякаш отново се увенчава с величието, което е притежавал преди петстотин години. Лесно е тогава във въображението си да населиш тихите канали с украсени с пера контета и красиви дами, с Шейлоковци в дрехи от сукно и сандали, даващи заеми на богатите венециански флотилии, с Отеловци и Дездемони, с Яговци и Родриговци, с величествени армади и победоносни легиони, завръщащи се от войните. На предателската слънчева светлина виждаме Венеция западнала, изоставена, бедна и без никаква търговия, забравена и съвсем незначителна. Но на лунна светлина четиринадесетте столетия величие хвърлят сянката си върху нея и тя отново е най-царствената държава на земята.

*Прославен град в морето се издига;
водата ту по улиците плъзне,
ту се отдръпне; морски водорасли
по дворцовия мрамор се лепят.
От хора ни следа — не екнат стъпки
към портите му! През вълните води
до него път, незрим за смъртни люде:
от сушата поехме ние, сякаш
към плаващ град — гребло за миг приплесне
и нова улица се откроява,
като насън искряща и безмълвна
отминахме и куполи, и порти;
ред статуи в лазурното небе
тела вишаха, сякаш да засенчат
дворците на търговските набаби.
Фасадите на тези домове,
от времето подбити, още грееха,
сякаш богатството им бе преляло.*

Какво би искал човек да види първо във Венеция? Моста на въздишките, разбира се, а после църквата и големия площад „Сан

Марко“, бронзовите коне и прочутия лъв на „Сан Марко“.

Възнамерявахме да отидем до Моста на въздишките, но първо попаднахме в Двореца на дожите — сграда, която по необходимост широко присъствува в поезията и преданията на Венеция. В залата на сената на древната република изморихме очите си с виждане в акри исторически картини на Тинторето и Паоло Веронезе, но нищо не ни порази силно, освен едно нещо, което поражда всички чужденци — един черен квадрат сред галерията от портрети. В дълга редица околоръст на голямата зала са нарисувани портрети на венецианските дожи (почтени старци с дълги бели бради, понеже от тристата сенатори, които можели да бъдат избрани за тази длъжност, обикновено избирали най-стария) и към всеки беше прикрепен хвалебствен надпис — но когато се стигне до мястото, където би трябвало да бъде портретът на Марино Фалиеро, то е празно и черно — там има само един кратък надпис, гласящ, че предателят е бил наказан със смърт за престъплението си. Жестоко е да се пази този безмилостен надпис, след като нещастникът е в гроба от петстотин години.

В началото на Стълбището на гигантите, където Марино Фалиеро е бил обезглавен и където в древни времена коронясвали дожите, ни посочиха два малки прореза в камъка — две безобидни незначителни отвърстия, които никога няма да привлекат вниманието на чужденеца, — но все пак това бяха ужасните Лъвски уста! Главите ги няма (съборили ги французите по време на окупацията на Венеция), но това са били гърлата, в които падали анонимните обвинения, пхвани там в потайна доба от някой враг, които обрекли не един невинен човек да премине по Моста на въздишките и да слезе в тъмницата, в която никой не влизал с надеждата, че отново ще види слънцето. Така е било в старите времена, когато само патрициите управлявали Венеция, а простолудията нямало право на глас. Имало хиляда и петстотин патриции, от тях избирали триста сенатори, от сенаторите избирали дож и Съвет на десетте, а с тайно гласуване Съветът на десетте избирал от своите редици Съвета на тримата. Така всички те били правителствени шпиони и всеки шпионин сам бил под наблюдение — хората във Венеция си говорили шепнешком и никой не се доверявал на съседа си, нито даже на брат си. Никой не знаел кои влизат в Съвета на тримата, нито дори в Сената, нито дори кой е

дожът. Членовете на този страшен трибунал се срещали нощем сами в тайна стая, маскирани и увити от главата до петите в алени мантии, и се познавали само по гласовете. Тяхното задължение било да съдят за гнусни политически престъпления и присъдата им не можела да бъде обжалвана. Едно кимване с глава към палача било достатъчно. Обреченият човек го прекарвали през залата, през една врата се озовавал върху покрития Мост на въздишките, минавал по него, влизал в тъмницата и отивал към смъртта си. През цялото това време не го виждал никой освен съпровождащия го. В тези стари времена, ако човек имал враг, най-умното, което можел да направи, било да пусне бележка до Съвета на тримата в Львската уста, в която да пише „Този човек заговорничи против правителството“. Дори ужасните Трима да не намерели никакви доказателства, в девет от десет случая го удавяли, защото смятали, че той сигурно е голям мошеник, щом заговорите му не могат да бъдат разкрити. Маскирани съдии и маскирани палачи с неограничена власт и с присъди, неподлежащи на обжалване — в тази тежка, жестока епоха не били склонни да проявяват снизхождение към заподозрените, чиято вина не можела да се докаже.

Минахме през залата на Съвета на десетте и скоро влязохме в адската бърлога на Съвета на тримата.

Масата, около която са седели, все още беше там, а също и местата, където преди са стояли маскирани инквизитори и палачи, замръзнали, изпънати и безмълвни, докато получат кървавата заповед; после, без да кажат дума, тръгвали да я изпълнят като неумолими машини — всъщност те били такива. Фреските по стените поразително подходат на това място. Във всички други салони, зали и големи парадни стаи на двореца стените и таваните са с блестяща украса, с богат накит от сложна резба, с бляскави внушителни картини, изобразяващи венециански военни победи и пищни посещения на венецианци в чуждестранни царски дворове, а портретите на Дева Мария, на Спасителя и на светиите, които са проповядвали мир на земята, им придават свят вид. Но тук, в мрачен контраст, нямаше друго освен картини за смърт и страдания. Всички живи се гърчеха в агония, всички мъртви бяха изцапани с кръв, покрити с дълбоки рани и изкривени от мъките, които са сложили край на живота им!

От двореца до мрачния затвор е само една крачка струва ти се, че можеш да прескочиш канала, който ги разделя. Тежкият каменен Мост

на въздишките го пресича на височината на втория етаж — мост, който представлява покрит тунел, и никой не може да те види, когато минаваш по него. Преграден е по дължина в онези стари времена през едното отделение минавали тези, които излежавали леки присъди, а през другото тъжно крачели нещастниците, които Тримата били обrekli на бавни мъки и пълно забвение в тъмниците или пък на внезапна и тайнствена смърт. Долу под равнището на водата, на светлината на пушещи факли, ни показаха влажните килии с дебели стени, където животът на не един горд патриций е бил разяждан от продължителните мъки на строгия тъмничен затвор без светлина, въздух и книги; гол, небръснат, несресан, покрит с паразити — езикът му забравял предназначението си, понеже нямало с кого да говори; вече не отличавал дните от нощите и те се сливали във вечна нощ, през която нищо не се случвало; той бил далече от всички весели звуци, погребан в безмълвието на гробницата, забравен от безпомощните си приятели, и съдбата му оставала за тях неразгадана тайна завинаги; накрая загубвал паметта си и вече не знаел кой е, нито как е попаднал тук; поглъщал хляба, пиел водата, които невидими ръце пъхали в килията му, и не безпокоял повече измъчения си дух с надежди, страхове, съмнения и копнежи за свобода, спирал да драска напразни молитви и оплаквания по стените, където никой, дори и той самият, не можел да ги види, изпадал в безнадеждна апатия, слабоумие и лудост! Много и много тъжни истории като тази биха могли да разкажат каменните стени, ако можеха да говорят.

Наблизо, в малко тясно коридорче, ни показаха мястото, където довеждали затворници, лежали толкова дълго в тъмниците, че всички, освен преследвачите им, ги забравяли, и там маскирани палачи ги удушвали с гарота или ги зашивали в чувал, прекарвали ги през едно прозорче в потайна доба, откарвали ги до някое отдалечено място и ги удавяли.

Показваха на посетителите и уредите за мъчения, с които Тримата имали обичай да изтръгват тайни от обвинените — злодейски машини за смазване на палци, тумрука, където затворникът седял неподвижен, докато водата падала капка по капка върху главата му и мъчението ставало непоносимо, дяволско изобретение от стомана, което затваряло главата на затворника като черупка и бавно я смазвало с помощта на винт. По него още стояха петна от кръв, която се

процеждала през процепите му преди много години, а от едната му страна имаше изданина, на която мъчителят удобно е опирал лакътя си и навеждал ухо да долови стенанията на страдалеца, гинещ вътре.

Разбира се, отидохме да видим уважаваната реликва от древната слава на Венеция, с мозайки, изтъркани и начупени от краката на плебеи и патриции, минавали по тях хиляда години — катедралата „Сан Марко“. Тя е построена изцяло от скъпоценни видове мрамор, донесени от Изток — нито един от строителните ѝ материали не е местен. Древността ѝ предизвиква дълбок интерес дори у най-небрежния чужденец — дотолкова ме заинтересува и мене, но не повече. Не можах да изпадна във възторг от грубите ѝ мозайки, от грозната ѝ византийска архитектура, нито от петстотинте чудновати вътрешни колони, донесени от петстотин далечни каменоломни. Вътре всичко е изтъркано — всеки каменен блок е огладен и лъснат почти до безформеност от ръцете и раменете на набожните безделници, които са се мотали тук през изтеклите столетия и после отишли по дяв... тоест, искам да кажа, умрели. Под олтара лежат мощите на свети Марко, а също и на Матей, Лука и Йоан, доколкото ми е известно. Венеция почита тези реликви най-много от всичко на земята. От четиринадесет века свети Марко е нейният патрон. Като че ли всичко в града е кръстено на него или назовано така, че по някакъв начин да се отнася до него и да завърже с него поне бегло запознанство. Това, изглежда, е главното. Да бъдеш в добри отношения със свети Марко като че ли е върхът на амбициите на венецианците. Казват, че свети Марко имал питомен лъв, пътувал с него, и навсякъде, където отивал свети Марко, отивал, разбира се, и лъвът. Той бил негов приятел, закрилник и библиотекар. Ето защо крилатият лъв на свети Марко с отворената библия под лапата е любимата емблема на величествения стар град. Той хвърля сянката си от най-старата колона във Венеция на големия площад „Сан Марко“ върху тълпите свободни граждани под себе си. Крилатият лъв може да се види навсякъде и несъмнено, където е той, не може да се случи нищо лошо.

Свети Марко умрял в Александрия, Египет. Мисля, че е загинал като мъченик. Но това няма нищо общо с легендата, която ще разкажа. По времето, когато била основана Венеция, да речем, около четиристотин и петдесет години след Христа (понеже Венеция е много по-млада от всички други италиански градове), на един свещеник му

се присънил ангел, който му казал, че докато мощите на свети Марко не бъдат донесени във Венеция, градът никога няма да се издигне сред другите държави, че костите на светеца трябва да се завладеят, да се донесат в града и над тях да се построи великолепна църква, и че ако някога венецианците позволят светецът да бъде преместен от новото си вечно жилище, в същия ден Венеция ще изчезне от лицето на земята. Свещеникът оповестил съня си и Венеция незабавно се заловила да достави трупа на свети Марко. Експедиция след експедиция се опитвали и не успявали, но планът не бил изоставян нито за миг в продължение на четиристотин години. Най-после с хитрост се сдобили със свети Марко през осемстотин и някоя си година. Предводителят на една венецианска експедиция се преоблякъл, откраднал костите, разделил ги и ги опаковал в съдове, пълни със свинска мас. Мохамеданската религия кара своите поклонници да се гнусят от свинско месо и затова, когато християнинът бил спрял от офицерите на градските врати, те само надникнали в скъпоценните му кошници, после отвърнали носове от дяволската свинска мас и го пуснали. Костите са погребани в подземните гробници на грандиозната катедрала, която чакала дълги години да ги приеме, и така безопасността и величието на Венеция били осигурени. И до днес във Венеция има хора, които вярват, че ако тези свети мощи бъдат откраднати, древният град ще изчезне като сън и основите му ще бъдат завинаги погребани в нищо непомнешното море.

---

[1] Гранд хотел „Европа“ (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА XXIII

ПРОЧУТАТА ГОНДОЛА. ПЛОЩАД „САН МАРКО“ И КРИЛАТИЯТ ЛЪВ. СНОБИ В АМЕРИКА И В ЧУЖБИНА. ГРОБНИЦИ НА ВЕЛИКИ ПОКОЙНИЦИ. УДАР ПО СТАРИТЕ МАЙСТОРИ. ОТНОВО НА ПЪТ.

Венецианската гондола се плъзга гъвкаво и грациозно като змия. Тя е дълга двадесет-тридесет фута, тясна и дълбока като кану. Острите ѝ нос и кърма се извиват нагоре от водата като рогата на полумесец, като резкостта на извивката е леко смекчена.

Носът ѝ е украсен със стоманен гребен с нещо като бойна секира, прикрепена към него, която понякога заплашва да разцепи минаващите лодки на две, но не го прави. Гондолата е боядисана в черно, защото в зенита на венецианското великолепие гондолите станали прекалено разкошни и Сенатът заповядал цялото това труфене да престане и да бъде заменено със строгия черен цвят. Ако истината стане известна, несъмнено ще се окаже, че богатите плебеи твърде очебийно са се правели на патриции по Канале Гранде и трябвало здравата да бъдат поставени на мястото им. Почитта към святото минало и неговите традиции пази този мрачен обичай и сега, когато

заповедта вече не съществува. Така да бъде. Черното е цветът на траура. Венеция е в траур. Кърмата на лодката има малка палуба и там стои гондолиерът. Той използва едно весла — дълго, разбира се, защото той стои почти прав. Дървено колче, фут и половина високо, с две малки извивки или куки от едната и от другата страна, стърчи над перилата на десния брод. На това колче гондолиерът опира веслата си, като понякога го премества от другата страна на колчето или го поставя в другата кука, според това какво изисква управлението на гондолата. А как, за бога, може той да се движи зигзагообразно, да се стрелва право напред или внезапно да взема завои и да кара веслото да стои в тези незначителни вдлъбнатини, е неразрешен проблем за мене и въпрос от ненамалващ интерес. Страхувам се, че изучавам чудното умение на гондолиера повече, отколкото покритите със скулптури дворци, край които се плъзгаме. Понякога той така остро взема завоите или се разминава с друга гондола — на косъм от нея, — че чувствам как „се изприщвам“, както казват децата, точно както човек, на когото колелото на някоя двуколка е закачило лакътя му. Но той прави изчисленията си с най-съвършена точност и се стрелка насам-натам сред бъркотията на оживеното като по Бродуей движение със спокойната увереност на опитен файтонджия. Не греши никога.

Понякога политаме по големите канали с такава скорост, че едва успяваме да надникнем през парадните входи на дворците, после в невзрачните каналчета в предградията отново си придаваме тържествен вид, хармониращ с тишината, плесента, застоялите води, полепналите водорасли, пустите къщи и общата безжизненост на града и потъваме в печални размишления.

Гондолиерът наистина е живописен нехранимайко, въпреки че не носи атлазени доспехи, нито шапка с перо, нито копринени чорапогачи. Позата му е внушителна, той е пъргав и гъвкав, всичките му движения са изпълнени с грация. Когато дългото му кану и хубавата му фигура, извисяваща се над повдигнатата кърма, се очертаят на вечерното небе, те представляват гледка, която е нещо ново и удивително за окото на чужденеца.

Ние седим на възглавниците в каютата, която прилича на каляска със спуснати завеси, и пушим, четем или гледаме навън към минаващите лодки, към къщите, мостовете и хората, и изпитваме много по-голямо удоволствие, отколкото ако се друсахме с файтон по

настланите с калдъръм от обли камъни улици у дома. Това е най-нежният, най-приятният начин на пътуване, който познавам.

Но изглежда странно — много, много странно — да видиш, че лодката служи за частен файтон. Виждаме как бизнесмени излизат през парадния вход, как се качват на гондола вместо на трамвай и тръгват към търговската част на града, където са канторите им.

Виждаме младите дами, които са си гостували, да стоят на площадката, да се смеят, да се целуват за довиждане, да си веят с ветрилата си и да си казват: „Елате тези дни... наистина... съвсем ни забравихте... мама умира от нетърпение да ви види... преместихме се в нова къща, о, такова прекрасно място!... Толкова близо до пощата, църквата и до Съюза на младите християни... В задния двор ловим риба, така флиртуваме и провеждаме такива плувни състезания... Непременно трябва да дойдете... съвсем не е далече, ако минете край «Сан Марко» и Моста на въздишките, пресечете канала, стигнете до църквата «Санта Мария деи Фрари»... бай-бай!“ И после малката шмекерка изтичва надолу по стълбите, скача в гондолата и казва под носа си: „Неприятно същество, надявам се да не дойде!“, завива зад ъгъла и се понася. А другото момиче тръшва вратата към улицата и казва: „Е, във всеки случай това наказание свърши... но предполагам ще трябва да й отида на гости... такова досадно, надутото същество!“ Човешката природа е съвсем еднаква по целия свят. Виждаме стеснителен младеж с наболи мустаци, дълга коса, беден ум и елегантен костюм как спира пред двореца на нейния баща, как казва на гондолиера си да изгребе водата от лодката и да чака, как тръгва страхливо нагоре по стълбите и среща „стария“ точно на прага! Чуваме как го пита къде е новата Британска банка, като че ли точно за това е дошъл, после скача в лодката си и офейква, а страхливото му сърце слиза в петите! Виждаме го как се прокрадва зад ъгъла отново, как наднича иззад завесата към отдалечаващата се гондола на таткото и неговата Сюзън изтичва по стълбите с ято италиански гальовни думички на устните си и тръгва с него на разходка по водните булеварди към моста „Риалто“.

Виждаме как дамите отиват най-естествено на покупки и как прехвърчат от улица на улица и от магазин в магазин, точно както това се прави, само дето оставят гондолата, а не собствения си файтон, да ги чака два часа до бордюра, да ги чака, докато те карат симпатичните

млади продавачи да смъкват от рафтовете тонове и тонове коприни, кадифета, антични моарета и други такива. А после купуват пликче карфици и отплават, за да удостоят с остатъка от пагубното си покровителство някоя друга фирма. И винаги искат покупките им да бъдат изпратени вкъщи, точно както това се прави навсякъде. Човешката природа е еднаква по целия свят. Така осезателно си спомням за скъпата родина, когато видя как някоя венецианска дама влиза в магазин, купува синя панделка за десет цента и иска да ѝ я изпратят вкъщи с шлеп; ах, именно тези дреболии, така човешки, трогват до сълзи в далечните чужди земи.

Виждаме как момченца и момиченца излизат на разходка с бавачките си с гондоли. Виждаме как почтени семейства, облечени в празничните си дрехи, се качват с молитвеници и броеници в гондолите и отплават към църквата. А в полунощ виждаме как театърът изхвърля тълпа от весели и красиви младежи, чуваме виковете на гондолиерите, съзираме как блъскащата се тълпа скача на борда и черното множество от лодки се понася надолу по осветените от луната булеварди, виждаме ги как тук-там се разделят и изчезват нагоре по странични улички, чуваме тих смях и провиквания за сбогом, долитащи от далечината, а после, когато странното шествие свърши, остават самотни пространства от бляскаща вода, великолепни сгради, черни сенки, чудновати лица, използващи на лунната светлина, пусти мостове, неподвижни закотвени лодки. И над всичко това цари тайнствената тишина, плахият покой, който така добре подхожда на старата, потънала в сън Венеция!

Къде ли не сме били с нашата гондола! Купували сме мъниста и картички от магазините и кибритени клечки от големия площад „Сан Марко“. Последната забележка ме навежда на мисълта за едно отклонение. Вечер всички отиват на този огромен площад. Военните оркестри свирят в центъра му, безброй дами и господа се разхождат на двойки нагоре-надолу от двете му страни или пък на цели взводове се носят непрестанно към старата катедрала, край древната колона с крилатия лъв на сан Марко на върха и натам, където са завързани лодките, а други взводове също така непрестанно пристигат с гондолите си и се присъединяват към голямата тълпа. Между разхождащите се и тротоарите стотици и стотици хора са насядали край малки масички, пушат и ядат „гранита“ (пръв братовчед на

сладоледа), а по тротоарите има още от тях, които си прекарват времето по същия начин. Магазините на първите етажи на високите редици сгради, оградили площада от три страни, са бляскаво осветени, въздухът е изпълнен с музика и пейзажът като цяло е толкова ярък, оживен и пълен с бодрост, колкото може да се пожелае. На нас страшно ни харесва. Много от младите жени са изключително красиви и се обличат с рядко добър вкус. Ние постепенно и усърдно усвояваме лошия навик да ги зяпаме право в лицата, без да мигнем, не защото такова поведение ни е приятно, а защото такъв е местният обичай и казват, че на момичетата им се харесва. Искаме да научим всички странни, чудати привички на различните страни, за да можем да се перчим и да смайваме хората, когато се върнем у дома. Искаме да предизвикаме завистта на нашите непътешествували приятели с чудноватите си чуждестранни маниери, от които никак не можем да се отървем. Всички пасажери на „Квакер Сити“ обръщат специално внимание на това, като имат предвид споменатата цел. Любезният читател никога, никога няма да узнае в какво съвършено магаре може да се превърне, докато не отиде в чужбина. Сега говоря, разбира се, като предполагам, че любезният читател не е бил в чужбина и следователно още не е съвършено магаре. Ако случаят е обратният, моля да ме извини, протягам му сърдечно приятелска ръка и го наричам брат. Винаги ще се радвам да срещна магаре по мой вкус, когато завърша пътешествието си.

В тази връзка ми разрешете да забележа, че в Италия има американци, които за три месеца фактически са забравили родния си език — забравили са го във Франция. Те дори не могат да напишат адреса си на английски в хотелския регистър. Прилагам доказателствата, които преписах буквално от регистъра на хотела в един италиански град:

Джон П. Уиткъм, Etats Unis^[1];

Уилям Л. Ейнсуърт, travailleur^[2] (*предполагам, че е имал предвид traveller*^[3]);

Джордж Мортън et fils, d'Amérique *;

Лойд Б. Уилямс et trois amis, ville de Boston, Amérique *;

Дж. Елсуърт Бейкър, tout de suite de France, place de naissance Amérique , destination — la Grande Bretagne^[4].

Обичам тоя тип хора. Една дама от нашите спътнички разказваше как някакъв неин съгражданин, прекарал осем седмици в Париж, се обърнал към най-скъпия си, стар и особено близък приятел Хърбърт с името Ербар! Впрочем после се извинил и казал: „Честна дума, неприятно е, но нищо не мога да направя, така съм свикнал да говоря само на френски, скъпи мой Ербар... по дяволите, ето пак!... Така съм свикнал с френското произношение, че не мога да се отърва от него... ужасно неприятно е, уверявам те!“ Този забавен идиот, чието име е Гордън, карал хората да го викат по три пъти на улицата, преди да им обърне някакво внимание, после молел за хиляди извинения и казвал, че така е привикнал да се обръщат към него с „мосю Гор-дон“ с френско *p*, че е забравил истинското произношение на името си! Носел роза в бутониерата си, поздравявал по френски с две махвания пред лицето, наричал Париж „Пари“ в обикновен разговор на английски, пликове с чужди пощенски щемпели стърчали от джоба му, пуснал си мустаци и изострена брадичка и правел каквото можел, за да внуши на всички, че прилича на Луи Наполеон; и в израз на благодарност, напълно необяснимо, като се има предвид, недостатъчното основание за това, хвалел Създателя; че е такъв, какъвто е, и продължавал да се радва на живота си по същия начин, като че ли наистина е бил нарочно планиран и създаден от великия Архитект на вселената.

Представете си нашите Уиткърмовци, Ейнсуъртовци и Уилямсовци, които записват имената си в регистъра на чуждестранен хотел на развален френски! Когато сме си у дома, се присмиваме на англичаните, че така здраво се придържат към националните си навици и обичаи, но когато сме в чужбина, гледаме на това със снизхождение. Не е приятно да видиш как някой американец натрапчиво изтъква националността си в чужда страна, но е просто жалко да го видиш как се прави на нещо, което не е нито жена, нито мъж, нито риба, нито рак, а жалък нещастен, французин хермафродит!

От дългия списък на църкви, картинни галерии и тям подобни, посетени от нас във Венеция, ще спомена само една — църквата „Санта Мария деи Фрари“. Тя, струва ми се, е на около петстотин години и стои върху дванадесет хиляди колони. В нея под величествени паметници почиват тялото на Канова и сърцето на Тициан. Тициан починал почти на сто години. По това време върлувала чума, която отнела живота на петдесет хиляди души, и фактът, че само

на него държавата разрешила публично погребение в този период на ужас и смърт, е забележително доказателство за почитта, която хранили към великия художник.

В тази църква има и паметник на дожа Фоскари, чието име живелият някога във Венеция лорд Байрон е направил завинаги прочуто.

Паметникът на дожа Джовани Пезаро в тази църква е истинска рядкост сред надгробните паметници. Висок е осемдесет фута и фасадата му е като на причудлив езически храм. Пред нея стоят четирима колосални нубийци, черни като нощта, облечени в бели мраморни дрехи. Черните им крака са голи, а през дупките на ръкавите и панталоните се вижда кожата им от лъскав черен мрамор. Художникът е бил толкова изобретателен, колкото проектът му е абсурден. Два бронзови скелета държат свитъци, а два големи дракона крепят саркофага. Високо горе сред цялата тази нелепица седи покойният дож.

В манастирските постройки, долепени до църквата, се пази държавният архив на Венеция. Не го видяхме, но се говори, че наброява милиони документи. Тук столетия наред са събирани книгата на най-бдителното, наблюдателно и подозрително правителство, съществувало някога, при което се е записвало всичко и нищо не се е съобщавало открито. Те изпълват почти триста стаи. Сред тях има ръкописи от архивите на почти две хиляди фамилии, мъжки и женски манастири. Тук е хилядагодишната тайна история на Венеция — заговорите, страшните съдебни процеси, политическите убийства, престъпленията на наемни шпиони и маскирани убийци — готова храна за безчет романи на ужаса.

Да, мисля, че видяхме всичко във Венеция. В старите църкви видяхме изобилие от скъпи и претрупани с украса гробници, каквито не бяхме и сънували. Стояхме в благоговейния сумрак на тези древни светилища, сред дълги редици от прашни паметници и изображения на великите покойници на Венеция, докато не започна да ни се струва, че се носим все по-назад към изпълненото с тържественост минало, че пред нас се разкриват картини от него и се смесваме с хора от дълбоката древност. През цялото време сънувахме наяве. Не знам как другояче да опиша това чувство. Част от съществото ни все още

оставахе в деветнадесетия век, докато друга част от него по някакъв необясним начин сякаш крачеше сред призраците на десетия.

Разглеждахме прочути картини, докато очите ни не се измориха от взиране и не се отказаха да проявяват интерес към тях. И какво чудно има в това, след като във Венеция се намират хиляда и двеста картини от младия Палма и хиляда и петстотин от Тинторето? А има произведения и на Тициан, и на други художници в съразмерно количество. Видяхме известните „Каин и Авел“ на Тициан, неговите „Давид и Голиат“ и „Жертвоприношението на Аврам“. Видяхме колосална картина от Тинторето, седемдесет и четири фута дълга и не знам колко фута висока — сметнахме, че е прекалено внушителна. Мъчениците и светците, които видяхме изрисувани там, са достатъчни, за да очистят света от греха. Не би трябвало да го признавам, но все пак, след като в Америка човек няма възможност да си изгради способност да преценява изкуството критично и след като не мога да се надявам да се образувам в Европа за няколко седмици, мога да си призная с всички подобаващи извинения, че щом съм видял един от тези мъченици, все едно съм ги видял всичките. До един имат подчертана семейна прилика, обличат се еднакво в груби монашески раса и сандали, плешиви са, стоят горе-долу в една и съща поза и всички без изключение се взират в небесата с лица, за които Ейнсуъртовците, Мортъновците и Уилямсовците *et fils*^[5] ме осведомяват, че са пълни с „експресивност“. В тези портрети на въображаеми личности няма нищо материално, нищо, което да мога да разбера и към което да проявя жив интерес. Ако великият Тициан бе надарен със способността да предвещава бъдещето, бе пропуснал някой светец, бе прескочил до Англия и бе нарисувал портрет на Шекспир, макар и като млад, в който днес всички да можем да имаме доверие, човечеството чак до последните си поколения щеше да му прости, че е жертвувал един мъченик за сметка на един пророк. Мисля, че потомството би могло да се лиши от някой и друг мъченик заради една велика историческа картина от Тицианово време, нарисувана от неговата четка — например как Колумб се завръща, окован във вериги, от откриването на новия свят. Наистина, старите майстори са рисували някои платна от венецианската история и ние не се уморихме да ги разглеждаме, въпреки че изображенията на церемониите по официалното представяне на покойните дожи пред Дева Мария в

небесните селения, по наше мнение, твърде грубо влизаха в противоречие с благоприличието.

Но въпреки че сме скромни и лишени от претенции по въпросите на изкуството, проучванията ни сред изрисуваните монаси и мъченици не са били съвсем напразни. Учихме упорито. И постигнахме някои успехи. Усвоихме някои неща, може би незначителни в очите на образованите хора, но на нас те ни доставят удоволствие и ние се гордеем толкова много с малките си постижения, колкото и другите, които са научили много повече — и също така обичаме да парадирате с тях. Когато видим монах, който се разхожда, придружен от лъв, и се визира спокойно в небето, знаем, че това е свети Марко. Когато видим монах с книга и перо, виращ се спокойно в небето и опитващ се да се сети за някоя дума, знаем, че това е свети Матей. Когато видим монах, седнал на скала, виращ се спокойно в небето с човешки череп до себе си и без никакъв друг багаж, знаем, че това е свети Йероним. Защото ни е известно, че той винаги е летял с лек багаж. Когато някой се визира спокойно в небето и не усеща, че стрели пронизват тялото му, знаем, че това е свети Себастиан. Когато видим други монаси, спокойно виращи се в небето, но без отличителни знаци, винаги питаме кои са те. Правим това от скромното желание да се учим. Видяхме петнадесет хиляди свети Йеронимовци, двадесет и пет хиляди свети Марковци, шестнадесет хиляди свети Матеевци, шестдесет хиляди свети Себастиановци и четири милиона разнообразни безименни монаси, почувствувахме се окуражени и сметнахме, че когато видим повече от тези разнообразни картини и придобием по-голям опит, ще започнем да изпитваме към тях силен интерес, досущ като образованите ни сънародници.

Сега наистина ме боли, че говоря така неодобрително за старите майстори и техните мъченици, защото мои добри приятели от кораба — приятели, които съвсем добросъвестно ги оценяват и са компетентни да различат добра от слаба картина — настояват заради самия себе си да не давам гласност на факта, че не мога така да ги оценя и така критично да ги разграничавам. Уверен съм, че това, което съм написал и още мога да напиша за картините, ще им причини болка и искрено съжалявам. Дори обещах, че ще скрия невежествените си разсъждения. Но уви! Никога не съм могъл да спазвам обещанията си. Не се обвинявам за тази си слабост, защото причината сигурно е във

физическото ми устройство. Доста вероятно е на органа, който ми дава способността да обещавам, да е отредено такова обширно място, че органът, който трябва да ми даде способността да спазвам обещанията си, е бил избутан навън. Но аз не скърбя. Не обичам половинчати неща. Предпочитам да имам една силно развита способност, отколкото две с обикновен капацитет. Наистина имах намерение да изпълня това обещание, но установявам, че не мога. Невъзможно е да се пътува из Италия, без да се говори за картини, а мога ли да ги гледам с очите на другите?

Ако не се възхищавах толкова на величествените картини, които този цар на всички стари майстори — Природата — разкрива пред мене през всеки ден от живота ми, бих повярвал, че не умея да ценя красивото.

Струва ми се, че зарадвам ли се от откритието на красива и достойна за възхвала стара картина, удоволствието, което изпитвам, е непогрешимо доказателство, че картината не е красива и никак не заслужава похвала. Точно това ми се е случвало във Венеция безброй пъти. Във всеки от случаите гидът смазваше моя надигащ се ентусиазъм със забележката:

— Това не е нищо. То е от Ренесанса.

Не знаех какво, по дяволите, е това Ренесанс, затова винаги казвах само:

— Ах! Правилно. Не бях обърнал внимание.

Не можех да понеса да покажа невежеството си пред един образован негър, потомък на роб от Южна Каролина. Но това вбесяващо „Това не е нищо. То е от Ренесанса“ се чуваше прекалено често и моето самодоволство не можа да го изтърпи. Най-последно попитах:

— Кой е този Ренесанс? Откъде е? Кой му е позволил да натъпче Венецианската република с долнопробните си мацаници?

Тогава научих, че Ренесансът не е човек, а термин, използван да обозначи това, което в най-добрия случай е несъвършено обновление на изкуството. Гидът каза, че след епохата на Тициан и на другите големи имена, с които вече така добре се познавахме, голямото изкуство западнало. После то малко се пооправило появили се по-посредствени художници и тези нищо и никакви картини са сътворени от техните ръце. Тогава аз казах разпалено, че „бих желал, за бога,

голямото изкуство да беше западнало петстотин години по-рано“. Ренесансовите картини ми харесват много, въпреки че, да си кажем, правото, тази школа е рисувала прекалено много истински хора и не е отделяла достатъчно внимание на мъчениците.

От всички гидове, с които сме имали работа, този е единственият, който знае нещо. Роден е в Южна Каролина и родителите му били роби. Дошли във Венеция още когато той бил бебе. Пораснал е тук. Много е образован. Чете, пише и говори на английски, италиански, испански и френски със съвършена лекота, почитател е на изкуството и е отлично запознат с него, знае историята на Венеция наизуст и никога не се уморява да разказва за славното ѝ минало. Мисля, че се облича по-добре от нас и е изискано вежлив. Във Венеция смятат, че негрите са като белите, и затова този човек не изпитва никакво желание да се върне в родината си. Преценката му е правилна.

Обръснах се още веднъж. Този следобед писах в предната стая, упорито се опитвах да съсредоточа вниманието си върху работата и да се въздържа да гледам към канала. Съпротивлявах се колкото можех на размекващото влияние на климата и се стремях да преодолеея желанието си да се отдам на щастливо безделие. Момчетата пратиха за бръснар. Попитаха ме дали искам да се обръсна. Напомних им за мъките ми в Генуа, Милано, Комо и за моето заявление, че повече никога няма да страдам на италианска земя. Казах им:

— С ваше разрешение, аз се отказвам.

Продължих да пиша. Бръснарят се залови с доктора. Чух как той каза:

— Дан, това е най-приятното ми бръснене, откакто напуснахме кораба.

Скоро той каза отново:

— Дан, та човек може да заспи, докато този мъж го бръсне.

Дан седна на стола. После каза:

— Та това е Тициан. Това е един от старите майстори.

Продължих да пиша. Дан веднага каза:

— Докторе, това е абсолютен разкош. Корабният бръснар е нищо пред него.

Острата ми брада ме угнетяваше неизмеримо. Бръснарят прибираще инструментите си. Изкушението беше прекалено силно.

Казах:

— Моля, почакайте. Обръснете и мене.

Седнах на стола и затворих очи. Бръснарят насапуниса лицето ми, после взе бръснача и така ме остърга, че едва не изпаднах в конвулсии. Скочих от стола. Дан и докторът бършеха кръвта от лицата си и се смееха.

Казах им, че това е долна, позорна измама.

Те отговориха, че мъките на бръсненето надминали всичко, преживяно от тях преди, и че не могли да понесат мисълта, че ще пропуснат такъв случай да чуят моето искрено мнение по въпроса.

Беше срамно. Но нищо не можеше да се направи. Одирането беше започнало и трябваше да бъде завършено. Сълзи и жарки проклетия се лееха при всяко остъргване. Бръснарят се обърка и всеки път ме порязваше до кръв. Мисля, че момчетата се забавляваха с това повече от всичко, което бяха видели или чули, откак напуснахме дома.

Видяхме Камбанарията, къщите на Байрон и на географа Балби, дворците на всички древни херцози и дожи на Венеция, видяхме как техните женствени потомци разхождат благородните си особи във френско облекло по големия площад „Сан Марко“, ядат сладоледи и пият евтино вино, вместо да носят блестящи брони и да унищожават флотилии и армии, както са правели техните велики деди в дните на венецианската слава. Не видяхме нито убийци с намазани с отрова ками, нито маски, нито лудешки карнавал, но видяхме старата слава на Венеция — мрачните бронзови коне, които се споменават в хиляди легенди. Венеция сигурно много ги обича, понеже те са единствените коне, които някога е имала. Говори се, че стотици хора в този чудноват град не са виждали жив кон през живота си. Това, без съмнение, е съвсем вярно.

И така, след като удовлетворихме любопитството си, утре заминаваме и оставяме древната кралица на републиките да призове корабите си, да строи несъществуващите си армии и да познае отново в сънищата си гордостта на старата слава.

-
- [1] Съединени щати (фр.) — Б.пр. ↑
[2] Труженик (фр.) — Б.пр. ↑
[3] Пътешественик (англ.) — Б.пр. ↑
[3] и син, от Америка (фр.) — Б.пр. ↑
[3] и трима приятели, град Бостън, Америка (фр.) — Б.пр. ↑
[4] току-що от Франция, месторождение Америка,
местоназначение Великобритания (фр.) — Б.пр. ↑
[5] и син (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА XXIV

ИЗ ИТАЛИЯ С ВЛАК. БЕЗДЕЛНИЧЕНЕ ВЪВ ФЛОРЕНЦИЯ. ЧУДЕСНИ МОЗАЙКИ. КУЛАТА В ПИЗА. ДРЕВНАТА ПИЗАНСКА КАТЕДРАЛА. ПЪРВОТО МАХАЛО. НОВИЯТ ГРОБ ГОСПОДЕН. ЛИВОРНО. ГЕНЕРАЛ ГАРИБАЛДИ.

Някои от пасажерите на „Квакер Сити“ бяха пристигнали във Венеция от Швейцария и други страни още преди нашето заминаване, а други всеки момент се очакваше да дойдат. Не чухме за произшествия сред тях, нито за болести.

Бяхме се поизморили от разглеждане на забележителности и затова пропътувахме доста път с влак, без да поискаме да спрем. Не си водех почти никакви записки. Не намирам в бележника си нищо за Болоня, освен че сме пристигнали там навреме, но не сме видели нито една от наденичките, с които това място така справедливо е прочуто.

Престоят пробуди у нас само мимолетен интерес.

Флоренция ни се понарави за малко. Мисля, че оценихме голямата фигура на Давид на величествения площад и скулптурната група, която се нарича „Отвличането на Сабинянките“. Бродихме, разбира се, из безкрайните колекции от картини и статуи в галериите Пити и Уфици.

Казвам това за самозащита. Да спрем дотук. Няма да намеря покой, ако ме обвинят, че съм посетил Флоренция и не съм обходил изморителните ѝ, дълги цели мили картинни галерии. Мързеливо се опитаме да си припомним нещо за гвелфите, гибелините, и другите исторически главорези, чиито разпри и политически убийства представляват такава голяма част от историята на Флоренция, но темата не беше привлекателна. По време на краткото ни пътуване ни бяха ограбили всички красиви планински гледки чрез система от железопътни линии, при която на три мили тунел се падат сто ярда дневна светлина, и ние не бяхме склонни да проявяваме дружелюбие към Флоренция. В околностите на града видяхме мястото, където тези хора оставили костите на Галилей да почиват в неосветена земя цял век, тъй като великото му откритие, че земята се върти, било смятано от църквата за опасна ерес — и знаем, че дълго след като светът приел теорията му и издигнал името му високо в списъка на великите си мъже, те пак го оставяли да гние там. Това, че доживяхме да видим праха му в почитаната гробница в църквата „Санта Кроче“, го дължим на дружеството на literati, а не на Флоренция и на управниците ѝ. В тази църква видяхме и гробницата на Данте, но с радост научихме, че тялото му не е в нея, че неблагодарният град, който го изпратил в изгнание и го преследвал, би дал много, за да го притежава, но не трябва да се надява, че някога ще си осигури тази висока чест. Медичите ѝ стигат на Флоренция. Нека си засажда Медичи и да строи величествени паметници над тях, за да засвидетелствува с каква благодарност е имала обичай да ближе ръката, която я биела.

Великодушна Флоренция! Бижутерийните ѝ магазини са пълни със специалисти по мозайките. Флорентинските мозайки са най-хубавите в света. Флоренция обича да ѝ го казват. Флоренция се гордее с това. Флоренция поощрява развитието на този свой специалитет. Тя е благодарна на художниците, които ѝ носят това високо признание и пълнят хазната ѝ с валута, и затова ги насърчава с пенсии. С пенсии! Помислете си само какво разточителство. Тя знае, че хората, които създават красивите дреболии, умират рано, защото работата им налага заседнал живот и е изтощителна за ръцете и ума, затова е издала заповед, че всеки от тях, който доживее до шестдесет години, ще получи пенсия! Не съм чул досега някой да си е поискал дивидентите. Един наистина с мъка доживял до шестдесет и повдигнал въпроса за

пенсията си, но, изглежда, в семейните документи датата на раждането му била сгрешена с една година, тогава той зарязал всичко и умрял. Тези художници вземат парченца камък или стъкло, не по-големи от синапово семе, залепват ги върху някое копче, после така гладко и хубаво нагласяват парчетата, така изкусно подбират оттенъците им, че да се получи миниатюрна роза със стъбло, бодли, листа и цвят, и всичко е така нежно и естествено обагрено, като че ли самата Природа го е създала. В тясното кръгче за игла за вратовръзка те поставят мухи, пъстри буболечки или руините на Колизея и го правят така умело и изящно, че човек може да го вземе за нарисувано от майстор художник.

Аз видях една масичка от великата флорентинска мозаечна школа — съвсем малка кръгла масичка с един крак, чийто плот беше направен от някакъв полиран скъпоценен камък, а в камъка беше инкрустирано изображението на флейта с мундщук и лабиринт от клавиши. Нито една картина на света не би могла да има по-нежни и наситени багри, по-съвършено преливане на цветовете. Никое произведение на изкуството от който и да е вид не би могло да бъде побезупречно от тази флейта и все пак на никого не биха стигнали познания по аритметика да преброи множеството каменни късчета, от които се кълняха, че е направена! Не мисля, че някой може да види къде се съединяват две съседни частички, освен ако няма необикновено проникателен поглед. Ние, разбира се, не открихме такъв дефект. Плотът на тази маса е струвал на художника цели десет години труд и тя се продаваше за тридесет и пет хиляди долара.

От време на време отивахме в църквата „Санта Кроче“ във Флоренция, за да поплачем над гробниците на Микеланджело, Рафаело и Макиавели (предполагам, че са погребани там, но може да пребивават другаде и да дават гробниците си под наем — такъв е обичаят в Италия), а понякога стояхме по мостовете и се възхищавахме на река Арно. Тя е велика историческа рекичка, четири фута е дълбока, и няколко гемии плават по нея. Ще стане истинска река, ако ѝ наляят с помпа малко вода. Тези мрачни и кървави флорентинци я наричат река и наистина мислят, че е река. Те дори подпомагат измамата, като строят мостове над нея. Не виждам защо смятат газенето за унижение.

Как умората и неприятностите на пътуването понякога изпълват човек с предразсъдъци към заобикалящите го неща! Може да вляза във

Флоренция след месец при по-щастливо стечение на обстоятелствата и да намеря, че е красива и привлекателна. Но сега не искам и да мисля за нея, нито за просторните ѝ магазини, пълни до тавана със снежнобели мраморни и алабастрови копия на всички прочути скулптури в Европа — копия, така очарователни за окото, че се чудех как е могло да бъдат направени по подобие на мръсните каменни кошмари, каквито са техните оригинали. Една нощ в девет часа се загубих във Флоренция и си останах в този лабиринт от тесни улички и дълги редици от огромни еднакви сгради докъм три часа сутринта. Беше приятна нощ, отначало навън имаше много хора и лампите наоколо светеха ободряващо, по-късно привикнах да бродя из тайнствени проходи и тунели и да се смайвам и интригувам, когато, завивайки зад някой ъгъл, очаквах да намеря хотела, а това не ставаше. Още по-късно се почувствувах изморен. После се почувствувах ужасно изморен. Но скоро навън не остана никой, нямаше дори и полицаи. Вървях, докато изгубих търпение, стана ми много горещо и ожаднях. Най-сетне, някъде към един часа, неочаквано стигнах до една от градските врати. Тогава разбрах, че съм много далече от хотела. Войниците помислиха, че искам да напусна града, скочиха и ми препречиха пътя с мушкетите си. Аз казах:

— Hotel d' Europe!^[1]

Това беше целият ми запас от италиански, а и не бях сигурен дали е италиански или френски. Войниците се спогледаха глупаво, погледнаха и мене, поклатиха глави и ме задържаха. Казах, че искам да си ида у дома. Не ме разбраха. Заведоха ме в караулното помещение, претърсиха ме, но не намериха у мене никакви улики за противодържавна дейност. Намериха малко парченце сапун (сега ние носим сапун със себе си) и аз им го подарих, като видях как го гледат с любопитство. Продължих да повтарям. „Hotel d'Europe!“ и те продължиха да клатят глави, докато най-сетне едно младо войниче, което дремеше в ъгъла, стана и каза нещо. Предполагам, каза, че знае къде е хотелът, понеже офицерът от охраната го изпрати с мене. Стори ми се, че изминахме сто или сто и петдесет мили, и после и то се изгуби. Завиваше насам-натам, накрая се отказа и посочи със знаци, че се кани да прекара остатъка от нощта в опити отново да намери градската врата. В този момент ми хрумна, че в отсрещната къща има нещо познато. Това беше хотелът!

Щастие беше за мене, че попаднах на войник, който знаеше дори и толкова, понеже казват, че правителствената политика е войниците постоянно да се местят от едно място на друго и от провинцията в града, за да не могат да се запознаят с населението, да се разпуснат и да заговорничат с приятелите си. Преживяванията ми във Флоренция бяха главно неприятни. Сменям темата.

В Пиза се изкачихме на върха на най-странната постройка, която светът познава — наклонената кула. Както всеки знае, тя е висока около сто и осемдесет фута и аз моля за разрешение да отбележа, че сто и осемдесет фута е горе-долу височината на четири триетажни сгради, качени една върху друга, и е значителна височина за претенциите на една кула, еднакво широка навсякъде, та дори и да е права, а тази се отклонява от перпендикуляра с повече от тринадесет фута. Тя е на седемстотин години и нито историята, нито преданията казват дали е построена нарочно така, както е, или една от страните ѝ е хлътнала надолу. Няма документи, доказващи, че някога е била изправена. Изградена е от мрамор. Тя е грациозна и красива и всеки един от осемте ѝ етажа е заобиколен в кръг от колони с канелюри, някои от мрамор, други от гранит, всичките с коринтски капители, които са били хубави като нови. Кулата служи за камбанария и на върха ѝ висят комплект древни камбани. Витото стълбище е тъмно отвътре, но човек винаги знае от коя страна на кулата се намира, тъй като се накланя естествено ту на едната, ту на другата страна на стълбите, според наклона на кулата. Някои от каменните стъпала са изтъркани само в единия край, други — само в другия, а трети — само в средата. Като погледнете надолу от върха на кулата, все едно, че гледате в крив кладенец. Едно въже, което виси от центъра на покрива, докосва стената, преди да докосне дъното. Човек не се чувства съвсем уверено, когато застане на върха и погледне надолу от високата страна, но ако пропълзи по корем до по-ниската страна и се опита да протегне врата си достатъчно напред, за да види основата на кулата, го побиват тръпки и за миг се убеждава, въпреки цялото си спокойствие, че сградата пада. През цялото време той върви много внимателно под глупавото впечатление, че ако кулата наистина не пада, то неговата незначителна тежест ще я събори, и затова се старае да не я „натиска“.

Намиращата се наблизо Пизанска катедрала е една от най-красивите в Европа. Тя е на осемстотин години. Великолепието ѝ е

преживяло големия разцвет на търговията и политическото могъщество на града, които са направили строежа ѝ наложителен или по-скоро възможен. Заобиколена от бедност, упадък и разруха, тя ни дава по-осезаема представа от книгите за предишното величие на Пиза.

Баптистерият, който е няколко години по-стар от наклонената кула, е внушителна ротонда с огромни размери и е струвал скъпо. В него виси лампата, чието отмерено люлеене дало на Галилей идеята за махалото. Чудно е, че тази незначителна вещ е разширила владенията на света на науката и механиката толкова много! Присъствието ѝ подтикваше към размисъл и ми се стори, че виждам полудяла вселена от люлеещи се дискове — трудолюбивите деца на тази спокойна родителка. Тя сякаш имаше интелигентно изражение, като че ли съзнаваше, че съвсем не е лампа, а Махало. Махало, преоблечено за чудни и неразгадаеми цели, замислени от него самото, и то не какво да е махало, а най-първото Махало, патриархът, така да се каже — това, което е Аврам за хората.

Баптистерият е надарен с най-приятното ехо от всички, за които сме чели. Гидът изпя силно две ноти на около половин октава една от друга. Ехото отговори с най-омайната, най-мелодичната, най-богатата хармония от сладки звуци, която човек може да си представи. Тя беше като дълъг акорд от църковен орган, безкрайно смекчен от разстоянието. Може би преувеличавам, но ако това е така, то виновен е слухът, а не перото ми. Аз описвам спомен, и то такъв, който ще помня дълго.

Особеното религиозно чувство на старите времена, които са вярвали повече на външните прояви на набожност, отколкото на бдителното опазване на сърцето от греховни помисли и на ръцете от греховни дела, и които вярвали в защитните сили на неодушевени предмети, станали святи чрез контакт със светини, е илюстрирано по удивителен начин в едно от гробищата на Пиза. Гробниците са построени върху пръст, донесена от Божи гроб преди векове. Старите пизанци смятали, че да си погребан в такава земя е по-сигурно средство за спасението на душата, отколкото, ако платиш на църквата за много заупокойни меси или дадеш обет, че ще запалиш много свещи пред Дева Мария.

Предполага се, че Пиза е на около три хиляди години. Тя е била един от дванадесетте велики града на древна Етрурия, тази държава, която е оставила толкова много паметници като доказателство за изключителния си напредък и толкова малко документи за историята си, които да са разбираеми. Един антиквар от Пиза ми даде каничка за сълзи, като твърдеше, че е на цели четири хиляди години. Била намерена сред развалините на един от най-старите градове на етруските. Той каза, че е взета от гробница, и то от онази далечна епоха, когато дори египетските пирамиди са били млади, Дамаск е бил село, Аврам — невръстно дете, а за древна Троя още не били сънували — тъкмо тогава някое опечалено семейство я е използвала да събира сълзите, изплакани за скъп покойник. Тя ни говореше на свой език и с патос, по-нежен, отколкото могат да го предадат думите, ни накара да забравим за дългия свитък на столетията с един разказ за празния стол, за познатите стъпки, които вече не прекращават прага, за приятния глас, напуснал общия хор, за изчезналото лице! Разказ, който е винаги така нов за нас, така поразителен, ужасен и парализиращ сетивата, а вижте колко банален и стар е всъщност. Нито една умно написана история не може да доведе пред нас митовете и сенките от тази стара смътна епоха — облечени в човешка плът и стоплени от човешки чувства — така живо, както го направи тази жалка безчувствена глинена съдинка.

През Средновековието Пиза е била република със собствено правителство, собствени армии, военен флот и оживена търговия. Тя била войнствена държава и записала по знамената си не една блестяща битка с генуезците и турците. Говори се, че някога населението на Пиза наброявало четиристотин хиляди души, но сега тя е изпуснала скиптъра от ръката си, няма ги корабите и армиите ѝ, търговията ѝ е замряла. Бойните ѝ флагове са покрити с плесента на праха на вековете, пазарите ѝ са пусти, тя се е свила далеч навътре зад своите рушащи се стени и голямото ѝ население е намаляло до двадесет хиляди души. Останало ѝ е само едно нещо, с което да се хвали, и то не е кой знае какво: а именно, че е вторият по големина град в Тоскана.

Пристигнахме в Ливорно навреме, за да видим от него всичко, което желаем, много преди да затворят градските порти за нощта и после се качихме на кораба.

Чувствувахме се така, като че ли сме отсъствували от дома си цял век. По-рано никога напълно не оценявахме колко приятна бърлога

е нашата каюта, нито колко чудесно е да седнеш да обядваш на собствения си стол в собствената си каюта и да разговаряш свойски с приятели на собствения си език. О, какво рядко щастие е да разбираш всяка дума, която чуваш, и да знаеш, че всяка, която кажеш в отговор, също ще бъде разбрана! Сега можехме да приказваме до насита, само че от шестдесет и петте пътника имаше само десет, с които да се разговаря. Останалите скитаха кой знае къде. Няма да слизаме на брега в Ливорно. Засега сме преситени от италианските градове и предпочитаме да се разхождаме по познатия кварталдек и да гледаме града отдалече.

Глупавите големци от управата на Ливорно не могат да разберат, че голям параход като нашия може да пресече широкия Атлантически океан без друга цел, освен да доведе група дами и господа на екскурзия. Изглежда им твърде невероятно. Мислят, че е подозрително. По тяхно мнение сигурно зад всичко това се крие нещо по-важно. Те не могат да го разберат и пренебрегват данните от корабните документи. Най-после решиха, че сме батальон преоблечени кръвожадни метежници гарибалдийци. И напълно сериозно поставиха едно военно корабче да наблюдава парахода ни денонощно със заповед, щом се появи някакво революционно движение, в миг да се приложат репресии спрямо него! Полицейски лодки патрулират около нас през цялото време и ако някой моряк се появи в червена риза, това ще му струва свободата. Тези полицаи следят лодката на щурмана от кораба до брега и от брега до кораба и наблюдават тъмните му машинации с бдителен поглед. Ще го арестуват, освен ако не си придаде на лицето изражение, което по-малко да внушава мисли за клане, бунт и противодържавна дейност. Едно приятелско посещение у генерал Гарибалди, направено вчера (по сърдечна покана) от някои наши спътници, потвърди ужасните съмнения, които градската управа храни към нас. Смята се, че приятелското посещение е само маската на кървав заговор. Полицайте се приближават и ни наблюдават, докато се къпем в морето. Нима мислят, че поддържахме връзка с резервни отряди от мошеници на дъното?

Говори се, че в Неапол сигурно ще ни сложат под карантина. Двама-трима от нас предпочитат да не рискуват. Следователно, когато си отпочинем, ще отидем с един френски параход до Чивита Векия, а

оттам до Рим и после с влак до Неапол. Колите не ги поставят под карантина, независимо откъде са взели пасажерите си.

---

[1] Хотел Европа (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА XXV

ВЕЛИКОЛЕПНИ ЖЕЛЕЗНИЦИ. БОГАТСТВОТО НА МАЙКАТА ЦЪРКВА. РАЗКОШ И НИЩЕТА. ВСЕОБЩА МЕРЗОСТ. ДОБРА ДУМА ЗА СВЕЩЕНИЦИТЕ. МРАЧНАТА ЧИВИТА ВЕКИЯ. НА ПЪТ ЗА РИМ.

Има доста много неща в тази Италия, които не разбираме — и по-специално не мога да разбера как едно банкрутирало правителство може да има такива разкошни железопътни гари и такива чудесни пътни бариери. Та тези последните са здрави като желязо, прави като стрели, гладки като стъкло и бели като сняг. Когато стане толкова тъмно, че нищо да не се вижда, човек все още може да види белите пътни бариери на Франция и Италия. И те са толкова чисти, че можеш да се храниш на тях без покривка. Въпреки това не се плащат никакви такси за пътищата.

Що се отнася до железопътните линии — ние такива нямаме. Вагоните се хлъзгат така гладко, като че ли са шейни. Гарите са обширни дворци от дялан мрамор, с внушителни колонади от същия великолепен камък, които ги пресичат от край до край, и с обширни стени и тавани, богато изписани с фрески. Високите входове са

украсени със статуи, а широките подове са настлани с полирани мраморни плочи.

Тези неща покоряват сърцето ми повече от стотиците италиански галерии с безценни съкровища на изкуството, защото аз мога да разбера едните, а не съм компетентен да оценя другите. В пътните бариери, железопътните линии, гарите и новите булеварди с еднотипни къщи във Флоренция и другите градове виждам гения на Луи Наполеон или по-скоро виждам имитация на делата на този държавник. Но Луи се е погрижил във Франция да има основата за тези подобрения — пари. Той винаги има необходимата сума, за да подкрепи проектите си. Те засилват Франция, а не я отслабват. Материалното ѝ благополучие е истинско. Но тук случаят е различен. Страната е в банкрут. Няма реална основа за тези големи дела. Благополучието, което те сякаш показват, е преструвка. В хазната няма пари и затова подобно строителство отслабва държавата. Италия е постигнала заветната си мечта и е станала независима — и така е спечелила слон в политическата лотария. А няма с какво да го храни. Неопитна в управлението, тя се впуснала във всевъзможни разходи и изпразнила хазната си почти за един ден. Пропиляла милиони франкове за военен флот, от който няма нужда, и когато за пръв път пуснала играчката си в действие, тя се възнесла към небесата — казано на езика на поклонниците.

Но всяко зло за добро. Преди година, когато Италия видяла, че я заплашва пълна разруха и че банкнотите ѝ не струват дори и хартията, на която са напечатани, нейният парламент се осмелил да направи *coup de main*^[1], който би ужасил и най-решителните ѝ държавници при по-малко отчайващи обстоятелства. Те, тъй да се каже, конфискували владенията на църквата. И това в потисната от свещениците Италия! В страната, която от шестнадесет века тъне в мрака на суеверието. Рядко добър късмет било за Италия бурното време, което я накарало да избяга от този затвор.

Те не го наричат „конфискуване“ на църковното имущество. Това все пак ще звучи твърде грубо. Но всъщност си е конфискация. В Италия има хиляди църкви, всяка с несметни милиони съкровища, скрити в подземията ѝ, и с армия свещеници, които трябва да бъдат издържани. А после идват имененията на църквата — левга след левга от най-плодородните земи и най-хубавите гори на Италия. Всички те

носят огромни приходи на църквата и нито едно не плаща и цент данък на държавата. В някои големи райони църквата притежава абсолютно всички имоти — земи, водни пътища, гори, мелници и фабрики. Църквата купува, продава, произвежда и понеже не плаща никакви данъци, кой може да я конкурира?

Е, правителството по същество е сложило ръка на всичко и някой ден без съмнение грубо и прозаично ще го конфискува. Нещо трябва да се направи, за да се нахрани изгладнялата хазна, и в цяла Италия няма друг източник, освен богатствата на църквата. Така правителството възнамерява да вземе за себе си голям дял от доходите на църковните имения, фабрики и други, а също и да поеме управлението на църквите и да ги ръководи по свое усмотрение и на своя отговорност. Някои от най-големите и почитани църкви ще запазят персонала си, но във всички други ще останат само шепа свещеници, за да проповядват и да се молят, някои ще бъдат пенсионирани, а останалите ще бъдат изгонени.

Моля, погледнете някои от италианските църкви и разкоша им и ще видите дали това, което върши правителството, е справедливо или не. Днес във Венеция, град със сто хиляди жители, има хиляда и двеста свещеници. Бог знае колко са били те, преди парламентът да намали броя им. Да вземем например църквата на йезуитите. При стария режим били необходими шестдесет свещеници, за да я управляват — днес правителството прави това с пет, а другите са освободени от длъжност. Мизерия и бедност изобилствуват навред около тази църква. При вратата десетина шапки и бонета се свалиха пред нас, също толкова глави смирено се поклониха и също толкова ръце се протегнаха, молещи за милостиня, молещи на чужд език, който не разбрахме, но молещи нямо, с тъжни очи, с хлътнали бузи и окъсани дрехи, които не се нуждаеха от превод. После влязохме през големите врати и сякаш богатствата на целия свят изникнаха пред нас! Огромни колони, издялани от цели мраморни блокове и инкрустирани от горе до долу със стотици сложни фигури, направени от скъп серпентин, амвони от същите скъпи материали, откъдето висяха набрани драперии, покрити с рисунки, като камъкът наподобяваше фина тъкан; главният олтар блестеше с полирания си обков, с балюстрадите си от източен ахат, яспис, серпентин и други скъпоценни камъни, на които ние дори имената рядко чуваме; плочи от лазулит

бяха поставени навред с безразсъдно разточителство, сякаш църквата е притежавала цяла каменоломна от него. Сред цялото това великолепие чистото злато и сребро по олтара изглеждаха евтини и банални. Дори подовите и таваните струваха цяло царско състояние.

Е, какъв е смисълът да се оставят подобни богатства да лежат бездейно, когато половината от населението на тази държава едва ли знае как ще свърже двата края утре? И разумно ли е да се позволява стотици и стотици милиони франка да бъдат замразени в безполезни дрънкулки из църквите на цяла Италия, а хората, смазани до смърт от данъците, да поддържат едно загиващо правителство.

Доколкото виждам, Италия цели хиляда и петстотин години е насочвала всичките си сили, всичките си финанси и цялата си индустрия към построяването на внушително количество чудесни църковни сгради и е изморила от глад половината си граждани, за да осъществи това. Днес тя е един огромен музей на великолепие и нищетата. Всички църкви от един обикновен американски град, взети заедно, едва ли биха могли да купят украсените със скъпоценни камъни дрънкулки на една от стоте й катедрали. А срещу всеки американски просяк Италия може да извади сто със съответните дрипи и паразити. Тя е най-жалката и най-царствената страна на света.

Погледнете величествената флорентинска катедрала — грамадна сграда, която цели петстотин години е изсмуквала кесите на гражданите си и още не е завършена. Като всички други хора и аз паднах на земята и се преклоних пред нея, но когато мръсните просяци се скупчиха около мене, контрастът беше прекалено поразителен, прекалено красноречив и аз си рекох: „О, синове на класическа Италия, нима духът на предприемчивостта, на самоувереността, на благородната амбиция е напълно мъртъв във вас? Проклета да е безполезната ви леност — защо не ограбите църквата си?“

Триста щастливи, спокойни свещеници работят в тази катедрала.

А сега, както съм ядосан, мога да продължа да ругая всеки за каквото се сетя. Във Флоренция има величествен мавзолей, който бил построен, за да погребат в него нашия бог и спасител и семейство Медичи. Звучи богохулно, но е истина: тук постоянно богохулничат. Проклетите покойни Медичи, които жестоко тиранизирали Флоренция и повече от двеста години били неин бич, са осолени и поставени в скъпи гробници, а сред тях е трябвало да бъде издигнат гробът

господен. Експедицията, изпратена до Йерусалим, за да го завладее, била сполетяна от беда и не могла да извърши грабежа, затова сега сградата на мавзолея е празна. Казват, че целият мавзолей бил предназначен за гроба господен и се е превърнал в семейна гробница чак след провала на йерусалимската експедиция — но, извинете, аз не съм толкова прост. Някои от тези Медичи сигурно и така са щели да се вмъкнат вътре. Те не са имали наглостта да извършат само това, което не си струвало труда. Та те поръчали да изрисуват техните дребни, забравени подвизи по суша и море на грандиозни фрески (както правели и някогашните дожи на Венеция) — със Спасителя и дева Мария, които им хвърлят букети от облаците, и със самия господ бог, който им ръкопляска от небесния си трон! И кой е нарисувал тези неща? Та това са Тициан, Тинторето, Паоло Веронезе, Рафаело — не други, а кумирите на света, старите майстори.

Андреа дел Сарто прославял царствените си покровители в картини, които трябвало да ги спасят завинаги от заслужена забрава, а те го оставили да гладува. Пада му се. Рафаело изобразил такива адски злодейки като Катерина и Мария Медичи, седнали на небето в интимен разговор с дева Мария и ангелите (да не говорим за по-висшестоящи особи), и все пак приятелите ми ме ругаят, че имам известно предубеждение към старите майстори, че понякога не успявам да видя красотата в произведенията им. От време на време не мога да не я видя, но пак продължавам да протестирам против раболепието, което карало тези майстори да проституират с великолепните си таланти, за да ласкаят такива чудовища, каквито са били френските, венецианските и флорентинските князе отпреди двеста-триста години.

Казаха ми, че старите майстори трябвало да вършат тези срамни неща, за да си изкарват хляба, понеже принцовете и владетелите били единствените покровители на изкуството. Ако някой високонадарен човек можел да хвърли гордостта и мъжеството си в калта заради хляба, вместо да гладува и да запази благородството си неопетнено, извинението се приема. То би извинило и кражбите на Вашингтоновците и Уелингтъновците, а също и нецеломъдрените жени.

Но някак си мавзолеят на Медичите не може да излезе от мислите ми. Голям е като църква, мозайките му са достатъчно разкошни за царски дворец, големият му купол е покрит с великолепни

фрески, стените му са направени от какво мислите? Мрамор? Гипс? Дърво? Хартия? Не. От червен порфир, серпентин, яспис, източен ахат, алабастр, седеф, халцедон, червен корал, лазулит! Всичките грамадни стени са направени изцяло от тези скъпоценни камъни, вплетени в сложни шарки и фигури и така полирани, че блестят като големи огледала и отразяват великолепните картини по купола над тях. А пред статуята на един от покойните Медичи лежи корона, която пламти от диаманти и смарагди, почти достатъчни, за да се купи цял линейн кораб. Това са нещата, на които правителството е хвърлило око. И ще бъде щастие за Италия, когато те се стопят в държавната хазна. А сега... Но приближава се нов просяк. Ще ида да го унищожа, после ще се върна и ще напиша още една глава с ругатни.

Изядох самотното сираче, прогоних приятелите му и най-после се успокоих и потънах в размишления сега съм в по-добро настроение. След като така свободно се изказах за свещениците и църквите, чувствавам, че справедливостта изисква, ако знам нещо хубаво за някои от тях, да го кажа. Чул съм много неща, които говорят в полза на духовенството, но най-забележителното, за което се сещам, е предаността, която един от прехранващите се с просия монашески ордени показал, когато миналата година завърлувала холерата. Става дума за монасите доминиканци — мъже, които в този горещ климат носят груби дебели кафяви раса и качулки и ходят боси. Мисля, че те живеят изцяло от милостини. Те, без съмнение, силно обичат вярата си, щом толкова страдат за нея. Когато холерата върлувала в Неапол, когато всеки ден умирали стотици и стотици хора, когато всяка загриженост за общественото благополучие била забравена заради егоистични лични интереси и единствената цел на всеки гражданин била да се грижи за себе си, тези мъже се обединили и обикаляли навред, за да се грижат за болните и да погребват мъртвите. Благородните им усилия стрували живота на много от тях. Те се жертвували с бодър дух и това е напълно вероятно. Вярата, измервана с математическа точност, и педантичните тънкости на религиозните доктрини са абсолютно необходими за спасението на някои видове души, но, разбира се, че милосърдието, чистотата на помислите и безкористността, които са в сърцата на хора като тези, ще спасят душите им, въпреки че не са от истинската вяра — тя е нашата.

Един от тези тлъсти, боси мошеници дойде с нас до Чивита Векия на малкото френско параходче. В каютата бяхме само половин дузина пътници. Той пътуваше в трета класа. Този кръвожаден син на инквизицията беше душата на кораба! Той и диригентът на оркестъра от един френски военен кораб свиреха на пиано и пяха оперни арии, пяха заедно дуети, стъкмяваха театрални костюми и ни представяха чудновати фарсове и пантомими. Много добре се разбирахме с този монах и бяхме извънредно разговорчиви, въпреки че той не проумяваше това, за което говорехме, а сам, разбира се, не произнесе нито дума, за чието значение можехме да се досетим.

Тази Чивита Векия е най-съвършеното гнездо на мръсотията, паразитите и невежеството, което досега сме видели, освен онова проклето място в Африка, наречено Танжер, което е точно като нея. Тук хората живеят в улички, широки два ярда и миришещи особено, но не приятно. Добре е, че уличките не са по-широки, защото сега задържат толкова воня, колкото човек може да понесе, и, разбира се, ако са по-широки, ще задържат повече и тогава хората ще измрат. Тези улички са с каменна настилка и са постлани с килим от умрели котки, изгнили дрипи, разложени листа от зеленчуци и останки от стари обувки, всичките нахиснати в помия; хората седят наоколо на столчета и се наслаждават на гледката. Те са, общо взето, лениви и имат малко развлечения. Работят по два-три часа без прекъсване, но не упорито — а после преустановяват работата и ловят мухи. За това не се изисква никакъв талант, защото само трябва да ги сграбчват — ако не хванат тази, която в момента преследват, ще уловят друга. Все им е едно. Не са пристрастни. Удовлетворява ги всяка хваната муха.

Имат и други видове насекоми, но това не ги прави надменни. Те са много тихи, непретенциозни хора. Притежават повече такива живинки от другите градове, но не се хвалят.

Тези хора са много нечистоплътни — в лице, тяло и дрехи. Видят ли някой облечен в чиста риза, това възбужда пренебрежението им. Половината ден жените перат дрехи в уличните чешми, но дрехите вероятно са чужди. Или може би имат един комплект за носене и един за пране, защото никога не обличат нещо, което е било прано някога. Щом свършат с прането, сядат на уличката и гаят животните си. Гаят по една котка, а другите чешат гърбовете си в касите на вратите и са щастливи.

Целият този район влиза в папските владения. Тук, изглежда, няма училище, а билиардът е само един. Част от мъжете отиват в армията, други стават духовници, трети — общари.

Тук съществува паспортна система, но такава има и в Турция. Това показва, че папските владения не са по-напреднали от Турция. Този факт сам по себе си е достатъчен, да накара езиците на зловните клеветници да замлъкнат. Във Флоренция трябваше да ми сложат в паспорта виза за Рим, а после не ми дадоха да сляза на брега, докато един полицаи не я провери на кея и не ми изпрати разрешително. Дори не се осмелиха да ми разрешат да пипна паспорта си цели дванадесет часа, толкова страшен им изглеждах. Прецениха, че ще е най-добре да ме оставят да ми мине яда. Вероятно мислеха, че искам да превзема града. Малко ме познаваха. Той не ми трябваше. На гарата провериха багажа ми. Взеха един от най-хубавите ми анекдоти, прочетоха го два пъти внимателно, а после го прочетоха отзад напред. Но той се оказва твърде сложен за тях. Подаваха си го от човек на човек и всеки поразмишлява известно време над него, но не успяха да го разберат.

Това не беше никакъв обикновен анекдот. Най-после един офицер ветеран го прочете бавно на срички, поклати три-четири пъти глава и каза, че според него е противодържавен. Веднага казах, че ще им разясня този документ и те се скупчиха около мен. И така аз обяснявах, обяснявах, обяснявах, те си вземаха бележки за всичко, което казвах, но колкото повече обяснявах, толкова повече не разбираха нищо и когато накрая се отказаха, дори аз самият не можех да го разбера. Казаха, че го смятат за бунтарски документ, насочен срещу правителството. Тържествено заявих, че това не е вярно, но те поклатиха глави и не се убедиха. После се съвещаваха известно време и накрая го конфискуваха. Стана ми много мъчно, понеже дълго време бях работил над този анекдот и доста се гордеех с него, а сега предполагам, че вече няма да го видя. Предполагам, че ще бъде препратен в Рим и ще бъде прибран в папския архив. И завинаги ще бъде смятан за тайнствена адска машина, която е щяла да избухне като мина и да разпръсне на всички страни добрия папа, ако не са се намесили чудните сили на провидението. Освен това предполагам, че през цялото време, докато съм в Рим, полицията ще върви по дирите ми от едно място на друго, защото ще мисли, че съм опасен тип.

В Чивита Векия е страшно горещо. Улиците са много тесни, а къщите са много масивни и високи, като защита срещу горещината. Това е първият италиански град от тези, които съм видял, изглежда, без светец покровител. Предполагам, че никой светия освен онзи, който се възнесъл в огнената колесница, не ще може да понесе местния климат.

Тук няма нищо за гледане. Няма дори и катедрала с единадесет тона сребърни архиепископи в задните стаи и не ти показват покрити с плесен сгради отпреди седем хиляди години, нито стари опушени паравани за камина, които са шедьоври на Рубенс или Симпсън, на Тициан или Фьргюсън, или на някоя подобна особа; няма и парчета от светци в бутилки, нито парчета от кръста господен. Отиваме в Рим. Тук няма нищо за гледане.

---

[1] Решителен ход (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА XXVI

ВЕЛИЧИЕТО НА КАТЕДРАЛАТА „СВ. ПЕТЪР“. СВЕЩЕНИ РЕЛИКВИ. ВЕЛИЧЕСТВЕНА ГЛЕДКА ОТ КУПОЛА. СВЕТАТА ИНКВИЗИЦИЯ. МОНАШЕСКИ ИЗМАМИ. КОЛИЗЕЯТ. ДРЕВЕН АФИШ ЗА ПРЕДСТАВЛЕНИЕ В КОЛИЗЕЯ.

Кое е това, което вдъхва най-благородно възхищение? Кое е това, което изпълва с гордост гърдата на човека повече от което и да е друго преживяване? Откритието. Да знаеш, че крачиш там, където никой друг не е минавал, че виждаш неща, невидени от човешко око, че дишаш девствен въздух. Да дадеш живот на една идея, да стигнеш до велика мисъл, да откриеш интелектуален къс самородно злато точно под праха на поле, преоравано от много умове преди. Да откриеш нова планета, да изобретиш нов вид панта, да накараш светкавиците да пренасят съобщенията ти. Да бъдеш пръв — това е главното. Да направиш нещо, да кажеш нещо, да видиш нещо преди другите — това носи удоволствие, в сравнение с което останалите удоволствия са банални и обикновени, останалите радости — евтини и незначителни. Морз с първото си съобщение, донесено от неговия слуга — светкавицата; Фултън в онзи безконечен миг на напрежение, когато

поставил ръка на дросела и параходът тръгнал; Дженър, когато пациентът му с кравешкия вирус в кръвта се разхождал невредим сред болни от едра шарка; Хау, когато в ума му се стрелнала мисълта, че в продължение на сто и двадесет поколения ухото е било пробивано в обратния край на иглата; безименният повелител на изкуството, който оставил длетото си през някоя стара, забравена вече епоха и тайно се наслаждавал на завършения Лаокоон; Дагер, когато заповядал на стоящото в зенита си слънце да отпечата пейзажа върху нищожната му посребрена плака и то му се подчинило; Колумб на вантите на „Пинта“, когато размахал шапката си над приказното море и се взрял в един непознат свят! Това са мъже, които наистина са живели, които в действителност са разбрали какво е удоволствие, които са събрали възторг за цял човешки живот в един-единствен миг.

Какво мога да видя в Рим, което други не са видели преди мен? Какво мога да докосна, което други не са докосвали? Какво мога да почувствувам, да чуя, да узная, което ще ме развълнува, преди да попадне при други? Какво мога да открия? Нищо. Съвсем нищо. Но само ако бях римлянин! Ако в прибавка към моите собствени леност, суеверие и невежество можех да бъда надарен с леността, суеверието и безграничното невежество на съвременния римлянин — какви зашеметяващи светове бих открил! Ах, ако само бях жител на Кампаня, ако живеех на двадесет и пет мили от Рим! Тогава щях да пътувам.

Щях да отида в Америка, да видя, да уча, да се върна в Кампаня и да застана пред сънародниците си като забележителен откривател. Щях да кажа:

„Аз видях страна, която няма църква закрилница и все пак хората живеят. Видях правителство, което никога не е било защищавано от чужди войници на цена, повисока от тази, която се изисква за работата на самото правителство. Видях обикновени мъже и жени, които могат да четат, дори видях деца на обикновени селяни да четат книги; ако съм убеден, че ще ми повярвате, бих казал, че могат и да пишат. В градовете видях хора да пият вкусна напитка, приготвена от тебешир и вода, но нито веднъж не

видях да минават кози по Бродуей, Пенсилвания авеню и Монтгомъри стрийт и не ги видях да доят кози пред вратите на къщите си. Видях истински стъклени прозорци на къщите дори и на най-простите хора. Някои от къщите не са от камък, нито пък от тухли — тържествено се заклевам, че са дървени. Къщите там се подпалват и изгарят — всъщност изгарят до основи и не оставят никаква следа. На смъртното си легло бих се заклел, че говоря истината. Като доказателство, че това не се случва рядко, твърдя, че те притежават нещо, наречено противопожарна машина: тя бълва силни струи вода и винаги е в готовност денем и нощем да се втурне към горящите къщи. Ще помислите, че една кола е достатъчна, но някои големи градове имат по сто. Те наемат на работа хора и им плащат месечни заплати само за да гасят пожари. За известна сума други хора застраховат къщата ви срещу пожар и ако къщата изгори, те ви плащат за нея. Има стотици и хиляди училища и всеки може да отиде да се учи, за да стане мъдър като свещеник. В тази необикновена страна, ако богаташ умре като грешник, той бива прокълнат. Не би могъл да купи спасение за душата си с пари за литургии. Там наистина няма голяма полза да си богат. Няма голяма полза, що се отнася до оня свят, но има голяма, много голяма полза, що се отнася до този свят, защото там, ако някой е богат, той е на голяма почит и може да стане законодател, губернатор, генерал, сенатор, независимо колко невежо магаре е — точно както в скъпата ни Италия благородниците държат всички високи постове, макар че понякога по рождение са знатни идиоти. Там, ако човек е богат, му правят скъпи подаръци, канят го на празненства, черпят го с особени напитки, но ако е беден и има дългове, искат от него да ги плати. Жените се обличат с различни рокли почти всеки ден. Роклите обикновено са хубави, но имат абсурдна кройка, кройките и модата се променят веднъж на сто години и ако желаех да ме нарекат безсъвестен лъжец, щях да кажа, че се променят дори често. По главите на американките не расте коса. Правят

им я хитреците от магазините и я къдрят и фризируют по възмутителен и безбожен начин. Някои особи носят стъклени очи, през които може би виждат по-лесно, иначе не биха ги употребявали, а в устата на други зъбите са направени от светотатстваща човешка ръка. Мъжкото облекло е смешно и нелепо. В обикновения живот те не носят нито мушкети, нито копия, не носят пелерини със зелена подплата, нито островърхи черни филцови шапки, нито кожени гети до коленете, нито панталони до коленете, направени от козя кожа с козината отвън, нито подковани обувки, нито огромни шпори. Носят високи шапки, наречени цилиндри, палта в най-тъмен черен цвят; ризи, на които така им личи мръсотията, че трябва да се сменят всеки месец и създават много главоболия; неща, наречени панталони, които се държат от презрамки, а краката им са обути във високи обувки със смешна форма, които бързо се износват. Въпреки че бяха облечени в толкова фантастични одежди, хората се смееха на моя костюм. В тази страна книгите са нещо толкова обикновено, че наистина не представляват никаква рядкост. Същото се отнася и за вестниците. Имат голяма машина, която ги печата по хиляди на час.

Там видях обикновени мъже — мъже, които не са нито свещеници, нито принцове, — но пълни господари на земята, която обработват. Не я вземат под аренда от църквата, нито от земевладелците. Готов съм да се закълна в това. В тази страна можеш да паднеш три пъти от прозорец на третия етаж и да не смажеш нито войник, нито свещеник. Удивително е колко рядко се срещат такива хора. В градовете се падат дузина цивилни на всеки войник и също толкова на всеки свещеник или проповедник. С евреите се отнасят като с човешки същества, а не като с кучета. Те могат да работят каквото пожелаят, могат да продават свършено нови стоки, стига да искат, могат да държат аптеки, могат да практикуват като лекари сред християни, могат дори да се ръкуват с християни, ако пожелаят, могат да общуват с тях като човешки същества с

други човешки същества, не трябва да живеят затворени в един ъгъл на града, могат да се установяват в която искат част на града, говори се, че дори имат привилегията да купуват земя и къщи и да ги притежават, въпреки че аз самият се съмнявам в това, никога не им се налага да се надбягват голи с магарета по време на карнавала, за да доставят удоволствие на хората, никога войници не са ги вкарвали насила в някоя църква неделя след неделя в продължение на стотици години, за да чуят как анатемосват тях самите и религията им, днес в тази страна на евреина е позволено да гласува, да заема държавни постове, нещо повече, да се качи на улична трибуна и да каже мнението си за правителството, ако то не му се харесва! Ах, това е чудесно! Обикновените хора там знаят много, дори имат безочие да се оплакват, ако не ги управляват както трябва, да вземат властта в свои ръце и да помагат на правителството ако имаха закони като нашите, които дават един долар от всеки три, спечелени от реколтата, на правителството като данък, те биха променили този закон; вместо да плащат тридесет и три долара данък на всеки сто, те се оплакват, ако трябва да плащат седем. Чудни хора! Не разбират колко са богати. Сред тях не бродят монаси с кошници, да просят за църквата и да ги подяждат. Почти никога не се срещат пастори да скитат боси с кошници и да изкарват прехраната си с просия. В тази страна проповедниците не са като нашите монашески ордени, събиращи милостиня — те имат един-два ката дрехи и понякога се мият. В тази земя планините са много по-високи от Албанските; огромната римска Кампаня, сто мили дълга и четиридесет широка, е съвсем малка в сравнение със Съединените американски щати; Тибър, прочутата наша река, която простира могъщото си корито почти на двеста мили и която едва ли някое момче може да прехвърли с камък, не е нито толкова дълга, нито толкова широка, колкото американската река Мисисипи, нито колкото Охайо, нито дори колкото Хъдзън. В Америка хората са мъдри и знаят повече от дедите си. Те не орат с

изострена пръчка, нито пък с триъгълно парче дърво, което просто чеше земята отгоре. Предполагам, че ние правим това, защото праотците ни са го правили преди три хиляди години. Но тези хора не хранят свещена почит към предците си. Те орат с рало, което представлява извито желязно острие, и то се забива в земята на цели пет инча. Но това не е всичко. Те прибират зърното си с ужасна машина, която окосява цели ниви на ден! Ако мога да се осмеля, ще ви кажа, че понякога използват едно богохулно рало, което работи с огън и пара и разорава акър земя само за един час, но... но... виждам по погледите ви, че не вярвате на нещата, които ви разказвам. Уви, репутацията ми е опетнена и аз вече съм белязан като лъжец.“

Ние, разбира се, често ходехме до чудовищната църква „Св. Петър“. Знаех размерите ѝ. Знаех, че е грамадна сграда. Знаех, че е дълга почти колкото вашингтонския Капитолий — около седемстотин и тридесет фута. Знаех, че е триста шестдесет и четири фута широка значително по-широка от Капитолия. Знаех, че кръстът на върха на кубето на църквата е четиристотин тридесет и осем фута над земята и следователно е с около сто или може би сто двадесет и пет фута по-висок от купола на Капитолия. Следователно имах един критерий. Искях да си създам колкото може по-правилна представа за това как ще изглежда църквата. Бях любопитен да видя с колко ще сгреша. Сгреших значително. Църквата „Св. Петър“ никак не изглежда толкова голяма колкото Капитолия и, разбира се, не притежава и една двадесета от външната му красота.

Когато стигнахме до вратата на църквата и влязохме доста навътре, беше невъзможно да разберем, че това е една много голяма сграда. Трябваше да поровя в паметта си за още няколко сравнения. Църквата „Св. Петър“ е огромна. Височината и големината ѝ са равни на два вашингтонски Капитолия, поставени един върху друг, но при условие, че Капитолият беше по-широк, или на два-три квартала от обикновени сгради, поставени един върху друг. Църквата „Св. Петър“ наистина е голяма, но не можеше да изглежда и не изглеждаше такава. Работата е там, че всичко в нея и около нея е толкова грамадно, че

можеше да бъде сравнено само с хората, а тях не ги бях забелязал. Те бяха буболечки. Статуите на деца, държащи вази със светена вода, са огромни, ако се съди по цифрите, но същото се отнася и за всичко около тях. Мозаечните картини на купола са грамадни, направени от хиляди и хиляди стъклени кубчета, големи колкото края на малкия ми пръст, но тези картини изглеждат като направени от един къс, с ярки цветове и съвсем съразмерни с купола. Очевидно те не са подходяща мярка. Далече навътре към противоположния на входа край на църквата (мислех, че е точно на противоположния край, но после открих, че е в центъра, под купола) стоеше нещото, което наричат baldacchino — голяма бронзова рамка като тези, които крепят мрежите против комари. Тя изглеждаше просто като значително уголемено легло — нищо повече. Но аз знаех, че височината ѝ е повече от половината височина на Ниагарския водопад. Засенчваше я купол, толкова могъщ, че я смаляваше. Чрез никакъв метод на сравнение не можах да достигна до истинските размери на четирите големи четвъртити подпори или стълбове, които стоят на еднакво разстояние един от друг и крепят покрива. Знаех, че стените на всяка от тях са широки горе-долу колкото фасадата на много голяма къща (петдесет-шестдесет фута) и че са два пъти по-високи от обикновена жилищна сграда, но все пак изглеждаха малки. Опитах всички начини, за които можах да се сетя, за да разбера колко голяма е църквата „Св. Петър“, но нищо не излезе. Мозаечният портрет на един апостол, който пише с перо, дълго шест фута, имаше вид на апостол със съвсем обикновени размери.

Но след малко вниманието ми бе привлечено от хората. Ако застанеш на входа на „Св. Петър“ и погледнеш към хора, намиращи се в противоположния му край, на разстояние две пресечки, това им действа смаляващо. Заобиколени от грамадните картини и статуи и загубени в огромното пространство, те изглеждат много по-дребни, отколкото ако стояха на открито на две пресечки от мене. „Премерих“ на око височината на един мъж, който мина край мене, наблюдавах го как се смали до малко учениче, докато се отдалечаваше надолу по посока към baldacchino, а после го изгубих сред безмълвната тълпа от пигмейчета, които се плъзгаха около него. Наскоро бяха украсявали църквата по случай някаква голяма церемония в чест на свети Петър и сега вътре имаше работници, заети със сваляне на цветята и златната

хартия от стените и стълбовете. Понеже никакви стълби не достигаха до тези големи височини, работниците се спускаха с въжета от балюстрадите и капителите на пиластрите. Горната галерия, която описва окръжност по вътрешната страна на купола, е двеста и четиридесет фута над пода на църквата — много малко камбанарии в Америка могат да се равняват с нея. Посетителите винаги се качват там да погледнат църквата отвисоко, понеже от тази точка човек получава най-добра представа за някои от височините и разстоянията. Докато стояхме долу на пода, един от работниците се спусна от тази галерия на края на дълго въже. Никога досега не съм предполагал, че човек може толкова силно да заприлича на паяк. Той едва се виждаше, а въжето му беше просто като конец. Като видях колко малко място зае той, повярвах в историята, че десет хиляди войници влезли веднъж в „Св. Петър“ да слушат литургия, след това дошъл командирът им и като не ги намерил, предположил, че още не са пристигнали. Но те били там — в един от трансептите. Веднъж почти петдесет хиляди души се събрали в „Св. Петър“ да чуят провъзгласяването на догмата за непорочното зачатие. Изчислено е, че на пода на църквата има правостоящи места за... за голям брой хора, забравил съм точната цифра. Но няма значение — и това е достатъчно точно.

В „Св. Петър“ има дванадесет малки колони, които по-рано са, били в храма на Соломон. А освен това — което беше много по-интересно за мене — тук имат и парче от кръста господен, няколко гвоздеа и част от трънения венец.

Ние, разбира се, се качихме на върха на купола и влязохме в позлатената медна топка, която е над него. Там могат да се съберат десетина души — ако малко се постеснят, — та вътре беше задушно и горещо като във фурна. Някои от тези хора, които така обичат да пишат имената си на видни места, са били тук преди нас — един-два милиона, струва ми се. От купола на „Св. Петър“ могат да се видят всички забележителности на Рим, от крепостта Сан Анджело до Колизея. Могат да се различат и седемте хълма, на които е построен Рим. Може да се види Тибър и мястото на моста, защищаван от Хораций в „славните стари времена“, когато Ларс Порсена се опитал да го пресече с нашествениците си. Може да се види мястото, където Хорациите и Куриациите са водили прочутата си битка. Може да се види широката зелена Кампаня, която се простира оттук чак до

планините — осеяна с арки и разрушени акведукти от стари времена, така живописни в мрачната си разруха и така изящно окичени с гирлянди от лози. Могат да се видят и Албанските планини, Апенините, Сабинските хълмове и синьото Средиземно море. Оттук се вижда панорама, която е разнообразна, обширна, красива за окото и с по-забележителна история от която и да е друга в Европа. Отдолу се простират останките от град, който някога е имал четири милиона души население, и сред скупчените му сгради се издигат руините на храмове, колони и триумфални арки, видели Цезарите и зенита на римското великолепие, а близо до тях с ненакърнена трайност стои иззиданият от тежки каменни арки водопровод, които е принадлежал на по-стар град, издигал се тук, когато Ромул и Рем още не са били родени, а Рим не е бил дори замислен. Виа Апия още е цяла и може би изглежда почти така, както когато триумфалните процесии на императорите са минавали по нея, водейки оковани владетели от най-отдалечените краища на земята. Не можахме да видим дългите редици от бойни колесници и облечени в броня мъже, натоварени с плячката от завладяната страна, но криво-ляво си представихме това шествие. От купола на „Св. Петър“ видяхме много забележителности и накрая, почти в краката ни, сградата, където някога е била Инквизицията, спря погледите ни! Как се променят нравите с течение на времето! Преди около седемнадесет-осемнадесет века невежите римляни имали обичай да изкарват християни ей там, на арената на Колизея, и да пускат срещу тях диви зверове за забавление. Това било и за урок. Трябвало да научи хората да се отвращават и да се страхуват от новата вяра, която проповядвали последователите на Христос. Зверовете разкъсвали жертвите си на парчета и за миг ги превръщали в жалки осакатени трупове. Но когато християните дошли на власт, когато светата майка църква станала господарка на варварите, тя не им показвала по същия този начин, че грешат. Не, тя ги настанявала в тази приятна Инквизиция, насочвала вниманието им към блажения Спасител, така кротък и милостив към всички хора, и увещавала варварите да го обикнат. И правела всичко възможно, за да ги убеди да го обикнат и да го почитат: първо им изкълчвали пръстите, после защипвали плътта им с клещи, нажежени до червено, защото са неприятни в студено време, после малко ги поодирали на живо и накрая публично ги опичали. Инквизиторите винаги успявали да убедят

варварите. Правата вяра, когато се прилага правилно — както я прилагала добрата майка църквата, — е силно успокояваща. И е чудно убедителна. Има голяма разлика между това да храниш диви зверове с хора и да раздвижваш по-изтънчено чувствата им чрез Инквизицията. Едното е система, изобретена от изродени варвари, а второто — от просветени цивилизовани хора. Много жалко, че палавата Инквизиция вече не съществува.

Предпочитам да не описвам „Св. Петър“. Това вече е правено преди. Тленните останки на свети Петър почиват в гробницата под baldacchino. Застанахме на това място, изпълнени с почит. Същото направихме и в Мамертинския затвор, където Петър е бил затворен, където покръстил войниците, където според преданието направил така, че да бликне извор, за да може да се извърши кръщаването. Но тутакси се усъмнихме, когато ни показаха отпечатък от лицето на Петър върху твърдия камък на затворническата стена и казаха, че го е направил, като се блъснал в нея. Не ни достигна доверчивост и когато монахът в църквата „Св. Себастиан“ ни показва паве с две големи следи от стъпки на него и каза, че са оставени от краката на Петър. Такива неща не могат да ни впечатлят. Монахът каза, че дошли ангели, освободили Петър от затвора през нощта и той си тръгнал от Рим по Виа Апия. Спасителят го срещнал и му казал да се върне, което той и направил. Петър оставил тези следи на камъка, на който тогава бил застанал. Не се казва обаче как изобщо се е разбрало, че това са следите на Петър, като се има предвид, че разговорът се е състоял тайно, и то през нощта. Отпечатъкът на лицето в затвора беше на човек с обикновен ръст, а следите — на великан, висок десет-дванадесет фута. Това несъответствие потвърди съмненията ни.

Естествено посетихме форума, където е бил убит Цезар, а също и Тарпейската скала. Видяхме „Умиращия гладиатор“ в Капитолия и мисля, че дори оценихме високо това чудо на изкуството, също както във Ватикана оценихме издялания от мрамор „Лаокоон“. Бяхме и в Колизея.

Всеки е виждал изображенията на Колизея. Всеки познава тази „кутия за шапки“, цялата в амбразури и прозорци, на която едната страна е отхапана. Понеже е доста изолиран, той се показва в по-благоприятна светлина от всички други древноримски паметници. Дори красивият Пантеон, над чийто езически олтар сега се издига

кръстът и чиято Венера, натруфена със свещени евтини дрънкулки, неохотно изпълнява обязаностите на Дева Мария, е заобиколен с порутени къщи и внушителността му силно е пострадала. Но царят на всички европейски руини, Колизеят, запазва онази резервираност и онова царствено уединение, което е присъщо на величествата. Плевели и цветя никнат по масивните му арки и наредените в кръг седалки, а от високите му стени лози проточват ластари. Внушително безмълвие тегне над чудовищната сграда, в която тълпи от мъже и жени са имали обичай да се събират в древни времена. Пеперудите са заели местата на кралиците на модата и красотата отпреди осемнадесет века и гущери се припичат на слънце върху свещения трон на императора. Колизеят разказва за величието и упадъка на Рим по-живо от всички написани истории. Той е най-достойният все още оцелял представител и на двете. Като се движим из днешния Рим, може да ни се стори трудно да повярваме в някогашното му великолепие и в милионното му население, но с това убедително доказателство пред нас — театър със седящи места за осемдесет хиляди души и правостоящи места за още двадесет хиляди, за да побере онези от гражданите му, които искали забавления — ни се струва по-лесно да повярваме в миналото му величие. Колизеят е дълъг над шестстотин фута, широк е седемстотин и петдесет и е висок сто шестдесет и пет фута. Формата му е елипсовидна.

В Америка ние едновременно наказваме затворниците за престъпленията им и ги използваме. Даваме ги под наем на фермери и ги принуждаваме да печелят пари за държавата, като правят бъчви или строят пътища. Така съчетаваме бизнеса с изкуплението на греха и всичко е наред. Но в древния Рим съчетавали религиозната служба с удоволствието. Понеже било необходимо новата секта, наречена християни, да бъде унищожена, хората преценили, че е умно да направят така, че държавата да получи изгода, а публиката удоволствие. В прибавка към гладиаторските борби и други представления понякога изкарвали членове от омразната секта на арената на Колизея и пускали диви зверове да ги разкъсат. Пресметнато е, че седемдесет хиляди християни са се мъчили на това място. Това е превърнало Колизея в свята земя в очите на последователите на Спасителя. И защо не? Щом като веригата, с която е бил окован някой светия, и следите от стъпки, оставени от него върху

камъка, на който случайно е застанал, са святи, разбира се, че е свято и мястото, където някой и друг човек е дал живота си за вярата.

Преди седемнадесет-осемнадесет века Колизеят е бил театърът на Рим, а Рим е бил господар на света. Тук показвали великолепни шествия в присъствието на императора, важни държавни министри, благородници и огромна публика от граждани с по-малко значение. Гладии се биели с гладиатори, а понякога и с военнопленници от не една далечна земя. Това наистина е бил театърът на Рим и на света и светският мъж, който не съумявал небрежно и уж случайно да пусне нещо за „личната ми лежа в Колизея“, не можел да се движи във висшите кръгове. Когато търговецът от магазина за облекло искал бакалина от ъгъла да се изяде от завист, купувал запазени места на първия ред и разгласявал новината навред. Когато неотразимият продавач от галантерийния магазин искал да разстрои и унищожи някого, според вродения си инстинкт той се наконтвал, без да се интересува от разходите, и завеждал чужда дама в Колизея, а после подсилвал обидата, като я тъпчел със сладолед в антрактите или като се приближавал до клетките и раздвижвал за нейно назидание мъчениците с бастунчето си от китова кост. Римските контета били в стихията си само когато се подпирали на някоя колона и попипвали мустачките си, без да обръщат внимание на дамите, когато гледали кървавите битки през театрални бинокли, дълги два инча; и възбуждали завистта на провинциалистите с критики, които показвали, че са били в Колизея много, много пъти и че той отдавна не е нещо ново за тях, когато най-сетне извъръщали лице с прозявка и казвали: „И това ми било звезда! Държи меч като начинаещ разбойник! Може би става за провинцията, но не и за столицата!“

Радостен бил мошеникът, който без да плаща за билет, успявал да си намери място в партера за дневното съботно представление, щастливо било римското улично момче, докато ядяло фъстъци и зяпало гладиаторите от зашеметяващо високата галерия.

За мене беше запазена високата чест да открия сред боклука на разрушения Колизей единствения афиш на заведението, останал досега. От него все още ухаеше издайнически на ментови бонбони, един ъгъл явно беше сдъвкан, а на полето на отличен латински бяха написани с изящен женски почерк следните слова:

Скъпи, чакай ме на Тарпейската скала утре вечер
точно в седем. Мама ще бъде на гости у приятели на
Сабинските хълмове.

Клавдия

Ах, къде е днес този щастливец и къде е ръчицата, която е
написала тези изискани редове? Превърнати на прах и пепел от хиляда
и седемстотин години!

Ето какво беше написано на афиша:

РИМСКИ КОЛИЗЕЙ
НЕНАДМИНАТ АТРАКЦИОН
НОВИ ПРИДОБИВКИ! НОВИ ЛЪВОВЕ!
НОВИ ГЛАДИАТОРИ!
УЧАСТВУВА ПРОЧУТИЯТ
МАРК МАРЦЕЛ ВАЛЕРИАН!
Само шест спектакъла!

Дирекцията моли за разрешение да предложи на
публиката забавление, което надминава всички досегашни
опити на която и да е сцена! Дирекцията не е пожалила
никакви средства, за да направи откриването на новия
сезон достойно за щедрото внимание, с което публиката
сигурно ще увенчае усилията ѝ! Дирекцията моли за
разрешение да заяви, че е успяла да осигури

СЪЗВЕЗДИЕ ОТ ТАЛАНТИ,
НЕВИЖДАНИ ДОСЕГА В РИМ!

Тази вечер представлението ще започне с
ГРАНДИОЗНА БИТКА С МЕЧОВЕ

между двама млади и обещаващи аматьори и
прочутия партиански гладиатор пленник, току-що изпратен
от лагера на Вер...

Следва грандиозна, нравоучителна
БИТКА С БОЙНИ СЕКИРИ!

между знаменития Валериан (с една ръка завързана
отзад) и двама гиганти диваци от Британия.

След което прочутият Валериан (ако остане жив) ще се бие с меч

С ЛЯВАТА РЪКА!

срещу шест второкурсници и един първокурсник от гладиаторския колеж!

Следва дълга серия от блестящи схватки, в които ще участвуват най-добрите таланти на империята

След което известното дете чудо

МЛАДИЯТ АХИЛ

ще се бори с четири тигърчета, въоръжено само с малко копие!

Представлението ще завърши с високонравствено и елегантно

МАСОВО КЛАНЕ!

в което тринадесет африкански лъва и двадесет и двама пленници варвари ще се бият, докато всичките не се унищожат!

КАСАТА Е ОТВОРЕНА

Първи балкон — един долар. За деца и слуги — половин цена.

Експедитивен отряд полицаи ще бъде в готовност, за да пази реда и да не позволява на животните да прескачат парапетите и да безпокоят публиката.

Вратите се отварят в седем часа. Представлението започва в осем.

НИКАКВИ ГРАТИСИ!

(Печатница „Диодор Йов“)

Беше колкото необикновено, толкова и приятно, че имах щастието да намеря сред боклука на арената един изцапан и осакатен брой на римския ежедневник „Бойна секира“, съдържащ рецензия точно за това представление. Вестникът идва с много векове закъснение и не може да бъде източник на новини, та затова аз го публикувам тук просто за да покажа колко малко са се променили стилът и езикът на театралната критика през вековете, изминали

откакто раздавачите са доставили този брой, още миришец на печатарско мастило, на римските си клиенти.

ОТКРИВАНЕ НА СЕЗОНА В КОЛИЗЕЯ. — Въпреки неблагоприятните метеорологични условия значителен брой зрители от висшето общество на града се събраха миналата вечер, за да станат свидетели на столичния дебют на младия трагедиен актьор, който напоследък спечели такова високо уважение в амфитеатрите на провинциите. Присъствуваха шестдесет хиляди души и е справедливо да се предположи, че ако улиците не бяха почти непроходими, театърът щеше да е пълен. Негово августейшо величество император Аврелий заемаше императорската ложа и всички погледи бяха обърнати към него. Много знатни благородници и генерали на империята удостоиха събитието с присъствието си, а сред тях изпъкваше младият патриций, лейтенантът, чийто лавров венец, спечелен в редовете на Гръмотевичния легион, все така се зеленее на челото му. Възгласът, с който той бе посрещнат, се чу отвъд Тибър!

Скорошният ремонт и украсата допринасят за красотата и комфорта на Колизея. Голямо подобрение са новите възглавници, поставени върху твърдите мраморни седалки, с които отдавна бяхме свикнали. Сегашната дирекция заслужава похвалата на публиката. Тя е възстановила в Колизея старата позлата, разкошната тапицерия и великолепието, с което, според отколешните редовни посетители на Колизея, Рим се е гордеел преди петдесет години.

Началната сцена миналата вечер — битката с мечове между двама млади аматьори и известния партиански гладиатор, наскоро взет в плен — беше много хубава. Повъзрастният от двамата млади джентълмени боравеше с оръжието си с елегантност, която показваше, че той притежава изключителен талант. Лъжливата му атака, последвана веднага от точно нанесен удар, който свали

шлема на партианеца, се посрещна с бурни ръкопляскания. Не беше съвсем изкусен при неочакваните удари, но многобройните му почитатели със задоволство видяха, че с времето практиката ще отстрани този дефект. Убиха го все пак. Сестрите му, които присъствуваха тук, изразиха силно съжаление. Майка му напусна Колизея. Другият младеж продължи състезанието с такава енергия, че предизвика изблици от ентузиазирани аплодисменти. Когато най-сетне и той падна мъртъв, старата му майка се спусна с писък, с разрошена коса и обляно в сълзи лице и припадна точно когато ръцете ѝ се протягаха да сграбчат парапета на арената. Полицията бързо я изнесе. При тези обстоятелства поведението на жената е оправдано, но ние смятаме, че такива сцени са несъвместими с приличието, задължително по време на представленията, и са крайно непристойни в присъствието на императора. Партианският пленник се би храбро и умело и в това няма нищо чудно, понеже се сражаваше за живота и свободата си. Жена му и децата му бяха там, за да подкрепят ръката му и да му напомнят за родния дом, който той няма да види отново, ако бъде победен. Когато падна вторият му противник, жена му притисна децата до гърдите си и се разплака от радост. Но това беше само временно щастие. Пленникът се олюля към нея и тя видя, че свободата, която е спечелил, идва твърде късно. Беше ранен смъртоносно. Така първото действие завърши по напълно задоволителен начин. Директорът на театъра беше извикан пред завесата и отговори на оказаната му чест с благодарствена реч, наситена с хумор и остроумие, като завърши с думите, че се надява скромните му усилия да достави весело и поучително развлечение на публиката все така да се посрещат с одобрение от римската общественост.

След това се появи звездата, посрещната с бурни ръкопляскания и с едновременно размахване на шестдесет хиляди носни кърпички. Марк Марцел Валериан (актьорски псевдоним истинското му име е Смит) е екземпляр с великолепа физика и рядко способен

актьор. Той чудесно владее бойната секира. Веселостта и игриливостта му са неотразими в комичните роли, но те отстъпват на възвишената му игра в печалното царство на трагедията. Когато секирата му описваше огнени кръгове около главите на обърканите варвари в такт с подскачащото му тяло и лудуващите му крака, публиката избухна в неудържим смях. Но когато тъпата страна на меча му разчупи черепа на един от варварите и почти в същия миг острието съсече тялото на друг на две, воят на ентузиасирано възхищение, който разтърси сградата, беше признанието на критичната публика, че той е майстор в най-прекрасните жанрове на професията си. Единственият му евентуален недостатък (а ние съжаляваме дори за намек, че има такъв) е, че поглеждаше към публиката по средата на най-вълнуващите моменти на номера, като че ли търсеше възхищение. Това, че спира да се бие, за да се поклони, когато му хвърлят букети, също е проява на лош вкус. В голямото сражение, когато се биеше с лявата ръка, той сякаш през половината от времето гледаше към публиката, вместо да сече противниците си. А след като уби всичките второкурсници и вече си играеше с първокурсника, той се наведе, сграбчи един хвърлен към него букет и го предложи на противника си тъкмо когато последният стоварваше върху него удар, който обещаваще да бъде смъртната му присъда. Такова лекомислие несъмнено е съвсем подходящо за провинциите, но е неуместно за достойнството на столицата. Вярваме, че нашият млад приятел ще приеме тези забележки, без да се обиди, тъй като ние ги отправяме единствено за да се поучи от тях. Всички, които ни познават, знаят, че въпреки справедливата строгост, която понякога проявяваме към тигрите и мъчениците, ние никога не обиждаме гладиаторите преднамерено.

Детето чудо правеше чудеса. То надви четирите си тигърчета с лекота и без други наранявания освен загубата на част от скалпа си. Масовото клане беше изиграно с

достоверно съблюдаване на подробностите, което прави чест на покойните участници в него.

Общо взето вчерашното представление прави чест не само на дирекцията, но и на града, който насърчава и подкрепя такива полезни и поучителни развлечения. Ние просто подсказваме, че вулгарният обичай на момчетата от галерията да замерят тигрите с фъстъци и книжни топчета, да викат „Ей!“ и да изразяват одобрение или недоволство с изрази като „Браво, лъве!“, „Давай, гладиаторче!“, „Живо!“, „У-у-у“, „Разкарай се!“ и прочие са крайно осъдителни в присъствието на императора и полицията трябва да ги прекрати. Няколко пъти миналата вечер, докато сценичните работници излизаха на сцената да извлекат телата, младите грубияни от галерията крещяха: „Чистачи!“, „Я какво палтенце!“ и „Размърдай си пергелите!“, а използваха и много други неподобаващи забележки. Тези неща са твърде неприятни за публиката.

За днес следобед е обещано дневно представление за деца, на което няколко мъченици ще бъдат изядени от тигри. Редовните представления ще продължат всяка вечер до второ разпореждане. Всяка вечер съществени промени в програмата. Бенефис на Валериан на 29-и, вторник, ако остане жив.

Навремето аз самият съм бил театрален критик и често с изненада откривах, че знам за Хамлет повече от Форест; и сега с удоволствие забелязвам, че моите събратя от древността са знаели по-добре от гладиаторите как трябва да се води битка с мечове.

ГЛАВА XXVII

„ЗАКЛАН ЗА УДОВОЛСТВИЕ НА РИМСКАТА ТЪЛПА“. ВБЕСЯВАЩА ТЕМА. ГИДОВЕ МАГАРЕТА. РИМСКИТЕ КАТАКОМБИ. СВЕТЕЦЪТ, КОЙТО СИ СПУКАЛ РЕБРАТА. ЧУДОТО НА КЪРВЯЩОТО СЪРЦЕ.

Дотук добре. Ако някой има право да се чувства горд и доволен от себе си, това, разбира се, съм аз. Защото писах за Колизея и за гладиаторите, за мъчениците и за лъвовете и все пак нито веднъж не употребих израза „заклан за удоволствие на римската тълпа“. Аз съм единственият свободен бял на зряла възраст, който е постигнал това, откак Байрон е създал фразата.

„Заклан за удоволствие на римската тълпа“ звучи добре първите седемнадесет-осемнадесет хиляди пъти, когато го видиш напечатано, но след това започва да става досадно. Намирам го във всички книги, в които се говори за Рим, и напоследък това ми напомня за съдията Оливър. Оливър беше млад юрист, току-що завършил учението си, когато дойде чак в пустините на Невада, за да започне живота си. Там той установи, че тази земя и нашият начин на живот там в онази ранна епоха са различни от живота в Нова Англия и Париж. Но си облече

вълнена фланела, запаса моряшки револвер на кръста, си, привикна към местната храна от бекон и фасул и реши в Невада да живее като невадците.

Оливър прие положението така безусловно, че макар и да му се налагаше да понася тежки изпитания, той никога не се оплакваше — по-точно оплака се само веднъж. Той, аз и още двама тръгнахме към новите сребърни мини в Хумболтовите планини — той щеше да бъде съдия на окръга Хумболт, а ние щяхме да копаяме сребро. Предстоеше ни да изминем двеста мили. Беше посред зима. Купихме двуконен фургон и го натоварихме с осемдесет фунта бекон, брашно, боб, взрив, кирки и лопати, купихме две жалки мексикански кранти с настръхнала козина и с повече ъгли по телата от джамията на Омар, впрегнахме ги във фургона и потеглихме. Пътуването беше ужасно. Но Оливър не се оплакваше. Конете извлякоха фургона на две мили извън града и после капнаха. След това ние тримата бутяхме фургона седем мили, а Оливър мина отпред и теглеше конете за юздите. Ние се оплакахме, но не и Оливър. Спяхме на земята и понеже тя беше скована от лед, от нея се вледениха и гърбовете ни, вятърът шибаше лицата ни и носовете ни измръзнаха. Оливър не се оплакваше. Пет дена бутяхме фургона през деня и мръзнахме през нощта и най-накрая стигнахме до най-лошата част от пътя — Четиридесетмилната пустиня, или ако нямате нищо против, Голямата американска пустиня. Този съвършено кротък човек още не се беше оплакал нито веднъж. Започнахме да я пресичаме в осем часа сутринта, пробивахме си път през бездънни пясъци, цял ден блъскахме край останките на хиляда фургона, край скелетите на десетки хиляди волове, край колела от фургони, достатъчно на брой, за да покрият паметника на Вашингтон, ако се нанижат на него, и с вериги за волове, достатъчни да опашат Лонг Айленд; гърлата ни изгоряха от жажда, устните ни кървяха от соления прах, бяхме гладни, жадни и много, много уморени — така уморени, че когато на всеки петдесет ярда се отпускахме на земята, за да си починат конете, едва се въздържахме да не заспим. Никакви оплаквания от Оливър. Никакви и в три часа след полунощ, когато излязохме от пустинята, уморени до смърт. Две-три нощи по-късно в една тясна клисура ни събуди сняг, който падаше по лицата ни, и ужасени от близката опасност да бъдем затрупани, впрегнахме конете и бутяхме фургона до осем часа сутринта, когато пресякохме водораздела и разбрахме, че сме спасени.

Никакви оплаквания. След петнадесет дена трудности и умора стигнахме до края на двестате мили и съдията още не се беше оплакал. Чудехме се дали изобщо нещо може да го вбеси. Построихме хумболтовска къща. Това се прави така. Изкопава се квадрат в основата на стръмния планински склон, поставят се две прави греди и се покриват с две напречни. После върху гредите се опъва голямо домоткано платно от мястото, където напречните греди допират склона на хълма, и се спуска чак до земята това са покривът и фасадата на двореца. Задната и страничните стени се образуват от пръстта, натрупана при копането. Коминът се прави лесно, като се завие нагоре един ъгъл от покрива. Една вечер Оливър седял сам в тази мрачна бърлога край огън от пелинови храсти и пишел стихове. Той много обичаше да изкопава стихове от себе си или да ги разбива с взрив, ако излизат трудно. Чул по едно време стъпки на животно близо до покрива, един-два камъка и малко пръст паднали край него. Той станал неспокоен и от време на време подвиквал: „Ей, махай се оттам!“ Лека-полека заспал там, където си седял, и съвсем скоро едно муле паднало през комина! Огънят се разхвърчал на всички посоки, а Оливър се прекатурил по гръб. След десетина вечери той си възвърнал увереността достатъчно, за да пропише отново стихове. Пак задрямал и пак едно муле паднало през комина. Този път близо половината от тази страна на къщата хлътнала вътре заедно с мулето. Докато се мъчело да се изправи, мулето угасило свещта с един ритник, натрошило повечето от кухненските мебели и вдигнало доста прах. Тези бурни пробуждания сигурно са дразнели Оливър, но той нито веднъж не се оплака. Премести се да живее в един дворец на отсрещната страна на каньона, защото беше забелязал, че мулетата не ходят там. Една вечер около осем часа се опитвал да завърши стихотворението си, когато вътре се търкулнал един камък, после едно копито се показало под брезента, а после част от крава — задната част. Той се навел назад в ужас и извикал: „У-у! У-у! Махай се оттук!“ Кравата се борела мъжки, но непрестанно губела почва, надолу се посипали пръст и прах и преди Оливър да успее да се отстрани, цялата крава се сгромолясала върху масата и направила всичко на парчета!

Тогава, ако не греша, Оливър се оплака за пръв път в живота си. Той каза:

— Тази работа започва да става еднообразна!

После си подаде оставката и напусна окръга Хумболт. „Заклан за удоволствие на римската тълпа“ по мое мнение започва да става еднообразно.

В тази връзка искам да кажа няколко думи за Микеланджело Буонароти. Преди се прекланях пред Микеланджело — пред този човек, който е бил велик в поезията, в живописа, в скулптурата, в архитектурата — велик във всичко, с което се залавял. Но аз не искам Микеланджело за закуска, за обяд, за следобедна закуска, за вечеря, нито пък между яденетата. Понякога обичам промените. В Генуа всичко е създадено по негов замисъл, в Милано всичко е създадено по негов замисъл или по замисъл на учениците му, езерото Комо е създадено по негов замисъл, в Падуа, Верона, Венеция, Болоня гидовете говореха само за Микеланджело. Във Флоренция всичко е нарисувано от него и почти всичко е създадено по негов замисъл, а това, което не е създадено по негов замисъл, той имал обичай да наблюдава, седнал на любимия си камък — и него ни показаха. В Пиза всичко е създадено по негов замисъл освен една стара наклонена кула, а и нея биха му приписали, ако не беше така ужасно невертикална. По негов замисъл са създадени кеят в Ливорно и митническите формалности в Чивита Векия. Но тук — тук е страшно. По негов замисъл е създадена катедралата „Св. Петър“, по негов замисъл е създаден и папата, по негов замисъл са създадени Пантеонът, униформата на папската гвардия, Тибър, Ватиканът, Колизеят, Капитолият, Тарпейската скала, Палацо Барберини, свети Йоан Латерански, Кампаня, Виа Апия, седемте хълма, термите на Каракала, акведуктът на Клавдий, Клоака Максима — вечният досадник е създал Вечния град по свой замисъл и освен ако всички хора и книги не лъжат, той е нарисувал всичко в него! Оня ден Дан каза на гида:

— Стига, стига! Нито дума повече! Кажете веднъж завинаги, че Създателят е направил Италия по проект на Микеланджело!

Никога не съм се чувствувал така силно благодарен, облекчен, спокоен и изпълнен с блаженство както вчера, когато узнах, че Микеланджело не е жив.

Но това едва го изтръгнахме от гида. Той ни прекара през цели мили от картини и скулптури в огромните коридори на Ватикана и на още двадесет други дворци; показва ни великата картина в Сикстинската капела и достатъчно фрески, за да покрият небето с тях

— почти всичките направени от Микеланджело. Затова ние си поиграхме с него на играта, с която сме победили много гидове — малоумие и идиотски въпроси. Тези същества никога нищо не подозират, те нямат представа какво е сарказъм.

Той ни показва някоя фигура и казва:

— Статуо брунзо (бронзова статуя).

Ние я поглеждаме равнодушно и докторът пита:

— От Микеланджело?

— Не. Не знае кого.

После ни показва древния римски форум. Докторът пита:

— Микеланджело?

Гидът удивено го поглежда.

— Не. Хиляда години преди той се роди.

После египетски обелиск. Пак:

— Микеланджело?

— О, mon dieu^[1], джентълмени! Това две хиляди години преди роди се.

Понякога така му омръзва този непрестанен въпрос, че се страхува да ни покаже каквото и да е. Нещастникът опита всички начини, които можа да измисли, за да ни накара да разберем, че Микеланджело е отговорен за създаването само на част от света — но сякаш все още не е успял. Очите и умът, преуморени от изучаване и разглеждане на забележителности, имат нужда от разнообразие, иначе съвсем сигурно ще се видиотим. Затова този гид трябва да продължи да страда. Ако не му харесва, толкова по-зле за него. На нас ни харесва.

На това място няма да е зле да надраскам една глава за тези неизбежни досадници, европейските гидове. Не един човек е желал дълбоко в сърцето си да мине без гид, но знаейки, че не може, е поисквал да извлече малко забавление като възмездие за това, че гидът му натрапва присъствието си. Ние постигнахме тази цел и ако опитът ни може да бъде полезен на други, нека заповядат.

Гидовете знаят английски горе-долу достатъчно, за да объркат всичко така, че да не можеш нищо да разбереш. Те знаят разказа си наизуст — историята на всяка статуя, картина, катедрала или друго чудо, което ти показват. Знаят я и я разказват като папагали ако ги прекъснеш и ги отклониш от темата, трябва да се връщат и да започват

отначало. През целия им живот работата им е да показват рядкости на чужденците и да слушат изблиците им на възхищение. Човешко е да се радваш, когато предизвикваш възхищение. Това е нещото, което подтиква децата да сипят „остроумия“, да вършат нелепости и да се перчат, когато има гости. Това е нещото, което кара клюкарите да излизат в дъжд и буря и първи да разказват някоя изумителна новина. Помислете си тогава в каква страст се превръща това за гида, който има привилегията да показва на чужденците чудеса, от които те изпадат в екстаз! Той просто губи способността да живее в спокойна атмосфера. След като открихме това, престанахме да изпадаме в екстаз, вече от нищо не се възхищавахме, винаги показвахме само безстрастни лица и глупаво равнодушие в присъствието на най-величествените чудеса, които един гид може да посочи. Бяхме намерили слабото им място. Понякога вбесявахме някои от тези хора, но не загубвахме собственото си спокойствие.

Обикновено докторът задаваше въпросите, защото той може да се сдържа да не се засмее, прилича повече на въодушевен идиот и влага повече малоумие в тона на гласа си от всеки друг човек на земята. Това му идва естествено. Гидовете в Генуа се радват, когато извоюват някоя американска група, защото американците толкова много се чудят и толкова много се вълнуват пред всяка реликва, свързана с Колумб. Нашия гид там не го свърташе на едно място, като че ли беше глътнал пружина. Беше изпълнен с оживление и нетърпение. Той каза:

— Елате с мене, джентълмени! Елате! Аз покаже вас писмо от Христофор Колумбо! Сам писал! Писал със собствената си ръка! Елате!

Заведе ни в кметството. След внушително дрънкане на ключове и отваряне на ключалки мръсният и стар документ беше разпрострян пред нас. Очите на гида искряха. Той затанцува около нас и почука с пръст по пергамента.

— Какво казал аз, джентълмени! Не е ли така? Вижте! Почерк Христофор Колумбо! Писал сам!

Ние изглеждахме равнодушни и незаинтересовани. Докторът изучи документа много внимателно през една мъчителна пауза. После промълви, без да показва никакъв интерес:

— Фъргюсън, как... как казахте, че се нарича човекът, който е написал това?

— Христофор Колумбо! Велик Христофор Колумбо!

Второ бавно изучаване на документа.

— А... той сам ли го е писал или... или как?

— Той писал сам! Христофор Колумбо! Негов почерк, писал сам!

После докторът остави документа и каза:

— Та в Америка аз съм виждал момчета само на четиринадесет години, които пишат по-добре.

— Но това велик Хрис...

— Не ме интересува кой е! Най-лошият почерк, който съм виждал. Не трябва да мислите, че може да ни се налагате само защото сме чужденци. Ние не сме глупаци, съвсем не. Ако имате някакви образци на краснопис с истински достойнства, покажете ги... ако не, да вървим нататък!

Продължихме нататък. Гидът беше доста разстроен, но направи още един рискован опит. Имаше нещо, с което мислеше, че ще ни победи. Той каза:

— Ах, джентълмени, вие ела с мене! Аз покаже прекрасен, о, великолепен бюст Христофор Колумбо! Прекрасен, величествен, великолепен!

Заведе ни пред прекрасния бюст — понеже той наистина беше прекрасен, — отскочи назад и зае победоносна поза:

— Ах, погледни, джентълмени!... Прекрасен, величествен бюст Христофор Колумбо! Прекрасен бюст, прекрасен пиедестал!

Докторът сложи монокъла си, купен за такива случаи.

— А... как казахте, че се нарича този джентълмен?

— Христофор Колумбо! Велик Христофор Колумбо!

— Христофор Колумбо... великият Христофор Колумбо. Е, какво е направил пък той?

— Открил Америка! Открил Америка, о, по дявол!

— Открил Америка? Не, това твърдение е неправдоподобно. Ние самите току-що идваме от Америка. Нищо не сме чули за това. Христофор Колумбо... приятно име... той... той умрял ли е?

— О, *corpo di Vasso!*^[2] Преди триста години!

— От какво е умрял?

— Не знам. Не мога да кажа.
— Може би от едра шарка?
— Не знам, джентълмени! Не знам от какво е умрял!
— Вероятно заушка?
— Може би... може би... не знам... мисля, че умрял от нещо.
— Живи ли са родителите му?
— Невъзможно!

— А... кое е бюстът и кое пиедесталът?
— Санта Мария! Това — бюст! Това — пиедестал!

— А, да, да. Хубава комбинация, много удачна комбинация наистина. Този... този джентълмен за пръв път ли се качва на бюст?

Чужденецът не разбира тази шега. Гидовете не могат да овладеят тънкостите на американските шеги.

Направихме интересен живота на нашия римски гид. Вчера отново прекарахме три-четири часа във Ватикана, този чуден свят на редки предмети. За малко да проявим някакъв интерес, даже възхищение — беше много трудно да устоим. Но успяхме. Никой друг досега не го е правил в музеите на Ватикана. Гидът беше объркан и не знаеше какво да прави. Той почти се съсипа от ходене и търсене на необикновени неща, изчерпи цялата си изобретателност, но се провали. Ние нито веднъж не проявихме интерес. Беше запазил за края това, което смяташе за най-великото чудо — мумия на египтянин от царско потекло, може би най-добре запазената в света. Заведе ни там. Този път се чувствуваше така сигурен, че си възвърна малко от стария ентусиазъм:

— Вижте, джентълмени! Мумия! Мумия!

Монокълът се вдигна спокойно, бавно както винаги.

— А, Фъргюсън, как казахте, че е името на джентълмена?

— Име? Той няма име! Мумия! Игипетска мумия!

— Да, да. Тук ли е роден?

— Не. Игипетска мумия!

— А, точно така. Французин, предполагам?

— Не! Не французин, не римлянин! Роден в Игипет!

— Роден в Игипет? Никога не съм чувал за Игипет. Вероятно това е някаква задгранична местност. Мумия... мумия. Колко спокоен... колко хладнокръвен! Той, а, той мъртъв ли е?

— О, *sacrebleu*^[3], мъртъв от три хиляди години!

Докторът се обърна към него разярен:

— Е, вие какво искате да кажете с такова поведение! Правите ни на луди, защото сме чужденци и се опитваме да научим нещо! Опитвате се да ни натрапвате гнусните си, купени на старо трупове! Гръм и мълния, имам желание да... да... ако имате някой хубав пресен труп, донесете го! Или кълна се, че ще ви разбием главата.

Направихме живота на този французин изключително интересен. Но той отчасти ни го върна, без да го съзнава. Тази сутрин дошъл в хотела да пита дали сме станали и се опитал да ни опише колкото може по-добре, така че хотелиерът да разбере за кои хора става дума. Завършил с небрежната забележка, че сме луди. Изказването му било така невинно и искрено, че в края на краищата не било много лошо за това, което се очаква от един гид.

Има една забележка (вече я споменах), която винаги вбесява гидовете. Използуваме я, когато не можем да измислим нещо друго. След като изчерпят ентузиазма си, възхвалявайки красотите на някоя древна бронзова глава или на някоя статуя със счупени крака, ние я гледаме глупаво, не казваме нито дума в продължение на пет, десет, петнадесет минути — всъщност колкото можем да издържим — и после питаме:

— Той... той умрял ли е?

Това побеждава и най-спокойните от тях. Това е нещо, което не очакват — особено новациите. Нашият римски Фъргюсън е най-търпеливият, доверчив и многострадален пациент, който сме имали. Ще ни бъде мъчно да се разделим с него. Вярваме, че и нашата компания му е била приятна, но се измъчваме от съмнения.

Ходихме в катакомбите. Все едно че слязохме в много дълбоко мазе, само че това мазе нямаше край. Тесните коридори са грубо изсечени в скалата и от двете им страни са издълбани полици, дълбоки от три до четиринадесет фута — някога във всяка от тях е лежал труп. Има имена, християнски символи и молитви или изречения, изразяващи надеждите на християните, издълбани почти на всеки саркофаг. Датите, разбира се, са още от зората на християнската ера. Тук в тези дупки под земята понякога се криели първите християни, за да се спасят от преследванията. През нощта те използвали навън за храна, но през деня стояли скрити. Свещеникът ни каза, че свети Себастиан живял известно време под земята, когато го търсели. Един

ден излязъл, войниците го открили и го убили със стрели. Пет-шест от първите папи — тези, които властвували преди около хиляда и шестстотин години — давали папските си приеми и се съветвали с духовенството си в земните недра. Седемнадесет години — от двеста тридесет и пета до двеста петдесет и втора от нашата ера — папите не се появявали над земята. През този период четирима били издигнати до високия пост. Горедолу по четири години на човек. Това показва колко нездравословни са подземните гробища като места за живеене. След това един папа прекарал в катакомбите цялото време, през което заемал тази длъжност — осем години. Друг бил открит в катакомбите и убит на престола си. В онези дни не е било хубаво да бъдеш папа. Било е свързано с твърде големи неприятности. Под Рим има сто и шестдесет катакомби — лабиринти от тесни коридори, които се пресичат отново и отново, и стените на всеки коридор по цялата му дължина са покрити догоре с издълбани в тях гробове. При внимателна преценка дължината на всички катакомби, взети заедно, възлязла на деветстотин мили, а гробовете наброяват седем милиона. Ние не минахме по всички коридори на всички катакомби. Имахме силно желание да го направим, но прекалено ограниченото ни време ни принуди да се откажем от тази идея. Затова минахме опипом през мрачния лабиринт на свети Каликст под църквата „Св. Себастиан“. В много катакомби има параклиси, грубо изсечени в камъка, и тук първите християни често отслужвали литургиите си на мъжделива призрачна светлина. Представете си литургия и проповед чак долу в онези преплетени пещери под земята!

В катакомбите са погребани света Цецилия, света Агнес и някои други от най-прочутите светци. В катакомбите на свети Каликст света Бригита оставала цели часове в свято съзерцание, а свети Карло Боромео имал обичай да прекарва там цели нощи в молитва. Там се случило и едно чудо:

„Тук сърцето на свети Филипо Нери така пламнало от божествена любов, че спускало ребрата му.“

Намерих това тържествено изявление в книга, издадена в Ню Йорк през 1858 година и написана от *Преподобния Уилям Х. Нелигън*,

доктор по право, магистър на изкуствата от колежа Тринити в Дъблин, член на археологическото дружество на Великобритания. Затова му повярвах. Иначе не бих могъл. При други обстоятелства бих полюбопитствувал да разбера какво е обядвал Филипо.

Този автор понякога предизвиква доверчивостта ми. Той разказва за някой си свети Йосиф Каласанкий, чиято къща в Рим посетил. Посетил само къщата свещеникът бил мъртъв от двеста години. Той казва, че Дева Мария се явила на този светец. След това продължава:

„Езикът и сърцето му, които почти век след смъртта му били намерени цели — когато тялото било изровено преди канонизирането му — все още се пазят в стъклена кутия и след два века сърцето още е цяло. Когато френските войски влезли в Рим и Пий VII бил отведен в плен, от него закапала кръв.“

Никак не бих се изненадал, ако прочетях това в книга, написана от някой монах в далечното Средновековие. Такъв разказ би прозвучал естествено и уместно. Но когато подобно нещо сериозно се твърди в средата на деветнадесети век от човек със завършено образование, доктор по право, магистър на изкуствата и величие в археологията, то звучи съвсем странно. Все пак с удоволствие бих сменил неверието си с вярата на Нелигън, дори ако той постави най-тежки и неизгодни условия.

Простотата на този стар джентълмен, който не задава въпроси и не поставя нищо под съмнение, носи рядко срещана свежест в тези прозаични времена на влакове и телеграфи. Чуйте го какво казва за църквата „Арачели“:

„На тавана на църквата, точно над главния олтар, са издълбани думите: «Regina Coeli, laetare! Alleluia»^[4]. През шести век Рим бил наказан със страшна епидемия, Григорий Велики настоявал народът да се покае и направили голяма процесия. Тя щяла да мине от църквата «Арачели» до катедралата «Св. Петър». Когато минавала

край мавзолея на Адриан, сега крепостта Сан Анджели, се чуло пее на небесни гласове (било сутринта на Великден): «Regina Coeli, laetare! Alleluia! Quia quem meruisti portare, alleluia! Resurrexit sicut dixit, alleluia»^[5]. Папата, който носел в ръцете си образа на Дева Мария (сега този образ е над главния олтар и се говори, че е рисуван от свети Лука), отговорил заедно със смаяните хора: «Ora pro nobis Deum, alleluia»^[6]. По същото време мнозина видели как един ангел прибира меч в ножница и епидемията спряла още същия ден. Има четири обстоятелства, които *потвърждават*^[7] това чудо: ежегодната процесия, която се провежда в западната църква на деня на свети Марко; статуята на архангел Михаил, поставена в мавзолея на Адриан, който оттогава се нарича Замъка на Светия Ангел; антифонът Regina Coeli, които се пее в католическата църква на Великден, и надписът в църквата «Арачели»“.

---

[1] Боже мой (фр.) — Б.пр. ↑

[2] По дяволите! (ит.) — Б.пр. ↑

[3] По дяволите (фр.) — Б.пр. ↑

[4] Радвай се, царице небесна, алилуя! (лат.) — Б.пр. ↑

[5] Радвай се, царице небесна! Алилуя! Защото Той, когото ти беше достойна да родиш, алилуя! Възкръсна, както беше казал, алилуя — Б. пр. ↑

[6] Моли се за нас, господи, алилуя! (лат.) — Б.пр. ↑

[7] Курсивът е мой. — Б.а. ↑

ЧАСТ ВТОРА

ГЛАВА I

МАНАСТИРЪТ НА КАПУЦИНИТЕ. ВЕСЕЛОТО ОБЩЕСТВО НА МЪРТЪВЦИТЕ. ВЕЛИКОЛЕПНИЯТ
ВАТИКАНСКИ МУЗЕЙ. ПАПАТА — ЗАЩИТНИК НА ИЗКУСТВОТО. ТАБЛИЦА ЗА РАНГОВЕТЕ НА
СВЕТИТЕ ОСОБИ В РИМ.

От кървавите развлечения на Светата инквизиция, от кланетата в Колизея и мрачните гробници на катакомбите аз естествено преминавам към живописните ужаси в манастира на капуцините. Спряхме за малко в едно параклисче на църквата, за да се полюбуваме на картината, на която архангел Михаил побеждава Сатаната — картина толкова красива, че не мога да не я припиша на обругания Ренесанс, макар, струва ми се, да ми казваха, че я е рисувал един от старите майстори — а после слязохме в огромната гробница под нея.

Ето едно зрелище за чувствителни нерви! Очевидно тук здравата са поработили старите майстори. Апартаментът имаше шест отделения и всяко от тях беше украсено в свой стил — и всичките украшения бяха направени от човешки кости! Имаше стройни арки, издигнати изцяло от бедрени кости; изумителни пирамиди, построени изцяло от ухилени черепи; причудливи построения от костите на пиццали и ръце;

стени, изписани със сложни фрески, чиито виещи се лозници бяха изработени от възлести човешки прешлени; нежните им ластари бяха от мускули и сухожилия, а цветовете — от колянни капачки и нокти. Всяка издръжлива част от човешкия скелет беше представена в тези сложни композиции (струва ми се, че бяха създадени от Микеланджело), произведението беше завършено грижливо и с внимание към детайлите, което издаваше любовта на художника към работата му и школуваната му ръка. Попитах добрия монах, който ни придружаваше, кой е направил всичко това. А той каза: „Ние“ — като имаше предвид себе си и своите братя от горните етажи. Видях, че старият монах много се гордее с чудноватото зрелище. Накарахме го да се разприказва, като проявихме интерес, какъвто никога не бяхме проявявали пред гидовете.

— Кой са тези хора?

— Наши... горе... монаси от ордена на капуцините... мои братя.

— Колко покойни монаси са били необходими, за да се облицоват тези шест зали?

— Тук са костите на четири хиляди души.

— Дълго ли сте ги събирали?

— Много, много векове.

— Различните им части са добре разделени — черепи в една стая, крака в друга, ребра в трета — тук ще настане суетня, когато изсвири тръбата на архангела. Някои братя може в бъркотията да вземат чужд крак или чужд череп и да установят, че куцат и че гледат през очи, които са по-раздалечени или по-сближени, отколкото са свикнали. Вие не можете, предполагам, да разпознаете никой от тези хора?

— О, напротив, аз познавам много от тях.

Той сложи пръста си на един череп.

— Това е брат Анселмо... умрял преди триста години... добър човек.

Той докосна втори.

— Това е брат Александър... умрял преди двеста и осемдесет години. Това е брат Карло... умрял горе-долу тогава.

После той взе един череп в ръка и го погледна замислено, като гробаря от „Хамлет“, когато говори за Йорик.

— Това — каза той — е брат Тома. Той бил млад принц, потомък на горд род, който води началото си от великите стари времена на Рим преди повече от две хиляди години. Влюбил се в девойка от по-долен произход. Семейството му го преследвало, преследвало и девойката. Прогонили я от Рим, той я последвал, търсил я надлъж и шир, но не намерил и следа от нея. Върнал се, принесъл в жертва разбитото си сърце пред нашия олтар и отдал безрадостния си живот в служба на бога. Но вижте какво станало. Скоро починал баща му, а също и майка му. Девойката се върнала радостна. Тя търсила навсякъде този, чийто очи някога се вглеждали с любов в нейните от този нещастен череп, но не могла да го намери. Най-после го познала на улицата в грубото расо, което ние носим. И той я познал. Било твърде късно. Той паднал на земята като покосен. Вдигнали го и го донесли тук. Повече не проговорил. Още същата седмица починал. Можете да видите цвета на косата му — малко поизбелял — по този тънък кичур, който още стои на слепоочието. Това (той вдигна една бедрена кост) е негово. Жилките на това място от украсата над главата ви са от ставите на пръстите му отпреди сто и петдесет години.

Деловият начин, по който монахът илюстрира една трогателна сърдечна история, като ни показва няколко фрагмента от любовника и ги назова, беше най-страшното зрелище, което някога съм виждал. Не знаех да се смея ли, или да треперя от ужас. В телата ни има нерви и мускули, чиито функции и методи на работа е светотатство да се описват с хладни физиологични названия и хирургически термини, и думите на монаха ми напомниха именно за това. Представете си хирург, който с щипците си повдига сухожилия, мускули и други такива от сложната машинария на някой труп, за да ги покаже, и отбелязва:

„Ето това нервче потреперва, вибрацията се предава на този мускул, оттук преминава към тази влакнеста тъкан; тук съставките му се разделят под химическото въздействие на кръвта — една част отива до сърцето и го изпълва с това, което обикновено се нарича чувство, друга следва този нерв до мозъка и предава поразителната новина, трета част се плъзга по този канал и докосва пружинката, свързана с пълните с течност жлези, които се намират в задната част на окото. Така чрез този прост и красив процес човек получава информация, че майка му е починала, и се разплаква.“

Ужасно!

Попитах монаха дали всички братя горе очакват да бъдат поставени на това място, когато умрат. Той отговори тихо:

— Накрая всички трябва да легнем тук.

Вижте човек с какво може да привикне. Мисълта, че някой ден трябва да го разглобят като мотор или часовник, или като къща, чийто собственик е заминал, и да направят от него арки, пирамиди и отвратителни фрески, ни най-малко не безпокоеше този монах. Стори ми се дори, че той си мислеше със самодоволна суетност, че собственият му череп ще стои добре на върха на купчината и че собствените му ребра ще придадат на фреските очарование, което вероятно им липсва понастоящем.

Тук-там в декоративни ниши, проснати върху ложета от кости, лежат мъртви и съсухрени монаси с хилави тела, облечени в черни раса, в които обикновено виждаме свещениците. Разгледахме един подробно. Мършавите му ръце бяха склучени над гърдите му; два кичура коса без блясък стояха на черепа; кожата беше кафява и сбръчкана, силно опъната върху скулите, и ги караше да изпъкват рязко; изсъхналите мъртви очи бяха хлътнали дълбоко; ноздрите бяха болезнено изпъкнали, понеже върха на носа го нямаше; устните се бяха съсухрили и откриваха жълтите зъби; и донесена до нас през годините и вкаменена, на места се виждаше зловеща усмивка на възраст цял век.

Това беше най-веселата, но и най-ужасната усмивка, която човек може да си представи. Сигурно, помислих си аз, вицът, който този ветеран е разказал с последното си дихание, е бил много особен, щом той и досега не е престанал да се смее. В този миг видях, че старият инстинкт е обхванал момчетата, и казах, че ще е по-добре да побързаме към „Св. Петър“. Те се мъчеха да се въздържат да не попитат: „Той... той умрял ли е?“

Завива ми се свят, като си помисля за Ватикана множеството статуи, картини и редки предмети от всички видове и всички епохи. „Старите майстори“ (особено в скулптурата) се срещат тук в голямо изобилие. Не мога да пиша за Ватикана. Мисля, че никога няма да мога да си спомня ясно това, което съм видял там, освен мумиите, „Преображението“ на Рафаел и някои други неща, които не е необходимо да споменавам сега. Ще запомня „Преображението“,

защото то виси в отделна стая, отчасти защото е признато от всички за първата картина с маслени бои в света, и отчасти защото е чудно красиво. Цветовете са свежи и наситени; казват, че „изразителността“ е прекрасна, „тонът“ — добър, „дълбочината“ — голяма, а широчината смятам, че е около четири фута и половина. Това е картина, която наистина привлича вниманието, красотата ѝ е пленителна! Достатъчно е хубава, за да принадлежи към Ренесанса. Забележката, която направих преди малко, ме навежда на една мисъл — една обнадеждаваща мисъл. Възможно ли е причината, поради която аз откривам такова очарование в тази картина, да е в това, че тя е извън лудешкия хаос на галериите? Ако някои от другите бяха отделени, нямаше ли и те да бъдат красиви? Ако тази беше поставена сред бурята от картини, която човек открива в грамадните галерии на дворците в Рим, щях ли да мисля, че е толкова красива? Ако досега бях виждал само по един „стар майстор“ във всеки дворец, а не цели акри от стени и тавани, облицовани с тях, щях ли да имам по-цивилизовано мнение за старите майстори, отколкото имам сега? Сигурно. Когато бях ученик и исках да си купя ново ножче, все не можех да реша кое е най-красивото в кутията, никое от тях не ми хареса особено, така че направих избора си опечален. Но когато погледнах покупката си в къщи, където нямаше други блестящи остриета, които да ѝ съперничат, се изумих колко е красива. До ден-дневен новите ми шапки изглеждат по-добре извън магазина, отколкото заедно с другите нови шапки. Сега започва да ме осенява мисълта, че е възможно това, което в галериите съм взимал за еднообразна грозота, в крайна сметка да е еднообразна красота. Искрено се надявам това да е така за другите, но за мене със сигурност не е. Може би причината, поради която ми беше приятно да посещавам Академията за изящни изкуства в Ню Йорк, е тази, че в нея има само неколкостотин картини и че не се пресищам, докато ги разглеждам. Предполагам, че академията е това, което са беконът и бобът в Четиридесетмилната пустиня, а една европейска галерия е официална вечеря от тринадесет блюда. Човек изяжда едното ястие без остатък, но тринадесетте го плашат, развалят му апетита и не му доставят никакво удоволствие.

Но има едно нещо, в което съм сигурен. При всичките тези микеланджеловци, рафаеловци, гуидорениевци и прочие стари майстори, великата история на Рим стои ненарисувана! Те са рисували

Деви Марии, папи и свети плашила почти достатъчно, за да населят рая, и това е всичко, което са нарисували. „Нерон, който свири на цигулка над горящия Рим“, убийството на Цезар, вълнуващото зрелище на сто хиляди души, наведени напред в Колизея, за да видят как двама опитни гладиатори се насичат, как тигър се хвърля върху някой коленичил мъченик — тези и хиляди други неща, за които четем с жив интерес, трябва да се търсят само в книгите, а не сред боклука, оставен от старите майстори, които, имам удоволствието да информирам читателите, вече не са между живите.

Наистина те са рисували и са ваяли от мрамор една историческа сцена, една-единствена (от голямо историческо значение). А коя е тя и защо са избрали точно нея? Тя е „Отвличането на сабинянките“ и са я избрали заради краката и бюстовете.

Но аз обичам да гледам статуи, обичам да гледам и картини — дори на монаси, загледани нагоре в свещен екстаз, на монаси, загледани надолу в размисъл, на монаси, търсещи си нещо за ядене — и следователно изоставям лошото си отношение, за да благодаря на папското правителство, че така ревностно е пазило и така усърдно е събирало тези неща, че позволява на мен, чужденец и не съвсем приятелски настроен при това, да скитам на воля и спокойствие сред тях, като не ме карат да плащам нищо и изискват само да се държа така добре, както би трябвало да се държа в която и да е чужда къща. Благодаря на светия отец от все сърце и му пожелавам дълъг живот и много щастие.

Папите от дълго време са покровители и пазители на изкуството точно както нашата млада и практична република е насърчител и поддръжник на техниката. В техния Ватикан е складирано всичко рядко и красиво в изкуството, в нашата служба по патентите се пази всичко рядко или полезно в областта на техниката. Когато някой човек изобрети нов модел хамут или открие нов и по-добър метод на телеграфиране, нашето правителство му издава патент, който струва цяло състояние; когато някой човек изкопае древна статуя в Кампания, папата му дава цяло състояние в златни монети. Ние можем донякъде да изкажем предположение за характера на човек, съдейки по носа му. Ватиканът и службата по патентите са правителствени носове и са много характерни.

Гидът ни показва във Ватикана гигантска статуя на Юпитер, за която ни обясни, че изглежда така повредена и стара — истински бог на скитниците, — понеже наскоро е била изкопана в Кампания. Попита ни колко смятаме, че струва този Юпитер. Аз отговорих интелигентно и бързо, че сигурно струва четири долара или може би четири и половина. „Сто хиляди долара!“, каза Фъргюсън. Фъргюсън по-нататък съобщи, че папата не позволява нито едно от древните произведения на изкуството да напуска владенията му. Той назначава комисия, която да изследва подобни находки и да докладва за стойността им; после папата плаща на откривателя половината от определената стойност и взима статуята. Фъргюсън каза, че този Юпитер бил изкопан в нива, току-що купена за тридесет и шест хиляди долара, така че първата реколта е била добра за фермера. Не знам дали Фъргюсън винаги казва истината или не, но все пак съм склонен да му вярвам. Знаем, че износът на всички картини от старите майстори се облага с много високо мито, за да се попречи на продажбата им за частните колекции. Доволен съм и от това, че в Америка едва ли изобщо съществуват истински картини от старите майстори, защото най-евтините и незначителни от тях струват колкото една хубава ферма. Аз самият предложих да купя една дреболия от Рафаел, но цената ѝ беше осемдесет хиляди долара, а митото би я направило доста над сто хиляди, затова я поразгледах известно време и реших да не я вземам.

Искам тук да спомена един надпис, който видях, преди да съм го забравил:

„Слава на бога във висините, мир на земята за хората с добра воля.“ Това не е точно по Светото писание, но във всеки случай е католическо и човешко.

Написано е със златни букви около абсидата на една мозаечна група от едната страна на *scala sancta*^[1] в църквата „Св. Йоан Латерански“, майката и повелителката на всички католически църкви в света. Групата представлява Спасителя, свети Петър, папа Лъв, свети Силвестър, Константин и Карл Велики. Петър дава мантия на папата и знаме на Карл Велики. Спасителят дава ключовете на свети Силвестър и знаме на Константин. Не се отправя никаква молитва към Спасителя, който сякаш никъде в Рим не е на почит, но в един надпис отдолу пише: „Блажени Петре, дай живот на папа Лъв и победа на крал Карл.“

Там не пише: „Застъпи се за нас чрез Спасителя пред Отеца да ни изпрати той своята милост“, а е казано: „Блажени Петре, дай ни я.“

Съвсем сериозно — без намерение да проявявам лекомислие и преди всичко без намерение да богохулнича — аз твърдя вследствие на видяното и чутото, че в Рим светите особи се нареждат по ранг по следния начин:

първо — Богородица, или с други думи Дева Мария,
второ — бог отец,
трето — Петър,
четвърто — около петнадесет канонизирани папи и мъченици,
пето — Исус Христос, Спасителя (но винаги като младенец).

Може да греша в това — преценките ми често са погрешни точно както става и с другите хора, — но мнението си е лично мое, независимо дали е вярно или не.

Точно тук ще спомена нещо, което ми изглежда любопитно. В Рим не можах да открия Христова църква, нито църква на Светия дух. Тук има около четиристотин църкви, но приблизително една четвърт от тях са кръстени на Мадоната и на свети Петър. Има толкова много кръстени на Дева Мария, че ако правилно съм разбрал, разлики съществуват само в прибавките към името. После идват църквите на св. Людовик, св. Августин, св. Агнес, св. Каликст, св. Лоренцо в Луцина, св. Лоренцо в Дамаео, св. Цецилия, св. Атанасий, св. Филип Нери, св. Катерина, св. Доминик и множество по-малки светии, чиито имена са непознати на света, а чак долу, извън списъка на църквите, идват две болници: едната от тях носи името на Спасителя, а другата — на Светия дух.

Ден след ден и нощ след нощ се скитахме сред рушащите се чудеса на Рим; ден след ден и нощ след нощ се хранехме с праха и разрухата на двайсет и пет столетия — денем размишлявахме над тях, а нощем ги сънувахме, докато понякога сякаш ние самите се разпадахме, обезобразявахме се, загубвахме ръце и крака и имаше опасност да станем жертва на някой антиктвар, да ни закърпят краката, „да ни реставрират“ с неподходящ нос, да ни сложат погрешен надпис и погрешна дата и да ни поставят във Ватикана веќе веќе, за да могат гостите да се лигавят над нас и вандалите да драскат имената си отгоре ни.

Но най-сигурният начин да спреш да пишеш за Рим е да спреш. Искях да напиша една глава, истински пътеводител за този очарователен град, но не можах да го направя, защото през цялото време се чувствах като момче в магазин за бонбони — имаше всичко, но пак нямаше избор. Написах ръкопис от сто страници, без да знам откъде да започна. Изобщо няма да започвам. Паспортите ни са проверени. Отиваме в Неапол.

---

[1] Света стълба (итал.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА II

НЕАПОЛ. АНУНЦИАТА. ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ. МОНАШЕСКИ ЧУДЕСА. ЧУЖДЕНЕЦЪТ И
НАЕМНИЯТ ФАЙТОНДЖИЯ. ИЗГЛЕД КЪМ НОЩЕН НЕАПОЛ ОТ ПЛАНИНАТА. ИЗКАЧВАНЕТО НА
ВЕЗУВИЙ (ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

„Квакер Сити“ стои в пристанището на Неапол под карантина. Той е тук от няколко дни и ще остане още няколко. Ние, които дойдохме от Рим с влак, избягнахме това нещастие. Разбира се, на никого не е разрешено да се качва на кораба или да слиза на брега. Сега „Квакер Сити“ е затвор. През тези дълги слънчеви дни пасажерите по всяка вероятност само гледат от задната палуба към Везувий и към красивия град — и псуват. Помислете си — да прекарате десет дни в такива развлечения! Всеки ден излизаме в морето с лодка и ги каним да слязат на брега. Това ги успокоява. Спираме на десет стъпки от кораба и им разказваме колко великолепен е градът, колко по-добри са хотелите тук, отколкото където и да е в Европа, колко е прохладно, какви замръзнали планини от сладолед има, колко хубаво прекарваме времето си в лудуване из околностите и в плаване до островите в залива. Това уталожва нервите им.

Дълго ще помня нашето пътуване до Везувий — отчасти поради забележителностите, които видяхме, но главно поради умората. Двама-трима от нашите си почивахме два дни сред спокойния и красив пейзаж на остров Иския, на осемнадесет мили от пристанището. Нарекохме го „почивка“, но тъй и не си спомням в какво се състоеше почивката, понеже, когато се върнахме в Неапол, не бяхме спали вече четиридесет и осем часа. Тъкмо се канехме да си легнем рано вечерта и да наваксаме малко от пропуснатия сън, когато чухме за експедицията до Везувий. Щяхме да бъдем осем души в групата и да тръгнем от Неапол в полунощ. Запасихме се с малко провизии за пътуването, наехме файтони да ни закарат до Анунциата и после се разхождахме из града до дванадесет, за да не заспим. Тръгнахме точно навреме и след час и половина бяхме в градчето Анунциата. То е най-последното място под слънцето. В други градове на Италия хората лежат кротко наоколо и чакат да ги попитате нещо или да направите нещо, от което да изкарат някоя и друга пара, но в Анунциата те са загубили дори този остатък от деликатност. Грабват шала на някоя дама от стола ѝ, дават ѝ го и искат пари. Отварят вратата на каретата и искат пари, затварят я, като слезеш, и искат пари. Помогнат ви да си свалите палтото — два цента, изчеткат ви дрехите и ги направят по-мръсни отпреди два цента, усмихнат ви се — два цента; поклонят ви се с лигаво-сервилна усмивка и с шапка в ръка — два цента; доброволно дават всякаква информация, например, че мулетата ще дойдат скоро — два цента, че е топъл ден, сър — два цента, че ще се изкачите за два часа — два цента. И така си живеят. Тълпят се около вас, нападат ви, събират се на рояк, потят се, миришат противно и имат безчестен, подъл и раболепен вид. Не съществува услуга, която да е толкова унизителна, че да не могат да я извършат за пари. Нямах възможност да разбера нещо за висшите класи по собствени наблюдения, но от това, което чувам да се говори за тях, съдя, че липсващите им една-две от лошите черти на тълпата те компенсират с една-две други, още по-лоши. Как просят тези хора! И много от тях са добре облечени.

Казах, че не знам нищо лошо за висшите класи от собствени наблюдения. Я да си припомня! Бях забравил. Това, което вчера вечерта видях да върши цветът на висшето общество, мисля, че и най-

долната тълпа, която може да се събере от крайните квартали на християнския свят, би се засрамила да извърши. Събраха се стотици, дори хиляди зрители в големия театър Сан Карло за... за какво мислите? Просто за да се присмеят на една стара жена — да се подиграят, да освиркат, да се надсмеят над актриса, която някога са боготворили, но чиято красота сега е повехнала и чийто глас е загубил предишното си богатство. Всеки говореше за предстоящото рядко развлечение. Казваха, че театърът ще бъде претъпкан, защото ще пее Фрезolini. Говореше се, че тя вече не може да пее добре, но въпреки това хората обичат да я гледат. Затова отидохме и ние. Всеки път, когато тя пееше, те дюдюкаха и се смееха — целият великолепен театър — и щом тя напусна сцената, я извикаха отново с ръкопляскания. Един или два пъти я викаха на бис пет-шест пъти един след друг, посрещаха я с дюдюкане, когато се появеше, и я изпращаха със свиркане и смях, когато свършеше — после веднага я викаха на бис и отново я обиждаха! И как се наслаждаваха знатните негодници! Господа с бели ръкавици и елегантни дами се смееха до сълзи и пляскаха с ръце в истински възторг, когато нещастната стара жена излизаше кротко за шести път, търпеливо и без да се оплаква, за да срещне буря от дюдюкане! Това беше толкова жестоко, разпуснато и бездушно зрелище! Певицата щеше да покори публика от американски хулигани със смелото си и твърдо спокойствие (понеже тя излизаше на бис след бис, усмихваше се, покланяше се любезно, пееше колкото може най-добре и си тръгваше с поклони сред присмех и дюдюкане, без да се смути или ядоса), и, разбира се, във всяка друга страна освен Италия нейният пол и безпомощност сигурно щяха да ѝ бъдат силна защита — тя не би се нуждала от друга. Представете си каква тълпа от дребни душици се беше събрала в театъра вчера вечерта. Ако директорът можеше да напълни театъра си само с души на неаполитанци без телата, той би си докарал не по-малко от деветдесет милиона долара чисти. Какви ли качества трябва да притежава човек, за да му позволят да помогне на три хиляди мерзавци да освиркват, да се подиграват и да се смеят на една безпомощна стара жена и срамно да я унижават? Той трябва да притежава всички лоши и долни черти на характера, които съществуват. Моите наблюдения ме убеждават (не обичам да рискувам да излизам извън кръга на собствените си

наблюдения), че висшите класи в Неапол притежават тези качества. Иначе може би са много добри хора, не се наемам да ги съдя.

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

В Неапол дълбоко вярват на една от най-жалките религиозни измами, които могат да се видят в Италия — чудното втечняване на кръвта на свети Януарий. Два пъти в годината духовенството събира всички хора в катедралата, изважда се мускалчето със съсирената кръв и се показва как тя бавно се разтваря и става течна, и всеки ден в течение на осем дни този мрачен фарс се повтаря, като в същото време свещениците вървят сред тълпата и събират пари за зрелището. През първия ден кръвта се втечнява за четиридесет и седем минути — тогава църквата е препълнена и трябва да се даде време на събирачите да направят обиколката си; след това с всеки изминат ден тя се втечнява все по-бързо, докато на осмия ден само при няколко десетки присъстващи на чудото, тя се втечнява за четири минути.

А тук веднъж в годината се провежда и великолепно шествие от свещеници, граждани, войници, моряци и висши сановници от градската управа, за да обръснат главата на едно изображение на мадоната — чучело, натъпкано и изрисувано като шапкарски манекен, чиято коса по чудо израства и се възстановява до предишната си дължина на всеки дванайсет месеца. Допреди четири-пет години тук все още се извършвал обряда с бръсненето. То било източник на голяма печалба за църквата, която притежавала това забележително чучело и церемонията на публичното му бръснене се провеждала винаги с най-голям блясък и разкош — колкото по-пищно, толкова по-добре, колкото по-вълнуваща била церемонията, толкова по-големи тълпи привличала тя и толкова по-солидни доходи донасяла, — но най-после дошъл ден, когато папата и служителите му изгубили популярността си в Неапол и градската управа спряла ежегодното шоу на мадоната.

Тези два примера показват, че има два типа неаполитанци — разделят ги тези две възможно най-глупави измами, в които половината от населението фанатично и предано вярва, а другата половина или също вярва, или пък не казва нищо по въпроса и така

подкрепя фалшификацията. Убеден съм, че цялото население вярва в тези жалки, евтини чудеса — хора, които искат по два цента всеки път, когато ви се покланят, и които оскърбяват жена, мисля, че са способни на това.

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

Неаполитанците винаги искат четири пъти повече пари, отколкото възнамеряват да вземат, но ако им дадеш това, което са поискали отначало, те се засрамват от себе си, че са си поставили толкова ниска цел, и веднага искат повече. Когато трябва да се плащат и получават пари, винаги има някакво яростно дърдорене и жестикулиране. Човек не може да си купи миди за два цента без неприятности и кавги. Един „курс“ във файтон с два коня струва един франк — това е закон, но файтонджията под един или друг предлог винаги иска повече и ако получи парите без пазарлък, поставя ново изискване. Казват, че някакъв чужденец наел файтон с един кон за един „курс“ при тарифа половин франк. За експеримент той дал на файтонджията пет франка. Той поискал още и получил един франк. Отново поискал още, получил един франк, поискал още и му отказали. Разярил се, отново му отказали и вдигнал врява. Чужденецът казал: „Добре, върни ми седемте франка и тогава ще видим“ и когато ги получил, дал на файтонджията половин франк, а той веднага поискал два цента да се почерпи. Вероятно ще си помислите, че съм предубеден. Може би е вярно. Ще се срамувам от себе си, ако не съм.

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

Е, както казах, получихме мулетата и конете след час и половина пазарене с населението на Анунциата и сънливо заизкачвахме планината с по един скитник при опашката на всяко муле, който се преструваше, че подкарва животното, но всъщност го задържаше и правеше така, че то да влачи него самия. Отначало напредвах бавно, но идеята да плащам на моя съпровождач пет франка, за да дърпа мулето

ми назад и да му пречи да се изкачва по хълма престана да ми харесва и затова го освободих. После започнах да напредвам по-бързо.

От една висока точка на планинския склон се открива великолепно гледка към Неапол. Друго, разбира се, не видяхме освен газените фенери: две трети окръжност, заобикаляща големия залив — диамантено колие, проблясващо сред мрака в далечината с по-слаб блясък от звездите над нас, но с по-мека и пищна красота, — а над целия огромен град светлините се пресичаха отново и отново в не една искряща линия и дъга. Зад града, далече извън и около него, над километри равнина се бяха пръснали редове, кръгове и гроздове от светлини, всичките те блестяха като скъпоценни камъни и отбелязваха местата, където спяха двадесетина селца. По това време типът, който висеше на опашката на вървящия пред мене кон и прилагаше всички видове ненужни жестокости върху животното, получи един ритник и отхвъркна на около осемдесет метра, този инцидент заедно с приказното зрелище на светлините в далечината ме изпълни със спокойно щастие и аз се зарадвах, че съм тръгнал към Везувий.

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

От тази тема ще стане отличен материал за една глава и утре или вдругиден ще я напиша.

ГЛАВА III

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ (ПРОДЪЛЖЕНИЕ). ЗНАМЕНИТИ МЕСТНОСТИ В НЕАПОЛСКИЯ ЗАЛИВ. ВКАМЕНЕНО МОРЕ ОТ ЛАВА. ИЗКАЧВАНЕТО (ПРОДЪЛЖЕНИЕ). НА ВЪРХА. КРАТЕРЪТ. СЛИЗАНЕТО ОТ ВЕЗУВИЙ.

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

„Виж Неапол и умри.“ Е, не знам дали човек непременно би умрял, ако просто го види, но ако се опита да живее в него, това може да завърши печално. Да видиш Неапол, както го видяхме ние в ранни зори от склона на Везувий, значи да видиш една чудно красива гледка. От това разстояние сивите му сгради изглеждаха бели — и така ред подир ред от балкони, прозорци и покриви се трупаха от синьото море до гигантския замък Сан Елмо, който стоеше на върха на цялата тази величествено бяла пирамида, подчертаваше гледката и ѝ придаваше симетрия и завършеност. А когато лилиите на Неапол се превърнаха в рози, когато градът заруменя от първата целувка на слънцето, той

стана неописуемо красив. Едва тогава човек би могъл да каже: „Виж Неапол и умри.“ Даже самата рамка на картината беше очарователна. Отпред гладкото море — огромна пъстроцветна мозайка; в далечината — високите острови, плаващи в сънна мараня; в отсамния край на града — величественият двоен връх на Везувий и големите му черни ребра и шевове от лава, спускащи се надолу до безбрежната равнина, до този зелен килим, който смайва погледа и го води все напред край групички дървета, самотни къщи и снежнобели села, докато не се разкъса на ресни от мъгла и обща неяснота в далечината. Точно от самотното убежище, там на склона на Везувий, човек трябва „да види Неапол и да умре“.

А не да мине зад стените му и да го разглежда в подробности. Това отнема част от романтиката. Жителите му имат нечистоплътни навици, това прави и къщите не по-малко мръсни и създава противни гледки и миризми. Никога не е имало хора, по-предубедени към холерата от неаполитанците. Но те си имат причина за това. Обикновено холерата побеждава всеки неаполитанец, стига да го хване, защото, както сами разбирате, преди докторът да изкопае дупка в мръсотията и да стигне до болестта, човекът умира. Висшите класи всеки ден се къпят в морето и изглеждат доста прилично.

Улиците обикновено са широки горе-долу колкото да мине един фургон и все пак гъмжат от хора! Всяка улица, всеки двор, всяка уличка е Бродуей! Такива маси, тълпи, множества от бързаци, блъскащи се, борещи се човеци! Мисля, че никога не сме виждали подобно нещо дори и в Ню Йорк. Тротоарите са рядкост, когато ги има, често не са достатъчно широки, за да се разминеш с друг човек, без да го блъснеш. Затова всеки върви по платното, а там, където улицата е достатъчно широка, файтоните вечно се носят с все сила. Как така не прегазват и не осакатяват по хиляда души на ден, за мен е неразрешима загадка.

Но ако на света има осмо чудо, това сигурно са неаполските къщи. Аз искрено вярвам, че мнозинството от тях са по сто фута високи! А масивните им тухлени стени са дебели седем фута. Изкачваш се по девет реда стъпала, преди да стигнеш „първия етаж“. Не точно девет, но горе-долу толкова. Пред всеки прозорец, високо горе чак до вечните облаци, там, където е покривът, има желязна решетка като птича клетка и на всеки прозорец винаги се намира

някой, който да гледа навън — хора с нормални размери гледат от първия етаж, малко по-дребни хора — от втория, хора, които изглеждат още по-дребни — от третия, а оттам нагоре хората постепенно и равномерно стават все по-малки и по-малки, докато тези от най-високите прозорци не заприличат повече на птици в необичайно високо лястовиче гнездо, отколкото на нещо друго. Една от тези тесни като цепнатини улици с дългите си редици високи къщи, сливащи се в далечината като железопътни релси, с просторите си, пресичащи се на всички височини и развяващи дрипавите си знамена над тълпите от хора отдолу, с облечените си в бяло жени, накацали по перилата на балконите от улицата чак до небесата — улица като тази наистина си заслужава да се разгледа по-подробно.

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

Неапол наброява заедно с най-близките си предградия шестстотин двадесет и пет хиляди жители, но аз съм убеден, че не заема по-голяма площ от някой американски град със сто и петдесет хиляди жители. Но той се издига нагоре във въздуха много по-нависоко от всеки три американски града, качени един върху друг, и тъкмо там се крие тайната му. Тук ще отбележа мимоходом, че контрастите между разкош и бедност, великолепия и нищета са по-чести и по-изумителни в Неапол, отколкото дори в Париж. Човек трябва да отиде до Булонския лес, за да види модни дрехи, великолепни екипажи и смайващи ливреи, и до предградието Сен Антоан, за да види пороци, нищета, глад, дрипи и мръсотия, но по улиците на Неапол тези неща се смесват. Голи деветгодишни момчета и модно облечени богаташки деца, дрипи и блестящи униформи, магарешки каручки и парадни каляски, просяци, принцове и епископи се бутат един друг по всички улици. Всяка вечер в шест часа цял Неапол излиза да се повози по Riviera di Chiaja^[1] (каквото и да означава това) и човек може да застане там и два часа да наблюдава как минава най-пъстрата и най-смесената процесия, която някога е виждал. Принцове (в Неапол има повече принцове, отколкото полицаи — градът гъмжи от тях) — принцове, които живеят на седем реда стъпала над земята и не притежават никакви владения, държат карети

и ходят гладни; продавачи, занаятчии, шапкарки и леки жени се лишават от вечеря и пилеят пари за разходка с файтон по Chiaja; последните отрепки на града се натъпкват по двадесет-тридесет души в някоя разнебитена каручка, теглена от магаре, не по-голямо от котка, и се разхождат по Chiaja, излизат и разни херцози и банкери в разкошни каляски с великолепно кочияши и лакеи — така минава бясното шествие. В продължение на два часа титли и богатство, неизвестност и бедност трополят рамо до рамо в лудешко шествие и после си отиват по домовете спокойни, щастливи и покрити със слава!

Онзи ден гледах великолепното мраморно стълбище в кралския дворец, за което говорят, че струвало пет милиона франка и сигурно не лъжат за първия половин милион. Чувствувах, че трябва да е много приятно да живееш в страна, където има такъв комфорт и лукс. После си излязох замислен и едва не настъпих един скитник, който обядваше на бордюра парче хляб и чепка грозде. Когато установих, че този мустанг е продавач в магазин за плодове (той си носеше магазина със себе си в една кошница) за два цента на ден и че домът му не е дворец, загубих малко от възторга си пред щастливия живот в Италия.

Това естествено ме наведе на мисълта за тукашните надници. Лейтенантите в армията получават около долар на ден, а обикновените войници — два цента. Познавам само един продавач — той получава четири долара на месец. Печатарите вземат по шест долара и половина месечно, но чух за един майстор, който взема тринадесет. Ако човек внезапно стане много богат като него, това естествено го превръща в надут аристократ. Фасоните, които той си придава, са непоносими.

А като стана дума за надниците, си спомних за цените на стоките. В Париж при Жувен плащаш дванадесет долара за дузина от най-хубавите ръкавици от ярешка кожа, тук ръкавици от почти същото качество се продават по три-четири долара дузина. За една хубава ленена риза в Париж плащат пет-шест долара, а тук и в Ливорно — два долара и половина. В Марсилия плащаш четиридесет долара за първокачествен фрак, ушит от добър шивач, а в Ливорно за същите пари можеш да си купиш фрак и панталон. Тук купуваш хубав всекидневен костюм за десет-двадесет долара, а в Ливорно за петнадесет долара можеш да купиш палто, което ще ти струва седемдесет в Ню Йорк. Хубави ярешки ботуши струват осем долара в Марсилия и четири долара тук. Лионските кадифета в Америка се

ценят по-високо от генуезките. Но голяма част от лионските кадифета, които купуваме в Щатите, се произвеждат в Генуа, внасят се в Лион, където им слагат лионски печат и после ги изнасят за Америка. В Генуа за двадесет и пет долара можеш да купиш достатъчно кадифе, за да си направиш в Ню Йорк петстотиндоларова пелерина — така поне казват дамите. Разбира се, тези неща естествено и леко ме връщат към

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

И така си спомних за чудната Синя пещера. Тя се намира на остров Капри, на двадесет и две мили от Неапол. Наехме едно параходче и отидохме там. Разбира се, полицията се качи на кораба и преди да ни разреши да слезем на сушата, ни подложи на медицински преглед и ни разпита за политическите ни убеждения. Важностите, които си придават тези насекомообразни правителства, са в най-висша степен смешни. Дори качиха един полицаи в лодката да ни наблюдава, докато сме в пределите на Капри. Очевидно мислеха, че искаме да откраднем пещерата. Тя заслужаваше да я откраднем. Входът към пещерата е четири фута висок и четири фута широк и се намира във фасадата на висока отвесна скала, която се спуска до морето. Вътре се влиза с малки лодки и отворът е доста тесен. Когато има прилив, изобщо не може да се влезе. Погледнеш ли вътре, установяваш, че се намиращ в сводеста пещера, дълга около сто и шестдесет фута, широка сто и двадесет и висока около седемдесет фута. Никой не знае колко е дълбока. Тя слиза надолу чак до дъното на морето. Водите на това спокойно подземно езеро притежават най-яркия и красив син цвят, който можете да си представите. Прозрачни са като стъкло и цветът им би засрамил и най-ясното небе, което някога се е свеждало над Италия. Няма по-пленителни багри, нито по-разкошен блясък. Хвърлиш ли камък във водата, тутакси бликват безброй мънички мехурчета, които проблясват ярко и ослепително като сини бенгалски огньове. Потопиш ли греблото, широката му част се превръща във великолепно матово стъкло, обагрено в синьо. Ако човек скочи във водата, в същия миг го стяга броня, по-великолепна от броните на царствените кръстоносци.

След това отидохме до Иския, но аз вече бях ходил на този остров и се бях изморил до смърт от двудневната почивка и човешкото

безчестие, олицетворено в случая от собственика на хотел „Гранде Сентинеле“. Затова отидохме да Прочида, оттам до Поцуоли, където свети Павел слязъл на сушата след отплаването си от Самос. Аз слязох на сушата точно на същото място, където слязъл и свети Павел; Дан и останалите също. Това беше забележително съвпадение. Свети Павел проповядвал пред тези хора седем дни, преди да тръгне за Рим.

Баните на Нерон, руините на Байя, храма на Серапис, Кума, където кумската Сибила тълкувала предсказанията на оракула, езерото Аняно с древния си потънал град, който все още се вижда в дълбините му — тези и още сто други забележителности разгледахме ние с вид на недоверчиви идиоти, но Кучешката пещера привлече най-силно вниманието ни, понеже бяхме слушали и чели толкова много за нея. Всеки е писал за Grotto del Cane^[2] и отровните ѝ пари, всеки от Плиний до Смит, и всеки турист е държал на пода ѝ някое куче за краката, за да изпита способностите на мястото. Кучето умира за минута и половина, пиле — мигновено. Странниците, които пропълзват вътре да спят, обикновено не стават, преди да ги повикаш! А и след като ги повикат, не стават. Странникът, който се осмели да преспи там, сключва един безсрочен договор. Копнеех да видя тази пещера. Реших да взема едно куче и сам да го държа, да го позадуша първо малко, после още малко и най-накрая да го довърша. Стигнахме при пещерата около три часа следобед и веднага се заловихме да правим опити. Но пък се появи важна пречка. Нямахме куче.

ИЗКАЧВАНЕТО НА ВЕЗУВИЙ

(ПРОДЪЛЖЕНИЕ)

Отшелническото обиталище е на около хиляда и петстотин-хиляда и осемстотин фута над морското равнище, така че голяма част от изкачването е доста стръмно. Следващите две мили бяха най-противоречиви — понякога изкачването вървеше доста рязко нагоре, а понякога — не, през цялото време преобладаваше една-единствена характерна черта на пътя: неизменно, без сянка от разнообразие, той беше безкомпромисно и неописуемо отвратителен. Представляваше неравна тясна пътека и минаваше през изстинал поток от лава — черен океан, разлят в хиляди фантастични форми, лудешки хаос от разруха, опустошение и голота, множество хълмисти образувания, яростни

водовъртежи, миниатюрни, разцепени на две планини, чепати и възлести, сбръчкани и изкривени черни грамади, наподобяващи гъсти коренаци, големи лози, стволоче на дървета, всичките смесени и преплетени. И тези чудновати форми, цялата тази бушуваща панорама, тази бурна огромна черна пустиня, която вълнуващо намекуваше за живот, за действие, за врящи, бушуващи яростни маси, беше вкаменена! Всичко това е било умъртвено и е изстинало в мига на най-лудото си буйство, било е оковано, парализирано и оставено завинаги да се мръщи на небесата в безсилен гняв!

Накрая застанахме в една равна тясна долина (долина, създадена от неумолимия ход на някое отдавнашно изригване) и от двете ѝ страни видяхме да се извисяват двата стръмни върха на Везувий. Трябваше да изкачим единия от тях — този с действащия вулкан, — който изглеждаше около осемстотин-хиляда фута на височина и беше прекалено стръмен, за да може да го изкачи всеки, да не говорим за муле с човек на гърба. Ако пожелаете, четирима от местните пирати ще ви изнесат в стол носилка до върха, но да предположим, че се подхлъзнат и ви изпуснат — дали има вероятност някога да спрете да се търкаляте? Може би, но не от тази страна на вечността. Ние оставихме мулетата си, подстрихихме ноктите на ръцете си и в шест без двадесет сутринта започнахме изкачването, за което толкова дълго писах. Пътеката водеше право нагоре по назъбен склон от хлабави отломъци пемза и на около всеки две крачки, които направихме напред, се хлъзгахме една назад. Беше толкова стръмно, че на петдесет-шестдесет крачки трябваше да спираме, за да починем за миг. За да видим другарите си, трябваше да гледаме почти право нагоре към тези над нас и почти право надолу към тези под нас. Най-после застанахме на върха — пътешествието ни отне час и петнадесет минути.

Това, което видяхме, беше просто един кръгъл кратер — кръгла канавка, ако нямате нищо напротив дълбок около двеста фута и широк четиристотин-петстотин фута, чиято вътрешна стена имаше обиколка около половин миля. В центъра на така създадената циркова арена се виждаше разпокъсано и раздробено възвишение, високо сто фута, цялото покрито с кора от сяр в множество ярки и красиви цветове, и канавката го ограждаше като ров на замък или пък го заобикаляше, както рекичка заобикаля някое островче ако това сравнение ви се стори за предпочитане. Сярната покривка на този остров беше изключително

пъстра — червено, синьо, кафяво, черно, жълто, бяло бяха смесени в най-пищен безпорядък (не знам дали има цвят, нюанс на цвят или комбинация на цветове, която да не беше представена). И когато слънцето проби утринната мъгла и запали това великолепие от багри, то увенча царствения Везувий като обсипана със скъпоценни камъни корона!

Самият кратер — канавката — нямаше толкова разнообразни цветове, но все пак с мекотата, наситеността и непретенциозната си елегантност беше по-очарователен, по-пленителен за погледа. Изглеждаше добре облечен и добре възпитан и в него нямаше нищо вулгарно. Красив ли бе той? Човек може да стои и да го гледа цяла седмица, без да му омръзне. Приличаше на приятна ливада, чиито нежни треви и кадифен мъх са поръсени с блестящ прах и обагрени в най-бледо зелено, което постепенно потъмнява до най-тъмния цвят на портокаловия лист, после още повече, до най-мрачно кафяво, след което избледнява до оранжево, до ярко жълто и достига кулминацията си в нежната розовина на току-що разцъфнала роза. Там, където части от ливадата са хлътнали и където други части са били начупени като ледени късове, приличните на пещери отвори на едните и назъбените, обърнати нагоре краища на другите са украсени с дантели от меко обагрени кристали сяр, които превръщат уродливите му недъзи в чудновати форми и фигури, пълни с изящество и красота.

Стените на канавката блестяха от натрупаната сяр и от многоцветна лава и пемза. Никъде не се виждаше огън, но от хилядите малки цепнатини и пукнатини безмълвно и невидимо изригваше сярна пара в кратера и всеки полъх на вятъра я донасяше до носовете ни. Ние обаче държахме носовете си заровени в носните кърпички и опасността от задушаване беше малка.

Някои от момчетата пяха дълги парчета хартия в дупките долу, запалиха ги и така се сдобиха със славата, че са си запалили лулите от пламъците на Везувий, а други изпекоха яйца над пукнатините в скалите и бяха щастливи.

Гледката от върха щеше да е великолепна, но слънцето рядко успяваше да пробие мъглите. Така че това, което зърнахме на пресекулки от величествената панорама под нас, беше незадоволително.

СЛИЗАНЕТО

Слязохме от планината само за четири минути. Вместо да вървим дебнешком надолу по каменистата пътека, по която се изкачихме, ние избрахме друга, застлана с пепел до коленете, и поехме с огромни крачки, които биха засрамили онзи, чиито ботуши правели крачки по седем левги.

Днешният Везувий е жалка работа в сравнение с могъщия вулкан Килауеа на Сандвичевите острови, но се радвам, че го посетих. Заслужаваше си труда.

Говори се, че по време на едно от големите изригвания на Везувий той изхвърлял грамадни многотонни скали на хиляда фута нагоре във въздуха, огромните му струи от дим и пара се изкачили на тридесет мили към небето, облаци от пепелта му били отвеяни надалече и се изсипали по палубите на кораби, намиращи се на седемстотин и петдесет мили от вулкана! Ще повярвам на историята с пепелта, ако някой повярва в тридесетте мили дим, но не се чувствавам способен да проявя силен интерес към цялата тази работа без чужда помощ.

---

[1] Крайбрежна улица (ит.) — Б.пр. ↑

[2] Кучешката пещера (ит.) — Б. пр. ↑

ГЛАВА IV

ПОГРЕБАНИЯТ ГРАД ПОМПЕЙ, СЪДЪТ. ПУСТОШ. СЛЕДИ ОТ ПОКОЙНИЦИТЕ. СКЕЛЕТИ ЗАПАЗЕНИ В ПЕПЕЛТА. ХРАБРИЯТ МЪЧЕНИК НА ДЪЛГА. НЕТРАЙНАТА ПРИРОДА НА СЛАВАТА.

Тук го произнасят „Помпей-и“. Винаги съм си представял, че в Помпей се слиза с факли по влажни тъмни стълби точно както в сребърните мини и се минава по мрачни тунели с тавани от лава и със стени като порутени затвори, издълбани в твърдата земя, които слабо напомнят къщи. Нищо подобно. Поне половината от погребания град е напълно изровена и изложена на дневна светлина; дългите редици от масивни тухлени къщи (без покриви) се издигат точно както са се издигали преди хиляда и осемстотин години, нагорещени от пламтящото слънце; подовете им са добре пометени и нито един ярък фрагмент не е изгубил блясъка си и не липсва от сложните мозайки, които ги украсяват със зверове, птици и цветя и които ние копираме в нетрайните днешни килими. Постарому Венерите, Бакхусовците и Адонисовците се любят или напиват по многоцветните фрески на салоните и спалните, тесните улици и още по-тесните тротоари са

настлани с плочи от хубава твърда лава, едните с дълбоки следи от колелата на колесниците, а другите — от краката на жители на Помпей, които са минавали по тях през отдавна отминали столетия; цели са пекарните, храмовете, съдилищата, баните, театрите всичките чисти и спретнати и невнушаващи мисъл за нещо, което прилича на сребърна мина дълбоко в земните недра. Счупените колони, търкалящи се наоколо, входовете, зеещи без врати, и множеството стени с порутени върхове чудно напомнят за „изгорелия квартал“ на един от нашите градове и ако имаше овъглени греди, разбити прозорци, купища развалини и ако цялото място беше черно и опушено, приликата щеше да е пълна. Но не — слънцето свети така ярко над стария Помпей, както е светело в деня, когато Христос се е родил във Витлеем, и улиците му са сто пъти по-чисти, отколкото когато помпейците са ги виждали в годините на разцвета му. Аз знам какво говоря, нима не съм видял със собствените си очи как по големите главни улици (Търговската и Улицата на Фортуна) настилната не е поправяна поне от двеста години и как коловози, дълбоки пет-десет инча, са издълбани в дебелите плочи от колелата на колесниците на поколения измамани данъкоплатци! И нима не познавам аз по тези признаци, че инспекторите по състоянието на улиците в Помпей никога не са си гледали работата и че освен дето никога не са поправяли настилната, но не са я и почиствали? Впрочем нима не е вродено в инспекторите по състоянието на улиците да пренебрегват задълженията си, стига да им се удаде удобен случай? Бих искал да знам името на последния, който е заемал този пост в Помпей, та да го прокълна. Тази тема живо ме интересува, защото кракът ми хлътна в един от коловозите, а тъгата, която ме обзе, когато видях първия жалък скелет с пепел и лава, полепени по него, беше смекчена от мисълта, че може би този индивид е бил инспектор по състоянието на улиците.

Не. Помпей вече не е погребан град. Той е град от стотици и стотици къщи без покриви и с лабиринт от улици, където без гид човек лесно може да се изгуби и по необходимост да преспи в някой населен с призраци дворец, необитаван от живи същества още от онази ужасна ноемврийска вечер преди осемнадесет века.

Минахме през портата, която гледа към Средиземно море (наречена „Морската порта“), край ръждивата счупена статуя на Минерва, все още неуморно пазеща владенията, които е била безсилна

да спаси, тръгнахме по една дълга улица и застанахме в широкия двор на Форума на правосъдието. Тук подът беше равен и чист, от двете страни се издигаше по една внушителна разрушена колонада, чиито йонийски и коринтски колони лежаха разпръснати наоколо. В далечния край бяха празните кресла на съдиите, а зад тях имаше стълба, по която слязохме в тъмницата, където през онази паметна ноемврийска нощ прахът и пепелта завариха двама оковани затворници и ги изтерзали до смърт. Как ли са дърпали безмилостните вериги, докато яростните огньове са бушували около тях!

После скитахме из множество разкошни частни домове, където в старите времена, докато собствениците им са живеели там, нямаше да можем да влезем без официална покана на неразбираемия латински език и вероятно нямаше да я получим. Тези хора са строили къщите си доста еднакво. Подовете са украсени с фантастични фигури, изработени от многоцветна мраморна мозайка. На прага погледът ми се спира понякога на латинско приветствие или на нарисувано куче с надпис „Пазете се от кучето“, а понякога на изображение на мечка или фавън без никакъв надпис. После влизаш в нещо като антре, където, предполагам, е стояла закачалката за шапки; следва една стая с голям мраморен басейн по средата и с тръби за фонтан; спалните са от двете й страни: зад фонтана е приемната, после идва градинката, трапезарията и така нататък. Всички подове са мозаечни, стените са с декоративна гипсова мазилка и са украсени с фрески или барелефи; тук-там се виждаха големи и малки статуи, басейнчета с рибки и каскади от искряща вода, която извираше от тайни места в красивата колонада около двора и поддържаше цветните лехи свежи, а въздуха — прохладен. Помпейците явно са обичали удобството и разкоша. Най-изящните бронзови статуи, които видяхме в Европа, са от градовете Херкулан и Помпей, а също и най-хубавите камеи и най-фините гравюри върху скъпоценни камъни; тукашните картини, които са вече на осемнадесет-деветнадесет века, често са много по-приятни от прочутите боклуци на старите майстори, които са само отпреди три века. Изкуството е процъфтявало. От създаването на тези шедеври през първи век та чак до единадесетото столетие изкуството сякаш изобщо не е съществувало — поне няма никакви следи от него — и беше любопитно да се види колко много (в някои отношения поне) тези древни езичници са превъзхождали идните поколения художници.

Изглежда, че гордостта на света в областта на скулптурата са „Лаокоон“ и „Умиращият гладиатор“, които се намират в Рим. Те са стари като Помпей, изкопани са от земята като Помпей, но за точната им възраст или за това кой ги е направил, могат да се правят само предположения. Но похабени и напукани, без своя история, покрити с петната, оставени от безброй столетия, те все още се присмиват на всички опити да се съперничи на съвършенството им.

Чудновато и странно развлечение е да скитаеш из този стар безмълвен град на мъртвите, да бродиш из съвсем пусати улици, където някога хиляди хора са купували и продавали, разхождали са се и са яздили и са карали града да ехти от шума и бъркотията на движението и забавленията. Тези хора не са били мързеливи. Ценели са времето. Има доказателства за това. На един ъгъл стоеше храм и беше по-пряко да се мине под колоните на храма, за да се излезе от една улица на друга, вместо да се заобикаля — и ето, в тежките каменни плочи на пода на сградата беше протъркана дълбока пътека от поколения пестящи времето нозе! Не са искали да заобикалят, когато е можело да се мине напърно. И ние правим така в нашите градове.

Навред се виждат неща, показващи колко стари са били тези къщи в нощта на катастрофата — неща, които връщат в наши дни отдавна умрелите им притежатели и ги изправят живи пред очите ни. Например стъпалата (блокове от лава, дебели два фута), извеждащи от училището, и същите такива стъпала, по които са се качвали на първия балкон на главния театър, са почти изтрити! Векове наред момчетата са бързали да излязат от това училище и векове наред родителите им са бързали да влязат в театъра — и бързащите крака, които от осемнайсет века са прах и пепел, са оставили този летопис, за да го четем сега ние. Представих си, че виждам дами и господа да влизат в театъра с билети за запазени места в ръка и на стената прочетох въображаем надпис, написан невъзможно неграмотно: „Никакви гратиси, изключение само за представители на пресата!“ Около входа се мотаят (представях си аз) помпейски гамени, говорят на жаргон, ругаят и зорко издебват възможност да се вмъкнат вътре. Влязох в театъра и седнах на една от дългите каменни пейки на първия балкон, погледнах към мястото на оркестъра и към разрушената сцена, огледах и множеството празни ложи наоколо и си казах: „Това представление няма да донесе печалба.“ Опитах се да си представя как оркестърът свири с пълна

сила, как диригентът отмерва такта, а „притежаващият многостранен талант Еди-кой си (току-що завърнал се от много успешно турне из провинциите за прощален гастрол в Помпей — само шест представления, — след което ще замине за Херкулан)“ се носи по сцената и се раздира от бурни страсти, — но при липсата на публика нищо не можах да постигна; празните пейки безжалостно ме връщаха към скучната действителност. Казах си, че хората, които трябваше да бъдат тук, са мъртви, безмълвни и превърнати в прах от много векове и никога вече няма да ги е грижа за празни забавления и житейска суета. „Поради непредвидени обстоятелства и т.н., и т.н. тази вечер представлението няма да се състои.“ Спуснете завесата. Угасете светлините.

Тръгнах си. Минавах от магазин в магазин, от склад в склад по дългата търговска улица, исках стоки от Рим и Изтока, но търговците бяха мъртви, пазарът беше безмълвен и нищо не беше останало освен счупени буркани, всичките зациментирани с пепел, а виното и олиото, които някога са ги изпълвали, бяха изчезнали заедно със собствениците им.

В една пекарна се бяха запазили мелница за стриване на зърно и пещ за печене на хляб; казват, че тук в тези пещи откривателите на Помпей намерили хубави, добре опечени хлябове, които пекарят не е имал време да извади от фурната, преди да напусне магазина си — обстоятелствата го принудили да бърза.

Една къща (единствената сграда в Помпей, в която сега не пускат жени) се състоеше от малки стаи и къси каменни легла, които времето изобщо не беше променило, а по стените имаше рисунки, които изглеждаха толкова свежи, сякаш са били нарисувани вчера, но които нито едно перо не би имало дързостта да опише. А тук-там имаше и надписи на латински — неприлични проблясъци на остроумие, надраскани от ръце, които вероятно са били вдигнати към небето за помощ в разгара на силната огнена буря още преди да изтече нощта.

На една от главните улици се намираше каменна цистерна с тръба, която я пълнела с вода, и там, където уморените и разгорещени работници от Кампаня опирали десните си ръце — когато се навеждали над тръбата, — в твърдия камък се беше образувала широка вдлъбнатина, дълбока един-два инча. Помислете си колко хиляди ръце

са докосвали това място през отдавна изминалите векове, за да изтрият твърдия като желязо камък!

В Помпей е имало голяма дъска за съобщения — място, където били разлепвани обяви за гладиаторски битки, набори и други подобни — обяви не на нетрайна хартия, а на вечен камък. Една дама, явно богата и добре възпитана, обявила, че дава под наем няколко къщи с бани и всички съвременни удобства, както и неколкостотин магазина, при условие, че жилищата няма да се използват за неморални цели. Лесно може да се установи кой е живял в много от къщите на Помпей, като се гледат окачените по вратите каменни табелки; по същия начин можете да разберете кои са тези, които лежат в гробниците. Навред наоколо има неща, разкриващи по нещо от обичаите и историята на тези забравени хора. Но какво ли ще остави един вулкан от някой американски град, ако го засипе с пепелта си? Едва ли ще остане знак или символ, който да разкаже за историята му.

В един от дългите помпейски вестибюли намерили скелет на мъж с десет къса злато в едната ръка и с голям ключ в другата. Навярно сграбчил парите си и тръгнал към вратата, но огнената буря го спряла на самия праг, той се свлякъл на пода и умрял. Още една скъпоценна минута би го спасила. Видях скелетите на мъж, жена и две девойки. Жената беше разперила широко ръце, сякаш е била ужасена до смърт, и аз си въобразих, че още мога да открия по лицето ѝ следи от дивото отчаяние, което го е изкривило, когато преди толкова много години по тези улици от небесата завалял огнен дъжд. Момичетата и мъжът лежах с лица захлупени върху ръцете си, като че ли са се опитвали да се предпазят от обвиващата ги пепел. В един апартамент били намерени осемнадесет скелета, всички в седнало положение, и черните петна по стените още пазят очертанията на телата им и показват позите им. Един от тях, на жена, още носеше на шийните си прешлени колие, на което беше гравирано името ѝ — Юлия ди Диомед.

Но може би най-поетичното нещо, което Помпей е дал на съвременните изследователи, е внушителната фигура на римски воин в пълно снаряжение, който, верен на дълга си, верен на гордото име на римски воин и изпълнен със суровата смелост, която е донесла славата на това име, стоял на пост край градската врата, без да трепне, докато адът около него не изгорил неустрашимия дух.

Винаги, когато четем за Помпей, си спомняме и този войник; винаги, когато пишем за Помпей, го правим с естественото желание да му отдадем заслуженото. Нека си спомним, че той е бил войник — не полицай — и да го възхвалим. Останал е, защото е бил войник и воинската доблест му е забранявала да побегне. Ако е бил полицай, също е щял да остане, защото не би имало кой да го събуди.

В Помпей няма и половин дузина стълби, няма и никакви други доказателства, че къщите са били на повече от един етаж. Хората не живеели по облаците като днешните венецианци, генуезци и неаполитанци.

Излязохме от този тайнствен древен град — град, който загинал с всичките си древни и чудновати нрави и обичаи в незапомнените времена, когато апостолите проповядвали новата по онова старо време вяра — и тъкмо тръгнахме замечтани сред дърветата, които покриват много акри от все още погребаните му улици и площи, когато едно остро изсвирване и вик: „Всички да се качват — последен влак за Неапол!“ ме разбудиха и ми напомниха, че принадлежа към деветнадесетото столетие и че не съм мумия на осемнадесет века, покрита с прах и пепел. Преходът беше изключително рязък. Мисълта, че някакъв си там влак стига до древния мъртъв Помпей, свири непочтително и зове пътниците си по най-безцеремонен и делови начин, беше толкова странна, колкото можете да си представите — и толкова непоетична и неприятна, колкото и странна.

Сравнете този весел слънчев ден с ужасите, които Плиний Млади видял тук на девети ноември 79 година от нашата ера, когато с неподражаема смелост се опитвал да изведе майка си на безопасно място, докато тя го умолявала с цялата си майчина жертвоготовност да я остави да загине и да спаси себе си.

„По това време мракът така се беше стъстил, че човек можеше да помисли, че е излязъл навън в черна и безлунна нощ или че се намира в стая, където всички светлини са били угасени. Отвсякъде се чуваше плач на жени, ридания на деца и викове на мъже. Един викаше баща си, друг — сина си, а трети — жена си, и само по гласовете можеха да

се познаят. Мнозина в отчаянието си молеха смъртта да дойде и да сложи край на мъките им.

Някои умоляваха боговете да им помогнат, други вярваха, че тази нощ е последната, вечната нощ, която ще погълне вселената!

Дори и на мене ми се струваше така и се утешавах за приближаващата се смърт с мисълта: «Виж! Светът загива!»“

* * *

След като пребродихме величествените руини на Рим, Байя и Помпей и след като разгледахме дългите редици от очукани и безименни мраморни императорски глави, наредени по коридорите на Ватикана, едно нещо ме порази с възможно най-голяма сила: ефимерността и нетрайността на славата. В древността хората живеели дълго и прекарвали живота си в трескава борба, бяхтели се като роби, независимо дали били оратори, генерали или литератори, а после се разделяли с живота щастливи, че притежават трайна слава и безсмъртно име. Добре, но отлитат двадесет столетийца и какво остава от тези неща? Налудничав надпис на каменен блок, над който си блъскаат главите опърпани археолози, объркват се и нищо не могат да разберат, освен едно голо име (което четат грешно), лишено от история, от предания, от поезия, която би му придала поне моментен интерес. Какво ли ще остане от славното име на генерал Грант след четиридесет века? В енциклопедията от 5868 година сигурно ще пише:

Юрая С. (или З.) Граунт — известен древен поет от ацтекските провинции на Съединените щати на Британска Америка. Някои автори твърдят, че е творил около 742 година от н.е., но ученият А-а Фу-фу заявява, че е бил съвременник на английския поет Шевспирт и че разцветът на творчеството му е бил около 1328 година от н.е. — няколко века след Троянската война, а не преди нея. Написал е „Приспи ме, мамо“.

Тази мисъл ме натъжи. Отивам да спя.

ГЛАВА V

СТРОМБОЛИ. СИЦИЛИЯ НА ЛУННА СВЕТЛИНА. ЗАОБИКАЛЯМЕ ГРЪЦКИТЕ ОСТРОВИ. АТИНА. АКРОПОЛЪТ. СРЕД ВЕЛИЧЕСТВЕНИТЕ ПАМЕТНИЦИ ОТ ДРЕВНОСТТА. ЦЯЛ СВЯТ ОТ РАЗРУШЕНИ СКУЛПТУРИ. ПРОЧУТИ МЕСТНОСТИ.

Отново у дома! За пръв път от много седмици насам цялото корабно семейство се срещна на квартердека и си стисна ръцете. Пътешествениците бяха обиколили разни земи, но никой не липсваше, всички бяха живи и здрави, нищо не развали удоволствието от срещата. Отново паството се събра в пълен състав на палубата да послуша дружните викове на моряците, когато вдигат котва, и да маха за сбогом на бързо отдалечаващия се Неапол.

На обяд местата по масите отново се напълниха, играчите на домино бяха налице и на обляната в светлина горна палуба беше шумно и оживено като в доброто старо време: бяха минали само няколко седмици, но хората бяха така препълнени със случки, приключения и вълнения, че сякаш оттогава ни делиха години. На борда на „Квакер Сити“ не липсваше бодрост. Един път на този кораб да няма нищо квакерско.

В седем часа вечерта, когато хоризонтът на запад се позлати от потъващото в морето слънце и се обсипа с черните точки на далечни кораби, когато пълната луна плуваше високо над главите ни, а, тъмносиньото море под нас се сля със странния сумрак, оцветен от всички светлини и багри, ние съзряхме великолепия Стромболи. Как величествено се надигаше от морето този самотен монарх! Далечината го обличаше във виолетов мрак, смекчаваше с було от блещукаща мъгла грубите му черти и на нас ни се струваше, че го гледаме през сребърна паяжина. Факелът му беше угаснал, огньовете му тлееха и само високият стълб от пушек, който се издигаше нагоре и се изгубваше в лунната светлина, беше единственият знак, който той даваше, за да покаже, че е жив samodържец на морето, а не призрак на мъртвец.

В два часа през нощта профучахме през Месинския пролив и на ярката лунна светлина Италия отляво и Сицилия отдясно се виждаха така отчетливо, сякаш ги гледахме от средата на улица. Град Месина, млечнобял и осеян с газени фенери като със звезди, представляваше приказно зрелище. На палубата се бяхме събрали голяма компания, пушихме, разговаряхме шумно и чакахме да видим прочутите Сцила и Харибда. Не след дълго излезе и Оракула с вечния си далекоглед и се настани на палубата като втори Родоски колос. Изненадахме се, че го виждаме навън в такъв час. Никой не предполагаше, че той се интересува от древни легенди, като тази за Сцила и Харибда. Един от нас каза:

— Здравейте, докторе, какво правите тук посред нощ? Защо искате да видите това място?

— Защо искам да видя това място ли? Млади човече, малко ме познавате, иначе не бихте ми задавали този въпрос. Искам да видя всички места, които се споменават в Библията.

— Глупости! Това място не се споменава в Библията.

— Не се споменава в Библията! Това място не... Е, кое е това място, като знаете толкова много за него?

— Та това са Сцила и Харибда.

— Сцила и Ха... по дяволите! Мислех, че са Содом и Гомор!

И той прибра далекогледа си и слезе долу. Тази случка се разказва от всички на кораба. Правдоподобността ѝ малко се накърнява от факта, че Оракула не изучаваше Библията и не се

интересуваше специално от местата, споменати в Светото писание. Говори се, че Оракула се оплаквал, че в това топло време единственото сносно питие на борда е маслото. Той, разбира се, не е имал предвид маслото, но понеже този артикул поради липсата на лед сега е в разтопено състояние, да му се признае, че за пръв път в живота си е употребил правилно една дълга дума. В Рим той каза, че папата е старец с благородна осанка, но неговата „Илиада“ нищо не струва.

Прекарахме един приятен ден в пътуване край Гръцките острови. Те са силно планински. Преобладаващите им багри са сиво и кафяво, клонящо към червено. Малки бели селца се гушат в долините или са кацнали по високите отвесни скални стени край морето.

Залезът беше прекрасен — наситена алена руменина, която заля небето на запад и хвърли червеникав отблясък надалече върху морето. В тази част на света изглежда са рядкост хубавите или поне поразителните залези. Те са меки, чувствени, прекрасни, изящни, изискани и женствени, но тук още не сме видели залези като величествените пожари, които пламват по следата на залязващото слънце в далечния ни Север.

Но какво значение имаха за нас залезите, когато ни беше обхванало лудо вълнение от предстоящата среща с най-прочутия в света град! Какво ни интересуваха пейзажите, когато Агамемнон, Ахил и хиляда други герои от великото минало тържествено шествуваха във въображението ни! Какво значение имаха залезите, когато скоро щяхме да живеем, да дишаме и да крачим в самата древна Атина и, нещо повече, да се потопим в далечното минало и лично да наддаваме за робите Диоген и Платон на пазара или да клюкарствуваме със съседите си за обсадата на Троя или за победата при Маратон! Ние се отнесохме с презрение към залезите.

Най-после пристигнахме и влязохме в древното пристанище Пирея. Пуснахме котва на половин миля от селото. В далечината отвъд хълмистата равнина на Атика се виждаше малък хълм с квадратен връх, върху който имаше нещо, в което нашите далекогледни скоро разпознаха разрушените сгради на Атинската цитадела, и над тях изпъкваше древният Партенон. Въздухът тук е така необичайно чист и прозрачен, че през далекогледа различавахме всяка колона на тази внушителна сграда и дори по-дребните руини около нея добиха някакво подобие на форма. И това от пет-шест мили разстояние. В

долината близо до Акропола (хълма с квадратния връх, за който споменах преди) самата Атина можеше да се види не съвсем ясно през обикновен лорнет. Всички очакваха с нетърпение да слезат на брега и колкото се може по-скоро да посетят тази земя на класическата древност. Нито една от страните, които видяхме, не беше събуждала такъв всеобщ интерес сред пътниците.

Но дойдоха лоши вести. Комендантът на Пирея пристигна с лодката си и каза, че ние трябва или да отплаваме, или да излезем от пристанището и да останем за единадесет дни затворени на кораба под строга карантина. Наложихме се да вдигнем котва, да излезем от пристанището, да попълним запасите си за десетина-дванайсет часа и после да отплаваме за Константинопол. Това беше най-горчивото разочарование, което бяхме преживявали досега. Цял ден да стоим на котва, да виждаме Акропола и да трябва да заминем, без да посетим Атина! Не, думата „разочарование“ не е достатъчно силна, за да опише това, което чувствахме при тези обстоятелства.

Целия следобед всички прекараха на палубата с книги, карти и далекоглед в се опитваха да определят кой „тесен скалист хребет“ е Ареопага, кой от полегатите хълмове е Пникс, кой хълм е Мусейон и така нататък. Ние се объркахме. Спорът се разгорещи и всеки държеше на своето. Религиозните се взираха с вълнение в един хълм, от който казваха, че е проповядвал свети Павел, други твърдяха, че това е Химетския хълм, а трети, че това е хълмът Пентеликон! След всичките тези неприятности можехме да бъдем сигурни само в едно — хълмът с квадратния връх беше Акрополът и величествената развалина, която го увенчаваше, беше Партеонът, който помнехме още от детството си от картинките по учебниците.

Питахме всеки, който се приближеше до кораба, дали в Пирея има охрана, дали тя е строга, може ли да ни залови, ако се промъкнем до брега, и какво ни заплашва, ако наистина се осмелим да направим това? Отговорите бяха обезкуражителни. Имаше силна полицейска охрана; Пирея е малък град и всеки чужденец, видян там, неизбежно ще привлече вниманието и залавянето му е сигурно. Комендантът каза, че наказанието ще е „тежко“. Когато го попитахме: „Колко тяжело?“, той отговори: „Много строго.“ Това беше всичко, което изтръгнахме от него.

В единадесет часа през нощта, когато голяма част от пътниците бяха в леглата си, ние четиримата тихо се промъкнахме в една лодчица до брега под любезното покровителство на закритата от облаци луна и тръгнахме двама по двама, далече едни от други, с намерението да заобиколим Пирея отдалече, за да не попаднем в ръцете на полицията. Промъкването така крадешком по това скалист и обрасло с коприва възвишение ме караше да се чувствам така, като че ли съм се запътил да открадна нещо. Аз и другарят ми разговаряхме полугласно за законите на карантината и за наказанията, но в тази тема не намерихме нищо ободряващо. Аз бях добре осведомен по този въпрос. Само преди няколко дни нашият капитан ми разказа случая с мъжа, който доплувал до брега от кораб, поставен под карантина някъде си, и за това го затворили за шест месеца; а преди няколко години в Генуа капитанът на кораб, поставен под карантина, доплавал с лодката си до един заминаващ кораб, който вече бил излязъл от пристанището, и предал писмо до семейството си, а властите го затворили за три месеца, после извели кораба му в открито море и го предупредили да не се показва никога вече в това пристанище. Този разговор само помрачи настроението на нарушителите на карантината и затова го прекратихме. Заобиколихме града, без да срещнем някого, освен един мъж, който се вторачи любопитно в нас, без да каже нищо, и още десетина души, заспали на земята пред къщите си, но те не се събудиха, когато минахме край тях, затова пък разбудихме доста кучета и през цялото време едно-две, а понякога и десетина псета тичаха с лай по петите ни. Те лаеха така оглушително, че нашите спътници после ни казаха, че от борда на кораба дълго време са могли по лая на кучетата да се ориентират как напредваме и къде се намираме. Закритата от облаци луна още ни покровителствуваше. Когато направихме пълна обиколка на града и вече вървахме между къщите в по-отдалечения му край, великолепно светило се показва, но ние вече не се страхувахме от лъчите му. Когато се приближихме до кладенеца на някаква къща, за да пием вода, собственикът просто ни погледна и си влезе вътре. Той остави мирно спящия град на благоволенieto ни. Тук с гордост мога да отбележа, че ние нищо не му направихме.

Понеже не видяхме никакъв път, избрахме си за ориентир един висок хълм вляво от Акропола и взехме курс право към него — през

всякакви препятствия и по толкова неравна местност, каквато няма да намерите в целия свят, освен може би в Невада. Част от пътя ни беше покрит с дребни камъчета — стъпвахме върху шест наведнъж и те в миг се изтърколваха под краката ни. После вървахме по суха, ронлива, прясно разорана земя. А след това дълго си проправяхме път през ниски заплетени лози, които взехме за къпини. Като оставим настрана лозите, равнината на Атика беше безплодна, изоставена, лишена от поезия пустош; чудя се каква ли е била тя през златния век на Гърция, пет столетия преди Христа?

Около един часа през нощта, когато се бяхме разгорещили от бързото ходене и изгаряхме от жажда, Дан възкликна: „Та тези храсталаци са лози!“ и за пет минути ние набрахме двайсетина големи бели вкусни грозда, но тъкмо се навеждахме за още и една тъмна фигура се надигна тайнствено от сенките край нас с вик, „Хо!“ Наложихме да си тръгнем.

След десет минути се натъкнахме на добър път и той, за разлика от някои други, на които бяхме попадали преди, водеше в правилната посока. Тръгнахме по него. Беше прекрасен — широк, равен, бял и в отлично състояние, а от двете му страни дървета и буйни лозя хвърляха сянка по протежение на една миля. На два пъти крадохме грозде, но втория път някакъв невидим тип завика по нас. Пак се наложи да си тръгнем. Повече не браконьерствувахме из тези лозя.

Скоро се натъкнахме на древен акведукт, издигнат върху каменни арки, и от този миг нататък навред около нас се разстилаха развалини — приближаваше краят на пътешествието ни. Вече бяхме изгубили от поглед и Акропола, и високия хълм и аз поисках да не се отклоняваме от пътя, докато не ги стигнем, но другите отхвърлиха предложението ми и ние с мъка се заизкачвахме по каменистия хълм, намиращ се точно пред нас, от билото му видяхме втори хълм, изкачихме и него и видяхме трети! И така цял час. Капнахме от умора. Скоро попаднахме наред отворени гробове, изсечени в скалата (известно време един от тях е служил за затвор на Сократ), заобиколихме хълма и ненадейно пред нас се появиха руините на цитаделата в цялото си величие! Бързо пресякохме клисурата, изкачихме се по виещ се път и застанахме пред Акропола, а грамадните стени на цитаделата се извисяваха над главите ни. Не спряхме да разгледаме масивните каменни блокове, да премерим височината им или да отгатнем колко са дебели, а веднага

минахме по голям сводест коридор като по железопътен тунел и отидохме право при вратата, която води към древните храмове. Тя беше заключена! И така, като че ли не ни беше съдено да застанем лице в лице с великия Партенон. Седнахме и проведехме военен съвет. Резултатът беше следният: вратата беше дървена и доста паянтова — решихме да я разбием. Това приличаше на светотатство, но ние идвахме отдалече и много бързахме. Нямахме време да търсим гидове и пазачи; трябваше да бъдем на кораба преди разсъмване. Наложихме да поспорим малко. Планът беше чудесен, но когато започнахме да разбиваме вратата, се оказа, че не можем да се справим. Заобиколихме стената и открийхме нисък бастион — отвън висок осем фута, а отвътре — десет-дванадесет. Дени реши да се покатери по него, а ние се приготвихме да го последваме. С голяма мъка най-после той се изкачи по стената и седна отгоре, но няколко камъка се отрониха и паднаха с трясък вътре в двора. Веднага се чу блъскане на врати, раздаде се вик. Дени в миг скочи от стената и ние се оттеглихме в безпорядък към вратата. Четиристотин и осемдесет години преди Христа Ксеркс превзел тази могъща цитадела, след като нахлул в Гърция с пет милиона войници, а ако ние, четирима американци, бяхме останали необезпокоявани още пет минути, също щяхме да я превземем.

Гарнизонът се появи — четирима гърци. Вдигнахме врява пред вратата и те ни пуснаха. (Подкуп и продажност.)

Прекосяхме обширен двор, влязохме през огромна врата и стъпихме на плочи от най-чист бял мрамор, силно изтъркани от човешки нозе. Облени от лунна светлина, пред нас се издигаха най-величествените руини, които бяхме виждали — Пропилеите, малкият храм на Минерва, храмът на Херкулес и величественият Партенон. (Тези имена научихме от гида грък, който изглежда не знаеше повече, отколкото трябва да знаят седем души.) Всички тези сгради са построени от най-бял пентеликонски мрамор, но сега леко розовеят. Там, където се е отчупил някой къс обаче, мраморът е бял като най-фина захар. Шест кариатиди, шест мраморни жени в надиплени одежди, подпират портика на храма на Херкулес, но другите сгради са обкръжени от масивни дорийски и йонийски колони, чиито канелюри и капители все още не са загубили съвсем съвършенството си, въпреки че над тях са преминали множество столетия и са изтърпели не една обсада. Партенонът двеста двадесет и шест фута дълъг, сто широк и

седемдесет висок — първоначално е бил заобиколен от всички страни с колони — по два реда по осем колони на двете къси страни и по един ред от седемнадесет колони на двете дълги страни — и е бил една от най-изящните и красиви сгради, строени някога.

Повечето от внушителните колони на Партенона още стоят, но покривът го няма. Преди двеста и петдесет години той все още е бил цял, но един снаряд паднал във венецианския склад за муниции, последвалата експлозия го разрушила и го оставила без покрив. От Партенона си спомням много малко и затова, заради хората с лоша памет, съм вмъкнал някои факти и цифри. Взех ги от пътеводителя.

Докато скитахме замислено по настлания с мрамор под на този величествен храм, пейзажът около нас ни внушаваше странни мисли. Тук-там в щедро изобилие се белееха статуи на мъже и жени, подпрени на мраморни блокове, някои от тях без ръце, други без крака, трети без глави, но на лунната светлина всички те изглеждаха скръбни и изумително живи! Те се изправяха и заобикаляха отвред среднощния натрапник, втренчвах се в него с каменни очи от ненадейно появили се кътчета и ниши; надничаша към него над купчини отломъци в дъното на пусти коридори; преграждаха пътя му в средата на широкия форум и, безръки, строго му сочеха изхода от светия храм, а през липсващия покрив надзърташе луната, шареше пода с ивици светлина и хвърляше наклонените сенки на колоните върху пръснатите отломки и счупените статуи.

Заобикаляше ни цял свят от разрушени скулптури! Стотици осакатени статуи от всички големини, изкусно изваяни, наредени в редици, натрупани на купове, пръснати из обширната територия на Акропола; огромни мраморни блокове, които са били част от антаблемана, покрити с барелефи, изобразяващи битки и обсади, бойни кораби с три и четири реда гребла, шествия и процесии — всичко, което може да ви дойде наум. Историята разказва, че храмовете на Акропола са били пълни с най-величествени произведения на Праксител и Фидий, а и на много други велики скулптори. Тези красиви отломки безспорно доказват това.

Излязохме на обраслия с трева и осеян с каменни отломки двор зад Партенона. Понякога се стряхахме при вида на някое бяло каменно лице, което внезапно се втренчваше в нас от тревата с мъртвите си очи. Тук сякаш гъмжеше от духове. Почти очаквах да видя

атинските герои отпреди двадесет века да изплуват от сенките и да се прокраднат в храма, който така добре са познавали и с който така безкрайно са се гордеели.

Пълната луна вече се беше вдигнала високо над безоблачното небе. Незабелязано стигнахме до високите бойници на цитаделата, погледнахме надолу и какво мислите! Истинско видение! Атина на лунна светлина! Пророкът, който си помислил, че красотите на Новия Йерусалим са се открили пред него, сигурно е видял точно това! Атина лежеше в равнината точно под краката ни и ние я виждахме цялата — все едно че я гледахме от балон. Не видяхме нищо, прилично на улица, всяка къща, всеки прозорец, всяка полазила по стените лоза, всяка издатина бяха така ясно очертани, като че ли беше обяд; но нямаше никакъв ослепителен блясък, нищо грубо или отблъскващо — безмълвният град беше зает от най-меката лунна светлина и приличаше на живо същество, потънало в спокоен сън. В по-далечния му край се виждаше малък храм, чиито изящни колони и богато украсена фасада грееха с наситен блясък, приковаващ погледа като магия, а по-наблизо кралският дворец извисяваше кремавите си стени сред градина от храсти, цялата изпъстрена с изобилие от кехлибарени светлини — дъжд от златни искри, които загубваха блясъка си от сиянието на луната и просветваха меко на фона на море от тъмен листак като бледите звезди на Млечния път. Над главите ни — великолепните колони, величествени и в разрухата си, под нозете ни — заспалият град, в далечината сребърното море! По целия свят няма друга по-прекрасна картина.

Когато се обърнахме и отново тръгнахме из храма, ми се прииска забележителните мъже, които са седели в него в древни времена, да го посетят пак и да се покажат пред любопитните ни погледи — Платон, Аристотел, Демостен, Сократ, Фокион, Питагор, Евклид, Пиндар, Ксенофонт, Херодот, Праксител, Фидий, художникът Зевксис. Какво съзвездие от прочути имена! Но най-много ми се искаше старикът Диоген, който върви пипнешком с фенера си и търси един-единствен честен човек в целия свят, да намине насам и да се срещне с нас. Не трябва може би да го казвам, но предполагам, че тогава би угасил фенера си.

Оставихме Партенона да стои на стража над древна Атина, както е стоял цели две хиляди и петстотин години, и излязохме от

цитаделата. В далечината се виждаше древният, но все още съвършен Тезейон, а близо до него, на запад, беше Бема, където Демостен изричал своите филипики и разпалвал неуверения патриотизъм на сънародниците си. Надясно беше хълмът на Марс, където в древни времена е заседавал ареопагът и където свети Павел определил позициите си, а под него — пазарът, където той всеки ден разговарял с бърборивите атиняни. Покатерихме се по каменните стъпала, по които се изкачвал свети Павел, застанахме на площада, където стоял той, опитахме се да си спомним какво пише Библията по този въпрос, но кой знае защо, не можах да си спомня тези думи. Намерих ги по-късно:

А Павел, като ги чакаше в Атина, раздражаваше се духът му в него, като гледаше града, пълен с идоли.

И тъй разговаряше се в съборището с юдеите и с набожните, и по пазара всеки ден с онези, които му се случваха.

* * *

И взеха го, та го заведоха на Ареопаг, и казваха: Можем ли разуме какво е това ново учение, което ти проповядваш?

* * *

И застана Павел наред Ареопаг, и рече: Мъже Атинейци, по всичко ви гледам, че сте твърде набожни.

Защото като минувах, та разгледвах светите ви места, намерих едно капище, на което бе написано НЕЗНАЕМОМУ БОГУ. Тогоз прочее, когото вие не знаете, а почитате, него ви проповядвам аз.

(Деянията на апостолите, глава 17)

След малко се сетихме, че ако искаме да се върнем у дома, преди денят да ни е издал, е по-добре да тръгваме. Затова побързахме към къщи. Когато се отдалечихме, хвърлихме прощален поглед към Партенона, където лунната светлина струеше през колонадите и посребряваше капителите му. Както изглеждаше той тогава, тържествен, величествен и прекрасен, такъв ще остане завинаги в паметта ни.

Докато вървахме, започнахме да преодоляваме страха си и вече не ни беше грижа нито за карантинната полиция, нито за някой друг. Станахме дръзки и безразсъдни, а веднъж във внезапен изблик на смелост аз дори замерих едно куче с камък. Обаче ми беше приятно да си мисля, че не го ударих, защото господарят му можеше да излезе полицаи. Вдъхновена от тази щастлива неудача, моята храброст стана напълно неконтролируема и понякога дори си свируках, макар и тихичко. Но дързостта поражда дързост и скоро се гмурнах в едно лозе, напълно осветено от луната, и плених цял галон великолепно грозде, без дори да обърна внимание на селянина, който мина край нас на муле. Дени и Бърч последваха примера ми. Сега имахме достатъчно грозде за десет души, но и Джексън също щеше да се пръсне от смелост, та скоро и той се принуди да влезе в едно лозе. Но първия грозд, който грабна, ни донесе беда. Раздърпан, брадясал разбойник с вик изскочи на обляния от лунна светлина път и размаха мушкет! Тръгнахме към Пирея — разбира се, не тичахме, а само напредвахме бързо. Разбойникът извика отново, но ние продължихме да напредваме. Ставаше късно и нямахме време, за да го пилеем за всяко магаре, което иска да ни дърдори банални глупости на гръцки. Нямаше да имаме нищо против да си поговорим с него, ако не бързахме. След малко Дени каза: „Преследват ни!“

Обърнахме се: разбира се, че ни преследваха — трима фантастични пирати, въоръжени с пушки. Намалихме крачката, за да им дадем възможност да се приближат, а междувременно аз извадих товара си от грозде и решително, но неохотно го хвърлих в сенките край пътя. Не ме беше страх. Само почувствувах, че не е правилно да се краде грозде. Още повече, когато собственикът е наблизо, и не само той, но и приятелите му. Злодеите се приближиха, претърсиха вързопа, който доктор Бърч носеше в ръката си, и погледнаха доктора навъсено, след като установиха, че у него няма нищо, освен няколко свещени

камъка от хълма на Марс — но това не беше контрабанда. Те очевидно подозираха, че ги е измамил и изглеждаха склонни да скалпират цялата компания. Но накрая ни пуснаха с предупреждение, изречено, предполагам, на отличен гръцки, и тръгнаха спокойно по петите ни. След като изминаха триста ярда, спряха и ние продължихме пътя си радостни. Но ето че друг въоръжен нехранимайко излезе от сенките, зае мястото им и измина двеста ярда по петите ни. После ни предаде на трети злодей, който се появи кой знае откъде, а той на свой ред ни предаде на четвърти! Миля и половина тилът ни беше охраняван през цялото време от въоръжени мъже. Никога през живота си не съм пътувал с такива почести.

Мина доста време, преди да се осмелим да откраднем още грозде, но при първия опит размърдахме друг един неприятен разбойник и тогава прекратихме всякакво браконьерство в тази насока. Предполагам, че човекът, който мина край нас на муле, е поставил всички тези стражи от Атина до Пирея специално заради нас.

Всяко поле по този дълъг път беше охранявано от въоръжен часовой — някои от тях положително бяха заспали, но въпреки това бяха на разположение. Оттук личи що за страна е съвременна Атика — общество от съмнителни личности. Стражите не пазеха собствеността си от чужденци, а един от друг, понеже чужденците рядко посещават Атина и Пирея, а ако се отбият, то идват денем и могат за пет пари да си купят колкото искат грозде. Жителите на съвременна Атика са отявлени крадци и лъжци, ако клюката не лъже, а аз охотно вярвам, че тя казва истината.

Точно когато първите багри на зората порумениха небето на изток и превърнаха украсения с колони Партенон в счупена арфа, окачена на бисерния хоризонт, ние изминахме тринадесетата миля от изморителния си поход по заобиколни пътища и се появихме на морския бряг близо до корабите с обичайния си ескорт от хиляда и петстотин пирейски кучета, виещи по петите ни. Извикахме една лодка, която беше на двеста-триста ярда от брега, и в миг открихме, че това е полицейска лодка, която следи за евентуални нарушители на карантината. Затова се скрихме — вече бяхме свикнали с това — и когато полицаите пристигнаха на мястото, което току-що бяхме заемали, ние вече не бяхме там. Те тръгнаха с лодката си покрай брега, но в погрешна посока, и след малко нашата собствена лодка се появи

от мрака и ни взе на борда си. От кораба бяха чули сигнала ни. Ние гребяхме безшумно и преди полицейската лодка отново да се появи, бяхме в безопасност у дома.

Още четирима от нашите пасажери имаха силно желание да посетят Атина и тръгнаха половин час, след като се върнахме, но само пет минути след като слязоха на брега, полицията ги откри и така ожесточено ги подгони, че те едва се спасиха на лодката си и това беше всичко. Отказаха се от опасното си начинание.

Днес отплаваме за Константинопол, но някои от нас това малко ги тревожи. Видяхме всичко, което може да се види в древния град, който се е родил хиляда и шестстотин години преди Христос и е бил вече стар, преди да поставят основите на Троя — и то го видяхме в най-привлекателния му вид. Тогава защо да се тревожим?

Още двама пътници преминали блокадата успешно миналата нощ. Узнахме за това тази сутрин. Те се измъкнали така тихо, че на кораба открили отсъствието им едва след няколко часа. Имали дори наглостта да влязат в Пирея рано привечер и да вземат файтон. Рискували да прибавят два-три месеца затвор към останалите приключения на екскурзията си до Божи гроб. Възхищавам се от „дързостта им“^[1]. Но те отишли и се върнали благополучно, без да изминат нито крачка пеша.

---

[1] Цитирам поклонниците. — Б.а. ↑

ГЛАВА VI

СЪВРЕМЕННА ГЪРЦИЯ. ГРЪЦКИТЕ ОСТРОВИ И ДАРДАНЕЛИТЕ. СЛЕДИ ОТ ИСТОРИЯТА.
КОНСТАНТИНОПОЛ. ГОЛЯМАТА ДЖАМИЯ. ХИЛЯДА И ЕДНА КОЛОНИ. ГОЛЕМИЯТ СТАМБУЛСКИ
ПАЗАР.

По целия път от Атина през Гръцките острови видяхме само заплашителни диги край морето и голи хълмове, над които понякога се извисяват по три-четири изящни колони от някой древен храм, самотни и изоставени — подходящ символ на разрухата, обхванала цяла Гърция през последните векове. Не видяхме нито разорани ниви, нито дървета, нито трева или някаква растителност — само тук-там селца, а още по-рядко някоя самотна къща. Гърция е мрачна безрадостна пустиня и там очевидно няма нито селско стопанство, нито промишленост, нито търговия. С какво се издържат бедният ѝ народ и правителството ѝ е просто загадка.

Предполагам, че древна и съвременна Гърция представляват най-силният контраст, който може да се намери в историята. Георг I, дете на осемнадесет години, и гнездо от държавни чиновници чужденци заемат местата на Темистокъл, Перикъл и на знаменитите учени и

пълководци от златния век на Гърция. Флотилиите, които са били чудото на света, когато Партенонът е бил нов, сега са жалка шепа рибарски лодчици, а мъжественият народ, извършил такива чудеса на доблест при Маратон, днес е само племе от роби, които никой не зачита. Река Илис, спомената от древните класици, е пресъхнала, а същото се е случило и с всички други източници на гръцкото богатство и величие. Нацията наброява само осемстотин хиляди души, а сред тях има предостатъчно бедност, мизерия и лъжливост за четиридесет милиона. При крал Ото държавният доход бил пет милиона долара, събрани с данък върху една десета от селскостопанската продукция на земята (която десета стопанинът трябвало да закара в кралските хамбари на товарни мулета, ако разстоянието до тях не надвишава шест левги) и от прекомерно високи данъци върху търговията. С тези пет милиона тиранчето се опитвало да поддържа армия от десет хиляди души, да плаща на стотиците безполезни флигеладютанти, първи камерхери, лорд канцлери на разорената хазна и прочие нелепости, които тези миниатюрни кралства си позволяват, подражавайки на великите монархии; а отгоре на това се заловил да строи и беломраморен дворец, който сам по себе си щял да струва пет милиона. Резултатът е прост: от пет няма как да извадиш десет. Всичките тези неща не могли да бъдат извършени с пет милиона и Ото изпаднал в беда.

Гръцкият трон, заедно с нищо необещаващите си придатъци — дрипаво население от изобретателни нехранимайковци, които осем месеца от годината са безработни, защото тук няма много за вземане назаем, а още по-малко за крадене, и пустош от голи хълмове и обрасли с плевели пустини — дълго ходил на просия. Предложили го на един от синовете на кралица Виктория, след това на разни други помалки кралски синове, които нямали тронове и били безработни, но всички те имали милосърдието да отклоняват това почетно, но печално предложение, както и достатъчно уважение към величието на древна Гърция, за да откажат в дните на унижението ѝ да се подиграват на жалките ѝ мръсни дрипи с измамно бляскав трон. Най-сетне попаднали на младия Георг Датски, който приел. Той завършил великолепия дворец, който аз видях на ослепителната лунна светлина миналата нощ, а казват, че върши още много други неща за спасението на Гърция.

Отминахме голите острови и влязохме в тесния пролив, който понякога наричат Дарданели, а понякога Хелеспонт. Тази част на страната е богата на исторически паметници и бедна като Сахара във всяко друго отношение. Като се приближавахме към Дарданелите, минахме край Троянската равнина и край устието на река Скамандър — отдалече видяхме мястото, където някога се е издигала Троя и където вече я няма — град, загинал, когато светът е бил млад. Горките троянци вече всички са покойници. Те са се родили твърде късно, за да видят Ноевия ковчег, и са умрели твърде рано, за да видят нашата менажерия. Видяхме къде са се срещнали Агамемноновите флотилии и далеч навътре в сушата съзряхме планина, която според картата беше Ида. Като минавахме през Хелеспонт, видяхме първия недобросъвестно изпълнен, строеж споменат от историята, където Ксеркс кротко смъмрил представителите на другата страна. Става дума за прочутия мост от лодки, който Ксеркс поръчал да се построи над най-тесната част на Хелеспонт (там, където той е широк само две-три мили). Един средно силен вятър разрушил крехката постройка и царят, мислейки си, че едно публично мъмрене на предприемачите ще има добър ефект върху приемниците им, заповядал да ги изведат пред строя и да ги обезглавят. В следващите десет минути той възложил нова поръчка за мост. Древните писатели отбелязват, че вторият мост бил много добър. Ксеркс преминал по него с войнството си от пет милиона души и ако не е бил разрушен нарочно, мостът сигурно още щеше да стои там. Ако от време на време правителството ни смъмря някои от немарливите предприемачи, това може би ще е от голяма полза. Видяхме къде Леандър и лорд Байрон са преплували Хелеспонт — единият, за да види тази, която сърцето му любело толкова силно, че само смъртта можела да победи любовта му, а другият — просто „заради номера“, както казва Джек. Близко до нас се намираха и две прочути гробници. На единия бряг спеше Аякс, на другия — Хекуба.

От двете страни на Хелеспонт се виждаха брегова артилерия и фортове, от които се развяваше аленочервеният турски флаг с белия полумесец, от време на време се мяркаше по някое селце, а понякога и керван камили. Гледахме всичките тези неща, докато не влязохме в широкото Мраморно море и тогава, понеже земята скоро изчезна от погледите ни, ние пак започнахме да играем юкър и вист.

На разсъмване хвърлихме котва при входа на Златния рог. Само трима-четирима от нас станаха, за да видят великата столица на Отоманската империя. Пасажерите вече не се появяват на палубата в най-невероятни часове, както правеха преди, за да видят колкото се може по-рано странните чуждоземни градове. Това е изживян период. Дори ако днес стояхме на котва пред египетските пирамиди, хората не биха излезли навън, преди да е минала закуската.

Златният рог е тесен морски ръкав, който се отклонява от Босфора (нещо като широка река, която свързва Мраморно и Черно море) и като се извива, разделя града на две. Галата и Пера са от едната страна на Босфора и Златния рог. Стамбул (древният Византион) е от другата. На противоположния бряг на Босфора са Скутари и другите предградия на Константинопол. Този голям град има един милион жители, но улиците му са толкова тесни и къщите му са така близо една до друга, че заема площ не много по-голяма от половин Ню Йорк. Ако се погледне от мястото за закотвяне на корабите или от Босфора на разстояние една миля, той е най-красивият град на света. Гъсто наредените къщи се изкачват нагоре по брега и покриват върховете на множество хълмове; градините, надничащи тук-там, куполите на джамиите, безбройните минарета, които спират погледа навред, придават на столицата чудноватия ориенталски вид, за който мечтаем, когато четем книги за пътешествия из Изтока. Константинопол представлява великолепна гледка.

Но привлекателността му започва и свършва тук. От мига, в който тръгнете към брега, та чак докато се върнете, вие непрекъснато проклинате този град. Лодката, с която плавате, е удивително непригодна за целта. Тя е богато украсена, но никой не може да я управлява добре в бурните течения, които нахлуват в Босфора от Черно море, и единици могат да я карат задоволително дори в спокойни води. Тя е дълга, лека лодка (каиик), широка в единия край и заострена като нож в другия. Този дълъг остър край е носът ѝ и можете да си представите как го въртят тези кипящи води. Каиците имат две, а понякога и четири гребла, но са без рул. Тръгвате към определено място, но преди да стигнете там, се носите в петдесет различни посоки. Гребат ту с едното, ту с другото весло, но никога с двете едновременно. Някой нетърпелив човек може за една седмица да се

побърка от такъв вид воден транспорт. Лодкарите тук несъмнено са най-непохватните, най-глупавите и най-неуките на земята.

На брега е... вечен цирк. Хората по тесните улички са като пчели в кошер, а мъжете са облечени във всички възмутителни, смайващи, езически, екстравагантни одежди, които шивач с делириум тременс и седем дявола, вселени в него, би могъл да измисли. Тук се отдават на най-налудничави странности, търпят всякакви нелепости и се украсяват с най-фантастични дрипи. Няма дори и двама души, облечени еднакво. Това беше див маскарад на всички дрехи, които можете да си представите. Тълпата на всяка улица беше зашеметяваща гледка от преливащи контрасти. Някои патриарси носеха ужасни чалми, но мнозинството от ордата неверници ходят с огненочервени шапчици, които тук наричат фесове. Всичко останало изобщо не се поддава на описание.

Тукашните магазини са просто кокошарници, кутийки, дупки, килери — наричайте ги както искате — и са приземни. Турците седят в тях по турски, работят, търгуват, пушат чибуци и миришат като... като турци. Не съм пропуснал нищо. Пред тях по тесните улици се тълпят просяци, които вечно просят, но никога не получават нищо; странни уроди, толкова осакатени, че почти не приличат на хора; скитници, каращи натоварени магарета; хамали, понесли на гърбовете си сандъци, големи колкото къщи; амбулантни търговци на грозде, варена царевица, тиквени семки и сто други неща, които крещят като дяволи, а прославените константинополски кучета спят щастливо, удобно и спокойно сред краката на бързащите хора. Групи туркини се носят безшумно наоколо, обвити от главата до петите в надиплени роби, а снежнобелите им фереджета откриват само очите и дават неясна представа за чертите на лицата им. Те ходят нагоре-надолу по тъмните улички на големия покрит пазар и приличат на обвитите в савани мъртъвци, които излезли от гробовете си сред бурите, гръмотевиците и земетресенията, изсипали се върху Голгота в нощта на распятието. Константинополската улица е гледка, която трябва да се види веднъж — не повече.

После се появи гьсарят — той караше сто гъски из града и се опитваше да ги продава. Носеше прът, дълъг десет фута, с кука накрая. Понякога някоя гъска се отделяше от ятото и живо избягваше зад ъгъла с полуразперени криле и опъната до скъсване шия. Мислите, че това

вълнуваше търговеца на гъски? Нищо подобно. Той вземаше пръта си и с неописуемо спокойствие го протягаше към гъската, закачаше я за шията и я придърпваше обратно на мястото ѝ в ятото без никакво усилие. С тази пръчка той подкарваше гъските си така лесно, както друг би карал лодка. Няколко часа по-късно го видяхме да седи на един камък на ъгъла на шумна улица и да спи дълбоко на слънцето. Гъските му бяха налякали наоколо или се мотаеха в краката на магаретата и хората. След по-малко от час минахме отново и той броеше стоката си, за да види дали някоя от гъските му не се е отклонила или не е била открадната. Начинът, по който го правеше, беше уникален. Той сложи накрая пръчката си на около осем инча от една стена и накара гъските да вървят в колона по една между нея и стената. Броеше ги, докато минаваха край него. Нямаше как да му се изплъзнат.

Ако искате да видите джуджета — само няколко джуджета от любопитство — идете в Генуа. Ако искате да ги купувате на едро за продан, идете в Милано. В цяла Италия има много джуджета, но ми се стори, че в Милано реколтата е най-богата. Ако искате да погледате обикновени, добре подбрани уроди, идете в Неапол или попътувайте из римските държавици. Но ако искате да видите родината на сакатите и на хората чудовища, вървете право в Константинопол. В Неапол просяк, който може да покаже стъпало, цялото сраснало в един ужасен пръст с безформен нокът, получава цяло състояние, но гледка като тази не би привлякла ничий поглед в Константинопол. Той просто ще умре от глад. Кой ще обърне внимание на такива дреболии сред редките чудовища, които се тълпят по мостовете на Златния рог и излагат уродствата си на показ из канавките на Стамбул? Жалък мошеник! Как може той да си съперничи с трикраката жена и с мъжа, който има око на бузата? Как ще се черви той в присъствието на мъжа, с пръсти на лакътя? Къде ще се скрие, когато джуджето с по седем пръста на всяка ръка, без горна устна и без долна челюст се появи в цялото си великолепие? Бисмилах! Европейските уроди са лъжа и измама! Истински надарените виреят само в крайните улички на Пера и Стамбул.

Трикраката жена лежеше на моста, като беше изложила стоката си така, че да има най-поразителен ефект — един нормален крак и два дълги, тънки, криви крака като ръце, но завършващи със стъпала. Понататък имаше мъж без очи, чието лице беше с цвета на оплют от

мухите бифтек, сбръчкано и изкривено като поток от лава; и наистина чертите на лицето му бяха така разбъркани и деформирани, че човек не можеше да различи брадавицата, която му служеше за нос, от скулите. В Стамбул имаше един мъж с огромна глава, необикновено дълго тяло, крака, дълги осем инча, и стъпала като ски. Той вървеше на тези крака и на ръцете си и беше толкова прегърбен, като че ли го беше яздил Родоският колос. Един просяк трябва да има изключително интересни особености, за да си изкарва прехраната в Константинопол. Мъж със синьо лице, който няма какво друго да предложи, освен това, че е пострадал при експлозия в мина, ще бъде сметнат за явен мошеник, а един осакатен войник с патерици няма да изкара нито цент. Струва си труда по-скоро да му отрежат парче от главата и да му израсне буца като торба.

Джамията „Света София“ е главната забележителност на Константинопол. Щом пристигнете в града, трябва първо да си извадите ферман и веднага да тичате натам. Ние постъпихме точно така. Не си извадихме ферман, но взехме със себе си по четири-пет франка на човек, което е почти същото.

Не съм във възторг от джамията „Св. София“. Навярно нямам вкус. Но нищо не може да се направи. Тя е най-запуснатият хамбар в целия езически свят. Смятам, че интересът към нея е предизвикан от факта, че е била построена като християнска църква, а мохамеданите, завоеватели на страната, са я превърнали в джамия, без да правят много промени. Накараха ме да си събуя обувките и да вляза вътре по чорапи. Простудих се, а по краката ми се налепиха толкова дъвки, лиги и всякакви мръсотии, че вечерта изхабих повече от две хиляди обувалки, за да си събуя обувките, а дори смъкнах и малко християнска кожа с тях. Не съм премълчал нито една обувалка.

„Св. София“ е колосална църква на хиляда и триста-хиляда и четиристотин години и достатъчно грозна, за да бъде много, много по-стара. Казват, че огромният ѝ купол е по-удивителен от купола на църквата „Св. Петър“ в Рим, но мръсотията ѝ е много по-удивителна от купола, въпреки че никога не се споменава за нея. В църквата има сто и седемдесет колони, направени от различни видове скъпоценен мрамор и изсечени от един-единствен блок, но те бяха донесени от древните храмове на Баалбек, Хелиополис, Атина и Ефес и бяха очукани, грозни и отблъскващи. Те са били на хиляда години, когато тази църква е била

нова и тогава контрастът сигурно е бил ужасен — освен ако Юстиниановите архитекти не са ги поукрасили. Вътрешността на купола е покрита от чудовищен надпис с турски букви, изработен от златна мозайка и крещящ като цирков афиш. Каменната настилка и мраморните балюстради са очукани и мръсни. Навсякъде гледката е обезобразена от мрежа въжета, които висят от зашеметяващата височина на купола и на които са окачени на шест-седем фута от пода безброй опушени груби кандила и щраусови яйца. Дрипави турци бяха налякали и насядали навред и четяха книги, слушаха проповеди или поучения като малки деца, а стотици други се кланяха и изправяха, кланяха се отново и се навеждаха да целунат пода, като през цялото време мърмореха молитви и не спираха гимнастиката си, въпреки че сигурно бяха капнали от умора.

Навсякъде мръсотия, прах, сажди и мрак, навсякъде следи от най-дълбока древност, но в нея няма нищо трогателно и красиво; навсякъде тълпи от фантастични езичници; над главите ни — крещящата мозайка и паяжината от въжетата на кандилата, но никъде нямаше нищо, което да спечели сърцето на човек или да предизвика възхищението му.

Хората, които изпадат в екстаз пред „Св. София“, сигурно го вземат от пътеводителя (където за всяка църква пише, че „по мнението на прочути познавачи на изкуството в много отношения тя е най-прекрасната в света“). Или пък са прословути ценители на изкуството от пущинаците на Ню Джързи, които с мъка научават разликата между фреска и пожарен кран, и от този ден се чувствуват привилегирани вечно да сипят банални критики за живописиста, скулптурата и архитектурата.

Посетихме танцуващите дервиши. Те бяха двадесет и един на брой. Носеха дълги, светли, широки раса, които висяха до петите им. Всички поред се приближаваха до свещеника (стояха зад голям кръгъл парапет), покланяха се дълбоко, после се отдалечаваха, въртейки се унесено, заемаха определеното им място в кръга и продължаваха да се въртят. Когато всички заеха местата си — на около пет-шест фута един от друг, целият кръг от езичници се завъртя три пъти около стаята. Това продължи двадесет и пет минути. Те се завъртаха на левия си крак и се придвижваха, като поставяха десния бързо пред него и го забиваха в намазания с восък под. Някои от тях се движеха в

невероятен ритъм. Повечето се завъртаха по четиридесет пъти в минута, а един майстор достигаше средно шейсет и един пъти в минута — и така през всичките двадесет и пет минути. Расото му се изпълни с въздух и се изду около него като балон.

Те не вдигаха никакъв шум и повечето от тях накланяха главите си назад и затваряха очи, изпаднали в нещо като религиозен транс. През част от времето се чуваше примитивна музика, но музикантите не се виждаха. В кръга не пускаха никого освен въртящите се. Човек трябваше или да се върти, или да стои отвън. Това беше горе-долу най-варварското зрелище от всичко видяно от нас досега. После дойдоха болни хора, легнаха на земята, край тях жени поставиха болните си деца (едно от тях кърмаче) и патриархът на дервишите се разходи върху телата им. Смята се, че като тъпче гърдите, гърбовете или тиловите им, той изцерява болестите им. Какво може да се очаква от хора, които мислят, че работите им се уреждат или развалят от невидими духове, великани, гноми и джинове и до ден-дневен вярват във всичките налудничави приказки от „Хиляда и една нощ“. Поне така ми каза един интелигентен мисионер.

Посетихме Хилядата и една колони. Не знам за какво са били предвидени първоначално, но казват, че са строени за водоем. Разположени са в центъра на Константинопол. Спускаш се по ред каменни стъпала в средата на едно голо място и си там. Намираш се на четиридесет фута под земята, и при това сред истинска гора от високи и стройни гранитни колони във византийски стил. Където и да застанеш и колкото и да се местиш, винаги си център, от който се разклоняват десетки дълги сводести коридори и колонади, губещи се в далечината и в сумрака на това подземие. Този стар пресъхнал водоем сега се обитава от няколко подобни на призраци предачи на коприна и един от тях ми показва кръст, изсечен високо горе в един от стълбовете. Той сякаш искаше да ми каже, че това място е съществувало още преди турското нашествие и мисля, че наистина каза нещо в този смисъл, но сигурно е имал някакъв дефект в говора, понеже аз не го разбрах.

Събухме си обувките и влязохме в мраморния мавзолей на султан Махмуд — отвътре той беше най-хубавата постройка, която съм виждал напоследък. Гробът на Махмуд имаше покров от черно кадифе, богато извезан със сребро; ограден беше с разкошен сребърен парапет, а по ъглите му стояха сребърни свещници, всеки тежък повече от сто

фунта, и в тях имаше свещи с дебелината на човешки крак; върху саркофага беше поставен фес с красив диамантен орнамент, за който един служител ни каза, че струва сто хиляди лири — и излъга като циганин. Цялото семейство на Махмуд е удобно настанено в тази гробница.

Разбира се, отидохме и до големия стамбулски пазар, но аз няма да го описвам, а само ще кажа, че той е чудовищен кошер от магазинчета — струва ми се хиляди, — всички под един покрив и нарязани на малки блокчета от тесни улички, покрити със сводове. Една улица е посветена на определен вид стока, друга на друга и така нататък. Ако искаш да си купиш чифт обувки, имаш на разположение цяла улица, не трябва да обикаляш целия пазар. Същото е и при коприните, антикварните предмети, шаловете и всичко останало. Тук през цялото време е претъпкано с хора и понеже яркоцветните източни тъкани са щедро изложени пред всеки магазин, големият стамбулски пазар е една от гледките, които си заслужава да се видят. Той е пълен с живот, движение, деловитост, мръсотия, просяци, магарета, викащи амбулантни търговци, хамали, дервиши, туркини от благородно потекло, дошли на пазар, гърци, мохамедани с чудноват вид и чудновато облекло, дошли от планините и далечните провинции; единственото нещо, което човек не може да помирише, когато е на големия пазар, е нещо, което мирише хубаво.

ГЛАВА VII

НЕДОСТИГ НА ПРАВСТВЕНОСТ И УИСКИ. БЮЛЕТИН ОТ ПАЗАРА ЗА РОБИНИ. ОКЛЕВЕТЕНИТЕ КОНСТАНТИНОПОЛСКИ ПСЕТА. НЕ НИ ТРЯБВАТ ПОВЕЧЕ ТУРСКИ ОБЕДИ. ТУРСКАТА БАНЯ Е ИЗМАМА.

Много са джамиите, църквите и гробищата, но моралът и уискито са нещо рядко. Коранът не позволява на мохамеданите да пият. Естествените им инстинкти не им позволяват да бъдат морални. Казват, че султанът имал осемстотин жени. Това е почти равностойно на двуженство. Бузите ни пламват от срам, когато видим, че такова нещо е разрешено тук, в Турция. Но не му обръщаме толкова много внимание в Солт Лейк Сити.

Черкезки и грузински момичета все още се продават в Константинопол от родителите си, но това вече не се прави публично. Големите пазаря за роби, за които толкова много сме чели, където събличали младите момичета, разглеждали ги и ги обсъждали като коне на панаир, вече не съществуват. Изложбите и продажбите сега се правят при закрити врати. Точно в момента акциите са се покачили: отчасти поради голямото търсене, създадено от наскоро завърналата се

от европейските дворове султанска свита; отчасти поради необикновеното изобилие на жито — собствениците не са измъчени от глад и имат възможност да изчакват по-висока цена; отчасти понеже купувачите са твърде слаби, за да устоят на пазара, докато продавачите само чакат да покачат цените. Ако американските централни вестници се издаваха тук, в Константинопол, предполагам, че следващият им борсов бюлетин щеше да изглежда така:

БЮЛЕТИН ОТ ПАЗАРА ЗА РОБИНИ

Черкезки екстра качество реколта 1850 г. — 200 лири стерлинги; 1852 г. — 250 лири стерлинги; 1854 г. — 300 лири стерлинги. Грузинки екстра качество — липсват на пазара; второ качество 1851 г. — 180 лири стерлинги. Деветнадесет влахинки средно качество по 130–150 лири стерлинги, няма търсене. Шестнадесет първокачествени са разпродадени на малки партии — цени неизвестни.

Разпродажба на една партида черкезки, от първокачествени до добри, реколта 1852–1854 г. — от 240 до 242,5 лири стерлинги; една — 1849 г. — бракувана — се продава за 23 лири.

Няколко грузинки отлично качество, реколта 1852 г., преминаха към друг собственик. Наличните грузинки са предимно от миналогодишната реколта, която беше необичайно лоша. Новата реколта малко закъснява, но ще пристигне скоро. Що се отнася до количеството и качеството ѝ, трябва да кажем, че сведенията са много окуражителни. В тази връзка ще заявим, че и новата реколта черкезки изглежда превъзходна. Негово величество султанът вече изпрати големи поръчки за новия си харем, който ще бъде завършен до две седмици това, естествено, укрепи пазара и предизвика покачване на цените на черкезките. Като се възползват от изкуственото покачване на цените, много от най-ловките бизнесмени разпродават стоката, която още не е пристигнала. Има основания да се очаква, че влахинките ще монополизират пазара.

Нищо ново при нубийките. Разпродажбата върви бавно.

Евнуси — няма предлагане, но се очакват големи пратки от Египет.

Мисля, че стилът на борсовия бюлетин ще бъде горе-долу такъв. Сега цените са много високи и собствениците не отстъпват, но преди две-три години гладуващите родители довеждали тук младите си дъщери и ги продавали за двадесет-тридесет долара, когато не са могли да получат повече, за да спасят себе си и момичетата от гладна смърт. Тъжно е да се мисли за нещо толкова печално, а що се отнася до мене, то аз се радвам, че цените отново са се покачили.

Търговската етика е особено лоша. Това не може да се отрече. Моралът на гърци, турци и арменци се състои само в редовно ходене на църква в определения неделен ден и в нарушаване на десетте божии заповеди през цялата останала част от седмицата. Отначало им идва естествено да лъжат и мамят, а после продължават и подобряват даденото от природата, докато не стигнат до съвършенство. Препоръчвайки сина си на някой търговец като ценен продавач, бащата не казва, че той е добро, честно и почтено момче и че ходи на неделно училище, а казва: „Момчето цена няма — може да измами всеки. От Черно до Мраморно море няма по-голям лъжец от него!“ Хубава препоръка, а? Мисионерите разказват, че всеки ден могат да се чуят похвали като тази. За човек, от когото всички се възхищават, тук казват: „Ах, той е очарователен мошеник и великолепен лъжец!“

Всички лъжат и мамят — във всеки случай всички, които се занимават с търговия. Дори чужденците скоро се принизяват до местния обичай и като продават и купуват в Константинопол, бързо се научават да лъжат и мамят като гърци. Казвам „като гърци“, защото гърците се смятат за най-големите грешници. Няколко американци, които отдавна живеят в Константинопол, казват, че на повечето турци може да се има доверие. Но малцина твърдят, че гърците имат някакви забележими добродетели — във всеки случай не такива, които са изпитани с огън.

Почти съм склонен да повярвам, че знаменитите константинополски кучета са били описани погрешно — били са

оклеветени. Винаги са ме карали да вярвам, че улиците така гъмжат от тях, че не може да се мине; че се движат на организирани роти, взводове и полкове и вземат каквото им хареса с решителни и яростни атаки, и че нощем заглушават всички други звуци с ужасния си вой. Но кучетата, които виждам тук, са съвсем различни.

Срещам ги навред, но не на големи глутници. Виждал съм най-много по десет-двадесет заедно. И независимо дали е ден или нощ, повечето от тях спяха. А на тези, които не спяха, също им се затваряха очите. Никога през живота си не бях виждал такива жалки, изгладнели, изпосталели псета, с толкова печални физиономии. Струваше ми се проява на черен хумор да се обвиняват зверове като тези, че отнемат плячката си със сила. Сякаш не им достига енергия или амбиция да пресекат улицата — поне аз не съм виждал някое да отива толкова далече. Те са крастави, покрити с рани и осакатени и често може да се види куче с козина опърлена на такива широки и добре очертани участъци, че наподобява карта на нашите нови територии. Тези кучета са най-нещастните живи същества, най-окаяните, най-жалките. На лицата им е застинал израз на меланхолия, на безнадеждно отчаяние. Константинополските бълхи предпочитат обезкосмените петна по кожата на някое попарено с вряла вода куче пред по-широките пасбища на здравите псета; тези открити места са точно по вкуса на бълхите. Видях едно такова куче да се опитва да ухапе бълха, една муха привлече вниманието му и то замахна към нея, но бълхата отново го призова и то окончателно се разстрои. Погледна тъжно към пасбището на бълхите, а после към плешивината си. После въздъхна тежко и примирено отпусна глава на лапите си. Тази работа не беше по силите му.

Кучетата спят по улиците на целия град. Предполагам, че на всеки квартал се падат средно по осем-десет псета. Понякога те, разбира се, са петнайсет или двайсет. Не принадлежат на никого и изглежда, че не поддържат близки приятелства помежду си. Но сами са си разделили целия град на райони и куче от един район, независимо дали той е половин квартал или десет, не трябва да напусне границите му. Тежко му, ако пресече линията! Съседите за секунда ще смъкнат и остатъка от козината му. Така поне казват. Но видът на кучетата не оправдава тези думи.

Тези дни те спят по улиците. Служат ми за компас и водач. Когато видя, че кучетата си спят спокойно, заобиколени от хора, овце, гъски и всичко, което се движи, аз знам, че не се намирам на голямата улица, където е хотелът ни, а трябва да продължа нататък. На главната улица кучетата са нащрек — очевидно всеки ден са принудени да се пазят от множество файтони — и тази готовност веднага се познава по муцуните им. Тя не се среща по другите улици. Всички останали кучета спят спокойно и безгрижно. Те не биха се помръднали дори и самият султан да мине край тях.

На една тясна уличка (всичките улички са тесни) видях три кучета да спят свити на кълбо на един-два фута едно от друго. Спокойно си лежаха и така препречваха улицата точно от канавка до канавка. Приблужи се стадо от сто овце. Нетърпеливи да продължат пътя си, те стъпиха направо върху кучетата, като ариергардът натискаше предните. Кучетата погледнаха нагоре мързеливо, потрепнаха, когато нетърпеливите крака на овцете докоснаха изранените им гърбове, въздъхнаха и отново си легнаха спокойно. По-ясно това не може да се опише. И така някои от овцете ги прескачаха, а други се бутаха между тях, като понякога ги настъпваха по краката с острите си копита, и когато цялото стадо премина, кучетата само покихаха в облака прах, но не се помръднаха от местата си. Преди си мислех, че съм мързелив, но сега се чувствавам като парен локомотив в сравнение с константинополските кучета. Е, това не е ли необикновена гледка за град с един милион жители?

Тези кучета са боклукчиите на града. Това е официалната им служба и тя не е лека. Но то е и закрилата им. Ако не почистваха донякъде ужасните константинополски улици, едва ли биха ги търпели дълго. Те ядат всичко, което им попадне — кори на пъпеш, развалено грозде, всякакви мръсотии и боклуци, дори и мъртвите си роднини и приятели — и все пак винаги са слаби, гладни и отчаяни. На хората не им се иска да ги убиват и не ги убиват. Казват, че турците изпитват вродено отвращение към убиването на безсловесни твари. Но вършат нещо по-лошо. Те бесят, ритат, замерват с камъни и попарват с вряла вода тези нещастни създания, а щом ги измъчат до смърт, ги оставят да живеят и да страдат.

Някога един султан предложил да се избият всички кучета и наистина се заловил за работа, но населението надало такъв ужасен

вой, че клането било прекратено. След известно време той предложил да ги премести всичките на един остров в Мраморно море. Няколко възражения и един пълен с псета параход отплавал. Но когато се разчуло, че по един или друг начин кучетата не са пристигнали на острова, а нощем са паднали зад борда и са загинали, се надигнал нов вой и планът за заточението бил изоставен.

И така псетата необезпокоявани владеят улиците на Константинопол. Не казвам, че не вият нощем, нито че не нападат хора без червен фес на главата. Само казвам, че би било подло от моя страна да ги обвинявам в тези непристойни прояви, като не съм ги виждал със собствените си очи и чул със собствените си уши.

Малко съм изненадан, че виждам турци и гърци вестникари точно тук, в загадъчната земя, където някога са живели великаните и джиновете от „Хиляда и една нощ“, където крилати коне и дракони с глави на хидри пазели омагьосани замъци, където принцове и принцеси летели във въздуха на килимчета, подчиняващи се на вълшебни талисмани, където градове с къщи от скъпоценни камъни изниквали за една нощ изпод ръката на вълшебника и където оживени пазари изведнъж замирали омагьосани и всеки гражданин оставал безмълвен и неподвижен точно така, както си е бил — легнал, седнал или прав, с вдигнато оръжие или с вдигнат крак — и чакал да изминат сто години!

Любопитно е да видиш как вестникарчетата продават стоката си в тази страна на приказките. Честно казано, това е нещо ново тук. Вестникопродавството се е родило в Константинопол преди около година и е рожба на Пруско-австрийската война.

Тук се издава един вестник на английски език „Левант Херълд“, няколко на френски и доста голям брой на гръцки. Те излизат, спират ги, борят се и отново ги спират. Султанското правителство не обича вестниците. То не разбира журналистиката. Пословицата казва: „Неизвестното винаги плаши.“ За султанския двор вестникът е загадъчна и мошеническа институция. Тъй като знае какво е чума — тя понякога посещава града и населението му оредява с по две хиляди души на ден, — правителството смята вестниците също за чума, но в по-лека форма. Когато вестникът кривне от правия път, го забраняват — скачат отгоре му без предупреждение и го задушават. Когато вестникът дълго време не се отклонява от правия път, те стават още

по-подозрителни и пак го спират, защото мислят, че мъти някакви дяволски работи. Представете си великия везир на официален съвет с големците на империята как с мъка четете омразния вестник и накрая оповестява мъдрото си решение: „Това нещо е опасно, прекалено тъмно и подозрително безобидно — да се забрани! Да се предупреди издателят, че не можем да търпим такова вестниче! Редакторът да се изпрати в затвора!“

Вестникарският занаят в Константинопол има своите неудобства. За няколко дни бяха спрени един след друг два гръцки и един френски вестник. Не е разрешено да се пише за победите на критяните. От време на време великият везир изпраща съобщение до всички редакции, че критското въстание е напълно потушено, и въпреки че знае истинското положение на нещата, редакторът е принуден да отпечата съобщението. „Левант Херълд“ твърде много обича да възхвалява американците, за да се ползува със симпатиите на султана, на когото не е по вкуса нашето съчувствие към критяните, и следователно този вестник трябва да бъде особено предпазлив, ако иска да избегне неприятностите. Веднъж редакторът, забравяйки официалното съобщение, че критяните са смазани, напечатал писмо от американския консул в Крит със съвсем различно съдържание и бил глобен двеста и петдесет долара. Наскоро той напечатал друго писмо от същия източник и за положените усилия бил изпратен за три месеца в затвора. Аз сигурно бих могъл да стана помощник-редактор на „Левант Херълд“, но предпочитам да мина и без това.

Да забраниш вестник, означава почти да разориш издателя. А в Неапол, по мое мнение, спекулират с подобни нещастия. Там всеки ден се забраняват вестници, но още на следващия ден те излизат под ново име. През десетте дни, които прекарахме там, един вестник беше два пъти убит и възкресен. Там вестникарчетата са хитри, каквито са и по целия свят. Те се възползват от човешките слабости. Когато разберат, че има вероятност да не продадат стоката си, те се приближават към някой гражданин с тайнствен вид и казват тихо: „Последен брой, сър, двойна цена, вестникът току-що е бил забранен!“ Човекът, разбира се, купува вестника, но не намира нищо интересно. Казват — аз не гарантирам за това, но така казват, — че понякога редакторите отпечатват вестника в огромен тираж с някоя яростно противодържавна статия в него, бързо го раздават на вестникарчетата,

а самите те изчезват, докато се охлади гневът на правителството. Това носи добри приходи. Конфискацията не нанася големи щети. За шрифта и пресите не си заслужава да се тревожат.

В Неапол има само един английски вестник. Неговите абонати са само седемдесет. Издателят му забогатява много бавно, наистина много бавно.

До края на живота си няма да ми се прииска да обядвам в Турция. Малкото ресторантче близо до пазара беше изцяло отворено откъм улицата, кухнята и масите за клиентите бяха в едно и също помещение. Готвачът беше мърляв, такава беше и непостланата с покривка маса. Той наниза малко наденица на една тел и я сложи на жарта да се пече. Когато месото беше готово, той го сложи настрана, но тогава едно печално псе влезе вътре и го захапа. То първо го помириса и сигурно позна останките на някой свой приятел. Готвачът изтръгна наденицата от песа и я постави пред нас. Джек каза: „Аз съм пас“ — той понякога играе на карти — и ние на свой ред казахме пас. После готвачът опече широка, плоска житна питка, намаза я добре с наденицата и тръгна към нас. Питката падна в мръсотията, той я вдигна, изтри я в шалварите си и я сложи на масата ни. Джек каза: „Аз съм пас.“ Ние всички бяхме пас. Готвачът счупи няколко яйца в един тиган и замислено започна да вади парченца месо от зъбите си с една вилица. После използва вилицата да разбърка яйцата и ни ги поднесе. Джек каза: „Пак съм пас.“ Всички последваха примера му. Не знаехме какво да правим, затова си поръчахме нова порция наденица. Готвачът извади телта, отдели съответното количество наденица, плю си на ръцете и се залови за работа. Този път всички отведнъж казахме пас. Платихме и си тръгнахме. Това е всичко, което научих за турския обяд. Той, несъмнено, е хубав, но си има своите недостатъци.

Когато си помисля как съм бил измамен от книгите за пътешествия из Ориента, направо ми се иска да закуся с някой пътешественик. С години си мечтаех за чудесата на турската баня, с години си обещавах, че ще изпитам това удоволствие. Много пъти съм си представял, че лежа в мраморен басейн, че вдишвам носещия се из въздуха аромат на източни благовония, а банда голи диваци, които изплуват смътно и застрашително като демони от парата, ме дърпат, теглят, мокрят и търкат, след тези пък странни и сложни процедури си отпочивам малко на диван, достоен за крал, после идва нова, още по-

страшна процедура и най-накрая, обвит в меки тъкани, ме отвеждат в царски покои и ме полагат на легло от пух, където евнуси с великолепни одежди ми веят с ветрила, докато аз дремя и мечтая или със задоволство се вглеждам в разкошните завеси, меките килими, пищните мебели и картини, пия хубаво кафе, пуша упойващо наргиле и сетне, приспан от чувствените аромати, разнасящи се от невидими кадилници, от лекия персийски тютюн в наргилето и от музиката на фонтаните, напомняща ромона на летен дъжд, потъвам в дълбок сън.

Ето я моята представа за турска баня точно каквато съм си я създал от разпалващите въображението книги за пътешествия. Но се оказа, че всичко това е жалка, долна измама. Тя толкова си прилича с действителността, колкото нийоркските бордеи си приличат с райските градини. Посрещнаха ме в голям двор, настлан с мраморни плочи; той беше заобиколен от широки балкони един над друг, застлани с мръсни рогозки, оградени с небоядисани парапети и обзаведени с грамадни разнебитени столове, върху които имаше мръсни стари дюшеци, запазили следи от телата на девет поколения клиенти. Сградата беше грамадна, гола и мрачна, дворът ѝ приличаше на хамбар, а балконите — на конюшни за хора. В мършавите като скелети полуголи негодници, които обслужваха заведението, нямаше никаква поезия, никаква романтика или източно великолепие. От тях не се разнасяха омайни аромати — точно обратното. Гладните им очи и измършавелите им тела непрестанно внушават една очебийна и сурова истина — че се нуждаят от солидно ядене.

Влязох в една от килиите и се съблякох. Един нечистоплътен и изгладнял скелет уви около слабините си нещо като ярка покривка за маса и метна на рамото ми бял парцал. Ако там имаше корито, би било естествено да се заема с пране. После по една стълба ме изведоха в мокрия и хлъзгав двор и първото нещо, което привлече вниманието ми, бяха собствените ми пети. Падането ми не предизвика никакви коментarii. Всички без съмнение го очакваха. То влизаше в списъка на уталожващите, чувствените удоволствия, присъщи на този дом на източния разкош. Мен, разбира се, това ме уталожи, макар че приложението му не беше уместно. Сега пък ми дадоха чифт дървени налъми — миниатюрни пейки с кожени каишки отгоре, за да придържат краката ми (което щяха с успех да направят, ако носех петдесети номер). Когато си вдигах краката, тези артикули се люлееха

непохватно на каишките, когато ги отпуснех на пода, хлътваха в опасни и неочаквани места, а понякога се извиваха настрани и ми изкълчваха глезените. Но всичко това все пак беше ориенталски разкош и аз правех каквото мога, за да му се наслаждавам.

Заведоха ме в друга част на хамбара и ме положиха на някакъв спарен сламеник, който не беше нито от златоткано платно, нито от персийски шалове — това беше просто непретенциозната постилка, която съм виждал в негърските квартали на Арканзас. В този тъмен мраморен затвор нямаше нищо друго освен още пет такива ковчега. Обстановката беше много мрачна. Очаквах, че всички приятни арабски благовония ще омаят сетивата ми, но тъкмо това не се случи. Някакъв таласъм с бакърен цвят на кожата и увит в парцал ми донесе стъклена гарафа с вода, в чието гърло беше втъкната запалена лула с извита тръбичка, дълга един ярд, и с месингов мундщук.

Ето го прочутото наргиле на Изтока — това, което турският султан пуши по картинките. Разкошът сякаш вече пристигаше. Дръпнах си един път от него и това се оказа достатъчно. Дим нахлу в стомаха, в дробовете и дори в най-затънтените части на тялото ми. Изкашлях се гръмовно, като че ли изригна Везувий. През следващите пет минути от всяка моя пора излизаше дим, като от дървена къща, която гори отвътре. Не искам повече да виждам наргиле. Димът имаше отвратителен вкус, вкусът, оставен в месинговия мундщук от устата на хиляди неверници, беше още по-отвратителен. Започнах да се обезкуражавам. Отсега нататък, когато видя на пакет тютюн от Кънектикът турския султан да пуши наргиле с престорено блаженство, ще знам какъв безсрамен шмекер е той.

Този затвор беше пълен с горещ въздух. Когато се загреях достатъчно, за да се приготвя за още по-висока температура, ме заведоха в мраморна стая, стая, влажна, хлъзгава и пълна с пара, и ме положиха на издигнатата платформа в центъра. Беше много топло. След малко моят теляк ме настани край една фурна с гореща вода, накваси ме добре, пхна ръката си в груба ръкавица и започна да ме дере с нея от главата до петите. Замирисах неприятно. Колкото повече ме дереше той, толкова по-лошо миришех. Това ме разтревожи. Казах му:

— Усещам, че си отивам. Ясно е, че трябва да бъде погребан без ненужно протакане. Може би ще е по-добре веднага да потърсите

приятелите ми, защото времето е топло и няма дълго да се запазя.

Той продължи да търка и не ми обърна никакво внимание. Скоро забелязах, че започвам да се смалявам. Той натискаше здраво с ръкавицата, а изпод нея се търкаляха малки цилиндърчета като макарони. Това не можеше да е мръсотия, понеже беше прекалено бяло. Той дълго ме смаляваше по този начин. Накрая аз рекох:

— Това е трудна работа. Ще ви отнеме часове, за да ме окастрилите до желаните от вас размери. Идете да вземете ренде. Аз ще почакам.

Той изобщо не ми обърна внимание.

След малко донесе леген, сапун и нещо, което приличаше на конска опашка. Направи огромно количество пяна, обля ме с нея от главата до петите, без да ме предупреди да си затворя очите, и после започна злобно да ме чисти с конската опашка. После ме остави там във вид на белоснежна статуя от сапунена пяна и си отиде. Като се изморих от чакане, тръгнах да го търся. Намерих го в съседната стая, заспал подпрян на стената. Събудих го. Той не се смути. Върна ме обратно, удави ме в гореща вода, после обви главата ми в тюрбан, овърза ме със сухи покривки за маса, заведе ме до някакъв решетест кокошарник в една от галериите и посочи с пръст едно от арканзаските легла. Качих се на него и пак зачаках неуверено арабските благовония. Те не се появиха.

В голия и лишен от всякаква украса кокошарник нямаше и следа от източния разкош, за който толкова много се пише. Той приличаше най-много на провинциална болница. Мършавият ми теляк донесе наргиле, но аз веднага му казах да го изнесе. Тогава той ми поднесе световноизвестното турско кафе, което много поколения поети са възпявали така възторжено, и аз го сграбчих като последна надежда, останала ми от моите стари мечти за източен разкош. Но това беше нова измама. От всички нехристиянски напитки, които съм опитвал, турското кафе е най-лошата. Чашата е малка, омърляна е с утайка, кафето е черно, гъсто, с противен мирис и кошмарен вкус. На дъното на чашата има кален нанос, дълбок половин инч. Като пиеш кафето, той ти засяда в гърлото, гъделичка те и след това цял час се дереш от кашлица.

Тук свършва моето преживяване в прочутата турска баня и тук свършва моята мечта за блаженството, на което се наслаждава всеки смъртен, минал през нея. Това е злостна заблуда. Този, който я хареса,

е способен да хареса всичко отвратително, а този, който може да ѝ придаде поетично очарование, е в състояние да направи същото с всичко друго на света, което е досадно, окаяно, мрачно и отвратително.

ГЛАВА VIII

ПРЕЗ БОСФОРА И ЧЕРНО МОРЕ. „НОВИЯТ МОИСЕЙ“. ПЕЧАЛНИЯТ СЕВАСТОПОЛ. ГОСТОПРИЕМНО ПОСРЕЩАНЕ В РУСИЯ НА ЛОВ ЗА РЕЛИКВИ. КАК ПЪТЕШЕСТВЕНИЦИТЕ СЪСТАВЯТ СВОИТЕ КОЛЕКЦИИ.

Оставихме дузина пътници в Константинопол и през красивия Босфор влязохме в Черно море. Оставихме ги в лапите на прочутия турски гид Новия Моисей, който ще ги подмами да купят цял кораб с розово масло, великолепни турски одежди и всевъзможни интересни и неизползваеми неща. Незаменимите пътеводители на Мъррей споменали името на Новия Моисей и репутацията му вече била създадена. Той всекидневно се радва на това, че е общопризната знаменитост. Но ние не можем да променяме установените си обичаи, за да задоволяваме прищевките на гидовете. За никого няма да правим изключение. Следователно, като пренебрегнахме блестящата слава на този индивид и чудноватото име, с което той толкова много се гордее, ние го наричахме Фъргюсън точно като всички останали. Това през цялото време го държеше в състояние на сподавен бяс. Но ние не искахме да го обиждаме. След като се е натруфил, без да жали

средства, с ярки шалвари, с жълти островърхи чехли, ален фес, син копринен елек, пояс от разкошен персийски плат, затъкнал е в него цяла батарея украсени със сребро огромни пищови и е запасал ужасния си ятаган, той смята, че е неописуема обида да го наречеш Фъргюсън. Нищо не може да се направи. За нас всички гидове са Фъргюсън. Ние не можем да се справяме с ужасните им чуждоземски имена.

Севастопол вероятно е най-разрушеният от артилерия град в Русия и по целия свят. Но въпреки това трябва да сме доволни от него, защото в нито една страна досега не са ни посрещали така любезно — тук чувствуваме, че щом сме американци, това е достатъчна виза за паспортите ни. В мига, когато спуснахме котва, губернаторът на града веднага изпрати на борда един офицер да попита дали може да ни бъде полезен с нещо и ни покани да се чувствуваме в Севастопол като у дома си! Ако познавате Русия, ще разберете, че това е прекомерно гостоприемство. Тук обикновено се отнасят към чужденците с подозрение и излишно ги тормозят със забавяния и неприятности, произтичащи от сложната им паспортна система. Ако бяхме от някоя друга страна, три дни нямаше да ни стигнат, за да получим разрешение да влезем в Севастопол, а така на нашия параход му беше позволено да излиза и да влиза в пристанището, когато пожелае. Всички в Константинопол ни предупреждаваха да внимаваме с паспортите си, да се погрижим те да са en règle^[1] и никога да не се разделяме с тях. Разказаха ни много случки с англичани и други, които са били забавяни с дни, седмици и дори месеци в Севастопол заради дребни неуредици в паспортите, за които те не били виновни. Аз бях загубил паспорта си и пътувах с паспорта на моя съсед по каюта, който остана в Константинопол да чака завръщането ни. Ако прочете описанието му в този паспорт и после ме погледне, всеки може да види, че с него си приличам толкова, колкото и с Херкулес. И така аз влязох в севастополското пристанище, треперещ от страх, изпълнен с ужасно, смътно предчувствие, че ще ме разкрият и обесят. Но през цялото това време истинският ми паспорт се е развявал храбро над главите ни — та паспорт ми беше самото ни знаме. Руснаците изобщо не ни поискаха други паспорти.

Днес на борда се качиха много руски и английски дами и господа и времето мина весело. Те всички бяха в добро настроение и аз никога

не съм чувал родния ни език да звучи така приятно, както в устата на англичаните в тази далечна страна. Разговарях доста с руснаци просто от приятелски чувства и те разговаряха с мене по същата причина. Сигурен съм, че разговорът се хареса и на двете страни, но никой не разбра нито дума. Обаче аз разговарях повече с англичаните и съжалявам, че не можем да вземем с нас някои от тях.

Къде ли не ходихме днес и навсякъде срещнахме само най-мило внимание. Никой не ни попита дали имаме паспорти.

Някои от правителствените чиновници предложиха да отидем с кораба до един малък морски курорт на тридесет мили оттук и да направим посещение на руския император. Той си почивал там сред природата. Тези чиновници казаха, че поемат задължението да ни осигурят сърдечно посрещане. Казаха, че ако тръгнем, те не само ще телеграфират на императора, но ще изпратят и специален куриер по суша да съобщи за пристигането ни. За съжаление времето ни беше малко и възгледите ни бяха на привършване, затова сметнахме, че ще е по-добре да пропуснем рядкото удоволствие да се запознаем с един император.

Помпей е в по-добро състояние от Севастопол. Тук, където и да погледнеш, погледът ти рядко среща нещо друго освен развалини, развалини и нищо повече! Разрушени къщи, срутени стени, разкъсани от снаряди хълмове, всеобщо опустошение. Като че ли мощно земетресение е изразходвало всичката си сила върху това местенце. Цели осемнадесет месеца бурите на войната бушували над безпомощния град и накрая го превърнали в най-жалката развалина, която някога е съществувала. Нито една къща не е останала незасегната, нито една не е била даже годна за живеене. Такава пълна и абсолютна разруха едва ли можете да си представите. Всички къщи тук са били масивни каменни постройки. Повечето от тях са пробити от гюлета, без покриви и отсечени от стрехите до основите. И сега цял ред от тях, дълъг половин миля, изглежда просто като шествие от разбити комини. Дори не може да се познае, че това са били къщи. Някои от по-големите сгради имат отчупени ъгли, срязани на две колони, разбити корнизи, дупки в стените. Много от тези дупки са така кръгли и чисто прорязани, сякаш са пробити със свредел. Други са пробити до половина и в камъка е останала равна, гладка и оформена

следа, като че ли нарочно е огладена. Тук-там от стените стърчат гюллета, от тях се стичат ръждиви сълзи и променят цвета на камъка.

Бойните полета са доста близо едно до друго. Малахов курган е точно в края на града, Редан е на един изстрел от него, Инкерман — на една миля, а Балаклава — само на един час път с кон. Окопите, от които французите нападнали и обкръжили Малахов курган, са изнесени толкова близо до полегатите му склонове, че човек може да застане до руските оръдия и да хвърли камък в тях. Цели три ужасни дни те изкачвали на тълпи Малахов курган и били отбивани с ужасно клане. Накрая отблъснали руснаците и го превзели. Руснаците се опитали да отстъпят към града, но англичаните били завзели Редан и ги отрязали със стена от огън; руснаците нямало какво да правят, освен да се върнат и отново да завземат Малахов курган или да умрат под оръдията му. Те наистина се върнали, превзели Малахов курган, превземали го още два-три пъти, но отчаяната им смелост била безполезна и в края на краищата трябвало да отстъпят.

Тези страшни бойни полета, където са бушували такива бури от смърт, сега са спокойни. Не се чува никакъв звук, почти никакво живо същество не се движи из тях, те са самотни и тихи — пълна пустота.

Нямаше какво друго да правим, затова всички тръгнаха да търсят реликви. Напълниха кораба с тях. Донесоха ги от Малахов курган, от Редан, Инкерман и Балаклава — отвсякъде. Домъкнали са гюллета, счупени шомполи, парчета желязо — достатъчно желязо да се натовари цял шлеп. Някои са донесли дори кости, мъкнали са ги отдалече с голям труд и с огорчение чува думите на корабния лекар, че това са само кости от мулета и волове. Знаех, че Блюхер няма да пропусне такъв случай. Той донесе на борда пълен чувал и тръгна за нов. Но аз го убедих да не ходи. Вече беше превърнал каютата си в музей от безполезни дреболии, събрани по време на пътешествието. Сега лепи етикети на трофеите си. Преди малко взех един и установих, че на неговия етикет пише: „Парче от руски генерал.“ Изнесох го навън на светло — това не беше нищо друго освен парче от конска челюст с два зъба. Казах ядосано:

— „Парче от руски генерал“! Това е нелепо! Няма ли да поумнеееш?

— Той каза само:

— Не се ядосвай, старата няма да познае нищо. (Имаше предвид леля си.)

Този индивид сега съвсем безредно събира сувенирите си, смесва ги, а после преспокойно им налепва етикети, без да го е грижа за истина, приличие или дори за правдоподобност. Виждал съм го да счупва камък на две и на едната половина да слага етикет: „Парче, отчупено от катедрата на Демостен“, а на другата половина — „Къс от гробницата на Абелар и Елоиза“. Виждал съм го как събира шепа камъчета край пътя, донася ги на борда на кораба и им слага такива етикети, като че ли са от двадесет прочути места по на петстотин мили едно от друго. Аз, разбира се, протестирах против тези посегателства над разума и истината, но нямаше никаква полза. Всеки път получавах един и същи спокоен отговор, на който нищо не можеше да се отвърне:

— Няма значение, старата няма да познае нищо.

Откакто ние четиримата щастливци осъществихме среднощното пътуване до Атина, на него му доставя истинско удоволствие да дава на всички от кораба камъчета от Марсовия хълм, където е проповядвал свети Павел. Той взе всичките тези камъчета от морския бряг близо до кораба, но се преструва, че ги е взел от един от нас четиримата. Но е безсмислено да разобличавам измамата — тя му доставя удоволствие и не вреди на никого. Той казва, че докато брегът е близо, никога няма да му се свършат реликвите от свети Павел. Е, Блюхер с нищо не е по-лош от другите. Забелязвам, че всички пътешественици попълват празнотите в колекциите си по същия начин. Докато съм жив, няма да имам доверие в такива неща.

---

[1] Редовни (фр.) — Б.пр. ↑

ГЛАВА IX

ДЕВЕТ ХИЛЯДИ МИЛИ НА ИЗТОК. РУСКО ПОДОБИЕ НА АМЕРИКАНСКИ ГРАД. ЗАКЪСНЯЛА БЛАГОДАРНОСТ. НА ГОСТИ ПРИ ВСЕРУСИЙСКИЯ САМОДЪРЖЕЦ.

Сега сме толкова на изток — на сто и петдесет градуса географска дължина от Сан Франсиско, — че моят часовник вече не може „да върви в крак“ с времето. Той се обезсърчи и спря. Мисля, че постъпи мъдро. Разликата във времето между Севастопол и Тихоокеанското крайбрежие е огромна. Когато тук е шест часа сутринта, в Калифорния още не е изтекла по-миналата седмица. Имаме оправдание, че се пообъркахме по въпроса с времето. Тези неуредици и неприятности с времето така ме разтревожиха, че се уплаших да не би да е засегнат разума ми и никога вече да не мога да определям правилно времето. Но когато забелязах колко безпогрешно познавам кога е време за обяд, ме обхвана блажено спокойствие и вече не се измъчвах от съмнения и страхове.

Одеса е на около двадесет и четири мили от Севастопол и е най-северното пристанище на Черно море. Ние отидохме там главно за да

вземем въглища. Градът има сто тридесет и пет хиляди жители и расте по-бързо от всеки друг малък град извън Америка. Одеса е отворено пристанище и най-големият пазар на зърно в тази част на света. Рейдът ѝ е пълен с кораби. Сега се работи, за да се превърне откритият рейд в просторно изкуствено пристанище. То ще бъде почти затворено от масивни каменни кейове, един от които ще навлиза навътре в морето на повече от три хиляди фута по права линия.

Отдавна не се бях чувствувал така у дома си, както когато стъпих за първи път на одеска земя. Тя изглежда точно като американски град: хубави, широки и прави улици; ниски къщи (на два-три етажа), широки, спретнати и без каквито и да било причудливи архитектурни украси; акациев дървета покрай тротоарите; оживен, делови вид на улиците и магазините; забързани пешеходци; къщите и всичко наоколо изглежда ново — добре позната гледка за нас; и нещо повече, движещ се, задушлив облак прах, който така приличаше на послание от нашата собствена мила родна земя, че едва се въздържахме да не пролеем няколко благодарни сълзи и да не изругаем по стария уважаван американски обичай. Където и да погледнехме, нагоре или надолу по улицата, насам или натам — ние виждахме само Америка! Нямахме нито едно нещо, което да ни напомни, че сме в Русия. Повървахме малко, наслаждавайки се на тази родна картинка, после попаднахме на една църква и на един файтонджия, и край! — илюзията изчезна! Църквата имаше кубе с остър шпил, което се извиваше навътре при основата си и приличаше на обърната наопаки ряпа, а файтонджията сякаш беше облечен в дълга фуста без обръчи. Тези неща изглеждаха съвършено чуждоземски, а също и файтоните, но всички са чували за това и няма причина да ги описвам.

Тук трябваше да останем само едно денонощие и да вземем въглища. Проверихме в пътеводителите и с радост узнахме, че в Одеса няма никакви забележителности. И така очакваше ни един хубав почивен ден. Единствената ни работа беше да се шляем из града и да се забавляваме. Поразходихме се по пазарите и покритикувахме ужасните и удивителни носии на селяните от дълбоката провинция, изучавахме населението на града, доколкото може да се направи това с поглед, и завършихме забавлението със сладоледи пир. Не намираме навсякъде сладолед и затова, когато намерим, сме склонни да стигаме до крайности. У дома не давахме пет пари за сладоледа, но сега, когато

той се среща така рядко в тези топли източни страни, ние го гледаме с възхищение.

Намерихме само две статуи и това беше ново щастие за нас. Едната беше бронзова статуя на херцог Дьо Ришельо, правнук на великия кардинал. Тя се издига на просторна красива крайбрежна улица, а от основата ѝ грамадно стълбище води надолу към пристанището — двеста стъпала, петдесет фута дълги, и широка площадка след всеки двадесет от тях. Стълбището беше величествено и отдалече хората, които се катереха с мъка по него, изглеждаха като буболечки. Споменавам статуята и тези стълби, защото те имат своя собствена история. Ришельо основал Одеса, бащински се грижил за нея, трудил се с изобретателния си ум, мъдро преценявал кое е в неин интерес, щедро пилеел богатството си, дарил я със солидно благополучие, което някой ден ще я направи един от най-великите градове на Стария свят, построил това величествено стълбище с пари от собствената си кесия и... Е, хората, за които направил толкова много, един ден го оставили да слезе по същото това стълбище сам, стар, беден, само с едно палто на гърба си. А когато след години умрял в Севастопол в бедност и забрава, те свикали събрание, открили подписка, щедро развързали кесииите си, веднага издигнали този красив паметник в негова чест и нарекли на негово име една голяма улица. Това ми напомня за думите, казани от майката на Робърт Бърнс, когато в негова чест издигнали внушителен паметник: „Ах, Роби, ти им искаше хляб, а те ти дадоха камък!“

В Одеса, както и в Севастопол, горещо ни препоръчаха да посетим императора. Телеграфираха на негово величество и той изрази готовност да ни даде аудиенция. И така ние вдигаме котва и се готвим да отплаваме към морската му резиденция. Какъв шум ще се вдигне сега! Какви важни съвещания ще се свикат, колко официални комитета ще се създадат! Как всички ще застыгат фракове и бели копринени вратовръзки! Докато това страшно изпитание, през което щяхме да преминем, се рисуваеше във въображението ми с цялата си ужасна грандиозност, започнах да чувствавам как горещото ми желание да разговарям с истински император се охлажда и изпарява. Какво ще правя с ръцете си? Ами с краката си? Какво, за бога, ще правя със самия себе си?

ГЛАВА X

ЛЯТНАТА РЕЗИДЕНЦИЯ НА ЦАРЯ. НА ПРИЕМ У ИМПЕРАТОРА. НА ГОСТИ НА ВЕЛИКИЯ КНЯЗ.
ОЧАРОВАТЕЛНА ВИЛА. ПОСЕЩЕНИЕТО НА ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРА. ЗНАТНИ ГОСТИ.

Преди два-три дни пуснахме котва в Ялта. За мене това място е като видение от Сиера Невада. Високите сиви планини, които му служат за фон, покритите им с борове склонове, прорязани от клисури, тук-там някоя древна скала, която се извисява към небесата, дългите, прави резки, спускащи се от билото надолу към морето и отбелязващи пътя на някоя лавина от древни времена — всичко това толкова прилича на Сиера Невада, че сякаш е неин портрет. Селцето Ялта е сгушено в подножието на един амфитеатрален склон, скосен назад и нагоре към стената от хълмове, и изглежда така, като че ли тихо се е спуснало някъде от високото. Тази низина е покрита с големите паркове и градини на аристокрацията и през гъстата зеленина яркоцветните им дворци са напъпили тук-там като цветя. Прекрасно място.

На борда ни се намираше консултът на Съединените щати — одеският консул. Събрахме се в салона и му заповядахме да ни каже какво трябва да правим, за да не се посраим. Той произнесе цяла реч. Първото нещо, което каза, попари като слана надеждите ни: той никога не беше виждал дворцов прием. (Три стенания в чест на консула.) Но каза, че е бил на прием у генерал-губернатора на Одеса и често е слушал разкази за приеми в руския и други дворове, та смяташе, че знае много добре какво изпитание ни очаква. (Надеждата отново разцъфна.) Каза, че ние сме много, а лятната резиденция била малка — просто голяма къща — и затова, без съмнение, ще ни приемат по лятному, в градината; ние ще стоим в редица, всички джентълмени във фракове, бели ръкавици от ярешка кожа и бели вратовръзки, а дамите в светли рокли, копринени или някакви други; в определеното време — дванадесет по обяд — ще се появи императорът, придружен от свитата си, облечена във великолепни униформи, и ще мине покрай редицата, като кимва на едни и казва една-две думи на други. В момента, когато се появи негово величество, всеобща радостна и възторжена усмивка трябва да избие като обрив по лицата на пътниците от „Квакер Сити“ — усмивка на обич, благодарност и възхищение — и всички едновременно трябва да се поклонят, не раболепно, а с уважение и достойнство. След петнадесет минути императорът ще се оттегли в двореца си и ние ще можем да си ходим у дома. Почувствувахме безкрайно облекчение. В известен смисъл това изглеждаше лесно. Нямаше човек на кораба, който да не беше уверен, че с малко упражнения ще може да застане в редица, особено ако до него има други; нямаше мъж, който да не беше уверен, че ще може да се поклони, без да настъпи опашката на фрака си и без да си счупи врата. С една дума започнахме да вярваме, че сме способни да изпълним всички номера от представлението, освен тази сложна усмивка. Консултът каза, че трябва да съставим кратък адрес към императора и да го връчим на някой от адютантите му, който ще го предаде, когато му дойде времето. Следователно петима джентълмени бяха определени да подготвят документа, а останалите петдесет тръгнаха из кораба, като се усмихваха унило — упражняваха се. През следващите дванадесет часа ние изглеждахме така, сякаш бяхме на погребение, където всички съжаляват, че покойният е умрял, но се радват, че

всичко е свършило, т.е. където всички се усмихват, но въпреки това са съкрушени.

Специален комитет слезе на брега да поднесе почитанията си на негово превъзходителство генерал-губернатора и да узнае съдбата ни. След три часа зловещо очакване те се върнаха и казаха, че императорът ще ни приеме на следващия ден по обяд, ще изпрати за нас карети и ще изслуша адреса ни лично. Великият княз Михаил също беше изпратил покана да посетим двореца му. Всеки можеше да види едно — тук имаха намерение да ни покажат, че приятелските чувства на Русия към Америка са толкова искрени, че превръщат дори обикновените й граждани в обекти, достойни за любезен прием.

В определения час изминахме три мили с карети и се събрахме в красивата градина пред императорския дворец.

Застанахме в кръг под дърветата пред вратата, защото в къщата нямаше нито една стая, в която да могат да се настанят шестдесет души удобно, и след няколко минути императорското семейство с поклони и усмивки излезе пред нас. С тях бяха и няколко висши сановници на империята, но не в парадни униформи. С всеки поклон негово величество отправяше по няколко приветствени думи. Ще възпроизведа тези думи. Те носят в себе си характер, руски характер, който е самата учтивост, и то непресторена. И французите са учтиви, но това често е просто официална любезност. Руснакът вдъхва на учтивостта си сърдечност — и в думите, и в изражението на лицето си, която сърдечност те принуждава да вярваш, че учтивостта е искрена. Както казах, царят редуваше думите си с поклони:

— Добро утро... Радвам се да ви видя... Много ми е приятно... Щастлив съм... Радвам се, че ме посетихте!

Всички свалиха шапки и консулт натрапи на царя нашия адрес. Той го изтърпя, без да трепне, после взе опърпания документ и го подаде на някакъв висш офицер да го сложи в архива или в печката. Благодарни ни за адреса и каза, че много се радва да ни види, особено като се има предвид, че между Русия и Съединените щати съществуват такива приятелски отношения. Императрицата каза, че в Русия обичат американците и че тя се надява, че и в Америка обичат руснаците. Това бяха всичките речи, произнесени тук, и аз ги препоръчвам на събранията, където се награждават полицаи със златни часовници, като образци за краткост и придържане към същността на въпроса. След

това императрицата поговори дружелюбно (за една императрица) с различни дами от кръга; няколко господа започнаха несвързан разговор с императора; князете, адмиралите и придворните дами непринудено бъбреха ту с един, ту с друг от нас, а който искаше, излизаше напред и заговаряше скромната малка велика княгиня Мария, дъщерята на царя. Тя е на четиринадесет години, синеока, светлокоса, естествена и хубава. Всички говорят английски.

Императорът носеше фуражка, редингот и панталони от някакъв гладък бял плат, памучен или ленен, без скъпоценности и без отличителни знаци за ранга си. Няма по-непретенциозен костюм от този. Той е много висок и слаб мъж с решителен вид, но въпреки това е приятен. Личи си, че е добър и мил човек. Когато си свали шапката, в израза на лицето му се появява нещо благородно. В погледа му няма и следа от лукавството, което забелязахме в очите на Луи Наполеон.

Императрицата и великата княгиня носеха скромни рокли от памучен или копринен фулар (аз не разбирам много от тези работи) на дребни сини точки и със синя гарнитура; и двете дами имаха широки копринени колани, ленени якички и скромни муселинени вратовръзки; сламени шапки с плитки дъна, гарнирани със синьо кадифе, чадърчета и ръкавици в телесен цвят. Великата княгиня беше с обувки без ток. Това го знам не от собствени наблюдения, а от думите на една от дамите. Не съм гледал обувките ѝ. С радост забелязах, че косата и е естествена, а не перука, че е сплетена на две дебели плитки отзад на тила, а не се спуска грозно като това, което наричат „водопад“, и което прилича на водопад колкото и шунката прилича на водопад. Като гледах добродушното лице на императора и нежността в погледа на дъщеря му, се чудех дали твърдостта на царя няма да е подложена на голямо изпитание, ако тя се застъпи за някой нещастник, осъден на мъчително заточение в ледената сибирска пустиня. Всеки път, когато погледите им се срещаха, аз все по-ясно и по-ясно виждах с каква огромна власт може да разполага това слабо и стеснително девойче само ако пожелае. Много пъти ще може тя да управлява руския самодържец, чиято дума е закон за седемдесет милиона души! Тя беше само едно девойче, виждал съм хиляди такива, но никога едно момиче не е предизвиквало у мен такъв необикновен интерес. В нашия монотонен живот новите, необичайни усещания са рядкост, но ето че сега аз изпитах такова усещане. Всичко тук събуждаше нови, свежи

чувства. Изглеждаше странно, по-странно дори, отколкото осъзнавам, че централната фигура в групата мъже и жени — бърборещ така унесен в приказки тук под дърветата като най-обикновен човек — е мъжът, който само ако отвори уста, кораби ще полетят по вълните, влакове ще се понесат из равнините, куриери ще забързат от село на село, стотици телеграфи ще съобщят думите му по четирите краища на една империя, простираща огромната си територия върху една седма от обитаемата площ на земното кълбо, и безброй хора ще скочат да изпълнят заповедта му. Имах някакво смътно желание да разгледам ръцете му и да видя дали са от плът и кръв като на другите хора. Тук стоеше човекът, който можеше да извърши това чудо, и въпреки това, ако пожелаех, можех да го поваля на земята. Работата беше проста, но все пак в нея имаше нещо нередно — все едно да се опиташ да повалиш планина или да заличиш континент. Ако този човек си изкълчи глезена, телеграфът ще пренесе новината през планини, долини, необитаеми пустини, под неизбродното море, и хиляда вестника ще я раздрънкат навред; ако заболее тежко, всички народи ще научат новината, преди слънцето да се вдигне отново; ако падне безжизнен, падането му може да разтърси троновите по целия свят! Ако можех, щях да открадна палтото му. Когато срещна такъв човек, все ми се иска да си взема нещо за спомен от него.

Досега из дворците ни развеждаха лакеи с плюшени панталони и целите в галони и искаха по един франк, но след като поговориха половин час с нашата компания, руският император и семейството му ни разведоха из целия си дворец сами. Не ни взеха никакви пари. Явно това им доставяше истинско удоволствие.

Поскитахме половин час из двореца, възхищавахме се на уютните апартаменти и на разкошната, но съвсем домашна мебелировка, а след това императорското семейство се сбогува с нас сърдечно и отиде да си преброи лъжиците.

Беше ни предадена покана да посетим двореца на най-големия син, престолонаследника на Русия, който се намираше много наблизо. Младежът отсъствуваше, но князете и графините ни показаха двореца му бавно и непринудено, както беше и в императорския дворец, и разговорът продължи все така оживено.

Минаваше един часа. Отидохме с карети до двореца на великия княз Михаил, намиращ се на една миля от царския, в отговор на

неговата покана да го посетим.

За двадесет минути пристигнахме. Прекрасно място. Красивият дворец се гуши сред величествените стари дървета на парка, разположен е в подножието на живописни скали и хълмове и оттук се открива гледка към накъдреното от вятъра море. В парка тук-там в уединени сенчести кътчета има прости скамейки; текат и рекички с кристална вода; виждат се и езерца с примамливи тревисти брегове; през пролуки в гъстия листак се съзират искрящи водопади; бистри потоци бликат сякаш от самите стволове на горските дървета; миниатюрни мраморни храмове са накацали по стари сиви скали; има и просторни места, откъдето човек може да се вира в огромната шир на сушата и морето. Дворецът е построен в стила на най-хубавите образци на гръцката архитектура, широка колонада огражда вътрешния двор, по края на който са посадени редки благоуханни цветя, а по средата блика фонтан, охлажда въздуха през лятото и може би завъжда комари, но не ми се вярва.

Великият княз и княгинята излязоха и церемониите по представянето бяха също така прости, както и в императорския дворец. След няколко минути започна непринуден разговор както преди. Императрицата се появи на верандата, а малката велика княгиня се смеси с гостите. Те ни бяха изпреварили. След няколко минути самият император пристигна на кон. Беше много приятно. Вие можете да го оцените, ако сте посещавали царски особи и понякога сте чувствували, че злоупотребявате с гостоприемството им, въпреки че, по мое мнение, царските особи не се притесняват да ви отпратят, когато вече не сте им нужни.

Великият княз, третият брат на царя, е може би на около тридесет и седем години и има най-царствената фигура в цяла Русия. Той е дори по-висок от царя, прав е като индианец и с осанката си напомня блестящите рицари, познати ни от романсите за кръстоносните походи. Има вид на великодушен човек, който в един момент може да хвърли врага си в реката, а после да скочи и да рискува живота си, за да го измъкне. Историите, които се разказват за него, го представят като смел и благороден мъж. Той сигурно е искал да ни докаже, че американците са желани гости в руските императорски дворци, защото дойде на кон чак до Ялта и сам придружи нашето шествие до императорския дом, като непрекъснато

изпращаше адютантите си да разчистват пътя и да предлагат помощта си там, където имаше нужда. Тогава ние се отнасяхме към него твърде фамилиарно, понеже не знаехме кой е. Сега го познахме и оценихме приятелството, подтикнало го да ни направи услуга, която всеки друг велик княз по света, без съмнение, би отказал да извърши. Той има много приближени, но предпочел да се заеме с работата сам.

Великият княз беше облечен в красивата и пищна униформа на казашки офицер. Великата княгиня носеше бяла рокля от алпака, гарнирана по шевовите и годетата с черна назъбена дантела и малка сива шапка с перо в същия цвят. Тя е млада, доста е хубава, скромна, естествена и пленително учтива.

Ние обиколихме цялата къща, а после, придружени от знатните дами и господа, се разходихме из парка и накрая към два и половина ни заведоха в двореца на закуска. Те го наричаха закуска, но според нас си беше обяд. Състоеше се от два вида вино, чай, хляб, сирене и студени меса и беше сервирана на кръглите маси в гостната и на верандата — навсякъде, където беше удобно. Нямаше никакви церемонии. Това беше нещо като пикник. По-рано бях чул, че ще ни поканят на закуска, но Блюхер каза, че според него момчето на Бейкър е дало тази идея на негово императорско величество. Заради момчето на Бейкър сигурно ще измрем от гладна смърт. То е винаги гладно. Казват, че обикаля каютите, когато пътниците ги няма, и изяжда всичкия сапун. Ядял и кълчища от разсуканите корабни въжета. Казват, че между яденетата се храни с каквото намери, но предпочита кълчища. Не обича кълчища за вечеря, но на обяд или когато няма какво да прави, ги яде като топъл хляб. Това го прави много неприятен, защото устата му мирише, а по зъбите му има полепнал катран. Момчето на Бейкър може и да е дало идеята за закуската, но аз все пак се надявам, че не е. Знатният домакин обикаляше групичките, помагаше да се унищожават провизиите и да се поддържа оживен разговор, а великата княгиня разговаряше с онези, които се бяха разположили на верандата или напускаха гостната, след като се бяха наели до насита.

Чаят на великия княз беше великолепен. С него ви поднасят лимон, за да го изстискате вътре, или пък студено мляко, ако го предпочитате. Първото е по-добро. Чаят се доставя по суша от Китай. Стоката се разваля, ако се транспортира по море.

Когато стана време да си тръгваме, казахме довиждане на високопоставените си домакини и те, доволни и щастливи, се оттеглиха в апартаментите си, за да си преброят лъжиците.

Прекарахме повече от половината ден в домовете на царски особи и през цялото време бяхме така весели и се чувствахме така удобно, както бихме се чувствували на кораба. А аз винаги съм си мислел, че по-скоро ще ми е весело в лоното Аврамово, отколкото в императорски дворец. Предполагах, че императорите са ужасни хора. Мислех си, че единственото, с което се занимават, е да носят великолепни корони и червени кадифени халати със зашита по тях късчета вълна, да седят на тронове, да гледат намръщено лакеите и зрителите в партера и да изпращат на смърт велики князе и княгини. Но установих, че когато човек има късмет да влезе зад кулисите и да ги види у дома, край домашното им огнище, те удивително приличат на простосмъртните. У дома си са много по-приятни отколкото в театъра. Изглежда за тях е също така естествено да се обличат и да действуват като другите хора, както е естествено да сложиш в джоба си молива на приятеля си, след като вече си си свършил работата с него. Но отсега нататък отказвам да имам доверие на покритите с фалшива позлата театрални крале. Това ще бъде голяма загуба. Едно време така се възхищавах от тях. Но сега ще се извърщам тъжно и ще казвам:

— Не, това не отговаря на истината... аз съм общувал със съвсем различни крале.

Когато те се перчат по сцената с отрупани със скъпоценни камъни корони и великолепни одежди, ще се чувствам задължен да отбележа, че всички императори, с които се познавам лично, носят най-обикновени дрехи и не се перчат. А когато се явят на сцената, придружавани от огромна охрана от статисти с шлемове и тенекиени брони, ще имам задължението и удоволствието да информирам невежите, че никоя коронова особа от моите познати няма войници нито около къщата си, нито около себе си.

Възможно е да си помислите, че нашата компания прекалено дълго се е заседяла или че е вършила други неподобаващи неща, но това не е вярно. Ние чувствахме, че заемаме необикновено отговорен пост — представяхме американския народ, а не правителството и следователно с всички сили се стараехме да изпълним с чест важната си мисия.

От друга страна, императорската фамилия несъмнено смяташе, че канейки ни на гости, показва отношението си към американския народ по-силно, отколкото ако обсипе с внимание цял взвод пълномощни посланици. И затова тя се отнесе към събитието с голямо внимание, което трябваше да изрази доброжелателство и приятелски чувства към цялата наша страна. Ние, разбира се, знаехме, че любезността им не е адресирана лично до нас. Не отричам, че се гордеехме, че ни приемат като представители на нацията, и всички несъмнено изпитвахме национална гордост от топлата сърдечност на този прием.

Откакто пуснахме котва, нашият поет беше под най-строга забрана. Когато ни съобщиха, че ще посетим руския император, от него бликна поетичен фонтан и цяло денонощие той сипа неописуеми глупости. Първоначалната ни тревога как да се държим и какво да правим със себе си се превърна в тревога какво да правим с нашия поет. Най-после проблемът беше решен. Предложихме му две възможности: или да се закълне със страшна клетва, че няма да изрече нито ред от поезията си, докато сме във владенията на царя, или да остане на кораба под охрана, докато се върнем в Константинопол. Той дълго се бори с дилемата, но накрая се предаде. Това беше голямо облекчение за нас. Може би свирепият читател ще пожелае да прочете един образец от неговото творчество? Не искам да обидя никого с тази дума. Употребих я само, защото „любезният читател“ се използва толкова често, че всяка промяна може да донесе само освежително разнообразие.

*От своята благодат ни дай, и светъл химн,
за да ни следват, докато пътуваме за Йерусалим.
Тъй иска човекът, вярваме в това,
а времето не чака ни това, ни онова.*

През целия ден морето беше необикновено бурно. Но въпреки това прекарахме весело. Имахме доста голям наплив от посетители. Дойде генерал-губернаторът и ние го посрещнахме със салют от девет оръдия. Той доведе със себе си и семейството си. Забелязах, че от началото на кея до каретата му са постлали килим, за да мине по него,

въпреки че съм го виждал да минава оттам без никакъв килим, когато отива по работа. Помислих си, че може би е лъснал обувките си по някакъв специален начин и иска да ги запази чисти, но когато ги разгледах внимателно, открих, че не са лъснати по-добре от обикновено. Може би преди е забравял да си вземе килима, но във всеки случай минаваше без него. Той е изключително приятен стар джентълмен. Ние всички го харесахме, особено Блюхер. Когато си тръгна, Блюхер го покани да дойде пак и да си донесе и килима.

Княз Долгоруки и един-двама адмирали, които бяхме видели вчера на приема, също дойдоха на борда. Отначало се държах малко настрана от тях, понеже, откакто ходих на гости на императора, не обичам да интимнича прекалено с хора, които познавам само по думите на другите и чиито нравствен облик и положение в обществото не са ми напълно известни. Сметнах, че е най-добре отначало да бъда малко надменен. Казах си: князе, графове, велики адмирали — е, много добре, но те не са императори, а човек трябва да внимава с кого общува.

Дойде и барон Врангел. Едно време той беше руски посланик във Вашингтон. Казах му, че имам чичо, който миналата година паднал в една шахта и се прекършил на две. Това беше лъжа, но аз никога няма да се оставя някой да ме затъмнява с изумителни приключения, само защото ми липсва изобретателност. Баронът е прекрасен човек и казват, че императорът му има голямо доверие и високо го цени.

Заедно с останалите дойде и барон Унгерн-Щернберг, — шумен, сърдечен стар благородник. Той е напредничав и предприемчив човек — типичен представител на епохата. Баронът е главен директор на руските железопътни линии, нещо като железопътен крал. Благодарение на него Русия е напреднала в тази област. Той е пътувал надлъж и нашир из Америка. Казва, че е опитвал да използва затворници като работници по железниците, и то с пълен успех. Работят добре и са мирни и тихи. Той отбеляза, че сега е наел почти десет хиляди от тях. Това сякаш беше нов призив към възможностите ми. Справих се с положението. Казах, че у нас, в Америка, по железниците работят осемдесет хиляди затворници — всички осъдени на смърт за предумишлено убийство. Това го довърши. Беше дошъл и генерал Тотлебен (прочутият защитник на Севастопол по време на обсадата) и много по-нисши армейски и флотски офицери, а също

известен брой обикновени руски дами и господа. Естествено поднесохме им обяд с шампанско, но нямаше човешки жертви. Тостове и шеги се сипеха на воля, ала нямаше никакви речи освен една, с която чрез генерал-губернатора благодарихме на императора и на великия княз за гостоприемния прием, а после генерал-губернаторът произнесе втора, с която от името на императора благодари за речта, и т.н.

ГЛАВА XI

ВРЪЩАНЕ В КОНСТАНТИНОПОЛ. МОРЯЦИТЕ ДАВАТ ПРЕДСТАВЛЕНИЕ ЗА НАШЕТО ПОСЕЩЕНИЕ ПРИ ИМПЕРАТОРА. ДРЕВНА СМИРНА. „ИЗТОЧНОТО ВЕЛИКОЛЕПИЕ“ Е ИЗМАМА. ПРОРОЧЕСТВАТА НА УЧЕНИТЕ ПОКЛОННИЦИ. ОБЩИТЕЛНИТЕ АРМЕНСКИ МОМИЧЕТА.

Върнахме се в Константинопол и след ден-два, прекарани в изтощителни разходки из града и в разходки с кайци по Златния рог, отново отплавахме. Минахме през Мраморно море и Дарданелите и се отправихме към нова земя — нова поне за нас, — към Азия. Досега с нея се познавахме само бегло от екскурзиите до Скутари и околностите му.

Минахме между Лемнос и Митилена и ги видяхме така, както бяхме видели Елба и Балеарските острови — просто огромни видения, неясни от голямото разстояние — като китове в мъгла. После взехме курс на юг и започнахме да изучаваме прочутата Смирна по пътеводителите.

По всяко време на денонощието моряците се забавляваха и ни дразнеха, като разиграваха пародия на посещението ни при царските особи. Нашият адрес към императора започваше така:

Ние сме шепа обикновени американци, пътуващи просто за почивка, скромно, както подобава на неофициалното ни положение, и следователно нямаме никакво извинение за това, че се представяме пред Ваше Величество, освен желанието да изразим признателността си към великия господар на едно царство, което и в добри, и в лоши времена е било верен приятел на любимото ни отечество.

Третият помощник-готвач, увенчан с блестящ тенекиен леген, царствено загърнат в покривка за маса, нашарена с мазни петна и лекета от кафе, и в ръката със скиптър, който странно приличаше на колче, мина по вехтия килим и се настани на кабестана, без да го е грижа за летящите пръски вода, а камерхерите, князете и адмиралите, нацапани с катран и загорели, го обкръжиха, нагиздени с цялата пищност, която излишните парчета брезент и останките от стари корабни платна можеха да им предоставят. После свободните от вахта моряци се превърнаха в непривлекателни дами и недодялани поклонници с груби пародии на „водопади“, кринолини, бели ръкавици от ярешка кожа и фракове, тържествено се изкачиха по трапа и като се поклониха ниско, започнаха да се размазват в такива странни усмивки, които биха вкарали в гроба не един монарх. После изпоцапан матрос, който играеше ролята на консула, измъкна някаква мръсна хартия и с мъка зачете:

— До Негово Императорско Величество Александър II, император на Русия,

Ние сме шепа обикновени американци, пътуващи просто за почивка, скромно, както подобава на неофициалното ни положение, и следователно нямаме никакво извинение за това, че се представяме пред Ваше Величество...

Императорът: Тогава за какъв дявол идвате?

— ... освен желанието да изразим признателността си към господаря на едно царство, което...

Императорът: По дяволите адреса... прочетете го на полицията. Камерхер, заведете тези хора при брат ми, великия княз, и ги нахранете здравата. Адио! Щастлив съм... поласкан съм... радвам се... омръзнахте ми... Адио, адио... махайте се! Първият камерхер да преброи преносимите ценности.

После фарсът приключи, но взе да се повтаря с всяка следваща смяна на вахтата, украсен с нови и още по-чудати измишльотини.

По всяко време на денонощието слушахме този досаден адрес. Омацани моряци слизаха от марса и спокойно се представяха за „шепа обикновени американци, пътуващи просто за почивка, скромно“ и т.н. Огнярите се трудеха в недрата на кораба, извиняваха се за чернилката по лицата си и за лошото си облекло и напомняха, че са „шепа обикновени американци, пътуващи просто за почивка“ и т.н., а когато в полунощ на кораба отекваше викът: „Осем камбани! Вахта на бакборда, излез!“, вахтата от бакборда излизаше от бърлогата си с прозевки и протягане и с вечното: „Йес, сър! Ние сме само шепа обикновени американци, пътуващи просто за почивка, скромно, както подобава на неофициалното ни положение...“

Понеже аз бях член на комитета, който състави адреса, този сарказъм ме засегна. Винаги, когато чуех някой моряк да обявява, че е шепа обикновени американци, пътуващи просто за почивка, ми се искаше да се спъне, да падне зад борда и така шепата да намалее поне с един индивид. Никога не съм изпитвал от някоя фреза такава досада, каквато моряците ме накараха да изпитам от първото изречение на адреса към руския император.

Морското пристанище Смирна, първото ни значително запознанство с Азия, е гъсто населен град със сто хиляди жители и като Константинопол няма никакви предградия. Градът е гъсто застроен и в покрайнините, и в центъра, а после жилищата изведнъж изчезват и зад тях започва гола равнина. Смирна е точно като всеки друг източен град. Това ще рече, че мюсюлманските къщи са масивни, тъмни и лишени от удобства като гробници; улиците са криви с груба неравна настилка и тесни като обикновено стълбище. Те винаги отвеждат човек до всяко друго място, освен това, до което той иска да

отиде, или го изненадват, като го извеждат на най-неочаквани места. Търговията се върти главно в големи покрити пазари, разделени на килийки като пчелна пита, с безброй магазинчета, не по-големи от обикновен килер, и целият кошер е насечен като лабиринт от улички, широки горе-долу колкото да мине натоварена камила и нагласени така, че чужденецът да се обърка и да се загуби. Навсякъде има мръсотия, бълхи, кльощави и съкрушени псета; по всяка уличка се тълпят хора, където и да погледнеш, очите ти се спират на див маскарад от чудновати носии; вратите на дюкяните са отворени и майсторите вътре се виждат; всевъзможни звуци стигат до ушите ти, а от някое високо минаре над всички ехти викът на мюезина, който призовава правоверните нехранимайковци на молитва; но по-силно от призива към молитва, уличния шум, интересните носии, вниманието се привлича веднъж и завинаги преди всичко от букета мохамедански миризми, пред които дори вонята на китайския квартал ще ви се стори така приятна, както ароматът на печашото се теле за ноздрите на завръщания се блуден син. Такъв е източният разкош, такова е източното великолепие! Четем за него цял живот, но не можем да го разберем, преди да го видим. Смирна е много стар град. Името ѝ се среща няколко пъти в Библията, посещавали са я един-двама от учениците на Христос и тук се е намирала една от седемте църкви, споменати в Апокалипсиса. Тези църкви са символично описани в светото писание като светилници и при определени условия на Смирна щял да бъде даден „венец на живота“. Тя трябвало да бъде „вярна до смърт“. Смирна невинаги е запазвала вярата си, но поклонниците, които я посещават, смятат, че тя е спазила условието достатъчно, за да се спаси, и посочват факта, че днес Смирна е голям град с оживена търговия и пълен с енергия, докато градовете, където са разположени другите шест църкви и на които не е обещаван никакъв венец на живота, са изчезнали от лицето на земята. От гледна точка на търговията Смирна наистина още носи своя венец на живота. През осемнадесетте столетия съдбата ѝ е била променлива, владели са я господари от различна вяра, но доколкото ни е известно, през цялото това време (с изключение на периодите, когато не е била населена) тя винаги е имала малка християнска община, „вярна до смърт“. Нейна е единствената църква, срещу която не се отправят никакви заплахи в Апокалипсиса, и единствено тя е оцеляла.

С Ефес, разположен на четиридесет мили оттук, където е била втората от седемте църкви, случаят е различен. „Светилникът“ е бил отнет от Ефес. Светлината му е била угасена. Някои поклонници, които винаги са склонни да откриват в Библията пророчества, дори и когато ги няма, говорят бодро и самодоволно за горкия разрушен Ефес, като за жертвата на пророчество. И все пак в Библията няма изречение, което да предвещава недвусмислено разрушение на Ефес. Ето какво пише там:

И тъй, спомни си откъде си изпаднал, и покай се, и действуй според първите си дела; и ако не, ще дойда при тебе скоро и ще дигна светилника ти от мястото му, ако не се покаеш.

Това е всичко. Другите думи са изключително похвални за Ефес. Заплахата е с уговорки. Нищо в историята не доказва, че Ефес не се е покаял. Но най-жестокият навик на съвременните специалисти по пророчествата е хладнокръвно и своеволно да отнасят пророчествата не към този, за когото са предназначени. Правят го без изобщо да се замислят. Двата случая, които току-що споменах, са подходящи примери. Тези „пророчества“ явно са насочени към църквите на Ефес и Смирна и прочие, но въпреки това поклонниците неизменно ги отнасят към градовете. Венецът на живота не е обещаван на град Смирна и на търговията му, а само на шепата християни, които представляват „църквата“ му. Ако са били верни до смърт, те вече са получили венеца си, но никаква вярност и извъртания, взети заедно, не могат законно да въвлекат града като участник в обещанията на пророчеството. Тържествените слова на Библията споменават за венец на живота, чийто блясък ще отразява дневната светлина на безкрайната вечност, а не краткото съществуване на град, построен от човешка ръка, който ще се превърне в прах заедно със строителите си и ще бъде забравен дори за шепата столетия, отпуснати на самия материален свят от люлката до гроба.

Обичаят да се изравят факти за изпълнението на някое пророчество, когато то се състои само от множество „ако“, е чиста нелепица. Да предположим, че след хиляда години в плиткото

пристанище на Смирна се образува маларийно блато, или пък нещо друго унищожи града; да предположим също, че блатото, което е запълнило прочутото пристанище на Ефес и е превърнало древния град в мъртва и необитаема пустиня, стане твърда, годна за живеене земя; да предположим, че от това произтекат естествените последствия, а именно: Смирна се превръща в печална развалина, а Ефес се възражда отново. Какво ще кажат специалистите по пророчествата? Хладнокръвно ще прескочат нашата епоха и ще кажат: „Смирна не е била вярна до смърт и венецът на живота ѝ е бил отказан; Ефес се покаял и ето — светилникът му бил вдигнат от мястото си. Вижете тези доказателства! Какво чудно предсказание!“

Смирна шест пъти е била разрушавана напълно. Ако венецът на живота беше застрахователна полица, тя щеше да има възможност да я осребри още при първото си падение. Но тя продължава да го притежава, и то защото библейските слова, които всъщност не се отнасят до нея, се тълкуват по различен начин. Предполагам, че шест пъти някой оглупял любител на пророчествата е изтърсвал следното безумие за безкрайно възмущение на Смирна и жителите ѝ: „Чудете се! Пророчеството се сбъдна! Смирна не беше вярна до смърт и ето — венецът на живота падна от главата ѝ. Това е истинско чудо!“

Такива неща влияят зле на хората. Те подтикват миряните да говорят без уважение по свещени въпроси. Дебелоглавите тълкуватели на Библията, глупавите проповедници и учители нанасят повече вреда на религията, отколкото разумните, здравомислещи свещеници могат да премахнат, колкото и да се трудят. Не е много умно да се сложи венец на живота на град, който е бил разрушаван шест пъти. Другата група дървени философи, които изопачават пророчеството по такъв начин, че го карат да предвещава разруха и опустошение на същия този град, използват разума си също толкова зле, защото сега за тяхно нещастие градът процъфтява. Всичко това само пълни кошницата на неверието.

Една част от града е почти изключително населена с турци, евреите живеят в отделен квартал, франките в друг, арменците — в трети. Арменците, разбира се, са християни. Къщите им са големи, чисти, просторни, с красива подова настилка от бели и черни мраморни плочи и в средата на много от тях има квадратен вътрешен двор с пищна цветна градина и искрящ фонтан. Вратите на всички

стаи се отварят към този двор. Много широко антре води към външната врата и жените прекарват там по-голямата част от деня. В прохладните вечери те се нагиздват с най-хубавите си дрехи и се показват на вратата. Всички са миловидни и изключително спретнати и чисти, сякаш току-що са извадени от кутия. Някои от младите дами — бих казал дори всички — са много красиви, като правило дори малко по-красиви от американките — моля да ми бъде простено за тези предателски думи. Те са много общителни и отговарят с усмивка, когато някой чужденец им се усмихне, с поклон, когато им се поклони, и с думи, ако ги заговори. Не е необходимо никакво официално запознаване. Много лесно и приятно е да проведеш едночасов разговор при вратата с хубавичко момиче, което никога преди това не си виждал. Аз лично съм опитвал. Говорех само английски, а момичето знаеше само гръцки, арменски или някакъв друг варварски език, но се разбрахме много добре. Установих, че в такива случаи не е голяма беда, ако не се разбирате един друг. В руския град Ялта танцувах някакъв удивителен танц, дълъг цял час, за който досега не бях чувал, с едно много хубаво момиче; ние двамата разговаряхме безспир, смяхме се до захлас и никой не разбра какво искаше да каже другият. Но беше великолепно. Танцуваха двадесет души и танцът беше много жив и сложен. Той беше достатъчно сложен и без мене, но моето участие го усложни допълнително. От време на време вмъквах по някоя нова фигура и смайвах руснаците. И досега си спомням това момиче. Писах ѝ, но не мога да адресирам посланието си, защото името ѝ е от онези предълги руски имена и в нашата азбука няма достатъчно букви за него. Не съм толкова безразсъден, че да се опитвам да го произнеса, когато съм буден, но правя по някой колеблив опит насън и сутрин се събуждам със схванати челюсти. Аз вехна. Вече изобщо не се храня. Скъпото ѝ име още ме преследва в сънищата. Това се отразява ужасно зле на зъбите ми. То никога не излиза от устата ми, без да помъкне със себе си и някой стар корен. После челюстите ми се схващат и отхапват две от последните срички — но те поне имат хубав вкус.

Когато минавахме през Дарданелите, зърнахме с бинокли камилски кервани, но чак в Смирна видяхме такъв керван отблизо. Тези камили са много по-големи от мършавите екземпляри, които могат да се видят в зоологическата градина. Те крачат по улиците в

индийска нишка — дузина камили в керван, с тежки товари на гърба, — а отпреде язди на магаренце някакъв негър в живописна турска носия, или пък арабин, който изглежда незначителен в сравнение с тези огромни животни. Керван камили, натоварени с подправките на Арабия и с редките тъкани на Персия, минаващ през тесните улички на пазара сред хамалите, сарафите, търговците на фенери, търговците на стъклария, внушителните турци, седнали по турски и пушещи прочутото наргиле, и носещите се насам-натам тълпи в чудновати източни носии — това е истинското лице на Ориента. В картината не липсва нищо. Тя веднага те връща в забравените момчешки години и ти отново мечтаеш над чудесата от „Хиляда и една нощ“, отново приятелите ти са принцове, господар ти е халифът Харун Ал Рашид и слугите ти са ужасни великани и джинове, които идват с дим, гръм и мълнии и си отиват като ураган!

ГЛАВА XII

ЗАБЕЛЕЖИТЕЛНОСТИТЕ НА СМИРНА. МЪЧЕНИКЪТ ПОЛИКАРП. „СЕДЕМТЕ ЦЪРКВИ“. ОСТАНКИТЕ НА ШЕСТ СМИРНИ. ЗАГАДЪЧНИТЕ ЗАЛЕЖИ ОТ СТРИДИ. СМИРНЕНСКИТЕ МИЛЕРОВЦИ. ЖЕЛЕЗНИЦА ИЗВЪН СФЕРАТА СИ НА ДЕЙСТВИЕ.

Казаха ни, че най-ярките забележителности на Смирна са руините на древната цитадела, които гледат града намръщено от един висок хълм на самия му край — това е връх Пагус от Светото писание; мястото, където през първи век се е издигала една от седемте апокалиптически църкви в Азия и гробът на великомъченика Поликарп, който преди около осемнадесет столетия тук, в Смирна, е страдал за вярата.

Наехме магаренца и потеглихме. Видяхме гроба на Поликарп и забързахме нататък.

Следващата точка в списъка бяха „Седемте църкви“ — така казват тук за по-кратко. Изминахме дотам около миля и половина под знойното слънце и посетихме гръцката църквичка, която казват, че е построена на мястото на древната църква; срещу дребна сума свещеникът даде на всеки от нас по една восъчна свещичка за спомен

от това място. Аз сложих моята в шапката си, но слънцето я стопи, мазнината се стече във врата ми и сега не ми е останало нищо друго освен фитила, а и той е жалък и смачкан.

Някои от нас се опитаха да докажат, че „църквата“, за която се говори в Библията, е християнска община, а не сграда; че тези християни са били много бедни — толкова бедни, мислех си аз, и подложени на такива гонения (например мъченичеството на Поликарп), че първо, те вероятно не са могли да си позволят да построят църква, второ, дори да са могли, не биха се осмелили да я издигнат на открито, и накрая, ако са получили привилегията да я построят, здравият разум би предложил да я направят някъде близо до града. Но старейшините на корабното ни семейство отхвърлиха доводите ни. След това обаче ги настигна възмездието. Скоро те установиха, че са били заблудени и са се отклонили от правия път; оказа се, че мястото, където, по общоприетото мнение, се е издигала църквата, се намира в самия град.

Докато яздехме из града, видяхме останки от всичките шест Смирни, които са съществували тук някога и са били изгорени от пожари или разрушени от земетресения. На места хълмовете и скалите са разцепени на две, разкопките откриват останки от каменни сгради, които са лежали заровени с векове, и всички сиромашки къщурки и огради на днешна Смирна, които видяхме по пътя си, са изпъстрени с белите петна на счупени колони, капители и отломки от мраморни скулптури, украсявали някога величествените дворци — славата на Смирна в далечното минало.

Хълмът на цитаделата е много стръмен и ние го изкачихме доста бавно. Но около нас имаше интересни неща. На едно място, на петстотин фута над морското равнище, перпендикулярният бряг от горната страна на пътя беше висок десет-петнадесет фута и в разреза се виждаха три жили от стридени черупки — точно като кварцовите жили при прокарването на планински пътища в Невада или Монтана. Жилите бяха дебели около осемнадесет инча и се намираха на два-три фута една от друга. Те се спускаха надолу по протежение на тридесет и повече фута и после изчезваха там, където разрезът се съединяваше с пътя. Бог знае докъде може да ги проследи човек, ако ги „оголи“. Стридените черупки бяха чисти, хубави, големи и съвсем като всички други стридени черупки. Събрани са на плътен слой и не излизат

извън пределите на жилите. Всичките жили са добре оформени и без никакви разклонения. Обзе ме инстинктивното желание да поставя обичайната...

ОБЯВА

Ние, долуподписаните, заявяваме, че имаме право на пет участъка по двеста фута всеки (и един за откриването) на тази жила или залеж от стридени черупки с всичките ѝ наклони, разклонения, ъгли, отклонения и извивки, а също и по петдесет фута от двете страни на жилата, за да ги разработваме според законите на минното дело в Смирна.

На вид това бяха съвършено истински жили и аз едва се сдържах да не се заловя за тях. Стридените черупки бяха смесени с множество парчета от счупени древни глинени съдове. Как ли са попаднали тук тези стриди? Не мога да разбера. Счупените глинени съдове и стридените черупки ми напомнят за ресторант, но тук не може да е имало такива неща, тъй като на този висок планински склон в наше време не живее никой. Не би било изгодно да се строи ресторант на такова каменисто, отблъскващо и пусто място. А освен това сред черупките нямаше никакви тапи от шампанско. Ако някога тук е имало ресторант, то това сигурно е било в честитите дни на Смирна, когато хълмовете са били покрити с дворци. При тези условия мога да повярвам, че е имало един ресторант, но три? Нима тук е имало ресторанти през три различни епохи? Защото между стридените жили има два-три фута земя. Очевидно това не е отговорът.

Хълмът може някога да е бил дъно на море и да е бил повдигнат заедно със стридените си залежи от някое земетресение, но тогава откъде са се взели глинени съдове? И нещо повече, откъде са се взели три пласта стриди един над друг, с дебел слой истинска земя между тях?

Тази теория не върши работа. Възможно е този хълм да е планината Арарат, на която е спрял Ноевият ковчег? Сигурно Ной е ял стриди и е хвърлял черупките зад борда. Но и това не струва. Та тук

има три пласта стриди и земя между тях и освен това семейството на Ной е било само от осем души и те не биха могли да изядат всичките тези стриди за двата или трите месеца, прекарани на върха на тази планина. Ами животните?... Обаче просто абсурдно е да се мисли, че Ной е бил толкова глупав, та да храни животните си със стриди.

Болно е, дори е унижително, но в края на краищата съм принуден да остана само с една необоснована теория: че стридите са се покатерили там по своя собствена инициатива. Но какво са имали предвид? Какво са търсели там горе? Сигурно е уморително и досадно за една стрида да се катери по хълм. Най-естественото заключение е, че стридите са се качили там да погледат пейзажа. Но когато човек поразмисли над характера на стридата, става ясно, че тя не се интересува от природни гледки, няма вкус към подобни неща и пет пари не дава за красотата. Стридата е склонна към уединение, липсва ѝ жизненост, меланхолична е и никак не е предприемчива. Но преди всичко тя не проявява никакъв интерес към пейзажа, а по-скоро го презира. Докъде стигнах сега? Дотам откъдето тръгнах, а именно: тези стридени черупки са на равномерни пластове, на петстотин фута над морското равнище и никой не знае как са се появили. Порових се из пътеводителите, но същността на това, което те казват, е следната: „Те са там, но как са отишли там е мистерия.“

Преди двадесет и пет години множество американци облякоха одеждите си, приготвени за Възнесението, сбогуваха се просълзени с приятелите си и се приготвиха да полетят към небето при първия звук на тръбата на Архангела. Но той не наду тръбата си. Предсказаното от Милър пришествие не се състоя. Последователите му бяха възмутени. Не подозирах, че в Мала Азия има милъровци, но един господин ми каза, че преди три години в Смирна се били приготвили да посрещнат края на света. Дълго време преди това се разпространявали слухове и се правели приготовления, които в уреченото време завършили с лудо въннение. Тълпи от хора рано сутринта се изкачили на хълма с цитаделата, за да избягнат всеобщата гибел, и много от заблудените затворили магазините си и се оттеглили от всякакви земни дела. Но странното е това, че около три часа следобед, когато тези господа и приятелите им обяждали в хотела, се разразила ужасна дъждовна буря, придружена с гръмотевици и светкавици, и бушувала два-три часа със страхотна ярост. В Смирна никога не се било случвало подобно нещо

по това време на годината и дори някои от най-скептично настроените се уплашили. По улиците течали реки, а подът на хотела бил зaleyт с вода. Обядът трябвало да бъде прекратен. Когато бурята спряла, всички били мокри до кости и тъжни и газели във вода до пояс, адвентистите слезли от планината сухи като проповед! Те гледали отвисоко на страшната буря, бушуваща долу, и наистина вярвали, че предсказаното от тях разрушение на света излиза много успешно.

Железница тук, в Азия, в призрачното царство на Изтока, в приказната земя от „Хиляда и една нощ“ — странна работа. Но въпреки всичко те си имат една и строят втора. Настоящата е добре построена и добре управлявана от една английска компания, но не се използва много. През първата година превозила доста пътници, но в списъка на превозените товари имало само осемстотин фунта смокини!

Тя стига почти до самите врати на Ефес — град, който е бил велик през всички епохи и се знае от всички, запознати с Библията, град, стар като света, когато учениците на Христос проповядвали по улиците му. Води началото си от древни времена и е родно място на много богове от гръцката митология. Мисълта, че из такова едно място се носи локомотив и разбужда призраците на романтичното му минало е много странна.

Утре заминаваме натам, за да видим прочутите руини.

ГЛАВА XIII

НА ПЪТ КЪМ ДРЕВНИЯ ЕФЕС. ДРЕВНИЯТ АЯСАЛУК. МАГАРЕТО ЗЛОДЕЙ. ФАНТАСТИЧНО ШЕСТВИЕ. МИНАЛО ВЕЛИКОЛЕПИЕ. МАЛКО ИСТОРИЯ. ЛЕГЕНДАТА ЗА СЕДМИНАТА СПЯЩИ.

Денят беше вълнуващ. Началникът на железницата предостави цял един влак на наше разположение и освен това любезно предложи да ни придружи до Ефес, за да ни спести някои неприятности. Ние натоварихме и шестдесет едва забележими магаренца в товарните вагони, защото ни чакаше дълъг път. От влака видяхме хора, облечени в някои от най-фантастичните одежди, които можете да си представите. За щастие те изобщо не могат да се опишат с думи, иначе сигурно щях да бъда достатъчно глупав, за да се опитам.

В древния Аясалук, сред неприветливата пустиня, попаднахме на разрушени акведукти и на други останки от архитектурно великолепие, които съвсем ясно ни показваха, че се приближаваме към някогашна столица. Слязохме от влака и заедно с гостите ни — приятни млади джентълмени от офицерския състав на един американски военен кораб — яхнахме магаретата.

Магаренцата имаха много високи седла, та краката на ездачите да не се влачат по земята. Но тази превантивна мярка не помагаше много за нашите най-високи поклонници. Поводи нямаше, заместваше ги едно въженце, завързано за юздечката. Но то по-скоро служи само за украшение, защото магарето пет пари не дава за него. Вземи ли дясно на борд, можеш силно да завъртиш руля си в обратната посока, стига това да ти доставя удоволствие, но все едно, то ще си върви надясно. Имаше само едно нещо, на което можеше да се разчита: да слезеш, да вдигнеш задницата на магарето и да я завъртиш, докато главата му не посочи правилната посока или да го вземеш подмишница и да го занесеш до някоя част от пътя, откъдето да не може да се отклони, освен ако не тръгне да се катери по стръмнината. Слънцето пламтеше, беше горещо като в пещ, а шаловите, воалите и чадърите едва ли представляваха някаква защита. Затова пък те придаваха на дългото ни шествие още по-фантастичен вид — за ваше сведение, всички дами язدهа по мъжки, защото не можеха да седнат настрани на безформените седла, мъжете се потяха и се ядосваха, краката им се удряха в скалите, магаретата се носеха във всички посоки освен в правилната, та ние ги налагахме с тояги, а от време на време някой голям чадър се търкулваше в прахта и известяваше на всички, че още един поклонник е целунал земята. Тези откъснати от света места отдавна не бяха виждали по-налудничава гледка. Мисля, че никога не е имало магарета толкова трудни за управление като нашите и с толкова много долни, вбесяващи инстинкти. Понякога така оставахме без дъх от умора, че трябваше да се откажем да се борим с магаретата и те нарочно забавяха ход. Това заедно с умората и слънцето ни действуваше приспивно, а заспеше ли ездачът, магарето веднага лягаше. Моето магаре никога вече няма да види родния си дом. Прекалено често ляга. Ще му видя сметката.

Всички застанахме в огромния театър на древния Ефес — имам предвид амфитеатъра с каменните скамейки — и се снимахме. Предполагам, че там изглеждахме толкова естествено, колкото където и да е другаде. Ние не представляваме кой знае каква украса за безлюдната пустиня. Зелените ни чадъри и магаретата добавят известно величие към внушителните руини, но повече не можем да направим. Все пак имаме най-добри намерения.

Искам да кажа няколко думи за Ефес. На един висок стръмен хълм към морето се вижда руина от тежки сиви мраморни блокове. Там, според преданието, свети Павел е бил затворен преди осемнадесет нека. От тези стари стени се открива най-хубавата гледка към пустошта, където някога е бил Ефес най-гордият град на древността, чийто храм на Диана е бил така величествен и така изящно изработен, че е заемал видно място в списъка на седемте чудеса на света.

Зад нас е морето, а отпред се разстила равна зелена долина (всъщност блато), простираща се далече сред планините; вдясно на един висок хълм се издига древната крепост Аясалук; близо до нея в равнината е разрушената джамия на султан Селим (построена е върху гроба на свети Йоан и по-рано е била християнска църква): по-нататък пред нас е хълмът Прион, около чиято фасада са скупчени всички още запазени останки от развалините на Ефес; тясна долина ги отделя от дългата и със скалисти зъбери планина Корес. Гледката е красива, но тъжна, защото в тази широка равнина не могат да живеят хора и няма никакви човешки жилища. Ако не са порутените арки, огромните контрафорси и разрушените стени, които се издигат в подножието на хълма Прион, човек трудно би повярвал, че на това място е имало град, чиято слава е по-стара от християнските предания. Струва ни се невероятно, като си помислим, че неща, познати днес по целия свят като най-обикновени думи, принадлежат към историята и древните легенди на тази безмълвна, печална пустиня. Говорим за Аполон и Диана — те са родени тук; за превръщането на Сиринга в тръстика това е станало тук; за великия бог Пан — той е живял в пещерите на планината Корес; за амазонките — това бил любимият им дом; за Бакхус и Херкулес — и двамата са се сражавали тук с тези войнствени жени; за циклопите — тъкмо те са положили тежките мраморни блокове на руините ей там; за Омир — това е едно от многото му родни места; за Тимон Атински, Алкивиад, Лизандър, Агесилай — всички те са посещавали това място, а също и Александър Велики, Анибал, Антиох, Сципион, Лукул, Сула, Брут, Касий, Помпей, Цицерон и Август; Антоний е бил съдия в този град и веднъж по време на едно открито заседание на съда, докато адвокатите пледирали, напуснал мястото си, за да догони Клеопатра, която минала край вратата; оттук двамата често отплавали на разходки с галери със

сребърни весла и парфюмирани платна в компанията на красиви момичета, които им прислужвали, и на актьори и музиканти, които ги забавлявали; в епоха, която ни се струва едва ли не съвременна — толкова отдалечена е от ранната история на този град, — апостолите Павел и Йоан проповядвали тук новата вяра и се предполага, че тук първият е бил хвърлен на дивите зверове, понеже в „Първото послание до коринтяните“ (глава XV, стих 32) той казва:

Ако по човечески се борих аз със зверове в Ефес...

Тогава все още били живи много хора, които са виждали Христос; тук умряла Мария Магдалена, тук Дева Мария завършила земните си дни заедно с Йоан (въпреки че Рим след това е сметнал за по-правилно да посочи гроба ѝ на друго място); преди шест-седемстотин години — все едно че е било вчера — армии от облечени в брони кръстоносци се тълпели по тези улици; и — за да стигнем до дреболиите — ние говорим за „меандри“ на реките и тази добре позната дума придобива нов интерес за нас, когато откриваме, че тъкмо криволичещата река Меандър в онази там долина я е внесла в речника ни. Когато гледам обраслите с мъх руини и тази историческа пустиня, аз се чувствавам стар като мрачните хълмове наоколо. Човек може да чете Светото писание и да вярва в него, но не може да застане ей там, в разрушения театър, и мислено да го насели отново с изчезналите тълпи, които обкръжили последователите на апостол Павел и закрещели в един глас: „Велика е Диана Ефеска!“ Мисълта за вик в това обезлюдено място ме кара да потрепервам.

Ефес е удивителен град. Където и да отидеш из тези широки равнини, откриваш отломки от най-изящно изваяни мраморни статуи, пръснати сред прахта и бурените; прекрасни порфирни колони с канелюри от ценни видове мрамор стърчат от земята или лежат по нея; на всяка крачка се срещат капители с изящна резба, масивни пиедестали и полирани плочки с гравирани гръцки надписи. Това е свят на ценни реликви, на множество обезобразени и осакатени съкровища. И въпреки това какво са тези неща в сравнение с чудесата, които лежат заровени в земята? В Константинопол, в Пиза, в градовете на Испания има големи джамии и катедрали, чиито най-величествени

колони са взети от храмовете и дворците на Ефес, и все пак тук само трябва да драснеш по земята, за да намериш други подобни на тях. Ние никога няма да узнаем що е великолепието, докато този величествен град не се открие за лъчите на слънцето.

В стария ефески амфитеатър, прочут с бунта на свети Павел, се натъкнахме на най-прекрасната статуя, която сме виждали досега, и тя ни направи силно впечатление (понеже ние не сме познавачи на изкуството и не можем лесно да изпаднем във възторг от него). Представлява мъжко тяло без глава, облечено в броня с главата на Медуза на нагръдника, но ние сме убедени, че такова достойнство и величие никога преди това не са били извайвани от камък.

Какви строители са били древните! Масивните арки на някои от тези развалини се крепят на основи, дебели петнадесет фута и издялани от цели мраморни блокове, някои от които са колкото голям пътнически сандък, а други — колкото хотелски диван. Те не са каменни черупки или шахти, пълни с боклуци, а стълбове от цял камък. Огромните арки, които може би са били градски порти, са построени по същия начин. Три хиляди години са устоявали те на бури и обсади и са били разтърсвани от не едно земетресение, но все още стоят. Когато копаят край тях, намират редове от тежка каменна зидария, които са така съвършени във всеки детайл, както са били в деня, когато великаните циклопи са ги завършили. Една английска компания има намерение да прави разкопки в Ефес... и тогава!

А сега си припомних...

ЛЕГЕНДАТА ЗА СЕДМИНАТА СПЯЩИ

Отсреща, в планината Прион, е пещерата на седмината спящи. Едно време, преди около хиляда и петстотин години, в Ефес недалеч един от друг живеели седмина момци, които принадлежали към презряната секта на християните. Случило се така, че добрият крал Максимилиан (аз разказвам тази приказка за добри момченца и момиченца), та случило се, казвам, че добрият крал Максимилиан започнал да преследва християните и скоро положението им станало твърде напечено. И така

седмината момци си казали един на друг: „Хайде да тръгнем да пътешествуваме.“ И тръгнали да пътешествуват. Не се бавили да се сбогуват с майките, бащите и приятелите си. Само взели малко пари от родителите си и дрехи от приятелите за спомен из дългия път; взели и кучето Кетмер, собственост на съседа им Малхус, защото животното пъхнало главата си в нашийника, който случайно бил в ръката на един от момците, и те нямали време да го пуснат. Взели и няколко пилета, които се чувствували самотни в кокошарниците на съседите, а също и няколко бутилки с редки напитки от сергията на бакалина и после напуснали града. Малко по малко стигнали до една чудна пещера в планината Прион, влезли в нея, пирували и скоро след това продължили нататък. Но забравили там бутилките с редките напитки. Пътешествували по много земи и преживели много чудни приключения. Били добродетелни момци и никога не пропускали удобен случай да си изкарат прехраната. Девизът им бил следният: „Не отлагай днешната работа за утре.“ И така, когато срещнали някой самотен пътник, казвали: „Ето този човек има парички, хайде да го пребъркаме.“ И го пребърквали. Като изминали пет години, те се изморили от пътешествия и приключения и закопнели отново да видят родния дом, да чуят свидните гласове и да видят скъпите лица от младините си. Поради което пребъркали всички, които им попаднали, и тръгнали към Ефес. Добрият крал Максимилиан се бил покръстил в новата вяра и християните ликували, защото вече не били преследвани. Един ден по залез-слънце момците пристигнали в пещерата в планината Прион и си казали един на друг: „Нека преспим тук, а на сутринта ще идем да пируваме и да се веселим с приятелите си.“ И всички надигнали глас и казали: „Хитро измислено.“ Влезли те в пещерата и що да видят — бутилките с чудноватите питиета си стояли там, където ги били оставили, а момците тозчас преценили, че времето не е развалило отличния им вкус. Преценката била трезва и правилна. И така всеки от

седмината изпил по шест бутилки, подир което се почувствували много изморени, легнали и дълбоко заспали.

Когато се събудили, един от тях — Йоанус, по фамилия Смитианус — казал: „Ние сме голи.“ И това било вярно. Дрехите им ги нямало, а парите, взети от един странник, когото пребъркали по пътя към града, лежали по земята — разядени, ръждясали и изтрити. Нямало го и кучето Кетмер — от него били останали само пиринчените части от нашийника. Момците дълго се дивили на тези работи. Но взели парите, прикрили голотата си с листа и се изкачили на върха на хълма. И тогава съвсем се озадачили. Нямало го прекрасния храм на Диана, в града се издигали много внушителни сгради, които те не били виждали преди, хора в странни дрехи се движели по улиците и всичко било променено.

Йоанус рекъл: „Това изглежда не е Ефес. Но ето го големия стадион, ето го огромния амфитеатър, където съм виждал да се събират седемдесет хиляди души. Ето я гората, а там е изворът, където свети Йоан Кръстител потапяше покръстените. Ей там е затворът на добрия свети Павел, където всички ние отивахме да докоснем древните вериги, в които е бил окован, за да изцелим душите си. Виждам гроба на апостол Лука, а в далечината е църквата, където почива свети Йоан и където християните от Ефес ходят два пъти в годината, за да събират прахта от гроба — нали прахта можела да възстановява тела, осакатени от някоя болест, и да пречиства душата от грехове. Но вижте как пристаните се издават в морето и колко много кораби са закотвени в залива. Виждате и колко се е разраснал Ефес — надалече в долината отвъд Прион и дори зад стените на Аясалук. Ето, всички хълмове са побелели от дворци и са нашарени от мраморни колонади. Колко могъщ е станал Ефес!“

И като се чудели на това, което виждали очите им, те слезли долу в града, купили си дрехи и се облекли. И когато щели да си тръгват, търговецът захапал със зъби

монетите, които му дали, обърнал ги, погледал ги любопитно, хвърлил ги на тезгяха, вслушал се дали звънтят и после казал: „Тези пари са фалшиви!“ А те казали: „Слезни вдън преизподнята“ — и си заминали по пътя. Когато стигнали до домовете си, познали ги, въпреки че домовете изглеждали много стари и осиромашали. Зарадвали се. Изтичали до вратите, почукали, отворили им непознати хора и ги изгледали въпросително. Седмината много се развълнували, сърцата им забили учестено, лицата им ту поруменявали, ту побледнявали и накрая те взели да питат: „Къде е баща ми? Къде е майка ми? Къде са Дионисий, Серапион, Перикъл и Деций?“ А непознатите, които им отворили, отвърнали: „Не познаваме такива.“ И седмината попитали: „Как така не ги познавате? Откога живеете тук и къде са отишли тези, които живееха тук преди?“ А непознатите хора отговорили: „Вие се шегувате с нас, млади хора. Ние и бащите ни живеем под тези стрехи вече шест поколения. Имената, които изричате, почти са се изтрили от надгробните плочи и тези, които са ги носили, отдавна са изминали краткия си жизнен път, смели са се, пели са, понасяли са тъгите и умората, които са им били отредени, и сега си почиват. Сто и осемдесет лета са дошли и отминали и сто и осемдесет пъти са окапали есенните листа, откакто са увехнали розите по ланитите им и те са легнали в гроба.“

Тогава седмината момци обърнали гръб на домовете си и непознатите затворили вратите. Скитниците много се чудили и се вглеждали в лицето на всеки срещнат с надеждата да открият някой познат, но всички хора били чужди, отминавали ги и не казвали нито една приятелска дума. Момците се натъжили и наскърбили. Не след дълго те заговорили един гражданин и го попитали: „Кой царува сега в Ефес?“ А гражданинът отговорил: „Откъде идвате вие, та не знаете, че великият Лаерт царува в Ефес?“ Седмината се спогледали изумени и пак попитали: „А къде тогава е добрият крал Максимилиан?“

Гражданинът се дръпнал настрана като човек, който се страхува, и казал: „Тези хора наистина са луди или сънуват, иначе щяха да знаят, че кралят, за който говорят, е мъртъв от двеста и повече години.“

Тогава седмината прогледнали, видели истината и един от тях казал: „Горко ни, ние пихме от странните напитки. Те ни накараха да почувствуваме умора и да проспим в дълбок сън цели два века. Домовете ни са пусти, приятелите ни са мъртви. Ето, всичко е свършено, хайде да легнем и да умрем.“ И още в същия ден отишли, легнали и умрели. И в същия ден, в който се появили седмината изчезнали от Ефес — наскоро станали от сън, те отново заспали навеки, напуснали този свят. И до ден-дневен на гробовете им се четат имената им: Йоанус Смитианус, Коз, Поп, Асо, Терца, Вале, Игра. И редом със спящите лежат и бутилките с чудните питиета, а на тях са написани с дребни букви следните имена (може би това са имената на древни езически богове): Ром, Джин и Бренди.

Такава е историята за седмината спящи (с малки промени) и съм сигурен, че е вярна, защото аз самият съм виждал пещерата.

Наистина, толкова твърда е била вярата на древните в тази легенда, че дори до преди осем-девет века учените пътешественици са изпитвали суеверен страх от нея.

Двама от тях казват, че се осмелили да влязат вътре, но бързо избягали навън от боязън да не би да се забавят, да заспят и да надживеят правнуците си с някое и друго столетие. Дори до днес невежите местни жители се страхуват да спят в нея.

ГЛАВА XIV

НАБЛИЖАВАМЕ БОЖИ ГРОБ! ТРЕСКАВИ ПРИГОТОВЛЕНИЯ. ОДОБРЯВАМЕ „ДЪЛГИЯ МАРШРУТ“. В СИРИЯ. НЕЩО ЗА БЕЙРУТ. ЕКИПИРОВКАТА. ЖАЛКИ КРАНТИ. „СТИЛЪТ“ НА НАШИТЕ ПОКЛОННИЦИ.

Когато за последен път си водих записки, бяхме в Ефес. Сега сме в Сирия, лагеруваме в планините на Ливан. Оттогава досега изминаха много дни и мили. Ние не донесохме нито една реликва от Ефес! След като събирахме отломки от мраморни статуи и отчупвахме орнаменти от вътрешната украса на джамиите, след като ги пренесохме с мулета с цената на безкрайни неприятности и умора цели пет мили до гарата, един правителствен чиновник принуди всички от нас, които имаха такива неща, да върнат откраднатото! Той имаше заповед от Константинопол да намери нашата група и да се погрижи да не отнесем нищо. Това беше мъдро, справедливо и заслужено наказание, но то предизвика всеобщо възмущение. Аз никога не мога да устоя на изкушението да оплячкосам чужда собственост, без да се почувствувам неизразимо горд от това. Този път гордостта ми беше просто неописуема. Стоях си спокойно сред упреците, които се стовариха

върху турското правителство за обидата, нанесена на група почтени дами и господа, пътуващи за собствено удоволствие. Казах: „Нас, хората с чиста съвест, това не ни засяга.“ Не само че ни засегна, но ни засегна здравата; един от главните потърпевши откри, че султанската заповед е затворена в плик с печата на британското посолство в Константинопол и сигурно е била написана по указание на представител на кралицата. Това беше лошо, много лошо. Ако заповедта идваше само от страна на турците, тя можеше да е израз на омразата им към християните и на грубо невежество, що се отнася до по-изисканите начини, по които може да бъде изразена. Но тъй като идваше от легацията на приелите християнството, образовани и хитри британци, с нея просто се намекуваше, че ние сме такива дами и господа, които трябва да бъдат наблюдавани! Всички приеха заповедта в този смисъл и съответно се вбесиха. Истината без съмнение беше, че същите мерки щяха да бъдат взети срещу които и да било пътници, защото английската компания, която се беше сдобила с правото да прави разкопки в Ефес и беше платила за това солидна сума, се нуждаеше от защита и напълно я заслужаваше. Тя не можеше да позволява на пътешествениците да злоупотребяват с гостоприемството ѝ, особено ако тези пътешественици са прочути като хора, презиращи честността.

Отплавахме от Смирна, изгарящи от нетърпение, защото гвоздеят на програмата, главната цел на нашата екскурзия беше на една крачка — приближавахме Божи гроб! Всички ровеха в трюма за куфарите си, лежали там погребани със седмици, дори с месеци, тичаха напред-назад и нагоре-надолу, трескаво опаковаха и разопаковаха багажа си, разхвърляха в каютите ризи, поли и най-неописуеми и непонятни дреболии, всички правеха вързопи, вадеха чадъри, зелени очила и гъсти воали, критично оглеждаха седла и юзди, които още не се бяха докосвали до кон, чистеха и зареждаха револвери, проверяваха добре ли са наточени ножовете им, подшиваха дъната на панталоните си със здрава еленова кожа, задълбочено се ровеха из древни карти, четяха Библията и разни пътеписи за Палестина, набелязваха маршрути, полагаха мъчителни усилия да се разделим на малки групи от сродни души, които да могат да изминат дългия и тежък път, без да се карат, сутрин, обед и вечер всички се събираха по

каютите, произнасяха речи, правеха мъдри предложения, вълнуваха се, спореха. Не, нашият кораб още не беше виждал такова чудо.

Но сега всичко е свършено. Разделихме се на групи от по шест до осем човека и вече сме се разпръснали надлъж и нашир. Но нашата група е единствената, която се осмелява да тръгне по така наречения „дълъг маршрут“, а именно: през Сирия, край Баалбек и Дамаск и оттам през цяла Палестина. През този горещ сезон това пътешествие ще е изморително и рисковано за всички други освен за силни, здрави мъже, привикнали донякъде на умора и на суров живот под открито небе. Другите групи ще минат по по-кратки маршрути.

През последните два месеца една страна от пътешествието из Божи гроб не преставаше да ни тревожи. Имам предвид транспорта. Ние прекрасно знаехме, че Палестина не е страна, която обслужва много пътници, и всеки срещнат, знаещ нещо по въпроса, ни даваше да разберем, че дори и половината от нас няма да си намерят тълмачи и коне. В Константинопол всички се заловиха да телеграфират на американските консули в Александрия и Бейрут и да ги предупреждават, че се нуждаем от тълмачи и транспорт. Бяхме отчаяни и готови да вземем коне, магарета, жирафи, кенгура и каквото и да е. От Смирна телеграфирахме още веднъж със същата цел. И понеже се страхувахме от най-лошото, телеграфически си запазихме голям брой места в дилижанса до Дамаск, като си поръчахме и коне, които да ни отведат до руините на Баалбек.

Както можеше да се очаква, в Сирия и Египет се разпространил слухът, че цялото население на провинция Америка (турците ни смятат за незначителна провинция в някой затънт край на света) се кани да посети Божи гроб, и така, когато вчера пристигнахме в Бейрут, градът гъмжеше от тълмачи в пълно бойно снаряжение. Всички ние възнамерявахме да отидем с дилижанса до Дамаск, пътьом да се отбием до Баалбек, да се върнем на кораба, да отидем до планината Кармел и после да скитаем на воля. Но когато нашата осемчленна групичка откри, че е напълно възможно да минем по „дългия маршрут“, решихме да променим първоначалните си планове. Никога досега не сме създавали грижи на някой наш консул, но на консула в Бейрут страшно му дотегнахме. Споменавам това, защото не мога да не се възхитя от търпението, трудолюбието и сговорчивия му характер.

Споменавам това и защото мисля, че някои от пътниците не оценяват по достойнство отличната му помощ.

И така, трима от нашата осморка бяха избрани да се погрижат за всичко, свързано с експедицията. Останалите нямаше какво да правим освен да разглеждаме красивия Бейрут с чистите му нови къщи, сгушени сред множество зелени храсти, прострели се нагоре по едно възвишение, което с лек наклон се спускаше към морето; да разглеждаме и ливанските планини, които го заобикалят; и да се къпем в прозрачните сини води, които надигаха вълни около кораба (не знаехме, че там имало акули). Можехме и да бродим нагоре-надолу из града и да разглеждаме облеклото на хората. Тук то не е толкова живописно и чудновато, нито толкова разнообразно както в Константинопол и Смирна. Жените в Бейрут са ужасни! В Константинопол и Смирна те носят тънък, прозрачен воал (и често показват глезените си), но в Бейрут покриват лицата си с тъмни или черни воали, така че приличат на мумии, и изваждат на показ гърдите си. Един млад господин (мисля, че беше грък) изрази желание да ни разведе из града и каза, че това ще му достави голямо удоволствие, защото учел английски и имал нужда да практикува езика. Обаче когато направихме обиколката, той ни поиска възнаграждение, каза, че се надява господата да му дадат нещо дребно, например няколко пиастра (ще рече няколко петцентови монети). И ние му дадохме. Консултът се изненада, когато чу за това, и каза, че много добре познава семейството на младия човек, че те са стара и изключително почтена фамилия и притежават сто и петдесет хиляди долара! Много хора с такова положение биха се засрамили от подобна постъпка, а той отгоре на това ни се и натрапи.

В определеното време нашият комитет по деловите въпроси докладва, че всичко е в готовност — днес тръгваме с коне, товарни мулета и шатри към Баалбек, Дамаск, Тивериадското море, поемаме на юг, после посещаваме мястото, където Яков сънувал, и други прочути библейски места; след това минаваме през Йерусалим, откъдето може би ще отидем до Мъртво море, а накрая ще се отправим към океана и след три-четири седмично пътуване ще се върнем на кораба в Яфа. Условиата бяха следните: по пет долара на човек в злато за ден, а за всичко останало ще се грижи тълмачът. Казаха ни, че ще си живеем като на хотел. Бях чел нещо подобно и по-рано, но не бях толкова

глупав, че да повярвам на някоя дума. Все пак не казах нищо, а си взех шал и одеяло, за да се завивам с тях, лули и тютюн, две-три вълнени ризи, папка, пътеводител и Библия. Взех си освен това кърпа и един калъп сапун, за да вдъхна на арабите уважение — нека ме мислят за преоблечен крал.

В три часа следобед трябваше да избираме конете си. В този час тълмачът Аврам ги строи пред нас. Съвсем тържествено заявявам тук, че тези коне бяха най-жалките кранти, които някога съм виждал, и че сбруята им напълно съответствуваше на вида им. Едното от добичетата беше без око, на друго опашката му беше отрязана късо като на заек и то се гордееше с това, на трето от шията до опашката се издигаше хребет от кокали, досущ някои от онези разрушени акведукти около Рим, а шията му наподобяваше бушприт. Всички коне куцаха, имаха рани по гърбовете, а също и ожулени места и стари корички по целите си тела, подобни на пиринчени кабари по кожен сандък; походката им представляваше чудна гледка и беше наситена с разнообразие — в път нашето шествие приличаше на флотилия в бурно море. Беше ужасно. Блюхер поклати глава и каза:

— Тоя таласъм ще си докара някоя беля, задето е измъкнал сюртия стари кранти от болницата, освен ако няма специално разрешение.

Не казах нищо. Всичко си съвпадаше с пътеводителя, а нима и ние не пътувахме съобразно пътеводителя? Избрах си един кон, защото ми се стори, че той се уплаши от нещо, като си помислих, че кон, в който има достатъчно живот, за да се уплаши, не е за пренебрегване.

В шест часа следобед спряхме върху ветровитото било на красива планина с изглед към морето и към хубавата долина, където са живеели някои от онези предприемчиви древни финикийци, за които сме чели толкова много. Навред наоколо се простираха някогашните владения на Хирам, царя на Тир, който доставил дървен материал от кедрите на тези ливански хълмове за построяването на цар Соломоновия храм.

Скоро след шест часа пристигна и обозът ни. Виждах го за пръв път и имах право да се учудвам. Ние имахме деветнадесет прислужници и двадесет и шест товарни мулета. Истински керван! И приличаше на такъв, както се извиваше между скалите. Почудих се за

какво, по дяволите, ни е на нас, осемте души, такова оборудване? Почудих се малко, но скоро закопнях за тенекиена чиния и малко боб с бекон. Не един път съм лагерувал под открито небе и знаех точно какво ни предстоеше. Без да дочакам прислужниците, разседлах коня си и измих тези части от ребрата и гръбнака му, които стърчаха под кожата, а когато се върнах, що да видя — пет внушителни циркови шатри лежаха разпънати! Вътре бяха великолепно украсени и блестяха в сини, златисти и алени цветове! Онемях. После донесоха осем железни легла и ги поставиха в шатрите; на всяко легло сложиха мек дюшек, възглавници, хубави одеяла и по два снежнобели чаршафа. После стъкмиха маса около средния прът на шатрата и поставиха на нея оловни кани, легени, сапун и възможно най-белите кърпи — по един комплект за всеки; посочиха ни джобовите по стените на шатрата и казаха, че там можем да си слагаме разни дреболии за по-удобно, а ако се нуждаем от карфици или други такива неща, те стърчаха навред. После дойде ред и на последната подробност — на пода постлаха килими! Аз казах; „Ако това се нарича лагеруване под открито небе, добре, но това не е лагеруването, с което съм свикнал. Малкото багаж, който носех със себе си, напълно се обезцени.“

Стъмни се и на масата сложиха свещи — свещи, поставени в нови, блестящи бронзови свещници. И скоро звънна звънецът — истински, автентичен звънец и ни поканиха в „салона“. Преди си мислех, че имаме една-две шатри в повече, но ето че една поне беше правилно предвидена. Тя нямаше да се използва за друго освен за трапезария. Като всички други шатри и тя беше толкова висока, че в нея би могло да живее семейство жирафи, отвътре всичко беше красиво, чисто и яркоцветно. Не шатра, а бижу! Маса за осем души и осем брезентови стола, покривка и салфетки, чиято белота и изящество правеха за смях тези, които използвахме на големия ни екскурзионен параход; ножове, вилици, дълбоки и плитки чинии — всичко подбрано с най-добър вкус. Истинско чудо! И това те наричат лагеруване под открито небе. Представителни мъжаги с шалвари и обвити с чалми фесове ни поднесоха вечеря от овнешко печено, печено пиле, печена гъска, картофи, хляб, чай, пудинг, ябълки и великолепно грозде; ястията бяха приготвени много по-добре от тези, които ядахме вече седмици наред, да не говорим за масата с големите свещници от ново сребро, която надвишаваше всичко известно нам досега. Въпреки

това Аврам, нашият учтив тълмач, влезе с поклони, извини се за неизбежната бъркотия поради подготовката за дългото пътуване и обеща да се справя много по-добре за в бъдеще.

Сега е полунощ, а в шест часа вдигаме бивака.

И на това му казват лагеруване под открито небе! В такъв случай да си поклонник на Божи гроб е славна привилегия.

ГЛАВА XV

„ДЖЕКСЪНВИЛ“ В ЛИВАНСКИТЕ ПЛАНИНИ. СТРАННИЯТ ЖРЕБЕЦ „ЙЕРИХОН“. ПОКЛОНЕНИЕТО. БИБЛЕЙСКИ СЦЕНИ, ПЛАНИНАТА ХЕРМОН, БОЙНИТЕ ПОЛЕТА НА ИСУС НАВИН И Т.Н. ГРОБНИЦАТА НА НОЙ.

Лагерът ни е близо до Темнин ел Фока — име, което момчетата доста опростиha за по-голямо удобство. Нарекoхa го Джексънвил. Тук, в Ливанската долина, това звучи малко странно, но има предимството, че се помни по-лесно от арабското название.

*И нощта ще прозвънне от музика,
а дневните грижи ще свият
своите арабски шатри
и в тихия мрак ще се скрият.*

Миналата нощ спaх много дълбоко и въпреки това, когато в пет и половина тази сутрин проеча звънецът на тълмача и се разнесе викът:

„Десет минути за обличане!“, чух и двата звука. Това ме изненада, защото на кораба цял месец не бях чувал гонга за закуска и когато денем се случеше да дадем оръдеен салют, аз научавах за това чак по-късно, от разговор с някой спътник. Обаче лагеруването на открито, дори и да е във великолепна шатра, те кара сутрин да се чувствуваш свеж и бодър, особено ако дишаш хладен чист планински въздух.

За по-малко от десет минути се облякох и излязох навън. Стените на шатрата салон бяха свалени и стоеше само покривът ѝ, така че когато седнахме на масата, можехме да съзерцаваме величествената панорама от планини, море и мъгливи долини. И докато си седяхме така, слънцето изгря и заля пейзажа с цветовете на дъгата.

Горещи овнешки пържоли, пържено пиле, омлети, пържени картофи и кафе — и всичко това отлично приготвено. Такова беше менюто ни. За подправка ни служеше вълчийт апетит, придобит от тежката езда предишния ден и от освежителния сън на чист въздух. Като си поисках втора чаша кафе, погледнах назад и що да видя — бялото ни селце го нямаше, великолепните шатри бяха изчезнали като по чудо! Арабите бяха свили шатрите с удивителна бързина, със същата удивителна бързина бяха събрали хилядите дреболии от лагера и бяха изчезнали с тях.

Към шест и половина вече бяхме на път и сякаш цяла Сирия също беше на път. Непрекъснато срещаме кervани от мулета и камили. Това ми напомни, че от известно време се опитваме да разберем на какво прилича камилата и сега се сетихме. Когато е легнала долу на колене, с гърди, опрени в земята, за да поеме товара си, тя прилича на плуваща гъска, а когато е права, прилича на щраус с един допълнителен чифт крака. Камилите не са красиви и издадената им долна челюст им придава изключително тъпанарски^[1] вид. Те имат огромни, плоски и раздвоени копита, които оставят в праха следа като от пай, от който е отрязано едно парче. Камилите не са много придирчиви към храната си. Биха яли и надгробни камъни, ако можеха да отхапват от тях. Тук расте магарешки трън, чиито бодли, по мое мнение, са в състояние да пробият и кожен каиш; ако някой от тях те докосне, можеш да намериш облекчение само в ругатните. Но камилите ги ядат. И по всичко личи, че им харесват. Предполагам, че за една камила ще бъде истински деликатес, ако получи за вечеря бъчвичка пирони.

Сега, когато пиша за животни, ще спомена, че имам кон на име Йерихон. Той е кобила. И преди съм виждал забележителни коне, но като този още не съм срещал. Искях плашлив кон и този напълно отговаря на изискванията ми. Мислех си, че плашенето е признак на буйност. Ако съм прав, значи притежавам най-буйния кон на света. Той се плаши от всичко срещнато, без разлика. Изглежда, че изпитва смъртен страх от телеграфни стълбове. За мое щастие те са от двете страни на пътя и при това положение никога не падам два пъти подред на една и съща страна. Ако падах винаги на една и съща страна, скоро щеше да ми стане скучно. Днес това същество се уплаши от всичко, което видя, с изключение на една копа сено. То се приближи до нея с удивителна смелост и безразсъдство. И всеки би се възхитил от присъствието на духа, което Йерихон запазва в присъствието на торба с ечемик. Някой ден тази безразсъдна храброст ще му струва живота.

Той не е особено бърз, но мисля, че ще ме преведе през Палестина. Има само един недостатък. Опашката му е била отрязана или пък някога е седнал на нея твърде тежко и сега трябва да бие мухите с копита. Дотук всичко е наред, но когато животното се заема да цели със задни крака някоя муха, която е на върха на главата му, разнообразието, става прекалено голямо. Така само ще си докара някоя беля. Освен това обича да протяга глава и да ме хапе по краката. Не бих имал нищо против, но не обичам твърде общителните коне.

Мисля, че собственикът на тази скъпоценност е имал погрешно мнение за нея. Той си е въобразявал, че конят му е пламенен необязден жребец, но това е грешка. Знам, че този арабин е мислел точно така, защото когато той доведе Йерихон в Бейрут за оглед, непрекъснато дърпаше юздата и крещеше на арабски: „Тпру-у! Кротко! Каниш се да бягаш, а, свирепо животно, врата ли искаш да си счупиш?“ А конят не правеше абсолютно нищо, само гледаше така, сякаш искаше да се облегне някъде и да поразмисли. И сега още му се иска да прави същото, когато не се плаши от разни работи или не гони някоя муха. Как ли ще се изненада собственикът му, ако узнае.

Цял ден пътуваме по исторически места. По обяд лагерувахме три часа и обядвахме в Мексех, близо до мястото, където Ливанските планини се сливат с планините Ел Кинейсех, и гледахме надолу към необятната, равна, прилична на градина Ливанска долина. Вечерта лагерувахме близо до тази долина и пред нас се откри обширна гледка

от нея. Видяхме дългия като гръбнак на кит хребет на планината Хермон, стърчащ над източните хълмове. Сега над нас се изсипва „росата на Хермон“ и целите ни шатри са напоени от нея.

Далече от нас нагоре по долината с далекогледите можем да различим смътните очертания на чудните руини на Баалбек, предполагаемия Ваал Гад от Светото писание. Исус Навин и още един от синовете Израилеви били изпратени като съгледвачи в Ханаанската земя, за да докладват каква е тя — тъкмо те били съгледвачите, които донесли благоприятните сведения. На връщане взели със себе си грозде и в детските илюстрирани книжки ги рисуват винаги как носят един гигантски грозд на прът — достоен товар за цял обоз. Книжките от неделното училище малко преувеличават. Гроздето и до днес е все така хубаво, но чепките му не са толкова големи както по картинките. Изненадах се и ми стана болно, като ги видях, защото онези гигантски гроздове бяха една от най-скъпите ми детски мечти.

Исус Навин донесъл благоприятни сведения и чедата Израилеви продължили напред начело с Моисей, върховния вожд, а Исус Навин командувал армия от шестдесет хиляди души. Имало и огромна тълпа жени, деца и цивилни граждани. От цялата тази орда нито един, освен двамата разузнавачи, не доживял кракът му да стъпи в Обетованата земя. Те и потомците им четиридесет години скитали из пустинята, а после Моисей, талантливият воин, поет, държавник и философ, се изкачил на връх Фасга и там срещнал тайнствената си смърт. Никой не знае къде е погребан, понеже той се намира в

*... гроб от човек недокоснат,
единствено дъжд го умива.
Децата ти, боже, стъкмиха му ложе
и в него мъртвецът почива.*

Тогава Исус Навин започнал ужасното си нашествие и от Йерихон чак до самия Ваал Гад върхлетял върху страната като дух на разрушението. Той изклал хората, опустошил нивята им и сравнил градовете им със земята. Прахосал на вятъра тридесет и един царе. Може да се каже и така, въпреки че по това време е имало предостатъчно царе. Във всеки случай той убил тридесет и един царе и

поделил владенията им между своите израилтяни. Разделил тази долина, която сега се простира пред нас, така че някога тя е принадлежала на евреите. Обаче от евреите тук няма и следа.

Ей там отзад, на около час път оттук, минахме през едно арабско село с къщи като каменни сандъци, където гробницата на Ной стои под ключ. (Онзи Ной, дете построил ковчега.) Над тези древни хълмове и долини някога се е носил по водата ковчегът, натоварен с всичко, останало от един изчезващ свят.

Не се извинявам за това, че си позволих да напиша тези подробности. Във всеки случай за някои от читателите ми те ще представляват новост.

Гробницата на Ной е от камък и над нея се издига дълга каменна сграда. Бакшишът ни отвори вратите. Сградата е трябвало да бъде дълга, защото самият гроб на уважавания стар мореплавател е дълъг двеста и десет фута. Но височината му е само четири фута. Сигурно сянката му е приличала на гръмоотвод. Само необичайно недоверчиви хора могат да се усъмнят, че това е истинският гроб на Ной. Фактите са красноречиви. Сим, синът на Ной, присъствувал на погребението и показал мястото на потомците си, които го предали на своите потомци, а днес ни се представиха техните наследници по права линия. Приятно е да се запознаеш с членовете на такова почтено семейство. Това е нещо, с което човек може да се гордее. Все едно че си се запознал със самия Ной.

Отсега нататък паметното пътешествие на Ной ще буди жив интерес у мене.

Ако има на света поробен народ, то това е този, който страда тук под нечовешката тирания на Отоманската империя. Искане ми се Европа да позволи на Русия да поунищожи малко турци — не много, но толкова, че ако някой за в бъдеще поиска да види Турция, да не може да осъществи мечтата си без кирка и лопата. Сирийците са много бедни, но въпреки това са смазани от една данъчна система, която би докарала до лудост всяка друга нация. Миналата година данъците наистина са били много тежки, но тази година са увеличени от добавянето на данъци, опростени на местните жители през минали гладни години. Отгоре на всичко правителството взема данък, равен на една десета от цялата реколта. Но това не е всичко. Пашата не си прави труда да назначава бирници. Той пресмята на колко трябва да възлязат

данъците от даден окръг. А после дава на някого правото да ги прибере срещу откуп. Той събира богаташите и този, който даде най-много, плаща веднага на пашата и получава целия окръг, а след това го разпродава на по-дребни риби, те на свой ред го продават на разбойническа шайка от още по-дребни риби. Тези, последните, принуждават селянина да докара нищожната си реколта в селото на свои разноси. Там претеглят зърното, заделят от него за различните данъци и остатъкът се връща на производителя. Но бирниците отлагат работата си от ден за ден, а през това време семейството на селянина умира от глад. Най-сетне нещастникът, който не може да разбере каква е играта, казва: „Вземете една четвърт, вземете половината, вземете две трети, ако искате, само ме пуснете да си вървя!“ Това състояние на нещата е възмутително.

Тук хората са добри и природно интелигентни и ако получат образование и свобода, ще бъдат щастлив и доволен народ. Те често се обръщат към чужденците, за да разберат дали светът няма някой ден да им се притече на помощ и да ги спаси. Султанът пръскаше пари като дъжд в Англия и Париж и сега поданиците му плащат за това.

Нашето лагеруване ме смайва. Вече имаме обувалки и вана, а товарните мулета крият още тайни. Каква ли изненада ни очаква?

---

[1] Моля да ме извините за грубата дума, но не мога да ги опиша по друг начин. — Б.а. ↑

ГЛАВА XVI

ПАТРИАРХАЛНИ НРАВИ. ВЕЛИЧЕСТВЕНИЯТ БААЛБЕК. ОПИСАНИЕ НА РУИНИТЕ. СМИТОВЦИ И ДЖОНСОВЦИ ДРАСКАТ ИМЕНАТА СИ ПО ПАМЕТНИЦИТЕ. ПРИВЪРЗАНОСТТА НА ПОКЛОННИЦИТЕ КЪМ БУКВАТА НА ЗАКОНА. ПОЧИТАНИЯТ ИЗБОР НА ВАРЛААМОВОТО МАГАРЕ.

Около пет часа яздихме с мъка под палещото слънце през Ливанската долина. Оказа се, че не е чак такава градина, каквато изглеждаше от хълмовете. Тя е пустиня, буренясала пустош, гъсто осеяна с камъни с големината на мъжки юмрук. Тук-там местните жители са поразровили земята и са отгледали хилаво житце, но по-голямата част от долината е дадена на шепя овчари, чиито стада правят всичко възможно, за да си изкарат честно прехраната, но съдбата не е на тяхна страна. Край пътя видяхме грубо струпани купчини камъни и познахме обичая да се отбелязват синорите, съществувал още по времето на Яков. Нямаше нито стени, нито огради, нито живи плетове — нищо, което да пази земята на стопанина, освен тези камари от камъни. В старите патриархални времена израилтяните са ги смятали за свещени, същото правят и арабите, техните потомци по права линия. При такава произволна система на ограждане един американец скоро

би разширил владенията си, и то само с разход на нощен физически труд.

Ралото, което тези хора използват, е просто подострена пръчка, такава, с каквато е орал и Аврам; те и зърното си веят като него — натрупват го върху покрива на къщата и после го хвърлят с пълни лопати във въздуха, докато вятърът не отвее плевата. Никога нищо не изобретяват, никога нищо не научават.

Цяла миля се надбягвахме с някакъв арабин, яхнал камила. Някои от конете ни са бързи и показваха много добро време, но камилата ги надбяга без всякакво усилие. Виковете и крясъците, удрянето с камшици и галопирането на всички заинтересовани направи надбягването весело, вълнуващо и особено шумно.

В единадесет часа погледите ни се спряха на стените и колоните на Баалбек, внушителна развалина, чиято история е затворена книга. Тя стои тук от хиляда години, пътешествениците ѝ се чудят и възхищават, но кой я е построил и кога е била построена, са въпроси, на които никога може би няма да има отговор. Но едно нещо е съвсем сигурно. Няма дело на човешката ръка през последните двадесет века, което да е равно или поне да се доближава до величествения замисъл и майсторското изпълнение на храмовете на Баалбек.

Големият храм на слънцето, храмът на Юпитер и няколко по-малки храма са скупчени наред едно от по-малките сирийски селца и изглеждат странно в такава плебейска компания. Тези храмове са построени върху масивни основи, които навярно биха издържали и целия свят. Използувани са каменни блокове с големината на омнибус — едва ли има такива, които да са по-малки от сандък за дърводелски инструменти — и са прорязани от тунели, през които може да мине цял влак. С основи като тези никак не е чудно, че Баалбек е просъществувал толкова дълго. Храмът на слънцето е почти триста фута дълъг и сто и шестдесет широк. Той е бил заобиколен от петдесет и четири колони, но сега стоят само шест от тях, останалите са изпочупени и лежат на живописни разбъркани грамади. Шестте колони са съвършени, всичко в тях е прекрасно — и основите, и коринтските капители, и антаблеманите. Никъде по света няма по-красиви колони. Те са високи деветдесет фута заедно с антаблеманите — наистина огромна височина за каменни стълбове — и въпреки това, когато ги гледа, човек мисли само за красотата и симетричността им;

колоните са стройни и изящни, а антаблеманите със сложните си скулптури приличат на разкошни гипсови орнаменти. Но когато очите ви се изморят от виране нагоре, поглеждате огромните отломъци от колони, сред които сте застанали, и откривате, че те са осем фута широки и край тях лежат красиви капители, големи колкото къщичка, а също и отделни каменни плочи с великолепно барелефи, които са с дебелина четири-пет фута и могат да покрият пода на обикновена гостна. Чудите се откъде са дошли тези грамади и ви трябва много време да се уверите, че ефирната и изящна постройка над главите ви е направена от техни другари. Това изглежда прекалено абсурдно.

Разрушеният храм на Юпитер е по-малък от този, за който ви разказах, и въпреки това е огромен. Той е доста добре запазен. Един ред от девет колони е почти невредим. Високи са шестдесет и пет фута и поддържат нещо като портик или покрив, който ги свързва с покрива на сградата. Този портик — покрив, е направен от грамадни каменни плочи, покрити от долната страна с такива изящни барелефи, че като ги гледаш отдолу, приличат на фрески. Една-две от тези плочи бяха паднали и аз отново се зачудих дали гигантските маси изваян камък около мен са еднакви по големина с тези над главата ми. Вътрешната украса беше пищна и грандиозна. Какво ли чудо на красота и величие е била тази сграда като нова! И въпреки това каква величествена гледка представляват тя и още по-внушителната ѝ съседка на лунна светлина, заедно с хаоса от грамадни отломъци: разпръснати наоколо!

Не мога да си представя как тези огромни каменни блокове са били превозени от каменоломните дотук и как са били издигнати до тази зашеметяваща височина. И все пак изваяните с барелефи плочи са като детски играчки в сравнение с грубо изсечените блокове, от които е направена широката веранда или площадка, заобикаляща големия храм. Една част от тази площадка, дълга двеста фута, е от каменни блокове, големи колкото трамвай, а също и от други, още по-големи. Тези блокове са на върха на стена, висока десет-дванадесет фута. Мислех си, че това са огромни грамади, но те се оказаха незначителни в сравнение с онези, от които беше направена друга част от площадката. Три са на брой и по мое мнение всеки от тях е дълъг колкото три трамвая, наредени един зад друг, въпреки че са по всяка вероятност с една трета по-високи и по-широки от трамвай. Може би два товарни вагона от по-големите, поставени един зад друг, ще

представят по-добре размерите им. Общата дължина на тези три камъка е почти двеста фута, ширината им е тринадесет фута; два от тях са дълги по шестдесет фута, а третият — шестдесет и девет. Вградени са в масивната стена цели двадесет фута над земята. Те са горе, но въпросът е как са стигнали дотам. Виждал съм параход, по-малък от тези камъни. Всичките тези грамадни стени са прави и красиви като днешните нетрайни постройки от обикновени тухли. Сигурно преди много векове народ от богове или великани е населявал Баалбек. Обикновени хора като нашите съвременници едва ли биха могли да издигнат подобни храмове.

Отидохме до каменоломната, откъдето са доставяли камъни за Баалбек. Тя е в подножието на хълма, на четвърт миля оттук. В голямата яма лежеше един събрат на най-големия камък от развалините. Лежеше там точно така, както са го оставили великаните в незапомнените стари времена, преди внезапно да тръгнат нанякъде; лежеше там от хиляди години, красноречив упрек към онези, които са склонни да се отнасят с пренебрежение към хората, живели преди тях. Този огромен блок си лежи, изсечен в квадратна форма, съвсем готов, и чака ръцете на строителите — грамада с широчина четиринадесет фута, дебелина седемнадесет фута и дължина седемдесет фута без няколко инча! По него от край до край могат да преминат две двуколки една до друга и пак ще остане достатъчно място за един-двама души да вървят от двете им страни.

Човек може да се закълне, че всички Джон Смитовци, Джордж Уилкинсъновци и прочие жалки нищожества, населяващи вселената от оня свят до Баалбек, ще изпишат именцата си по величествените руини на Баалбек и ще добавят названията на града, окръга и щата, в който живеят. И като се закълне в това, да излезе свършено прав. Жалко е, че някоя от тези грамадни развалини не може да се срути, да смаже едно от тези влечуги, за да подплаши себеподобните им и те завинаги да се откажат да увековечават имената си по историческите паметници.

Всъщност с жалките кранти, които яздехме, пътят до Дамаск излезе цели три дни. А трябваше да го изминем за по-малко от два. Трябваше, защото нашите поклонници не желаеха да пътуват в неделя. Ние бяхме съвсем склонни да празнуваме в неделя, но има моменти, когато да се придържаш към буквата на някой свещен и справедлив по

същество закон е грях, а случаят беше точно такъв. Молахме за милост към изморените, изтомядени коне и се опитвахме да докажем, че те заслужават добро отношение за върнатата си служба и състрадание за тежката си съдба. Но кога ли чувството на жалост е било познато на фарисеите? Какво са няколко часа мъки за тези изтомядени животни в сравнение с гибелта на душите на нашите поклонници? Не е много приятно да се пътува в обществото на толкова религиозни хора и от техния пример не може да се надяваш да се научиш на почит към вървата. Казахме им, че Спасителя, който жалел безсловесните твари и учел, че волът трябва да бъде изваден от блатото дори и в неделя, не би одобрил това непосилно пътуване. Казахме им, че „дългият маршрут“ е изнурителен и следователно опасен в палещите летни горещини дори и при обикновен преход, а ако упорствуваме, някои от нас може да се разболеят от местната треска. Нищо не беше в състояние да трогне нашите поклонници. Те трябваше да бързат. Можеха да умират хора, можеха да умират коне, но следващата седмица те трябваше да стъпят на святата земя без петното, че не са спазили неделния ден. И така те бяха готови да съгрешат спрямо същността на един религиозен закон, само и само да спазят буквата му. Нямаше смисъл да им казваме, че „буквата убива“. Хората, за които говоря сега, са мои приятели, аз ги обичам, те са добри граждани, почитени, честни и съзнателни, но тяхната представа за християнска вяра ми се струва изопачена. Те ни укоряват безпощадно за недостатъците ни и всяка вечер ни събират и ни четат глави от Новия завет, които са проникнати от доброта, великодушие, кротост и милосърдие, а през целия следващ ден не слизат от седлата, като ту се изкачват по зъберите на планини, ту се спускат в долини. Нима един отруден, изморен и изтомяден кон заслужава доброта, великодушие, кротост и милосърдие? Глупости! Те са за божите чедра — хората, а не за безсловесните твари. Каквото и да правят поклонниците, уважението към техните свети души изисква да го отмина с мълчание, но така ми се иска още веднъж да хвана някой член на групата да язди коня си по тези стръмни хълмове!

Дадохме на поклонниците доста много примери, от които можеха да извлекат полза, но те не ни послушаха. Те нито веднъж не са ни чули да се нагрубяваме, но един-два пъти се скараха помежду си. Приятно е да ги слушаме как се карат, след като са ни поучавали. Първото, което направиха, след като слязоха от кораба в Бейрут, беше

да се скарат в лодката. Казах, че ги харесвам, и аз наистина ги харесвам, но всеки път, когато ме поучават разпалено, имам намерение да им отговоря в печата.

Недоволни от това, че изминавахме два пъти по-голямо разстояние на ден от допустимото, те се отклониха от главния път и отидоха накрай света, за да посетят един смешен извор на име Фигия, защото някога си оттам пило вода Варлаамовото магаре. И така, ние продължихме напред през ужасните хълмове и пустини под палещото слънце, карахме така и през нощта и все търсехме почитаемата локва на Варлаамовото магаре, светецът закрилник на всички поклонници като нас. За този преход в бележника си намерих само следното:

„Днес яздихме общо тринадесет часа, отчасти през пустини, отчасти през голи грозни хълмове и накрая през диви каменисти местности. Около единадесет часа през нощта разпънахме шатрите си на брега на бистро поточе край едно сирийско село. Не знам името му, не желая и да го науча, искам само да спя. Два коня куцат (моят и на Джек), а другите са напълно изтощени. Аз и Джек се катерихме тричетири мили пеша по хълмовете и водехме конете за поводите. Удоволствие, но не кой знае какво.“

Да прекараш дванадесет-тринадесет часа на седлото, дори и в християнска страна, при християнски климат и с добър кон, не е лека работа, но в пещ като Сирия, и то на неудобно, приличащо на лъжица седло, което се плъзга по гърба на коня във всички посоки на компаса, както и с кон, който е изморен и куца, а въпреки това ти трябва да го биеш с камшик и да го пришпорваш цял ден почти безспирно, докато не му се разкърват хълбоците, и ако в тебе има поне малко човештина, съвестта те гризе всеки път, когато го удариш — това е пътуване, което човек си спомня с горчивина и ругае до края на живота си.

ГЛАВА XVII

ИЗВАДКИ ОТ БЕЛЕЖНИКА МИ. РАЯТ НА МОХАМЕД. КРАСИВИЯТ ДАМАСК. УЛИЦАТА НАРЕЧЕНА „ПРАВА“. КЛАНЕТО НА ХРИСТИЯНИТЕ. ДОМЪТ НА НЕЕМАН. УЖАСИТЕ НА ПРОКАЗАТА.

Следващият ден беше престъпление и спрямо хората, и спрямо животните. Пак яздихме тринадесет часа (включвам и единия час „пладнуване“). Пътят ни минаваше през най-голите варовикови хълмове и клисури, които дори Сирия може да предложи. Навред въздухът трептеше от горещината. В клисурите почти се задушавахме от жарката топлина. По високите места, отразената от варовиковите хълмове слънчева светлина беше ослепителна. Жестоко беше да подкарваме осакатените коне, но трябваше да го правим, за да пристигнем в Дамаск в събота вечерта. Видяхме древни гробници и причудливи храмове, изсечени високо над главите ни в стената на пропастта, но няхаме нито време, нито сили да се изкачим горе и да ги разгледаме. Лаконичните записки в бележника ми ще разкажат за останалите ни преживявания през този ден:

Вдигнахме лагера в седем часа сутринта и направихме един ужасен преход през долината Зеб Дана и през стръмни планини; конете куцат и този приличен на бухал арабин, който пее най-много и носи меховете с вода, е, разбира се, винаги на хиляда мили пред нас и ние нямаме вода за пиене — няма ли да пукне някой ден! Красив поток на дъното на една бездна, покрай който са насадени гъсти нарови, смокинови, маслинови и дюлеви градини; пладнувахме един час при Фигия прочутия извор на Варлаамовото магаре, втори по големина в Сирия и с най-ледената на света вода извън Сибир. Пътеводителите не казват, че Варлаамовото магаре някога е пило оттук. Може би някой е заблудил нашите поклонници. Къпахме се — аз и Джек. Само за секунда — водата беше ледена. Това е главният приток на река Авана, той се влива в нея само на половин миля оттук. Красиво място — навред има гигантски дървета — така сенчесто и прохладно, ако успееш да останеш буден. Грамаден поток блика направо от планината като порой. Над него се издига древна развалина с неизвестна история — може би храм на божеството на извора, на Варлаамовото магаре или на някой друг. Около извора гъмжи от жалки отрепки дрипи, мръсотия, изпити лица, болезнена бледност, рани, стърчащи кости, тъпа мъчителна болка в очите всяка жилка от главите до петите на тези нещастници говореше красноречиво за вълчи глад. Как се нахвърлиха на кокалите, как дъвчеха хляба, който им дадохме! Те се скупчват около тебе и наблюдават всяка твоя хапка с лаком поглед, преглъщат несъзнателно всеки път, когато ти преглътнеш, като че ли си представят, че скъпоценният залък влиза в техните гърла... бързай, керване! Никога няма да мога да се нахраня с удоволствие в тази многострадална страна. Да ядеш три пъти на ден при такива условия вече три седмици това е по-тежко наказание, отколкото да яздиш цял ден под лъчите на слънцето. Сред тези нещастници има шестнадесет гладуващи деца на възраст от една до шест години и крачетата им са тънки като пръчки. Напуснахме извора в един часа следобед (вървахме два часа повече, за да го видим) и стигнахме до височината, от която Мохамед гледал Дамаск, точно навреме, за да го видим и ние. Дали сме изморени? Попитай ветровете, поръсили с отломъци морето.

Когато ослепителната дневна светлина се превърна в мек здрач, ние видяхме отгоре гледка, която е прочута по целия свят. Стотици пъти съм чел, че още когато бил прост камилар, Мохамед дошъл тук,

погледнал надолу към Дамаск за пръв път и тогава направил една знаменита забележка: „Човек може да влезе само в един рай, казал той, затова аз предпочитам да вляза в небесния.“ И седнал там да се полюбува на земния рай — Дамаск, — а после си тръгнал, без да мине през вратите му. На хълма издигнали кула, за да отбележат мястото, където е стоял.

Дамаск е истински красив, когато го гледаш от планината. Красив е дори за чужденци, свикнали с пищна растителност, и аз мога лесно да разбера колко красив трябва да е за очи, които познават само забравената от бога безплодна и пустинна Сирия. Струва ми се, че всеки сириец би изпаднал в див възторг, когато такава гледка се разкрие за пръв път пред погледа му.

Отвисоко човек вижда долу пред себе си стена от мрачни планини, лишена от растителност, огряна от ослепителна слънчева светлина. Тя огражда една равна пустиня с жълт, гладък като кадифе пясък, прорязана надалече с тънки линии, означаващи пътища и осеяни с пълзящи дребосъчета: хора и камили. Точно в средата на пустинята има едно пространство с бухлат зелен листак, а в сърцето му се гуши големият бял град като остров от перли и опали сред море от изумруди. Това е гледката, която виждате, простираща се надалече, смекчена от разстоянието, обляна от слънцето, което подсилва ефекта със силни контрасти, а над всичко това цари сънен покой, придава на града одухотвореност и го кара да изглежда по-скоро като беглец от загадъчните светове, които посещаваме в сънищата си, отколкото като истински квартирант на нашето грубо и скучно земно кълбо. А когато си спомниш за левгите изсушена, попарена, песъчлива, камениста, обгорена от слънцето, грозна, мрачна, отвратителна пустош, която си преминал на кон, за да стигнеш дотук, си мислиш, че това е най-красивото местенце в целия свят! Ако пак ми предстоеше да отида в Дамаск, щях да лагерувам около седмица на Мохамедовия хълм и после да си тръгна. Не е нужно да се влиза в града. Пророкът несъзнателно е проявил мъдрост, когато е решил да не слиза в рая на Дамаск.

Едно старо почтено предание разказва, че огромната градина, в която е разположен Дамаск, е райската градина, и съвременните писатели са събрали много доказателства, че това е наистина райската градина и реките Фарфар и Авана са двете реки, които напоявали

Адамовия рай. Може и да е било така, но сега това не е рай и извън него човек ще е толкова щастлив, колкото и вътре. Улиците са така криви, градът е така пренаселен и мръсен, че човек не може да познае, че е във великолепия Дамаск, който е видял от върха на хълма. Градините са скрити зад високи зидове, измазани с кал, и раят се е превърнал в истинско бласто от мръсотия и грозота. Обаче Дамаск има изобилие от чиста вода и това само по себе си е достатъчно да накара един арабин да мисли, че градът е красив и благословен. Водата е рядкост в опърлената от слънцето Сирия. В Америка ние прокараваме железопътните линии край големите градове, в Сирия пък извиват пътищата така, че да минават край всяка нищожна локва, която тук наричат „извор“, а от извор до извор има не по-малко от четири часа път. Но реките Фарфар и Авана от Светото писание(поточета, а не реки) текат през Дамаск и така всяка къща и градина има свои искрящи извори и рекички. С гъстата си зеленина и изобилие от вода Дамаск е истинско чудо на чудесата за бедуина от пустинята. А всъщност той е само един оазис. Вече четири хиляди години нито водите му пресъхват, нито плодородието му е изменяло. Сега можем да разберем защо градът е съществувал толкова дълго. Той не може да умре. Докато реките му текат, той ще живее сред тази зловеща пустиня и ще радва взора на уморения и жаден пътник.

Въпреки че си древен като самата история, ти си свеж като диханието на пролетта, цъфтящ като розовите ти пъпки и уханен като портокаловите ти цветове, о, Дамаск, перла на Изтока!

Дамаск е съществувал още преди времето на Аврам и е най-старият град в света. Основан е от Хус, внук на Ной. Ранната история на Дамаск е забулена в мрака на дълбоката древност. Като изключим събитията, описани в първите единадесет глави на Стария завет, Дамаск е бил съвременник на всичко, което е ставало по света и е останало в историята. Върнете се колкото искате назад в дълбоката древност, там винаги ще намерите Дамаск. В писанията от всяко столетие вече повече от четири хиляди години се споменава името му и се пеят хвалебствия в негова чест. За Дамаск годините са само

мигове, десетилетията са мимолетни. Той измерва времето не с дни, месеци и години, а с империите, които е видял да се издигат, да процъфтяват и да се превръщат в руини. Той е една разновидност на безсмъртието. Видял е как се поставят основите на Баалбек, Тива, Ефес, как тези села се разрастват в мощни градове и смайват света с величието си и е доживял да ги види обезлюдени и изоставени на бухалите и прилепите. Видял е как възниква царството на израилтяните и как е било унищожено. Видял е как Гърция израства, процъфтява цели две хиляди години и умира. На стари години е видял как е бил построен Рим, видял го е как с мощта си засенчва целия свят, видял го е как загива. Няколкото столетия на силата и величието на Генуа и Венеция са били за мрачния стар Дамаск само незначително проблясване, което едва ли заслужава да се помни. Дамаск е видял всичко, което е ставало по земята, и все пак още живее. Той е видял праха на хиляда империи и ще види гробовете на още хиляда, преди да умре. Въпреки че друг претендира за това име, по право старият Дамаск е вечният град.

Стигнахме до градските порти точно по залез-слънце. Казват, че с бакшиши човек може да влезе във всеки укрепен град на Сирия след падането на нощта, но не и в Дамаск. При все това Дамаск със своите четири хиляди години почтен живот има много остарели и мъгляви представи за някои неща. Тук няма улично осветление и законът принуждава всички, които излизат нощем навън, да носят фенери точно както в стари времена, когато героите и героините от „Хиляда и една нощ“ са крачели из улиците на Дамаск или са пътували до Багдад на летящи килимчета.

Няколко минути след като влязохме в града, се стъмни съвсем и ние дълго яздихме из невероятно кривите улички, широки от осем до десет фуга и оградени от двете страни с високите измазани с кал зидове на градините. Най-после стигнахме до едно място, където се виждаше как светлина от фенери пробягва насам-натам и разбрахме, че сме в центъра на този удивителен стар град. В малка тясна уличка, задръстена от товарните ни мулета и гъмжило дрипави араби, слязохме от конете и през нещо като дупка в стената влязохме в хотела. Застанахме в просторен, настлан с плочи вътрешен двор, заобикаляха ни цветя и цитрусови дървета, а в центъра имаше огромен водоем, в който се стичаше вода от много тръби. Пресякохме двора и влязохме в

стаите, пригответни да ни посрещнат. В голямата, настлана с мрамор ниша между двете стаи (всяка от които беше за четири души) имаше басейн с чиста прохладна вода, която течеше непрестанно от шест тръби. Нищо в тази изгорена от слънцето, обезлюдена земя не би могло да изглежда така освежаващо като тази прозрачна вода, искряща на светлината на лампите, нищо не би могло така да радва окото, така да гали слуха, отвикнал от подобни звуци, като тази имитация на дъжд. Стаите ни бяха просторни, уютно обзаведени и подовите бяха постлани с меки ярки килими. Беше ни приятно, че отново виждаме килими, защото ако има нещо по-мрачно от каменните подове на подобните на гробници гостни и спални в Европа и Азия, аз не знам какво е то. Те те карат през цялото време да мислиш за смъртта. Много широк пъстър диван, дълъг около четиринадесет фута, се простира покрай едната стена на всяка стая, а срещу него има единични легла с пружинени матраци. Има и големи огледала, и мраморни масички. Целият този разкош беше истинска благодат за телата и сетивата ни, изтощени от изморителното пътуване през деня, а и дойде съвсем неочаквано, защото човек никога не знае какво може да го очаква в турски град дори и с четвърт милион жители.

Не съм сигурен, но ми се струва, че от басейна между стаите вземат вода за пиене; това ми хрумна чак когато натопах нагорещената си глава в прохладните му дълбини. Чак тогава ме осени тази мисъл и колкото и да беше великолепна банята, аз съжалих за нея и щях да ида да се извиня на собственика. Но точно в този момент дотича един ситно къдрав и парфюмиран пудел и ме захапа за прасеца, а аз веднага го хвърлих на дъното на басейна, а когато видях, че се приближава един слуга с кана за вода, си тръгнах и оставих кученцето само да се измъква от басейна, без това да му се удава особено. След като удовлетворих жаждата си за мъст, аз се почувствувах напълно щастлив и не се нуждаех от нищо друго — когато седнахме да вечеряме през първата си вечер в Дамаск, все още се намирах в това състояние. След вечеря дълго лежахме по диваните, пушихме наргилета и дълги чибуци и разговаряхме за ужасната езда през този ден и тогава за сетен път се убедих, че си заслужава да капнеш от умора, защото след това насладата от почивката е огромна.

Сутринта изпратихме да ни доведат магарета. Заслужава да се отбележи, че трябваше именно „да изпратим“ за тях. Казах, че Дамаск

е същинско изкопаемо, и това е самата истина. Във всеки друг град щяхме да бъдем нападнати от креслива армия магаретари, гидове, амбулантни търговци и просяци, но в Дамаск изпитват такава омраза само при вида на чужденец християнин, че изобщо не искат да имат никакво вземане-даване с него. Само преди една-две години особата му невинаги се е намирала в безопасност по улиците на Дамаск. Това е най-фанатичното мохамеданско чистилище в Арабия. Срещу всеки хаджия със зелена чалма (почетен знак, че, негово благородие е ходил на поклонение в Мека), който видите другаде, мисля, че в Дамаск ще видите цяла дузина. На вид жителите на Дамаск са най-грозните и зловни негодници, които съм виждал. Почти всички забулени жени, които сме видели досега, оставяха очите си открити, но в Дамаск те напълно скриват лицата си под черни покривала и приличат на мумии. А ако някога зървахме някое открито лице, то бързо се потулваше от оскверняващите погледи на християните. Даже просяците ги отминаваха, без да искат бакшиш. Търговците по пазарите не ни протягаха стоките си и не крещяха нетърпеливо: „Хей, Джон!“ или „Я виж това!“ Обратно — те само ни гледаха намръщено и не казваха нито дума.

Тесните улички гъмжаха като кошер от мъже и жени в странни ориенталски носии и докато си проправяха път между тях, подкарвани от безмилостните магаретарчета, нашите магарета ги събаряха наляво и надясно. Магаретарчетата тичаха след животните, крещяха и ги мушкаха с часове наред; през цялото време ги заставяха да препускат в галоп, но въпреки това те самите никога не се изморяваха, нито изоставаха. От време на време някое магаре падаше и изсипваше ездача през главата си, но човек не можеше да направи нищо, освен отново да се качи и да забърза напред. Магаретата обикновено ни блъскаха в остри издатини, натоварени носачи, камили и хора и ние бяхме така погълнати от мисълта да избегнем сблъсквания или нещастни случаи, че няхаме никаква възможност да разглеждаме града. Минахме през половината град, минахме и по прочутата улица, наречена „Правя“, без почти нищо да видим. Едва не си изкълчихме всички стави, изнервихме се до полуда и страните ни боляха от изтърпяното друсане. Не, не ми харесва да се возя на дамаските трамваи.

Отивахме към прославените домове на Юда и Ананий. Преди около осемнадесет-деветнадесет века тарсиецът Савел особено се ожесточил срещу новата секта, наречена християни, напуснал Йерусалим и тръгнал през страната на яростен кръстоносен поход срещу тях. Вървял „с клетви и грозни заплахи на уста срещу господните ученици“.

И на отиване, като приближаваше Дамаск, внезапно блесна около него светлина от небето.

И като падна на земята, чу глас, който му каза: „Савле, Савле, защо ме гониш?“

И когато узнал, че Исус говори с него, той се разтреперил, изумил се и казал: „Господи, какво ще ми заповядаш да направя?“

Казано му било да стане, да влезе в древния град и там да очаква да му се каже какво ще прави. А междувременно мъжете, които го придружавали, стояли като вцепенени, понеже чули глас, но не видели никого. Савел станал от земята и открил, че силната свръхестествена светлина го е ослепила, той не виждал нищо, затова те „го поведоха за ръка, та го въведоха в Дамаск“. Така той приел Христовата вяра.

Три дни слепият Савел лежал в къщата на Юда и през това време нито ял, нито пил.

Един от жителите на Дамаск, на име Ананий, чул глас, който му казал:

Стани, та иди на улицата, която се нарича Права, и попитай в къщата на Юда за един тарсянин на име Савел; защото, ето, той се моли.

Отначало Ананий не искал да отиде, защото вече бил чувал за Савел и се съмнявал, че този „избран съд“ ще може да разгласява името господне пред народите. Но подчинявайки се на заповедта, отишъл на „улицата, наречена Права“ (как ли е стигнал до нея и после

как ли е излязъл от нея, е тайна, която може да се обясни само с това, че е действувал по божие вдъхновение). Намерил Савел, възвърнал му зрението и го ръкоположил за проповедник; и от тази стара къща, която ние с мъка намерихме на улицата, погрешно наречена Права, той смело поел по мисионерското поприще, което не изоставил чак до смъртта си.

Това не е домът на този ученик на Исус, който продал учителя си за тридесет сребърника. Давам обяснението, за да бъде справедлив към Юда, който бил съвсем различен човек от току-що споменатата личност. Той е съвсем друг човек и е живял в много хубава къща. Жалко, че не знаем повече за него.

Гореизложените сведения са предназначени за хора, които не желаят да четат библиейската история, докато не ги принудят да го направят с някаква подобна хитрост. Надявам се, че никой привърженик на прогреса и образованието няма да спъва или да се намесва в тази моя мисия.

Улицата, наречена Права, е по-права от тирбушон, но не е толкова права, колкото небесна дъга. Свети Лука предпазливо не се обвързва; той не казва, че тази улица е права, а ловко извърта и казва „улицата, наречена Права“. Хубав пример на ирония. Предполагам, че това е единствената шеговита забележка в Библията. Доста път извървахме по улицата, наречена Права, после свихме и се отбихме в прочутата къща на Ананий. Без съмнение част от старата къща все още стои една стая, дванадесет-петнадесет фута под земята веднага се вижда, че зидарията ѝ е древна. Ако не Ананий, то някой друг е живял тук по времето на апостол Павел, което е без значение. Пих вода от кладенеца на Ананий и, много странно, водата беше така прясна, сякаш кладенецът е бил изкопан вчера.

Отидохме към северния край на града, за да видим мястото, където в потайна доба учениците на господата прехвърлили Павел през градската стена на Дамаск, понеже той проповядвал христовото учение така безстрашно, че жителите на Дамаск го търсили да го убият — точно както биха направили и днес за същото престъпление — и той трябвало да бяга в Йерусалим.

После се отбихме в гробницата на децата на Мохамед и в една гробница, която претендираше, че е на свети Георги, който убил дракона, и оттам стигнахме чак до пещерата под една скала, където

Павел се крил по време на бягството си, докато преследвачите му не се отказали, а също и до мавзолея на петте хиляди християни, изклани през 1861 година в Дамаск от турците. Казват, че по тези тесни улички няколко дни текла кръв, че мъже, жени и деца били посичани безразборно и стотици трупове гинели из целия християнски квартал. Казват още, че вонята била ужасна. Всички християни, които успели да се измъкнат, избягали от града, а мохамеданите не искали да оскверняват ръцете си, погребвайки „неверните кучета“. Жаждата за кръв обхванала и планинските райони Хермин и Антиливан и за кратко време още двадесет и пет хиляди християни били изклани, а имуществото им разграбено. Как мразят християните в Дамаск, а и в цялата турска империя! И колко скъпо ще платят за това, когато Русия отново обърне оръдията си срещу тях!

Душата ти се успокоява, щом обвиниш Англия и Франция за това, че са спасили Турция от унищожението, което тя напълно си е заслужила през последните хиляда години. Самолюбието ми се засяга, като видя, че тези езичници отказват да ядат храна, стотвена за нас, или да ядат от чиния, в която сме яли ние, или да пият от кози мех, който сме замърсили с християнските си устни, освен ако не филтрират водата през парцал, който слагат на гърлото на меха, или през гъба! Никога не съм мразил китаец така, както мразя тези долни турци и араби, и се надявам, че когато Русия отново е готова за война с тях, Англия и Франция ще сметнат, че е възпитано и разумно да не се намесват.

В Дамаск мислят, че по целия свят няма реки като техните жалки Авана и Фарфар. Жителите на Дамаск винаги са мислели така. В „Четвърта книга на царете“, глава пета, Нееман прекомерно се хвали с тях. Това е било преди три хиляди години. Той казва: „Реките на Дамаск, Авана и Фарфар, не струват ли повече от всичките води на Израеля? Не мога ли да се окъпя в тях и да се очистя?“ Но някои от моите читатели отдавна са забравили кой е Нееман. Нееман е сирийски военачалник. Той бил любимец на царя и се радвал на голяма почит. „Той беше човек силен и храбър, но прокажен.“ И много странно, къщата, която днес посочват като негова, е превърната в болница за прокажени и пациентите ѝ излагат на показ ужасните си уродства, протягат ръце и просят милостиня, когато влезе някой чужденец.

Човек не може да оцени ужаса на тази болест, докато не я види с цялата ѝ страхотия в древното жилище на Нееман в Дамаск. Изкривени и деформирани кости, огромни буци по лицата и телата, гниещи и окапващи стави — ужасно!

ГЛАВА XVIII

ХОЛЕРА. ГОРЕЩИНА. ГРОБЪТ НА НИМРОД. НАЙ-ВЕЛИЧЕСТВЕНАТА ОТ ВСИЧКИ РУИНИ. НА ЛОВ ЗА ОЩЕ „ОБРАЗЦИ“. КЕСАРИЯ ФИЛИПОВА. ХОРА, КОИТО АПОСТОЛИТЕ СА ПОЗНАВАЛИ. КАК САНТИМЕНТАЛНО АРАБИТЕ БОГОТВОРЯТ КОНЕТЕ СИ.

През последното денонощие от нашия престой в Дамаск аз лежах повален от силен пристъп на холера и следователно имах пълната възможност и оправдание да се изтягам на широкия диван и най-законно да си почивам. Нямах какво друго да правя, освен да слушам шумоленето на водата във фонтаните, да пия лекарства и да ги повръщам. Това беше опасна почивка, но по-приятна от пътуването из Сирия. Имах си много сняг от планината Хермон и понеже той не се задържаше в стомаха ми, можех да го ям колкото си искам — винаги имаше място за още. Забавлявах се много добре. Пътуването из Сирия, както и пътуването из която и да е друга част на света, има своите интересни особености, но все пак, ако си счупиш крак или те хване холера, това ти доставя допълнително разнообразие.

Напуснахме Дамаск по обяд, яздихме два часа из равнината и после спряхме за малко под сянката на няколко смокинови дървета, за

да си почина. Това беше най-горещият ден досега — слънчевите стрели пронизваха земята като огнени езици, струящи от духалото на стъклар; лъчите на слънцето се изливаха като потоп върху главите ни и се оттичаха надолу като дъжд от покрив. Въобразих си, че мога да различавам отделните струи лъчи — мислех, че мога да определя кога една струя ме удря по главата, кога достига раменете ми и кога идва следващата. Беше ужасно. Цялата пустиня блестеше така ослепително, че през всичкото време очите ми плуваха в сълзи. Момчетата носеха бели чадъри, подплатени с дебел тъмнозелен плат. Те бяха безценна благодат. Благодарих на съдбата, че и аз имам един, въпреки че той беше опакован с багажа и се намираше на десет мили пред мене: Лудост е да се пътува из Сирия без чадър. Това ми го казаха в Бейрут (чух го от тези хора, които винаги тъпчат другите със съвети). Затова и аз си взех един.

Но честно казано, мисля, че когато трябва да се пазиш от слънцето, чадърът само пречи. Никой арабин не носи фес с периферия, нито използва чадър, нито пък си пази сянка на очите и лицето, а на слънцето винаги се чувства превъзходно. Но никога не съм виждал по-смешна гледка от нашата осморка — наистина моите спътници имат много странен вид. Те яздят в колона по един; безкрайни бели константинополски шалове са увити около шапките им и висят по гърбовете им; всички са надянали зелени очила със странични стъкла, а над главата си, държат бели чадъри, подплатени със зелено; стремената на всички без изключение са твърде къси — най-смешните конници на света; конете им, всички до един, страшно тежко се движат в тръс и конниците яздят един зад друг, втренчили поглед пред себе си и останали без дъх; всички подскачат високо и не в такт на седлата; коленете им са вдигнати неестествено нагоре, лактите им се размахват като криле на петел, който се готви да кукурига, и дългата редица чадъри трескаво подскача над главите им. Когато човек види това възмутително зрелище посред бял ден, се чуди защо боговете не хвърлят мълниите си върху тази конница и не я изтрият от лицето на земята! Аз истински се учудвам на това. Никога не бих позволил на такъв керван да премине през моя земя.

А когато слънцето се спусне зад хоризонта и момчетата затворят чадърите си и ги сложат под мишница, гледката е различна, но също толкова нелепа.

Но може би вие не можете да си представите странния и див вид на нашите конници. Ако бяхте тук, това нямаше да ви е трудно. Тук през цялото време се чувствувате така, сякаш живеете около хиляда и двеста години преди Христа — по времето на патриарсите или по-близо до нашата ера. Заобикаля ви библейски пейзаж, навред наоколо животът тече като по времето на патриарсите, по пътя си срещате същите хора в същите развяващи се одежди и със сандали; минават и отминават същите камилски кервани, над пустинята и планините цари същата внушителна религиозна тържественост и тишина както в дълбоката древност и ето че в тези места нахълтва фантастична тълпа от янки със зелени очила, с размахващи се лакти и подскачащи чадъри! Все едно пророк Даниил да стои в ямата с лъвовете със зелен памучен чадър под мишница.

Моят чадър е при багажа, а също и зелените ми очила — и там ще си останат. Няма да ги употребявам. Ще покажа малко уважение към общата хармония във вселената. Да получиш слънчев удар е достатъчно лошо, та няма нужда да изглеждаш и смешен отгоре на това. Ако падна, нека падна, без да загубя християнския си облик.

Три-четири часа след като напуснахме Дамаск, минахме край мястото, където Савел така внезапно приел християнската вяра, и оттам погледнахме към опърлената от слънцето пустиня и хвърлихме последен поглед към прекрасния Дамаск, облечен в блестящи зелени одежди. След падането на нощта стигнахме до шатрите си, разпънати на края на отвратителното арабско село Джоунсбъро. Разбира се, истинското име на това място е Ел-нещо си, но момчетата все още отказват да признаят арабските имена или да ги произнасят. Когато казвам, че това е най-обикновено село, искам да намекна, че всички сирийски села на петдесет мили от Дамаск си приличат — толкова много си приличат, че обикновен смъртен не може да определи по какво едно село се отличава от друго. Сирийското село е кошер от колиби с височина един човешки бой и квадратни като сандък; цялата колиба заедно с плоския покрив е измазана с кал и обикновено криволяво е варосана. Често един и същи покрив се простира над половината село, като покрива и много от улиците, които обикновено са широки половин ярд. Когато влезеш в едно от тези села по пладне, първо срещаш някое печално псе, което вдига очи към тебе и те моли безмълвно да не го прегазваш, но не предлага да се отмести от пътя ти;

след това срещаш някое голо момче, то протяга ръка и казва: „Бакшиш!“ — то не очаква, че наистина ще получи някой цент, но се е научило да произнася тази дума, преди да научи „мама“ и сега не може да се отучи; после срещаш жена с плътно черно покривало на лицето и разголена гръд; най-накрая срещаш децата — едни с възпалени очи, други осакатени по всевъзможни начини, а в прахта седи кротко, покрит с мръсни дрипи, жалък нещастник, чиито ръце и крака са възлести и изкривени като лозови пръчки. Вероятно няма да видиш никой друг. Останалата част от населението спи или пасе кози из равнините и по склоновете на хълмовете. Селото е построено на някое туберкулозно поточе, заобиколено с малко свежа растителност. Отвъд този вълшебен кръг, на много мили от двете му страни, се простира досадна пустиня от пясък и чакъл, в която расте някакъв сив храст, приличен на пелин. Сирийското село е най-печалната гледка на земята и околностите му са в пълна хармония с него.

Не бих се заловил с този трактат върху сирийските села, ако Нимрод, знаменитият ловец от Библията, не беше погребан в Джоунсбъро, а аз искам читателите да знаят къде се намира гробът му. И за него като за Омир се говори, че е погребан на много други места, но тук почиват истинските му останки.

Преди повече от четири хиляди години, когато племената, първоначално населяващи този край, се разпръснали, Нимрод и една голяма група пропътували триста-четиристотин мили и се заселили там, където след това се издигнал великият град Вавилон. Нимрод построил този град. Той започнал да гради и прочутата Вавилонска кула, но обстоятелства, които не били в неговата власт, му попречили да я завърши. Издигнал осем етажа и два от тях стоят и до ден-дневен гигантска маса от тухлена зидария, разцепена през средата от земетресения, опърлена и стопена от мълниите на някой гневен бог. Но огромната развалина ще стои още векове наред, за да засрамва незначителните дела на съвременните поколения. В просторните ѝ отделения квартируват бухали и лъвове, а старият Нимрод лежи забравен в това жалко село, далече от мястото, където започнал великото си начинание.

Напуснахме Джоунсбъро рано сутринта и ми се стори, че цяла вечност яздихме през изгорели от суша пустини и скалисти хълмове, гладни и без капка вода за пиене. За кратко време бяхме пресушили

козите мехове. ПО пладне спряхме пред жалкото арабско градче Ел Юба Дам, кацнало на склона на една планина, но тълмачът каза, че ако там помолим за вода, ще бъдем нападнати от цялото племе — никак не обичали християните. Трябваше да продължим пътя си. Два часа покъсно стигнахме до подножието на висока самотна планина, увенчана с рушация се замък Баниас, без съмнение най-величествената руина от този вид по земята. Замъкът е дълъг хиляда фута и широк двеста фута и целият е от най-симетрична и най-масивна зидария. Солидните му кули и бастиони са високи тридесет фута, а преди са достигали шестдесет. На върха на планината разрушените му кулички се извисяват над древни дъбови и маслинови дървета и изглеждат изключително живописни. Този замък е толкова древен, че, не се знае кой и кога го е построил. Той е напълно непристъпен, само на едно място горска пътека се извива нагоре сред големите скали към старата подвижна решетка на крепостната врата. През стотиците години, когато замъкът е имал военен гарнизон, копитата на конете са пробили дупки в скалите на шест инча дълбочина. Три часа скитахме из стаите, подземията и тъмниците на крепостта и крачехме там, където са звънтели стъпките на не един облечен в броня рицар кръстоносец и където векове преди тях са минавали финикийски герои.

Струваше ни се, че дори и земетресение не би могло да засегне тези масивни стени, и се чудехме чия ли намеса е превърнала Баниас в руина, но след малко открихме разрушителя и учудването ни нарасна десеторно. В пукнатините на грамадните стени паднали семена, семената покълнали, нежните незначителни кълнове заякнали, ставали все по-големи и по-големи, с непрестанния недоловим натиск разделили със сила големите камъни и сега носят сигурна разруха на едно гигантско творение, което се е надсмивало дори над земетресенията! Чепати и криви дървета никнат навред от старите стени, разкрасяват ги и засенчват сивите бойници с буен листак.

От тези стари кули погледнахме надолу към широката, простираща се надалече зелена равнина, проблясваща с езера и рекички, които са изворите на река Йордан. След толкова време, прекарано, в пустинята, това беше радост за окото.

На свечеряване с мъка слязохме от планината през библейската дъбрава Васан (понеже тъкмо пресичахме границата и влизахме в Обетованата земя) и в края на подножието ѝ към широката долина

влязохме в отвратителното селце Баниас и се настанихме на лагер в голяма горичка от маслинови дървета край поток с искряща вода, по чиито брегове са наредени пищно разлистени смокинови, нарови и олеандрови дървета. Като изключим близостта на селото, това е нещо като рай.

Първото нещо, което ти се иска да направиш, когато влезеш в лагера, целият изгарящ и пращен, е да намериш баня. Тръгнахме нагоре по потока към мястото, където той извира от планинския склон, на триста ярда от шатрите, и се изкъпахме с вода, която беше толкова ледена, че ако не знаех, че това е главният извор на свещената река, щях да очаквам да ни сполети нещо лошо. По думите на доктор Б., именно къпането по обяд в студения извор на Авана, „реката на Дамаск“, ми докара холерата. Впрочем мене от всякакво къпане ме лови холера.

Непоправимите поклонници се появиха с джобове пълни с парчета, отчупени от развалините. Искане ми се тази вандалщина да спре. Те чупиха парчета от гробницата на Ной, от изящните скулптури на храмовете в Баалбек, от къщите на Юда и Ананий в Дамаск, от гробницата на големия ловец Нимрод в Джоунсбъро, от изтърканите гръцки и римски надписи по стените на замъка Баниас, а сега са секли и чупили тези древни арки, които е виждал приживе сам Исус. Господ да пази Божи гроб, когато тази пасмина нахлуе в Йерусалим!

Тук руините не са много интересни. Стоят масивните стени на голяма квадратна сграда, която някога е била крепост; има и много тежки арки, които са така затрупани с отломъци, че едва се подават от земята; има канали с дебели стени и по тях още тече кристалният ручей, който дава началото на река Йордан; на склона на хълма се намират основите на скъп мраморен храм, построен тук от цар Ирод Велики — още могат да се видят отломки от красивите му мозаечни подове; навсякъде из пътеките и горите са разпръснати коринтски капители, разбити колони от порфир и малки скулптурни фрагменти; а там горе в стената на пропастта, откъдето блика изворът, има много изтрити гръцки надписи над ниши в скалата, където в древни времена гърците, а след това и римляните, са се покланяли на горския бог Пан. Но сега над много от тези руини растат дървета и храсти; жалките колиби на шайка мръсни араби са накацали по разрушените древни зидове; цялото това място има сънлив, глупав, селски вид и човек

трудно може да повярва, че някога, даже и преди две хиляди години, тук е съществувал оживен, здраво построен град. Но въпреки това тук е станало едно събитие, чиито последствия са добавяли страница след страница и том след том към световната история. Защото на това място Христос казал на Петър:

Пък аз ти казвам, че ти си Петър и на тая канара ще съградя моята църква и портите на ада няма да ѝ надделеят.

Ще ти дам ключовете на небесното царство; и каквото вържеш на земята, ще бъде вързано на небесата, а каквото развържеш на земята, ще бъде развързано на небесата.

Върху тези изречения се крепи могъщото здание на римската църква, в тях се крие пълномощието за императорската власт на папите над земните дела и божествената им власт да прокълнат някоя душа или да я очистят от греха. За да запази мястото си на „единствена истинска църква“, което Рим претендира, че е дадено на него, той се е борил, трудил и воювал векове наред и ще се занимава със същото чак до края на света. Целият интерес, който този град събужда у хората до ден-днешен, се дължи на тези паметни думи, цитирани от мене.

За нас е много странен фактът, че стоим на земя, по която някога са стъпвали нозете на Спасителя. Всичко тук внушава реалност и осезаемост, противоречащи на неопределеността, тайната и нереалността, които човек естествено свързва с бога. Все още не мога да осъзная, че стоя на място, където е стоял един бог, гледам ручея и планините, които е гледал той, и съм заобиколен от мургави мъже и жени, чиито предци са го видели и дори са разговаряли с него очи в очи, съвсем небрежно, както биха разговаряли с всеки друг непознат. Не мога да осмисля това. Според моите разбирания боговете винаги са скрити в облаците и са много далече.

Тази сутрин по време на закуска извън омагьосания кръг на лагера ни, обичайната тълпа от мръсни бедняци седеше търпеливо и чакаше някоя троха, която от съжаление към нищетата им бихме могли да им подхвърлим. Тук имаше и старци, и деца с кафява и жълта кожа. Някои от мъжете са високи и добре сложени никъде по света няма

такива великолепни мъжаги както в Изтока, но всички жени и деца изглеждат изтощени, тъжни и измъчвани от глад. Напомнят ми за индианците. Полуголи са и малкото им дрехи са пъстри и странни. Всяка глупава дрънкулка или дреболия те поставят така, че най-лесно да привлича вниманието. Седяха в мълчание и с неуморно търпение наблюдаваха всяко наше движение с това отвратително неизтощимо нахалство, което е така типично за индианците и което кара белия човек да се нервира, да се чувства неловко — събужда в него такава жестокост, че му се иска да изтреби цялото племе.

Тези хора около нас имаха и други особености, които съм забелязал и у благородния червенокож: те гъмжат от паразити и мръсотията се е втвърдила по тях като кора.

Малките деца са в жалко състояние — всички те са с възпалени очи, а страдат и от най-различни други заболявания. Казват, че почти няма местно дете без възпалени очи и че хиляди от тях ослепяват с едното или и с двете очи всяка година. Мисля, че това сигурно е вярно, понеже всеки ден виждам много слепци и не си спомням да съм видял дете със здрави очи. А можете ли да допуснете, че някоя американска майка цял час ще държи детето си на ръце и ще остави сто мухи да спят по очите му необезпокоявани през цялото това време? А тук виждам това всеки ден. И всеки път кожата ми настръхва. Вчера срещнах една жена, която яздеше магаре и държеше на ръце малко детенце. Честна дума, като се приближихме, помислих, че детето е с очила и се почудих как майка му е могла да си позволи такъв разкош. Но когато стигнахме по-наблизо, видяхме, че очилата не са нищо друго освен сборище от мухи, събрани около двете очи на детето, а в същото време един отряд проучваше носа му. Мухите бяха щастливи, детето беше доволно и затова майката не се намесваше.

Щом като племето откри, че сред нас има лекар, започнаха да се стичат отвред. Доктор Б. с присъщото си милосърдие взел детето на една седяща наблизо жена и промил с нещо болните му очи. Тази жена отишла и вдигнала на крак всичките си съплеменници и беше истинско зрелище да ги види човек как се тълпят! Куци, сакати, слепи, прокажени — всички болести, породени от леност, мръсотия и порочност — бяха представени на този конгрес, а и още прииждаха! Всяка жена носеше болно бебе, ако не свое, то взето назаем. Какви почтителни и боготворящи погледи се насочваха към тази страшна

тайнствена сила — лекаря! Гледаха го как изважда шишенцата си, как отсипва някакъв бял прах, как добавя капки от една скъпоценна течност, а после от втора, не пропускаха нито едно движение, погледите им бяха приковани в него с очарование, което нищо не би могло да разруши. Предполагам, вярвах, че той е надарен с божествена сила. Когато някой от тях получише дозата си лекарство, очите му светваха от радост, въпреки че по природа арабите са неблагодарно и безчувствено племе, а на лицето му се изписваше сляпата вяра, че сега нищо на света не може да му попречи да оздравее.

Христос е знаел как да проповядва пред тези прости, суеверни, измъчвани от болести същества: той изцелявал болните. Сутринта, когато се разнесе вестта за това, което нашият доктор беше направил за болното дете, те се тълпяха около нещастния простосмъртен лекар и го боготворяха с поглед, въпреки че още не знаеха дали лекарствата му, направени от билки, ще помогнат или не. Прадедите им — хора същите като тях по цвят на кожата, по облекло, по нрави и обичаи, по простодушие — се стичали на огромни тълпи след Христос и когато виждали как изцелява болните само с една дума, не е чудно, че започнали да го боготворят. Не е чудно, че разказите за делата му се предавали от уста на уста. Не е чудно, че тълпата, която го следвала, била толкова голяма, че веднъж — на тридесет мили оттук — трябвало да спуснат болния през покрива на къщата, защото нямало как да стигне до вратата. Не е чудно, че в Галилея публиката му била толкова многобройна, че трябвало да проповядва от кораб, малко отдалечен от брега. Не е чудно, че дори в пустинята близо до Витсаида пет хиляди души нарушили уединението му и се наложило да направи чудо, за да ги нахрани, иначе трябвало да ги гледа как се измъчват от глад заради безграничната си вяра и преданост. Не е чудно, че в онези дни, когато в някой град настанела суматоха, съседите си я обяснявали един на друг с думите: „Казват, че е дошъл Исус от Назарет!“

Е, както казах; докторът раздаваше лекарства, докато имаше какво да раздава, и се прочу в цяла Галилея. Сред пациентите му беше и детето на дъщерята на шейха, защото дори тази шепа жалки дрипльовци, потънали в язви и грях, има свой царствен шейх жалка стара мумия, на която по-скоро мястото ѝ е в приют за бедни, а не във Върховното ръководство на това племе от нещастни полуголи диваци.

Принцесата — имам предвид дъщерята на шейха — беше само на тринадесет-четиринадесет години и лицето ѝ беше мило и хубаво. Тя е единствената позната нам сирийка, която не е така греховно грозна, че да не може да се усмихне след десет часа в събота вечер, без да оскверни неделата. Детето ѝ обаче беше труден екземпляр горкото дребосъче беше малко като мишле, но вдигаше такъв умолителен поглед към всеки, който се приближеше до него (сякаш мислеше, че ако сега пропусне възможността да се излекува, друга такава няма да му се открие), та ние всички се изпълнихме с истинско, неподправено съчувствие към него.

Но новият ми кон се опитва да си счупи врата, като прескача въжетата на шатрите, и аз ще трябва да отида да го закотвя. С Йерихон се разделихме. Но и новият ми кон не е много за хвалене. Единият от задните му крака се огъва не натам, където трябва, а другият е прав и вдървен като колче за палатка. Повечето от зъбите му ги няма и е сляп като прилеп. Носът му някога е бил счупен и сега е крив като кука. Долната му устна виси като на камила, а ушите му са почти съвсем отрязани. Отначало ми беше трудно да му намеря име, но после реших да го нарека Баалбек, защото е същата великолепна развалина. Не мога да се въздържа да не говоря за конете си, защото ме очаква много дълго и изморително пътуване и те естествено занимават мислите ми почти толкова, колкото и въпроси от очевидно много по-голямо значение.

Удовлетворихме желанието на нашите поклонници, като изминахме на коне тежкия път от Баалбек до Дамаск, но конете на Дан и Джек така осакатяха, че трябваше да им вземем нови животни. Тълмачът каза, че конят на Джек е умрял. Аз и Мохамед — египтянин с царствен вид, който е лейтенант на нашия Фъргюсън — си сменихме конете. Фъргюсън, разбира се, е нашият тълмач Аврам. Взех този кон не защото ми хареса, а защото не бях видял гърба му. Не желая и да го виждам. Видял съм гърбовете на всичките други коне и открих, че повечето от тях са покрити с ужасни рани от седлата, явно непромивани и нелекувани с години. Самата мисъл, че като яздя цял ден такъв кон, ще го подлагам на адски мъки, ми е противна. Конят ми сигурно не се отличава от другите, но поне се утешавам, че това не ми е известно.

Надявам се, че в бъдеще ще бъда избавен от сантименталните възхвали на преклонението на арабина пред коня му. В детството си копнеех да съм арабин от пустинята, да имам красива кобила, да я нарека Селим, Бенджамин или Мохамед, да я храня със собствените си ръце, да я пускам да влиза в шатрата, да я уча да ме милва и да ме гледа влюбено с големите си нежни очи. Представях си, че в такъв момент се появява някой чужденец и ми предлага десет хиляди долара за нея, за да мога да постъпя като истински арабин да се поколебая, подмамен от парите, но обхванат от любов към моята кобила, накрая да кажа: „Да се разделя с тебе ли, красавице моя? Никога през живота си! Върви си, съблазнителю, презирам златото ти!“, а после да скоча на седлото и да препусна през пустинята като вятър.

Но сега си спомних мечтите си. Ако тези араби са като другите араби, то любовта им към красивите кобили е чиста измама. Тези, които аз познавам, не изпитват към конете си никаква любов, никакво съжаление и не знаят как да се отнасят с тях, нито пък как да се грижат за тях. Покривката под седлото на сириеца е дюшек, дебел два-три инча. Тя никога не се сваля от коня — нито денем, нито нощем. Мръсна е, полепена е с косми и е напоена с пот. И неизбежно причинява рани. На тези разбойници никога не им идва наум да измият гърба на коня. Нито пък подслоняват конете си в шатрите. Конете трябва да стоят навън и да понасят капризите на времето. Погледнете горкия остриган и опърпан Баалбек и поплачете за пропилените чувства по Селимовците от романсите.

ГЛАВА XIX

ДАН. ВАСАН. ГЕНИСАРЕТ. МАЛКО ИСТОРИЯ. ОБЛИКЪТ НА ТАЗИ СТРАНА. БЕДУИНИТЕ ОВЧАРИ. БЕДУИНИТЕ НА МИСТЪР ГРАЙМС. БОЙНО ПОЛЕ НА ИСУС НАВИН. БИТКАТА НА ВАРАК. ПУСТОШ.

След около час езда по неравен, каменист път, полузаят с вода, през васанските дъбрави стигнахме до Дан.

От едно хълмче тук в равнината блика широк прозрачен поток и образува голям плитък вир, а после се втурва напред вече попълноводен. Тази локва е важен извор на река Йордан. Бреговете ѝ и тези на потока са украсени с цъфтящи олеандри, но неописуемата красота на това място не би могла да накара един уравновесен човек да се мятта в конвулсии, както може да си помислите, ако прочетете някой пътепис.

От мястото, за което говоря, едно гюлле, изстреляно от оръдие, ще прелети отвъд границите на Палестина и ще избухне на нечестива земя на три мили оттук. Само от един час се намирахме в Палестина, едва бяхме започнали да схващаме, че стоим върху по-различна земя от тази, с която сме свикнали, а въпреки това историческите имена

вече се сипеха около нас! Дан, Васан, езерото Хула, изворите на река Йордан, Галилейско море. Всички те се виждаха освен последното, но и то не беше далече. Градчето Васан някога е било царство, прочуто с бикове и дъбравите си, според Светото писание. Езерото Хула е библиейската „вода Мером“. Дан е бил на северната, а Вирсавия на южната граница на Палестина — оттам идва и изразът „от Дан до Вирсавия“. Той е равностоеен на нашите изрази „от Мейн до Тексас“ и „от Балтимор до Сан Франциско“. И нашите, и този на израилтяните означават едно и също — голямо разстояние. С бавните си камили и магарета те изминавали пътя от Дан до Вирсавия за около седем дни — това са приблизително сто и петдесет-сто и шейсет мили, — израилтяните прекосявали цялата си страна и това пътуване се предприемало само след дълги приготовления и с много церемонии. Когато блудният син пътувал до „далечна страна“, вероятно не е изминавал повече от осемдесет-деветдесет мили. Палестина е широка само от четиридесет до шестдесет мили. Щатът Мисури може да се раздели на три Палестини и пак ще остане достатъчно материал за част от четвърта, а може би и за цяла. От Балтимор до Сан Франциско са няколко хиляди мили, но когато остарея с още две-три години, това разстояние ще се изминава за седем дни с влак^[1]. Ако доживея дотогава, неизбежно ще трябва да прекосявам от време на време континента с влак, но едно пътуване от Дан до Вирсавия без съмнение ще ми е достатъчно. То сигурно е по-мъчителното от двете. Следователно, ако открием, че разстоянието от Дан до Вирсавия се е струвало много дълго на израилтяните, нека не се отнасяме надменно към тях, а да размислим, че това е било и е много дълго разстояние, ако не може да се измине с влак.

На хълмчето, което споменах преди малко, някога е бил разположен финикийският град Лейш. Морски разбойници от Сара и Есхол превзели града и заживели тук свободно и безгрижно, като се покланяли на богове, тяхно собствено производство, и крадели идоли от съседите си, когато техните се износели. Йеровоам поставил тук един златен телец, за да привлича народа си и да го възпира от опасни поклонения до Йерусалим, които биха могли да го върнат към истинската вяра. С цялото си уважение към древните израилтяни не мога да пренебрегна факта, че те невинаги са били достатъчно

добродетелни, за да устоят на съблазните на един златен телец. Човешката природа не се е променила много оттогава.

Преди около четиридесет века град Содом бил ограбен от арабските царе на Месопотамия, между пленниците бил и патриархът Лот и те го довели до Дан на път към собствените си владения. Довели го дотук и Аврам, който ги преследвал, се промъкнал тихо в потайна доба сред шумолящите олеандри и под сенките на величествените дъбове, нападнал спящите победителя и ги събудил от сън с удари на меч. Той си възвърнал Лот и цялата останала плячка.

Продължихме напред. Сега се намираме в зелена долина, широка пет-шест мили и дълга петнадесет. Потоците, които се наричат притоци на река Йордан, текат през нея до езерото Хула (плитко езерце, три мили в диаметър), а от южния му край изтичат съединени в реката Йордан. Езерото е заобиколено от широко блато, обрасло в тръстики. Между блатото и планините, които ограждат долината, има прилична ивица плодородна земя. В края на долината в посока към Дан половината от земята не е блатиста и е богата — напоява се от притоците на река Йордан. Земята стига за една ферма. Това напълно оправдава ентусиазма на съгледвачите, изпратени от сганта авантюристи, които превзели Дан. Те казали:

Ние видяхме земята и тя е прекрасна... Там не липсва нищо, което може да се намери по земята.

Ентусиазмът им поне се обяснява с това, че никога не са виждали по-хубава земя. Тя била достатъчна да изхрани шестстотинте мъже и семействата им.

Когато слязохме в равнинната част на фермата, стигнахме до места, където конете ни направо можеха да препускат. Това беше цяло събитие.

Дни наред се катерехме по безкрайни хълмове и скали и когато внезапно излязохме на този удивителен, съвсем равен път, всеки заби шпори в коня си и препусна с такава скорост, за която можеше само да се мечтае, но която не можеше да се надява, че някога ще опита в Сирия.

Тук имаше доказателства, че земята е обработвана — рядка гледка в тази страна — един-два акра плодородна земя, осеяна със сухи царевични стъбла от миналогодишната реколта, не по-дебели от палец и на много голямо разстояние едно от друго. Но в такава страна това е вълнуващо зрелище. Наблизо до нея течеше поток, а по бреговете му голямо стадо от странни на вид сирийски кози и овце с благодарност ядеше чакъл. Не съм сигурен, че това е самата истина, само предполагам, че те ядяха чакъл, защото тук май нямаше нищо друго за ядене. Овчарите, които ги пазеха, несъмнено бяха точни копия на Йосиф и братята му. Те бяха високи, мускулести и много тъмнокожи бедуини с мастиленочерни бради. Устните им бяха стиснати сурово, погледите им не трепваха, а осанката им беше царствена. Носеха нещо като бонета или капюшони, пъстри, по края с ресни, падащи по раменете им, и дълги развяващи се роби на широки черни ивици — облекло, което може да се види на всяка картинка, изобразяваща мургавите синове на пустинята. Мисля, че тези типове биха продали братята си, ако им се удаде удобен случай. Те имат осанката и облеклото, обичаите, занаятите и безскрупулността на древния си род. (Миналата нощ нападнаха лагера ни и аз не питая никакви добри чувства към тях.) Те водеха със себе си магаренцата джуджета, които човек вижда из цяла Сирия и познава от всички изображения на „Бягството в Египет“, където Дева Мария и младенецът яздят, а Йосиф върви край тях и стърчи над магаренцето.

Но всъщност тук обикновено мъжът язди и носи детето, а жената ходи пеша. Обичаите не са се променили от времето на Йосиф. Но ние не бихме държали в домовете си картина, на която Йосиф язди, а Дева Мария върви пеша. За нас това ще бъде богохулство, но не и за сириец-християнин. Сигурен съм, че отсега нататък картината, за която споменах, ще ми изглежда странна.

Ние бяхме напуснали лагера преди два-три часа и, разбира се, беше още рано за почивка, въпреки че ручейт беше край нас. Затова яздихме още един час. Тогава отново видяхме вода, но в цялата тази пустиня около нас нямаше нито едно сенчесто кътче, а слънцето ни изгаряше до смърт. „Като сянката на огромна скала наскред морна пустош.“ Няма по-красиви думи в Библията от тези и никога по време на странстванията ни те не са ни трогвали така, както в тази изгорена от слънцето, гола и обезлесена земя.

Тук не спираш просто където пожелаеш, а където можеш. Намерихме вода, но не и сянка. Продължихме да вървим и най-после намерихме едно дърво, но нямаше вода. Починахме си, обядвахме и ето че стигнахме тук, в Аин Мелак. (Момчетата го нарекоха Болдуинсвил.) Пътят дотам беше кратък, но тълмачът не искаше да върви повече и си беше измислил една правдоподобна лъжа — земите оттатък гъмжали от свирепи араби, които превръщали преспиването в опасно развлечение. Е, тези араби сигурно са опасни. Те носят стари, ръждиви и очукани кремъклийки с цев по-дълга от самите тях и без мерник, които бият не по-далече от един хвърлей тухла и не са и наполовина толкова точни. А в големите пояси, навити няколко пъти около кръста, са затъкнати по два-три огромни пищова, отдавна неупотребявани и ръждясали — оръжия, които ще правят засечки, докато не излезеш извън обсега им, после ще експлодират и ще откъснат главата на арабина. Та тези синове на пустинята са много опасни.

Някога кръвта ми се смразяваше, като четях как Уилям К. Граймс се спасява на косъм от бедуините, но сега мисля, че мога да прочета това, без да трепна. Той, струва ми се, никъде не казва, че е бил нападнат от бедуини или че някога са се отнесли грубо с него, но едва ли не във всяка втора глава те се приближават, а той засилва опасността, додето на читателя му се смръзне кръвта. Авторът започва да се пита какво ли биха чувствували роднините му, ако отдалече можеха да видят горкото си скитащо момче с изморени крака и замъглени от изтощение очи в такава страшна опасност; и си спомня за последен път бащиния си дом, скъпата стара църква, кравата и други такива неща, а накрая се изправи в цял ръст на седлото, вади верния си револвер, после забива шпори в „Мохамед“ и връхлита върху свирепия враг, решен да продаде живота си колкото може по-скъпо. Наистина бедуините не му правеха нищо, когато той пристигаше, изобщо не показваха намерение да му причиняват зло, а само се чудеха защо по дяволите вдига целия този шум; но аз все още не мога да се отърва от мисълта, че този човек е избягнал страшна опасност благодарение на безразсъдната си смелост и затова никога не можех да заспя спокойно, след като бях чел за бедуините на Уилям К. Граймс. Но сега мисля, че тези бедуини са чиста измама. Видях чудовището и разбрах, че съм по-

силен от него. Не, то никога няма да се осмели да застане зад собствената си пушка и да стреля с нея.

Около хиляда и петстотин години преди Христа на мястото на нашия лагер край водата Мером се е разиграло едно от най-крвопролитните сражения на Исус Навин. Асорският цар Явин (царството му било от тази страна на Дан) свикал всички царе и войнствата им, за да воюват със страшния израилски пълководец, който се приближавал.

И като се събраха всички тия царе, дойдоха и заедно разположиха стана си близо до водата Мером, за да се бият с Израиля.

И те, и всичките им войнства с тях, люде много, по множество както е пясъкът, който е край морето — и прочие.

Но Исус Навин врѣхлетял върху тях и ги изтребил до крак. Това била обичайната му военна политика. Никога не давал възможност на вестниците да спорят кой е спечелил битката. Той превърнал тази сега така мирна долина във воняща кланица.

Някъде в тези краища — не знам точно къде — сто години по-късно израилтяните водили още една кървава битка. Пророчица Девора заповядала на Варак да вземе десет хиляди мъже и да нападне един друг цар Явин, който се бил провинил в нещо си. Варак слязъл от хълма Тавор, на двадесет-двадесет и пет мили оттук, и се срещнал в битка с войската на Явин, предвождана от Сисара. Варак спечелил битката и докато избивал останките от победеното войнство, както било прието, за да стане победата пълна, Сисара избягал пеша. Той едва се държал на краката си от умора и жажда, когато някоя си Яил, с която сигурно се е познавал, го поканила да влезе в шатрата ѝ и да си почине. Умореният воин се съгласил с готовност и Яил го сложила да си легне. Той казал, че е много жаден и помолил великодушната си закрилница за чаша вода. Тя му донесла мляко, той го изпил с благодарност и отново си легнал да забрави в приятни сънища загубената битка и унизената си гордост. Скоро след като заспал, тя влязла тихо с чук в ръка и забила един кол от шатрата в черепа му!

... а той, като беше уморен, спеше дълбоко; и умре.

Така трогателно е разказано това в Библията. Ликуващата „Песен за Девора и Варак“ възхвалява Яил за незабравимата ѝ услуга:

Благословена нека бъде повече от всички жени Яил, жената на Хевер Кенееца, повече от всички жени живущи в шатри нека бъде благословена.

Вода поиска той, тя му мляко даде, масло принесе във великолепна чаша.

Ръката си простря към кола и десницата към чука на работниците; и с чука удари Сисара и разцепи му главата, и проби и прониза слепите му очи.

Между нозете ѝ се повали той, падна, простря се; между нозете ѝ се повали и падна; дето се повали, там и падна погинал.

Сега в тази долина не могат да се видят такива вълнуващи сцени. На тридесет мили наоколо няма нито едно селце. На две-три места има по няколко бедуински шатри, скупчени една до друга, но постоянни селища не се срещат. Тук човек може да измине десет мили на кон и да не види и десет души.

За този край напълно подхожда едно от пророчествата:

Ще запустя и земята ви, тъй щото ще се смаят от това неприятелите ви, които живеят в нея. А вас ще разпръсна между народите и ще изтръгна нож след вас, и земята ви ще бъде пуста, и градовете ви пустиня.

Никой не може да застане тук, до опустелия Аин Мелак, и да каже, че пророчеството не е било изпълнено.

В един стих от Библията, който цитирах по-горе, се среща фразата „всички тия царе“. Тя веднага привлече вниманието ми,

защото тук тя има за мене много по-различно значение, отколкото у дома. Сега ми е съвсем ясно, че ако искам да извлека полза от това пътуване и да разбера правилно някои интересни неща, свързани с него, ще трябва прилежно да отвикна от много работи, отнасящи се до Палестина, които някак си съм запомнил. Трябва да започна системно да смаявам всичко. Както гроздето, което съгледвачите донесли от обетованата земя, всичко в Палестина ми се струваше в прекалено голям мащаб. Някои от представите ми бяха съвсем налудничави. Думата „Палестина“ винаги ми внушаваше смътен образ на страна, голяма като Съединените щати. Не знам защо, но така си беше. Предполагам, че причината се криеше в това, че не можех да си представя малка страна с такава богата история. Мисли, че малко се изненадах, когато открих, че великият турски султан е мъж със среден ръст. Трябва да се опитам да доведа представите си за Палестина до по-приемливи размери. Понякога в детството си човек си създава впечатление, че някои неща са грамадни и после трябва да се бори срещу тях цял живот. „Всички тия царе.“ Когато четях това в неделното училище, си представях царете на такива страни като Англия, Франция, Испания, Гърция, Русия и прочие, облечени във великолепни одежди, искрящи от скъпоценности, да крачат в тържествено шествие със златни скиптри в ръце и с блестящи корони на главите. Но тук, в Аин Мелак, след като прекосих Сирия и сериозно проучих характера и обичаите на страната, фразата „всички тия царе“ загуби величието си. Тя само ме навежда на мисълта за шепа дребни главатарчета, полуголи и полугладни диваци, които много приличат на нашите индианци, живеят съвсем близо един до друг и „царствата“ им са големи, когато площта им е пет квадратни мили, а населението — две хиляди души. Владенията на тридесетте царе, унищожени от Исус Навин по време на един от прочутите му походи, заемали площ приблизително равна на четири наши окръга с обикновени размери. Жалкият стар шейх, когото видяхме в Кесария Филипова с дрипавата си банда от стотина приближени, щеше да бъде наричан „цар“ в онези древни времена.

Часът е седем сутринта и тъй като сме сред природата, тревата трябва да искри от роса, цветята да изпълват въздуха с уханието си, а птиците да пеят по дърветата. Но уви, тук няма нито роса, нито цветя, нито птици, нито дървета. Има само равнина, огряно от слънцето

езеро, а отвъд тях няколко голи хълма. Шатрите се сгъват, арабите се карат като куче и котка, лагерът е осеян с пакети и вързопи, които бързо се нареждат по гърбовете на мулетата, конете са оседлани, чадърите са извадени, след десет минути ние ще яхнем конете и дългият керван ще тръгне отново. Белият град Мелах, възкръснал за миг, отново ще изчезне безследно.

---

[1] Когато писах горните редове, железницата още не беше построена. — Б.а. ↑

ГЛАВА XX

ПРИКЛЮЧЕНИЕТО НА ДЖЕК. ИСТОРИЯТА ЙОСИФ. СВЕЩЕНОТО ГЕНИСАРЕТСКО ЕЗЕРО. ЕНТУСИАЗМЪТ НА ПОКЛОННИЦИТЕ. ЗАЩО НЕ ПЛАВАХМЕ ПО ГАЛИЛЕЙСКО МОРЕ. КАПЕРНАУМ. ПЪТУВАНЕ ДО МАГДАЛА.

Изминахме няколко мили през една пустош, чиято почва е достатъчно плодородна, но изцяло е оставена на бурените — безмълвна, тъжна земя, където зърнахме само трима араби, облечени само в дълги груби ризи като кълчищните ризки, които някога бяха единствените летни дрехи на негърчетата по плантациите на Юга. Те бяха овчари и омайваха стадата си с традиционната овчарска свирка — тръстиков инструмент, чиято музика е толкова безкрайно ужасна, колкото и пеенето на същите тези араби.

В свирките им не е останало и ехо от чудната музика, която прадедите им са чули в равнините на Витлеем, когато ангелите пеели „Мир на земята между хората, в които е неговото благоволение.“

Част от земята, която прекосихме, изобщо не беше земя, а скали — кремави скали, огладени сякаш от вода, почти без ръбове и ъгли, но издълбани като восъчни пити, с дупки като очни кухини и превърнати

във всевъзможни чудновати форми, сред които често се срещат груби имитации на череп. По тази част от маршрута ни тук-там се виждаха останки от римски път като Виа Апия, чиято настилка все още стоеше на мястото си с римска твърдост.

Сиви гущери, наследниците на руини, гробници и всякакви запустели места, се провираха между скалите или лежаха неподвижно и се припичаха на слънцето. Навред, където упадък е заменил разцвѣта, където слава е пламнала и угаснала, където красота е живяла и загинала, където е имало радост, а сега има тъга, където е кипял живот, а сега са се възцарили безмълвие и смърт — там се заселва това влечуго и се присмива на човешката суѣта. Кожата му е с цвят на пепел, а пепелта е символ на погубени надежди, на неосъществени стремежи, на погребана любов. Ако можеше да говори, той щеше да каже: „Стройте храмове, аз ще се разпореждам сред руините им; строите дворци, аз ще ги обитавам; създавайте империи, аз ще ги наследя; погребвайте красавиците си, аз ще наблюдавам работата на червеите; а ти, който стоиш тук и разсъждаваш над мене — някога ще пропълзя и по твоя труп.“

В това пустинно място имаше няколко мравки, но те бяха дошли тук само за да прекарат лятото. Донесли са провизиите си от Аин Мелак — цели единадесет мили.

Джек днес не се чувства много добре, това се вижда лесно, но въпреки че е още момче, все пак е твърде мъжествен, за да говори за това. Вчера стоя на слънцето прекалено дълго, но понеже го правеше от горещо желание да учи и да извлече полза от пътуването си — доколкото възможностите му позволяваха, — никой не се опитва да го обезсърчи с натяквания, че сам си е виновен. Той отсъствува един час от лагера и след това го открихме недалече оттук, на брега на един ручей, без чадър, който да го пази от палещите лъчи на слънцето. Ако беше свикнал да ходи без чадър, всичко, разбира се, щеше да е наред, но той не беше свикнал. Когато се приближихме до него, тъкмо се канеше да замери с камък една костенурка, която се припичаше на едно пънче в ручей.

— Не правете това, Джек — казахме ние. — Защо искате да ѝ причините болка? Какво ви е направила?

— Е, добре, няма да я убивам, но тя си го заслужава, защото е измамница.

Попитахме го защо, но той каза, че не било важно. По обратния път към лагера го попитахме още един-два пъти, но той пак каза, че няма значение. Но късно през нощта, когато седеше замислен в леглото си, го попитахме отново и този път той отговори:

— Та това не е важно. Сега нямам нищо против, но днес тая работа не ми хареса, защото, нали разбирате, аз никога не разказвам измислици, а смятам, че и полковникът не бива да го прави. А той ги разказва. Вчера вечерта в шатрата на поклонниците по време на молитва той ни каза, и то сякаш го четеше от Библията, че в тази страна мляко и мед текат в реките и че тук се чува гласът на костенурката. Мисля, че във всеки случай това за костенурката беше пресилено, но попитах мистър Чърч дали е вярно и той каза, че е вярно; а аз вярвам на това, което ми каже мистър Чърч. Но днес седнах там и почти цял час наблюдавах тая костенурка, едва не изгорях на слънцето, но не я чух да пее. Мисля, че пролях река от пот, знам, че това е така, защото потта ми влизаше в очите и през цялото време се стичаше по носа ми; вие знаете, че моите панталони са най-тесни — глупава парижка мода — и дъното им е подшити с еленова кожа, те се намокриха от потта, изсъхнаха и се свиха, започнаха да ме стягат и да ми протриват кожата — истинско мъчение, но костенурката не пропя. Накрая си казах: „Това е измама, истинска измама, и ако имах капчица ум в главата си, щях да разбера, че проклетата костенурка не може да пее.“ А после си казах: „Не искам да съм лош към тази особа, ще ѝ дам десет минути да започне, само десет минути, но ако не запее, ще ѝ дам да разбере.“ Тя не запя, нали разбирате. Стоях там през цялото това време и си мислех, че може и да запее, защото непрестанно вдигаше и отпускате главата си, ту затваряше очи, ту отново ги отваряше, сякаш се готвеше да изпее нещо, но тъкмо изтекоха десетте минути и аз бях капнал от умора и опечен от слънцето, и тя сложи проклетата си глава на един чепат израстък и заспа дълбоко.

— Да, това наистина е било жестоко, особено след като сте чакали толкова дълго.

— Предполагам. Казах си: „Щом не искаш да пееш, няма и да спиш.“ И ако вие бяхте ме оставили на мира, щях да я накарам да офейка от Галилея по-бързо от която и да е друга костенурка. Но сега това е без значение, да не говорим повече за него. Цялата кожа на врата ми се обели.

В десет часа сутринта спряхме при рова на Йосиф. Това е един разрушен средновековен хан, в един от страничните вътрешни дворове на който има голям, ограден със стена и покрит със свод ров, пълен с вода, и едно предание разказва, че в него Йосиф бил хвърлен от братята си. Друго по-автентично предание, опиращо се на географията на страната, твърди, че знаменитият ров се намира в Дотан, на цели два дни път оттук. Но понеже има много хора, които вярват, че този ров е истинският, той също предизвиква интерес.

Трудно е да се избере най-прекрасното място от една книга, изпълнена с прекрасни страници като Библията, но е сигурно, че малко неща между кориците ѝ могат да се наредят по-високо от прекрасната история за Йосиф. Кой е научил тези древни автори на простота на езика, лекота на израза, на патос и преди всичко на изкуството да се скрият напълно от читателя, да накарат повествованието да тече от само себе си и само да разказва за себе си? Шекспир винаги присъствува, когато четеш книгите му, Маколи присъствува, когато следваш внушителните му периоди, но авторите на Стария завет са скрити от погледите ви.

Ако ровът, за който говорих, е истинският, тук преди много векове е станало едно събитие, което ние всички познаваме от картинките. Недалече оттук синовете на Яков пасели стадата си. Баща им, обезпокоен от дългото им отсъствие, изпратил Йосиф, своя любимец, да види да не би да им се е случило нещо лошо. Той пътувал шест-седем дни; бил само на седемнадесет години, крачел с мъка по най-отвратителната, скалиста и прашна част на Азия и по момчешки се гордеел с пъстрия си фрак. Йосиф бил любимецът на баща си и това било първото престъпление в очите на братята му; той виждал сънища и според тълкуванието му те предсказвали, че той ще се издигне най-високо от семейството си в далечно бъдеще — това било второто му престъпление; обличал се добре и без съмнение показвал безобидна младежка суетност, като изтъквал този факт пред братята си. Такива били неговите престъпления, братята му се озлобили и се споразумели да го накажат, когато им се удаде удобен случай. Като го видели, че идва откъм Галилейско море, те се зарадвали и кавали: „Ето го нашият мечтател — нека да го убием.“ Рувим ги помолил да пощадят живота му и те го оставили жив, но го сграбчили, смъкнали омразното палто от гърба му и го бутнали в ямата. Възнамерявали да го оставят да умре

там, но Рувим решил да го освободи тайно. Обаче Рувим отсъствувал за малко и братята продали Йосиф на измаилтянските търговци, които отивали в Египет. Такава е историята на рова. И същият този ров си стои тук до ден-днешен и ще си остане тук, докато от „Квакер Сити“ не пристигне следващият отряд иконоборци и осквернители на гробници, а те несъмнено ще го изкопаят и ще го отнесат със себе си. Защото в тях няма никаква почит към свещените паметници от миналото и където и да отидат, разрушават всичко без пощада.

Йосиф станал богат, виден и властен, „управител на цялата египетска земя“, както пише в Библията. Йосиф бил истинският владетел, силата и мозъкът на монархията, въпреки че фараонът носел титлата. Йосиф е един от истински великите мъже на Стария завет. И той е най-благородният и най-мъжественият освен Исав. Защо да не кажем една добра дума за царствения бедуин? Единственото престъпление, в което той може да бъде обвинен, е, че е бил нещастен. Защо трябва всеки да възхвалява великодушната щедрост на Йосиф към жестоките му братя без да пести пламенни слова; а на Исав да се подхвърля неохотно само късче от възхвали за още по-възвишеното великодушие към брат му, който му причинил зло? Яков се възползвал от вълчия глад на Исав, за да му отнеме първородството, великата почит и внимание, които му принадлежали по рождение; с измама и лъжа го ограбил от бащината благословия; направил го чужденец в собствения му дом и скитник. Но след двадесет години Яков срещнал Исав, паднал в нозете му, трясящ се от страх, и жално молел за пощада от наказанието, което знаел, че заслужава. И какво направил този величествен дивак? Той се хвърлил на врата му и го прегърнал. Когато Яков, който не бил способен да разбере благородството на брат си, все още се съмнявал и страхувал и „за да придобие благоволението на господаря си“, искал да подкупи Исав като му подари стадото си, какво казал великолепият син на пустинята:

Имам доволно, брате мой; ти задръж своите си.

Когато се срещнали, Яков бил богат, обичан от съпруги и деца, пътувал в разкош със слуги, стада и кервани от камили, а Исав бил

бездомен изгнанник, в какъвто го превърнал брат му. След тринадесет години, изпълнени с романтична тайнственост, братята, които причинили зло на Йосиф, гладни и смирени, дошли като странници в чужда земя да купят „храна“, а когато ги обвинили в кражба и ги извикали в двореца, те разпознали онеправдания си брат. Били треперещи просяци, а той — господар на цяла империя! Има ли на света човек, който би пропуснал такъв случай да покаже великодушието си? Кой заема първо място изгнанникът Исав, простил на благоденстващия Яков, или Йосиф, който от кралския трон простил на треперещите дрипльовци подлостта, която го възкачила там?

Тъкмо преди да стигнем до рова на Йосиф, изкачихме един хълм и там, на няколко мили пред нас, без нито едно дърво или храстче да пречи на гледката, се разкри картина, която милиони вярващи от всички краища на света мечтаят да видят и за която биха дали половината от притежанията си — свещеното Галилейско море!

Ето защо не се забавихме при рова. Починахме си и ние, и конете и за няколко минути изпитахме благословената сянка на древните сгради. Водата ни се беше свършила, но двама-трима намръщени араби, които се мотаеха наоколо с дългите си пушки, казаха, че нито у тях, нито в околността може да се намери вода. Те знаеха, че в рова има малко възсолена вода, но почитаха мястото, превърнато в светиня, защото там е бил затворен техен прародител и не искаха да видят как християнски кучета пият от него. Но Фъргюсън завърза няколко парцала и носни кърпички и направи от тях въже, достатъчно дълго, за да се спусне съд до дъното на рова; напихме се и продължихме нататък. Не след дълго слязохме от конете на онези брегове, които са станали свещени, защото по тях са стъпвали нозете на Спасителя.

По пладне се изкъпахме в Галилейско море — благословена привилегия в този зноен климат, — а после обядвахме под едно старо подивяло смокиново дърво при извора Айн-е-Тин, на сто ярда от разрушения Капернаум. Всяка рекичка, която извира от скалите и пясъците в тази част на света, носи титлата „извор“ и хора, познаващи река Хъдзън, Големите езера и Мисисипи, изпадат във възторг при вида на тези извори и изчерпват съчинителските си възможности в писане на възхвали. Ако всички стихове и глупости, с които изворите и

приятният пейзаж на този край са били обсипани, се съберат в един том, ще се получи солидна подпалка за печка.

По време на обяда нашите ентусиазирани поклонници, които бяха извън себе си от радост, откакто стъпиха на свещена земя, само мърмореха някакви несвързани хвалебствия и почти не се хранеха — така силно желяеха да наемат лодка и лично да плават по водите, където някога са се носили по вълните плавателните съдове на апостолите. С всеки изминал миг желанието им растеше и нетърпението им се увеличаваше, докато не събудиха страховете ми и не започнах да изпитвам опасения, че в сегашното си състояние те може да пренебрегнат всички благоразумни съображения и да купят цял флот кораби вместо да наемат един съд за час, така както постъпват разумните хора. Треперех при мисълта, че днешното им увлечение може да опразни кесите ни. Не можех да не размишлявам с лошо предчувствие за невъздържания плам, с който мъже на средна възраст се нахвърлят върху всяка съблазнителна щуротия, която опитват за пръв път. И все пак нямаше на какво да се учудвам. От детските си години тези мъже са били учени да почитат, даже да се прекланят пред светите места, на които сега се спираха щастливите им погледи. В течение на не една година тази картина денем беше посещавала мислите им, а нощем им се беше явявала насън. Да застанат пред нея лично, да я видят със собствените си очи, да плават по свещеното море, да целунат свещената земя, която го обгражда — те са лелеяли тези мечти, а годините са отминавали, оставяли са бразди по лицата и сняг в косите им. За да видят тази гледка и да плават по това море, те са напуснали дом и близки и са изминали хиляди мили в умора и изпитания. Какво чудно има в това, че мрачните светлини на делничното благоразумие избледняват пред сиянието на осъществената им мечта? Нека пропилят милиони, казах си аз, кой мисли за пари в такъв момент!

В такова настроение аз последвах колкото може по-бързо нетърпеливите стъпки на поклонниците и заедно с тях започнах да викам и да махам с шапка, за да привлека вниманието на носещия се край нас „кораб“. Усилията ни се увенчаха с успех. Морските труженици взеха курс към нас и изкараха платнохода си на брега. Радост озари лицата.

— Колко?... Питайте го колко, Фъргюсън?... Колко ще иска за нас всичките... осем души и вие... до Витсаида и ей там до устието на река Йордан, и до мястото, където свинете се хвърлили в морето... бързо... Ние искаме да обиколим цялото крайбрежие, цялото! За цял ден!... В тези води мога да плавам и година! Кажете му, че ще спрем в Магдала и ще слезем в Тивериада!... Питайте го колко ще иска!... Все едно... колкото и да иска... цената е без значение! („Така си и знаех“, казах си аз.)

Фъргюсън (превежда):

— Той казва два наполеона — осем долара.

Едно-две лица посърнаха. Пауза.

— Прекалено скъпо е, ще му дадем един!

Никога няма да разбера как стана това — все още потръпвам, като си помисля какви чудеса се случват тук: сякаш за миг корабът се отдалечи на двадесет крачки от брега и бягаше като уплашен! Осем нещастници стоят на брега — само си помислете! Такъв удар... такъв удар... след целия този непреодолим възторг! Такъв срамен край след това непристойно перчене! Това твърде много приличаше на: „Ей, пуснете ме да му дам да разбере!“, последвано от благоразумното: „Вие двамата дръжте него, а мене и един може да ме удържи!“

Тозчас в лагера се разнесоха ридания и скърцане със зъби. Предложиха със закъснение два наполеона, даже повече, ако е необходимо, и поклонниците и тълмачът прегракнаха от викане след оттеглящите се лодкари, молейки ги да се върнат. Но те спокойно отплаваха и не обърнаха повече внимание на поклонниците, които цял живот бяха мечтали да се понесат по свещените води на Галилейско море и да послушат божествената му история от шепота на вълните му; заради това те бяха изминали безброй левги — и изведнъж стигнаха до заключението, че таксата е твърде висока. Нахални мохамедани! Да помислят такова нещо за джентълмени от друга вяра!

Е, няма какво друго да се прави освен просто да се примирим и да се откажем от привилегията да плаваме по водите на Генисаретското езеро, след като сме прекосили половината земно кълбо, за да вкусим това удоволствие. По времето, когато тук е проповядвал Спасителя, рибарите от крайбрежието са имали много лодки, но сега няма нито лодки, нито рибари; преди осемнадесет века старият Йосиф Флавий държал цял военен флот в тези води — сто и

тридесет смели кораба, — но и те са изчезнали безследно. Тук вече не се водят морски битки, а търговският флот на Галилейско море наброява само два кораба, не по-различни от лодките на апостолите. Единия загубихме завинаги, а другият беше на мили от нас и твърде далече, за да го извикаме. И така ние се качихме на конете и мрачно потеглихме към Магдала в лек галоп покрай брега, поради липса на кораб, с който да преплаваме морето.

Как се ругаеха един друг поклонниците! Всеки казваше, че другият е виновен, и всеки на свой ред отричаше. Грешниците не казаха нито дума, дори най-безобидната шега можеше да се окаже опасна в такъв момент. Грешниците, които бяха потискани, на които бяха давани примери за подражание, които търпяха чести поучения, на които им четяха морал да бъдат предпазливи, сериозни и да не употребяват неприлични думи, на които непрестанно им натякваха да бъдат добропорядъчни винаги и във всичко, така че животът им се превърна в бреме — тези грешници не останаха по-назад от поклонниците в този тежък час, не си намигаха тайно и не се радваха, защото не им дойде наум да го направят. В противен случай щяха да извършат всички тези престъпления. Но въпреки това не може да се каже, че нищо не правехме — беше ни много приятно да чуем как поклонниците се ругаят един друг. Ние изпитвахме недостойно задоволство, като ги гледахме как се спречкват от време на време, защото това показваше, че са само простосмъртни като нас.

И така ние яздехме към Магдала, а скърцането със зъби ту нарастваше, ту затихваше и груби думи тревожеха священото спокойствие на Галилея.

За да не си помисли някой, че говоря със злоба за нашите поклонници, искам съвсем откровено да заявя, че това не е вярно. Не бих слушал поучения от хора, които не харесвам и не мога да уважавам, а никой от тях не може да твърди, че някога съм приемал поученията им нелюбезно, или че съм бил нервен по време на това наказание, или пък че не съм искал да извлека полза от думите им. Те са по-добри от мене, мога да заявя това съвсем честно, те са ми добри приятели, и освен това, ако не желаеха от време на време печатът да вдига шум около тях, тогава защо по дяволите пътувах с мене? Те ме познаваха. Знаеха, че аз съм човек без предразсъдъци и обичам хората да се поучават един друг, стига само аз да поучавам, а другите да

слушат. Когато един от тях заплаши, че ще ме остави в Дамаск по време на боледуването ми от холера (той не мислеше наистина да го направи) аз не забравях, че лесно се пали, но зад това се крият добри намерения. И случайно не чух ли как Чърч, един друг поклонник, казва, че не го интересува кой тръгва и кой остава и че той ще стои при мене, докато не изляза от Дамаск на собствените си крака или не ме изнесат в ковчег — дори ако това трае цяла година? И не включвам ли и Чърч всеки път, когато ругая поклонниците, а бих ли могъл да говоря за него със злоба? Аз искам просто да ги разтърся. Добре е за здравето им.

Капернаум остана зад нас. Той е само безформена развалина. По нищо не прилича на град и тук нищо даже не намеква, че някога Капернаум е бил град. Но дори пуст и обезлюден, той все пак е забележително място. От него е изникнало дървото на християнството, чиито широки клони днес хвърлят сянката си върху толкова много далечни страни. След като устоял на изкушенията на дявола в пустинята, Христос дошъл тук и започнал да проповядва учението си; през трите или четирите години, които живял след това, тук е бил домът му. Започнал да лекува болните и скоро славата му се разнесла толкова надалече, че страдалци се стекли от цяла Сирия и отвъд река Йордан, та дори от Йерусалим, на няколко дни път оттук — само и само да излекува болестите им. Тук той изцерил слугата на стотника и тъщата на Петър, както и множество куци, слепи и заразени от бяс. Тук възкресил и дъщерята на Яир. Качил се на една ладия заедно с учениците си и когато го събудили от сън по време на една буря, спрял ветровете и успокоил морето с гласа си. Слязъл на другия бряг на няколко мили от Капернаум, освободил двама мъже от бесовете и вселил последните в стадо свине. Щом се прибрал у дома, накарал Матей да се откаже от бирничеството, изцерил няколко болни и дал повод за приказки, като ял с бирниците и грешниците. После тръгнал да лекува и да проповядва из цяла Галилея, стигнал чак до Тир и Сидон. Избрал си дванадесет ученици и ги изпратил по други места да проповядват новата вяра. Извършил чудеса във Витсаида и Хоразин, села на две-три мили от Капернаум. Предполага се, че близо до едно от тях рибарите хванали чудния улов, а в пустинята, близо до другото, той извършил чудо и нахранил хиляди хора с пет хляба и две риби. Проклел и двете села, а също и Капернаум, задето не се покаяли след

всички велики дела, извършени от него, и им предрекъл гибел. Сега те са в развалини, за радост на поклонниците, защото те, както обикновено, нагаждат безсмъртните слова на боговете към преходните земни неща; думите на Христос по-скоро се отнасяли за хората, а не за жалките им селца: той казал, че няма да им се размине на Страшния съд, а направените им от кал бордеи и без това не биха издържали дотогава. Ако сега тези развалини бяха великолепни градове, това ни най-малко не би повлияло на пророчеството — нито би го потвърдило, нито пък би го опровергало. Христос посетил и Магдала, която е близо до Капернаум, а също и Кесария Филипова. Той посетил бащиния си дом в Назарет и видял братята си Иосий, Юда, Яков и Симон — хора, които като родни братя на Исус Христос би трябвало да се споменават понякога, но кой е виждал имената им по вестниците или ги е чувал от амвона? Кой се интересува какви са били те като юноши, спали ли са заедно с Исус, играли ли са, лудували ли са с него, карали ли са се с него за играчки и други дреболии, удряли ли са го в изблик на яд, без да подозират кой е той? Кой ли се пита какво са си помислили те, когато го видели да се връща в Назарет вече прочут и дълго се вглеждали в непознатото лице, за да се уверят, че това е той, пък после казали: „Това наистина е Исус.“ Кой ли се пита какво е минавало през умовете им, когато видели брат си (за тях той бил само брат, въпреки че за другите бил тайнствен странник, бог, който е стоял лице в лице с господ в небесата) да върши чудеса пред тълпи от смаяни хора? Кой се пита дали Исусовите братя са го поканили вкъщи, дали са му казали, че майка му и сестрите му са натъжени от дългото му отсъствие и ще полудеят от щастие, ако видят лицето му? Кой поне един път се е замислил за сестрите на Исус? И все пак той е имал сестри и спомени за тях сигурно често са се прокрадвали в душата му, когато непознати люде се отнасяли зле с него, когато е бил бездомен и казвал, че няма къде да сложи главата си, когато всички, дори и Петър, го изоставили и бил сам сред враговете си.

В Назарет Христос извършил малко чудеса и останал кратко време. Хората казвали: „Това да е божият син? Та баща му е само прост дърводелец. Познаваме семейството му. Виждаме ги всеки ден. Братята му не се ли казват така и така, а сестрите му така и така, а майка му не е ли една жена на име Мария? Глупости!“ Той не проклетел дома си, но отърсил праха му от нозете си и си отишъл.

Капернаум е на самия бряг на Галилейско море в малка равнина, дълга пет мили и една-две мили широка, украсена с олеандри, които изглеждат по-добре в контраст с голите хълмове и околните, пълни с диви зверове пустини, но не са така неземно красиви, както ги рисуват по книгите. Ако човек е спокоен и решителен, може да види хубостта им, без да умре.

От всичко видно най-много ни смаяха нищожните размери на това парче земя, от което е изникнало сега цъфтящото дърво на християнството. Най-дългото пътуване на нашия Спасител е оттук до Йерусалим — около сто-сто и двадесет мили. Второто по дължина пътуване е оттук до Сидон — около шестдесет-седемдесет мили. Местата, прочути с това, че Христос е бил там, не са далече едно от друго според американските мащаби; те почти всички са пред очите ни, не по-надалече от оръдеен изстрел от Капернаум. Като оставим настрана две-три кратки пътувания на Спасителя, той прекарал живота си, проповядвал учението си и сътворявал чудеса на територия не по-голяма от един среден окръг в Съединените щати. Правя всичко, което е по силите ми, за да разбера този поразителен факт. Колко е изморително, когато на всеки две-три мили трябва да прочиташ по сто страници история, понеже прочутите места в Палестина са разположени така близо едно до друго. Колко изморително и колко объркващо се скупчват те по пътя ти!

В определеното време пристигнахме в древното село Магдала.

ГЛАВА ХХІ

ЛЮБОПИТНИ ОБРАЗЦИ НА ИЗКУСТВОТО И АРХИТЕКТУРАТА. КАК НАРОДЪТ ПОСРЕЩА ПОКЛОННИЦИТЕ. ДОМЪТ НА МАРИЯ МАГДАЛЕНА. ТИВЕРИАДА И ЖИТЕЛИТЕ ѝ. СВЕЩЕНОТО ГАЛИЛЕЙСКО МОРЕ. ГАЛИЛЕЙСКО МОРЕ НОЩЕМ.

Магдала не е красива. Тя е типично сирийско селище, а това ще рече, че е грозна, малка, мизерна, неудобна и мръсна точно като градовете, които красят Сирия от Адамово време — както всички писатели са се мъчили да докажат и накрая са успели. Улиците на Магдала са някъде от три до шест фута широки, мръсни и зловонни. Къщите са високи от пет до седем фута и всички са построени по един и същи начин — като грозни сандъци. Стените са гладко измазани в бяло и са изящно украсени с пити камилски изпражнения, оставени там да съхнат. Това придава на сградите романтичния вид на надупчени от гюлета постройки и ги прави много войнствени. Когато художникът е наредил материалите си с усет към точните пропорции, той е редувал редове от големи и малки пити и е спазил еднаквите разстояния между тях — не познавам нещо по-приятно за окото от една весела сирийска фреска. Плоският измазан покрив е украсен с

живописни купчини от материали за фрески, които са напълно изсъхнали и са поставени там за по-удобно. Използват ги за гориво. В Палестина няма много гори и изобщо няма дърва, които да се хаят за огрев, липсват и въглищни мини. Ако описанието ми е било разбираемо, сега ще схванете, че квадратният бордей с плосък покрив и украсените със стенописи стени, по които стърчат бастиони и кулички от изсушени камилски изпражнения, придава изключителна празничност и живописност на пейзажа, особено ако пъхнете по една котка във всяко ъгълче на къщата, където може да се намери място за нея. Сирийската колиба няма нито прозорци, нито комин. Някога, когато четях, че в Капернаум спуснали един болен заедно с леглото му през покрива на една къща, за да се озове той при Спасителя, обикновено си представях триетажна тухлена къща и се чудех как не са му счутили врата с този експеримент. Но сега разбирам, че са могли да го хванат за петите и да го прехвърлят през къщата без да му причиняват голямо неудобство. От онези дни Палестина изобщо не се е променила нито като нрави и обичаи, нито като архитектура и хора.

Когато влязохме в Магдала, по улиците не се виждаше жива душа. Но тропотът на конските копита вдигна на крак замаяните от сън жители и те заизлизаха на тълпи — старци и баби, момчета и момичета, слепи, луди и сакати, полуголи, мръсни и дрипави, и всички — окаяни просяци по природа, инстинкт и образование. Как само се тълпяха около нас измъчваните от паразити скитници! Как показваха белезите и раните си, как жално посочваха осакатените си и криви крайници и как просеяха милостиня с молещи очи! Бяхме извикали един дух, който не можехме да прогоним. Те увисваха на опашките на конете, залавяха се за гривите и стрепената им, обграждаха ни от всички страни, презирайки опасните копита, а от неверническите им гърла гръмна агонизиращ, адски хор: „Бакшиш!“ Никога преди не съм бил сред такава буря.

Ние се измъкнахме от града един по един, край не една изящна фреска, раздавайки бакшиш на деца с възпалени очи и на мургани напети момичета с отблъскващи татуировки на устните и брадата, и накрая стигнахме до едно оградено място, обрасло с къпини и до някаква развалина, подобна на римска сграда; тук някога е живяла Мария Магдалена, приятелката и последователката на Исус. Гидът ни вярваше, че това е истинското и жилище и аз също повярвах. Не можех

да постъпя иначе, защото къщата беше пред очите ми — ясно като бял ден. Поклонниците отчупиха парченца от фасадата по своя си уважаван обичай и потеглихме.

Сега лагеруваме в Тивериада, точно до градските стени. Влязохме в града преди да падне нощта и разгледахме жителите му — къщите не ни интересуваха. Населението на Тивериада се изучава най-добре от разстояние. Състои се от особено грозни евреи, араби и негри. Мръсотията и бедността са гордостта на Тивериада. Девоите носят зестрата си нанизана на здрава тел, която се спуска от темето до брадата — турски сребърни монети, събрани от тях с голям труд или получени по наследство. Повечето от тези девойки не бяха богати, но към някои от тях съдбата се бе отнесла благосклонно. Там видях наследници, които предполагам, че смело мога да кажа — притежаваха цели девет долара и половина. Но такива случаи са рядкост. Когато попаднеш на една от тях, тя естествено си придава важност. Не иска бакшиш, дори не разрешава излишно фамилиарничене. Минава покрай теб, изпълнена с достойнство, решейки косите си с гъст гребен и рецитирайки стихове, като че ли ти изобщо не присъствуваш. На някои хора благополучието замайва главите.

Казват, че дългоносите, върлинести крадци на трупове, с вид на страдащи от лошо храносмилане и с неописуеми шапки, от които над всяко ухо се люлее по една дълга къдрица, са старите ни познати — фарисеите, за които четем в Светото писание. Наистина видът отговаря на името им. Само по вида им и без никакви други доказателства човек лесно може да заподозре, че фарисейството е техен специалитет.

Сведенията си за Тивериада съм почерпил от различни достоверни източници. Градът е построен от Ирод Антипа, убиеца на Йоан Кръстител, и е наречен на император Тиберий. Предполага се, че на мястото на днешната Тивериада някога е имало град със значителни претенции за архитектурно великолепие, ако се съди по изящните порфирни колони, които са пръснати из Тивериада и покрай южния бряг на езерото. Някога те са били с канелюри и въпреки че камъкът е твърд като желязо, времето почти напълно ги е огладило. Тези колони са малки и без съмнение сградите, които са украсявали, са се отличавали повече с изисканост, отколкото с великолепие. Тивериада е нов град, той се споменава само в Новия завет, но не и в Стария.

Тук за последен път се събрал Синедрионът и цели триста години Тивериада е била столица на палестинските евреи. Тя е един от четирите свещени града на израилтяните и за тях е това, което е Мека за мюсюлманите и Йерусалим за християните. В нея са живели много учени и прочути равини. Те са погребани тук, а край тях лежат и двадесет и пет хиляди техни единовеци, дошли отдалече, за да са близо до тях, докато са живи, и да бъдат погребани до тях, когато умрат. Великият равин Бен Израил прекарал тук три години в началото на трети век. Той вече е покойник.

Прочутото Галилейско море не е толкова голямо като езерото Тахо^[1], даже е доста по-малко — около две трети от него. А когато заговорим за красота, това море изобщо не може да се сравнява с Тахо, както не може се сравнява меридиан с небесна дъга. Мътните води на тази локва с нищо не напомнят за кристалния блясък на Тахо; тези ниски, голи, жълти, скалисти и песъчливи хълмове са прекомерно жалки в сравнение с величествените върхове, които обграждат Тахо като стена и чиито покрити със зъбери и пропасти склонове са обрасли с великолепно борове, които сякаш се смаляват с височината и човек си въобразява, че са се превърнали в бурени и храсти там горе, където се сливат с вечните снегове. Безмълвие и уединение царят над Тахо. Безмълвие и уединение царят и над Генисаретското езеро. Но уединението на едното е весело и очарователно, докато уединението на другото е мрачно и отблъскващо.

Рано сутрин човек наблюдава безмълвната битка на зората и тъмнината над водите на Тахо със спокоен интерес; но когато сенките се оттеглят и една по една скритите красоти на брега се разкрият, осветени от ослепително сияние по пладнe, когато неподвижната повърхност на езерото се опаше с прилични на дъга широки цветни ивици — синя, бяла, зелена, когато през някой мързелив летен следобед лежиш в лодка много навътре, там, където водите на езерото са дълбоки и цветът им е тъмносин, пушиш лулата на мира и лениво намигаш на далечните скали и белеещите се тук-там заснежени места изпод козирката на шапката си, когато лодката се носи бавно към брега, където водата е прозрачна, а ти си се облегнал на борда, вираш се с часове в кристалните дълбини и правиш преглед на армии от риби, носещи се като шествие на сто фута под тебе, когато нощем виждаш луната и звездите, планински хребети, обрасли с борове или с бели

капюшони, стръмни издатини, величествени пространства от скалист пейзаж, увенчани с голи, блестящи върхове, всички великолепно отразени до най-малки подробности в огледалните води на езерото — тогава спокойният интерес, зародил се с утрото, постепенно се задълбочава и най-накрая достига кулминацията си в неудържимо очарование!

На езерото Тахо е самотно, понеже птиците и катеричките по брега и рибите във водата са единствените живи същества, които живеят тук, но това не е потискаща самота. За нея трябва да, дойдете в Галилея. Безлюдни пустини, ръждиви голи хълмове, които никога, никога не отърсват ослепителния блясък на слънцето от грубите си тела, не избледняват и не изчезват в далечината; тъжните развалини на Капернаум; Тивериада, унесена в дрямка под погребалните плюмажи на шестте си палми; стръмният склон, по който след чудото, извършено от Исус, свинете се хвърлили в морето и несъмнено си помислили, че е по-добре да глътнат един-два беса и да се удавят, отколкото да продължат да живеят в това ужасно място; безоблачното знойно небе; мрачното мътно море без нито едно платно по него, почиващо си сред венеца от жълти хълмове и ниски, стръмни брегове и също толкова безизразно и непоетично (като оставим настрани великата, му история), като всеки басейн в който и да е християнски град — ако сред тези места не заспите от скука, мисля, че това няма да ви се случи никъде другаде.

Но не трябва да представям само доказателствата на обвинението, без да изслушам защитата. У. К. Граймс дава следните показания под клетва:

Наехме кораб, за да отидем до отсрещния бряг. Езерото е не по-широко от шест мили. Но пейзажът тук е толкова прекрасен, че не съм в състояние да го опиша и не мога да разбера къде са били очите на онези пътешественици, които пишат, че той е банален и безинтересен. Първата му характерна черта е дълбоката чаша, в която лежи езерото. Тя е дълбока от триста до четиристотин фута от всички страни с изключение на една, и стръмният наклон на бреговете ѝ, обрасли с пищна

зеленина, е прорязан и разнообразен от вади и рекички, които си проправят път надолу по стените на чашата през тъмни пропасти или светли слънчеви долини. Близко до Тивериада тези брегове са скалисти и в тях са изсечени древни гробници, чиито врати гледат към водата. Местните жители, както и древните египтяни, са си избирали великолепни места за гробници, сякаш са искали, когато божият глас стигне до спящите, те да излязат, да отворят очи и да видят божествено красиви гледки. Тъмносиньото езеро изпъква прекрасно на фона на дивите и пусти планини, които се издигат на изток, а на север великолепната и величествена планина Хермон се оглежда в морето и вдига бялата си корона към небесата с гордостта на връх, видял как изчезват сто поколения. На североизточния бряг на морето има само едно дърво, единственото дърво от каквато и да е големина, което се вижда от водите му, освен няколкото самотни палми в Тивериада, и със самотата си то привлича повече внимание отколкото цяла гора. Всичко тук е такова, каквото очаквахме и желаехме да бъде Генисаретското езеро — величествена красота, но тихо спокойствие. Дори и планините са спокойни.

Това е изкусно сътворено описание, предназначено да измами читателя. Но ако се изтрие боята и се смъкнат панделките и цветята, отдолу ще се покаже един скелет.

Като се оголи така, остава едно езеро, шест мили широко и с неопределен цвят, със стръмни зелени брегове, но без нито един храст; от единия край с голи грозни скали, с почти невидими дупки в тях, които са без значение за пейзажа; на изток — „диви и пусти планини“ (той би трябвало да каже „ниски и пусти хълмове“); на север — планината Хермон, покрита със сняг; главна особеност на гледката — „покой“; забележителност — едно дърво.

Колкото и да се опитваш, нищо не може да направи тази гледка красива, когато я погледнеш със собствените си очи.

Претендирам, че имам правото да поправам погрешни твърдения и така съм поправил цвета на водата в горното кратко описание. Водите на Генисаретското езеро са светлосини, почти бели, дори гледани от голяма височина и от разстояние пет мили. Съвсем отблизо (а свидетелят е плавал по езерото) едва ли могат да бъдат наречени сини, а още по-малко „тъмносини“. Искам също да заявя, не като поправка, а като лично мнение, че планината Хермон в никакъв случай не е забележителна или живописна, понеже по височина е почти равна на най-близките си съседи. Това е всичко. Не възразявам и срещу това, че свидетелят е влачил една планина цели четиридесет и пет мили, за да разкраси пейзажа — защото това е напълно в реда на нещата, и освен това картината се нуждае от подобна намеса.

К. У. Е. (автор на „Живот в Божи гроб“) дава следните показания под клетва:

Прекрасно море лежи между Галилейските хълмове, сред земята, която някога е принадлежала на Завулон, Нефталим, Асир и Дан. Небесният лазур прониква в дълбините на езерото и водата е сладка и прохладна. На запад се простират широки плодородни равнини, на север стъпка по стъпка се издигат скалисти брегове, докато в далечината не достигнат снежните склонове на Хермон, на изток през воал от мъгли се виждат високите равнини на Пирея, които преминават в скалисти планини, отвеждащи въображението по различни пътища до светия град Йерусалим. Цветя цъфтят в този земен рай, който някога е бил разкрасяван и озеленяван от полюшващи се на вятъра дървета; пойни птички омайват слуха, гургулицата нежно гука, песента на качулатата лястовица излита нагоре към небесата, а сериозният и внушителен щъркел буди мисли, приканва към размисъл и покой. Някога животът тук е бил идиличен и очарователен, нямало е нито бедни, нито богати, нито високопоставени личности, нито простолюдие. Това е бил свят на непринуденост, простота и красота. Сега тук царят пустош и мизерия.

Това описание не е изкусно. По-лошо от него не съм виждал. Отначало авторът описва в дребни подробности това, което нарича „земен рай“ и завършва с поразяващата информация, че този рай е „пустош и мизерия“.

Показах два обикновени средни образци за характера на доказателствата, представени от повечето писатели, които са посетили този край. Един казва „не съм в състояние да опиша красотата на пейзажа“ и после облича в блестящи фрази нещо, което, като го разсъблечеш за преглед, се оказва само незначителен воден басейн, малко планинска пустош и едно дърво. Другият след съзнателни усилия да изгради земен рай от същия материал с добавката на „сериозния и внушителен щъркел“, разваля всичко, като накрая случайно попада на ужасната истина.

Почти всяка книга за Галилея и езерото ѝ описва пейзажа като красив. Но невинаги така открито. Понякога впечатлението, което съзнателно се създава, е, че пейзажът е красив, но в същото време авторът внимава да не го каже с ясни и разбираеми слова. Но един внимателен анализ на тези описания ще покаже, че материалите, от които са съставени, не са красиви и както и да се нареждат не може да се получи нищо хубаво. Почитта и любовта, които изпитват някои от авторите към тези места, са разпалили въображението им и са направили преценките им пристрастни, но във всеки случай приятните им лъжи са написани честно и искрено. Други са писали така, защото са се страхували, че ако пишат иначе, няма да станат популярни. Трети са били лицемери и нарочно са искали да измамят читателите си. Всеки от тях, ако го попитат, веднага ще отговори, че винаги трябва да се говори истината. Във всеки случай те ще кажат така, ако не схванат накъде бие въпросът.

Но защо не трябва да се казва истината за тези места? Вредна ли е тя? Необходимо ли е било да се скрие лицето ѝ? Бог е създал Галилейско море и околностите му такива каквито са. Дали е от компетентността на мистър Граймс да поправя произведението му?

Сигурен съм, съдейки по книгите, че мнозина от тези, които са посетили тези краища в миналото, са били презвитерианци и са дошли да търсят доказателства в подкрепа на вярата си; те намерили една презвитерианска Палестина и предварително са били решени да видят именно нея, въпреки че е възможно да не са го съзнавали, заслепени от

вярата си. Други са били баптисти, търсещи подкрепа за баптистката вяра и баптистка Палестина. Трети са били католици, методисти, епископалианци, търсещи доказателства, подкрепящи техните религии, търсещи една католическа, методистка и епископалианска Палестина. Колкото и честни да са били намеренията на тези мъже, те са били пълни с пристрастие и предразсъдъци, те влизали в страната с готови присъди и вече не можели да пишат за нея непредубедено и безпристрастно, както не можели да пишат така и за собствените си съпруги и деца. И нашите поклонници носят присъдите си със себе си. Това пролича в разговорите им, след като напуснахме Бейрут. Мога с точност да кажа кои общоприети думи ще произнесат те при вида на Тавор, Назарет, Йерихон и Йерусалим, защото имам книгите, откъдето „крадат“ представите си. Авторът рисува картина или съчинява хвалебствие, а обикновените хора гледат на света с неговите очи и говорят с неговия език. Това, което поклонниците казаха в Кесария Филипова, ме изненада с мъдростта си. После го намерих в Робинсън. Това, което казаха, когато Генисаретското езеро се появи пред погледите им, ме очарова с красотата си. Намерих го в книгата на мистър Томпсън „Божия гроб и Библията“. Те често казват, при това с все едни и същи сполучливо подбрани изрази, как като Яков искат да положат уморените си глави на камъка Ветил, да затворят отслабналите си от умора очи и може би да сънуват как ангели слизат от небето по една стълба. Всичко това е много красиво. Но аз най-накрая познах уморената глава и отслабналите от умора очи. Те бяха заели и идеята, и думите, и порядъка им, и препинателните знаци от Граймс. Когато се върнат у дома, поклонниците ще разказват не за тази Палестина, която са видели със собствените си очи, а за тази, която са видели Томпсън, Робинсън и Граймс, с леко променени оттенъци, според вярата на всеки поклонник!

Всички поклонници, грешници и араби са вече в леглата и лагерът е тих. Досадно е да се трудиш в самота. Написах последните си бележки, излязох навън и вече половин час седя пред палатката. Нощта е времето да видиш Галилея. Под сияйните звезди няма нищо отблъскващо в Генисаретското езеро. Като гледах блестящите отражения на съзвездията, осеяли повърхността му, съжалих, че го видях на безпощадната дневна светлина. Историята му и мислите, които то поражда, са главното му очарование в моите очи, а магиите,

които те тъкат, са слаби на ярката слънчева светлина. Тогава ние почти не чувствуваме оковите им. Мислите ни постоянно се отклоняват към всекидневните житейски грижи и отказват да се спират върху неща, които изглеждат неясни и нереални. Но когато денят угасне, дори и най-невпечатлителният сигурно се поддава на мечтателното сияние на спокойната звездна светлина. Древните предания за това място се прокрадват в паметта, а после въображението облича всички гледки и звуци в свръхестествени одежди. Кораби призраци плават по морето, покойниците от двадесет столетия излизат от гробовете си, а в погребалните песни на нощта звучат песни от незапомнени времена.

На звездната светлина Галилея няма други граници освен небесните предели и е театър, достоен за разигралите се тук велики събития; достоен за раждането на религия, способна да спаси света; достоен за величествената фигура, определена да застане на неговата сцена и да обяви върховните си заповеди. Но на слънчевата светлина човек си казва: нима точно за делата, извършени тук, и за думите, изречени в това скалисто и песъчливо местенце преди осемнадесет столетия, сега звънят камбани по далечните острови и надлъж и нашир по всички континенти на нашето огромно земно кълбо?

Това може да се разбере само когато нощта скрие всичко, което нарушава хармонията, и създаде театър, достоен за такава величествена драма.

---

[1] Аз сравнявам всички езера с Тахо, отчасти защото го познавам много по-добре от всяко друго езеро и отчасти защото така силно му се възхищавам и пазя такава множество приятни спомени от

него, че ми е почти невъзможно да говоря за езера и да не си го
спомня. — Б.а. [↑](#)

ГЛАВА XXII

ДРЕВНИ БАНИ. ПОСЛЕДНАТА БИТКА НА КРЪСТОНОСЦИТЕ. ХЪЛМЪТ ТАВОР. КАКВО СЕ ВИЖДА ОТ ВЪРХА МУ. СПОМЕНИ ЗА ЕДНА ЧУДЕСНА ГРАДИНА. ДОМЪТ НА ПРОРОЧИЦА ДЕВОРА.

Отново се къпахме в Галилейско море, вчера по здрач и днес при изгрев-слънце. Не сме плавали по него с кораб, но три изкъпвания са равни на едно плаване, нали? Във водата се виждат много риби, но за това поклонение ние се бяхме запасили с помагала като „В шатрите на Палестина“, „Божии гроб и Библията“ и друга подобна литература, а не си бяхме взели рибарски принадлежности. В Тивериада никъде не можеше да се намери риба. Наистина видяхме двама-трима скитници да кърпят мрежите си, но те нито веднъж не се опитаха да хванат нещо с тях.

Не отидохме до древните топли бани на две мили от Тивериада. Нямах никакво желание да ходя там. Това ми се стори малко странно и аз се опитах да открия причината за неразумното си безразличие. Причината се оказа в това, че Плиний ги споменава. У мене се породих някакво неоправдано недружелюбие към Плиний и апостол Павел,

защото като че ли не мога да открия едно местенце, което да е само мое. Вечно излиза, че апостол Павел е бил там или че Плиний го е „споменал“.

Рано сутринта яхнахме конете и потеглихме. И тогава едно странно привидение излезе начело на шествието ни — бих помислил, че е пират, ако бях чувал за пирати на сушата. Това беше един висок арабин, мургав като индианец и млад — около тридесетгодишен. На главата му беше стегнато навит великолепен копринен шал на жълти и червени ивици, чиито щедро украсени с пискюли краища висяха по раменете му и вятърът си играеше с тях. От врата до коленете му се спускаше на пищни гънки едно наметало на извити и вълнообразни черни и бели ивици — истинско американско знаме. Някъде високо над дясното му рамо се подаваше дълга дръжка на чибук. Напряко на гърба му беше праметната арабска пушка от времето на Саладин, която стърчеше високо над лявото рамо и имаше великолепен сребърен обков от приклада чак до края на неизмеримо дългата си цев. Около кръста му беше навит безкраен, украсен със сложни фигури, но много изцапан плат, донесен от богата Персия, а сред диплите му страховита батарея от стари, украсени с пиринч гигантски пищови и позлатените дръжки на кръвожадни ножове отразяваха слънчевата светлина. Имаше кобури за още пищови, закачени за чудната купчина от дълговлакнести кози кожи и персийски килими, която този мъж е бил научен да смята за седло, а долу, сред висящите от седлото огромни ресни, се люлееше обкован със сребро ятаган с такива ужасни размери и такъв неумолим вид, че никой не можеше да го погледне, без да потрепери — той се удряше със звън в желязно стреме, голямо като лопата, което повдигаше коленете на воина чак до брадата му. Нагизденият и натруфен принц, чиято привилегия е да язди пони и да влиза на слон в селото начело на пътуващ цирк, е жалък и гол в сравнение с този хаос от джунджурии, и щастливата суетност на единия е истинска дреболия в сравнение със спокойното величие и поразителното самодоволство на другия.

— Кой е тоя? Какво е това? — този изпълнен със страх въпрос се разнесе по цялата колона.

— Охраната ни! От Галилея до родното място на Спасителя страната гъмжи от свирепи бедуини, чиято единствена радост на този

свят е да секат, мушкат, осакатяват и убиват невинни християни. Аллах да е с нас!

— Тогава наемете един полк! Нима ще ни изпратите срещу тези отчаяни орди без друг защитник, освен тази подвижна крепост?

Тълмачът се разсмя — не на шеговитото сравнение, понеже още не се е родил онзи гид, водач или тълмач, който да може макар и малко да оцени една шега, дори шегата да е толкова широка и тежка, че ако падне върху него, да го сплеска като пита, — та тълмачът се разсмя и после, несъмнено окуражен от някоя мисъл, която му мина през ума, стигна дотам, че дори ни намигна.

Когато в такова бедствено положение човек се смее, това окуражава, когато намигне, това е определено успокоително. Най-накрая той ни намекна, че един телохранител е достатъчен да ни защити, но че този е абсолютно необходим. Явно поради впечатлението, което ужасните му доспехи ще направят на бедуините. Тогава аз казах, че изобщо не ни трябва охрана. Ако един фантастично облечен скитник може да защитава осем въоръжени християни и цял куп прислужници араби от всякакви опасности, то, разбира се, този отряд ще може да се брани и сам. Но тълмачът поклати глава със съмнение. Тогава аз казах:

— Само си помислете как ще изглежда това! Помислете си как самоуверените американци ще четат, че сме се промъкнали през безлюдната пустош под закрилата на този маскиран арабин, който ще си счупи врата да бяга, ако някой истински мъж тръгне да го преследва! Недостойно е, неприлично и унижително! Защо ни казаха да си носим пистолети, щом като в крайна сметка ще ни пази този долен мошеник с наметало на звезди и райета?

Тези призови бяха напразни, тълмачът само се усмихна и поклати глава.

Аз избързах напред, запознах се с този цар Соломон-във-всичката-му-слава и го накарах да ми покаже стародавната си пушка. Спусъкът ѝ беше ръждясал, от край до край тя беше обкована с пръстени, пластинки и плочки от сребро, но беше отчайващо крива като билиардните щеки от четиридесет и девета година, които все още се намират по старите миньорски лагери на Калифорния. Дулото беше проядено от вековна ръжда и превърнато в недоизпипан филигран, като края на изгорял кюнец. Затворих едното си око и надникнах вътре

— то беше посипано с ръжда като стар параходен котел. Взех назаем гигантските пищови и натиснах спусъците им. И те бяха ръждясали отвътре и цял век не са били зареждани. Върнах се окуражен, докладвах на гида и го помолих да освободи тази за нищо негодна крепост. Тогава всичко излезе наяве. Този човек бил на служба при шейха на Тивериада. Бил източник на доходи за правителството. За Тивериадската империя той бил това, което е митницата за Америка. Шейхът натрапвал охрана на пътешествениците и вземал от тях такса. Това е добър източник на доходи и понякога внася в националното съкровище по цели тридесет и пет-четиридесет долара на година.

Сега знаех тайната на воина, знаех какво представляват ръждясалите му дрънкулки и презирах магарешкото му самодоволство. Наклеветих го и с безразсъдна храброст кавалкадата препусна право напред към опасните уединени места на пустинята и презря неистовите му крясъци, които ни предупреждаваха за осакатяванията и смъртта, дебнещи ни на всяка крачка.

Изкачихме се на хиляда и двеста фута над езерото (трябва да спомена, че езерото е с шестстотин фута по-ниско от равнището на Средиземно море — никой пътешественик не пропуска да изтъкне този забележителен факт в писмата си) и пред нас се разкри гола и безинтересна панорама, каквато може би всяка страна може да предложи. Но тя е така гъсто населена с исторически забележителности, че ако всички страници, изписани за нея, се наредят по повърхността ѝ ще я покрият от хоризонт до хоризонт като плочник. Сред местностите, които влизат в тази панорама, са планината Хермон, хълмовете, ограждащи Кесария Филипова, Дан, изворите на река Йордан и водата Мером, Тивериада, Галилейско море, ровът на Йосиф, Капернаум, Витсаида, местата, където се предполага, че е била произнесена проповедта от планината, където са били нахранени тълпите, където е бил хванат чудният улов на риба; стръмнината, по която свинете се хвърлили в морето; мястото, където река Йордан се влива в езерото, и мястото, където тя отново изтича от него; Сафед, „градът на хълма“, един от четирите свещени града на евреите и мястото, където те вярват, че ще се появи истинският бъдещ месия; част от бойното поле при Хатин, където рицарите кръстоносци водили последната си битка, напуснали сцената, покрити със слава, и завършили блестящата си кариера завинаги; планината Тавор, където

според преданието е станало преображението господне. А долу на югоизток се откри гледка, който ми напомни за един цитат (без съмнение не съвсем точно запомнен):

Ефремците, понеже не били повикани да вземат своя дял от богатата плячка, получена във войната срещу амонците, събрали могъща войска да се бият срещу Ефтай, съдия на Израил, който, като го уведомили за приближаването им, събрал синовете израилеви, срещнал ефремците в битка и ги обърнал в бягство. За да направи победата си по-сигурна, той поставил стражи при бродовете на река Йордан с инструкции да не пускат да преминава никой, който не може да каже: „Шиболет“. Ефремците, понеже били от друго племе, не могли да произнесат думата правилно, а казвали: „Сиболет“, което доказвало, че са врагове и им струвало живота. Така този ден при бродовете на река Йордан паднали четиридесет и две хиляди души.

Ние мирно яздехме в бавен тръс по големия път на керваните от Дамаск до Йерусалим и Египет, край Лубия и други сирийски села, всичките накацали по билата на стръмни могили и хълмове и обградени с гигантски кактуси (знак за неплодна земя), покрити с бодливи круши като свински бутове — и най-после стигнахме до бойното поле при Хатин.

То е величествено плато с неправилна форма, което изглежда нарочно създадено за бойно поле. Тук несравнимият Саладин срещнал християнското войнство преди седемстотин години и завинаги сложил край на властта му в Палестина. Между противниците дълго време имало примирие, но според пътеводителя, Рейналд от Шатийон, господар на Кирек, го нарушил, като ограбил един дамаски керван и отказал да предаде търговците и стоките им, когато Саладин ги поискал. Това нахалство на низшия военачалник дълбоко засегнало султана и той се закле, че ще убие Рейналд със собствената си ръка, където и когато го намери. И двете армии се приготвили за бой. Под командването на нерешителния йерусалимски крал бил цветът на

християнското рицарство. Той глупаво ги принудил да направят дълъг и изтощителен преход под палещото слънце и им заповядал да построят лагер в тази открита равнина, без да имат вода или нещо за ядене. Пълчищата на мюсюлманите, яхнали великолепни коне, връхлетели иззад северния край на Генисаретското езеро, като изгаряли и разрушавали всичко по пътя си и построили лагера си срещу вражеските линии. Призори ужасната битка започнала. Заобиколени от всички страни от безбройните армии на султана, християнските рицари се биели без надежда да останат живи. Те се биели с отчаяна храброст, но безцелно. Горещината, численото превъзходство на противника и унищожителната жажда не били в тяхна полза. Към обяд най-смелите сред тях си пробили път през редиците на мюсюлманите, изкачили се на върха на едно хълмче и там, скупчени около знамето с кръста, час след час отблъсквали нападащите ескадрони на противника.

Но съдбата на християнската власт в Палестина била решена. Залезът заварил Саладин като господар на Палестина, християнското рицарство лежало на купове по бойното поле, а кралят на Йерусалим, великият магистър на ордена на тамплиерите и Рейналд от Шатийон били пленници в шатрата на султана. Саладин се отнесъл към двама от пленниците с царска любезност и заповядал да сложат пред тях храна и напитки. Когато кралят подал чаша леден шербет на Шатийон, султанът казал: „Ти му я даваш, не аз.“ Той си спомнил клетвата си и убил със собствената си ръка нещастния рицар от Шатийон.

Трудно ни беше да повярваме, че тази безмълвна равнина някога е ехтяла от военна музика и е треперела под стъпките на въоръжени мъже. Трудно е да населиш това безлюдно място с втурващи се колони от конници и да го събудиш от унеса с виковете на победители, с писъците на ранени и с проблясването на знамена и стомана над надигащите се вълни на битката. Сега тук е такава пустош, която дори въображението не може да разкраси с великолепието на живота и движението.

Стигнахме живи и здрави до Тавор и то със значителна преднина пред накиченото с желяза плашило — нашия телохранител. По целия път не срещнахме нито един човек, да не говорим за разбойнически банди от бедуини. Тавор стои изолиран и самотен — гигантски страж над Ездрилонската равнина. Издига се на около хиляда и четиристотин

фута над заобикалящата го равнина, като зелен горист конус, симетричен и красив, вижда се отдалече и е изключително приятен за погледа, преситен от отблъскващото еднообразие на пустинна Сирия. По стръмна пътека през прохладни горски поляни, обрасли с тръни и дъбове, се изкачихме до върха му. Гледката, която се откри оттук, беше почти прекрасна. Отдолу беше обширната Ездрилонска равнина, нашарена с квадратчетата на нивите като шахматна дъска и привидно също толкова гладка и равна; осеяна е по краищата с бели селца близо едно до друго и е изпъстрена наблизко и надалеч с извитите линии на пътища и пътеки. Когато е облечена в свежа пролетна зеленина, тя сигурно представлява очарователна гледка дори сама по себе си. Край южната ѝ граница се издига Малкият Хермон, над чийто връх може да се зърне Гелвуй. Вижда се и Наин, прочут с това, че тук е бил възкресен синът на вдовицата, както и Ендор, също толкова прочут с вълшебницата си. На изток се простира долината на река Йордан, а отвъд нея се издигат Галеадските планини. На запад е връх Кармел, Хермон на север, платото Васан и свещеният град Сафед, белеещ се на един издаден хребет в Ливанските планини, едно стоманеносиньо ъгълче от Галилейско море, седловината на хълма Хатин — легендарният „Връх на блажените“ и ням свидетел на последната битка на кръстоносното войнство за светия кръст: всичко това допълва картината.

Да погледнеш този пейзаж през живописната рамка на нащърбена и разрушена каменна прозоречна арка от времето на Христос, като по този начин скриеш от погледа си всичко непривлекателно, означава да си доставиш удоволствие, заради което си заслужава да се изкачиш по планината. Човек трябва да се качи на върха ѝ, за да види най-добре някой красив залез, и смело да постави гледката в здрава рамка, която му е поддръка, за да изпъкне красотата ѝ. Тази истина се научава, за да не се забрави никога в тази вълшебна страна чудната градина на граф Палавичини близо до Генуа. С часове скиташ сред хълмове и гористи клисури, така изкусно направени, че сякаш ги е създала природата, а не човек; следваш криволичещи пътеки и внезапно попадаш на скачащи водопади и грубо сковани мостчета; откриваш горски езера там, където не ги очакваш; бродиш из разрушени средновековни замъци в миниатюр, които изглеждат на почтена възраст, а са построени преди двадесет години; размишляваш

над порутени древни гробници, чиито мраморни колони нарочно са обезобразени и счупени от съвременния скулптор, който ги е направил; случайно се натъкваш на дворци играчки, изработени от скъпи и редки материали, и на селска хижа, чиито вехти мебели изобщо не си личи, че са такива по поръчка; носиш се в кръг из една гора на омагьосан дървен кон, задвижван от невидима сила; вървиш по римски пътища и минаваш под величествени триумфални арки; отдъхваш си в причудливи беседки, където невидими духове те обливат със струи вода от всички възможни посоки и където дори цветята, които докоснеш, те обсипват с дъжд; плаваш с лодка по подземно езеро сред пещери и арки с великолепна украса от гроздове сталактити и излизаш на дневна светлина в друго езеро, обградено с наклонени тревисти брегове и изпъстрено с патрициански гондоли, закотвени в сянката на миниатюрен мраморен храм, който се издига от бистрата вода и отразява белите си статуи, пищните си капители и колони с канелюри в спокойните ѝ дълбини. Така се носиш от едно чудо към друго, като през цялото време си мислиш, че това, което си видял последно, е най-голямото. И наистина най-голямото чудо е запазено за края, но го виждаш чак когато стъпиш на брега, минеш през множество редки цветя, събрани тук от всички краища на земята и застанеш пред вратата на още един мним храм. Точно тук художникът е достигнал върха на своя гений и широко е разтворил вратите на вълшебната страна. Поглеждаш през съвсем обикновено жълто стъкло и първото нещо, което виждаш на десет крачки пред тебе, е море от трепкащи листа, сред които има неравна пролука като вход, водещ нанякъде — нещо съвсем обикновено в природата, което не може да събуди подозрение, че е плод на хитроумен човешки замисъл, — и в тази пролука тук-там стърчат широки листа от тропически растения и блестящи цветя. Изведнъж през светлия, ясно очертан вход зърваш най-нежната, най-меката, най-великолепната гледка, която е украсявала някога съня на умиращ светец, откакто Йоан видял новия Йерусалим да проблясва над облаците в небесата. Морска шир, осеяна с килнати от вятъра платна; остър, издаден напред нос и висок фар над него; отзад тревист склон; отвъд ширта част от „града на дворците“ с парковете, хълмовете и величествените си сгради; зад тях огромна планина с могъщ силует, остро изрязан на фона на океана и небето, а над всичко това скитащи ивици и парцали от облаци, плуващи по

златно небе. Океанът е от злато, градът е от злато, ливадата, планината, небето — всичко е златно, разкошно, меко и нежно като райско видение. Никой художник не може да пренесе на платно тази омайна хубост и все пак без жълтото стъкло и хитроумно измислената дреболия — рамката, която отправя всичко това във вълшебната далнина и изрязва всичко непривлекателно — човек не би могъл да изпадне във възторг от тази картина. Такъв е животът и змията изкусителка е оставила следата си върху всички нас.

Сега няма какво друго да правя, освен да се върна към хълма Тавор, въпреки че темата е доволно скучна и не мога да се придържам към нея, без да се отклонявам към картини, които ми е по-приятно да си спомням. Мисля, че във всеки случай ще пропусна този обект. В Тавор няма нищо интересно (освен ако не се съгласим, че тук е мястото на преobraжението господне) — само древни руини, натрупани там от всички епохи, като се почне от времето на храбрия Гедеон и другарите му, процъфтявали тук преди тридесет столетия, до кръстоносните походи от вчерашния ден на световната история. Тук има гръцки манастир, в който правят хубаво кафе, но там няма нито треска от кръста господен, нито една кост от светец, която да привлече празните мисли на миряните и да ги насочи в по-сериозна посока. Една църква без реликви не е нищо за мене.

Ездрилонската равнина — „бойното поле на народите“ — сама навява мисли за Исус Навин и Венадад, Саул и Гедеон, Тамерлан, Танкред, Ричард Лъвското сърце и Саладин, за войнствените персийски царе, за героите на Египет и Наполеон — понеже те всички са се сражавали тук. Ако магията на лунната светлина може да извика от гробовете им безбройните пълчища от всички времена и народи, които са воювали тук на това огромно бойно поле, ако ги облече в причудливите им национални носии и цялото това войнство се понесе надолу по равнината, осеяно с великолепни пера, знамена и блестящи копия, бих могъл да стоя тук цял век и да гледам призрачното шествие. Но магията на лунната светлина е суета и измама и този, който повярва в нея, ще изпита тъга и разочарование.

Долу в подножието на Тавор и точно на края на стъпаловидната Ездрилонска равнина се намира незначителното селце Девурие, където е живяла Девора, пророчицата на Израил. То е съвсем като Магдала.

ГЛАВА XXIII

НА ПЪТ КЪМ НАЗАРЕТ. УХАПАН ОТ КАМИЛА. ПЕЩЕРАТА НА БЛАГОВЕЩЕНИЕТО, НАЗАРЕТ. РАБОТИЛНИЦАТА НА ЙОСИФ. ЕДИН СВЕЩЕН КАМЪК. ИЗВОРЪТ НА ДЕВА МАРИЯ. ЛИТЕРАТУРНИ РЯДКОСТИ.

Слязохме от връх Тавор, пресякохме една дълбока клисура и поехме по каменист неравен път към Назарет, който е на два часа път оттук. Всички разстояния в Изтока се измерват не с мили, а с часове. Добър кон може да измине три мили за час по всякакъв път, следователно един час тук винаги е равен на три мили. Този метод на изчисление е досаден и дразнещ; докато не свикне напълно с него, човек не може да се оправи, трябва само да спре и да превърне езическите часове в християнски мили, точно както постъпват хората, когато им заговорят на чужд език, който не им е познат достатъчно добре, за да уловят веднага значението на думите. Разстоянията, изминати пеша, също се измерват с часове и минути, въпреки че не знам на каква основа се прави изчислението. В Константинопол питах: „Колко път има до консулството?“ и ти отговарят: „Около десет минути.“ „Колко път има до агентството на Лойд?“ — „Четвърт час.“

„Колко път има до по-долния мост?“ — „Четири минути.“ Не съм съвсем сигурен, но мисля, че там, когато някой си поръчва панталони при шивач, му казва, че ги иска четвърт минута дълги и девет секунди широки.

От Тавор до Назарет е два часа езда и понеже пътеката беше необичайно тясна и криволичеща, ние трябваше да срещнем всички кербани от камили и магарета, намиращи се между Йерихон и Джексънвил, точно на това място и никъде другаде. Магаретата не са от голямо значение, защото са толкова малки, че можеш да ги прескочиш с коня си, ако той е енергичен, но камилата е нещо, което не може да бъде прескочено. Тя е висока колкото обикновена сирийска къща, което значи, че е от един до два, а понякога и цели три фута по-висока от среден на ръст мъж. В тази част от страната товарът на камилите най-често се състои от два гигантски чувала — по един от всяка страна. Тя и товарът ѝ заемат място колкото един файтон. Помислете си какво значи да срещнеш такова препятствие по тясна пътека. Камилата не се отбива от пътя за нищо на света. Тя върви горделиво с широки крачки, олюлявайки се равномерно като махало, и каквото и да излезе насреща ѝ, трябва мирно да се отстрани или да бъде насилствено премахнато от грамадните ѝ чували. Ездата беше досадна за нас и свършено изтощителна за конете. Бяхме принудени да прескочим повече от хиляда и осемстотин магарета и само един от нас беше съборен по-малко от шейсет пъти от камила. Това изглежда силно казано, но както е рекъл поетът: „Нещата не са такива, каквито изглеждат.“ Не мога да се сетя за нещо друго, което с по-голяма сигурност да може да накара човек да потрепери от ужас от това някоя камила да се промъкне зад него и да го докосне по ухото със студената си увиснала долна устна. Една камила постъпи така с едно от момчетата, което клюмаше замислено на седлото си. Той вдигна поглед и видя величественото привидение, надвиснало над него и направи безумно усилие да се махне от пътя му, но камилата се протегна и го ухапа по рамото преди той да успее да се отстрани. Това беше единствената приятна случка по време на пътуването ни.

В Назарет се разположихме на лагер в маслинова горичка близо до извора на Дева Мария и нашият великолепен телохранител дойде да събере бакшиш за „услугата“ да ни следва от Тивериада дотук и да отблъсква невидими опасности с ужасното си въоръжение. Тълмачът

беше платил на господаря му, но това не се броеше: тук, ако наемеш човек да киха вместо тебе и някой друг реши да му помага, трябва да платиш и на двамата. Тук не си помръдват и пръста, без да им платиш. Колко ли са били изненадани тези хора, когато чули, че им се предлага спасение, „което не струва пари и няма цена“. Ако хората, нравите и обичаите им са се променили от времето на Спасителя, то с библейските образи и метафори това не може да се докаже.

Влязохме в големия католически манастир, построен на мястото, където според преданието е било жилището на светото семейство. Спуснахме се по петнадесет стъпала под земята и влязохме в малък параклис, накичен с гоблени и сребърни лампи и изрисуван с маслени бои. На мраморния под под олтара с кръст е отбелязано мястото, станало свещено, защото тук била застанала Дева Мария, когато ангелът ѝ донесъл благата вест. Мястото изглеждаше твърде обикновено и скромно за важното събитие. Мястото на Благовещението това събитие, увековечено от великолепни светилища и величествени храмове по целия цивилизован свят, което най-великите художници са си поставяли като най-висша цел да изобразят на платната си; място, чиято история е позната дори и на децата от всички къщи, градове и забутани селца от най-отдалечените краища на християнския свят; безбройни множества от хора биха прекосили света надлъж и шир, за да го видят, и биха сметнали това за безценна привилегия. Тези мисли ме осениха лесно. Но не ми беше никак лесно да почувствувам величието на, това събитие. На няколко хиляди мили оттук бих могъл да си представя как се появява ангелът, лекокрил и със сияйно лице, да забележа светлината, която струи над главата на Дева Мария, когато до слуха ѝ достига изпратената свише блага вест всеки може да направи това отвъд океана, но малцина могат да постигнат това тук. Видях малката ниша, от която излязъл ангелът, но аз не можах да запълня празнотата ѝ. Ангелите, които познавам, са същества с причудливи хрумвания и не могат да се поместят в ниши от здрав камък. Въображението се труди най-добре на простор. Съмнявам се, че някой може да застане в пещерата на Благовещението и да насели твърде яките ѝ каменни стени с призрачните образи, плод на въображението му.

Показаха ни една счупена гранитна колона, висеща от тавана, за която казаха, че е била разсечена на две от мюсюлманите завоеватели

на Назарет с напразната надежда да съборят светилището. Но по чудо колоната останала да виси във въздуха и сама, без опора, крепяла и все още крепи покрива. Като разделихме това твърдение между осемте колони, установихме, че не е трудно да му повярваме.

Даровитите католически монаси не правят нищо наполовина. Ако трябва да ви покажат медния змей, който се вдигнал над пустинята, можете да бъдете сигурни, че те притежават и пръта, на който той се е вдигнал, та дори и дупката, в която е стоял прътът. Тук имат пещера на Благовещението, а точно толкова близо до нея, колкото е гърлото до устата, имат и кухня на Дева Мария, и гостна, където тя и Йосиф са гледали как малкият Спасител си играе с израилтянски играчки преди осемнадесет столетия. Всички тези пещери са под един покрив и са чисти, просторни и удобни. Чудно е, че личностите, тясно свързани със светото семейство, са живеели винаги в пещери — в Назарет, във Витлеем и в царствения Ефес, — а въпреки това никой друг от тяхното време и поколение не е помислял да направи нещо подобно. Или ако са си помисляли, то пещерите им са изчезнали, и предполагам, че ни остава само да се удивляваме по какво чудо са се запазили тези, за които разказвам. Когато Дева Мария избягала от гнева на Ирод, тя се скрила в една пещера във Витлеем и тази пещера е цяла и до ден-днешен. Клането на младенците във Витлеем е било извършено в пещера. Спасителя се е родил в пещера — и двете все още ги показват на поклонниците. Изключително странно е, че всички тези важни събития са станали в пещери, и това е голям късмет, защото и най-здравите къщи след време се разрушават, а пещерите в скалите ще стоят вечно. Тази работа с пещерите е измама, но за нея трябва да благодарим на католиците. Когато изнамерят някое забравено място, осветено от библейско събитие, те веднага построяват там масивна, почти вечна църква и запазват спомена за мястото за благото на идните поколения. Ако е било оставено на протестантите да извършват това във висша степен достойно дело, днес ние нямаше дори да знаем къде е бил Йерусалим, а човекът, който би могъл да отиде и да посочи къде е бил Назарет, е трябвало да бъде надарен със свръхестествена мъдрост. Светът дължи благодарност на католиците дори за ловкото мошеничество да изсекат в скалата тези фалшиви пещери, понеже е безкрайно по-приятно да видиш пещера, в която, както хората вярват от векове, е живяла Дева Мария, отколкото

да се опитваш да си представиш жилището ѝ някъде из Назарет: някъде, навсякъде и никъде. Мястото е прекалено обширно. Въображението е безсилно. Няма нито една определена точка, която да прикове погледа и вниманието ти и да те накара да се замислиш. Споменът за първите заселници в Америка няма да изчезне, докато съществуват кокошките от породата плимутрок. Старите монаси са мъдри. Те знаят как да закрепят някоя хубава традиция, така че тя никога да не изчезне.

Посетихме местата, където Исус работил като дърводелец петнадесет години и където се опитал да проповядва в синагогата, но бил изгонен от тълпата. На тези места се издигат католически параклиси и се пазят нищожните останки от древните стени. Нашите поклонници си отчупиха парчета за спомен. Посетихме и малък параклис наскоро построен върху огромен камък, дълъг около дванадесет фута и широк около четири фута; преди няколко години свещениците открили, че апостолите веднъж седнали на него да си починат, след като дошли пеша от Капернаум. И побързали да съхранят реликвата. Реликвите са ценна собственост. Екскурзиантите трябва да платят, за да ги видят и го правят с радост. Идеята ни хареса. Съвестта никога няма да те гризе, ако знаеш, че си си платил честно и почтено. На нашите поклонници много би им се харесало да извадят саждите и шаблоните си и да изрисуват имената си на тази скала, заедно с имената на американските села, в които са родени, но свещениците не разрешават подобни неща. Всъщност да си кажем право, нашата компания рядко извършва такива престъпления, въпреки че на кораба имаме хора, които не пропускат удобен случай да увековечат имената си. Главният грях на нашите поклонници е жаждата им за „сувенири“. Предполагам, че до този момент са научили размерите на тази скала до инч и теглото ѝ до тон, и без страх мога да ги обвиня, че довечера ще се върнат и ще се опитат да я отмъкнат.

„Изворът на Богородица“ е този, от който според преданието Дева Мария като момиче по двадесет пъти на ден е носела на главата си стомна с вода. Водата тече от тръби, вградени в стена от древна зидария, която се издига извън селото. Девоите от Назарет все още се събират край него с дузини, смеят се шумно и вдигат врява. Назаретските момичета са грозни. Някои от тях имат големи блестящи очи, но ние не видяхме нито едно хубаво лице. Тези момичета

обикновено носят една-единствена дреха, широка, безформена, с неопределен цвят, а често и скъсана. По обичая на красавиците от Тивериада, от темето до врата им висят чудновати нанизии от стари монети, на китките си носят пиринчени гривни, а на ушите си — пиринчени обици. Няма нито обувки, нито чорапи. Все пак от всички момичета, които видяхме досега в тази страна, назаретските са с най-човешки вид и най-добродушни. Но колкото и тъжно да звучи това, тези живописни девии са лишени от красота.

Един от нашите поклонници — наричаме го Ентусиаста — каза:

— Вижте това високо грациозно момиче, погледнете красивото му като на мадона лице!

Скоро дойде друг поклонник и каза:

— Погледнете това високо грациозно момиче. Каква царствена красота има в изящното ѝ лице! Тя е истинска мадона.

Аз казах:

— Тя не е висока, а ниска, не е красива, а по-скоро е грозна. Признавам, че е грациозна, но е много шумна.

Не след дълго се приближи третият и последен поклонник и рече:

— Ах, какво високо грациозно момиче, каква изящна царствена красота! Истинска мадона.

Всички присъди бяха прочетени. Сега беше време да погледнем източниците, от които са били взети тези мнения. Аз намерих следния откъс. Написан от кого мислите? От У. К. Граймс:

Качихме се на конете и отидохме до извора да погледнем за последен път назаретянките, като цяло най-красивите жени, които видяхме в Изтока. Като наближихме тълпата, едно високо деветнадесетгодишно момиче пристъпи към Мириам и ѝ подаде чаша вода. Движенията му бяха грациозни и царствени. „Та това е истинска мадона!“ — възкликнах ние. Уайтли изведнъж ожадня, помоли за вода и пи бавно, впил поглед над ръба на чашата в големите черни очи на девойката, които се бяха втренчили в него със същото любопитство. После и Морайт поиска вода. Тя му подаде чашата, а той успя да

разлее водата, за да поиска още една чаша, и докато дойде и моят ред, момичето разбра номера. Когато ме погледна, очите ѝ се смееха. Аз се разсмях, а тя се присъедини към мене с весел звънък смях, така както се смеят всички селски момичета у дома. Прииска ми се да имам портрета ѝ. Ако лицето на това хубаво назаретско момиче послужи като модел за портрет на Мадоната, то този портрет ще бъде неизказано красив и ще носи вечна радост.

Това е кашата, която векове наред ни сервират от Палестина. Четете Фенимор Купър, за да откриете красота у индианците, и Граймс, за да я откриете у арабите. Сред арабите често се срещат хубавци, но жените им са грозни. Ние всички вярваме, че дева Мария е била красива. Неестествено е да мислим другояче. Но следва ли от това, че е наш дълг да откриваме красота в днешните назаретянки?

Обичам да цитирам Граймс, защото той е така драматичен. И защото е така романтичен. И защото почти не го е грижа дали казва истината или не. Така той плаши читателя, или пък възбужда завист и възхищение у него.

Той прекосил тази мирна земя с револвер в едната ръка и с носна кърпичка в другата. Ту се готви да се разплаче над някоя светиня, ту се кани да убие някой арабин. Никой друг пътешественик не е преживял по-удивителни приключения в Палестина или където и да е другаде, откакто е умрял барон Мюнхаузен.

В Бейт Джин, където никой не го закачал, той използвал от шатрата си в потайна доба и стрелял по нещо, което взел за арабин, лежащ на една поотдалечена скала и кроящ тъмни планове. Куршумът убил един вълк. Точно преди да стреля, той, както обикновено, описва преживяванията си много драматично, за да уплаши читателя:

Дали това беше игра на въображението или аз наистина виждах движещ се предмет по повърхността на скалата? Ако беше човек, защо не ме застреля? Аз бях добър прицел, така както стоях с черния си бурнус на фона на бялата шатра. Чувствувах как куршумът ме улучва в гърлото, в гърдите, в мозъка.

Гламав човек!

На път за Генисарет видели двама бедуини и... „ние се хванахме за pistolетите и незабелязано ги измъкнахме от шаловете си“ и прочие. Той винаги е хладнокръвен.

В Самария се изкачил по един хълм, въпреки че срещу него летял залп от камъни, и после стрелял срещу тълпата, която ги хвърляла. Ето какво разказва той:

Никога не пропусках удобен случай да впечатля арабите със съвършенството на американските и английски оръжия и да им покажа колко опасно е да се напада въоръжен франк. Мисля, че урокът, който им даде моят куршум, не беше напразен.

В Бейтин той дал на всичките си араби мулетари да разберат и после...

Тържествено се заклех, че ако пак се случи да не се подчини някой на заповедите ми, ще хвърля на виновника такъв бой, какъвто не е сънувал, а ако не мога да открия кой е виновен, ще ги набия с камшик до един, независимо дали наблизко има някой вожд, който да извърши това, или трябва да го направя сам.

Този човек не знае какво е страх.

Той се спуснал с кон по отвесната пътека от замъка Баниас до дъбовата горичка в летящ галоп, като конят му изминавал по тридесет фута с всеки скок. Готов съм да доведа тридесет свидетели, на които може да се вярва, за да докажат, че прочутият подвиг на Пътнам в Хорснек е дреболия в сравнение с това.

Вижете го (той както винаги театралничи) как гледа Йерусалим отвисоко и този път по изключение ръката му не е на pistolета.

Стоях на пътя с ръка на шията на коня си и замъглените ми очи търсеха силуетите на светините, които отдавна бях запечатал в паметта си, но бликащите сълзи ми пречеха. С мене бяха слугите ни мюсюлмани, един католически монах, двама арменци, един евреин и на всички тях очите им преливаха от сълзи.

Ако католическите монаси и арабите са плакали, то аз съм сигурен, че и конете са плакали, и така картината вече добива завършеност.

Но когато необходимостта го изисква, той може да бъде твърд като камък. В Ливанската долина един млад арабин християнин (той държи да обясни, че мюсюлманите не крадат) му откраднал барут и сачми за някакви си десет долара. Граймс го завел при един шейх да го съди и гледал как жестоко го бият по петите за наказание. Чуйте разказа му:

В миг повалиха Муса по гръб, той виеше, крещеше и пищеше, но те го изнесоха навън, на площадката пред вратата, за да можем и ние да наблюдаваме наказанието, и го положиха по очи. Един мъж седна на гърба, друг — на краката му, като последният вдигна стъпалата му нагоре. Трети започна да налага голите му ходила с курбаш^[1] от кожа на носорог, който просветваше във въздуха при всеки удар. Горкият Морайт беше в агония, а Нама и Нама Втора (майката и сестрата на Муса) се хвърлиха на земята по очи, като прегръщаха ту коленете на Уайтли, ту моите. Брат му, който стоеше по-настрани, огласяше въздуха с викове по-високо от Муса. Дори Юсуф дойде и ме помоли на колене да се смиля, а последен от всички се появи Бетуни — нехранимайкото беше изгубил торба с храна в тяхната къща и тази сутрин той най-силно настояваше за наказание — и помоли Ховаджи на колене да се смили над Муса.

Всеки друг би се смилил, но не и Граймс! Наказанието било спряно на петнадесетия удар, за да изслушат признанието на виновния. После Граймс и другарите му потеглили и оставили християнското семейство на шейха мюсюлманин, да ги глоби и да ги накаже толкова жестоко, колкото пожелае.

Като се качих на коня, Юсуф още веднъж ме помоли да се намеся и да се смиля над тях, но аз погледнах мургавите лица от тълпата и не можах да намеря в сърцето си нито капка милост.

Той завършва картината с буен изблик на смях, който чудесно контрастира с тъгата на майката и децата ѝ.

Ето още един откъс:

После още веднъж сведох глава. Не е срамно да плачеш за Палестина. Плаках, като видях Йерусалим, плаках, когато лежах под светлината на звездите във Витлеем, плаках на благословените брегове на Галилейско море. Ръката ми все така здраво държеше юздите, показалецът на дясната ми ръка не трепваше върху спусъка на пистолета, когато яздех по брега на синьото море, плачейки)... Очите ми не се замъглиха от тези сълзи, нито сърцето ми се смекчи. Нека този, които ще се подиграва с чувствата ми, да затвори тук този том, понеже ще намери малко неща по свой вкус из моите странствувания по Палестина.

Каквото и да прави, той винаги успява да трогне читателите си.

Съзнавам, че обърнах доста голямо внимание на книгата на мистър Граймс. Но да говоря за нея е съвсем в реда на нещата, защото „Номадски живот в Палестина“ е показателна за цял род книги, посветени на Палестина, и критиката към нея ще послужи за критика към всички тях. И понеже я разглеждам като представителка на цял

род, аз си позволих да дам и на нея, и на автора ѝ измислени имена. Може би все пак така е по-тактично.

---

[1] Курбаш на арабски означава кравешка кожа, като в случая кравата е носорог. Това е най-жестокият камшик, който ми е известен. Тежък е като олово и е гъвкав като гума, обикновено е дълъг около четиридесет инча, диаметърът в основата му е един инч, но постепенно се смалява и накрая достига до нула. Ударът от такъв камшик оставя трайна следа. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXIV

ДЕТСТВОТО НА СПАСИТЕЛЯ. ДОМЪТ НА ЕНДОРСКАТА ВЪЛШЕБНИЦА. НАИН. „ВОЛНИЯТ СИН НА ПУСТИНЯТА“. ДРЕВНИЯТ ЙЕЗРЕЕЛ. ПОСТИЖЕНИЯТА НА ИИУЙ. САМАРИЯ И ПРОСЛОВУТАТА Й ОБСАДА.

Назарет не е изключително интересен, защото ни се струва, че е точно такъв, какъвто е бил по времето на Исус, и човек непрестанно си казва: „Пред тази врата е стоял Исус, когато е бил момче... играл е на тази улица... докосвал е тези камъни с ръка... скитал е по тези варовикови хълмове.“ Една увлекателно написана книга за детството на Исус ще представлява интерес и за млади, и за стари. Съдя по това, че Назарет събуди у нас по-силен интерес от Капернаум и Галилейско море. Като застанеш край Галилейско море, можеш да си създадеш само смътна и неясна представа за величествената личност, която крачела по гребените на вълните като по твърда земя, и щом докоснела умрелите, те ставали и проговаряли. Сега с нов интерес прочетох от записките си някои изречения от Апокрифния Нов завет, издаден през 1621 година. Ето един откъс:

Младоженката, която вълшебници лишили от глас, целунала Христос и се излекувала. Прокажено момиче се изцерило с водата, в която къпали младенеца Христос, и станало прислужница на Йосиф и Мария. Прокаженият син на един владетел се изцерил по същия начин.

Млад мъж, омагьосан и превърнат в муле, се излекувал, щом качили младенеца на гърба му, и се оженил за изцереното от проказа момиче. След това всички очевидци възхваляват бога.

Глава 16. Христос сътворява чудеса: разширява или стеснява врати, ведра за мляко, сита или кутии, направени не както трябва от Йосиф, който не бил сръчен в дърводелския занаят. Царят на Йерусалим дава на Йосиф поръчка за трон. Йосиф се труди над него две години и го прави две педи по-къс. Царят му се сърди, но Исус го успокоява — заповядва му да тегли единия край на трона, а той тегли другия и така докарва трона до необходимите размери.

Глава 19. Исус, обвинен, че хвърлил някакво момче от покрива на една къща, извършва чудо и накарва мъртвото момче да проговори и да го оправдае. Изпратен от майка си за вода, той счупва стомната, но по чудо събира водата в наметалото си и я донася в къщи.

Изпратен на училище, той отказва да каже азбуката, учителят иска да го набие, но ръката му изсъхва.

По-нататък в този стар том с отхвърлени евангелия има едно послание на свети Климент до коринтяните, което се е четяло в църквите и се е смятало за истинско преди четиринадесет-петнадесет столетия. В него може да се прочете следното описание на легендарния феникс:

1. Нека разгледаме този поразителен пример за възкресение, който се среща в страните на Изтока, което ще рече в Арабия.

2. Има една птица, която се нарича феникс. Винаги съществува само по една птица от този вид и тя живее петстотин години. А наближи ли краят ѝ, тя си свива гнездо от тамян, смирна и други ароматни треви и когато дойде часът, влиза в него и умира.

3. Но в плътта ѝ при разлагането се ражда някакъв червей, който се храни със соковете на мъртвата птица, поникват му пера и когато израсне напълно, той взема гнездото, в което лежат костите на родителката му и ги пренася от Арабия в Египет, в един град, наречен Хелиополис.

4. Той долита там посред бял ден, пред очите на всички хора, полага гнездото на олтара на слънцето и се връща там, откъдето е дошъл.

5. Свещениците тогава ровят из хрониките и откриват, че се е върнал точно след петстотин години.

Работата си е работа и няма нищо по-важно от точността — особено у един феникс.

Няколкото глави, отнасящи се до детството на Спасителя, съдържат много неща, които изглеждат несериозни и незаслужаващи да бъдат запазени. Но голяма част от тази книга не се отличава от Светото писание. Има едно изречение, което не е трябвало да бъде отхвърляно, защото казва пророчески думи, очевидно отнасящи се до работата на Конгреса на Съединените щати:

199. Те се държат надменно и смятат, че са далновидни мъже; и въпреки че са глупаци, искат да изглеждат като мъдреци.

Записал съм тези откъси в непроменен вид. Навсякъде в катедралите на Франция и Италия човек открива предания за личности, които не фигурират в Библията, и за чудеса, които не се споменават по страниците ѝ. Но всички те са взети от този апокрифен Нов завет и въпреки че са били изхвърлени от съвременната Библия, се

твърди, че били общопризнати преди дванадесет-петнадесет века и че са им вярвали както и на всички останали. Човек трябва да прочете тази книга, преди да посети достопочтените катедрали с техните съкровища от забранени и забравени предания.

В Назарет ни натрапиха още един разбойник, още един непобедим телохранител арабин. Хвърлихме последен поглед към града, прилепил се като варосано гнездо на оси към склона на хълма, и в осем часа сутринта потеглихме. Слязохме от конете и ги поведохме по една планинска пътека, която, по мое мнение, беше крива като тирбушон, стръмна като долната част на дъга и която, вярвам, е най-лошият път в света с изключение на една пътека на Сандвичевите острови, за която си спомням с болка, и на още една-две планински пътеки в Сиера Невада. Често пъти на тази тясна пътечка конят трябваше да пази равновесие на неравно каменно стъпало, а после да прехвърли предните си крака надолу до следващото стъпало, което е по-ниско от първото с повече от половината от собствения ръст на коня. Носът му опираше о земята, а опашката му сочеше някъде към небето и това му придаваше такъв вид, сякаш той се опитваше да застане на главата си. Един кон не може да запази достойнството си в такова положение. Най-после завършихме спускането и тръгнахме в тръс през великата Ездрилонска равнина.

Някои от нас ще бъдат застреляни, преди да завършим поклонничеството си. Поклонниците четат „Номадски живот“ и постоянно са в състояние на донкихотовски героизъм. През цялото време ръцете им са на пистолетите и понякога, когато най-малко очакваш, ги измъкват и се прицелват в невидими бедуини или изтеглят ножовете си и смело нападат други несъществуващи бедуини. Непрестанно ме грози смъртна опасност, понеже тези пристъпи са внезапни и не мога да разбера кога трябва да се пазя. Ако случайно ме убият по време на тези романтични лудости на поклонниците, мистър Граймс ще трябва да бъде призован да отговаря като съучастник. Ако поклонниците се прицелят нарочно в някого и стрелят, всичко ще бъде наред, защото този човек няма да го заплашва никаква опасност, но аз протестирам именно срещу случайните нападения. Не искам да посещавам други места като Ездрилонската равнина, където земята е равна и може да се препуска в галоп. Това поражда всякакви мелодраматични глупости в главите на поклонниците. Съвсем

внезапно, както си яздиш бавно и унесено под слънцето и мислите ти са далече оттук, ето ги, че се носят в бесен галоп, крещят и пришпорват старите, кокалести кранти с изранени гърбове, петите им летят по-високо от главите и докато се носят край тебе, ето че измъкват револверче, голямо като играчка, чува се стряскащ изстрел и едно куршумче просвирва във въздуха. Щом съм започнал това поклонничество, аз възнамерявам да го довърша, въпреки че, да си призная, само най-отчаяна храброст ме спира да не се откажа от целта си. Нямам нищо против бедуините, не се страхувам от тях, защото нито бедуините, нито обикновените араби са показали, че ни мислят злото, но от собствените си спътници изпитвам истински страх.

Като стигнахме края на равнината, ние се изкачихме по едно малко възвишение и се озовахме в Ендор, прочут с вълшебницата си. Нейните потомци още живеят там. Те са най-дивата орда от полуголи диваци, която сме видели досега. Изсипаха се от глинени пчелни кошери, от бордеи, прилични на сандъци, от зеещи пещери в скалите, от пукнатини в земята. За пет минути пълната усамотеност и тишина на това място изчезнаха и една просеца, пищяща и крещяща тълпа се боричкаше около краката на конете и ни препречваше пътя. „Бакшиш! Бакшиш! Бакшиш! Ховаджи, бакшиш!“ Това беше една втора Магдала, само че в очите на неверниците светеха свирепост и омраза. Населението на Ендор е двеста и петдесет души и повече от половината от тях живеят в пещери по скалите. Мръсотията, нищетата и дивацината са специалитетът на Ендор. Няма повече да говорим за Магдала и Девурие, Ендор оглавява списъка. Той е по-лош от всяко индианско село. Хълмът е гол, скалист и отблъскващ. Не се вижда нито стръкче трева и има само едно дърво. Дървото е смокиня, която едва-едва се крепи сред скалите на входа на мрачна пещера, обитавана някога от самата вълшебница на Ендор. Преданието разказва, че в тази пещера седял цар Саул, взирал се в мрака и треперел, а земята се тресяла, гръмотевици падали сред хълмовете и от огъня и дима се надигнал духът на умрелия пророк и се изправил пред него. Саул допълзъл през нощта до това място, докато войската му спяла, за да научи каква съдба го очаква в предстоящата битка. И си тръгнал оттук натъжен, за да срещне позора и смъртта си.

В мрачните дълбини на пещерата едва блика едно изворче, а ние бяхме жадни. Жителите на Ендор не ни разрешиха да влезем вътре. Те

нямат нищо против мръсотията, дрипите, паразитите, варварското невежество, диващината и полугладното съществуване, но искат да са чисти и свети пред своя бог, който и да е той, и затова треперят и побледняват само при мисълта, че християнски устни ще замърсят извора, чиято вода е предназначена за техните гърла. Нямахме желание безпричинно да нараняваме чувствата им, нито да потъпкваме предразсъдъците им, но водата ни се беше свършила още в ранните часове на деня и изгаряхме от жажда. Точно тук и при тези обстоятелства измислих един афоризъм, който вече е станал прочут. Аз казах: „Необходимостта не признава никакви закони.“ Ние влязохме в пещерата и се напихме с вода.

Най-после се изтръгнахме от шумните нещастници и докато се изнизвахме по хълмовете, те започнаха да изостават на малки групи — първо старците, после децата, след това девойките; силните мъже тичаха край нас цяла миля и си тръгнаха чак когато си бяха осигурили и последния възможен пиастър и когато разбраха, че няма да получат повече никакъв бакшиш.

След един час стигнахме до Наин, където Христос възкресил сина на вдовицата. Наин е Магдала в малък мащаб. Населението му е нищожно. На сто ярда от него се намира гробището, където щели да погребат покойника; надгробните камъни са положени на земята по обичая на сирийските евреи. Мисля, че мюсюлманите не им позволяват да ги поставят изправени. Мюсюлманските гробове обикновено са измазани грубо с хоросан, варосани са и в единия им край стърчи изправен камък — изключително примитивен опит за украса. Честа пъти в градовете не може да се намери нищо, което да прилича на гроб — високи и тесни мраморни надгробни плочи, изписани със сложни надписи, позлатени и изрисувани, отбелязват мястото, където е погребан покойникът, и всичко това е увенчано с чалма, така издялана и оформена, че да показва какъв ранг е имал мъртвецът приживе.

Показаха ни парче от древна стена и казаха, че е от единия ъгъл на портата, през която преди толкова много столетия, тъкмо когато изнасяли сина на вдовицата, Исус срещнал погребалното шествие:

И когато се приближи до градската порта, ето, изнасяха мъртвец, едничък син на майка си, която беше и вдовица; и с нея имаше голямо множество от града.

И господ, като я видя, смили се над нея и рече ѝ: „Недей плака.“

Тогава се приближи, та се допря до носилото; а носещите се спряха. И рече: „Момче, казвам ти, стани.“

И мъртвият се надигна, седна и почна да говори. И Исус го даде на майка му.

И страх обзе всички и славеха бога, казвайки: „Велик пророк се издигна между нас и бог посети своите люде.“

Малка джамия се издига на мястото, където според преданието е бил домът на вдовицата. Двама-трима стари араби седяха около вратата ѝ. Ние влязохме вътре и поклонниците отчупиха парчета от основите, въпреки че за да го сторят трябваше да докоснат и дори да стъпят на молитвените килими. Все едно че отчупиха парчета от сърцата на тези стари араби. Да стъпим на свещените молитвени килими с обувки нещо, което никой арабин не прави — означаваше да причиним болка на хора, които с нищо не ни бяха обидили. Да предположим, че отряд въоръжени чужденци влязат в селска църква в Америка, отчупят си парчета от орнаментите по решетката на олтара и стъпчат Библията и възглавничките по амвона? Но двата случая са различни. Едното е оскверняване на храма на нашата вяра, а другото е само оскверняване на езически храм.

Ние отново се спуснахме в равнината и спряхме за минутка при един кладенец, без съмнение останал там от Аврамово време. Той се намира в пустинна местност. Ограден е със стена, висока три фута, изидана от тежки, квадратни каменни блокове точно като по картинките в Библията. Около него имаше няколко камили: едни стояха, а други бяха легнали на колене. Имаше и група сериозни магаренца, по тях се катереха голи мургави деца, възсядаха ги, дърпаха ги за опашките. Смугли чернооки и босоноги девойки, нагиздени с дрипи и накичени с медни гривни и фалшиви обеци, крепяха стомни с вода на главите си или вадеха вода от кладенеца. Наблизо стадо овце чакаше овчарите да напълнят издълбаните камъни с вода, за да могат

да пият — камъни, които също като тези, които обграждаха кладенеца, бяха огладени и дълбоко набраздени от муцуните на стотици поколения жадни животни. Живописни араби седяха по земята на групи и пушеха тържествено дългите си чибуци, други пълнеха с вода черни мехове от шилешка кожа — тези мехове, когато са напълнени докрай, та късите крачета да щръкнат несъразмерно рязко на всички страни, наподобяват подпухнали трупове на удавени шилета. Ето една великолепна ориенталска картина, която хиляди пъти съм боготворил по изящни и разкошни гравюри! Но в гравюрите няма запустение, няма мръсотия, дрипи, бълхи, грозни лица, възпалени очи, пируващи мухи, тъпо невежество в погледите, рани по гърбовете на магаретата, противно бръщолевене на непознати езици, воня от камили, намек за това, че ако поставиш под всичко два тона барут и го запалиш, ще се получи една по-ефектна и интересна картина, за която винаги ще си спомняш с удоволствие, дори да живееш хиляда години.

Изтокът изглежда най-добре на гравюра. Отсега нататък картината, изобразяваща Савската царица на посещение при Соломон, няма да може да ме измами. Аз ще си казвам: „Вие изглеждате чудесно, госпожо, но краката ви не са чисти и миришете като камила.“

Изведнъж някакъв арабин, водач на камилски керван, позна в лицето на Фъргюсън свой стар приятел и двамата се затичаха, хвърлиха се на вратовете си и се целунаха и по двете страни на мръсните брадясали лица. Това веднага ми изясни нещо, което винаги ми се е струвало само някаква пресилена ориенталска метафора. Имам предвид обстоятелството, че Христос укорил един фарисей или някакъв подобен тип и му напомнил, че от него не е получил „целувка за поздрав“. Не ми се струваше вероятно мъже да се целуват, но сега знам, че тук го правят. За това си има и сериозна причина. Този обичай е естествен и разбираем: нали хората трябва да се целуват, а едва ли някой мъж по собствена воля и съгласие би целунал една от местните жени. Човек трябва да пътешествува, за да се учи. Сега всеки ден познати фрази от Светото писание, които преди не са притежавали никаква важност за мен, придобиват смисъл.

Заобиколихме подножието на планината Малък Хермон, минахме край старата крепост на кръстоносците Ел Фуле и пристигнахме в Сонам. Това е още едно копие на Магдала — с фрески и всичко. Преданието разказва, че тук се е родил пророк Самуил и че

тук сонамката построила на градската стена къщичка за пророк Елисей. Елисей я попитал какво очаква тя в замяна. Това е съвършено естествен въпрос, понеже тукашните хора още от далечни времена, та и до днес имат обичая да предлагат помощ и услуги, а после да очакват и да просят възнаграждение. Елисей ги е познавал добре. Той не можел и да си помисли, че някой ще му построи тази скромна стаичка само от приятелски чувства и без никакви егоистични подбуди. Преди ми се струваше, че Елисей е постъпил много неучтиво, като задал на жената такъв въпрос, но сега не мисля така. Жената казала, че не очаква никаква отплата. После за добрината и безкористието ѝ той зарадвал сърцето ѝ с новината, че ще ѝ се роди син. Това било висока награда, защото за дъщеря тя не би му благодарила — тук дъщерите никога не са били на почит. Синът се родил, пораснал, заякнал и умрял. И тук, в Сонам, Елисей го възкресил.

Тук намерихме горичка от лимонови дръвчета прохладна, сенчеста, натежала от плод. Човек е склонен да надценява красотата, когато не се среща често, но на мене тази горичка наистина ми се стори много красива. И тя си беше красива. Не я надценявам. Винаги ще си спомням Сонам с благодарност, защото той ни предостави този сенчест подслон след дългата езда в горещия ден. Обядвахме, починахме си, пушихме лули цял час, а после се качихме на конете и продължихме нататък.

Докато яздехме в тръс по Израилската равнина, срещнахме половин дузина бедуини, подобни на индианци дигери — носеха много дълги копия, подскачаха наоколо на стари кранти и пронизваха въображаеми врагове; те крещяха, дрипите им се развяваха на вятъра и напълно приличаха на безнадеждно луди. Най-после ето ги „дивите волни синове на пустинята, препускащи из равнината като вятър на красивите си арабски кобили“, за които бяхме чели толкова много и така жадувахме да видим! Ето ги „живописните одежди“! Това беше „великолепното зрелище“! Дрипави скитници... евтино самохвалство... „арабски кобили“ с гръбнаци и вратове като на ихтиозавър, музеен експонат, гърбави и ръбати като едногърба камила! Ако погледнеш истински син на пустинята, той винаги ще загуби романтичния си ореол в очите ти; ако видиш коня му, ще закопнееш да му свалиш хамута от милосърдие и да го оставиш да се разпадне на съставните си части.

Скоро стигнахме до руините на един стар град, разположен на хълм — това беше древният Изреел.

Изреел е бил столица на Ахав, цар на Самария (тя била огромно царство за времето си — само два пъти по-малка от Роуд Айлънд). Близо до него живеел човек на име Навутей, който имал лозе. Царят му го поискал, а когато онзи не пожелал да го даде, предложил да го купи. Навутей отказал и да го продаде. В онези времена се смятало за престъпление да се разделиш на каквато и да е цена със земята, получена по наследство, и дори ако човек наистина се разделял с нея, то тя се връщала обратно на него или на наследниците му през следващата юбилейна година. И така това разглежено дете, царят, отишъл, легнал в леглото си с лице към стената и силно затъжил. Царицата, която се ползувала с лоша слава в онези времена и чието име е станало нарицателно, като до ден-днешен служи за упрек към лошите жени, влязла при него, попитала го защо тъжи и той ѝ разказал всичко. Йезавел му казала, че лозето ще бъде негово. Тя отишла, написала писма от името на Ахав до старейшините и благородниците и им заповядала да обявят пост, да поставят Навутей на видно място пред хората и да подкупят двама свидетели, които да се закълнат, че е богохулствувал. Те изпълнили заповедта ѝ, хората убили осъдения с камъни край градската стена и той умрял. Тогава Йезавел отишла при царя, разказала му всичко и му казала: „Ето Навутей вече го няма, стани и присвои лозето.“ И така Ахав отишъл да си присвои лозето. Но пророк Илия дошъл при него и му предсказал съдбата му и съдбата на Йезавел: той казал, че на мястото, където кучетата са близали кръвта на Навутей, кучета ще ближат и неговата кръв, а също казал, че кучета ще изядат Йезавел край стената на Изреел. След време царят бил убит в една битка и когато измили колелетата на колесницата му в Самарийския водоем, кучета лизали кръвта му. След години Ииуй, цар на Израил, нападнал Изреел по заповед на един от пророците и раздал правосъдие по тогавашния обичай: избил много царе и поданиците им, а когато дошъл тук, видял Йезавел с начернени клепахи и нагиздена, как гледа от един прозорец и заповядал да му я хвърлят долу. Един слуга изпълнил заповедта му и конят на Ииуй я стъпкал с копитата си. После Ииуй влязъл вътре и седнал да обядва, но не след дълго казал: „Идете сега и вижте оная, проклетата, и погребете я, защото е царска дъщеря.“ Обаче милосърдието го споходило твърде късно, защото

пророчеството вече се било изпълнило — кучетата я били изяли и те „намерили от нея само черепа, нозете и дланите на ръцете ѝ“.

Покойният цар Ахав оставил семейството си без защита и Ииуй избил седемдесет от осиротелите му синове. После избил всичките роднини, учители, слуги и приятели на семейството, а след това си починал от подвизите си, докато не стигнал до Самария, където срещнал четиридесет и двама души и ги попитал кои са. Те казали, че са братя на юдейския цар, и той ги избил. Когато пристигнал в Самария, заявил, че ще покаже ревността си към бога. И така той събрал всички свещеници и люде, които почитали Ваал, като се престорил, че ще приеме тази вяра и ще направи голямо жертвоприношение, а когато всички били затворени в едно място, където не могли да се защищават, заповядал да ги избият до един. После Ииуй, добрият мисионер, още веднъж си починал от подвизите си.

Ние се върнахме в долината и отидохме до извора Айн Илуд. Обикновено го наричат Изреелският извор. Той представлява едно езеро с площ сто квадратни фута и дълбоко четири фута, в което струи вода изпод един надвиснал скален ръб. Местността е пустинна. Тук в древността Гедеон разположил стана си; зад Сонам се разположили „мадиамците, амаликитяните и всичките източни жители“, които били „по множество като скакалците; и камилите им по множество бяха безбройни, като пясъка край морето“. Което значи, че са били сто тридесет и пет хиляди души и са имали съответстващи на броя им транспортни средства.

Гедеон само с триста души ги изненадал през нощта, а после стоял настрана и наблюдавал как се колели едни други, докато сто и двадесет хиляди не легнали мъртви на бойното поле.

На свечеряване се разположихме на лагер в Йенин, а в един часа станаме и тръгнахме отново. На разсъмване минахме край мястото, където според най-достоверното предание се намира ровът, в които Йосиф бил хвърлен от братята си, а около обяд, след като прехвърлихме един след друг няколко планински върха, обрасли с горички от смокинови и маслинен дървета, откъдето на около четиридесет мили пред нас се виждаше Средиземно море, минахме и край много библейски градове, чиито жители гледаха свирепо нашето християнско шествие и като че ли бяха склонни да хвърлят камъни по

нас. Накрая стигнахме до необичайно терасовидните и грозни хълмове, по които веднага разбрахме, че най-после сме излезли от Галилея и сме влезли в Самария.

Изкачихме се на един висок хълм, за да видим град Самария, откъдето може би е жената, която разговаряла с Христос при кладенеца на Яков и откъдето, без съмнение, е и прочутият добър самарянин. Говори се, че тук Ирод Велики построил великолепен град и множество груби варовикови колони, двадесет фута високи и два фута дебели, почти лишени от изящество на формата и орнаментите, са сочени от мнозина автори като доказателство за това. Но в древна Гърция не биха ги сметнали за красиви.

Обитателите на това селище са особено зли и преди един-два дни замеряха с камъни двама от нашите поклонници, които си навлякоха тази беда, като извадиха револверите си, въпреки че не смятаха да ги използват — нещо, което се смята за неразумно в Далечния Запад и, разбира се, че навсякъде хората ще се отнесат към това по същия начин. В новите територии, ако човек вземе в ръката си оръжие, той знае, че трябва да го използва; при това трябва да го използва на мига, иначе ще го застрелят на място. Но нашите поклонници бяха чели Граймс.

В Самария нямаше какво да правим, освен да си купим цели шепи римски монети по един франк дузината, да разгледаме порутената църква на кръстоносците и гробницата, в която някога е почивало тялото на Йоан Кръстител. Тази реликва отдавна е била отнесена в Генуа.

Някога, по времето на пророк Елисей, Самария издържала гибелната обсада на сирийския цар. Хранителните продукти станали толкова скъпи, че „една магарешка глава се продаваше по осемдесет сребърника и четвърт кав; гълъбов тор — за пет сребърника“.

Известна е една случка от онова време, способна да даде отлична представа за нещастieto, което царяло зад тези рушащи се стени. Един ден, както царят се разхождал по бойниците, „една жена извика към него и каза: «Помогни, господарю мой, царю!» И царят ѝ рече: «Що има?» А тя отговори: «Тая жена ми рече, дай твоя син да го изядем днес, а утре ще изядем моя син. И тъй сварихме моя син, та го изядохме; на другия ден ѝ рекох, дай твоя син да го изядем, а тя скри сина си.»“

Пророк Елисей предсказал, че след двадесет и четири часа хранителните продукти ще се продават на безценица и наистина станало така. По неизвестна причина сирийската армия вдигнала лагера си и избягала, откъдето доставили храна, свършило се с глада и множество безсъвестни спекуланти на гълъбов тор и магарешко месо се разорили.

С радост напуснахме това горещо и прашно село и забързахме нататък. В два часа спряхме да обядваме и да си починем в древния Сихем между историческите планини Гаризин и Гевал, от чиито върхове в древността провъзгласявали законите, проклятията и благословиите пред стълпилите се долу юдеи.

ГЛАВА XXV

СИХЕМ. ГРОБНИЦАТА НА ЙОСИФ. КЛАДЕНЕЦЪТ НА ЯКОВ. СИЛО. СТЪЛБАТА НА ЯКОВ. РАМА, БЕРОТ, ГРОБНИЦАТА НА САМУИЛ, БЕЙРСКИЯТ ИЗВОР. В ЙЕРУСАЛИМ.

Тясната клисура, в която е разположен Наблус — или Сихем, — се обработва великолепно и почвата тук е черноземна и извънредно плодородна. Тя се напоява добре и пищната ѝ растителност изпъква в контраст с голите хълмове, извисяващи се от двете ѝ страни. Един от тях е древната Планина на благословиите, а другият — Планината на проклятията; и мъдреците, които търсят изпълнени пророчества, мислят, че тук са попаднали на истинско чудо, а именно: Планината на благословиите е странно плодородна, а нейната другарка е странно непродуктивна. Но ние не можахме да намерим голяма разлика между тях в това отношение.

Сихем е известен като едно от местата, където е живял патриархът Яков, а също и като седалище на онези племена израилеви, които се отцепили от братята си и разпространявали учение, което не е в съгласие с истинската еврейска вяра. От хиляди години този род

живее в Сихем под строго табу и почти не търгува и не общува с хора от друга вяра или народност. От поколения наред те не са наброявали повече от сто-двеста души, но все още се придържат към древната си вяра и съблюдават древните си обреди и обичаи. И ние говорим за знатни фамилии и древни родове! Принцове и благородници се гордеят с родословие, което води началото си отпреди неколкостотин години. Това е дреболия в сравнение с шепата старинни фамилии в Сихем, които могат да назоват прадедите си по права линия от хилядолетия — още от време толкова далечно, че хората, израснали в страна, където събития отпреди двеста години се смятат за древни, се объркват, когато се опитват да го проумеят! Ето ви почтеност, ето ви „фамилия“, ето ви висок произход, за който си заслужава да се говори. Тази печална, горда останка от една някога могъща община все още се държи настрана от целия свят; те все още живеят, както са живели праотците им, трудят се, както са се трудили праотците им, мислят като тях, чувствуват като тях, почитат боговете си на същото място и по същия странен начин, както са ги почитали и техните прадеди преди повече от тридесет века. Установих, че гледам всеки потомък на този странен народ с прикован, очарован поглед, точно както човек би се възрял в някой жив мастодонт или мегатерий, живял в ранните зори на сътворението и видял чудесата на онзи загадъчен свят от преди Потопа.

Сред свещените архиви на тази удивителна община се пази ръкопис на древния юдейски закон, който се смята за най-старият документ на света. Написан е на тънък пергамент и е на четири-пет хиляди години. Само с бакшиш можеш да купиш правото да го видиш. Напоследък славата му е малко затъмнена поради съмненията в неговата автентичност, които много автори на пътеписи за Палестина са си позволили да изкажат. Като стана дума за този ръкопис, си спомних, че на много висока цена се сдобих от първосвещеника на тази древна самарянска община с таен документ, още по-древен и по-интересен, който предлагам да публикувам, щом като го преведа.

В Сихем Исус Навин дал предсмъртните си нареждания на синовете израилеви и горе-долу по същото време тайно заровил под дъба ценно съкровище. Суеверните самаряни винаги са се страхували да го търсят. Те вярват, че то се пази от зли духове, невидими за хората.

На около миля и половина от Сихем спряхме пред малко квадратно място в подножието на планината Гевал, оградено с висока, гладко варосана каменна стена. На единия му край има гробница, построена по мюсюлманския обичай. Гробницата на Йосиф. Това е неоспорима истина.

Когато умираше, Йосиф предрекъл изхода на евреите от Египет, който станал четиристотин години по-късно. По същото време той настоял пред хората си да му се закълнат, че тръгнат ли към Ханаанската земя, ще вземат костите му със себе си и ще го погребат в древната земя на прадедите му. Клетвата била спазена.

И в Сихем погребяха Йосифовите кости, които израилтяните възнесоха из Египет, в местността на нивата, която Яков купи за сто сребърника от синовете на Емора, Сихемовия баща.

Малко гробници на земята вдъхват такава почит у толкова много народи и хора от различни вери като тази на Йосиф. „Самаряни и евреи, мюсюлмани и християни я почитат и идват да се поклонят тук. Гробницата на Йосиф, послушния син, любещия и всеопрощаващ брат, добродетелния човек, мъдрия принц и владетел. Египет изпитал властта му — светът познава историята му.“

В същата тази „нива“, която Яков купил от синовете на Емор за сто сребърника, се намира и прочутият кладенец на Яков. Той е изсечен в скалата, заема площ девет квадратни фута и е дълбок деветдесет фута. Името на тази съвсем обикновена дупка, край която можеш да минеш и да не я забележиш, е добре познато и на децата, и на селяните от не една далечна страна.

Той е по-прочут от Партенона, по-стар е от пирамидите.

Точно край същия кладенец седял Исус и разговарял с една жена от тази странна древна самарянска община, за която говорех преди малко, и й казал за тайнствената вода на живота. Както потомците на английските благородници все още пазят в преданията на родовете си спомена как този или онзи крал преди триста години прекарал един ден с някой техен благодетелствуван праотец, така и потомците на жената от Самария, живеещи тук в Сихем, все още говорят с простима

суетност за разговора на тяхната прародителка с месията на християните. Те едва ли подценяват тази чест. Самаряните са хора, а човек по природа е такъв, че винаги помни срещите си със забележителни личности.

Веднъж синовете на Яков изтребили целия Сихем за обида на семейната им чест.

Напуснахме кладенеца на Яков и пътувахме до осем часа вечерта, но доста бавно, понеже от деветнадесет часа бяхме на седлата и конете бяха капнали от умора. Толкова много изпреварихме обоза си, че трябваше да лагеруваме в едно арабско село и спахме на земята. Можехме да преспим в най-голямата къща, но тя имаше някои дребни недостатъци: гъмжеше от паразити, имаше пръстен под, беше съвсем мръсна, в единствената спалня живееше семейство кози, а в гостната — две магарета. Навън нямаше никакви неудобства, освен това, че мургавите дрипави селяни от двата пола и от всички възрасти налякаха около нас, вглеждаха се в нас настойчиво, обсъждаха и ни критикуваха шумно до среднощ. Ние бяхме толкова изморени, че шумът не ни пречеше, но без съмнение читателят разбира, че е почти невъзможно да заспиш, като знаеш, че те гледат. Легнахме си в десет часа, станаме в два и тръгнахме отново. Така ни измъчват тълмачите, чиято единствена цел в живота е да се изпреварват един друг.

На разсъмване минахме край Сило, където ковчегът със завета престолял триста години и пред чиито врати добрият стар Илия паднал и си „счупил врата“, когато вестителят, пристигнал след продължителна езда от бойното поле, му казал за поражението на хората му, за смъртта на синовете му и най-вече за пленяването на гордостта на Израил, на надеждата му за спасение: древния ковчег със завета, който праотците му донесли със себе си от Египет. Няма нищо чудно в това, че като чул тези новини, той паднал и си счупил врата. Но Сило не криеше никакво очарование за нас. Беше ни толкова студено, че можехме да се стоплим само в движение, а и така ни се спеше, че едва се държахме на седлата.

Не след дълго стигнахме до безформена маса руини, която все още носи името Ветил. Тук лежал Яков, когато му се явило великолепно видение от ангели, прехвъркващи нагоре-надолу по стълба, стигаща от облаците до земята, и когато през разтворените небесни порти той зърнал благословения им дом.

Поклонниците взеха това, което беше останало от свещената развалина, и ние упорито продължихме към целта на нашия кръстоносен поход — славния Йерусалим.

Колкото по-нататък отивахме, толкова по-силно печеше слънцето и пейзажът ставаше все по-скалист, гол, отблъскващ и мрачен. Дори ако на всеки десет квадратни фута тук е имало по една каменоделница, този край не би могъл да бъде по-гъсто осеян с каменни отломки. Не се виждат никакви храсти и дървета. Дори маслината и кактусът, верните приятели на неплодородната почва, почти са напуснали тази местност. Не съществува пейзаж по-скучен за окото от този, който обгражда подстъпите към Йерусалим. Пътищата се отличават от заобикалящата ги пустиня само по това, че по тях има много повече камъни.

Минахме край Рама и Берот и вдясно видяхме гробницата на пророк Самуил, кацнала на една височина. Йерусалим все още никакъв не се виждаше. Ние забързахме, изгарящи от нетърпение. Спряхме за минута при древния Бейрски извор, но камъните му, дълбоко изтъркани от муцуните на жадни животни, умрели преди векове, не представляваха никакъв интерес за нас — ние жадувахме да видим Йерусалим. Пришпорвахме конете, изкачвахме хълм след хълм и обикновено започвахме да протягаме шии много преди да достигнем върха, но винаги следваше разочарование — оттатък ни очакваха нови глупашки хълмове, нови грозни гледки, а свещеният град все го нямаше и нямаше.

Най-после, чак по обяд, край пътя започнаха да се пострепват останки на древни стени и рушащи се арки. С мъка изкачихме още един хълм и всички, и грешници, и поклонници, хвърлиха шапките си чак до небесата! Йерусалим!

Кацнал на вековните си хълмове, бял, масивно построен и с множество куполи, със струпани нагъсто сгради и обхванат в обръч от високи сиви стени, почитаният от целия свят град блестеше на слънцето. Какъв е малък! Та той не е по-голям от американско село с четири хиляди жители, нито от обикновен сирийски град с тридесет хиляди жители. В Йерусалим живеят само четиринадесет хиляди души.

Ние слязохме от конете и цял час, а дори и повече, без да проговорим и дузина изречения, гледахме града, от който ни отделяше широка долина; видяхме всички онези забележителности на града, с

които сме се запознали от картинките още в ученическите си години и ще помним до смъртта си. Разпознахме Хипиковата кула, джамията на Омар, Дамаската порта, Елеонския хълм, долината на Йосафат, кулата на Давид и Гетсиманската градина и по тях определихме местонахождението на много други забележителности, които не можехме да различим оттук.

Аз трябва да отбележа важния, но не и позорен факт, че дори нашите поклонници не заплакаха. Мисля, че в главите на всички ни гъмжаха мисли, образи и спомени, събудени от величествената история на древния град, който лежеше пред нас, но все пак не се чу никакъв плач.

Нямаше причина за сълзи. Тук те щяха да бъдат неуместни — мислите, които внушава Йерусалим, са пълни с поезия, възвишеност и най-вече с достойнство. На такива мисли не подхожда да бъдат изразявани външно, по детински.

Точно по пладне през древната и прочута Дамаска порта влязохме в тесните и криви улички на Йерусалим и вече няколко часа се опитвам да осъзная, че се намирам в забележителния стар град, където е живял Соломон, където Аврам е разговарял с бога и където все още стоят стените, свидетели на разпятието Христово.

ГЛАВА XXVI

ОПИСАНИЕ НА ЙЕРУСАЛИМ. ХРАМЪТ НА ГРОБА ГОСПОДЕН. ГРОБЪТ НА ИСУС. МОНАШЕСКИ ИЗМАМИ. ГРОБЪТ НА АДАМ. ГРОБНИЦАТА НА МЕЛХИСЕДЕК. МЯСТОТО НА РАЗПЯТИЕТО.

Човек, който върви бързо, може да излезе извън стените на Йерусалим и за един час да обиколи целия град. Не знам как другояче да ви накарам да разберете колко малък е той. Видът му е особен. Целият е покрит с безброй малки куполи и прилича на врата на затвор, обкована с гвоздеи. Всяка къща има от един до половин дузина от тези бели, измазани с хоросан куполи от камък, широки и ниски, разположени върху плоския покрив, или по един в средата му, или по няколко накуп. Затова, когато човек погледне отвисоко плътната маса от къщи (strupани така нагъсто, че всъщност не се виждат никакви улици и градът изглежда като едно цяло), той вижда града с най-много куполи на света след Константинопол. Струва ти се, че от центъра до покрайнините той е покрит с обърнати наопаки чинии. Еднообразието на гледката се нарушава само от голямата джамия на

Омар, Хипиковата кула и една-две други сгради, които доминират над другите.

Къщите обикновено са на два етажа, иззидани солидно, варосани или измазани с хоросан и пред всеки прозорец има издадена напред дървена решетка. За да възпроизведеш йерусалимска улица, ще трябва да обърнеш наопаки кокошарници и да ги закачиш пред всички прозорци на която и да е американска улица.

Улиците са неравно и грубо настлани с камъни, всичките са криви, толкова криви, че къщите сякаш всеки момент ще се слоят и колкото и да върви поклонникът по тях, все му се струва, че улицата ще свърши на сто ярда пред него. От тавана на първия етаж на много къщи стърчи много тесен покрив тераса или навес без подпори отдолу, няколко пъти съм виждал как котки прескачат през улицата от един навес на друг, когато си правят посещения. Котките биха могли да прескочат двойно по-голямо разстояние без особено усилие. Споменавам тези неща, за да ви дам представа колко тесни са улиците. Щом една котка може да ги прескочи без ни най-малко неудобство, едва ли е необходимо да заявявам, че такива улици са прекалено тесни за файтони. Тези превозни средства не могат да се движат из свещения град.

Населението на Йерусалим се състои от мюсюлмани, евреи, гърци, католици, арменци, сирийци, копти, абисинци, гръцки католици и шепа протестанти. Тук, в родното място на християнството, от последната секта сега живеят само стотина души. Отсенките на националностите от горния списък и езиците, говорени от тях, са твърде многобройни, за да ги споменавам. Струва ми се, че всички народи, цветове на кожата и езици, които съществуват на земята, са представени сред четиринадесетте хиляди жители на Йерусалим. Изобилствуват дрипите, нищетата, бедността и мръсотията — тези знаци и символи, които показват присъствието на мюсюлманското владичество по-сигурно от самия флаг с полумесеца. Прокажени, сакати, слепи и луди те нападат отвед и очевидно знаят само една-единствена дума на един-единствен език — вечното „бакшиш“. Като вижда как множество осакатени, уродливи и болни хора се тълпят по светите места и задръстват вратите, човек може да предположи, че са се върнали древните времена и че всеки момент се очаква ангелът

господен да слезе и да размъти водата на Витезда. Йерусалим е тъжен, мрачен и безжизнен. Не бих искал да живея там.

Естествено, че първата работа на всеки е да отиде да се поклони на гроба господен. Той се намира в самия град, точно до западната порта. Той и мястото на разпятието, а всъщност и всички други места, свързани с това велико събитие, изобретателно са събрани под един покрив — под купола на Храма на гроба господен.

Като влезете в сградата през обичайната тълпа от просяци, вляво виждате няколко пазачи турци, понеже християните от различните секти, ако им се позволи, не само ще се скарат, но и ще се сбият на това свещено място. Пред нас е една мраморна плоча, покриваща камъка на миропомазването, където тялото на Спасителя е било положено, за да го приготвят за полагане в гроба. Наложило се да скрият по този начин истинския камък, за да го спасят от разрушение. Поклонниците твърде усърдно отчупвали парчета от него и си ги мъкнали вкъщи. Наблизо има кръгъл парапет, който отбелязва мястото, където е стояла Дева Мария при миропомазването на тялото господне.

Щом влязохме в голямата ротонда, ние застанахме пред най-святото място в християнския свят — гроба на Исус. Той е в центъра на църквата, точно под големия купол. Над него е издигнат малък чудноват храм от жълт и бял камък. Вътре в малкия храм се пази парче от камъка, който бил отвален от вратата на гроба и на който седял ангелът, когато „при разсъмване“ дошла Дева Мария. Ние се наведохме ниско и влязохме в гробницата — в истинския гроб господен. Тя е само шест на осем фута и каменното ложе, на което е лежал мъртвият Спасител, се простира от единия до другия край на гробницата и заема половината от широчината ѝ. Покрито е с мраморна плоча, съвсем изтъркана от устните на поклонниците. Тази плоча сега служи за олтар. Над нея висят около петдесет сребърни и златни лампи, които винаги са запалени, а иначе мястото е възмутително претрупано с евтини дрънкулки и украси.

Всички християнски секти (освен протестантите) имат параклиси под покрива на Храма на гроба господен и всеки трябва да се придържа към своите граници и да не се осмелява да навлиза в чужда територия. Отдавна е доказано убедително, че християните не могат да се молят мирно около гроба на Спасителя. Параклисът на сирийците не е хубав, а този на коптите е най-скромен от всички. Той е

само една мрачна пещера, грубо изсечена в скалата в подножието на Голгота. От едната му страна са изсечени две древни гробници, в които се твърди, че са погребани Никодим и Йосиф Ариматейски.

Докато минавахме между големите контрафорси и колони в друга част на църквата, попаднахме на група италиански монаси с черни раса и животински вид; те държаха свещи в ръцете си, монотонно пееха нещо на латински и извършваха някакъв религиозен обред около бял мраморен кръг, вграден в пода. Точно там възкръсналият Спасител се явил на Мария Магдалена в образа на градинар. Наблизо има подобен камък във формата на звезда — тук е стояла по същото време Мария Магдалена. И на това място някакви монаси извършваха обред. Те извършват обреди навсякъде — във всяко кътче на тази огромна сграда и по всяко време. Винаги светлината на свещите им пробягва в мрака и това прави тъмната стара църква още по-мрачна, отколкото е необходимо, въпреки че тя все пак е гробница.

Показаха ни мястото, където Христос се явил на майка си след възкресението. Мраморна плоча отбелязва и мястото, където света Елена, майката на император Константин, около триста години след разпятието, намерила кръстовете. Според легендата това велико откритие предизвикало бурни изблици на радост. Но те били краткотрайни. От само себе си възникнал въпросът: „На кой е бил разпънат Спасителя и на кои — крадците?“ Да изпитваш съмнения по такъв важен въпрос, да не знаеш на кой кръст да се покланяш — това е ужасно нещастие. То превърнало общата радост в тъга. Но има ли свещеник, който да не може да се справи спокойно с толкова проста задача? Един от тях скоро измислил начин как най-сигурно да открият кой е истинският кръст. В Йерусалим лежала тежко болна една благородна дама. Мъдрите духовници наредили да занесат трите кръста един по един до леглото ѝ. Заповедта била изпълнена. Говори се, че когато погледът ѝ се спрял на първия, тя надала писък, който се чул отвъд Дамаската порта и дори на Елеонския хълм, а после паднала в несвяст. Свестили я и донесли втория кръст. Тя в миг изпаднала в страшни гърчове и шестима яки мъже я удържали с голяма мъка. Сега вече се страхували да внесат третия кръст. Започнали да се боят, че е възможно да са попаднали на други кръстове и истинският кръст изобщо да не е между тях. Но понеже изглеждало, че жената вероятно

ще умре от гърчовете, които я разкъсвали, те стигнали до заключението, че третият само ще я спаси от страданията, като ѝ донесе бърза смърт. Затова го внесли и ето че станало чудо! Жената скочила от леглото, усмихната, радостна и съвършено здрава. Когато ни привеждат такива убедителни доказателства, не можем да не им вярваме. Наистина срамно би било да се съмняваме в тях. Дори тази част от Йерусалим, където се е случило всичко това, все още съществува. Така че наистина няма място за съмнение.

Свещеникът се опита да ни покаже през един малък параван парче от истинския стълб на бичуването, за който е бил вързан Христос, когато го биели с бич. Но ние не можахме да го видим, защото зад паравана беше тъмно. Но там има една пръчка, която поклонникът пъха през една дупка в паравана и след това вече не се съмнява, че истинският стълб на бичуването е вътре. Няма оправдание да се съмнява, защото сам може да почувствува, че го докосва с пръчката. Може да го почувствува така, както би могъл да почувствува каквото и да е друго.

Недалеч оттук има една ниша, където някога пазели парче от истинския кръст, но сега го няма там. Парчето от кръста било намерено през шестнадесети век. Католическите духовници казват, че е било откраднато отдавна от свещеник от друга секта. Това е сериозно обвинение, но ние много добре знаем, че то наистина е било откраднато, защото сами го видяхме из няколко катедрали в Италия и Франция.

Но реликвата, която ни трогна най-много, е обикновеният стар меч на храбрия кръстоносец Готфрид от Буийон — крал Готфрид Йерусалимски. В християнския свят няма друг меч, който така да вълнува сърцата; никой меч от тези, които ръждясват в родовите замъци на Европа, не е способен да извика такива романтични видения у човека, който го гледа, да хортува за такива рицарски подвизи и да разказва такива геройски истории за битки от стари времена. Той събужда всички спомени за свещените войни, които са спали в мозъка на човек с години, и населва мислите му с облечени в броня рицари, с маршируващи армии, с битки и обсади. Говори му за Балдуин и Танкред, за царствения Саладин и за великия Ричард Лъвското сърце. С такива мечове блестящите герои от романсите разсичали човек на две и едната му половина падала от едната страна, а другата от

другата. Самият този меч е разцепил главите на стотици сарацински рицари в онези стари времена, когато Готфрид го е размахвал. Тогава той е бил омагьосан от един дух, подвластен на цар Соломон. Когато се приближавала опасност към шатрата на господаря му, той винаги удрял щита, вдигал тревога и стряскал спокойната нощ. В мигове на съмнение, в мъгла или мрак Готфрид трябвало само да извади меча от ножницата и той веднага посочвал враговете, откривал верния път и дори сам се опитвал да се втурне след тях. Както и да се преобличал един християнин, мечът винаги го познавал и никога не го наранявал, но както и да се преобличал мюсюлманин, мечът неизменно изскачал от ножницата и го пронизвал смъртоносно. Тези твърдения са удостоверени от много легенди, които са сред най-достоверните легенди, пазени от добрите католически монаси. Никога няма да забравя древния меч на Готфрид. Пробвах го на един мюсюлманин и го разсякох на две като поничка. Духът на Граймс ме беше обхванал и ако разполагах с гробище, щях да унищожа всички неверници в Йерусалим. Аз изтрих кръвта от стария меч и го върнах на свещеника — не исках прясна кръв да заличи свещените алени петна, които един ден преди шестстотин години избили на бляскавата му повърхност и така предупредили Готфрид, че преди залез-слънце земният му път ще свърши.

Движейки се в полумрака на Храма на гроба господен, стигнахме до един малък параклис, изсечен в скалата — мястото, което от много векове е известно като Тъмницата на Христос. Преданието разказва, че тук Спасителя е бил затворен точно преди разпятието. Под олтара до вратата има чифт каменни букаи за човешки крака. В тях някога е бил окован Христос и те и до ден-днешен носят името Христови вериги.

Гръцкият параклис е най-просторният, най-богатият и най-бляскавият в Храма на гроба господен. Олтарът му, както във всички гръцки църкви, е висок параван, който минава от край до край през параклиса и е великолепно украсен с позлата и икони. Многобройните лампи, които висят пред него, са от злато и сребро и струват много скъпо.

Но главната забележителност на този параклис е една ниска колона, която се издига от средата на мраморната настилка и отбелязва точния център на земята. Най-достоверните предания ни разказват, че това място е било известно като център на земята от векове и че когато

Христос е бил на този свят, той завинаги разсеял съмненията по този въпрос, като заявил със собствената си уста, че преданието е вярно. Помнете, казал той, че тази колона се издига точно над центъра на земята. И ако центърът се премести, съответно и колоната променя положението си. Колоната се е местила три пъти по своя собствена инициатива. Това е станало, защото три пъти, в различно време, при големи природни катаклизми грамадни маси земя — вероятно цели планински вериги — отлетели в пространството, намалили по този начин диаметъра на земята и малко променили точното местоположение на центъра ѝ. Това е много любопитно и интересно обстоятелство и е унищожителна критика към онези философи, които искат да ни накарат да повярваме, че не е възможно някоя част от земята да отлети в пространството.

За да се увери сам, че това място наистина е центърът на земята, един скептик срещу солидно заплащане получил правото да се качи на купола на църквата и да види дали тялото му хвърля сянка по обяд. Той слязъл долу напълно убеден. Денят бил много облачен и нямало нито слънце, нито сенки; но скептикът се уверил, че ако слънцето се беше показало и се бяха появили сенки, то неговото тяло нямало да хвърля сянка. Доказателства като тези не слизат от устата на безделниците критикари. За онези, които не са заклеті неверници и са готови да бъдат убедени, подобни доказателства носят увереност, която нищо не може да разклати.

Ако, за да се убедят и твърдоглавите, и глупавите, че това е истинският център на земята, са нужни и по-солидни доказателства от тези, които вече споменах — ето ги. Най-солидното от тях е фактът, че изпод самата тази колона е бил взет прахът, от който бог създал Адам. Това със сигурност може да се смята за решаващ довод. Невероятно е първият човек да е бил направен от долнокачествена земя, когато е било съвсем удобно да се вземе първокачествена от центъра на земята. Това е очевидно за всеки мислещ човек. Безспорно е, че Адам е бил направен от прах, взет точно от това място, защото за цели шест хиляди години никой не е могъл да докаже, че прахът е бил взет от другаде.

Необикновено е, че точно под покрива на същата тази църква и недалеч от тази забележителна колона е погребан самият Адам, бащата

на човешкия род. Няма никакво съмнение, че той е погребан точно в този гроб, защото никой още не е доказал, че не е погребан там.

Гробът на Адам! Колко трогателно беше тук, в чужда земя, далеч от дома, от приятели и от всички, които ме обичат, да открия гроба на кръвен роднина. Вярно, далечен, но все пак роднина. Аз безпогрешно го познах и се развълнувах. Изворът на синовната ми обич се раздвижи до най-големите си дълбини и аз се отдадох на бурни чувства. Облегнах се на колоната и избухнах в плач. Не смятам за срамно, че плаках на гроба на моя нещастен покоен роднина. Нека този, който се подиграва на чувствата ми, да затвори тук този том, защото ще намери много малко неща по свой вкус в моето пътуване из Божи гроб. Благородният старец... той не доживя да ме види... не доживя да види чедото си. И аз... аз... уви, и на мене не ми беше съдено да го видя. Смазан от мъка и разочарование, той умря преди раждането ми... шест хиляди години, преди да се родя. Но нека се опитаме да понесем това храбро. Нека вярваме, че той е по-добре там, където е. Да се утешим с мисълта, че неговата загуба е наша печалба.

После гидът ни заведе до олтара, посветен на римския войник от охраната, която пазела реда по време на разпятието. Когато в настъпилия ужасен мрак завесата на храма се раздрала, когато земетресение разцепило Голгота на две, когато загърмеля небесната артилерия и на зловещия блясък на светкавиците умрелите със саваните си се разлетели из улиците на Йерусалим, този войник се разтреперил от страх и казал: „Наистина той беше син божи!“ На мястото, където сега се намира този олтар, тогава стоял войникът, ясно виждал разпнатия Христос, ясно виждал и чувал всички чудеса, които ставали надлъж и нашир около Голгота. И на това същото място свещениците от храма го обезглавили за богохулните думи, които изрекъл.

В този олтар някога се е пазела една от най-любопитните реликви, съзирани от човешки поглед — тя имала способността да омайва зрителя по някакъв тайнствен начин и да го кара да се взира в нея с часове. Това не било нищо друго, а медната плочка, която Пилат сложил на кръста на Спасителя и на която написал: „Тоя е Исус, юдейският цар!“ Мисля, че света Елена, майката на Константин, е намерила тази реликва, когато била тук през трети век. Тя пътувала през цяла Палестина и винаги имала късмет. Щом като добрата стара

ентусиастка откриела, че нещо се споменава в Библията ѝ, независимо дали в Стария или в Новия завет, тя тръгвала да търси нещото и не се спирала, преди да го намери. Ако ѝ трябвал Адам, намирала го; ако ѝ трябвал Ноевият ковчег, намирала го; ако ѝ трябвали Голиат или Исус Навин, намирала и тях. Мисля, че тя е намерила надписа, за който говорех. Открила го тук, близо до мястото, където стоял римският воин мъченик. Сега тази медна плочка се намира в една от църквите на Рим. Всеки може да я види. Надписът е много четлив.

Изминахме няколко крачки и застанахме пред олтара, издигнат на мястото, където по думите на добрите католически свещеници войниците си поделили одеждите на Спасителя.

После слязохме в една пещера, за която заядливците твърдят, че някога е била водохранилище. Сега обаче е параклис на света Елена. Пещерата е дълга петдесет и един фута и широка четиридесет и три. В нея има един мраморен стол, на който някога е седяла Елена и е надзиравала работниците си, докато копаяли и търсели истинския кръст. На това място има олтар, посветен на свети Димас, разкаялия се разбойник. Тук има и една нова бронзова статуя — статуята на света Елена. Тя ни напомни за горкия Максимилиан, убит толкова скоро. Той я подарил на този параклис, преди да замине, за да заеме престола си в Мексико.

От водохранилището се спуснахме по дванадесет стъпала в голяма, грубо изсечена в скалата пещера. Елена я пробила с взрив, когато търсела истинския кръст. Тук работата ѝ била трудна, но усилията ѝ били щедро възнаградени. На това място тя намерила трънения венец, гвоздеите от кръста, истинския кръст и кръста на разкаялия се разбойник. Когато си мислела, че е намерила всичко и се канела да спре, насън ѝ казали да продължи още един ден. Тя така и направила и намерила кръста на другия разбойник.

Стените и таванът на тази пещера още проливат горчиви сълзи в памет на събитието, което станало на Голгота, и благочестивите поклонници стенат и ридаят, когато тези горчиви сълзи падат върху главите им от мократа скала. Монасите наричат тази пещера „Параклис на изнамирането на кръста“ — напълно неуместно название, защото така невежите го вземат за негласно признание на това, че разказът за откриването на истинския кръст от Елена е просто

измислица. С радост узнахме обаче, че интелигентните хора не се съмняват в нито една от подробностите на тази история.

Свещениците от всички параклиси и вероизповедания в Храма на гроба господен могат да посещават тази свещена пещера, да плачат, да се молят и да се покланят на добрия Спасител. Но не е разрешено да влизат по едно и също време богомолци от две различни религии, защото винаги се карат.

Още поскитахме из древния Храм на гроба господен сред монотонно пеещи свещеници в груби раса и сандали; сред поклонници от всички цветове на кожата и много националности, във всевъзможни странни одежди; под мрачни сводове и край опушени пиластри и колони; през печалния полумрак на катедралата, сгъстен от дим и тамян, осеян с пламъчета на десетки свещи, които се появяват внезапно и също така внезапно изчезват, или се носят загадъчно насам-натам из отдалечените части на църквата като призрачни блуждаещи огньове; и накрая стигнахме до малко параклисче, което се нарича „Параклис на осмиването“. Под олтара се пази парче от мраморна колона; на нея седял Христос, когато го поругали и на подигравка го коронясали за цар с трънен венец, в ръката му сложили тръстика вместо скипър. Тук му завързали очите, ударили го и казали на присмех: „Предскажи кой те удари?“ Преданието за това, че тук е истинското място на осмиването, е много древно. Гидът каза, че Сеаулф е първият, който го споменава. Не познавам Сеаулф, но не мога да не приема доказателствата му. Никой от нас не може да го направи.

Показаха ни мястото, където някога са били погребани великият Готфрид и брат му Балдуин, първите християнски крале на Йерусалим — край този свещен гроб, за който те така храбро и дълго воювали с неверниците. Но нишите, които са пазели праха на тези прочути кръстоносци, бяха празни. Дори надгробните им плочи ги няма — разрушили са ги благочестиви чедра на гръцката църква, защото Готфрид и Балдуин са католически принцове и са възпитани в християнска вяра, чиито догми се различават от техните само по някои незначителни подробности.

Продължихме нататък и спряхме пред гробницата на Мелхиседек! Вие несъмнено помните Мелхиседек. Когато Аврам настигнал при Дан враговете, които взели в плен Лот, и отнел цялото им имущество, не друг, а цар Мелхиседек излязъл и му наложил данък.

Това било преди четири хиляди години, а Мелхиседек умрял скоро след това. Но гробът му е отлично запазен.

Когато влезеш в Храма на гроба господен, първото нещо, което ти се иска да видиш, това е самият гроб — и наистина го виждаш едва ли не преди всичко останало. Следващото нещо, което имаш силно желание да видиш, е мястото, където Спасителя е бил разпнат на кръста. Но него ти го показват последно. То е най-голямата забележителност тук. Сериозен и замислен стоиш в малката гробница на Спасителя — и няма как да бъдеш друг на това място, — но изобщо не можеш да повярваш, че някога тук е бил погребан Христос, и тази мисъл силно намалява вълнението, което би трябвало да изпиташ. В друга част на храма виждаш мястото, където е стояла Дева Мария, и местата, където са стояли Йоан и Мария Магдалена; там тълпата осмяла Христос; тук седял ангелът; там намерили трънения венец и истинския кръст; тук се появил възкръсналият Спасител. Гледаш всички тези места с интерес; но както и при гроба господен се убеждаваш, че в тях няма нищо истинско, че това са фалшиви светини, измислени от монасите. Но мястото на разпятието ти влияе по различен начин. С цялото си същество вярваш, че точно тук Спасителя се е простил с живота си. Спомняш си, че Христос се прочул много преди да дойде в Йерусалим; знаеш, че славата му била толкова голяма, че навред го следвали тълпи; съзнаваш, че влизането му в града е предизвикало голяма сензация и че са го посрещнали с възторг; не можеш да пренебрегнеш факта, че когато той е бил разпнат, в Йерусалим мнозина вярвали, че е истинският божи син. Да екзекутират публично такава личност само по себе си е било достатъчно да направи мястото на екзекуцията незабравимо за векове; а в добавка бурята, земетресението, мракът, раздраната завеса на храма и неочакваното събуждане на мъртвците са били събития, които запечатали екзекуцията и мястото ѝ в паметта и на най-безгрижните очевидци. Бащи разказвали на синовете си за странното събитие и им показвали мястото, където то се е случило; синовете предавали историята на своите деца и така изминали триста години^[1]. Тогава дошла Елена и построила на Голгота църква в памет на смъртта и погребението на Христос, за да помнят хората завинаги свещеното място. Оттогава тук винаги е имало църква. Не може да има съмнение, че Христос е разпнат точно тук. Може би няма и половин дузина души,

които да знаят къде е погребан Спасителя, а и едно погребение не е изумително събитие. Следователно ние имаме оправдание да не вярваме в гроба господен, но не и да не вярваме в истинността на мястото, където е бил разпнат. След петстотин години няма да остане и следа от паметника на Бънкър Хил, но Америка още ще помни къде се е водила битката и къде е паднал Уорън. Разпятието на Христос е било твърде забележително събитие в Йерусалим и то направило Голгота прекалено прочута, за да бъде забравена тя за три кратки столетия. Изкачих се по стълбата, която води до скалата, където е построен малък параклис, и погледнах мястото, където някога е стоял истинският кръст, с много по-голям интерес, отколкото съм изпитвал към което и да е земно нещо. Не можех да повярвам, че действително кръстовете са стояли в трите дупки на върха на скалата, но те сигурно са били наблизко, а и няколко фута разлика са без значение.

Когато застанеш там, където е бил разпнат Спасителя, откриваш, че непрестанно трябва да си напомняш, че Христос не е бил разпнат в католическа църква. Трябва от време на време да си припомняш, че великото събитие е станало под открито небе, а не в мрачно, осветено от свещи ъгълче под самия купол на огромната църква, не в малко параклисче, отрупано със скъпоценни камъни, натруфено пищно и крещящо с ужасен вкус.

Под мраморен олтар, подобен на маса, има кръгло отворение и точно под него се намира дупката, в която е стоял истинският кръст. Първото нещо, което правят поклонниците, когато дойдат тук, е да коленичат, да вземат свещ и да разгледат тази дупка. Те извършват това странно проучване със сериозност, която не може да бъде оценена от човек, неприсъствувал на такова събитие. После вдигат свещите си пред великолепия образ на Спасителя, гравирани върху масивна златна плоча и чудно украсен с диамантени лъчи и звезди, който виси в олтара над дупката, и сериозността им преминава в бурно възхищение. Изправят се и зад олтара виждат майсторски изработените фигури на Спасителя и на разбойниците, разпнати на кръстовете си и светещи с всички цветове на дъгата. След това се обръщат към близките до тях фигури на Дева Мария и Мария Магдалена; после към пукнатината в скалата, направена от земетресението след смъртта на Христос, продължението на която те вече са видели в една от пещерите долу; после зад една витрина виждат фигура на Дева Мария и са поразени от

царственото изобилие на скъпоценни камъни и бижута, така нагъсто накичили тялото ѝ, че го скриват почти като дреха. Навред из стаята крещящите украшения, типични за католическата църква, дразнят окото и поклонниците с мъка се стараят да не забравят, че това е мястото на разпятието, лобното място, Голгота. И последното нещо, което поглеждат, е това, което е и първото — мястото, където е стоял истинският кръст. То приковава вниманието им и ги принуждава да го поглеждат отново и отново, след като вече са удовлетворили любопитството си и са загубили интерес към всичко друго в това параклисче.

И така аз приключвам главата за Храма на гроба господен — най-свещеното място на земята за милиони и милиони мъже, жени и деца, за благородници и простолюдие, за свободни и роби. С цялата си история, с мислите, които събужда, той е най-забележителната сграда в християнския свят. При всичките си празни странични атракции и с всевъзможните си непристойни измами той все пак е величествен, почитан и уважаван, понеже там е умрял Бог. Ето че вече хиляда и петстотин години светините са мокри от сълзите на поклонници, дошли от най-далечните краища на земята. Повече от двеста години най-храбрите рицари на света са давали живота си, за да завладеят този храм и да го опазят свят и чист от неверниците. Дори и в наши дни се води война, която струва безчетни богатства и реки от кръв, защото две държави си съперничат единствено за правото да му сложат нов купол. Историята е пълна с този стар Храм на гроба господен, пълна с кръв, пролята поради хорската почит и уважение към вечното жилище на този, който е бил смирен и скромен, кротък и благ и е проповядвал мир на земята!

---

[1] Тази мисъл принадлежи на мистър Граймс и е напълно разумна. Аз я заех от неговия „Живот в шатри“. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXVII

„ТЪЖНИЯТ ПЪТ“. ХРАМЪТ НА СОЛОМОН. ДЖАМИЯТА НА ОМАР. ТУК СА СЪДИЛИ ДАВИД И САУЛ.
СИЛОАМСКИЯТ ВОДОЕМ. ГЕТСИМАНСКАТА ГРАДИНА.

Стояхме в една тясна уличка до кулата на Антоний.

— На тези камъни, които вече са се изренили, Спасителя седнал и си починал, преди да вдигне кръста — каза гидът. — Това е началото на пътя на скръбта.

Ние хвърлихме поглед към свещеното място и продължихме нататък. Минахме под арката „Ессе homo“^[1] и видяхме същия този прозорец, от който жената на Пилат предупредила съпруга си да не прави нищо лошо на праведника. Прозорецът е отлично запазен, като се има предвид преклонната му възраст. Показаха ни и мястото, където Христос си починал за втори път, също и мястото, където тълпата отказала да го пусне и казала: „Кръвта му да бъде на нас и на чадата ни вовеки веков.“ Френските католици строят църква на това място и с присъщата си почит към историческите реликви вграждат в новата сграда останките от древните стени, които намират там. По-нататък

видяхме мястото, където отпадналият Христос рухнал под тежестта на кръста. По това време там лежала голяма гранитна колона от някакъв древен храм и тежкият кръст ѝ нанесъл такъв удар, че я пречупил на две през средата. Тази история ни разказа гидът, като ни спря пред счупената колона.

Пресяхохме една улица и не след дълго стигнахме до някогашното жилище на света Вероника. Когато Спасителя минал оттам, тя излязла, изпълнена с женско състрадание, казала му няколко съчувствени думи, неуплашена от дюдюкането и заплахите на тълпата, и изтрила потта от лицето му с кърпичката си. Толкова много сме слушали за света Вероника, виждали сме толкова много нейни портрети, рисувани от разни майстори, че когато попаднахме на древния ѝ дом в Йерусалим, все едно че срещнахме стар приятел. Най-странното в случая със света Вероника, което всъщност е направило името ѝ така прочуто, е, че когато изтрила потта му, на кърпичката ѝ останал отпечатък от лицето на Спасителя, съвършен портрет, и той се е запазил до ден-днешен. Ние знаехме това, защото видяхме кърпичката в една катедрала в Париж, в една испанска катедрала и в две италиански. В Миланската катедрала, за да я видиш, трябва да платиш пет франка, а в катедралата „Св. Петър“ в Рим е невъзможно да я видиш на каквато и да е цена. За никое предание няма такова изобилие от доказателства като за света Вероника и кърпичката ѝ.

На следващия ъгъл видяхме дълбока вдлъбнатина в здравата каменна зидария на една къща, но сигурно щяхме да я подминем, ако гидът не беше казал, че е направена от лакътя на Спасителя, който се спънал тук и паднал. Скоро попаднахме на още една такава вдлъбнатина в каменна стена. Гидът каза, че и тук паднал Спасителя и направил тази дупка с лакътя си.

Имаше още места, където Христос падал и си почивал; но един от най-любопитните паметници на древната история, който открихме по време на тази сутрешна разходка по кривите улички, водещи към Голгота, беше някакъв камък в стената на една къща — камък, така набразден и покрит с белези, че криеше някаква гротескна прилика с човешко лице. Издатините, които съответстваха на бузите, бяха съвсем огладени от страстните целувки на поколения поклонници от далечни земи. Попитахме: „Защо?“ Гидът каза, че това е един от „самите йерусалимски камъни“, които Христос споменал, когато го укорили, че

е позволил на хората да викат „Осанна!“, влизайки в града качен на осел. Един от нашите поклонници каза:

— Но нали няма никакви доказателства, че камъните наистина са извикали? Христос казал, че ако хората млъкнат, самите камъни щели да извикат.

Гидът дори не трепна и невъзмутимо отговори:

— Това е един от камъните, които щели да навикат.

Безполезно беше да се опитваме да разклатим простодушната вяра на този човек — това се виждаше веднага.

И така, най-после стигнахме до още едно чудо, представляващо дълбок и траен интерес — къщата, където е живял нещастникът, наричан Скитника евреин — когото повече от осемнадесет столетия възпяват в поезия и проза. В паметния ден на разпятието той стоял пред вратата на тази стара къща с ръце на хълбоците, гледал приближаващата се шумна тълпа и когато измореният Спасител поискал да седне, за да си отдъхне за миг, той грубо го блъснал и казал: „Върви, върви!“. Христос му казал: „И ти върви!“. И тази заповед не е отменена до ден-днешен. Всички хора знаят как злодеят, върху чиято глава се стоварило справедливото проклятие, векове наред се скита нагоре-надолу по широкия свят, търси покой — и не го намира, ухажва смъртта — но винаги напразно, копнее да спре в град, в пустиня или в безлюден край — но винаги чува безмилостното предупреждение: „Върви, върви!“ Древните предания разказват, че когато Тит разграбил Йерусалим и изклал по улиците му единадесет хиляди евреи, Скитника евреин винаги бил в разгара на битката; когато бойните секири блясвали във въздуха, той навеждал глава под тях; когато мечовете святакали като смъртоносни мълнии, той се хвърлял насреща им; оголвал гръдта си срещу свистящите копия, срещу съскащите стрели, срещу всички оръжия, които обещавали смърт, забрава и почивка. Но всичко било напразно — той излязъл от клането без нито една рана. Говори се, че петстотин години по-късно последвал Мохамед, който сеел смърт и разруха в градовете на Арабия, а после се обърнал срещу него, надявайки се, че като предател смъртта няма да му се размине. Но сметките му не излезли верни. Нямало пощада за никого, освен за този, който не я желаел. Петстотин години по-късно той отново потърсил смъртта в кръстоносните походи и отишъл в Аскалон, където върлували глад и чума, но пак се изплъзнал. Не могъл

да умре. Тези повтарящи се неуспехи постигнали само едно — разклатили увереността му. Оттогава Скитника евреин от време на време си играе с най-обещаващите средства и уреди за унищожение, но общо взето с малка надежда за успех. Той е залагал и на холерата, и на железниците, проявявал е жив интерес към адските машини и към патентованите лекарства. Сега е стар и сериозен, както подобава на човек на неговата възраст, и не се отдава на лекомислени развлечения, само понякога ходи на екзекуции и обича погребения.

Има едно нещо, което той не може да избегне — където и да ходи, веднъж на петдесет години трябва да се явява в Йерусалим. Само преди година-две е бил тук за тридесет и седми път, откакто Исус е бил разпънат на Голгота. Казват, че много старци, които са живи и сега, са го видели и тогава, и предния път. Той винаги е един и същ — стар, съсухрен, с хлътнали очи и равнодушен към всичко, но в него има нещо, което навежда на мисълта, че търси някого, че очаква някого — може би приятели от младостта си. Но повечето от тях вече са умрели. Той винаги скита из старите улици самотен, тук-там оставя знака си по стените, гледа най-старите сгради с нещо като приятелски интерес и пролива няколко горчиви сълзи на прага на древното си жилище. После събира наема си и отново заминава. През не една звездна нощ са го виждали да стои близо до Храма на гроба господен, понеже от много столетия храни надеждата, че само ако влезе там, ще си отдъхне. Но когато приближи, вратите се затварят с трясък, земята потреперва и всички лампи в Йерусалим започват да светят с мъртвешки синя светлина! Но въпреки всичко той прави това всеки петдесет години. Няма никаква надежда, но пък е трудно да нарушаваш навици, които си си създал за цели осемнадесет столетия. Сега старият турист скита някъде далеч оттук. Как ли се усмихва той, докато ни гледа нас, тълпа глупаци, да препускаме из света, да се правим на мъдреци и да си въобразяваме, че научаваме много за нашата планета! Сигурно изпитва унищожително презрение към самодоволните магарета, които се носят по света във века на железниците и наричат това пътешествие.

Когато гидът ни посочи мястото, където Скитника евреин е оставил познатия си знак на една стена, бях изпълнен с удивление. Там пишеше: С. Т. (1860 — ...)

Всичко, което разказах за Скитника евреин, може да бъде потвърдено от нашия гид.

Огромната джамия на Омар и павираният двор около нея заемат една четвърт от Йерусалим. Те са на хълма Мориа, където някога се е издигал храмът на цар Соломон. Тази джамия е най-святото за мохамеданите място извън Мека. Допреди година-две никой християнин не можеше на никаква цена да получи достъп нито в нея, нито в двора ѝ. Но сега забраната е вдигната и ние влязохме свободно срещу малък бакшиш.

Няма нужда да говоря за чудната красота, за изяществото ѝ, симетрията, които са направили тази джамия толкова прочута, защото не ги видях. Такива неща не се виждат от пръв поглед. Често пъти откриваш колко красива е някоя истинска хубавица чак след по-продължително запознанство. Това правило важи и за Ниагарския водопад, и за величествените планини, и за джамиите — особено за джамиите.

Главната забележителност на джамията на Омар е грамадната скала в центъра на ротондата. Точно на тази скала Аврам едва не принесъл в жертва сина си Исак, във всеки случай на това предание може да се вярва повече, отколкото на другите. На същата тази скала застанал ангелът и заплашил Йерусалим, но Давид го убедил да пощади града. Този камък е добре познат и на Мохамед. От него той се възнесъл на небето. Камъкът се опитал да го последва, но за щастие там случайно се появил архангел Гавраил и го сграбчил. Много малко хора имат такава хватка като Гавраил — отпечатыците от чудовищните му пръсти, два инча дълбоки, могат да се видят на тази скала и до днес.

И тази огромна скала виси във въздуха. Тя не се докосва до нищо. Така казва гидът. Удивително! На мястото, където стоял Мохамед, са останали отпечатыци от краката му в твърдия камък. По тях съдя, че сигурно е носил петдесети номер. Но това, което се канех да кажа, когато споменах за висящата скала, е, че под нея ни показаха една плоча, за която казват, че покрива дупка, представляваща изключителен интерес за всички мохамедани, защото води към царството на мъртвите и всяка душа, която се премества оттук на небето, трябва да мине през нейното отворстие. Мохамед стои там и ги изтегля за косите. Всички мохамедани си бръснат главите, но внимават да си оставят един кичур коса, за да има за какво да ги хване пророкът. Нашият гид отбеляза, че всеки добър мохамеданин се смята за обречен

на вечно проклятие, ако загуби кичура си коса и умре, преди да му израсне нов. Но повечето мохамедани от тези, които съм виждал, трябва да бъдат обречени на вечно проклятие, независимо от това как са обръснати.

От няколко столетия на никоя жена не е разрешено да влиза в пещерата, където се намира важната дупка. Причината за това е, че една представителка на прекрасния пол веднъж била хваната, когато раздрънквала на негодяите от ада всичко, което знаела, че става по земята. Тя била такава клюкарка, че нищо не можело да се запази в тайна, нищо не можело да се направи или да се каже на земята, без всички в ада да го узнаят преди залез-слънце. Време било да се прекъсне този женски телеграф и те бързо го прекъснали. Почти по същото време секнал и дъхът ѝ.

Отвътре огромната джамия е пишно украсена — стените ѝ са от разноцветен мрамор, прозорците и надписите са от сложни мозайки. И турците, както и католиците, имат своите свещени реликви. Гидът ни показва истинските доспехи на великия зет и приемник на Мохамед, а също и щита на чичото на Мохамед. Големият железен парапет, който обгражда скалата, на едно място е украсен с хиляди парцалчета, завързани за решетката. Те трябва да напомнят на Мохамед да не забравя богомолците, които са ги поставили там. Това се смята за второто по сила средство за напомняне, първото е да му се завърже конец на пръста.

Точно до джамията има миниатюрен храм, който отбелязва мястото, където някога Давид и Голиат сядали и съдели хората.^[2]

Навред около джамията на Омар има парчета от колони, олтари с чудновата изработка и отломки от изящно изваян мрамор — скъпоценни останки от храма на Соломон. Изкопали са ги от дебел слой пръст и боклук на хълма Мориа и мюсюлманите винаги са били склонни да ги пазят с най-голяма грижовност. До тази част от древната стена на Соломоновия храм, която се нарича „Стена на плача“ и където евреите всеки петък се събират да целунат свещените камъни и да поплачат за миналото величие на Сион, всеки може да види останки от истинския храм на Соломон — три-четири камъка, сложени един върху друг, като всеки е около два пъти по-дълъг от седемоктавно пиано и широк почти толкова, колкото е високо такова пиано. Но както отбелязах, само преди една-две години беше отменен древният указ,

забраняващ на християнски кучета като нас да влизат в джамията на Омар и да видят скъпоценните мрамори, които някога са украсявали вътрешността на храма. Към очарованието, породено от това, че те са нещо ново, се прибавя и дълбокият интерес, който те естествено предизвикват, защото по тях са изваяни странни и причудливи орнаменти. Тези древни отпадъци се срещат на всяка крачка, особено в съседната джамия Ел Акса, и за да се запазят по-добре, много от тях са вградени във вътрешните ѝ стени. Каменните отломки, мръсни и прашни от старост, само смътно напомнят за великолепието, което, както са ни учили, било единствено по рода си на земята; и те извикват у нас картини, навестявали въображението на всекиго: камили, натоварени с подправки и съкровища; красиви робини, дар за Соломоновия харем; дълга кавалкада от богато облечени воители и коне с красиви покривала; и Савската царица, начело на това видение на „източно великолепие“. Тези изящни отломки крият много по-голям интерес за лекомисления грешник от суровите каменни грамади от „Стената на плача“, които евреите целуват.

Долу в падината, под маслиновите и портокалови дървета, които цъфтят в двора на голямата джамия, има множество колони — останки от древния храм. Някога те са го крепели. Там долу са се запазили и тежки сводове, над които разрушителното „рало“ от пророчеството преминало, без да им навреди. Ние бяхме приятно разочаровани, понеже никога не бяхме и сънували, че ще можем да видим останки от истинския храм на Соломон и въпреки това не изпитваме и сянка от съмнение, че това е монашеско шарлатанство и измама.

Преситени сме от забележителности. Сега нищо не крие очарование за нас освен Храма на гроба господен. Ходим там всеки ден и не ни омръзва, но сме изморени от всичко друго. Тук има твърде много забележителности. Те изникват на всяка крачка и сякаш няма педя земя в Йерусалим и околностите му без своя собствена вълнуваща и важна история. Истинско облекчение е да се измъкнете от гида и да изминете сто ярда сами, без да има някой, който безспирно да ви разказва за всеки камък по пътя ви и да ви тегли назад в древността към деня, когато този камък е добил известност.

Струва ми се почти нереално, когато усетя, че съм се облегал за миг на някоя разрушена стена и равнодушно гледам към историческия басейн Витезда. Никога не съм мислил, че такива забележителности

могат да бъдат струпани толкова наблизо, та чак да загубят привлекателността си. Но чистата истина е, че от няколко дни ходим из града, използвайки очите и ушите си повече от чувство за отговорност отколкото поради някоя по-възвишена и достойна причина. И твърде често се радваме, когато стане време да се прибираме в къщи и не трябва вече да се измъчваме с разглеждане на знаменити места.

Нашите поклонници натъпкват прекалено много неща в един ден. Забележителностите, както и сладкишите, не могат да се поглъщат, след като си се наситил. Откакто закусихме тази сутрин, сме видели достатъчно, за да си осигурим храна за размисъл за цяла година, ако можехме да разгледаме всичко това на спокойствие и без да бързаеме. Посетихме водоема на Езекия, където Давид видял как жената на Урий излиза от водата и се влюбил в нея.

Излязохме от града през Яфската порта и, разбира се, ни разказаха много неща за Хипиковата кула.

Пресяхохме долината на Хином, минахме между двете езера на Гихон, а после по акведукт, построен от Соломон, който все още снабдява града с вода. Изкачихме се по хълма на Злото съвещание, където Юда получи тридесетте си сребърника, и постояхме под дървото, на което, както гласи едно древно предание, той се обесил.

Отново се спуснахме в клисурата и тук гидът се зае да ни съобщава името и историята на всеки насип и камък, до който стигаме: „Това е Кръвната нива, в тази скала са изсечени светилища и храмове на Молох, тук принасяли в жертва деца, ей там са Сионската порта, Тиропеонската долина, хълмът Офел, оттук започва долината на Йосафат — надясно от вас е кладенецът на Йов.“ Поехме нагоре по долината на Йосафат. Рециталът продължи: „Това е Елеонският хълм, това е Хълмът на оскърблението, това гнездо от къщурки е село Силоам, а това е царската градина, под това дърво е бил убит първосвещеникът Захария, ей там са хълмът Мориа и стената на Йерусалимския храм, гробницата на Авесалом, гробницата на свети Яков, гробницата на Захария, оттатък са Гетсиманската градина и гробницата на Дева Мария, ето Силоамския водоем, а...“

Казахме, че искаме да слезем от конете, да утолим жаждата си и да си починем. Изгаряхме от горещина. Не можехме да се държим на краката си от натрупаната умора след дни наред безконечна езда. Всички желаеха отдих.

Водоемът е дълбока, оградена със стена канавка, в която тече бистър ручей; той извира някъде изпод Йерусалим, минава през извора на Богородица, който му дава водите си, и достига това място по солидна зидана тръба. Прочутият водоем изглежда точно така, както без съмнение е изглеждал по времето на цар Соломон, същите мургави жени по стар ориенталски обичай отнасят на главите си стомни с вода, както е било преди три хиляди години и както ще бъде след петдесет хиляди години, ако тогава още има на земята такива като тях.

Продължихме нататък и спряхме пред извора на Богородица. Но водата му не беше хубава и там не намерихме нито минута покой, защото цял полк момчета, момичета и просяци ни преследваха през цялото време и искаха бакшиш. Гидът ни каза да им дадем малко пари, но когато добави, че те умират от глад, ние почувствувахме, че извършваме голям грях, като пречим на един такъв желан край, и се опитахме да си вземем подаянията обратно, но не можахме.

Влязохме в Гетсиманската градина и посетихме гробницата на Дева Мария; и по-рано бяхме виждали двете места. Сега не е уместно да говоря за тях. Ще изчакам по-подходящ момент.

В този миг не мога да говоря за Елеонския хълм и за това каква гледка се открива от него към Йерусалим, Мъртво море и Моавските планини, нито за Дамаската порта и за дървото, посадено от йерусалимския крал Готфрид. Човек трябва да е в добро настроение, когато разказва за тези неща. Не мога да кажа нищо друго за каменната колона, която стърчи над долината на Йосафат като оръдие, освен дето мюсюлманите вярват, че Мохамед ще я яхне, когато дойде да съди света. Жалко, че не може да го съди, кацнал на някой клон в своята собствена Мека, без да нарушава границите на нашата свята земя. Наблизо, в стената на храма, е Златната порта — тя е била изящен образец на скулптурата по времето, когато се е строил храмът, и се е запазила такава и до днес. Оттук в древността юдейският първосвещеник пускал козела на опущението, той избягвал в пустинята и отнасял със себе си греховете на юдейския народ, натрупани през цялата година. Ако сега пуснат един, той няма да успее да стигне дори до Гетсиманската градина: тези нещастни скитници ще го излапат^[3] заедно с греховете. На тях им е все едно. Овнешки пържоли с грехове за гарнитура са достатъчно добра храна за тях. Мюсюлманите бдително и с тревога следят Златната порта, понеже

имат едно уважавано предание, което гласи, че падне ли тя, ще падне и ислямът, а с него и Отоманската империя. Никак не се опечалих, когато забелязах, че старата порта малко се е поразклатила.

Отново сме у дома. Съвсем сме изтощени. Слънцето едва не ни опече.

Но една мисъл ни служи за утеха. Опитът от пътешествията из Европа ни научи, че след време ще забравим умората и горещината, и жаждата, и досадната словоохотливост на гида, и преследванията на просяците тогава ще ни останат само приятни спомени от Йерусалим, спомени, към които с годините ще се връщаме с вечно нарастващ интерес; спомени, които ще станат прекрасни, когато някой ден и последната обременяваща ни неприятност ще се заличи от паметта, за да не се върне никога вече. Ученическите години не са по-щастливи от следващите, но ние си спомняме за тях със съжаление, защото сме забравили как са ни наказвали в училище и как сме тъгували за загубените топчета и скъсаните хвърчила, защото сме забравили всички скърби и лишения на тази златна епоха и си спомняме само нападенията над овощните градини, сраженията с дървени мечове и риболова през ваканциите. Доволни сме. Можем да почакаме. Наградата няма да ни избяга. След някоя и друга година Йерусалим и днешните преживявания ще се превърнат за нас във вълшебен спомен — спомен, който не бихме продали за нищо на света.

---

[1] Ето човека (лат.) — Б.пр. ↑

[2] Един поклонник ми каза, че не били Давид и Голиат, а Давид и Саул. Но аз се придържам към моето твърдение — научих го от гида, а той трябва да знае кое как е. — Б.а. ↑

[3] Любим израз на поклонниците. — Б.а. [↑](#)

ГЛАВА XXVIII

ВИТАНИЯ. „БЕДУИНИ!“ ДРЕВНИЯТ ЙЕРИХОН. МЪРТВО МОРЕ. СВЕТИ ОТШЕЛНИЦИ. ГАЗЕЛИ, РОДНОТО МЯСТО НА СПАСИТЕЛЯ. ВИТЛЕЕМ. ЦЪРКВАТА „РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО“. ВРЪЩАНЕ В ЙЕРУСАЛИМ.

Направихме равносметка. Тя излезе доста задоволителна. Нямаше какво повече да гледаме в Йерусалим освен къщите на богаташа и Лазар от притчата; гробниците на царете и Съдиите; мястото, където пребили с камъни един от учениците на Христос, а друг обезглавили; стаята и масата, прославени от Тайната вечеря; смоковницата, която изсъхнала по заповед на Исус; няколко исторически места около Гетсиманската градина и Елеонския хълм и още петнадесет-двадесет други забележителности в други части на града.

Наближавахме края. Сега се прояви човешката природа. Претоварването и последвалата го умора естествено започнаха да ни се отразяват. Силите на поклонниците намаляваха и пламът им угасваше. Сега, когато изобщо не се бояха, че може да пропуснат някоя важна подробност от пътешествието, им се искаше да вкусат предварително

от заслужената почивка, която ги очакваше. Те станаха малко мързеливи. Закъсняваха за закуска и дълго вечеряха. Тридесет-четиридесет поклонници бяха пристигнали тук от кораба по кратки маршрути и всички се отдадоха на удоволствието да си разменят клюки.

В горещите следобеди показваха силна склонност към излежаване по прохладните дивани в хотела, към пушене и разговори за приятните изживявания от изминалия месец, защото случките, които в момента ту ни дразнеха, ту ни вбесяваха или ни се струваха лишени от значение, само за един месец започнаха да изпъкват на равния и скучен фон от еднообразни спомени и да се превръщат в красиви забележителности в паметта ни. Сирената, предупреждаваща за буря, заглушена от милион незначителни звуци, в града не се чува и на една пресечка разстояние от фара, но морякът я чува далеч навътре в морето, където не може да достигне нито един от тези незначителни звуци. Когато си в Рим, всички куполи си приличат, но когато се отдалечиш на дванадесет мили, градът изцяло изчезва от погледа ти и само куполът на „Св. Петър“ се издига над равнината като привързан балон. Когато пътуваш из Европа, ти се струва, че всички ежедневни случки си приличат, но когато от тях те отделят два месеца и две хиляди мили, тези, които заслужават да бъдат запомнени, изпъкват, а онези, които са наистина незначителни, вече са изчезнали. Тази склонност към пушене, безделничене и разговори не беше на хубаво. Ясно беше, че не бива да ѝ се позволява да ни завладее. Трябваше да се опитаме да се разнообразим, иначе съвсем щяхме да се разпуснем. Беше предложено да видим река Йордан, Йерихон и Мъртво море. Трябваше да изоставим разглеждането на останалата част от Йерусалим за известно време. Пътуването веднага беше одобрено. Всички се съживиха. Въображението заработи веднага: на седлото... на воля из ширналите се равнини... спане под открито небе, на постеля, стигаща до хоризонта. С болка забелязвах как тези граждани се бяха прирастили към волния лагерен живот в пустинята. Номадският инстинкт е човешки инстинкт; родил се е с Адам, предал се е на патриарсите и след тридесет века непрестанни усилия цивилизацията не е успяла да го заличи у нас изцяло. В номадския живот има очарование, от което, ако вкусиш веднъж, копнееш да го

опитах пак. В индианеца този инстинкт изобщо не може да бъде унищожен.

Уведомихме търмача, че пътуването до река Йордан е одобрено.

В девет часа сутринта керванът беше пред вратата на хотела, а ние закусвахме. В града цареше вълнение. Навред се носеха слухове за война и кръвопролития. Необузданите бедуини от долината на река Йордан и пустините край Мъртво море се бяха вдигнали на оръжие и се канеха да унищожат всеки, който отиде при тях. Водили битка с ескадрон турска кавалерия и го победили, имало неколцина убити. Затворили жителите на едно село и един турски гарнизон в някакъв стар форт край Йерихон и го обсадили. Нападнали лагер на наши екскурзианти край река Йордан и поклонниците спасили живота си само защото под прикритието на нощта се измъкнали и избягали в Йерусалим, като пришпорвали и биели с камшик конете си. Друга наша група била обстрелвана от засада, а после нападната посреди бял ден. И двете страни открили огън. За щастие, не се проляла кръв. Говорихме със самия поклонник, който дал един от изстрелите, и чухме от собствената му уста как в грозящата ги смъртна опасност само хладнокръвието, численото превъзходство и внушаващото страх въоръжение на поклонниците ги спасили от гибел. Съобщено беше, че консулт е помолил никой от нашите поклонници да не ходи до река Йордан, докато това положение не се промени; и освен това, че той желае никой да не тръгва поне без усиленa военна охрана. Беда. Но какво бихте направили вие, когато конете чакат пред вратата и всеки знае за какво са тук? Ще признаете ли, че се страхувате, ще отстъпите ли позорно? Едва ли. Кой мъж би го направил, когато наоколо има толкова много жени? И вие щяхте да постъпите като нас: щяхте да кажете, че не се страхувате и от един милион бедуини, щяхте да си направите завещанието и да си обещаете тихичко, че ще заемете едно незабележимо място в опашката на шествието.

Мисля, че всички бяхме избрали една и съща тактика, защото изглеждаше, че никога няма да стигнем до Йерихон. Конят ми беше прочут с бавния си ход, но някак си все не можех да го задържа на опашката, за да си спася кожата. Той вечно излизаше в авангарда. В такива случаи се поразтрепервах и слизах да си оправя седлото. Но това беше безполезно. И другите слизаха да си оправят седлата. Никога досега седлата не ни бяха създавали такива неприятности. Три

седмици с нито едно от тях не се беше случвало нищо, а сега всички наведнъж се развалиха. Опитах се да вървя пеша за раздвижване — не се бях намирал из Йерусалим, докато търсех свети места. Но и тук ме чакаше провал. Цялата тълпа копнееше да се раздвижи и след по-малко от петнадесет минути всички ходеха пеша и аз отново се озовах в авангарда. Това силно ме обезкуражи.

Всичко това се случи, след като отминахме Витания. Пристигнахме тук един час, след като бяхме напуснали Йерусалим. Показаха ни гробницата на Лазар. По-скоро бих предпочел да живея в нея, отколкото в която и да е къща из града. Показаха ни и големия извор на Лазар, и древното му жилище в центъра на селото. Лазар, изглежда, е бил заможен човек. Легендите от неделните училища са несправедливи към него — те създават впечатлението, че е бил беден. Това е така, защото го бъркат с онзи Лазар, който нямал никакви други достойнства освен добродетелите си, а те никога не са били на такава почит както парите. Къщата на Лазар е триетажна сграда от камък, но цялата, без най-горния етаж, е погребана под натрупания през вековете боклук. Ние взехме свещи и слязохме в мрачните, подобни на килии стаи, където Исус споделил трапезата на Марта и Мария и разговарял с тях за брат им. Не можехме да не изпитаме нещо повече от обикновен интерес към това унило жилище.

От един планински връх зърнахме Мъртво море, легнало като син щит в равнината на река Йордан, и се спуснахме по тясна, пламтяща от горещина, сурова и необитаема клисура, където никое същество, освен саламандъра, не би могло да съществува. Такава мрачна, отблъскваща, ужасна самота! Точно в тази пустиня проповядвал Йоан с препаска от камилска кожа на слабините, която била единственото му облекло, но тук той никога не би могъл да намери нито див мед, нито рошкови. Унило се мъкнехме из това ужасно място, като всеки се стараеше да изостане в ариергарда. Нашите телохранители — двама великолепни млади арабски шейха с товари от мечове, пушки, пистолети и кинжали на борда — се шляеха начело.

„Бедуини!“

Всеки се сви и изчезна в дрехите си като костенурка. Първото ми желание беше да се втурна напред и да унищожа бедуините, а второто — да се втурна назад и да видя дали не ни нападат в тил. Така и

направих. Всички останали постъпиха по същия начин. Ако тогава бедуините се бяха приближили към нас от тази посока, щяха скъпо да платят за безразсъдството си. Ние всички отбелязахме това, но по-късно. Щеше да има такава кръвопролитна битка, каквато нито едно перо не би могло да опише. Аз знам това със сигурност, защото всеки поотделно ми разказа какво би направил; а такава смесица от странни и нечувани изобретения на жестокостта не бихте могли и да си представите. Един каза, че напълно спокойно взел решение да загине, но да не отстъпи нито инч, ако е необходимо; щял търпеливо да чака, докато първият бедуин дойде така близо, че да могат да се преброят райетата на дрехата му, после да ги преброи и да го застреля. Друг щял да стои неподвижен, докато първото копие не стигнело на инч от гърдите му, после щял да избегне удара и да сграбчи копието. Не смея да разкажа какво се канеше да направи той със собственика му. Кръвта ми се смръзва при тази мисъл. Трети щял да скалпира бедуините, които му паднали, и щял да заведе оплешивелите синове на пустинята у дома като живи трофеи. Само служителят на музите мълчеше с обезумял поглед. Очите му бляскаха свирепо, но устата му беше затворена. Безпокойството ни нарасна и започнахме да го разпитваме. Ако беше хванал някой бедуин, какво щеше да прави с него — щеше да го застреля ли? Той се засмя с мрачна презрителна усмивка и поклати глава. Щеше да го намушка с нож ли? Той отново поклати глава. Щеше да го насече или да го одере жив? Същият отговор. О, ужас! Какво ли щеше да го прави?

— Излапвах го!

Това беше ужасното изречение, което устата му изрече заплашително. За какво му е граматика на такъв отчаян смелчага? Дълбоко в сърцето си се радвах, че са ми били спестени тези кръвожадни сцени. Никакви бедуини не атакуваха нашия внушаващ ужас тил. Новодошлите бяха само едно подкрепление от мършави араби по ризи и с боси крака, изпратени пред нас да размахват ръждясали пушки, да крещят, да се перчат и да се държат като малоумни и така да плашат разбойническите банди от бедуини, които биха могли да ни дебнат по пътя. Какъв позор, че въоръжени бели християни трябва да пътуват с охрана от такива отрепки, които да ги пазят от бродещите из пустинята нехранимайковци — тези кръвожадни разбойници, които винаги се канят да извършат нещо

ужасно, но никога него правят. Тук мога да спомена и това, че през цялото си пътуване не видяхме никакви бедуини и че се нуждаехме от телохранителите араби толкова, колкото и от лачени обувки и ръкавици от бяла ярешка кожа. Бедуините, нападнали така яростно другите групи от поклонници, сигурно са или доставени специално за случая от телохранителите на тези групи, които са ги взели от Йерусалим да служат временно като бедуини. След битката те се срещнали пред очите на поклонниците, обядвали, разделили си бакшиша, измъкнат от поклонниците в мигове на опасност, и после придружили кавалкадата до Йерусалим! Тази досадна охрана от араби е създадена от шейховете и бедуините за взаимна изгода и без съмнение в това има голяма доза истина.

Посетихме извора, подсладен от пророк Елисей (той още е сладък) — тук той прекарал известно време и гарваните го хранели.

Древният Йерихон не е от най-живописните руини. Когато Исус Навин го обиколил седем пъти преди три хиляди години и го разрушил със звука на тръбата си, той свършил работата си така добре и така напълно, че почти го е сравнил със земята. Проклятието срещу тези, които се опитат да го построят отново, все още е в сила. Един цар, който подценил проклятието, направил опит, но бил тежко наказан за нахалството си. Това място ще остане завинаги ненаселено; и все пак то е едно от най-хубавите в цяла Палестина за строеж на град.

В два часа през нощта ни измъкнаха от леглата — нова възмутителна жестокост, нов глупав опит на нашия тълмач да изпревари съперника си. До река Йордан имаше по-малко от два часа път. Но ние се облякохме и тръгнахме, преди някой да се сети да погледне колко е часът, и така продължихме да дремем навън, на хладния нощен въздух, и сънувахме лагерни огньове, топли постели и други удобства.

Всички мълчаха. Хората не разговарят, когато им е студено, когато са нещастни и сънени. От време на време клюмахме по седлата и се стряхахме в просъница, за да открием, че шествието е изчезнало в мрака. После препускахме и налягахме зрението си, докато отново не се появяха неясните му очертания. Понякога по колоната се предаваше полугласно заповед: „Сгъсти се, сгъсти се! Навсякъде дебнат бедуини!“ Какви мравки ни полазваха по гърбовете!

Стигнахме до прочутата река преди четири часа, а нощта беше толкова тъмна, че бихме могли да нагазим в нея, без да я видим. Някои от нас бяха унили. Чакахме, чакахме, но утрото не идваше. Накрая се оттеглихме малко назад, поспахме един час на земята в храстите и настинахме. В това отношение дрямката ни струва скъпо, но иначе беше изгодно капиталовложение, защото проспяхме мрачните моменти и се събудихме в малко по-добро състояние за първата си среща със свещената река.

На зазоряване всички поклонници се съблякоха и нагазиха в тъмните води, пеейки:

*Лежа край бурния Йордан
и гледам скръбно в мрака
към приказния Ханаан,
където дом ме чака.*

Но не пяха дълго. Водата беше така ужасно студена, че бяха принудени да спрат да пеят и бързо да излязат от нея. После застанаха на брега треперейки и бяха така нещастни и убити от скръб, че заслужаваха искрено съчувствие. Защото още една мечта, още една лелеяна надежда ги беше излъгала. Бяха си обещали, че ще пресекат река Йордан там, където са я пресекли израилтяните, когато влезли в Ханаанската земя след дългото си скитане из пустинята. Те искаха да я пресекат там, където са поставени дванадесет камъка в памет на това велико събитие. И докато я пресичали, щели да си представят, че огромна армия от поклонници пори водите на реката, носи свещения кивот със завета, крещи „Осанна!“ и пее благодарствени и хвалебствени химни. Всеки си беше обещал, че ще прекоси реката пръв. Най-после бяха дошли до целта си, но течението беше прекалено бързо и водата прекалено студена!

Точно тогава Джек им направи една услуга. С очарователната безгрижност за последствията, която е естествена за младостта и така й прилича, той влезе във водата, поведе ги към отвъдния бряг и всички отново бяха щастливи. След това всеки предлага реката и излезе на отсрещния бряг. В най-дълбоките места водата стигаше едва до гърдите. Ако беше по-дълбоко, едва ли щяхме ме да извършим подобен

подвиг, защото силното течение щеше да ни отнесе надолу, щяхме да се изтощим и да се удавим, преди да стигнем мястото, където може да се излезе на брега. След като главната цел беше постигната, оклюмалите жалки поклонници отново седнаха на брега да чакат слънцето, защото всички искаха да видят реката, а не само да я усетят. Но беше твърде студено за такова занимание. Напълнихме няколко тенекиени кутии с вода от свещената река, отрязахме няколко тръстики от бреговете ѝ, после се качихме на конете и неохотно продължихме нататък, за да не умрем от замръзване. И така, ние, видяхме река Йордан доста неясно. Гъстите храсталаци, които растат по бреговете, хвърляха сенките си върху плитките ѝ, но неспокойни води („бурни“, както ги нарича химнът, е доста пресилен комплимент) и не можахме да преценим на око колко е широка. Но понеже я бяхме прегазили, знаехме, че много улици в Америка са двойно по-широки от река Йордан.

Скоро след като потеглихме, се развидели и след час-два стигнахме до Мъртво море. Само с плевели е обрасла равната, опърлена от слънцето пустиня около него, а ябълките, растящи по бреговете му, по думите на поетите, са красиви, но ако се опиташ да ги срежеш, се разпадат на прах и пепел. Тези, които ние намерихме, не бяха красиви и вкусът им беше горчив. Не се разпаднаха на прах. Може би защото не бяха узрели.

Пустинята и голите хълмове около Мъртво море така блестят на слънцето, че те заболяват очите, и нито в морето, нито около него няма нещо приятно, няма живо същество, което да зарадва окото. Пуста, отблъскваща, безплодна и опърлена от слънцето местност. Над нея е надвиснала потискаща тишина. Тя внушава мисли за погребения и смърт.

Мъртво море е малко. Водите му са много бистри и плитки край бреговете, а дъното е покрито с камъчета. То изхвърля големи количества битум, частици от него се търкалят по целия бряг и от тях се носи неприятен мирис.

Прочетените от нас книги ни бяха научили, че първото ни гмуркане в Мъртво море ще бъде придружено с печални последствия — ще се чувствуваме така, сякаш милиони нажежени до червено иглички пробождат телата ни; ужасната болка ще продължи часове; може дори да се покрием с мехури от главата до петите и да страдаме

тежко много дни. Но ни чакаше разочарование. Нашата осморка скочи във водата заедно с друга група поклонници, но никой не изпищя нито веднъж. Никой от нас не се оплака от нещо по-сериозно, освен от едно леко щипене по местата, където кожата ни беше ожулена, и то само за кратко. Лицето ме боля няколко часа, но това стана отчасти защото изгоря от слънцето, докато се къпех, а и аз стоях във водата толкова дълго, че то се покри с кора от сол.

Не, от водата не ни излязоха мехури, не се покрихме със слюзеста тиня, нито пък започнахме да излъчваме зловонен аромат; тинята не беше толкова слюзеста и не усетих да замиришваме по-лошо, отколкото миришем откакто сме в Палестина. Мирисът просто беше различен, но това не се забелязваше, защото в това отношение сме свикнали на голямо разнообразие. Тук при река Йордан не миришехме така, както в Йерусалим; в Йерусалим не миришем така, както в Назарет, Тивериада, Кесария Филипова или в някои от онези разрушени древни градове на Галилея. Не, ние се променяме през цялото време, и то обикновено към по-лошо. Нали се перем сами.

Това беше забавно къпане. Няма начин да потънеш. Можеш да се изтегнеш по гръб в цял ръст, да сложиш ръце на гърдите си и тогава горната половина от тялото ти се оказва над водата. Ако пожелаеш, можеш да си вдигнеш главата. Но не можеш да се задържиш дълго губиш равновесие и се преобръщаш първо по гръб, после по очи и така нататък. Ако пазиш равновесие с ръце, можеш спокойно да лежиш по гръб, така че главата и краката ти надолу от коленете да са във водата. Можеш да седнеш с колене, притиснати до брадата, и да ги обхванеш с ръце, но скоро ще се преобърнеш, защото така не можеш да запазиш равновесие. Можеш да застанеш прав на място, където водата е по-дълбока от човешки бой, и да останеш сух от кръста нагоре. Но не можеш да останеш в това положение. Скоро водата ще изтласка краката ти на повърхността. Не можеш да плуваш по гръб и да напредваш значително, защото стъпалата ти стърчат над водата и можеш да се оттласкваш само с пети. Ако плуваш по корем, пениш водата като лодка с кърмово колело. Но не помръдваш. Конете не могат да пазят равновесие и затова не могат нито да плуват, нито да стоят прави в Мъртво море. Веднага се преобръщат настрани. Някои от нас се къпаха повече от час и после излязоха, покрити с кора от сол, и блестяха като ледени висулки. Изтъркахме солта с груба кърпа и си

тръгнахме със съвсем нов великолепен мирис, въпреки че той не беше по-неприятен от онези, на които се бяхме наслаждавали през последните няколко седмици. Разнообразието, което това ново зловоние внесе, ни очарова. Солени кристали блестят на слънцето по бреговете на езерото. На места те покриват земята като искряща ледена кора.

Когато бях момче, някак си създадох впечатлението, че река Йордан е дълга четири хиляди мили и широка тридесет и пет мили. Тя е дълга само деветдесет мили и така криволичи, че през половината от времето не знаеш на кой бряг се намираш. Въпреки че дължината ѝ е деветдесет мили, по права линия те са само петдесет. Тя не е по-широка от нюйоркския Бродуей. Тук се намират Галилейско и Мъртво море — нито едно от тях не достига двадесет мили дължина, нито тринадесет ширина. Но все пак, когато ходех на неделно училище, мислех, че те са шест хиляди мили в диаметър.

Пътешествията и жизненият опит развалят най-грандиозните ни представи и ни ограбват от най-свято пазените илюзии на детството ни. Е, нека ни ограбват. Вече видях как империята на цар Соломон се смалява до размерите на щата Пенсилвания — предполагам, че ще мога да понеса и това, че моретата и реката не са толкова големи.

Гледахме навсякъде по пътя си, но никъде не видяхме нито зрънце, нито кристалче от жената на Лот. Разочарованието ни беше голямо. От дълги години знаем тъжната ѝ история и проявяваме към нея голям интерес, предизвикан от нещастията ѝ. Но тя е изчезнала. Живописната ѝ фигура вече не се издига над пустинята около Мъртво море да напомня на туриста за злата участ, сполетяла изчезналите градове.

Не е по силите ми да опиша ужасната следобедна езда от Мъртво море до манастира „Св. Сава“. Мисълта за нея все още ме потиска. Слънцето така печеше, че един-два пъти сълзи потекоха по бузите ни. В отвратителните голи клисури се задушавашме така, като че ли се намирахме в пещ. Струваше ми се, че положително изпитваме „тежестта“ на слънцето. Никой не можеше да стои прав под него. Всички клюмаха по седлата. И в тази пустиня е проповядвал Йоан! Това сигурно е бил изтощителен труд. Какъв рай небесен ни се сториха тежките кули и укрепления на грамадния манастир „Св. Сава“, когато ги съзряхме за първи път!

В този голям манастир останахме цяла нощ на гости при гостоприемните монаси. Манастирът на „Св. Сава“, кацнал на една скала — човешко гнездо, прилепило се високо горе до отвесна планинска стена — представлява множество величествени постройки, които се надигат на тераси високо над главата ти като терасите от изчезващи в далечината колони от чудните изображения на Валтасаровия пир и древните дворци на фараоните. Наблизо няма друго човешко жилище. Манастирът е основан преди много столетия от един свят отшелник, който първо живял в една пещера в скалата — пещера, която сега е зад манастирските стени и монасите ни я показаха с благоговение. Този отшелник жестоко изтезавал плътта си, ядял само хляб и вода, напълно се оттеглил от хората и всички мирски суети, непрестанно се молел и съзерцавал един череп и така си спечелил много ревностни ученици, вдъхновени от примера му. Отсрещният склон на клисурата е осеян с малки дупки, които те издълбали в скалите, за да живеят в тях. Сегашните обитатели на манастира „Св. Сава“, около седемдесет на брой, са пустинници. Те носят груби раса, грозни шапки без периферия, подобни на кюнци, и ходят без обувки. Ядат само хляб и сол и пият само вода. Приживе не могат да излизат извън стените, нито да погледнат жена, понеже на нито една жена не е разрешено да влиза в манастира под какъвто и да е предлог.

Някои от тези мъже са затворени тук от тридесет години. През цялото това нерадостно време те не са чули детски смях, нито благословен женски глас; не са видели нито човешки сълзи, нито човешки усмивки; не са познали нито човешки радости, нито благотворни човешки скърби. В сърцата им няма спомени от миналото, в умовете им няма мечти за бъдещето. Отритнали са всичко мило, прекрасно и достойно за обич; запрели са тежките си порти и са издигнали безмилостните си каменни стени като вечна преграда срещу всички неща, които са приятни за окото, и всички звукове, които са музика за ухото. Прогонили са нежния и прелестен живот и са оставили само неговата суха и мършава пародия. Устните им никога не са целували и не са пели; сърцата им никога не са се повдигали от вълнението, че имат родина и знаме. Те са живи мъртъвци.

Записах тези първи мисли, защото са естествени, не защото са справедливи или защото е правилно да ги запиша. Лесно им е на писачите да казват: „Като гледах еди-какво си, си мислех това и това“,

когато истината е, че всички тези красиви мисли са им дошли наум по-късно. Първата мисъл рядко е съвършено точна, но не е престъпление, че ти е дошла, нито че си я записал — а по-късно, когато натрупаш опит, може и да я поправиш. Тези пустинници са мъртъвци в някои отношения, но не във всички; и не е правилно, понеже отначало си съставих лошо мнение за тях, да продължавам да държа на него, или понеже съм казал лоши думи за тях, да продължа да ги повтарям и да не се отказвам от думите си. Не, те се отнесоха с нас твърде гостоприемно, за да го сторя. Някъде дълбоко в тях има нещо човешко. Те знаеха, че сме чужденци и протестанти и че едва ли ще изпитваме възхищение или приятелски чувства към тях. Но в милосърдието си стояха над тези неща. Те просто видяха в нас хора, които са гладни, жадни и уморени, и това беше достатъчно. Отвориха портите си и ни посрещнаха с добре дошли. Не задаваха никакви въпроси и не се перчеха самодоволно с гостоприемството си. Не търсеха комплименти. Движеха се тихо наоколо, наредиха масата, постлаха леглата, донесоха вода да се измием и не обърнаха никакво внимание на думите ни, че не е правилно те да вършат това, когато имаме хора, чиято работа е да ни прислужват. Нахранихме се с удоволствие и след вечеря дълго седяхме край масата. След това обиколихме сградата заедно с монасите, после поседяхме на високите бойници, пушихме и се наслаждавахме на прохладния въздух, на дивата природа и на залеза. Един-двама пожелаха да прекарат нощта в уютни спални, но номадският инстинкт подтикна останалите да спят на широкия диван покрай стените на голямата гостна, защото така беше по-весело и привлекателно — все едно че спяха на открито. Починахме си царски.

Когато сутринта станяхме да закусим, бяхме нови хора. За цялото това гостоприемство не ни поискаха никакво заплащане. Можеше да им дадем нещо, ако искахме; но ако бяхме бедни или стиснати, нямаше нужда да даваме нищо. В католическите манастири в Палестина бедните и стиснатите се посрещат като всички други. Научили са ме на неприязън към всичко католическо и поради това понякога ми е по-лесно да откривам недостатъците на католиците, отколкото достойнствата им. Но има едно нещо, което не съм склонен да пренебрегна и да забравя, и то е искрената благодарност, която аз и всички поклонници дължим на палестинските монаси. Вратите им са винаги отворени и те посрещат гостоприемно всеки достоен човек,

независимо дали е облечен в дрипи или в пурпур. Католическите манастири са безценно благо за бедните. Поклонник, който няма пари, независимо дали е протестант или католик, може да прекоси Палестина нашир и надлъж и сред пустините ѝ да намери всяка нощ в тези манастири хубава храна и чиста постеля. Но и по-богатите поклонници често получават слънчев удар или се разболяват от някоя местна треска и тогава манастирът им става спасително убежище. Без тези гостоприемни кътчета пътешествието в Палестина ще бъде удоволствие, което е по силите само на най-силните и здрави мъже. Ние, поклонниците и всички останали, винаги с готовност и желание ще чукнем чаши и ще прием за здравето, благоденствието и дълголетието на палестинските монаси.

И така, отпочинали и освежени, ние се наредихме в колона и тръгнахме по голите планини на Юдея, по скалистите ридове и през безплодните клисури, където царуват вечна тишина и самота. Липсваха дори групичките от въоръжени пастири със стадата си от дълговлакнести кози, които срещнахме тук-там предния следобед. Видяхме само две живи същества. Това бяха газели, прочути с „кротките си очи“. Приличаха на млади козлета, но тичаха със скоростта на експрес. Не съм виждал животни, които се движат по-бързо, освен антилопите от нашите прерии.

Около девет часа сутринта стигнахме до Пастирската равнина и влязохме в една оградена със стена маслинова градина, където преди осемнадесет столетия овчарите пазели стадата си през нощта, в която сонм от ангели им донесли новината, че се е родил Спасителя. На четвърт миля оттук се намира Витлеем Юдейски, затова поклонниците взеха по няколко камъчета от стената и забързаха нататък.

Пастирската равнина е покрита с камъни пустиня, лишена от растителност, ослепително блестяща на безпощадното слънце. Само хорът на ангелите, който някога е звучал тук, може да вдъхне живот на храстите и цветята ѝ и да възвърне изгубената ѝ красота. Само такава могъща сила може да извърши това чудо.

В грамадната църква „Рождество Христово“ във Витлеем, построена преди хиляда и петстотин години от неуморната Света Елена, ни заведоха под земята в една изсечена в скалата пещера. Това беше „яслата“, където се е родил Христос. За това съобщава един латински надпис върху сребърна звезда, вградена в пода. Тя е лъсната

от целувките на много поколения поклонници. Пещерата е накичена в обикновения безвкусен стил, който може да се види по всички свети места в Палестина. Тук, както и в Храма на гроба господен, са очевидни завистта и нетърпимостта. Свещениците и привържениците на гръцката и латинската църква не могат по един и същи коридор да влязат и да коленичат в священото място, където се е родил Спасителя, а са принудени да идват и да си отиват по различни пътища, за да не се скарат и сбият в тази светая светих.

Не ме навежда към размисъл това място, където е било произнесено първото в света „Честито Рождество!“ и откъдето моят приятел от детинство Дядо Коледа е тръгнал на първото си пътешествие, за да радва през зимните утрини домашните огнища в не една далечна страна. Докосвам с почит мястото, където е лежал младенецът Исус, но не мисля... за нищо.

Тук не може да се мисли, както и в което и да е друго кътче на Палестина, и това, изглежда, трябва да предизвика размисъл. Просяци, сакати и монаси ви заобикалят и ви карат да мислите само за бакшиш, докато вие бихте предпочели да мислите за нещо по-подходящо за мястото.

Бях радостен, че се измъкнах оттук, радвах се и когато минахме през пещерите, където писал Евсей, където постил Йероним и където Йосиф се подготвял за бягството в Египет, минахме и през още десетина други знаменити пещери и аз разбрах, че сме свършили. Църквата „Рождество Христово“ е почти толкова претъпкана с най-свети места, колкото и Храмът на гроба господен. Тук има дори и пещера, където в желанието си да убие Спасителя Ирод заклал двадесет хиляди младенци.

Ние, разбира се, бяхме и в Млечната пещера — пещерата, където Мария се крила известно време преди бягството в Египет. Преди да влезе тя, стените на пещерата били черни, но като започнала да кърми младенца, една капка от млякото паднала на пода и в миг стените от черни станали снежнобели. Взехме много парченца от този камък, защото в Изтока е добре известно, че ако някоя неплодна жена само докосне с устни едно от тях, веднага ще се изцери. Взехме много образци, за да можем да ошастливим някои познати семейства.

Следобед се измъкнахме от Витлеем и от неговите пълчища просяци и амбулантни търговци на реликви и след като постояхме

малко край гроба на Рахил, тръгнахме към Йерусалим колкото може по-бързо. Никога преди не съм се радвал така на връщането у дома. Никога не съм се наслаждавал на почивката така, както през последните няколко часа. Пътуването до Мъртво море, река Йордан и Витлеем беше кратко, но изтощително. Такъв пек, такава потискаща самота и такава мрачна пустош едва ли има някъде другаде по земята. И такава умора!

Най-обикновеният здрав разум ме предупреждава да не изричам обичайната приятна лъжа, че съм се откъсвал с неохота от всяка забележителност в Палестина. Всички го казват, но колкото и да се старая да не го показвам, аз се съмнявам в думите им. Мога да се закълна с най-страшната клетва, че никога не съм чул някой от нашите четиридесет поклонници да казва нещо подобно, а те са също толкова достойни и искрено благочестиви, колкото всички, които идват тук. Те ще започнат да казват това достатъчно скоро след завръщането си у дома, а защо не? Те не искат да се противопоставят на всички Ламартиновци и Граймсовци по света. Не звучи разумно, че хората с неохота напускат места, където едва не им изваждат душата рояци нахални просяци и амбулантни търговци, които се увисват по ръкавите и полите на палтата им, пищят и крещят в ушите им и ужасяват погледите им със страшните си язви и недъзи. Човек наистина се радва, че си тръгва. Чувал съм безсрамни хора да твърдят, че са се радвали да се измъкнат от някой дамски благотворителен базар, където прелестни млади момичета ги карат да купуват какво ли не. Превърнете тези хурии в тъмнокожи вещици и дрипави диваци и заменете заоблените им форми с изсъхнали и изкривени тела, меките им ръце — с ужасни недъгави ръце, покрити с белези, убеждаващата музика на гласовете им — с дразнещия слуха шум на омразен език, и тогава вижте колко неохота да се разделите с подобно място ще можете да съберете. Не, само е прието да казвате, че го правите неохотно, а после да добавите дълбоките си мисли, които са се „борели“ в ума ви за правото да бъдат изречени, но истината е, че изобщо не ви се е мислело — въпреки че това е самата истина, не е прилично, нито пък е поетично тя да се изрича.

Ние не мислим по светите места, а по-късно, когато сме в леглата, далече от блясъка, шума и бъркотията, и мислено отново

посещаваме сами величествените паметници от миналото и извикваме
във въображението си призрочни шествия от отминали епохи.

ГЛАВА XXIX

ЗАМИНАВАНЕ ОТ ЙЕРУСАЛИМ. САМСОН. ШАРОНСКАТА РАВНИНА. ЯФА. ДОМЪТ НА СИМОН КОЖАРЯ.
КРАЯТ НА ДЪЛГОТО ПОКЛОННИЧЕСТВО. ПАЛЕСТИНСКИЯТ ПЕЙЗАЖ. ПРОКЛЯТИЕТО.

Посетихме всички свети места около Йерусалим, които не бяхме разгледали преди пътуването до река Йордан и после през един следобед, около три часа, излязохме като шествие от величествената Дамаска порта и вратите на Йерусалим се затвориха зад нас завинаги. Спряхме на билото на един далечен хълм и хвърлихме прощален поглед към древния град, който ни посрещна така гостоприемно.

Четири часа непрекъснато се спускахме надолу по хълма. Следвахме тясна пътека, която пресичаше планински клисури, и когато можехме, правехме път на дългите кервани от натоварени камили и магарета, а когато не успяхме, те ни притискаха към отвесните скали и тежките товари ни одираха краката. На Джек това му се случи два-три пъти и също толкова пъти на Дан и Моулт. Един кон падна лошо на хлъзгавите скали, а другите се отърваха на косъм. Но това беше един

от най-хубавите пътища в Палестина, а може би дори най-хубавият, затова нямаше кой знае какво мърморене.

Понякога в долините попадахме на пищни градини от смокини, кайсии, нарове и други подобни, но често пейзажът беше скалист, планински, лишен от зеленина и отблъскващ. Кули са накацали тук-там високо горе по стръмнини, които изглеждат почти недостижими. Обичаят да се издигат такива кули е древен като самата Палестина и е бил възприет още в стари времена за по-голяма сигурност при вражи нападения.

Пресякохме ручея, отдето Давид взел камъка, с който убил Голиат, и беше несъмнено, че пред нас се намира мястото на знаменитата битка. Минахме край живописна готическа развалина, чиято каменна настилка е кънтяла под железните токове на не един доблестен рицар кръстоносец, и пресякохме една местност, където, както ни казаха, някога е живял Самсон.

Нощувахме при добрите монаси от манастира „Рамле“, а сутринта станахме и изминахме по-голямата част от пътя до Яфа, понеже равнината беше гладка като тепсия и без никакви камъни и освен това този преход беше последният ни в Палестина. След тези два-три часа ние и уморените ни коне ще можем да си почиваме и да спим колкото си искаме. Това е равнината, за която Исус Навин е казал: „Застани, слънце, над Гаваон, а ти, луно, над равнината Еалон.“ Като приближихме Яфа, момчетата пришпориха конете и се позабавляваха с истинско надбягване — такова нещо не ни се беше случвало от Азорските острови насам, където се надбягвахме с магарета.

Най-после стигнахме до прекрасната горичка от портокалови дървета, сред която е потънал ориенталският град Яфа; влязохме в него и отново тръгнахме по тесни улички сред тълпи от дрипльовци, видяхме гледки и преживяхме неща, които отдавна познавахме. За последен път слязохме от конете и ето че недалеч от брега се поклащаше на котвата си нашият кораб! Тук сложих удивителен знак, защото такива бяха чувствата, които изпитахме при вида на парахода. Дългото поклонничество свърши и ние някак си се радвахме на това.

(За описанието на Яфа вижте във Всемирния географски справочник.) Някога тук е живял Симон кожарят. Ние отидохме до къщата му. Всички поклонници посещават дома на Симон кожаря. Когато Петър лежал на покрива на къщата му, на него му се явило

видението, че небесата се отварят и от тях пада платно, а в него има всякакви зверове. От Яфа отплувал Йона, когато му наредили да отиде да проповядва срещу Ниневия, и недалеч от този град китът го повърнал, след като открил, че той е без билет. Йона бил непослушен, придиричлив и вечно недоволен и не заслужава да го споменаваме с особено уважение. Дървеният материал за строежа на Соломоновия храм бил докаран в Яфа на салове и тесният проход между рифовете, през който те са се доближавали до брега, не е станал нито инч поширок и нито капка по-безопасен. Толкова лениво е било и си остава населението на най-хубавото пристанище в Палестина. Яфа има вълнуваща история. Но за нея няма да можете да прочетете в тази книга. Ако читателят се отбие в библиотеката и каже името ми, ще получи книги, които ще му дадат най-пълна информация за Яфа.

Така завърши поклонничеството ни. Трябва да се радваме, че не го предприехме, за да се наслаждаваме на прелестната природа, защото щяхме да се разочароваме — поне по това време на годината. Авторът на „Живот в Палестина“ отбелязва:

Колкото и еднообразна и непривлекателна да се стори Палестина на хора, привикнали към зеленина, пълноводни реки и към разнообразния релеф на нашата страна, ние трябва да помним, че след изнурителното четиридесетгодишно странствуване из пустинята тя се е видяла на израилтяните много по-различна.

Ние всички сме съгласни с това. Но тя наистина е „еднообразна и непривлекателна“ и нямаме достатъчно причини да я описваме другояче.

Мисля, че Палестина сигурно е царицата на всички страни с неприветлив пейзаж. Хълмовете ѝ са безплодни, грозни и с тъмен цвят. Долините са неугледни пустини с хилава растителност, от която лъха тъга и отчаяние. Мъртво море и Галилейско море дремят сред хълмове и равнини, където нито свежи багри, нито поразителни образувания, нито нежни пейзажи, сънуващи под виолетова омара или изпъстрени със сенките на облаците, не привличат окото. Всички очертания са

резки, всички линии са ясни, тук няма перспектива — разстоянието не прави чудеса. Безрадостна, мрачна и скръбна земя.

Но сигурно някои кътчета от нея са много красиви в разгара на пролетта и тогава сигурно красотата им изпъква още повече, тъкмо защото отвред са заобиколени с пустиня. Бих искал да видя бреговете на река Йордан през пролетта, а също и Сихем, Ездрилон, Еалон и бреговете на Галилейско море, но дори и те ще ми се видят като малки градинки, засадени на големи разстояния една от друга в безбрежната пустиня.

Палестина е облечена във власеница и посипана с пепел. Над нея тегне проклетие, което е изсушило полята ѝ и е оковало силите ѝ. Там, където са се издигали куполите и кулите на Содом и Гомор, сега се разлива море, в чиито горчиви води няма никакъв живот, над гладката му повърхност знойният въздух е съвсем неподвижен, по бреговете му растат само бурени, тук-там по няколко тръстики и този предателски плод, който обещава, че ще разхлади изсъхналите ви устни, а щом го докоснете, се превръща в пепел. Назарет е изоставен; около брода на река Йордан, където тълпи израилтяни с ликуващи песнопения влезли в Обетованата земя, можете да намерите само мръсен лагер на бедуини, облечени във фантастични дрипи; прокълнатият Йерихон днес лежи в развалини така, както го е оставил Исус Навин преди повече от три хиляди години; Витлеем и Витания в бедността и унижението си няма с какво да напомнят, че някога са имали високата чест да бъдат посетени от Спасителя; свещеното място, където овчарите пазели стадата си през нощта и където ангели пеели за „мир на земята между хората, в които е неговото благоволение“, днес е необитаемо и там няма нищо, което да радва окото. Самият прочут Йерусалим, най-величественото име в историята, е загубил цялото си древно великолепие и се е превърнал в село на просяци; богатствата на Соломон, които предизвиквали възхищението на гостуващите му царици от Изтока, вече ги няма; няма го чудния храм, който е бил гордостта и славата на Израил, и отоманският полумесец се издига на мястото, където в онзи най-паметен в историята на света ден е бил поставен светият кръст. Знаменитото Галилейско море, където някога е стоял на котва римският флот и където апостолите плавали с ладии си, отдавна е напуснато от рицарите на войната и търговията, а бреговете му са безмълвна пустиня; Капернаум е купчина развалини;

Магдала е дом на обеднели араби; Витсаида и Хоразин са изчезнали от лицето на земята, а „пустинните места“ около тях, където хиляди хора някога са слушали гласа на Спасителя и са били нахранени с петте хляба, спят безмълвни и изоставени — населяват ги само хищни птици и страхливи лисици.

Палестина е обезлюдена и неугледна. А и как би могло да бъде другояче? Може ли проклятието на бога да разкраси земята? Палестина вече не принадлежи към този прозаичен свят. Тя е отдадена на поезията и преданията — тя е страна на приказките.

ГЛАВА XXX

НАШИЯТ ДОМ КОРАБЪТ. ДЖЕК И ОБЛЕКЛОТО МУ. ПРОЩАЛНИЯТ СЪВЕТ НА БАЩА МУ. ЕГИПЕТ. В АЛЕКСАНДРИЯ. ГЛЕДКИ ОТ ВЕЛИЧЕСТВЕНИЯ КАЙРО. ХОТЕЛЪТ „ПРИ ОВЧАРЯ“. ПОДГОТВЯМЕ СЕ ДА ТРЪГНЕМ КЪМ ПИРАМИДИТЕ.

Заслужаваше си да дадем цяло царство, за да се озовем отново в морето. Беше голямо облекчение да изоставим всички грижи, всички въпроси за това къде да отидем, колко да останем там, дали си струва да отидем или не; да не се грижим повече за състоянието на конете; да не задаваме въпроси като: „Ще стигнем ли някога до вода?“, „Ще обядваме ли някога?“, „Фъргюсън, още колко милиона мили трябва да пълзим под това ужасно слънце, преди да спрем?“ Беше голямо облекчение да отхвърлим всички тези досадни дребни грижи — те бяха като стоманени въжета и всяко поотделно ни стягаше — и да почувствуваме временно задоволство, породено от липсата на всякакви грижи и отговорности. Не поглеждахме компаса; сега не ни беше грижа накъде отива корабът, искахме само да се отдалечава от сушата колкото може по-бързо. Когато ми се случи да пътувам отново, ще искам пак да плавам с кораб, извършващ екскурзионен рейс. На чужд

параход и сред непознати лица за никаква сума не можеш да си купиш съвършеното удоволствие и чувството, че си у дома си, което изпитахме, когато стъпихме на борда на нашия собствен кораб „Квакер Сити“ след уморителното поклонничество. Същото чувство изпитвахме всеки път, когато се връщахме на кораба, и не бихме го сменили за нищо.

Свалихме сините си вълнени ризи, шпорите и тежките ботуши, кръвожадните револвери и панталоните с дъно от еленова кожа, обръснахме се и отново придобихме християнски вид. Само Джек смени всичките си дрехи, без обаче да се раздели с походните панталони. Дъното им от еленова кожа все още беше цяло и когато той застанеше на бака да хвърли поглед към океана, късата му матроска куртка и дългите му слаби крака допълваха живописния му вид. В такива минути си спомнях последните напътствия на баща му. Той каза:

— Джек, моето момче, скоро ще попаднеш в отбрано общество, сред дами и джентълмени, които са изтънчени, високообразовани и с отлични маниери. Слушай разговорите им, изучавай привичките им и се учи. Бъди вежлив и любезен с всички, бъди търпелив към чуждите мнения, слабости и предразсъдъци. Ако не успееш да спечелиш приятелството на спътниците си, старай се да заслужиш уважението им. И, Джек, в никакъв случай при хубаво време не се показвай на палубата в облекло, неподходящо за гостната на майка ти!

Какво ли не бих дал бащата на този надежден младеж да се качи някога на борда и да види как синчето му се е изправило в цял ръст на бака с моряшка куртка, червен фес с пискюл, с кръпка от еленова кожа на панталоните и прочие и спокойно съзерцава океана — рядко зрелище за всяка гостна.

След приятно пътуване и хубава почивка наближихме Египет и в най-нежния от всички залези пред нас се появиха кубетата и минаретата на Александрия. Щом хвърлихме котва, ние с Джек взехме една лодка и отидохме на брега. Беше вече нощ и другите пасажери решиха да си останат у дома и да посетят древния Египет след закуска. Точно така направиха и в Константинопол. Проявяваха жив интерес към непознатите страни, но ученическото им нетърпение се беше изчерпило, освен това бяха разбрали, че е разумно да не бързат и да

пътешествуват удобно — тези древни страни няма да избягат през нощта, ще бъдат там и след закуска.

На кея заварихме цяла армия от египетски момчета с магарета, не по-големи от самите тях, да чакат пътници, понеже магаретата са омнибусите в Египет. Ние предпочитаме да ходим пеша, но никой не ни питаше. Момчетата се скупчиха около нас, вдигаха врява и накъдето и да се обърнехме, магаретата им се оказваха на пътя ни. И момчетата, и магаретата им бяха добродушни нехранимайковци. Яхнахме магаретата, а момчетата тичаха отзад и ги подкарваха усилено, така че те препускаха в бесен галоп — както е прието и в Дамаск. Смятам, че бих предпочел да яздя магаре пред всички останали животни на света. То върви бързо, не си придава важности, послушно е, макар и упорито. Самият дявол не може да го уплаши и е удобно — много удобно. Когато се измориш да яздиш, можеш да спуснеш крака на земята и да го оставиш да се измъкне изпод тебе в галоп.

Намерихме хотел, взехме си стаи и с радост узнахме, че Уелският принц някога е отсядал тук. Навсякъде бяха окачили надписи, които известяваха това. Оттогава тук не се бяха отбивали други принцове, докато не дойдохме ние с Джек. После излязохме да поскитаме навън и се оказа, че това е град с огромни търговски сгради и широки красиви улици, ярко осветени с газени фенери. Нощем с нещо ни напомняше Париж. Но накрая Джек намери едно ресторантче, където сервираха сладолед, и с това приключиха разследванията ни за тази вечер. Времето беше горещо, а и много дни бяха изминали, откакто Джек беше видял сладолед за последен път, така че беше безсмислено да говорим за търгане, преди да затворят.

Сутринта заблудилите се американски племена слязоха на брега, нападнаха хотелите и завладяха всички магарета и другите средства за придвижване, които се предлагат тук. В живописна процесия те отидоха до американското консулство, до прочутите висящи градини, до Иглите на Клеопатра, до колоната на Помпей, до двореца на египетския вицецрал, до Нил, до великолепните горички от финикови палми. Един от най-закоравелите ловци на реликви си носеше чука, опита се да отчупи парче от изправената Игла на Клеопатра, но не успя; опита се да отчупи парче от съборената Игла и срещна неуспех; взе назаем от един каменоделец тежък ковашки чук и отново се

сблъска с неуспеха. Той опита и колоната на Помпей и се отчая. Около гордия паметник бяха разпръснати сфинксове с величествен вид, издялани от твърд като стомана египетски гранит — пет хилядолетия не са обезобразили красивите им черти, няма и следа върху тях. Ловецът на реликви чукаше упорито и проливаше обилна пот. Със същия успех би могъл да се опита да обезобрази луната. Сфинксовете го гледаха спокойно с вечната си величествена усмивка, която сякаш казваше: „Кълви, жалка буболечко, кълви! Ние не се страхуваме от такива като теб. За двадесет дълги столетия сме видели повече тебеподобни, отколкото са песъчинките под краката ни, а нима те са оставили макар и една драскотина по нас?“

Но аз забравих яфските колонисти. В Яфа взехме на борда около четиридесет души от една много прочута община. Имаме мъже и жени, бебета, млади момчета и момичета, младоженци и други, които току-що бяха преминали най-хубавата възраст на човека. Имам предвид „яфската колония на Адамс“. Другите бяха дезертирали порано. В Яфа оставихме мистър Адамс, съпругата му и още петнадесет нещастници, които не само че нямаха пари, но и не знаеха към кого да се обърнат и къде да отидат. Така ни обясниха. Нашите четиридесет отначало бяха достатъчно жалки и през целия път лежаха по палубите болни от морска болест, която, както ми се струва, едва не ги съсипа. Но един-двама млади мъже се държаха на краката си и с постоянно преследване изтръгнахме от тях малко информация. Те говореха неохотно и откъслечно, понеже техният пророк ги беше измамил безсъвестно и сега се чувствуваха унижени и нещастни. При такива обстоятелства хората не обичат да говорят.

Колонията била пълно фиаско. Вече казах, че тези, които могли, постепенно избягали. Пророкът Адамс — бивш актьор и още кой знае какво, след това мормон и мисионер, но винаги авантюрист — остана в Яфа с шепа опечалени поданици. Тези четиридесет души, които отведохме с нас, с малки изключения бяха хора без никакви средства. Искаха да отидат в Египет. Не знаеха и вероятно не ги интересуваха какво ще се случи с тях тогава, готови бяха на всичко, само и само да се махнат от омразната Яфа. Нямаше на какво да се надяват, защото след множество апели към жителите на Нова Англия, отправени от непознати хора чрез вестниците в Бостън, и след създаването там на кантора за събиране на парични помощи за яфските колонисти, беше

получен само един долар. Генералният консул в Египет ми показва съобщението във вестника, в което се споменава за това събитие, за прекратяването на начинанието и за закриването на кантората. Беше очевидно, че практичната Нова Англия не съжаляваше, че се е отървала от такива мечтатели, и съвсем не беше склонна да наеме някой, който да ги върне. Все пак в очите на нещастните поклонници да се стигне до Египет все беше нещо, въпреки че нямаше надежда някога да се придвижат по-нататък.

Ето при какви обстоятелства те слязоха от кораба ни в Александрия. Един от нашите пътници, мистър Мозес С. Бийч от нюйоркския вестник „Сън“, запита генералния консул колко ще струва връщането на тези хора в щата Мейн през Ливърпул и той каза, че хиляда и петстотин златни долара ще са достатъчни. Мистър Бийч написа чек за сумата и така настъпи краят на страданията на яфските колонисти.^[1]

Александрия прекалено много прилича на европейски град, за да бъде новост за нас, и скоро ни омръзна. Седнахме във влака и пристигнахме в древния град Кайро, който е ориенталски град в най-чист вид. Тук няма нищо, което да поправи грешката ви, ако си въобразите, че се намирате в сърцето на Арабия. Величествени едногърби и двугърби камили, мургави египтяни, турци и черни етиопци с чалми, пояси, поразяващи с богато разнообразие от ориенталски костюми във всички ослепителни цветове и оттенъци, се тълпят навред из тесните улички и подобните на пчелни пити базари. Спряхме в хотела „При овчаря“, който е най-лошият в света, с изключение на този, в който спях веднъж в едно градче в Щатите. Сега с удоволствие чета тези записки в бележника си и знам, че мога да понеса „При овчаря“, защото съм бил в съвсем същия хотел в Америка и съм останал жив.

Отседнах в Бентън Хаус. Някога беше добър хотел, но това не, значи нищо — всъщност някога и аз бях добро момче. Явно напоследък и двамата сме се развалили. „Бентън“ вече не е добър хотел.

Липсват му твърде много неща, за да е добър хотел. В преизподнята е пълно с по-хубави от него.

Пристигнах там късно вечерта и казах на администратора, че ще ми трябва силна светлина, понеже искам да почета час-два. Когато заедно с портиера стигнахме до стая № 15 (минахме през полутъмно фоайе, постлано с вехт, избелял килим, протрит на много места и закърпен с парчета стара мушама — фоайе, подът, на което поддаваше под краката ни и зловещо изскърцваше при всяка стъпка), той запали осветлението — два инча жълта, жална, охтичава, лоена свещ, която гореше със син пламък, изпраця, обезкуражи се и угасна. Портиерът отново я запали и аз попитах дали това е осветлението, което е изпратил администраторът. Той каза:

— О, не, има още — и извади още едно двуинчово парче лоена свещ.

— Запалете и двете — казах му аз, — втора свещ ще ми трябва, за да видя първата.

Той го направи, но резултатът беше по-печален и от самата тъмнина. Но той беше весел и услужлив мошеник. Каза, че ще отиде някъде и ще открадне лампа. Аз подкрепих и насърчих престъпния му план. Десет минути по-късно чух как съдържателят му викна във фоайето:

— Къде отиваш с тази лампа?

— Петнайсети я иска, сър.

— Петнайсети! Та той има две свещи. Да не би да иска да прави илюминации? Или пък иска да организира факелно шествие? Какво прави той все пак?

— Не харесва свещите и казва, че иска лампа.

— Защо? Никога не съм чувал подобно нещо! За какво, по дяволите, му е тази лампа?

— Казва, че иска да почете.

— Искан да почете, така ли! Не му стигат хиляда свещи и иска лампа! Чудя се за какво, по дяволите, му е тази лампа? Занеси му още една свещ и ако...

— Но той иска лампа. Ще запаля проклетия ви хотел, казва, ако не ми дадете лампа! (Не бях казвал нищо подобно.)

— Веднага искам да го видя. Е, занеси му я, въпреки че нищо не разбирам, и виж, ако можеш да разбереш, какво, по дяволите, ще прави с тази лампа.

И той си тръгна, като ръмжеше под нос и продължаваше да се чуди на необяснимото поведение на номер петнайсети. Лампата беше добра, но откри пред погледа ми някои неприятни неща: легло в края на една пустинна стая — легло с хълмове и долини, в което, преди да се излегнете удобно, трябва да се нагодите по следата, оставена върху дюшека от този, който е спал там последен; килим, който е видял и по-добри времена; печален умивалник в един далечен ъгъл и в него отчаяна кана, скърбяща по отчупения си нос; огледало, пукнато през средата, което отрязва главата ви при брадата и ви нара да приличате на някакво недодялано чудовище; тапети, увиснали на ленти по стените.

Аз въздъхнах и казах:

— Това е очарователно. А сега не мислите ли, че бихте могли да ми донесете нещо за четене?

— О, разбира се, старият има купища книги — каза портиерът и изчезна, преди да успея да му кажа каква литература предпочитам.

И все пак лицето му изразяваше пълна увереност в способността му да изпълни поръчението достойно. Но старият го спипа:

— Какво правиш с тази купчина книги?

— Петнайсети ги иска, сър.

— Петнайсети ли? После ще поиска грейка, а после и бавачка! Занесете му всичко — и бармана, и багажния фургон, и камериерка! Да пукна, ако съм виждал подобно нещо. За какво каза, че му трябва тези книги?

— Сигурно иска да ги чете. Едва ли ги иска за ядене.

— Искан да чете? По това време? Откачен тип! Е, дай му ги.

— Той казва, че непременно ги иска. Казва, че ще обърне всичко наопаки — и книги, и всичко. Не знам какво ще направи, ако не му ги занеса, защото е пьян, луд и

отчаян и нищо не може да го успокои освен проклетите книги. (Не бях отправял никакви заплахи и не се намирах в състоянието, което ми приписа портиерът.)

— Е, върви, но аз съм тук и когато се опита да буйства, ще го изхвърля през прозореца.

И после старият джентълмен си тръгна, ръмжейки както преди.

Този портиер беше гений. Той сложи наръч книги на леглото и каза „лена нощ“ така уверено, сякаш знаеше отлично, че тези книги са ми точно по вкуса. И не се излъга. Изборът му обхващаше всички видове литература. Тук бяха: „Великото съвършенство“ от преподобния доктор Къмингс — теология; „Поправеният законник ба щата Мисури“ — право; „Справочник на ветеринарния лекар“ — медицина; „Морски труженици“ от Виктор Юго — романс в проза; Произведенията на Уилям Шекспир — поезия. Вечно ще се възхищавам от такта и интелигентността на този надарен портиер.

Но ми се струва, че всички магарета в християнския свят и повечето египетски момчета са пред вратата и се чува някакъв шум — да не употребявам по-силни думи. Скоро тръгваме към прочутите египетски пирамиди и сега се извършва преглед на магаретата, които ще участвуват в пътешествието. Ще ида да си избира едно, преди да са се свършили най-добрите животни.

[1] Това беше една безкористна и великодушна постъпка, извършена без каквато и да било показност, и струва ми се, че не е спомената в нито един вестник. Затова сега, няколко месеца след като написах горните редове, не без интерес узнах, че заслугата за спасението на колонистите е приписана на свършено друг човек. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXXI

ИЗИСКАНИ МАГАРЕТА. ЕГИПЕТСКА СКРОМНОСТ. МОИСЕЙ В ТРЪСТИКИТЕ. МЯСТО, КЪДЕТО Е ПРЕБИВАВАЛО СВЕТОТО СЕМЕЙСТВО. ПИРАМИДИТЕ. „БАКШИШ!“ ВЕЛИЧЕСТВЕНИЯТ СФИНКС. ВЕЛИКИЯТ ДРЕВЕН ЕГИПЕТ.

Всички магарета бяха добри, красиви, силни и в добро състояние, бързи и готови да докажат, че наистина са такива. Те бяха най-добрите, които някога сме намирали, и най-recherche^[1]. Не знам какво е recherche, но във всеки случай тези магарета бяха такива. Някои бяха с нежен миши цвят, а други — бели, черни или пъстри. Някои бяха ниско остригани и само един кичур като бояджийска четка беше оставен на края на опашките им. Други бяха подстригани като градинки: целите им тела бяха на причудливи криви линии от дълга козина и гъсто кадифе, оставено от ножиците. Всички те бяха прясно остригани и изключително елегантни. Някои от белите магарета бяха нашарени като зебри с райета във всички цветове на дъгата: синьо, жълто, червено. Великолепието им не може да се опише. Дан и Джек си избраха по едно от този вид, защото им напомниха за италианските стари майстори. Седлата бяха високи, неудобни, във форма на жаба —

като тези, които познавахме от Ефес и Смирна. Момчетата, които подкарваха магаретата, бяха пъргави египетски нехранимайковци, които можеха половин ден да тичат след тях и да ги карат да препускат в галоп, без да се изморят. Когато яхвахме бегачите си, не ни липсваше публика, понеже хотелът беше пълен с англичани, тръгнали за Индия по суша, и офицери, подготвящи се за африканската кампания срещу абисинския крал Теодор. Групата ни не беше много голяма, но като препуснахме по улиците на големия град, вдигахме шум и създавахме бъркотия и вълнение за петстотин души. Оказа се, че магаретата са неуправляеми и някои от тях се сблъскваха с камили, с дервиши, с ефендите, с други магарета и с всичко, което им предлагаше възможност за сблъскване. Но когато излязохме на широкия път, който води извън града, към Стария Кайро, имаше достатъчно място. Редиците от величествени финикови палми, които обграждаха градини и се издигаха от двете страни на пътя, хвърляха сянка и правеха въздуха прохладен и свеж. Възприехме духа на времето и препуснахме лудешки в ужасно паническо бягство. Бих искал да доживея отново да изпитам това удоволствие.

По този път бяхме свидетели на няколко поразителни прояви на ориенталска простота. По широкия път вървеше момиче на тринадесет години, облечено като Ева преди грехопадението. У нас в Америка бихме казали, че то е на тринадесет години, но тук момчетата, които изглеждат на тринадесет години, често всъщност са само на девет.

Понякога виждаме великолепно сложени мъже да се къпят чисто голи, без да се опитват да се скрият. Но след час поклонниците свикнаха с този забавен обичай и той престана да предизвиква разговори. Така лесно дори и най-поразителните новости стават банални и безинтересни за преситените пътешественици.

Като пристигнахме в Стария Кайро, момчетата взеха магаретата и ги прехвърлиха на борда на малка лодка с триъгълно платно, а ние ги последвахме и потеглихме. Палубата беше претъпкана с магарета и хора; двамата моряци трябваше да се провират през тълпата, да се покатерват върху хората и животните и да пълзят под краката им, за да управляват платната, а рулевият трябваше да прогонва по четири-пет магарета всеки път, когато искаше да премести румпела и да завърти руля. Но какво представляваха техните грижи за нас? Ние нямаше какво друго да правим, освен да се наслаждаваме на разходката, да

пропъждаме магаретата, когато ни стъпват по мазолите, и да разглеждаме очарователните гледки по Нил.

На острова вдясно от нас видяхме машината, която се казва ниломер: каменна колона, чиято задача е да показва покачването на реката и да предсказва дали то ще стигне само до тридесет и два фута и ще предизвика глад, дали ще наводни земята, както трябва, и ще даде богата реколта, или ще се вдигне до четиридесет и три и ще донесе смърт за стадата и унищожение за посевите — но не можах да ни обяснят как се прави всичко това така, че да го разберем. На същия остров все още показват мястото, където дъщерята на фараона намерила Моисей в тръстиките. Близко до мястото, от което отплавахме, светото семейство живяло след преселението си в Египет, докато Ирод довърши клането на младенците. Дървото, под което си починали, когато пристигнали тук, стояло доскоро, но вицекралят на Египет го изпратил на императрица Евгения. Направил го е съвсем навреме, иначе нашите поклонници щяха да го отнесат.

На това място Нил е кален, бърз и мътен, но не е широк колкото Мисисипи.

Покатерихме се по стръмния бряг на западния град Гиза, отново яхнахме магаретата и препуснахме по-нататък. В продължение на четири-пет мили пътят минаваше по висок насип; казват, че султанът се кани да построи тук железница само за да може френската императрица да отиде до пирамидите комфортно, когато го посети. Това е истинско източно гостоприемство. Аз се радвам, че ние се ползуваме с привилегията да яздим магарета, а не се возим на влак.

На няколко мили от нас пирамидите се издигаха над палмите, рязко се открояваха на фона на небето и изглеждаха много величествени и внушителни, но и много нежни и замъглени. Те плуваха в гъста мараня, която сякаш ги превръщаше от безчувствен камък във въздушни видения, които могат да разцъфнат в етажи от смътно очертани арки или може би в пищни колонади и да се променят отново и отново във всички красиви архитектурни форми, докато ги гледаме, после да се стопят и да се слеят с трептящия въздух.

На края на насипа оставихме мулетата и с платноходка пресякохме един ръкав на Нил и слязохме там, където пясъците на Великата Сахара се издигат като висока стена покрай алувиалната долина на реката. След тежък преход под палещите лъчи на слънцето

стигнахме до подножието на великата Хеопсова пирамида. Тя вече не ни изглеждаше като приказно видение. Беше само една назъбена грозна планина от камък. Всяка от чудовищните ѝ стени приличаше на широко стълбище, което стъпало по стъпало се изкачва нагоре, стеснява се и завършва като остър връх високо в небесата. Мъже и жени като насекоми — поклонници от „Квакер Сити“ — пълзяха по главозамайващо високите ѝ стени, а от самия ѝ връх една черна групичка размахваше нещо като пощенски марки, но по всяка вероятност това бяха носни кърпички.

Разбира се, и ние като всички туристи бяхме обсадени от сган мускулести египтяни и араби, които искаха да ги наемем, за да ни извлекат до върха. Разбира се, от шума наоколо човек не можеше да чуе собствения си глас. Разбира се, шейховете казваха, че може да се разчита единствено на тях, че всички договори трябва да се сключват с тях, че парите трябва да се плащат на тях и никой друг да не иска от нас пари. Разбира се, според договора мошениците, които ни изтегляха нагоре, не трябваше нито веднъж да споменават думата бакшиш. Понеже такъв е обичайният ред тук. Разбира се, ние сключихме договора, платихме, бяхме предадени в ръцете на носачите, които ни извлякоха до върха на пирамидата, като от основите чак догоре не преставаха да ни тормозят и мъчат за бакшиш. И ние го платихме, защото нарочно бяхме разпръснати много надалеч един от друг по огромната стена на пирамидата. Дори и да викахме, нямаше кой да ни чуе и херкулесовците, които ни теглеха, ни молеха сладко и ласкателно за бакшиш (което ни караше да се поддаваме) и гледаха яростно и заплашително, сякаш искаха да ни хвърлят долу в пропастта (което беше убедително).

Всяко стъпало е високо колкото маса за хранене, а стъпалата са многобройни; по двама араби ни бяха хванали за ръцете, подскачаха нагоре от стъпало на стъпало и ни мъкнеха със себе си, като ни принуждаваха да вдигаме крака до гърдите си, да го правим бързо и да не спираме, докато не припаднем. Кой може да каже, че да се изкачваш по пирамидите не е весело и ободряващо занимание, което измъчва тялото, напруга мускулите, извива костите и е свършено изтезващо и изтощително? Аз умолявах тези негодници да не извиват всичките ми стави, повтарях отново и отново и дори се заклех, че не искам да изпреваря никого в изкачването до върха. Правех всичко възможно да

ги убедя, че ако пристигна там последен, ще бъде най-щастлив от всички смъртни и вечно ще съм им благодарен. Молах ги и ги увещавах да ме оставят да спра и да си почина за минута, само за една минутчица, а те ми отговаряха с още повече ужасни скокове, дори един доброволец започна да ме бомбардира отзад с решителни удари с глава, което заплашваше да разбие на пух и прах цялата ми политическа икономия.

Два пъти ми дадоха по една минута отдих, докато измъкваха бакшиш, и после продължиха лудешкия си полет нагоре по пирамидата. Искаха да изпреварят другите. За тях не беше нищо, че аз, един чужденец, ще бъде принесен в жертва пред олтара на греховния им стремеж. Но сред тъгата разцъфва радост. Дори и в този черен час аз имах сладка утеха. Защото знаех, че ако тези мохамедани не се разкаят, някой ден ще отидат в ада. А те никога не се разкайват, никога не изоставят езичеството си. Тази мисъл ме успокои, ободри ме и на върха аз се отпуснах, оклюмал и изтощен, но щастлив — щастлив и вътрешно спокоен.

От едната страна се простираше безкрайно море от жълт пясък, величаво, безмълвно, без никаква растителност, без нито едно живо същество, а от другата се разстилаше египетският рай — широка зелена равнина, разцепена от криволичетата река, осеяна със села, а смаляващите се в далечината групички палми показваха колко е огромна. Тя спеше като омагьосана. Не се чуваше никакъв звук, нямаше никакво движение. Над финиковите палми по средата на равнината се издигаха куполи и кули и проблясваха през многоцветна нежна мъгла; недалече, към хоризонта, десетина пирамиди бдяха над разрушения Мемфис, а в краката ни спокойният невъзмутим Сфинкс съзерцаваше гледката от трона си в пясъците така кротко и замислено, както го е съзерцавал преди цели петдесет столетия.

Изтърпяхме неописуеми мъчения от алчните молби за бакшиш, които горяха в очите на арабите и се изливаха безспирно от устата им. Защо да се опитваме да извикаме в паметта си предания за изчезналото египетско величие? Защо да се опитваме да си представим как Египет следва мъртвия Рамзес към гробницата му в пирамидата или как дългата върволица от израилтяни минава ей там през пустинята? Защо изобщо да се опитваме да мислим? Това беше невъзможно. Човек

трябва да донася размислите си нарязани и изсушени или после да ги реже и суши.

По установения обичай арабинът предложи да се спусне по Хеопсовата пирамида, да пресече осминката миля пясък между нея и високата пирамида на Хефрен, да се изкачи по нея догоре и да се върне при нас на върха на Хеопсовата пирамида — всичкото за девет минути по часовник — и цялата услуга ще бъде извършена само за един долар. В първия прилив на раздразнение си казах: нека арабинът и подвизите му вървят по дяволите. Но почакай. Горната трета на Хефреновата пирамида е облицована с гладък като стъкло камък. Осени ме щастлива мисъл. Няма начин да не си счупи врата. Бързо да сключваме договора и да върви, казах аз. Той тръгна. Ние гледахме. Понесе се стъпало по стъпало по широката стена на пирамидата като див козел. Все повече и повече се смаляваше, докато ниско долу не се превърна в подскачащо джудже — после изчезна. Обърнахме се и погледнахме към другата страна... четиридесет секунди... осемдесет секунди... сто... щастие, дали вече е мъртъв... две минути... и четвърт... „Ето го!“ Съвършено вярно. Сега той беше много малък. Бавно, но сигурно преодоляваше равния участък. Отново започна да скача и да се катери. Нагоре, нагоре, нагоре... най-после стигна до гладката мраморна облицовка... сега ще загине. Но той се прилепи към нея с пръстите на ръцете и краката си като муха... пропълзя надясно, после нагоре... наляво и пак нагоре... и после щръкна като черно колче на върха и размаха нищожното си шалче! После отново пропълзя надолу по неравните стъпала, плю си на петите и полетя! Загубихме го от погледите си. Но скоро отново го видяхме под нас как се катери с ненамалели сили. Не след дълго той скочи сред нас с боен вик. Време — осем минути, четиридесет и една секунди. Беше спечелил. Костите му бяха цели. Планът не успя. Замислих се. „Той е изморен — рекох си — и сигурно ще му се завие свят. Ще рискувам още един долар.“ Тръгна отново. Измина същия път. Подхлъзна се по гладката облицовка... едва не загина. Но една подла пукнатина го спаси. Отново се върна сред нас съвършено здрав. Време — осем минути, четиридесет и шест секунди.

Казах на Дан:

— Дай ми един долар назаем. Все още имам шанс за победа.

Още по-лошо. Той отново спечели. Време — осем минути, четиридесет и осем секунди. Търпението ми се изчерпа. Бях отчаян. Парите вече нямаха значение. Аз казах:

— Господинчо, ще ти дам сто долара, за да скочиш от тази пирамида надолу с главата. Ако не ти харесват условията, предложи други. Не държа на цената. Ще стоя тук и ще рискувам да залагам на тебе, докато Дан има поне един цент в джоба си.

Сега имах възможност да спечеля, защото това беше блестящ случай за един арабин. Той се замисли за миг и, струва ми се, щеше да го направи, но тогава пристигна майка му и се намеси. Сълзите ѝ ме трогнаха — не мога да гледам женски сълзи равнодушно — и казах, че ще ѝ дам сто долара да скочи и тя.

Но не успях. Цената на египетските араби е много висока. Те си придават важности, неподходящи на такива диваци.

Слязохме долу разгорещени и в лошо настроение. Тълмачът запали свещи и ние всички слязохме в една дупка близо до основата на пирамидата, придружени от налудничава тълпа араби, които ни натрапваха услугите си. Помъкнаха ни по дълъг наклонен улей и ни накапаха с лой от свещите. Улеят не беше повече от два пъти по-широк и по-висок от пътнически сандък и стените, подът и таванът му бяха от масивни блокове египетски гранит, широки като гардероб, два пъти по-дебели и три пъти по-дълги. Ние се катерихме в потискащия мрак, докато не ми се стори, че сигурно отново приближаваме върха на пирамидата и после стигнахме в „камерата на царицата“, а след малко и в „камерата на царя“. Тези големи апартаменти са гробници. Стените са от чудовищни огладени гранитни блокове, умело съединени един с друг. Някои от тях по площ са като обикновена стая. Голям каменен саркофаг стои в камерата на царя. Около него се беше събрала живописна група от диви араби и дрипави поклонници, които държаха свещите си високо в мрака, докато бърбеха, и мигащите светли петна хвърляха мъжделива светлина върху един от неуморните търсачи на сувенири, който чукаше по древния саркофаг със светотатствения си чук.

Измъкнахме се навън на чист въздух и на ярка слънчева светлина и в разстояние на тридесет минути приемахме дрипави араби на двойки, на десетки и взводове и им плащахме бакшиш за услуги, които, според дружните им клетви, те били извършили, но ние чувахме

за тях за пръв път. Когато всичко беше платено, те изостанаха и скоро пристигнаха отново с новоизобретена сметка за уреждане.

Обядвахме в сянката на пирамидата — сред тази натрапничава и нежелана компания — и тогава Дан, Джек и аз тръгнахме на разходка. Виеща глутница от просяци ни последва, заобиколи ни и за малко не ни прегради пътя. Един шейх с развят бял бурнус и пъстра кърпа на главата беше с тях. Той искаше още бакшиш. Но ние възприехме нова тактика, а тя беше следната: милиони за защита и нито цент за бакшиш. Аз го попитах дали може да убеди другите да си тръгнат, ако платим на него. За десет франка той каза „да“. Ние сключихме договора и казахме:

— Сега убедете поданиците си да отстъпят.

Той размаха дългия си жезъл над главата и трима араби целунаха прахта. Шейхът скачаше сред тълпата като луд. Ударите му се сипеха като градушка и където и да попаднеше, поваляха някой от поданиците. Трябваше да им се притечем на помощ и да му кажем, че не е необходимо да ги убива, а само да ги понапердаши. След две минути бяхме сами с шейха и сами си останахме. Способността на този неграмотен дивак да убеждава беше забележителна.

Всяка стена на Хеопсовата пирамида е висока почти колкото Капитолия във Вашингтон или новия султански дворец край Босфора и е по-висока от най-високия купол на църквата „Св. Петър“ в Рим, което значи, че всяка стена на Хеопсовата пирамида е висока повече от седемстотин фута. Тя е с около седемдесет и пет фута по-висока от кръста на църквата „Св. Петър“. Когато за пръв път плавах надолу по Мисисипи, си мислех, че най-високата стръмнина на брега на реката между Сент Луис и Нови Орлеан — близо до Селма, щата Мисури сигурно е най-високата планина в света. Тя е висока четиристотин и тринадесет фута. Тази стръмнина все още изплува в паметта ми с ненамаляло величие. Все още виждам как дърветата и храстите се смаляваха, докато ги следвах с поглед нагоре по огромния ѝ склон, и накрая се превърнаха в бордюр от перца на високия връх. Симетричната Хеопсова пирамида, тази грамадна каменна планина, издигната от търпеливи човешки ръце, тази огромна гробница на забравен монарх, превръща моята любима планина в джудже. Понеже пирамидата е висока четиристотин и осемдесет фута. В още по-ранни години от тези, за които си спомних, хълмът на Холидей в нашия град

беше за мене най-величественото дело на природата. Струваше ми се, че той пронизва небето. Беше висок почти триста фута. В онези дни много мислех по въпроса, но никога не можах да разбера защо той не вземе да повие билото си в облаци и не увенчае величественото си чело с вечни снегове. Бях чул, че планините по другите краища на света имат такъв обичай. Спомням си как от време на време работех с едно друго момче през следобеди, откраднати от училище и заплатени с пердах, за да подкопаем и търкулнем огромен камък, който лежеше на върха на хълма. Спомням си как през един съботен следобед ние честно положихме четиричасови усилия за тази цел и най-после видяхме, че наградата за труда ни е близка. Спомням си как седнахме, избърсахме потта си, почакахме една група туристи да се махне от пътя под нас и после бутнахме камъка. Беше великолепно. Той се понесе с грохот надолу по хълма, изтръгваше младите дръвчета, косеше храстите като трева, късаше и смачкваше всичко по пътя си; нацепи и разпиля непоправимо купчина дърва в подножието на хълма, после скочи от високия бряг направо върху една каруца на пътя — негърът погледна веднъж нагоре и се приведе, в следващата секунда превърна на кайма една дървена работилница за бъчви и бъчварите изскочиха навън като ято пчели. После ние казахме, че е било великолепно, и си тръгнахме. Защото бъчварите се заизкачваха нагоре по хълма, за да проверят какво е станало.

Все пак тази планина, въпреки че беше грамадна, не представляваше нищо в сравнение с Хеопсовата пирамида. Не ми дойде наум никакво сравнение, което да ви даде задоволителна представа за големината на купчината чудовищни камъни, която заема тринадесет акра и се издига на цели четиристотин и осемдесет изморителни фута, така че се отказах от тази работа и тръгнах към сфинкса.

След години очакване най-после той беше пред мене. Голямото му лице беше тъжно и сериозно, изпълнено с копнеж и търпение. В изражението му се четеше достойнство, каквото не се среща по земята, и доброта, каквата никога не е имало у хората. Това беше камък, но той мислеше. Гледаше към хоризонта, но не се вглеждаше в нищо — в нищо, освен в далечината и празното пространство. Гледаше отвъд настоящето, далече в миналото. Взираше се отвъд океана на времето, отвъд вълните на вековете, които, колкото по-назад отстъпваха, се

приближаваха една до друга и се сливаха в единна вълна, далече към хоризонта на дълбоката древност. Той мислеше за войните през отминалите епохи; за империите, които е видял да израстват и да се сричат; за народи, на чието раждане е бил свидетел, чийто напредък е наблюдавал, чието унищожаване е видял; за радостта и тъгата, за живота и смъртта, за величието и упадък на цели пет хилядолетия. Той е възплъщение на едно човешко качество, на една способност на сърцето и ума. Той е паметта — мисълта, насочена към миналото, превърната във видима и осезаема форма. Всички, които знаят каква тъга се крие в спомените за отшумелите дни и изчезналите лица — дори да са минали само някакви си двадесет години, — ще оценят, макар и донякъде, тъгата в този сериозен поглед, който се вижда назад в нещата, познати му отпреди да възникне историята, отпреди да се появят преданията — неща, които са съществували, форми, които са се движели в една смътна епоха: за тях дори поезията и романсите не могат да ни разкажат почти нищо; те са гаснели последователно и са оставили каменния мечтател сам сред нова странна епоха и неразбираеми гледки.

Сфинксът е велик със самотата си, внушителен с големината си, впечатляващ с мистерията, която забулва историята му. А в могъщото величие на тази вечна фигура от камък с обвиняващата ѝ памет за делата на всички епохи пред човека се разкрива нещо, което той ще почувствува, когато в последния си час застане пред страшния божи съд.

Има някои неща, които може би не трябва да споменавам, понеже засягат честта на Америка, но понякога точно на тези неща трябва да се отдели видно място заради истинското благо на Америка. Докато стояхме и гледахме, една брадавица или израстък се появи върху челюстта на сфинкса. Чухме познатото удряне с чука и веднага разбрахме какво става. Едно от нашите добронамерени влечуги — имам предвид ловците на сувенири — беше допльзало там горе и се опитваше да отчупи „образец“ от лицето на това най-величествено човешко творение. Но великият образ както винаги съзерцаваше отминалите епохи спокойно, без да забелязва дребното насекомо, чоплещо челюстта му. Египетският гранит, устоял на бурите и земетресенията на всички времена, няма защо да се страхува от чуковете на невежите туристи разбойници като тип. Натрапникът не

успя в начинанието си. Ние изпратихме един шейх да го арестува, ако има властта да го направи, или в противен случай поне да го предупреди, че според египетските закони престъплението, което се опитва да извърши, се наказва със затвор или с бой с пръчка по петите. Тогава той се отказа от опитите си и слезе.

Сфинксът е дълъг сто двадесет и пет фута, висок е шестдесет фута, обиколката на главата му е сто и два фута — ако си спомням правилно — и е издялан от цял каменен блок, по-твърд и от желязо. Блокът сигурно е бил голям колкото хотел на Пето авеню, преди да бъде издялана една четвърт или една втора от него, за да се превърне той в скулптура. Аз излагам тези цифри и забележки с единствената цел да дам представа за огромния труд, който е бил положен, за да бъде изваян той така красиво, симетрично и безупречно. Този вид камък е толкова твърд, че фигурите, изрязани в него, стоят ясни и ненарушени след две-три хилядолетия, прекарани на открито. Дали е бил необходим цял век тежък и упорит труд, за да се извае сфинксът? Много вероятно.

Нещо ни попречи и не отидохме до Червено море, нито се разходихме по пясъците на Арабия. Няма да описвам голямата джамия на Мохамед Али, чиито вътрешни стени са целите от полиран блестящ алабастр; няма да разказвам как птички са свили гнезда в глобусите на големите полилеи, които висят в джамията, и как те огласят цялата сграда с песните си и не се страхуват от никого, защото дързостта им е простена, правата им се уважава и на никого не е позволено да им пречи, дори по този начин джамията да е обречена да стои в мрак. Няма, разбира се, да разказвам изтърканата история за клането на мамелюците, защото се радвам, че тези негодници са били изклани и не желая да възбудям съчувствие към тях; няма да разказвам как един-единствен скочил с коня си от бойниците на високата сто фута цитадела, защото не мисля, че това е геройство — аз самият бих могъл да го направя; няма да разказвам за кладенеца на Йосиф, който той изкопал в стената под крепостния хълм и който все още е в отлично състояние, нито че същите мулета, които той купил да вадят вода (с безкрайна верига), все още се занимават с това и вече са изморени; няма да разказвам за хамбарите, които Йосиф построил, за да складира зърното, когато египетските борсови посредници продавали на зелено, без да подозират, че когато дойде време да доставят стоката си, в

цялата страна няма да има нито зрънце; няма да разказвам нищо за странния град Кайро, защото той е само повторение, доста пресилено и преувеличено, на ориенталските градове, за които вече съм говорил; няма да разказвам за големия керван, който тръгва за Мека всяка година, понеже не го видях; нито за обичая на мюсюлманите да лягат по очи и така да правят жива настилка, по която на връщане минава главата на експедицията, за да си осигурят по този начин спасение на душите, защото и това не видях; няма да говоря за железницата, защото тя е като всяка друга железница — ще кажа само, че горивото, което те използват за локомотива, е от мумии на възраст три хиляди години, закупени за целта с тонове или с цели гробища, и понякога се чува как нечестивият машинист вика сърдито: „По дяволите тези плебеи, горенето им не струва и пет пари, дай ми някой фараон!“^[2]; няма да разказвам за селата на низшите класи — групички конуси от кал, кацнали като гнезда на оси по хиляда хълма надлъж и нашир из Египет над чертата, показваща най-високото равнище на водата по време на разливането на Нил; няма да говоря за безграничната равнина, цялата в пищни зелени житни кълнове, която радва окото, доколкото то може да вижда през мекия, наситен египетски въздух; няма да говоря за това как изглеждат пирамидите, видени от двадесет и пет мили, понеже картината е твърде въздушна, за да бъде нарисувана с лишено от вдъхновение перо; няма да разказвам за тълпите смугли жени, които се скупчваха около вагоните, когато те спираха за минута на някоя гара, и ни продаваха вода или червени сочни нарове; няма да разказвам за пъстрите тълпи в дивашки носии, красящи панаира, който сварихме в разгара му на една друга варварска гара; нито за това как най-после влязохме в Александрия, изсипахме се от вагоните, доплавахме до кораба, като оставихме един от спътниците си на брега (той щеше да се върне в Европа и оттам у дома), вдигнахме котва и най-после окончателно обърнахме нос към Америка след дългото пътешествие; няма да разказвам как, докато слънцето залязваше над най-старата земя в света, Джек и Моулт тържествено се събраха в пушалнята и цяла нощ скърбиха безутешно за загубения си другар. Няма да кажа нито дума, не ще напиша нито ред за тези неща. Те ще си останат за мен неznайни скрижали — не че знам какво значи „скрижали“, не съм виждал такова нещо досега, но думата е популярна за в такива случаи и затова я употребявам.

Радвахме се, че видяхме земята, която е майка на цивилизацията, която е научила Гърция на писмо, чрез Гърция — Рим, а чрез Рим — целия свят; земята, която би могла да хуманизира и цивилизова нещастните чедра на Израел, но ги е оставила да напуснат пределите ѝ едва ли не като диваци. Радвахме се, че сме видели земята, която имала просветена религия, обещаваща вечна награда за праведните и вечно наказание за грешниците, когато дори религията на Израел не давала никаква надежда за задгробен живот. Радвахме се, че сме видели страната, която е имала стъкло три хиляди години преди Англия и е могла да рисува на него, както никой не може сега; земята, която преди три хиляди години е познавала от медицината и хирургията почти всичко, открито от науката наскоро; която е имала всички хирургически инструменти, изобретени напоследък: която е притежавала хиляди отлично изработени предмети на разкоша и стоки от първа необходимост за една напреднала цивилизация, докато ние наново сме ги измислили и натрупали постепенно в днешно време и твърдим, че такова нещо е нямало преди под слънцето; която е открила хартията безброй векове преди ние да сме я сънували и перуките преди на нашите жени да им дойде наум за тях; която е развила съвършена система за общо образование толкова преди ние да можем да се похвалим с постижения в тази насока, че това сякаш е било в незапомнени времена; която така балсамирала покойниците си, че плътта им ставала почти безсмъртна — а ние не можем да го правим; която построила храмове, подиграващи се с разрушителната сила на времето, мрачно усмихната на нашите прехвалени малки чудеса в архитектурата; тази древна страна, която може би е знаела всичко, което ние знаем сега, а дори и повече; която е крачела по широкия друм на цивилизацията в ранните зори на сътворението, векове преди ние да се родим, и е оставила отпечатък от възвишен, култивиран ум върху вечното лице на сфинкса, за да проклина всички присмехулници, които, когато всичките ѝ други доказателства са изчезнали, може да се опитат да убедят света, че царственият Египет е блуждаел в мрак в дните на най-голямата си слава.

---

[1] Изискан (фр.) — Б.пр. ↑

[2] Съобщиха ми го като факт. Предавам го дума по дума.
Склонен съм да му вярвам. Аз мога да повярвам всичко. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXXII

НА ПЪТ КЪМ ДОМА. ПРОВАЛЕНИЯТ ДНЕВНИК. СТАРА ИСПАНИЯ. КАДИС. ПРЕКРАСНАТА МАДЕЙРА.
ВЪЗХИТИТЕЛНИТЕ БЕРМУДСКИ ОСТРОВИ. АНГЛИЙСКО ГОСТОПРИЕМСТВО. НАШИЯТ ПРЪВ
НЕЩАСТЕН СЛУЧАЙ. У ДОМА. АМИН.

Сега сме в морето и ни предстои много дълго, няколкоседмично пътуване — трябва да минем край целия Левант, през цялото Средиземно море, а после да пресечем Атлантическия океан. Естествено ние заживяхме много спокоен домашен живот и решихме да бъдем тихи и образцови хора и през следващите двадесет-тридесет дни да не скитаме повече. Във всеки случай не надалече, а само между носа и кърмата. Но това беше много приятна перспектива, понеже бяхме уморени и се нуждаехме от дълга почивка.

Сега всички бяхме мързеливи и доволни, както доказват оскъдните записки в моя бележник (за мене това е верен указател за състоянието ми). Във всеки случай е глупаво да водиш дневник, когато плаваш по море. Моля обърнете внимание на стила:

НЕДЕЛЯ — При четири камбани, както обикновено, богослужение. Никакви карти.

ПОНЕДЕЛНИК — Хубав ден, но вали силно. Добитъкът, купен в Александрия за месо, трябва да се покрие с керемиди или да се угои. Водата се събира на големи локви в хлътнатините пред задните им бутове. Също и тук-там по целите им гърбове. Добре е, че животните не са крави, водата щеше да влезе във виметата им и да развали млякото. Горкичкият орел^[1], който взехме от Сирия, изглежда жалък и оклюмал на дъжда и е кацнал на носовия кабестан. Той като че ли си има свое мнение за морските пътешествия и ако то се изкаже с думи и думите се втвърдят, вероятно ще преградят като бент най-широката река в света.

ВТОРНИК — Някъде наблизо е остров Малта. Не можем да спрем там. Холера. Има силна буря. Много пътници са болни от морска болест и никакви не се виждат.

СРЯДА — Времето все още е ужасно. Бурята отвя две птици от сушата в морето и те дойдоха на кораба. Един ястреб също беше отвян. Той покръжи над кораба, искаше да кацне, но се страхуваше от хората. Ала беше така изморен, че трябваше или да кацне, или да загине. Няколко пъти кацна на предния марс и също толкова пъти го отвя вятърът. Най-после Хари го улови. Морето е пълно с летящи риби. Те се вдигат на ята по триста броя и прелитат по двеста-триста фута над гребените на вълните, после падат и изчезват.

ЧЕТВЪРТЪК — Хвърлихме котва недалеч от Алжир, континента Африка. Красив град, красив зелен хълмист пейзаж зад него. Стояхме половин ден и тръгнахме. Не ни пуснаха да слезем на брега, макар и да показвахме документи, че всички сме здрави. Страхуват се от египетска чума и холера.

ПЕТЪК — Сутринта домино. Следобед домино. Вечерта разходки по палубите. После игра на шаради.

СЪБОТА — Сутринта домино. Следобед домино. Вечерта разходки по палубите. После домино.

НЕДЕЛЯ — При четири камбани утринно богослужение. При осем камбани вечерня. Скука до полунощ. После домино.

ПОНЕДЕЛНИК — Сутринта домино. Следобед домино. Вечерна разходка по палубите. След това шаради и лекция от д-р К. Домино.

НЯМА ДАТА — Хвърлихме котва недалеч от живописния град Каляри, остров Сардиния. Стояхме до полунощ, но тези гадни чужденци не ни позволиха да слезем на брега. Те миришат лошо, не се къпят — има защо да се страхуват от холера.

ЧЕТВЪРТЪК — Хвърлихме котва недалеч от красивия град Малага, Испания. Слязохме на брега с капитанската лодка, всъщност не на брега, защото не искаха да ни пуснат да слезем. Карантина. Изпратих кореспонденцията си за вестниците, взеха я с щипки, топнаха я в морската вода, надупчиха я цялата и после я опушваха с нещо отвратително, докато не замириса като испанец. Попитахме дали можем да пробием блокадата и да посетим Алхамбра, Гренада. Твърде рисковано — може да обесят някого. По средата на следобеда отплавахме.

И прочие и прочие — няколко дни. Накрая хвърлихме котва недалеч от Гибралтар, който ни изглежда познат и прилича на дома.

Това ми напомня за дневника, който започнах да водя веднъж след Нова година, когато бях момче — доверчива жертва, готова да се подчинява на невъзможните планове за превъзпитание, които добронамерени стари моми и баби поставят като клопки за непредпазливите юноши по това време на годината — поставят им непосилни задачи, които, след като неизбежно пропаднат, неизбежно намаляват силата на волята, отслабват увереността на момчето в себе си и намаляват шансовете му за успех в живота. Моля прочетете следния откъс:

ПОНЕДЕЛНИК — Станах, измих се, легнах да спя.

ВТОРНИК — Станах, измих се, легнах да спя.

СРЯДА — Станах, измих се, легнах да спя.

ЧЕТВЪРТЪК — Станах, измих се, легнах да спя.

ПЕТЪК — Станах, измих се, легнах да спя.

СЛЕДВАЩИЯ ПЕТЪК — Станах, измих се, легнах да спя.

ПЕТЪК (след две седмици) — Станах, измих се, легнах да спя.

СЛЕД ЕДИН МЕСЕЦ — Станах, измих се, легнах да спя.

После спрях обезкуражен. В моя живот рядко се появяват поразителни събития, които да превръщат дневника в необходимост. Но все още си спомням с гордост, че дори в тази ранна възраст съм се измивал, като стана. Този дневник ме довърши. Оттогава никога не съм имал смелост да водя дневник. Загубата ми на увереност по тази линия беше трайна.

Корабът трябваше да остане цяла седмица и повече в Гибралтар, за да вземе въглища за пътя към дома.

Щеше да бъде много досадно да стоим тук и затова четирима от нас пробихме карантинната блокада и прекарахме седем чудесни дни в Севиля, Кордова, Кадис и скитахме през прекрасния селски пейзаж на Андалусия, градината на стара Испания. Преживяванията от тази весела седмица бяха твърде разнообразни и безбройни за една кратка глава, а аз нямам място за дълга. Затова ще ги пропусна.

Една сутрин в Кадис слизахме за закуска към единадесет-дванадесет часа. Казаха ни, че от два-три часа корабът стои в пристанището. Време беше да се размърдаме. Корабът можеше да чака малко поради карантината. Скоро се качихме на борда и след час белият град и прекрасните брегове на Испания потънаха зад вълните и изчезнаха от погледите ни. С никоя друга страна не сме се разделяли с такава тъга.

Отдавна беше решено на шумно събрание в салона да не отиваме в Лисабон, защото там ще ни сложат под карантина. По добрия стар американски обичай решавахме със събрания всички въпроси — от замяната на една империя с друга в програмата на нашето пътешествие до оплакванията от лошата корабна кухня и липсата на салфетки. Сега

си припомням едно такова оплакване от кухнята, отправено от един пътник. В продължение на три седмици кафето ставаше все по-отвратително, докато накрая изобщо престана да бъде кафе и доби вид на боядисана вода — така каза този човек. Той добави, че кафето е толкова слабо, че на дълбочина един инч покрай ръба на чашата течността е прозрачна. Веднъж сутринта, като се приближаваше към масата си, с помощта на изключителното си зрение той видя прозрачния ръб доста преди да седне на мястото си. Върна се и много високомерно се оплака на капитан Дънкан. Каза, че кафето е позор за кораба. Капитанът показа своето. То изглеждаше поносимо. Тогава начинаещият размирник се вбеси още повече от това, което той нарече „пристрастност към капитанската маса“. Той се върна назад ръкомахайки, взе чашата си, с триумфален вид я сложи на масата и каза:

— Опитайте тази смес, капитан Дънкан.

Капитанът я помириша, опита я, усмихна се снисходително и отвърна:

— За кафе е лошо, но това е доста хубав чай.

Усмиреният бунтовник го помириша, вкуси го и се върна на мястото си. Беше се показал като истинско магаре пред целия кораб. Повече не се опита да размирничи. Приемаше нещата такива, каквито са. Този бунтовник бях аз.

Заживяхме обичайния корабен живот в открито море. Дни наред животът ни беше един и същ, всеки ден приличаше на останалите и всичките ми бяха приятни. Най-последно хвърлихме котва в открития рейд на Фуншал, в красивите острови, които наричаме Мадейра.

Планините изглеждаха неописуемо красиви, облечени в пищната си зелена премяна, с ръбове от застинала лава, осеяни с бели къщурки, насечени от дълбоки пропасти, потънали в лилава сянка; внушителни склонове изпъстрени със слънчеви петна и сенки, хвърлени от плаващите по небето флотилии облаци — величествена картина, подходящо увенчана с високи върхове, чиито чела се криеха в провлачените край тях краища на облаците.

Но не можахме да слезем на сушата. Целия ден стояхме на кораба и гледахме, ругахме този, който е измислил карантината, проведохме половин дузина събрания, пренаситени с речи, като ораторите се прекъсваха един друг, с умиращи в зародиш предложения,

провалящи се поправки и резолюции, които гаснеха, изтощени от усилията, положени, за да се спечели одобрението на събранието. През нощта отплавахме.

По време на пътуването провеждахме средно по четири събрания на ден и така винаги изглеждахме заети, но все пак заниманията ни толкова често бяха безрезултатни, че когато приемехме благополучно някоя резолюция, това пораждаше всеобщо веселие, вдигахме флага и давахме оръдееен салют.

Минаха много дни и нощи и после красивите Бермудски острови изплуваха от морето, влязохме в криволичещия пролив, поплавахме насам-натам между потъналите в ярки летни багри острови и накрая се спряхме под гостоприемния флаг на Англия. Ние не бяхме кошмар за населението тук, където цивилизацията и интелигентността заместваха испанското и италианското суеверие, мръсотия и страх от холера. Няколко дни сред прохладните горички, цветните градини, кораловите пещери и прекрасното синьо море, което миеше начупения бряг и ту изчезваше, ту се появяваше отново през джунглите от яркозелен листак, възстановиха силите ни, приспани от дългото плаване в океана, и ни подготвиха за последния ни рейс — хиляда мили до Ню Йорк, до Америка, до дома.

Сбогувахме се с „нашите приятели бермудците“, както пишеше в програмата ни — повечето от тези, с които бяхме много близки, бяга негри — и отново заухавахме великия океан. Казах „повечето“, защото ние се запознахме предимно с негри и по-малко с бели — имахме много неща за пране, — но намерихме някои отлични приятели и сред белите, за които дълго ще си спомням с благодарност.

Отплавахме и от този миг безделниченето свърши. Такова преглеждане на багажа, разхвърляне на каютите и опаковане на куфари не бяхме виждали, откакто вдигнахме котва в пристанището на Бейрут. Всички бяха заети. Трябваше да направят списъци на всичките си покупки и да им окачат бележки със стойността, за да се улесни работата на митницата. Покупките, направени колективно, трябваше да бъдат разпределени по равно, големите дългове — да бъдат погасени; трябваше да се проверят сметките и да се сложат етикети на куфарите, кутиите и пакетите. Бъркотията и суматохата продължиха цял ден.

И тук стана първият нещастен случай. Един от пътниците тичал през една бурна нощ по трапа между палубите, закачил крака си в железната скоба на един люк, който бил оставен отворен, и си счупил крака в глезена. Това беше първото ни сериозно нещастие. Бяхме пропътували повече от двадесет хиляди мили по суша и по море, през много страни с лош климат, без нито едно нараняване, без никакво сериозно заболяване и без нито един смъртен случай сред шестдесет и петимата пътници. Имахме чудесен късмет. В Константинопол един моряк скочи през нощта зад борда и повече не го видяхме, но имаше подозрения, че е искал да дезертира, и съществуваше макар и малък шанс да е стигнал до брега. Но списъкът на пътниците беше пълен. Нито едно име не липсваше.

Най-после в едно прекрасно утро доплавахме в нюйоркското пристанище; всички бяха наизлезли на палубите, облечени прилично като истински християни — по специална заповед, защото у някои се криеше склонност да се обличат като турци, — и докато гледаха как приятелите им махат с кърпички за добре дошли, радостните поклонници усетиха, че потреперват, което значеше, че корабът и пристанът отново са си подали ръце и че дългото плаване завърши. Амин.

---

[1] След това го подарихме на Сентрал парк. — Б.а. ↑

ГЛАВА XXXIII

НЕБЛАГОДАРЕН ТРУД. ПРОЩАЛНО СЛОВО ВЪВ ВЕСТНИКА.

Тук помествам статията, която написах за „Ню Йорк Херълд“ вечерта, когато пристигнахме. Правя го отчасти защото ме задължава договорът ми с издателите, отчасти защото това е уместна, задоволително точна и изчерпателна равностметка на пътуването с кораба и на приключенията на поклонниците в чужди земи и отчасти защото някои от пътниците ме ругаят, че съм я написал, а аз искам обществеността да види колко неблагодарна работа е да се мъчиш да прославиш хора, неспособни да оценят труда ти. Обвиниха ме, че „прибързано съм публикувал“ тези похвали. А аз не бързах. Понякога изпращах кореспонденции до „Херълд“, но въпреки това, когато посетих редакцията този ден, аз изобщо не споменах, че ще пиша прощално слово. Наистина отидох до редакцията на „Трибюн“ да видя дали се нуждаят от такава статия, защото съм щатен сътрудник на този вестник и това просто беше мое задължение. Главният редактор отсъствуваше и затова аз престанах да мисля по въпроса. През нощта,

когато от „Херълд“ дойде молбата за статия, аз не се разбързах. Всъщност малко се поколебах, защото тогава не бях склонен да пиша похвали и се страхувах да говоря за плаването — да не би да се увлека и езикът ми да не бъде похвален. Обаче размислих, че ще бъде справедливо да седна и да напиша няколко хубави думи за хаджиите — хаджии са хората, които са ходили на поклонение, — защото незаинтересованите страни няма да ги напишат така прочувствено, както бих го направил аз, хаджия като тях. И така написах прощалното слово. Четох го и го препрочитах и ако има в него някое изречение, което да не е пълно с похвали за капитана, кораба и пътниците, то аз поне не можах да го открия. Ако това не е глава, с която всяка група пътешественици би се гордяла, че е написана за тях, то аз нищо не разбирам. С тези забележки уверено предоставям прощалното си слово на безпристрастната оценка на читателя.

ЗАВРЪЩАНЕТО НА ЕКСКУРЗИАНТИТЕ ОТ БОЖИ ГРОБ

РАЗКАЗ ЗА МОРСКОТО ПЪТЕШЕСТВИЕ

ДО РЕДАКТОРА НА ВЕСТНИК „ХЕРЪЛД“

Параходът „Квакер Сити“ най-после завърши необичайното си пътуване и се завърна в родния си кей, в подножието на Уолстрийт. В някои отношения експедицията беше успешна, в други не. Първоначално тя беше рекламирана като „екскурзия за удоволствие“. Е, може и така да е била замислена, на тя определено не беше и не приличаше на такава. Всички знаят, че участниците в екскурзия за удоволствие трябва да бъдат млади, лекомислени и малко шумни. Те много ще танцуват, ще пеят и ще се влюбват, но малко ще четат проповеди. Всички знаят, че за да се проведе добре едно погребение, трябва да има катафалка, покойник, опечалени близки и познати, много стари хора, всичко да бъде тържествено, да няма нищо лекомислено и освен това да има молитви и проповеди. Три четвърти от пътниците на „Квакер Сити“

бяха между четиридесет и седемдесет години! Ето ви компания за пикник! Може би предполагате, че другата четвърт са били млади момичета. Нищо подобно. Тя се състоеше главно от закоравели стари ергени и едно шестгодишно дете. Ако се замислим за средната възраст на поклонниците от „Квакер Сити“, ще установим, че тя е петдесет години. Едва ли има луд, който да си въобрази, че тази компания от патриарси е пеела, влюбвала се е, танцувала е, смеела се е, разказвала е анекдоти и се е отдавала на безбожно лекомислие? От опит знам, че те имат малко грехове в тази област. Без съмнение вие тук у дома смятате, че тези игриви ветерани са се смели, пели и лудували безспир дни наред, че са се отдавали на шумни игри на кораба, че са играли на сляпа баба, танцували са кадрил и валс по кварталдека на лунна светлина и че понякога в свободното си време са драсвали по един-два реда в дневниците, които така акуратно са започнали да водят при отплаването от родината, а после са бързали да извършват подвизи на вист и юкър на светлината на лампите в каютите. Почтените екскурзианти не бяха весели и игриви. Те не играеха на сляпа баба нито на вист, не клинчеха от досадните си дневници, защото уви — повечето от тях даже пишеха книги. Никога не лудуваха, говореха малко, пееха само по време на богослужение. Корабът беше като синагога, а пътуването за удоволствие беше като погребение без покойник. (В едно погребение без покойник няма нищо весело.) Безгрижен и сърдечен смях се чуваше не по-често от веднъж на седем дни по палубите и каютите, а когато се чуваше, не беше посрещан много одобрително. Много, много отдавна (сякаш преди век) екскурзиантите организираха три вечери с танци и играха кадрил — три дами и петима джентълмени (на ръката на един от джентълмените завързаха носна кърпичка, за да си личи, че той е „дама“), които движеха краката си в такт с тържественото хриптене на хармониума, но дори тази меланхолична оргия беше обявена за греховна и танците бяха прекратени.

Когато беше необходимо до си починат от четенето на Йосиф Флавий или „Изследвания за Божи гроб“ на Робинсън, или от писането на книги, поклонниците играеха домино, понеже доминото е най-безобидната и безгреховна игра на света, с изключение може би на неописуемо безинтересното развлечение, което наричат крокет. Това е игра, в която не можеш да вкараш топка, нито да направиш карамбол, а когато играта завърши, никой не плаща, няма угощения и следователно тя не доставя никакво удоволствие. Те играеха на домино, докато си отпочинеха, а после се ругаеха един друг, докато дойде времето за молитва. Когато не страдаха от морска болест, просто литваха при звука на гонга за вечеря. Такова беше ежедневието ни на борда на кораба — тържественост, благоприличие, вечеря, домино, богослужение, клевети. Едно пътуване за удоволствие би трябвало да бъде повесело, но само ако имахме покойник, щеше да се получи внушително погребение. Вече всичко приключи, но когато погледна назад, мисълта, че тези почтени изкопаеми се отправиха на шестмесечен пикник, ми изглежда изключително освежителна. Названието на нашата експедиция по рекламите — „Голяма екскурзия из Божи гроб“ беше неуместно. „Голямо погребално шествие из Божи гроб“ би било по-добро, много по-добро.

Където и да отидехме — в Европа, Азия или Африка, — навсякъде произвеждахме сензация и, предполагам, мога да добавя, че донасяхме със себе си глад. Никой от нас не беше ходил никъде, всички бяхме от вътрешността на Америка, пътешествуването беше нещо съвсем ново за нас и се държахме според естествените си инстинкти, не се придържахме към никакви церемонии и условности. Винаги се стараехме да дадем да се разбере, че сме американци — именно американци! Когато открихме, че доста много чужденци изобщо не бяха чували за Америка и че още повече от тях знаеха само, че тя е някаква варварска провинция някъде на края на света и наскоро е воювала с някого, ние съжалихме невежеството на Стария

свят, но това не намали нито на йота собствената ни важност. Не една общност от простодушни хорица в източното полукълбо ще помни с години нахлуването на странната орда през лето господне 1867-мо, чиито членове се наричали американци и явно по някакъв необясним начин си въобразявали, че могат да се гордеят с това. Ние донасяхме със себе си тотален глад отчасти защото кафето на борда на „Квакер Сити“ беше непоносимо, а понякога и по-съществената храна не беше съвсем първокласна, и отчасти защото е естествено на човек да му омръзне да седи дълго на една и съща маса и да се храни в едни и същи чинии.

Хората от тези чужди страни са много, много невежи. Те гледаха с любопитство дрехите, които бяхме донесли от дебрите на Америка. Забелязваха, че понякога разговаряме високо на масата. Отбелязваха, че не си пилеем парите на вятъра и се стараем да получим колкото се може повече за един франк и се чудеха откъде, по дяволите, сме се взели. В Париж те просто отваряха широко очи и се вторачваха в нас, когато ги заговорехме на френски! Нито веднъж не успяхме да накараме тези идиоти да разберат собствения си език. Един от нашите пътници, като искаше да обясни на продавача, че ще се върнем да купим чифт ръкавици, каза „Allong restay trankeel.^[1] Maybe ve coom Moonday.^[2]“ И представете си продавачът — французин по рождение — попита какво сме му казали. Понякога ми се струва, че има някаква разлика между начина, по който говорят френски в Париж, и начина, по който го говорим ние на „Квакер Сити“.

Навсякъде хората се заглеждаха в нас и ние се заглеждахме в тях. Обикновено ги карахме да се чувствуват като нищожества, преди да ги довършим, смазвайки ги с американското си величие. И все пак ние любезно приемахме обичаите и нравите, и особено модата в различните страни, които посещавахме. Когато напуснахме Азорските острови, носехме ужасни наметала с качулки и с успех ползувахме гъсти гребени. Когато се връщахме от

Танжер, Африка, носехме кървавочервени фесове с пискюли като индиански скалпове. Във Франция и Испания с тези костюми привлякохме вниманието на доста хора. В Италия естествено ни взеха за метежници гарибалдейци и изпратиха една канонерка да провери дали не се крие нещо важно зад тази смяна на дрехите. Накарахме Рим да се тресе от смях. Можехме да накараме всеки град да се тресе от смях, когато обличахме всичките си дрехи. В Гърция не си купихме никакви нови одежди там имаха по малко от всеки вид. Но пък как се нагиздихме в Константинопол! Чалми, ятагани, фесове, огромни револвери, елеци, пояси, шалвари, жълти чехли — о, ние бяхме великолепни. Знаменитите константинополски псета прегракнаха от лаене и дори тогава не ни отдадоха дължимото. Те всички вече са измрели. Не можах да се справят с работата, която им създадохме, и това ги съсипа.

После отидохме да видим руския император. Просто се отбихме при него, сякаш го познавахме от един век, и след това посещение се накичихме с части от руски носии и плавахме още по-живописни от всеки друг път. В Смирна се снабдихме с шалове от камилска вълна и с други персийски одежди, но в Палестина — ах, в Палестина — великолепната ни кариера завърши. Там хората не носят никакви дрехи, за които си заслужава да се говори. Ние се примирихме и спряхме. Не правехме никакви експерименти. Но поразихме туземците. Поразихме ги с всички эксцентричности в облеклото, които можахме да съберем. Пребродихме Палестина от Кесария Филипова до Йерусалим и Мъртво море като странна процесия от поклонници, тръгнали, без да се страхуват от разноските, тържествени, величествени, със зелени очила, дремещи под сини чадъри и яхнали жалки коне, камили и магарета от онези, които са излезли от Ноевия ковчег след единадесет месеца морска болест и намалени дажби. Ако някога тези чеда на Израил, живеещи в Палестина, забравят кога бандата на Гедеон е нахлула тук от Америка, трябва още веднъж да бъдат прокълнати и да се свърши с

тях. Това може би е най-рядкото зрелище, поразявало човешко око.

Е, в Палестина се чувствувахме като у дома си. Лесно е да се забележи, че Палестина бе главната атракция на експедицията ни. Ние препускахме в галоп през Лувъра, през галериите Пити и Уфици, през Ватикана, през всички галерии и украсени с фрески църкви на Венеция и Неапол и през испанските катедрали; някои от нас казаха, че част от творбите на старите майстори са блестящи творения на гении (това го прочетохме в пътеводителя, въпреки че понякога попадахме не на тази картина, на която трябва), а други казаха, че те са срамни стари мацаници. Разглеждахме съвременни и древни статуи във Флоренция, Рим и навсякъде, където ги намерехме, възхвалявахме ги, ако ни харесваха, а в противен случай казвахме, че предпочитаме дървените индианци пред магазините за пури в Америка. Но Божия гроб събра цялото ни възхищение. Изпаднахме във възторг от голите брегове на Галилейско море, отдадохме се на дълбоки размисли в Тавор и Назарет, изпаднахме в поетичен транс над съмнителната красота на Ездрилон, размишлявахме в Израел и Самария над проповедническия плам на Ииуй, обхванаха ни бурни страсти — истински страсти — сред светите чудеса на Йерусалим, къпахме се в река Йордан и в Мъртво море, без да ни е грижа дали застраховките ни са валидни за извънредно опасни ситуации или не, и донесохме толкова кани със скъпоценна вода от тези две места, че, струва ми се, тази година цялата страна от Йерихон до планината Моав ще страда от суша. Все пак поклонничеството беше най-хубавата част от нашето пътешествие това не подлежи на съмнение. След мрачната и унила Палестина красивият Египет не криеше никакво очарование за нас. Ние само му хвърлихме един поглед и бяхме готови да тръгваме към дома.

Не ни разрешиха да слезем на сушата в Малта — карантина; не ни разрешиха да слезем на брега в Сардиния, нито в Алжир, Африка, нито в Малага, Испания, нито в

Кадис, нито на островите Мадейра. Затова се обидихме на всички чужденци, обърнахме им гръб и се върнахме у дома. Предполагам, че на Бермудските острови спряхме само защото бяха включени в програмата. Вече пет пари не давахме за никакви нови места. Искяхме да се приберем в къщи. Носталгията се беше качила на борда на кораба, избухна истинска епидемия. Ако нюйоркските власти знаеха колко тежко страдахме от нея, щяха да ни карантинират.

Великото поклонничество приключи. От все сърце му казвам сбогом и обещавам, че ще го помня с добро. Не съм злопамятен, не изпитвам злоба към никого от тези, които участваха в него като пътници или капитани. Неща, които вчера съвсем не ми харесваха, днес ми харесват много, сега съм си у дома и винаги, щом съм в подходящо настроение, ще мога да се шегувам с цялата компания, без да кажа нито една злобна дума. Експедицията изпълни цялата програма, която беше обещала, че ще осъществи и, разбира се, ние всички трябва да сме доволни от организаторите. Довиждане.

Марк Твен

Това според мене е похвално слово. То наистина е похвално и въпреки това не съм получил нито една благодарствена дума от хаджиите; точно обратното, говоря самата истина, когато казвам, че някои дори изразиха несъгласие със статията. В стремежа си да им доставя удоволствие цели два часа се трудих робски над този очерк, но всичките ми усилия бяха напразни. Никога вече няма да постъпвам великодушно.

---

[1] Не се безпокойте (развален френски) — Б.пр. ↑

[2] Може би ще дойдем в понеделник (развален английски) —
Б.пр. ↑

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Почти година изтече, откакто завърши забележителното поклонничество, и сега, като си седя у дома и си мисля, трябва да призная, че от ден на ден спомените ми от екскурзията стават все по-приятни, понеже неприятните произшествия по пътя, които ми бяха в тежест, едно по едно са изчезнали от паметта ми — и сега, ако „Квакер Сити“ вдигне котва отново да отплава по същия маршрут, с най-голямо удоволствие ще бъда един от пътниците му. Със същия капитан и дори със същите поклонници и същите грешници. Бях в отлични отношения с десетина от екскурзиантите (те все още са мои верни приятели) и дори не бях скаран с останалите петдесет и пет. Достатъчно дълго съм плавал по море, за да мога да кажа, че това не е лош резултат. Защото дългото плаване не само изтъква и подсилва лошите черти на човека, но изважда на бял свят такива, които той не е и подозирал, че притежава, та дори създава и нови. Дванадесетмесечно морско пътешествие може да превърне обикновен човек в истинско чудо на подлостта. От друга страна, ако човек има добродетели, те рядко се

проявяват на борда на кораба, поне не така, че да бъдат забелязани. Сега съм уверен, че нашите поклонници са приятни хора на брега; уверен съм и че при повторно морско пътешествие те ще бъдат малко по-приятни, отколкото по време на великото поклонничество, и затова казвам без колебание, че ще се радвам отново да плавам с тях. Поне ще се наслаждавам на живот сред шепа стари приятели. И те ще се наслаждават на живот с техните компании — на всички кораби пътниците непременно се разделят на групички.

Тук искам да кажа, че по-скоро бих пътешествувал с група Матусаиловци, отколкото да сменям постоянно кораби и спътници, както правят хората, които пътешествуват по обичайния начин. Тези, последните, вечно скърбят по някой кораб, който са напуснали, и по спътниците, поели друг маршрут. Тъкмо заобичат някой кораб, и трябва да се прехвърлят на друг, тъкмо се привържат към някой приятен спътник, и го загубват. Те разбират колко е лошо да бъдеш на непознат кораб, сред непознати хора, които хич не ги е грижа за тебе, които понасят обичайната тирания на непознати капитани и нахалството на непознати слуги — всичко това се повтаря отново и отново месец след месец. Освен това им се налага да опаковат и разопаковат куфари, да минават през тежки митарства по митниците, да преживяват тревогите, свързани с безопасното прехвърляне на багаж от едно място на друго по суша. По-скоро бих пътувал с цяла бригада патриарси, отколкото да страдам така. Ние опаковахме куфарите си само два пъти — когато отплавахме от Ню Йорк и когато се върнахме в него. Докато пътешествувахме по суша, пресмятахме колко дни ще отсъствуваме от кораба и какво количество дрехи ще са ни необходими, изчислявахме го с математическа точност, напълвахме една-две пътнически чанти и оставяхме куфарите на кораба. Подбирахме спътниците си сред старите си изпитани приятели и тръгвахме. Никога не се налагаше да пътуваме с непознати. Често имахме възможността да съжаляваме онези американци, потеглили печални и самотни, без приятели, та да споделят с тях болките и радостите си. При завръщането от сухопътно пътешествие очите ни винаги търсеха нетърпеливо в далечината едно нещо — кораба — и когато го видехме да стои на котва с вдигнат флаг, изпитвахме същите чувства, които изпитва завръщащият се скитник при вида на родния си дом. Стъпехме ли на борда, грижите ни изчезваха, неприятностите ни

привършваха, понеже корабът беше нашият дом. Всеки път намирахме познатата каюта и отново се чувствувахме в безопасност, беше ни спокойно и удобно.

Не откривам никакви недостатъци в провеждането на нашата екскурзия. Програмата ѝ беше изпълнена точно нещо, което ме изненадва, защото много начинания обикновено обещават повече, отколкото изпълняват. Ще бъде хубаво, ако всяка година се провежда такава екскурзия и това стане система. Пътешествията са гибелни за предразсъдъците, фанатизма и тесногръдието и много хора се нуждаят силно от тях именно по тези причини. Широки, здрави и либерални възгледи за хората и нещата не могат да се придобият, ако цял живот вегетираш в някое ъгълче на земята.

Екскурзията свърши и зае мястото си сред миналите събития. Но разнообразните гледки и случки ще си спомняме с удоволствие още много години. Винаги в полет, едва успявайки да спрем и да хвърлим поглед към чудесата на половината свят, ние не бихме могли да се надяваме, че ще получим или съхраним трайни впечатления от всичко, което имахме щастието да видим. Въпреки това нашият полет не беше напразен, понеже над бъркотията от смътни спомени изпъкват някои от най-ценните и те ще пазят багрите и очертанията си, след като останалото избледнее.

Ще запомним нещо от прекрасна Франция и от Париж, въпреки че той блесна пред нас като великолепен метеор и пак изчезна незнайно къде и как. Винаги ще помним как видяхме величествения Гибралтар, облян в красивите цветове на испанския залез и плуващ в море от небесни дъги. Във въображението си пак ще виждаме Милано и величествената му катедрала с гора от изящни мраморни шпилове. И Падуа, Верона и Комо, обсипано със звезди като бисери, и патрицианска Венеция, плаваща в застояли води — безмълвна, изоставена, високомерна, презираща унижението си, потънала в спомени за загубените си флотилии, за битки и триумфи и за блясъка на миналата слава.

Не можем да забравим Флоренция и Неапол, нито предвкушването на рая, което се носи в прекрасната атмосфера на Гърция, нито, разбира се, Атина и разрушените храмове на Акропола, нито древния Рим и яркозелените равнини, които го опасват в контраст със сивите му руини, нито разрушените арки, които изпъкват в

равнината и прикриват назъбените си дупки с лозя. Ще запомним църквата „Св. Петър“ не както човек я вижда, докато крачи по улиците на Рим и си мисли, че всичките ѝ куполи са еднакви, а както я вижда от много левги разстояние, когато всяка по-малка сграда изчезва от погледа му и един купол се извисява величествен в блясъка на залеза, горд и красив, ясно очертан и огромен като планина.

Ще запомним Константинопол и Босфора, колосалното величие на Баалбек, египетските пирамиди, грамадното тяло и изпълненото с доброта лице на Сфинкса, ориенталска Смирна, свещения Йерусалим, Дамаск — „перлата на Изтока“, гордостта на Сирия, приказния земен рай, дома на халифите и джиновете от „Хиляда и една нощ“, най-старата столица на земята, единствения град в света, запазил името и мястото си и гледал спокойно цели четири хилядолетия как са възниквали царства и империи, как са се радвали кратко на слава и блясък, а после са изчезвали и са били забравяни!

Издание:

Марк Твен. Глупаци в чужбина

Американска, първо издание

Редактор: Владимир Трендафилов

Редактор на издателството: Красимир Мирчев

Художник: Виктор Паунов, 1986 г.

Художествен редактор: Камен Стоянов

Технически редактор: Петко Узунов

Коректори: Катя Цонева, Татяна Паскалева

Издателство Профиздат, София, 1986

Дадена за набор на 21.I.1986 г. Формат 32/84/108

Печатни коли 35.50 Издателски коли 29.82 УИК 30,28

Издателски № 1 (101)

ЛГ VI КОД 26/95318/22612/5557–107–86

Подписана за печат м. май 1986 г.

Излязла от печат м. юни 1986 г.

ДП „В. Александров“ — Враца

Цена 3.41 лв. — мека подвързия, 3.61 лв. — твърда подвързия

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.